ISSN 2307-5740
DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

Хмельницького національного університету

Економічні науки

2020, № 4, Том 3

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2020, Issue 4, Part 3

Хмельницький 2020

ВІСНИК
Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»
Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р. ***Виходить 6 разів на рік***

Хмельницький, 2020, № 4, Том 3 (284)

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет (до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:
Index Copernicus http://jml2012.indexcopernicus.com/i++i+i++,p4539,3.html
Google Scholar http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ

Головний редактор **Войнаренко М. П.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії наук України, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи, перший проректор Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. Голова редакційної колегії серії «Економічні науки» **Нижник В. М.,** д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар **Кравчик Ю.В.,** к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Войнаренко М. П., д. е. н.; **Альохін О. Б.,** д. е. н.; **Асаул А. М.,** д. е. н. (Російська Федерація); **Васильківський Д. М.,** д. е. н.; **Вівчар О. І.,** д. е. н., **Ведерніков М. Д.,** д. е. н.; **Вишковська Зофія,** д. е. н. (Польща); **Гавловська Н. І.**, д. е. н., **Геєць В. М.,** д. е. н.; **Гончар О. І.,** д. е. н.; **Григорук П. М.,** д. е. н.; **Джалагонія Давід,** проф. (Грузія); **Диха М. В.,** д. е. н.; **Дудко В. М.,** д. е. н. (Російська Федерація); **Журба І. Є.,** д. е. н.; **Завгородня Т. П.,** д. е. н.; **Замазій О. В.,** д. е. н.; **Євдокимов В. В.,** д. е. н.; **Йохна М. А.,** д. е. н.; **Кравчик Ю. В.,** к. е. н., **Ковальчук С. В.,** д. е. н.; **Кулинич Р. О.,** д. е. н.; **Лук'янова В. В.,** д. е. н.; **Ляшенко О. М.,** д. е. н.; **Любохинець Л. С.,** к. е. н.; **Матюх С. А.,** к. е. н.; **Мікула Н. А.,** д. е. н.; **Микитенко В. В.,** д. е. н.; **Мороз О. В.,** д. е. н.; **Нижник В. М.,** д. е. н.; **Олуйко В. М.,** д. н. держ. упр.; **Орлов О. О.,** д. е. н.; **Рудніченко Є. М.,** д. е. н.; **Савіна Г. Г.,** д. е. н.; **Семикіна М. В.,** д. е. н., **Скоробогата Л. В.,** к. е. н.; **Стадник В. В.,** д. е. н.; **Тельнов А. С.,** д. е. н.; **Ткаченко І. С.,** д. е. н.; **Троціковскі Тадеуш,** к. е. н. (Польща); **Тюріна Н. М.,** к. е. н.; **Філиппова С. В.,** д. е. н.; **Хрущ Н. А.,** д. е. н.; **Церуйова Тетяна,** д. е. н. (Словакія); **Череп А. В.,** д. е. н.; **Чорна Л. О.,** д. е. н.

Технічний редактор **Кравчик Ю. В.,** к. е. н.
Редактор-коректор **Броженко В. О.**

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету, протокол № 3 від 24.09.2020

Адреса редакції: **Україна, 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, Хмельницький національний університет редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"**

☎ (0382) 67-51-08

e-mail: visnyk.khnu@gmail.com

web: http://journals.khnu.km.ua/vestnik

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2020
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2020

ЗМІСТ

КОТЕЛЕНЕЦЬ А. М.
НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ НА РИНКУ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ 7

КЛИМЕНКО К. В.
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ: ДОСВІД УКРАЇНИ 13

КОРИТНИК Л. П.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ 19

ПУДРИК Д. В., КВІЛІНСЬКИЙ О. С., НАЗАРЕНКО А. П.
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ВПЛИВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ 25

ЦИМБАЛЮК С. М.
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ 31

ПАЛКОВСЬКИЙ Є. С.
МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЯКОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 37

ЖИДИК А. І.
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИДІЛЕННЯ ЗОН ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДПРИЄМСТВАМИ 42

ЧМІЛЬ Г. Л.
ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІКРОЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ РИТЕЙЛУ 48

ШАПОВАЛОВ Р. А.
ОЦІНКА ДОДАТКОВИХ РИЗИКІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ І ВІДНОСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ЗАБУДОВИ ТЕРИТОРІЙ 56

ПРОХОРОВА В. В., ШКУРЕНКО О. В.
КОНСОЛІДАЦІЯ РЕСУРСНОГО І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ВІДПОВІДНО ДО СТРАТЕГІЧНО ВИЗНАЧЕНИХ УМОВ РИЗИК ІНВЕСТУВАННЯ 61

КАЩЕНА Н. Б.
КОНЦЕПТ ПАРАДИГМИ ЗАСАДНИЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА 73

ШЕЛЕСТ Т. М.
МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ОСНОВА 81

ІВАНЧЕНКОВА Л. В., ТКАЧУК Г. О., СКЛЯР Л. Б.
КОНТРОЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЗА МСФЗ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ 89

БЕЗУГЛА Л. С., ПІЛОВА К. П., МАКУХА Ю. М.
СТРАТЕГІЯ БЛАКИТНОГО ОКЕАНУ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ БІЗНЕС-СТРУКТУР 95

МАРКОВА С. В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ОСНОВНИМИ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ 100

КОБИЛИНСЬКИЙ В. М.
ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УРБАНІСТИЧНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ 107

ШЛАПАК А. В.
ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ:
РЕГІОНАЛЬНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ США 112

БІЛЯВСЬКА О. Б.
ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 117

ГАПОНЕНКО С. О.
ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ 122

НЕБАБА Н. О., ЧИМШИР Г. В.
ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ 130

СВІНАРЬОВА Г. Б.
КОНЦЕПЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН У ДІДЖИТАЛ-СЕРЕДОВИЩІ 137

ОСТРІНІНА О. П.
ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА 142

ЧЕНЦОВА О. Б.
СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА 148

ЗУБКО Д. О.
ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО БРЕНДУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ФАКТОРИ МЕТАСИСТЕМНОГО РІВНЯ 153

СПІВАК С. М.
ОЦІНКА ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 159

ТУРЧИН Л. Я.
ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ:
КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ В НЕСТАБІЛЬНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ 163

ШАТАРСЬКИЙ А. Я.
ТЕОЕРТИЧНІ КОНТЕКСТИ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР 170

ПЕРЕВОЗОВА І. В., ОРЛОВА О. І., ЛІСОВА О. В.
СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ДЛЯ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПИТАНЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ АТ «УКРТРАНСГАЗ» 174

ХРУЩ Н. А., ХРУЩ В. О.
ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ 181

ЗАБУРМЕХА Є. М.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
У ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ 187

NATALIA SIDELNYK
PROBLEMS AND PROSPECTS OF PERSONAL INSURANCE DEVELOPMENT 192

ЧЕРВ'ЯК А. В.
МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ 196

КОЛОМІЄЦЬ Г. Б.
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ІГОР В ОПОДАТКУВАННІ ЯК СФЕРІ УЗГОДЖЕННЯ
СУСПІЛЬНИХ І ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ 202

КУРБАТОВА Т. О., ЖУРАВКА Ф. О., РОМАНЮК Я. С., ЛАЗІС П. М.
ВПЛИВ АНЕКСІЇ КРИМУ НА ТУРИСТИЧНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНУ:
ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 206

ШПИЛЬОВА В.О., ШПИЛЬОВИЙ В. А.
СУЧАСНИЙ СТАН ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ 212

КАРПІН С. І.
МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ 216

ЄПІФАНОВА І. Ю., КОВАЛЬ Н. О.
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РЕІНЖИНІРИНГУ
В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 224

СТАМАТІН В. В., ТАРАРУЄВ Ю. О.
АНАЛІЗ ПІДПРИЄМСТВ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ
ТА ОЦІНКА ЇХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ 227

СВИДРУК І. І., ІЛЬЧИШИН С. М.
ЯКІСТЬ АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ 235

РУЖИЦЬКИЙ І. Ю.
ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 242

ТУЛЬЧИНСЬКА С. О., КРАСНОШАПКА В. В.
ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 250

ЖУРАВЛЬОВА Ю. О.
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ
В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ 255

ХАЧАТРЯН В. В.
ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПЕРЕТВОРЕНЬ 261

КРУПА О. В.
СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
ОБҐРУНТУВАННЯ МІСЦЯ І СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ 265

ДУДНІК Л. О.
ОСОБЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ В ПИТАННЯХ УПРАВЛІННЯ ТОВАРОПОТОКАМИ В АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ МЕРЕЖАХ 269

ЯНЧУК С. В.
ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЖИТЛО: АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕНДЕНЦІЙ 274

ЮР'ЄВ В. В.
НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ 280

МАТКОВСЬКИЙ А. В.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ . 287

ВЕРГАЛ К. Ю.
ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ 294

ЛАГОДІЄНКО В. В., ШАПОВАЛОВА І. О., БУЛЮК В. В., ДЕМЧЕНКО А. М.
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 299

ТКАЧЕНКО І. С., ЗАВГОРОДНЯ Т. П., ОБЕРТИНСЬКИЙ Л. В.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ .. 309

ПРОХОРЧУК С. В., ЯГОДЗІНСЬКА А. С.
ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 317

КОГУТ-ФЕРЕНС О. І.
ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЕНЕРГЕТИКИ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ВІДТВОРЕННЯ 324

ШЕВЦОВА О. В.
НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЮ ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ 329

СТЕГНЕЙ М. І., НОДЬ О. Л.
ГЛОБАЛЬНІ ЧИННИКИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СФЕРІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ 337

СТАВНІЧУК В. В.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 342

КОТВИЦЬКА Н. М.
СВІТОВИЙ ДОСВІД СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙ У АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ 347

СУСЛІКОВ А.
РОЗВИТОК АНДЕРРАЙТИНГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ КОРПОРАТИВНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ 352

КЕЛМАНОВИЧ О.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ 362

УДК: 332.72:338
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-1

КОТЕЛЕНЕЦЬ А. М.
Чернігівський національний технологічний університет

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ НА РИНКУ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано та формалізовано науково-концептуальний підхід до формування Державного земельного банку на ринку землі України. Доведено, що метою діяльності Державного земельного банку є залучення фінансових ресурсів в агропромисловий комплекс для розвитку сільськогосподарського виробництва та створення ефективного механізму державного регулювання у сфері охорони якості земель та меліоративної системи: створення умов для реалізації конституційних прав громадян щодо розпорядження своєю власністю; розвиток агропромислового комплексу через збільшення кредитного ресурсу; збереження родючості ґрунтів; здійснення державного регулювання ринку землі.

Ключові слова: аграрний сектор, розвиток економіки, ринок землі, земельний банк, землекористування.

A. KOTELENETS
Chernihiv National University of Technology

DIRECTIONS OF FORMATION OF THE STATE LAND BANK ON THE LAND MARKET OF UKRAINE

The formation of the agricultural land market remains one of the most pressing issues of state regulation of land relations in Ukraine. The theoretical foundations of its operation have long been the subject of attention to the theory of public administration. However, for Ukraine, which for some historical reasons is focused on the development of market relations in terms of international integration, it was important to rethink and deepen the theoretical and conceptual foundations of the formation and implementation of state land policy. The main problems of formation and functioning of the state land policy are: 1) ambiguous perception by society of market mechanisms regarding the functioning of land relations; 2) unsatisfactory level of certainty, various contradictions in the content and nature of land rights; 3) inconsistency of current regulatory measures for the functioning of the land market of socio-economic nature.

The article substantiates and formalizes the scientific and conceptual approach to the formation of the State Land Bank in the land market of Ukraine. It is proved that the purpose of the State Land Bank is to attract financial resources to the agro-industrial complex for the development of agricultural production and create an effective mechanism of state regulation in the field of land quality protection and reclamation system: creating conditions for exercising constitutional rights development of agro-industrial complex due to increase of credit resource; preservation of soil fertility; implementation of state regulation of the land market. The biggest threat to national security in lifting the moratorium on the sale of agricultural land is the possibility of buying land at a minimum cost with more competitive foreign capital. In performing these functions of the State Land Bank, this issue will be resolved, as the State Land Bank of Ukraine will be able to regulate the price of land by buying a surplus supply of land, and eliminates the possibility of obtaining land through commercial banks, as the sole mortgagee will be the State Land Bank. Thus, the creation of the State Land Bank of Ukraine and in the performance of the above functions will be ensured: the creation of conditions for the exercise of constitutional rights of citizens to dispose of their property; development of agro-industrial complex due to increase of credit resource; preservation of soil fertility; implementation of state regulation of the land market.

Key words: agricultural sector, economic development, land market, land bank, land use.

Постановка проблеми. Формування ринку сільськогосподарських земель залишається одним із найбільш нагальних питань державного регулювання земельних відносин в Україні. Теоретичні основи його функціонування досить тривалий час були предметом уваги теорії державного управління. Однак для України, яка за певними історичними причинами зорієнтована на розвиток ринкових відносин в умовах міжнародної інтеграції, актуальним виявилось переосмислення та поглиблення теоретико-концептуальних засад формування й реалізації державної земельної політики. Головними проблемами формування та функціонування державної земельної політики є: 1) неоднозначне сприйняття суспільством ринкових механізмів щодо функціонування земельних відносин; 2) незадовільний рівень щодо визначеності, різні суперечності у змісті й характері прав на землю; 3) невідповідність діючих регуляторних заходів щодо функціонування ринку землі соціально-економічному характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика регулювання земельних відносин представлена в багатьох працях вітчизняних науковців, а саме: В. Апопій, О. Бородіної, Б. Косович, М. Мацько, А. Мірошниченко, Л. Поліщук, А. Третяк, М. Федорова, О. Чаплигіна, М. Щурика [1-8] та інші. Проте не вирішеними залишаються питання щодо формування Державного земельного банку, потребують доопрацювання певні складові орендних відносин, відкритими залишаються питання про запровадження ринку земель в Україні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей формування Державного земельного банку на ринку землі України та визначення перспектив його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сучасний стан землекористування в Україні крізь призму зарубіжного та власного історичного досвіду, дійшли до висновку про необхідність запровадження ринку землі з головною фінансовою установою – Державним земельним банком**.**

Державному земельному банку належить виключне право заставоутримувача земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства.

Правовими засадами діяльності Державного земельного банку України має бути Конституція України, Цивільний та Земельний кодекси України, Закони України «Про іпотеку», «Про заставу», «Про банки та банківську діяльність» та Закони України «Про Земельний державний банк», «Про ринок земель сільськогосподарського призначення».

Метою діяльності Державного земельного банку є залучення фінансових ресурсів в агропромисловий комплекс для розвитку сільськогосподарського виробництва та створення ефективного механізму державного регулювання у сфері охорони якості земель та меліоративної системи.

Дворівнева банківська система України складається з Національного банку України (НБУ) і комерційних банків. Другий рівень банківської системи використовує накопичені депозитні внески юридичних осіб і внески громадян, яким виплачуються відсотки.

Фінансово-кредитна система, головною складовою частиною якої є депозитно-кредитні операції, завжди відбивала стан економіки та грошових ресурсів України. В умовах стабільної економіки західних країн річний процентний приріст на внесок звичайно був не високий і складав 5%. Що стосується нестабільної економіки інфляційного періоду, то величина процентної ставки за кредит комерційних банків сильно коливалася і залежала від нормативу дисконтної ставки НБУ. Недостатня ліквідність банківської системи, її ненадійність підтверджуються аналізом роботи за останні роки.

Створення Державного земельного банку являє собою процес, з одного боку, огородженням земельного ринку, який тільки починає формуватися відкривається, від можливих спекулятивних операцій і, з іншого боку, створенням тимчасового пільгового режиму сільському господарству, що знаходиться в складному економічному положенні.

Запропоновані не властиві функції Державного земельного банку представлені на рисунку 1. Функції, які буде виконувати створений Державний земельний банк, складаються з традиційних і нових. Специфічною особливістю Державного земельного банку виступає використання державного кредиту під пільговий відсоток для забезпечення відродження сільського господарства. Державний земельний банк за своєю структурою є банківською установою, але який немає за мету комерційного збагачення за рахунок продажу депозитних внесків за високими відсотками, а, навпаки, його задача − сприяти ефективної діяльності сільськогосподарських формувань, задовольняючи їхній попит на короткострокові кредити для покриття недостачі оборотних коштів, інвестувати у зміцнення їхньої матеріальної бази [1-2].

Крім використання державного кредиту для іпотечного і короткострокового пільгового кредитування, банк здійснює за рахунок внесків населення і депозитів юридичних осіб звичайне кредитування по дисконтних ставках НБУ, у тому числі лізингових і факторингових операцій, а також кредитування населення.

Інші функції відділів є звичайними банківськими і практично не відрізняються від функцій інших банків. В області короткострокового кредитування, виходячи з потенціалу банку, здійснюється розподіл кредитних ресурсів за видами позичок і позичальниками. В області довгострокового кредитування банк проводить кредитні операції на основі кредитоспроможності аграрних формувань і інноваційної діяльності клієнтів.

Відділ кредитування населення організує пряме і непряме кредитування споживчих товарів і житлових будівель, надання чекових кредитів і кредитних карток. Відділ міжбанківських операцій проводить облік і аналіз усіх банківських операцій і, насамперед, з НБУ. Крім операцій з іншими комерційними банками проводяться операції з філіями і відділеннями.

Лізинговий відділ організує матеріально-технічне забезпечення виробництва сільського господарства й інших галузей. Особливо повинні бути поширені лізинг із повною окупністю вкладень на основі прискореної амортизації (оперативний лізинг) і чистий лізинг, з тим, щоб банк не займався експлуатацією об’єктів лізингу [3].

Факторинговий відділ обслуговує сільськогосподарські підприємства, що традиційно випробують труднощі через несвоєчасний погашення боргів кредиторами. Це буде відкритий факторинг, факторинг без права регресу, що забезпечує набування коштів і керування кредитом у формі попередньої оплати чи оплати суми переуступлених боргових вимог (за мінусом витрат) до визначеної дати. Як правило, постачальник переуступає факторинговому відділу борги своїх клієнтів, це вигідно для постачальника, йому не прийдеться вести облік і здійснювати операції за окремими, не переуступленими борговими вимогами. Факторинговий відділ банку здійснює передоплату до 80% вартості переуступлених боргових вимог. Останні 20% за мінусом витрат відділу перелічуються після оплати клієнтам боргових зобов’язань у зазначений в угоді термін [4-5].

Відділ депозитних операцій призначений для обліку й аналізу притягнутих засобів і власного капіталу банку: укладають договори на депонування засобів, облік і аналіз депозитних засобів юридичних осіб. Відділ вкладів населення здійснює операції за зразком ощадного банку: зберігає та видає прийняті вклади, переводить засоби за вказівкою клієнтів. Відділ прогнозування діяльності банка реалізує функції банку з позицій забезпечення основних принципів його діяльності − ліквідності, надійності і рентабельності.

У ньому розробляються питання ділової політики банку, формується баланс банку, визначається кредитний потенціал, розробляються положення про доходи й витрати банку, аналізуються фактичні витрати стосовно планових витрат.

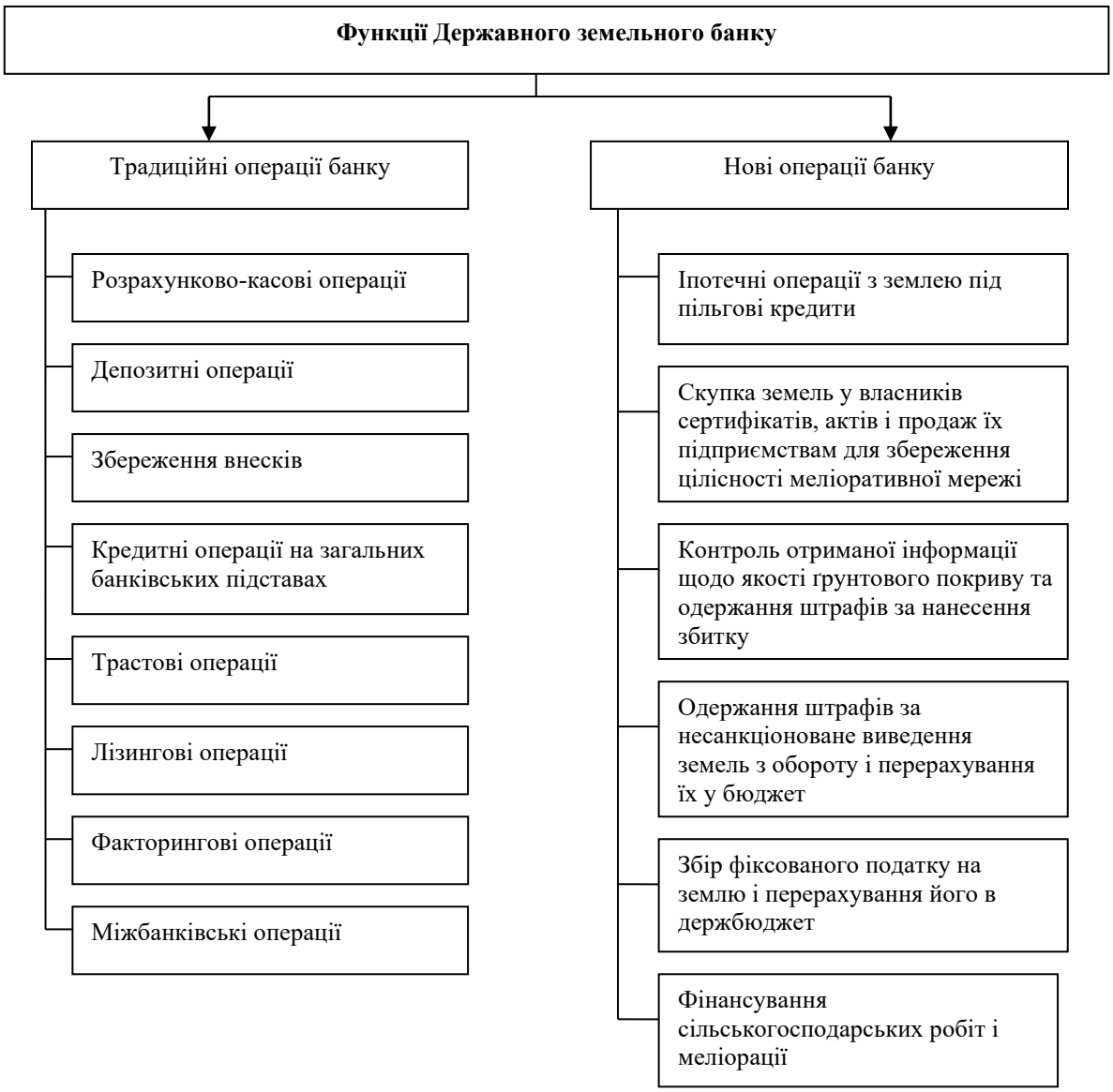

Рис. 1. Функції Державного земельного банку України

Відділ розрахунково-касового обслуговування відкриває і веде рахунки, здійснює розрахунки та касові операції. Валютний відділ веде валютні рахунки, купує і продає валюту, приймає внески і видає позички, страхує ризики, веде валютні позиції, касові операції, термінові угоди.

Юридичний відділ Державного земельного банку розробляє нормативні документи банку і вносить зміни в статут банку, складає договори, акти застави й інші акти, позивні заяви, протести тощо. Ведуться справи в судових і адміністративних установах, контролюється виконання і правильність оформлення банківських угод.

Ревізійний відділ перевіряє роботу банку і його філій у відповідності з нормами обліку, встановленими банківською політикою. Відділ упровадження й експлуатації ЕОМ організує комп'ютерні системи банку, забезпечує розробку програм для відділів і філій банку, оснащує банк електронно-обчислювальної оргтехнікою .

Розглянемо зміст нових функцій Державного земельного банку.

Іпотечне кредитування під заставу земельної власності − ця операція дуже поширена в західних країнах. Здійснення її буде можливим після скасування мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь [6].

Для обґрунтування величини іпотечного кредиту необхідно розглянути такий показник як фінансовий леверидж, що характеризує частку позикового фінансування в складі джерел коштів, використовуваних підприємством. Якщо підприємство має позикові фінансові кошти, значить можна розрахувати фінансовий леверидж, а також ефект від застосування фінансових позикових коштів. Показник,

зв'язаний з коефіцієнтом фінансового левериджу, називається фінансовий диференціал (ФД). Він визначається за формулою:

$$ФД = (1 - РСПП)x(ЕРА - СПСК), \quad (1)$$

де РСПП – реальна ставка податку на прибуток;

(1 - РСПП) – податковий коректор;

ЕРА – економічна рентабельність активів, %;

СПСК – середня процентна ставка по кредитах, а також витрати на залучення позикових коштів (комісійні витрати, страховка тощо), %.

Фінансовий диференціал характеризує ефективність використання позикових коштів. Чим вище фінансовий диференціал, тим менше фінансовий ризик повернення позикових коштів. Саме даний показник буде основою визначення величини прибутку підприємства, що направлятиметься на виплату іпотечного кредиту.

Виходячи з формули 3.1, знайдемо економічну рентабельність активів (ЕРА) – Х. Для цього приймемо одержання ефекту від позикових коштів (ФД) – 10 % чистого прибутку, а середня процентна ставка по кредитах, включаючи усі витрати, (СПСК) – 30%, і реальна ставка податку на прибуток – 25%:

$$10\% = (1-0{,}25)x(X-30\%),$$
$$10\% = 0{,}75x(X-30\%),$$
$$10\% = 0{,}75X-22{,}5\%,$$
$$0{,}75X = 32{,}5\%,$$
$$X = 43{,}3\ \%.$$

Тобто, 43,3 % прибутку гарантує зворотність кредиту банку.

Для встановлення величини застави треба визначити грошову оцінку землі. При оцінці землі для застави можливо використовувати альтернативну методику грошової оцінки землі, розрахунок якої здійснюється за фактичною вартістю продукції сільського господарства, отриману за останні п'ять років і фактичних витрат на її виробництво (табл. 2.10).

Величина виданої позики не може складати більш 100 % річної диференціальної ренти ділянки. А розрахований нами вище норматив межі прибутку – 43,3 %. Основою грошової оцінки ділянки землі є диференціальна рента, що складає 70 % прибутку, звідки виходить, що: 43,3 % / 70 % = 62 %.

Це значить, що гранична сума видачі кредиту складе 62% диференціальної ренти. Це і знайшло відображення в нормативі в таблиці 1 (передостанній рядок). Як видно з розрахунків (табл. 1), величина іпотечного кредиту на один гектар складає 107,46 грн. Такий показник обґрунтовується теорією вартості капіталу, у даному випадку, позикового капіталу.

Таблиця 1

Методичний підхід до розрахунку іпотечного кредиту на основі фактичної грошової оцінці землі України за 2018 р.*

Показники	Розрахунок	Алгоритм розрахунку
Валова продукція сільського господарства у фактичних цінах, млн. грн.	109985,4	ВП
Використовувана площа сільськогосподарських угідь, млн. га	37,35	S
Вихід валової продукції сільського господарства на 1 га використовуваної площі, грн./га	2944,72	ВВП = ВП/S
Коефіцієнт рентабельності, %	9,18	Кр
Виробничі витрати, грн./га	2697,13	ПЗ= ВВП/ (1+ Кр)
Диференційна рента, грн./га	173,32	ДР = (ВВП - ПЗ)*0,7
Абсолютна рента, грн./га	132,8	АР = 1,6 ц. зерна * 83 грн.
Загальна рента, грн. /га	306,12	ОР = ДР + АР
Строк капіталізації, років	33	Т = 33 роки
Грошова оцінка 1 га землі, грн.	10101,87	ДОЗ = ОР * Т
Величина кредиту при заставі 1 га землі, грн.	**107,46**	**К = 62 % ДР**
Величина іпотечного кредиту при заставі 500 га землі, грн.	53730,00	ІК = 500*К

*Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Доцільність розрахунку за альтернативним методом грошової оцінки землі визначається тим, що вона відбиває об'єктивний стан економіки господарств, тобто, побудована на виході валової продукції рослинництва і тваринництва з одиниці площі і реального рівня рентабельності виробництва. Це важливо знати, тому що нормативна грошова оцінка землі побудована на врожайності зернових і нормативній рентабельності, основаної на застарілих технологічних карт.

У цьому зв'язку необхідно підготувати і прийняти нормативні документи з експертної оцінки земельних ділянок для іпотечних операцій і забезпечити підготовку відповідних оцінювачів.

Процедури обліку земельних ділянок у системі державного земельного кадастру і реєстрації прав на земельні ділянки в основному відпрацьовані і технологічно здійсненні на всій території України. Можливість обмірювання земельних ділянок, функціонування кадастрових і реєстраційних відомств варто

вважати першочерговими умовами, без рішення яких неможлива як купівля-продаж земельної ділянки, так і іпотечні кредитні операції [7].

Методичний підхід до розрахунку іпотечного кредиту на основі фактичної грошової оцінки землі дає можливість спрогнозувати позичковий капітал, що необхідний підприємствам і фермерам під заставу сільськогосподарських угідь.

Кредитування сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюється Державним земельним банком, є цільовим та може бути використане для таких потреб:

− будівництво, реконструкція чи придбання об'єктів сільськогосподарського призначення;

− придбання земель сільськогосподарського призначення;

− придбання сільськогосподарської техніки, племінної худоби, насіннєвого матеріалу чи інших засобів для ведення сільськогосподарського виробництва;

− проведення робіт, що спрямовані на підвищення родючості ґрунту, будівництво чи реконструкцію осушувальних або зрошувальних систем.

У випадку порушення цільового використання кредитних ресурсів умови кредитування можуть бути переглянуті Державним земельним банком.

Наступна нова функція − це функція скупки земель у власників актів на землю з метою збереження цілісності меліоративних земель і крупності полів сівозмін. Для здійснення цієї функції Міністерство екології та природних ресурсів України повинне одержати інформацію від Міністерства агарної політики та продовольства України чи Державного агентства водних ресурсів України про доцільність збереження меліоративної системи в одних руках і рекомендації банку скупити у власників землі акти і продати їх великим підприємствам чи фермерам.

Третя нова функція пов'язана зі штрафними санкціями за втрату ґрунтової родючості. Державний земельний банк одержить інформацію з Міністерства екології та природних ресурсів України (на основі агрохімічного аналізу), що сільськогосподарське підприємство чи господарство фермерів через несистематичне внесення органічних і мінеральних добрив і неправильного використання землі втратило 1% гумусу на площі 1000 га, та отримає ці грошові кошти у фонд відтворення ґрунтової родючості. З цього фонду забрати засоби цільового призначення може тільки господарство-порушник.

Таким чином, держава примушують підприємства і фермерські господарства стежити за відновленням ґрунтової родючості, тобто здійснює природоохоронну функцію.

Сьогодні Міністерство екології та природних ресурсів України не виконує цю функцію, але процеси деградації ґрунтової родючості спонукають до виникнення цієї функції. Криза аграрної реформи, політична й економічна нестабільність в Україні відбилися на ефективності використання сільськогосподарських угідь і екологічному стані навколишнього середовища. Споживче відношення до землі неминуче супроводжувалося втратою її продуктивних властивостей і погіршенням екології і, як наслідок, призводить до зниження грошової оцінки землі.

Питання охорони земельних ресурсів, відтворення родючості ґрунтів, ефективного та раціонального використання сільськогосподарських угідь є проблемами державного значення і потребують дослідження, розробки заходів системи економічного стимулювання раціонального землекористування [8].

Головною перешкодою до створення Державного земельного банку, на думку депутатів та економістів-аграрників, є відсутність коштів у держави на формування статутного фонду. Але ця перешкода легко усувається, якщо Верховна Рада України своїм рішенням з 6-7 млн. га землі сільськогосподарського призначення (виведені з обігу через низький рівень якості) надасть 1 млн. га, який буде переведений із статусу землі сільськогосподарського призначення у статус землі несільськогосподарського призначення. Ці землі можна продати будівельним організаціям, у т.ч. на умовах іпотеки. Кошти (біля 40 млрд. грн.), отримані від продажу таких земель, і складуть статутний фонд майбутнього Державного земельного банку, який ми рекомендуємо створити на основі розділення ощадбанку на 2 частини: «Ощадбанк України» міського населення і «Земельний ощадний банк» сільського населення.

Висновки. Найбільшою загрозою для національної безпеки при скасуванні мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення є можливість скуповування землі за мінімальною вартістю більш конкурентоспроможним іноземним капіталом. При виконанні зазначених функцій Державного земельного банку це питання буде вирішене, оскільки Державний земельний банк України зможе регулювати ціну на землю шляхом купівлі надлишку пропозиції земельних ділянок, а також усувається можливість отримання землі через комерційні банки, оскільки єдиним заставодержателем буде Державний земельний банк.

Державний земельний банк здійснює свою діяльність на основі таких принципів: пріоритетності розвитку агропромислового комплексу; відкритої діяльності; рівного та вільного доступу до кредитних ресурсів; доцільності застосування переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та фермерського господарства; формування економічно вигідних кредитних ставок і тарифів на послуги на рівні, що не перевищує рівень тарифів на такі ж послуги інших банків; недопущення протиправного чи шкідливого використання монопольного становища.

Таким чином, створення Державного земельного банку України та при виконанні ним вище зазначених функцій буде забезпечено: створення умов для реалізації конституційних прав громадян щодо розпорядження своєю власністю; розвиток агропромислового комплексу через збільшення кредитного ресурсу; збереження родючості ґрунтів; здійснення державного регулювання ринку землі.

Література

1. Апопій В., Мацько М. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення : правові та економічні проблеми. Екологічні, економічні та технологічні аспекти використання земельних ресурсів: Матеріали міжнародного науково-практичного форуму, 19-21 вересня 2007р. Львів: Львів. держ. агроуніверситет. 2007. 515с.

2. Бородіна О., Прокопа І. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціалізація і модернізація мало товарного сільськогосподарського виробництва. Економіка України. 2015. №4. С. 88-96.

3. Чаплигіна О.В., Шиян А.А. Фактори впливу на ціну земель сільськогосподарського призначення. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2011. №1. С. 36-40.

4. Третяк А. Напрями формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи. Землевпорядний вісник. 2008. № 1. С. 21-33.

5. Мірошниченко А.М. Земельне право України: підручник / А.М. Мірошниченко. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 712 с.

6. Федоров М. М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2003. №1. С. 25-31.

7. Поліщук Л. Ринок землі: видимі й приховані ризики. Землевпорядний вісник. 2008. № 1. С. 9 – 21.

8. Косович Б. Структура земельних відносин в Україні: економіко-правовий аспект. Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. 2004. №11(2) 563 с.

References

1. Apopii, V. and Matsko, M. (2007), “Ratsionalne vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia : pravovi ta ekonomichni problemy”, Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho forumu Ekolohichni, ekonomichni ta tekhnolohichni aspekty vykorystannia zemelnykh resursiv, Derzh. Ahrouniversytet, Lviv , Ukraine, p.515.

2. Borodina O.M. and Prokop I.V. (2015) Podolannia strukturnykh deformatsij v ahrarnomu sektori Ukrainy: instytutsializatsiia i modernizatsiia malo tovarnoho sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva. [Overcoming structural deformations in the agrarian sector of Ukraine: institutionalization and modernization of commodity agricultural production], Ekonomika Ukrainy, № 4, pp. 88-96.

3. Chaplygina O.V. and Shiyan A.A. (2011) Faktory vplyvu na tsinu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennia. [Factors of Influence on the Price of Agricultural Land]. Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu № 1, pp. 36-40.

4. Tretyak A.M. (2008) Napriamy formuvannia derzhavnoi zemel'noi polityky, abo zmina priorytetiv zemel'noi reformy. [Types of formation of state land policy, or change of priorities of land reform], Zemlevporiadnyj visnyk. № 1, pp. 21-33.

5.Miroshnichenko, A.M. (2009), Land law of Ukraine [pidruchny'k], Kyiv, Ukraine.

6. Fedorov, M. M. (2003) Orhanizatsiino-ekonomichni peredumovy formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia. [Organizational-economic background land market development. agricultural land]. Ekonomika APK, № 1. pp. 25-31.

7. Polishchuk L. (2008) Rynok zemli: vydymi i prykhovani ryzyky. [Real earth visible and hidden risks]. Zemlevporiadnyi visnyk, № 1. pp.9-21.

8. Kosovych, B. (2004), “Struktura zemelnykh vidnosyn v Ukraini : ekonomiko-pravovyi aspekt”, Visnyk Lvivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu : Ekonomika APK, vol. 11(2), p.563.

Надійшла / Paper received : 11.06.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-2

КЛИМЕНКО К. В.
АТ «Укртранснафта»

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ: ДОСВІД УКРАЇНИ

У статті розкрито вітчизняні і зарубіжні підходи до визначення дефініції «діджиталізація». Дано авторське визначення поняття, – «діджиталізація – дефініція, що характеризується трансформаційними змінами, що мають на меті симбіоз оцифровування і софту». Досліджено дану категорію у розрізі вітчизняних і світових дослідників через часовий діапазон. Встановлено, що зацікавлення напрямом діджиталізації зумовлено конкурентними перевагами, через надання додаткової цінності товару через якісний сервіс, високий рівень комунікаційного зв'язку, підвищення іміджу компанії, зниження ціни за допомогою автоматизації процесів та оцифровування бізнес-процесів, прозорість внутрішніх та зовнішніх процесів підприємства, підвищення лояльності клієнтів до компанії. Проведена оцінка рівня діджиталізації економіки і суспільства в цілому в різних країнах з вихідними даними Рейтингу глобальної цифрової конкурентоспроможності за 2015-2020 роки. Порівняльна оцінка країн в цьому рейтингу здійснювалася за здатністю сприймати і ефективно використовувати цифрові технології як засіб, що забезпечує трансформацію практики регулювання, моделей бізнесу та суспільства в цілому. Виокремлено місце України серед діджиталізованого простору. Визначено напрями інноваційного розвитку підприємств в умовах діджиталізації, зокрема діджитал-середовище, діджитал-управління, діджитал-культура і діджитал-стратегія. Проаналізовано рівень діджиталізації промислових підприємств і визначено перспективи їх розвитку.

Ключові слова: діджиталізація, підприємства, цифровізація, софт, інноваційний розвиток.

K. KLYMENKO
JSC "Ukr-transnafta"

DIGITALIZATION AS AN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

The article reveals domestic and foreign approaches to defining the definition of "digitalization". The author's definition of the concept is given - "digitalization - a definition characterized by transformational changes aimed at the symbiosis of digitization and software." This category is studied in terms of domestic and world researchers over time. It is established that the interest in digitalization is due to competitive advantages, through providing additional value of goods through quality service, high level of communication, improving the company's image, reducing prices through process automation and digitization of business processes, transparency of internal and external processes, increasing customer loyalty to the company. An assessment of the level of digitalization of the economy and society as a whole in different countries with the initial data of the Global Digital Competitiveness Rating for 2015-2020. The comparative assessment of countries in this ranking was based on the ability to perceive and effectively use digital technologies as a means of transforming regulatory practices, business models and society as a whole. The place of Ukraine among the digitalized space is singled out. The directions of innovative development of enterprises in the conditions of digitalization, in particular digital-environment, digital-management, digital-culture and digital-strategy are determined. The level of digitalization of industrial enterprises is analyzed and the prospects of their development are determined.

Key words: digitalization, enterprises, digitalization, software, innovative development.

Вступ. В умовах сьогодення діджиталізація асоціюється з новітнім напрямом інформаційних технологій, які, власне, корелюють сучасні сфери виробництва. Попри стрімке застосування діджитал напряму з огляду на значний потенціал, вона, все ж, знаходиться в процесі свого формування і становлення, тим самим визначаючи пріоритетні соціально-економічні напрями розвитку. Очевидно, що діджиталізація в певній мірі визначає конкурентне становище промислових підприємств, яке характеризується не тільки ефективністю і продуктивністю, але й рівнем інноваційного розвитку. Вона дозволяє застосовувати новітні цифрові форми комунікаційного зв'язку, використовувати можливості через набуті компетенції і адаптовувати їх до перманентних змін навколишнього середовища.

Водночас проблематика щодо її впровадження і постановка нових орієнтирів є об'єктом трансформаційних змін на рівні держави, підприємств і особистісного розвитку, що базуються на симбіозі інновацій 4-ї промислової революції, стратегії розвитку промислової політики та енергетичній стратегії України на період до 2030 р. У цьому ж контексті фахівцями прогнозуються і наслідки такого симбіозу, оскільки мова йде про досягнення цілей, завдань сталого розвитку при застосуванні софт-діджитал. Тому виокремлена проблематика знаходиться в центрі уваги політичної, бізнесової, науково-практичної та інших сфер діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців проблемам стосовно зміни напряму розвитку промислових підприємств, що зумовлені діджиталізацією, приділяється особлива увага. Значний внесок у вивчення цієї тематики зробили дослідники та науковці у різноманітних галузях, зокрема Андерссон ван дер Хейден, О. Грибіненко, А. Гуренко, М. Дубина, Ж.-П. де Клерк, О. Козлянченко, А. Коптелова, С. Король, К. Куприна, Т. Лазоренко, Л. Лігоненко, Г. Соколова, М. Устенко та інші.

Мета статті – визначити вітчизняні орієнтири розвитку діджиталізації в умовах перманентних змін.

Постановка завдання. У період перманентних змін процес діджиталізації набуває неабиякого інтересу, оскільки при його вмілому застосуванні надає домінантні риси у конкурентному середовищі.

Очевидно, що характер таких змін продукує пошук альтернативних варіантів, сценаріїв і визначення стратегій. У діапазоні таких перетворень питанням ефективного впровадження діджиталізації приділяється значна увага. Застарілі технології, способи комунікації, системи мотивації і необдумані рішення, призводять до необхідності діджиталізованого розвитку промислових підприємств. Тому, застосування діджитал-напряму у життєдіяльності підприємств є ключовим меседжем сьогодення. У даній статті нами поставлено завдання розкрити зміст діджиталізації, проаналізувати промислові підприємства та визначити напрями їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сьогодення діджиталізація виступає ключовою прерогативою перманентних змін. Вона характеризується процесом, що включає трансформацію, впровадження цифрових технологій, які мають на меті не тільки оптимізувати, але й автоматизувати бізнес-процеси, що таким чином призведе до покращення комунікаційних зв'язків і підвищення ефективності діяльності самих підприємств [1, с.50]. «Стратегія розвитку індустрії 4.0», що розроблена Асоціацією промисловців та підприємців України, трактує цифрову трансформацію як суспільні або технологічні зміни, які пов'язані із проникненням цифрової технології в усі аспекти взаємодії з людиною [2]. Саме такі трансформаційні зміни дозволяють знайти цифровізовані підходи і концепції управлінського характеру задля вирішення класичних завдань.

Автор С. Король, говорить про те, «що формування цифрової економіки в Україні має стати рушійною силою для збільшення ВВП і покращення рівня життя населення. Використовуючи цифрові технології кожний сектор економіки може розвиватися швидше, якісніше й ефективніше. Це обумовлює широкий інтерес науковців до концепції цифрової економіки та діджиталізації» [3, с. 68.].

На думку К. Купріної та Д. Хазанової, діджиталізація – це способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму [4, с. 259]. Дещо іншу позицію з цього питання займає О. Халапсіс, визначаючи діджиталізацію не як спосіб, а як пов'язаний із тенденцією приведення в електронний вигляд найрізноманітніших видів використовуваної людиною інформації процес, умовно названий дослідником «оцифровуванням буття» [5].

Л. Лігоненко вважає, що діджиталізація є необхідним процесом розвитку сучасних підприємств в умовах неоекономіки. Вона покликана спростити та прискорити роботу з великими базами даних, забезпечити автоматизацію усіх видів діяльності (основної та допоміжної операційної, інвестиційної, фінансових), покращення комунікації з клієнтами, постачальниками та партнерами та усіма інститутами зовнішнього середовища, формування нових засад взаємодії в межах підприємства — між підрозділами, працівниками, менеджментом, перехід до нових організаційних форм господарювання (мережева та віртуальна економіка) [6, с.21].

Діджиталізація ж, за Ж.-П. де Клерком, полягає у використанні цифрових технологій та даних (оцифрованих (діджитизованих) та існуючих у цифровій формі спочатку) з метою одержання прибутку, поліпшення бізнесу, зміни/трансформації бізнес-процесів (відмінних від суто діджитизації останніх) та створення належного середовища для їх реалізації, в основі якого – використання цифрової інформації. Для цілей провадження господарської діяльності діджиталізація розглядається насамперед як уможливлення, поліпшення та/або перетворення бізнес-операцій та/або бізнес-функцій, та/або бізнес-моделей/процесів, та/або ж усієї діяльності в цілому через застосування цифрових технологій та більш широке використання перетворених у знання цифрових даних із метою одержання певних переваг. Якщо при діджитизації йдеться переважно про системи даних, то в рамках процесу діджитилізації головна увага приділяється системам інформування та взаємодії, посиленим за допомогою оцифрованих даних та процесів [7].

Враховуючи викладене вище, важко погодитися з думкою А. Коптєлова, який відмежовуючи діджитизацію («оцифровування») від діджиталізації («цифровізації»), визначає останню як процес створення нового продукту, що спочатку існує в цифровій формі та не може бути перенесений на фізичний носій без суттєвого зниження його якості [8].

Водночас слушно М. Устенко говорить про те, що діджиталізація являє собою корінні перетворення, що находять вираження в глибокому проникненні цифрових технологій у бізнес-процеси, їх оптимізації, підвищенні продуктивності та поліпшенні комунікаційної взаємодії зі споживачами. Ключова ознака подібних трансформацій – значні покращення в ефективності функціонування бізнес-процесів, скорочення грошових і часових витрат на їх підтримку [9, с.184].

Г. Соколова досліджуючи аспекти роз-витку цифрової економіки в Україні визначила, що «діджиталізація характеризується як створення цифрової (заснованої на байтах та бітах – мінімально адресованих одиницях інформації) версії аналогових речей на паперових документів, відео- та фотозображень, звуків» [10].

А. Гуренко зазначає, що головною особливістю діджиталізації є створення умов для більш комфортної та оперативної взаємодії бізнесу та споживачів [11, с.739]. Нині головними чинниками розвитку процесів діджиталізації стають: поява новітніх цифрових технологій, формування нових потреб та запитів споживачів (орієнтація на економію часу, пошук і придбання товарів за чіткими параметрами); створення нових цінностей, властивостей товарів; зміна умов конкурентного середовища [11, с.740].

О. Грибіненко під діджиталізацією розуміє трансформацію, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення

комунікаційної взаємодії зі споживачами. Концептуалізація та управління бізнес-процесами стикаються з певними фундаментальними проблемами, а саме зв'язком між безліччю управлінням бізнес-процесами (BPM) та їх внеском у корпоративну цінність [12].

М. Устенко зазначає, що діджиталізація бізнесу стає невідворотною тенденцією, ігнорування якої стає ознакою відсталості й невідповідності сучасним вимогам. Стратегічні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності будь-якого економічного суб'єкта повинні реалізовуватися в площині його цифрового виміру [9, с.188].

Т. Лазоренко та І. Шолом зазначають, що процес діджиталізації характеризується трансформацією, впровадженням цифрових технологій з метою оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, покращення комунікаційних зв'язків із споживачами та підвищення ефективності господарської діяльності. «Стратегія розвитку індустрії 4.0», розроблена Асоціацією промисловців та підприємців України, пояснює цифрову трансформацію як суспільні або технологічні зміни, які пов'язані із проникненням цифрової технології в усі аспекти взаємодії з людиною [1].

З огляду на вищезазначене констатуємо, що дефініція «діджиталізація» інтерпретується ученими як процес використання, застосування, перенесення та переведення інформації у цифровий формат; система збору, зберігання, аналізу даних, застосування штучного інтелекту; трансформація проникнення цифрових технологій, щодо оптимізації бізнес-процесів.

Під поняттям діджиталізація ми розуміємо дефініцію, що характеризується трансформаційними змінами, що мають на меті симбіоз оцифровування і софту.

Підсумовуючи трактування дефініції «діджиталізація» в Україні можемо зазначити, що за останні п'ять років інтерес до цієї категорії значно зріс, особливо поточного року, що свідчить про своєчасність і необхідність її впровадження (рис.1).

Рис. 1. Динаміка досліджень дефініції «діджиталізація» в Україні за 2016-2021 роки [сформовано автором на платформі https://trends.google.com/trends/?hl=ru&geo=US]

Дані рис. 1 вказують на те, що вітчизняна зацікавленість даною категорією розпочалась зовсім нещодавно, зокрема 2018 року, однак найбільше досліджень припадає на 2021 рік.

Така ж ситуація спостерігається і у світі (рис. 2).

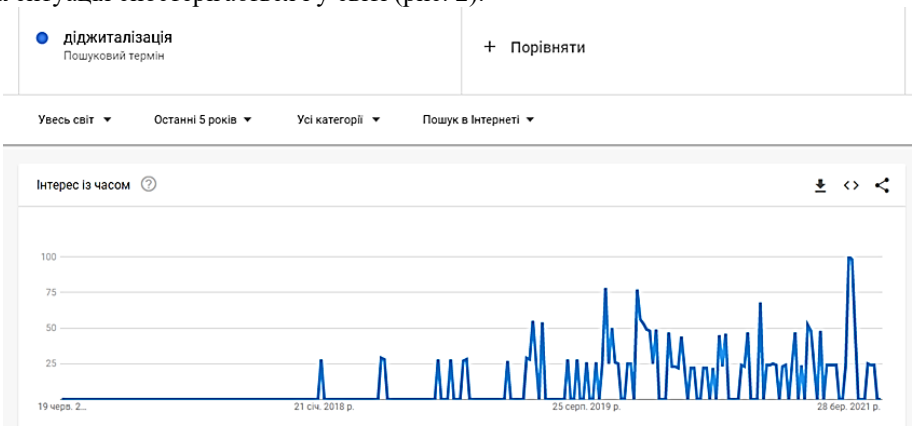

Рис. 2. Динаміка досліджень дефініції «діджиталізація» у світі за 2016-2021 роки [сформовано автором на платформі https://trends.google.com/trends/?hl=ru&geo=US]

Загалом можемо сказати, що останні 2-3 роки спостерігається значне зацікавлення напрямом діджиталізації, що зумовлено конкурентними перевагами, серед яких:

- надання додаткової цінності товару через якісний сервіс;
- високий рівень комунікаційного зв'язку;
- підвищення іміджу компанії;

- зниження ціни за допомогою автоматизації процесів та оцифровування бізнес-процесів;
- прозорість внутрішніх та зовнішніх процесів підприємства;
- підвищення лояльності клієнтів до компанії [6, с.22].

Водночас діджиталізація сприяє розширенню інформаційного простору, створюючи нові інформаційні продукти, сприяє зниженню інформаційних витрат. Це істотно прискорює і спрощує пошук інформації, взаємообмін нею і сприяє посиленню співпраці між компаніями, що впливає на методи операційної діяльності суб'єктів господарювання, пошук людьми сприятливих умов для життєдіяльності, а також на якість взаємодії між населенням країни і її урядом. Зміни в господарських процесах, переорієнтація виробництва зі створення матеріальних благ на надання послуг, глобалізація економіки відзначаються науковцями як найбільш фундаментальні ознаки розвитку нового типу суспільства в епоху становлення процесів інформатизації та діджиталізації [13, с.27].

Представляють інтерес порівняльні дані за рівнем діджиталізації економіки і суспільства в цілому в різних країнах, які містяться, зокрема, в Рейтингу глобальної цифрової конкурентоспроможності [14]. Порівняльна оцінка країн в цьому рейтингу здійснюється за їхньою здатністю сприймати і ефективно використовувати цифрові технології як засіб, що забезпечує трансформацію практики регулювання, моделей бізнесу та суспільства в цілому.

Ця оцінка проводиться на базі трьох комплексних факторів, які отримали такі узагальнені найменування: знання, технологічне середовище, відкритість майбутньому. Кожен із зазначених факторів розбивається далі на три підфактори, які, в свою чергу, деталізуються за допомогою шести індикаторів. Під фактором знань розуміється система знань які необхідні для відкриття, розуміння і створення нових технологій і які поділяються на такі три підфактори: талант, освіту і перепідготовку, наукова концентрацію. Фактор «технологічне середовище» підрозділяється як підфактор на регуляторні рамкові умови, капітал і технологічні рамкові умови. Відкритість майбутньому деталізується за допомогою підфакторів адаптаційної здатності, гнучкості бізнесу та ІТ інтеграції.

У 2020 році Сполучені Штати утримували номер один місце в зазначеному рейтингу, з усіма п'ятьма найкращими економіками в країні індекс не змінився: США, Сінгапур, Данія, Швеція та Гонконгська ПАР (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівня діджиталізації у світі, оцінена на базі сукупності ключових індикаторів у 2020 році [сформовано автором за даними https://www.imd.org/]

Оцінка загальна і за окремими факторами	2020 рік									
	США	Сінгапур	Данія	Швеція	Гонконгська ПАР	Швейцарія	Нідерланди	Республіка Корея	Норвегія	Фінляндія
Оцінка загальна за рейтингом	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Знання	1	2	6	4	7	3	14	10	16	15
2. Технологічне середовище	7	1	9	6	2	11	8	12	3	10
3. Відкритість майбутньому	2	12	1	7	10	5	4	3	6	9

Діяльність США в основному визначається факторами знань та майбутньою готовністю. Більш конкретно, це підтримується чинниками, пов'язаними з науковою концентрацією (наприклад, відсоток науково-технічної зайнятості та використання роботів в освіті та НДДКР, капітал (наприклад, наявність венчурного капіталу), адаптивні установки (наприклад, електронна участь) та спритність бізнесу (наприклад, світові роботи розподіл або процентна частка світових роботів).

10 найкращих економік залишаються такими ж, як і минулі роки. США продовжує очолювати IMD World Digital Рейтинг конкурентоспроможності третій поспіль рік. Так само Сінгапур залишається на другому місці. Поки Данія випередила Швецію, піднявшись на одне місце (3 місце та 4-е відповідно), ГАР-Гонконг піднімається на три рангу до 5-го. Швейцарія опускається на 6-е місце (з 5-го) і аналогічно Нідерланди знижуються до 7-го (з 6-го). Корейська Республіка рухається вгору до 8-го (з 10-го), Норвегія залишається на 9-му та Фінляндії вгору в топ 10, опустивши 3 місця з 7-го.

Україна покращується, просунувшись на два місця з 60-го до 58-е, що зумовлене здобутком талантів, особливо наявністю цифрових / технологічних навичок (40-27), електронну участю (53-39-е) та спритністю компаній (47-е до 33-го) (табл. 2).

Таблиця 2.

Динаміка рівня діджиталізації в Україні, оцінена на базі сукупності ключових індикаторів за 2015-2020 роки [сформовано автором за даними https://www.imd.org/]

Оцінка загальна і за окремими факторами	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Оцінка загальна за рейтингом	59	59	60	58	60	58
1. Знання	40	44	45	39	40	38
2. Технологічне середовище	60	60	62	61	61	59
3. Відкритість майбутньому	61	61	61	61	62	61

У контексті промислових підприємств діджиталізація сприяє інноваційному розвитку. На думку Андерссона ван дер Хейдена [15; 16], при digital-трасформації на підприємстві варто зосередити увагу на ключових аспектах розвитку бізнес-середовища, рис. 3.

Рис. 3. Напрями інноваційного розвитку підприємств в умовах діджиталізації [сформовано автором]

Зважаючи на концептуальні засади діджиталізації та енергетичну стратегію України на період до 2030 р, промислові підприємства, зокрема нафтотранспортні, дотримуються стратегії діджиталізації, яка допомагає відмовитися від паперового документообігу, підвищити прозорість бізнес-процесів, достовірність і оперативність даних одночасно з контролем доступом до інформації. Серед нафтотранспортних підприємств, які впроваджують процес діджиталізації, необхідно виокремити НАК «Нафтогаз України», яка перерахувала в промислову експлуатацію систему SAP S/4HANA. Це інноваційна платформа для комплексного управління процесами компанії, яка може розширюватися і повністю охопити всі бізнес-процеси Групи «Нафтогаз».

Як вказують автори [17], «для ефективності господарської діяльності у часи цифрової трансформації суспільства й економічних систем різних типів енергетичним компаніям необхідно адресно долати опір змінам, спираючись на незалежні науково-технологічні та управлінські розвідки і проекти». На сьогодні «Нафтогаз», АТ «Укртранснафта» та ДП «Укравтогаз» вже ведуть свої господарські операції в єдиній системі. Бізнес-процеси цих компаній підпорядковуються загальним правилам, використовують загальні довідкові дані, що дозволяє оцінювати бізнес з однієї комплексної позиції. Компанії використовують систему SAP S/4HANA для проведення закупівель матеріалів та послуг, платежів контрагентам, відвантаження продукції, бухгалтерських операцій, формування податкових накладних та декларацій, контролю виконання бюджетних лімітів. Впровадження системи зайняло всього сім місяців і було виконано силами ТОВ «Нафтогаз Цифрові Технології» без залучення сторонніх підрядників [18].

Ключове завдання для нафтотранспортних підприємств – комплексне впровадження SAP. Крім удосконалення існуючих бізнес-процесів, необхідно впродовжувати відкриття нових напрямів діяльності, серед яких вихід на роздрібний ринок газу і розвиток альтернативної енергетики.

Висновки. Перспективи подальших досліджень. Визначення нових орієнтирів розвитку промислових підприємств через діджиталізацію є першочерговим завданням, яке зумовлене викликами сьогодення. Діючі комунікаційні зв'язки, системи мотивації, застарілі технології і стандартні рішення, які мали місце в недалекому минулому, втратили свою значимість. В умовах перманентних змін вони потребують інноваційної складової розвитку, яка формує фундамент конкурентоспроможності. Рушійною силою таких змін повинна бути діджиталізація, що дозволить підприємства, зокрема і промисловим, вийти на новий рівень розвитку. Однак важливою умовою повинен стати симбіоз 4-ї промислової революції, стратегії розвитку промислової політики та енергетичної стратегії України на період до 2030 р. З метою пошуку новітніх шляхів діджиталізації доречно притримуватись напрямів інноваційного розвитку підприємств, серед яких діджитал-середовище, діджитал-управління, діджитал-культура і діджитал-стратегія.

За рівнем діджиталізації економіки і суспільства в цілому у різних країнах, які містяться в Рейтингу глобальної цифрової конкурентоспроможності, Україна покращується, просунувшись на два місця з 60-го до 58-е, що зумовлене здобутком талантів, наявністю цифрових / технологічних навичок, електронною участю та спритністю компаній. Такі незначні покращуючі кроки, дозволяють не тільки оптимістично спрогнозувати рівень інноваційного розвитку промислових підприємств крізь призму діджиталізації, але й скоригувати цілі, завдання і стратегічні орієнтири.

Література

1. Лазоренко Т. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу /Т. Лазоренко, І. Шолом // Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». Випуск №1, 2020 р. С.50-51 URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186

2. Стратегія розвитку «Індустрія 4.0». Асоціація підприємств промислової автоматизації України. Грудень 2019. 78 с. URL: https://appau.org.ua/en/ category/pubs

3. Король С. Діджиталізація економіки як фактор професійного розвитку / С. Король, Є. Польовик // «Modern Economics» Випуск №18, 2019 р. С.67-73. URL: http://217.77.213.157:8080/jspui/bitstream/123456789/6619/1/korol.pdf.

4. Куприна К. А. Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения Вестник научных конференций. Качество информационных услуг: по материалам международной научно-практической конференции 31 мая 2016 г. Тамбов. 2016. № 5-5 (9). С. 259-262.

5. Халапсис А. В. Глобализация и метрика истории URL: http://halapsis. net/globalizatsiya-i-metrika-istorii

6. Лігоненко Л. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях / Л. Лігоненко, А. Хріпко, А. Доманський // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Економічні науки. Випуск № 22 (62), 2 т., 2018 р. С. 21-24.

7. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences URL: https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/

8. Коптелова А. К. Digitization (оцифровка) vs Digitalization (цифровизация) URL: http://koptelov.info/digitization-digitalization/

9. Устенко М. Діджиталізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки / М. Устенко, А. Руських // Вісник економіки транспорту і промисловості. Випуск № 68. 2019 р. С.181-192.

10. Sokolova,H.B. (2018), "Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine", Economic Bulletin of Donbass, no.1 (51), pp. 92-96

11. Гуренко А. Напрями розвитку систем управління в умовах діджіталізації бізнесу в Україні. / А. Гуренко, О. Гашутіна // Економіка і суспільство. Випуск №19. Мукачівський державний університет, 2018 р. С.739-745

12. Hrybinenko, O. M. (2018), "Digitalization of the economy in a new paradigm of digital transformation", International Relations, Part "Economic sciences", №.16, pp. 35–37.

13. Дубина М., Козлянченко О. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства / М. Дубина, О. Козлянченко // Проблеми і перспективи економіки та управління. Випуск № 3 (19), 2019 р. С.21-32.

14. The IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020, P. 182. URL: https://www.imd.org/

15. Digital Transformation of Industries (2016). Industry Agenda, World Economic Forum. [Електронне джерело] – Режим доступу: http://reports.weforum.org/digital-transformation/wpcontent/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/wef-digital-transformation-2016-exec-summary.pdf.

16. Liri Andersson (2017). Leadership Guidelines for the Digital Age.Leadership & Organisations [Електронне джерело] – Режим доступу: https://knowledge.insead.edu/leadership-organisations/11- leadership-guidelines-for-the-digital-age-5516

17. Гавриленко М. М. Трансформація економічних систем під впливом цифровізації. /Гавриленко М. М., Гораль Л. Т., Берлоус М. В. // Бізнес Інформ. 2019. №12. С. 261–267. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-12-261-267

18. Офіційний сайт НАК «Нафтогаз України». Електронне джерело] – Режим доступу:: https://www.naftogaz.com/

References

1. Lazorenko T. Didzhytalizatsiia yak osnovnyi faktor rozvytku biznesu /T. Lazorenko, I. Sholom // Zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy». Vypusk №1, 2020 r. C.50-51 URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186

2. Stratehiia rozvytku «Industriia 4.0». Asotsiatsiia pidpryiemstv promyslovoi avtomatyzatsii Ukrainy. Hruden 2019. 78 c. URL: https://appau.org.ua/en/ category/pubs

3. Korol S. Didzhytalizatsiia ekonomiky yak faktor profesiinoho rozvytku / S. Korol, Ye. Polovyk // «Modern Economics» Vypusk №18, 2019 r. S.67-73. URL: http://217.77.213.157:8080/jspui/bitstream/123456789/6619/1/korol.pdf.

4. Kupryna K. A. Dydzhytalyzatsyia: poniatye, predposыlky voznyknovenyia y sferы prymenenyia Vestnyk nauchnыkh konferentsyi. Kachestvo ynformatsyonnыkh usluh: po materyalam mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy 31 maia 2016 h. Tambov. 2016. № 5-5 (9). S. 259-262.

5. Khalapsys A. V. Hlobalyzatsyia y metryka ystoryy URL: http://halapsis. net/globalizatsiya-i-metrika-istorii

6. Lihonenko L. Zmist ta mekhanizm formuvannia stratehii didzhytalizatsii v biznes-orhanizatsiiakh / L. Lihonenko, A. Khripko, A. Domanskyi // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Ekonomichni nauky. Vypusk № 22 (62), 2 t., 2018 r. S. 21-24.

7. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences URL: https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/

8. Koptelova A. K. Digitization (otsyfrovka) vs Digitalization (tsyfrovyzatsyia) URL: http://koptelov.info/digitization-digitalization/

9. Ustenko M. Didzhytalizatsiia: osnova konkurentospromozhnosti pidpryiemstva v realiiakh tsyfrovoi ekonomiky / M. Ustenko, A. Ruskykh // Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. Vypusk № 68. 2019 r. S.181-192.

10. Sokolova,H.B. (2018), "Some aspects of the development of the digital economy in Ukraine", Economic Bulletin of Donbass, no.1 (51), pp. 92-96

11. Hurenko A. Napriamy rozvytku system upravlinnia v umovakh didzhitalizatsii biznesu v Ukraini. / A. Hurenko, O. Hashutina // Ekonomika i suspilstvo. Vypusk №19. Mukachivskyi derzhavnyi universytet, 2018 r. S.739-745

12. Hrybinenko, O. M. (2018), "Digitalization of the economy in a new paradigm of digital transformation", International Relations, Part "Economic sciences", №.16, pp. 35–37.

13. Dubyna M., Kozlianchenko O. Kontseptualni aspekty doslidzhennia sutnosti didzhytalizatsii ta yii roli v rozvytku suchasnoho suspilstva / M. Dubyna, O. Kozlianchenko // Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. Vypusk № 3 (19), 2019 r. S.21-32.

14. The IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020, P. 182. URL: https://www.imd.org/

15. Digital Transformation of Industries (2016). Industry Agenda, World Economic Forum. [Elektronne dzherelo] – Rezhym dostupu: http://reports.weforum.org/digital-transformation/wpcontent/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/wef-digital-transformation-2016-exec-summary.pdf.

16. Liri Andersson (2017). Leadership Guidelines for the Digital Age.Leadership & Organisations [Elektronne dzherelo] – Rezhym dostupu: https://knowledge.insead.edu/leadership-organisations/11- leadership-guidelines-for-the-digital-age-5516

17. Havrylenko M. M. Transformatsiia ekonomichnykh system pid vplyvom tsyfrovizatsii. /Havrylenko M. M., Horal L. T., Berlous M. V. // Biznes Inform. 2019. №12. C. 261–267. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-12-261-267

18. Ofitsiinyi sait NAK «Naftohaz Ukrainy». Elektronne dzherelo] – Rezhym dostupu:: https://www.naftogaz.com/

Надійшла / Paper received : 19.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 657.22:336.13
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-3

КОРИТНИК Л. П.
ДННУ «Академія фінансового управління»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ

Для забезпечення реалізації засад державної політики з модернізації бюджетного процесу та облікової системи актуальним завданням сьогодення є вироблення концептуальних засад впровадження управлінського обліку для суб'єктів державного сектору, які неможливо успішно та ефективно застосувати без розбудови теоретико-методологічного базису. Результати дослідження дозволили надати пропозиції щодо конкретизації предмету, систематизації об'єктів, розширення переліку існуючих функцій, завдань та принципів управлінського обліку з урахуванням сучасних вимог до інформативного забезпечення економічних процесів діяльності суб'єктів державного сектору та рівня їх участі в бюджетному процесі.

Ключові слова: бюджетний процес, облікова система, розпорядники бюджетних коштів, суб'єкти державного сектору, управлінський облік.

L. KORYTNYK
Academy of Financial Management

CONCEPTYAL FRAMEWORK FOR PUBLIC SECTOR ENTITIES' MANAGERIAL ACCOUNTING

In order to ensure the realization of the principles of public policy for the modernization of the budget process and accounting system, the urgent task today is to develop conceptual bases for the implementation of management accounting for public sector entities that cannot be successfully and effectively applied without building a theoretical and methodological basis. Taking into account the purpose, objectives and goals of activities of the administrators of budget funds at different levels of management, the author's position is proposed to determine the management accounting for each of them. This made it possible to assert that for the main administrators of budget funds the management accounting is aimed at fulfilling the functions of national importance, and for the lower level administrators of budget funds – to fulfill the statutory mission and to ensure a competitive position in the public services market. Studies of scientific and methodological approaches to the definition of the subject, objects, function, tasks and principles of management accounting allowed to make proposals for the specification of the subject, systematization of objects, expanding the list of existing functions, tasks and principles of management accounting, taking into account modern requirements for informative provision of economic information the processes of activity of public sector entities and the level of their participation in the budget process. The results of the conducted research will contribute to the continuation of the formation of the basic provisions of the national accounting system, taking into account the current needs of the information management space and the peculiarities of activities and status of administrators of budget funds.

Keywords: budget process, accounting system, administrators of budget funds, public sector entities, management accounting.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах впровадження бюджетного планування та програмно-цільового методу в бюджетному процесі посилюється роль і значення релевантної обліково-аналітичної інформації як джерела даних для забезпечення процесів середньо- та довгострокового планування, оцінки ефективності бюджетних програм за напрямами використання бюджетних коштів та визначення ступеня досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності. Така інформація продукується системою управлінського обліку, який наповнює інформаційний простір діяльності суб'єктів господарювання ретроспективними та перспективними даними та є фундаментом і відповідним інструментом для цілей управління.

Управлінський облік уже давно набув поширення в системі управління комерційними підприємствами, однак в економічній літературі щодо системи бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору він висвітлюється фрагментарно. Процеси модернізації системи управління державними фінансами та вдосконалення системи фінансування суб'єктів державного сектору, а також вимоги щодо інформаційного забезпечення раціональної господарської та фінансової діяльності та процесу прийняття економічно обґрунтованих, тактично та стратегічно виважених управлінських рішень потребують нових методологічних підходів до побудови ефективної інформаційної системи формування даних та управління.

Актуальним завданням сьогодення є вироблення концептуальних засад впровадження управлінського обліку для суб'єктів державного сектору, які неможливо успішно та ефективно застосувати без розбудови теоретико-методологічного базису (дослідження його предмету, об'єктів, функцій, завдань та принципів становлення у загальній системі управління) для забезпечення реалізації засад державної політики з модернізації бюджетного процесу та облікової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження теоретичних основ і методичних положень побудови управлінського обліку в діяльності суб'єктів державного сектору висвітлюються в працях таких науковців як Т. Кондрашова [1], С. Левицька, Д. Сич [2–3], І Парасій-Вергуненко [4], В. Пігош [5], С. Свірко [6–8], Т. Тростенюк [8], Т. Черкашина [9], які зробили

вагомий внесок у розбудову концептуальних засад впровадження, організації та методики управлінського обліку в державному секторі. Питання управлінського обліку досліджується в працях таких закордонних науковців як П. Атріл, Е. Макларни [10], К. Друрі [11], Р. Ентоні, Дж. Ріс [12], Е. Аткинсон, Р. Банкер, Р. Каплан, С. Янг [13], Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер [14]

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Не зменшуючи важливості проведених досліджень і цінності отриманих науковцями результатів, необхідно визнати, що теоретичні, методичні й методологічні засади побудови управлінського обліку потребують інтеграції із сучасними викликами інформаційного поля діяльності суб'єктів державного сектору в умовах модернізації бюджетного процесу, що визначає перспективи подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є визначення методологічного підґрунтя та розвиток основних теоретичних положень управлінського обліку суб'єктів державного сектору, які забезпечують ефективність його впровадження та функціонування, з урахуванням тенденцій державної політики щодо поліпшення інформаційної системи формування даних та управління економічними процесами в бюджетній сфері.

Виклад основного матеріалу

Наразі в науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення управлінського обліку, що зумовлює різні бачення його ролі та значення в управлінському процесі. Нині не існує однозначної думки щодо визначення сутності управлінського обліку як підсистеми бухгалтерського обліку, яка ґрунтується на його концептуальних засадах (предметі, методах, об'єктах) [1, 6], або процесу прийняття управлінських рішень на основі інформації, яка формується різними видами обліку (оперативним, статистичним, фінансовим та ін.) [2, 5, 11, 13]. Однак автори, що дотримуються двох зазначених підходів, наводять різне в нюансах, але близьке за змістом визначення управлінського обліку. Розглядаючи управлінський облік і як окрему систему, і як підсистему бухгалтерського обліку, його наділяють ідентичними функціями та завданнями. Теоретично (в наукових розробках учених) управлінський облік продовжує залишатися підсистемою бухгалтерського обліку поряд із фінансовим і податковим обліком, а практично (в дійсності) управлінський облік перетворився на індивідуальну систему зі своїм предметом, об'єктами, метою, завданнями, принципами та очікуваними результатами.

Незмінними залишаються позиції науковців і практиків стосовно головної мети і завдань управлінського обліку – надання релевантної обліково-аналітичної інформації для прийняття економічно обґрунтованих, тактично та стратегічно виважених управлінських рішень. З погляду на існування різних рівнів управління державними фінансовими ресурсами та для цілей реалізації основних завдань управлінського обліку останній можна визначити в такий спосіб:

1. Управлінський облік для головного розпорядника бюджетних коштів – це інструмент, що забезпечує отримання необхідної кількості якісної інформації про об'єкти управління з метою прийняття економічно обґрунтованих оперативних та стратегічних управлінських рішень, спрямованих на реалізацію місії, завдань і результатів бюджетної програми і задоволення галузевих соціально-економічних потреб суспільства і держави.

2. Управлінський облік для розпорядника бюджетних коштів нижчого рівня – це система збирання, оброблення та підготовки інформації, яка включає елементи планування, контролю та аналізу діяльності, необхідної для прийняття управлінських рішень і ефективного управління як суб'єктом в цілому, так і окремими його структурними підрозділами, видами діяльності, програмами, проектами, ресурсами (фінансовими, трудовими, матеріальними), доходами та витратами.

Отже, на кожному з рівнів менеджменту управлінський облік забезпечує керівництво суб'єктів державного сектору оперативною інформацією для планування, управління майном, коштами та іншими ресурсами, оцінки і контролю цільового і раціонального використання бюджетних коштів. Однак для головних розпорядників управлінський облік спрямований на виконання функцій загальнодержавного значення, а для розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня – на виконання статутної місії та забезпечення конкурентного становища на ринку державних послуг.

Загальне керівництво процесом впровадження управлінського обліку належить до компетенції керівника, головного бухгалтера або іншої посадової особи, яка розробляє методичні та організаційні позиції управлінського обліку в межах суб'єкта державного сектору. На жаль, регулювання управлінського обліку на державному рівні не здійснюється. Але враховуючи публічний характер діяльності та засади транспарентності суб'єктів державного сектору і з метою впорядкування та систематизації процесу формування інформації про використання бюджетних коштів концептуальні засади організації та ведення управлінського обліку суб'єктів державного сектору все ж таки мають бути регламентовані нормативно-правовими актами (наприклад, галузевими методичними рекомендаціями в межах головних розпорядників бюджетних коштів). Таке регулювання забезпечуватиме єдині методологічні та методичні засади уніфікації побудови універсальних правил і базових принципів впровадження управлінського обліку та застосування його даних в контексті використання бюджетних коштів та оприлюднення результатів їх використання. Крім того, формування галузевих методичних рекомендацій з управлінського обліку сприятиме стандартизації інформаційного забезпечення оцінювання ефективності бюджетних програм за напрямами використання бюджетних коштів та визначенню ступеня досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності.

Світовий досвід провадження управлінського обліку надає приклади розробок міжнародного рівня, які мають рекомендаційний характер. Основними центрами формування методологічних основ у сфері управлінського обліку в міжнародній практиці є саморегульовані професійні об'єднання: всесвітньо визнані Інститут управлінського обліку в США (Institute of Management Accountants, IMA) та у Великобританії (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA) та ін. Одними з провідних завдань вказаних професійних об'єднань є координація роботи з розвитку методологічної бази управлінського обліку і аналізу в національному та міжнародному просторі, розроблення вимог до рівня кваліфікації фахівців з управлінського обліку, проведення спільно із закладами вищої освіти програм навчання в сфері управлінського обліку, забезпечення проведення сертифікації фахівців, а також постійне підвищення кваліфікації.

У 2015 р. CIMA спільно з Американським інститутом дипломованих громадських бухгалтерів (American Institute of Certi fi ed Public Accountants, AICPA) опублікували Міжнародні принципи управлінського обліку (Global management accounting principles) [15]. Цей документ визначає управлінський облік як систему пошуку, оброблення, аналізу і передачі зацікавленим користувачам фінансової та нефінансової інформації, використання якої сприяє прийняттю рішень, спрямованих на збереження і подальше збільшення вартості організації.

Повнота характеристики системи управлінського обліку включає визначення його предмету, об'єктів, функцій, завдань і принципів.

Оцінка практичних потреб управління дозволяє стверджувати, що предметом управлінського обліку є поточна діяльність бюджетних установ, пов'язана з використанням та управлінням ресурсами установи, об'єктами управлінського обліку виступають доходи й видатки, а також їх структура [5, с. 172–173].

С. Свірко доводить, що предметом управлінського обліку в бюджетних установах слід вважати весь спектр діяльності бюджетних установ та їх структурних підрозділів у розрізі як загального, так і спеціального фонду [6, с. 168]. До об'єктів управлінського обліку необхідно включити у повному складі об'єкти бухгалтерського обліку [6, с. 169].

На думку С. Левицької та Д. Сича, «предмет управлінського обліку – факти фінансово-господарської діяльності (економічні, соціальні, екологічні), відповідно процесів постачання ресурсів, їх споживання, результати діяльності підприємства у звітному періоді та на перспективу, а також процеси їх оптимізації. Об'єктом управлінського обліку є формування необхідної цільової управлінської інформації про результативність використання виробничих ресурсів та/або вплив на їх оцінку, з метою подальшого її узагальнення, аналізу, використання у системі менеджменту» [3, с. 13].

Враховуючи те, що предметом бухгалтерського обліку є господарські операції, предметом управлінського обліку (на думку автора) є весь комплекс сфер діяльності суб'єктів державного сектору.

До об'єктів управлінського обліку належать всі об'єкти бухгалтерського обліку, а також об'єкти в розрізі видів діяльності та центрів відповідальності, програм, проектів, ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних), видів доходів і витрат тощо. Такі об'єкти можна згрупувати у такий спосіб:

- ресурси суб'єкта державного сектору (персонал, майно, господарська структура, соціальна інфраструктура);
- об'єкт впливу (потенційні та фактичні споживачі послуг);
- організаційні та управлінські процеси: види діяльності (основна діяльність, додаткова (господарська), оренда, реалізація майна) та напрями діяльності (виробнича, адміністративно-господарська, інформатизація, міжнародна, інноваційна, кадрова діяльність та ін.);
- результати діяльності – фінансові (доходи, витрати, фінансовий результат) та нефінансові (ступінь досягнення цільових показників з погляду суспільства, клієнтів, процесів, формування корпоративної культури, ділової репутації та ін.).

Усі вищезгадані групи об'єктів обліку є взаємопов'язаними і знаходять відображення в єдиному обліковому та управлінському процесі.

Проведений аналіз наукових праць [3, 6,], спрямованих на дослідження теоретичних засад управлінського обліку суб'єктів державного сектору, дозволяє виокремити його ті функції, які характерні для всіх рівнів управління бюджетними коштами:

- інформаційна – надання релевантної інформації для забезпечення планування, контролю, аналізу та прийняття управлінських рішень;
- комунікативна – формування інформації для комунікаційних зв'язків між рівнями управління та структурними підрозділами одного рівня;
- контрольна – реалізується в процесі оперативного контролю та визначення рівня якості управління доходами і витратами, майном, ресурсами, видами діяльності суб'єкта державного сектору та ін.;
- аналітична – вивчення всієї системи діяльності та механізму прийняття управлінських рішень з метою їх удосконалення та формування оцінки результатів діяльності суб'єкта державного сектору та його структурних підрозділів;
- прогнозна (прогностична) – перспективне планування (тактичне та стратегічне) і координація розвитку суб'єктів державного сектору на майбутнє враховуючи аналіз і оцінку фактичних результатів їх діяльності та діяльності суб'єктів господарювання відповідної сфери.

В рамках дослідження теоретичних засад управлінського обліку на різних рівнях управління вважаємо за доцільне доповнити зазначений перелік функцій ще однією: координація – методологічне керівництво головного розпорядника бюджетних коштів розпорядниками нижчого рівня на предмет впровадження та ведення управлінського обліку.

Функція координації спрямована на забезпечення уніфікованого концептуального зв'язку між рівнями розпорядників бюджетних коштів, визначення єдиних методологічних підходів до формування ефективної системи управлінського обліку, а також ролі головного розпорядника у формуванні універсальних підходів до порядку впровадження та ведення управлінського обліку.

У межах зазначених вище функцій перед управлінським обліком суб'єктів державного сектору постає низка специфічних завдань.

Основні завдання управлінського обліку головних розпорядників бюджетних коштів повинні ґрунтуватися на меті, завданнях і способах досягнення результативних показників відповідних бюджетних програм, а також відповідати концептуальним засадам державного управління в контексті впровадження середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу в бюджетному процесі.

Вважаємо, що основними завданнями управлінського обліку в державному секторі є:

- економічно обґрунтоване планування та розподіл доходів і витрат суб'єкта державного сектору та центрів відповідальності з урахуванням очікуваних результатів діяльності кожного;
- порівняння отриманих доходів і понесених витрат та встановлення взаємозв'язку між досягнутими результатами і витраченими ресурсами;
- оптимізація розподілу ресурсів для досягнення визначених результатів;
- раціоналізація структури фактичної собівартості державних послуг і аналіз відхилень від планових показників;
- формування інформаційної бази для контролю та аналізу відхилень фактичних доходів і витрат від запланованих;
- створення необхідної кількості якісної інформації для порівняння отриманих результатів у розрізі видів діяльності, центрів відповідальності, програм і проектів;
- забезпечення надійності та достовірності бюджетної, фінансової та управлінської звітності;
- порівняння результатів, отриманих різними видами діяльності, в умовах конкурентного середовища;
- забезпечення необхідної кількості якісної інформації для прийняття економічно обґрунтованих, тактично та стратегічно виважених управлінських рішень.

Однією з ключових методологічних засад організації та ведення управлінського обліку є його принципи. Найбільш широко принципи управлінського обліку для бюджетних установ розкрито в працях С. Свірко [6, с. 172; 8, с. 45], які повністю узгоджуються з принципами управлінського обліку суб'єктів державного сектору:

- принцип методологічної або організаційно-методичної незалежності (кожний суб'єкт державного сектору самостійно визначає вимоги та базові правила організації та методики ведення управлінського обліку);
- принцип орієнтації на досягнення стратегічних цілей суб'єкта державного сектору (прийняття рішень на кожному рівні управління і вибір найоптимальнішого з них повинні відповідати пріоритетним напрямам розвитку суб'єкта державного сектору в цілому);
- принцип оцінки результатів діяльності структурних підрозділів суб'єкта державного сектору (передбачає визначення напрямів і перспектив кожного підрозділу у формуванні фінансових результатів суб'єкта державного сектору);
- принцип результативності (під час ініціювання та здійснення будь-яких видів діяльності чи прийняття управлінських рішень необхідно проводити зіставлення витрат з отриманим результатом, на досягнення якого витрати понесено, при цьому вартісний розмір результату повинен перевищувати витрати);
- принцип відповідальності (за понесені витрати, отримані доходи і фінансовий результат відповідальність покладається на конкретну посадову особу, до компетенції якої належить управління ними);
- принцип багатоваріантності (під час підготовки інформації необхідно розглядати всі можливі варіанти, а при остаточному виборі – найоптимальніший з них);
- принцип комплексності (консолідація управлінського обліку з плануванням, контролем та аналізом діяльності суб'єктів державного сектору).

Вважаємо за доцільне доповнити перелік зазначених принципів такими як: релевантність інформації (відповідність наборів даних управлінського обліку критеріям (бажаним результатам), що містяться у запиті користувача) та безпечна транспарентність (максимальна прозорість використання бюджетних коштів, поєднана з розумно обмеженою конфіденційністю). Врахування цих принципів сприятиме формуванню глибоких і ґрунтовних методологічних засад побудови управлінського обліку, забезпечить повний спектр загальних теоретичних характеристик для ефективного функціонування системи управлінського обліку.

Повертаючись до організації управлінського обліку, відмітимо, що вона також передбачає: навчання персоналу, апробацію процедур управлінського обліку на фактичних даних одного облікового циклу з

участю розробників, коригування регламентів за результатами їх випробовування, затвердження регламентів, адаптацію існуючих або впровадження нових систем автоматизації обліку [7, с. 242].

Слід зазначити, що для суб'єктів державного сектору впровадження системи управлінського обліку вимагає вирішення щонайменше двох ключових проблем: обґрунтування доцільності й розроблення механізму формування відповідної організаційної структури; розроблення методології, організації, алгоритмів і порядку ведення.

Вирішення першої проблеми вимагає визначення предмета й об'єктів управлінського обліку та використання в якості методу дослідження економіко-математичних методів і формування відповідних оптимізаційних моделей. Окрім того, важливо врахувати інноваційні підходи до вирішення організаційних питань. Стосовно другої проблеми доцільним буде здійснення критичної оцінки існуючих підходів до організації управлінського обліку та розроблення загальнометодологічних засад його ведення [5, с. 172].

Основними ризиками, які перешкоджатимуть впровадженню системи управлінського обліку в діяльність суб'єктів державного сектору, можуть бути такі:

- недостатній рівень професійної підготовки працівників структурних підрозділів, до компетенції яких належить впровадження ефективної системи функціонування і розвитку управлінського обліку;
- неналежна взаємодія між структурними підрозділами з розроблення та координації ефективної системи функціонування управлінського обліку і бухгалтерськими службами;
- неспроможність адаптації програмного забезпечення до вимог управлінського обліку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Дослідження науково-методичних підходів до визначення предмету, об'єктів, функції, завдань і принципів управлінського обліку дозволили надати пропозиції щодо їх конкретизації. Це сприятиме продовженню формування базових положень національної облікової системи з урахуванням сучасних потреб інформаційного простору управління та особливостей діяльності та статусності розпорядників бюджетних коштів; забезпечить розбудову теоретичного базису системи управлінського обліку та повний спектр загальних теоретико-методичних характеристик для ефективного впровадження управлінського обліку; доповнить цілі та задачі його функціонування з метою підвищення ефективності управління та успішної реалізації стратегічних завдань і цілей розвитку як кожного суб'єкта державного сектору, так і відповідних галузей національної економіки.

Література

1. Кондрашова Т. М. Управлінський облік в державних вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит". Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. К., 2007. 20 с.

2. Левицька С. О., Сич Д. М. Еволюція становлення управлінського обліку та його місце в системі корпоративного управління // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Економіка. 2017. № 4(32). С. 218–221.

3. Левицька С. О., Сич Д. М. Управлінський облік для центрів відповідальності "витрати" // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економіка, управління та адміністрування. 2018. № 3(85). С. 13–20. URL: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/143984/141894

4. Парасій-Вергуненко І. М. Концептуальні засади побудови системи управлінського обліку за центрами відповідальності в закладах вищої освіти // Фінанси України. 2019. № 6. С. 70–80.

5. Пігош В. Формування системи управлінського обліку в державних вищих навчальних закладах // Соціально-економічні проблеми і держава. 2012. Вип. 2(7). С. 170–179. — URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12pvavnz.pdf

6. Свірко С. В. Концептуалізація управлінського обліку в бюджетних установах України // Вчені записки: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана"; відп. ред. А. Ф. Павленко. К.: КНЕУ, 2012. Вип. 14. Ч. 2. С. 167–173.

7. Свірко С.В. Організація управлінського обліку в бюджетних установах: етап постановки та його складові // Фінанси, облік і аудит. 2014. Вип. 2(24). С. 235–250.

8. Свірко С. В., Тростенюк Т. М. Функції, завдання, елементи та принципи управлінського обліку в державних закладах вищої освіти // Економіка та держава. 2019. № 2. С. 41–46.

9. Черкашина Т. В. Нові підходи щодо ефективного функціонування системи управлінського обліку у державному секторі // Перспективи розвитку обліку, контролю і аналізу в контексті євроінтеграції: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю ОНЕУ (26 травня 2016 р., м. Одеса). Одеса, 2016. С. 258–260.

10. Atrill P., McLaney E. Accounting and finance for non-specialists. 7th ed. Printed by Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2011. 576 p.

11. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: учеб. пособие для вузов. Пер. с англ. 3-е изд., перер. и доп. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. 783 с.

12. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры. Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1993. 450 с.

13. Аткинсон Э. А., Банкер Р. Д., Каплан Р. С., Янг М. С. Управленческий учет. Пер. с англ. 3-е изд. М.: Вильямс, 2005. 878 с.

14. Horngren C. T., Foster G. Cost accounting a managerial emphasis. 13th ed. Published by Pearson/Prentice Hall in Upper Saddle River, N.J., 2012. 869 p.

15. Global management accounting principles. Effective management accounting: Improving decisions and building successful organizations. URL: https://www.cgma.org/resources/reports/downloadabledocuments/global-management-accounting-principles.pdf

References

1. Kondrashova T. M. Upravlinskyi oblik v derzhavnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.06.04 “Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt”. Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana. K., 2007. 20 s.

2. Levytska S. O., Sych D. M. Evoliutsiia stanovlennia upravlinskoho obliku ta yoho mistse v systemi korporatyvnoho upravlinnia // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Ser.: Ekonomika. 2017. № 4(32). S. 218–221.

3. Levytska S. O., Sych D. M. Upravlinskyi oblik dlia tsentriv vidpovidalnosti “vytraty” // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia. 2018. № 3(85). S. 13–20. URL: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/143984/141894

4. Parasii-Verhunenko I. M. Kontseptualni zasady pobudovy systemy upravlinskoho obliku za tsentramy vidpovidalnosti v zakladakh vyshchoi osvity // Finansy Ukrainy. 2019. № 6. C. 70–80.

5. Pihosh V. Formuvannia systemy upravlinskoho obliku v derzhavnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh // Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. 2012. Vyp. 2(7). S. 170–179. — URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12pvavnz.pdf

6. Svirko S. V. Kontseptualizatsiia upravlinskoho obliku v biudzhetnykh ustanovakh Ukrainy // Vcheni zapysky: zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ “Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana”; vidp. red. A. F. Pavlenko. K.: KNEU, 2012. Vyp. 14. Ch. 2. S. 167–173.

7. Svirko S.V. Orhanizatsiia upravlinskoho obliku v biudzhetnykh ustanovakh: etap postanovky ta yoho skladovi // Finansy, oblik i audyt. 2014. Vyp. 2(24). S. 235–250.

8. Svirko S. V., Trosteniuk T. M. Funktsii, zavdannia, elementy ta pryntsypy upravlinskoho obliku v derzhavnykh zakladakh vyshchoi osvity // Ekonomika ta derzhava. 2019. № 2. S. 41–46.

9. Cherkashyna T. V. Novi pidkhody shchodo efektyvnoho funktsionuvannia systemy upravlinskoho obliku u derzhavnomu sektori // Perspektyvy rozvytku obliku, kontroliu i analizu v konteksti yevrointehratsii: tezy dop. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 95-richchiu ONEU (26 travnia 2016 r., m. Odesa). Odesa, 2016. S. 258–260.

10. Atrill P., McLaney E. Accounting and finance for non-specialists. 7th ed. Printed by Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2011. 576 r.

11. Drury K. Vvedenye v upravlencheskyi y proyzvodstvennыi uchet: ucheb. posobye dlia vuzov. Per. s anhl. 3-e yzd., perer. y dop. M.: Audyt, YuNYTY, 1998. 783 s.

12. Эntony R., Rys Dzh. Uchet: sytuatsyy y prymeгы. Per. s anhl. M.: Fynansы y statystyka, 1993. 450 s.

13. Atkynson Э. A., Banker R. D., Kaplan R. S., Yanh M. S. Upravlencheskyi uchet. Per. s anhl. 3-e yzd. M.: Vyliams, 2005. 878 s.

14. Horngren C. T., Foster G. Cost accounting a managerial emphasis. 13th ed. Published by Pearson/Prentice Hall in Upper Saddle River, N.J., 2012. 869 r.

15. Global management accounting principles. Effective management accounting: Improving decisions and building successful organizations. URL: https://www.cgma.org/resources/reports/downloadabledocuments/global-management-accounting-principles.pdf

Надійшла / Paper received : 27.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 342. 951
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-4

ПУДРИК Д. В., КВІЛІНСЬКИЙ О. С., НАЗАРЕНКО А. П.
Сумський державний університет

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ВПЛИВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

Загострення екологічних, соціальних та економічних конфліктів в країні призводять до відтоку інтелектуального капіталу, що у свою чергу у майбутньому обмежую можливості економічного зростання національної економіки. У статті авторами визначено позиції України за індексами екологічної ефективності та якості національності, що тим самим віддзеркалюють привабливість країни для імміграції інтелектуального капіталу в країну та її конкурентоспроможність. З огляду на це, метою статті є визначення впливу міграції та екологічних детермінант на економічне зростання країни. Для перевірки висунутої гіпотез використано інструментарій OLS-моделювання з випадковими та фіксованими ефектами. Отримані розрахунки свідчать, що зростання індексу міграції призводить до зростання ВВП в країні, а зростання обсягів викидів парникових газів (за всіма трьома моделями) – до зниження обсягів ВВП. Обсяги витрат на охорону навколишнього природного середовища є статистично значущими лише для першої OLS-моделі, а їх зростання призводить до зростання обсягів ВВП. Враховуючі емпіричні результати, уряду країни необхідно впроваджувати заходи по відновленню економіко-політичної стабільності, а також оновити екологічну стратегію розвитку країни відповідно до нових тенденцій та викликів.

Ключові слова: міграція, екологічна ефективність, якість національності, трудові ресурси, інтелектуальний капітал.

D. PUDRYK, O. KWILINSKI, A. NAZARENKO
Sumy State University

COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY: THE IMPACT OF LABOUR MIGRATION AND ECOLOGICAL DETERMINANTS

Exacerbation of environmental problems provokes a number of social and economic contradictions, which in turn leads to a decrease in the attractiveness of the national economy, the volume of foreign financial and labor resources, as well as the outflow of domestic highly skilled labor. According to the ranking of countries by the level of environmental performance (Environmental Performance Index), which assesses countries in terms of quality and ability to reproduce the environment, Ukraine is reducing its position every year. Thus, among 180 countries in 2016 - 44th place, in 2018 - 65th place and in 2020 - 60th place.

The snowballing effect of environmental, social and economic conflicts in the country lead to the outflow of intellectual capital, which in turn in the future will limit the opportunities for economic growth of the national economy. In the article, the authors identify the Ukrainian position on the indices of environmental efficiency and quality of nationality, which thus reflect the attractiveness of the country for the immigration of intellectual capital into the country and its competitiveness. In this case, the article aims to determine the impact of migration and environmental determinants on the country's economic growth. To test the hypotheses the authors used OLS-modeling with random and fixed effects. The findings confirmed that the growth of the migration index leads to the growth of GDP in the country, and the growth of greenhouse gas emissions (according to all three models) - to the reduction of GDP. Environmental expenditures are statistically significant only for the first OLS model, and their growth leads to GDP growth. Taking into account the empirical results, the government needs to implement measures to restore economic and political stability, as well as update the country's environmental development strategy in line with new trends and challenges.

Key words: migration, ecological efficiency, quality of nationality, labor resources, intellectual capital.

Вступ. Загострення екологічних проблем провокує появу низки соціальних та економічних протиріч, що у свою чергу призводить до зниження рівня привабливості національної економіки, обсягів залучення іноземних фінансових та трудових ресурсів, а також відтоку вітчизняних висококваліфікованих трудових ресурсів. Відповідно до рейтингу країн за рівнем екологічної ефективності (Environmental Performance Index) [1], що оцінює країни за рівнями якості та здатності до відтворення навколишнього природнього середовища, Україна з кожним роком знижує свої позиції. Так, серед 180 країн у 2016 р. – 44 місце, у 2018 р. – 65 місце та у 2020 р. – 60 місце.

Зазначимо, що відповідно до методології Environmental Performance Index рейтингування країн здійснюється на основі оцінювання 32 показників згрупованих у 11 блоків.

Результати аналізу статистичних даних (таблиця 1) свідчать, що лідерами у 2020 році за Environmental Performance Index були такі країни: Данія, Люксембург, Швейцарія Великобританія та Франція. Слід відмітити, що саме ці країни є найбільш привабливим для міграції інтелектуального капіталу. З огляду на це, актуальним є аналіз впливу екологічних факторів на міграційні процеси в країні.

Аналіз останніх досліджень. Результати аналізу публікаційної активності засвідчили зростання рівня зацікавленості з боку науковців до дослідження взаємозв’язку між економічним зростанням країни, міграційними процесами та ефективністю екологічної політики в країні. Так, відповідно до результатів (рисунок 1) кількість публікацій з даної проблематики почала зростати з 2008 року.

Найбільш вагомий вклад у дослідження проблематики взаємозв'язку між економічним зростанням країни, міграційними процесами та ефективністю екологічної політики здійснено вченими Адепожу А., Чіу Мінмінг, Клейсеном Дж., Джухем Нето, Агарковим Г.А, Ахмедом С.А. тощо. У статті [6, 7] Адеподжу А. та Апплярд Р., на прикладі країн Африки, досліджували взаємозв’язок між ефективність державної політики управління міграційними процесами, екологічною ефективністю та економічною стабільність регіону. На

основі емпіричних результатів Адеподжу А. та Апплярд Р. наголошують на необхідності узгодження регіональних та національних політик розвитку [6, 7]. Барнетт Дж та Мак-Майкл С. [12] емпірично обґрунтовують вплив кліматичних змін на міграцію інтелектуального капіталу.

Таблиця 1

ТОП-20 країн за індексом екологічної ефективності за 2016-2020 рр.

КРАЇНА	2016	2018	2020	КРАЇНА	2016	2018	2020
Данія	89,21	78,76	82,5	Нідерланди	82,03	75,9	75,3
Люксембург	86,58	75,62	82,3	Австралія	87,22	70,94	74,9
Швейцарія	86,93	80,15	81,5	Іспанія	88,91	71,5	74,3
Великобританія	87,38	77,24	81,3	Бельгія	80,15	77,47	73,3
Франція	88,2	80,67	80,0	Ірландія	86,6	76,83	72,8
Австрія	86,64	74,12	79,6	Ісландія	90,51	74,49	72,3
Фінляндія	90,68	79,29	78,9	Словенія	88,98	72,43	72,0
Швеція	90,43	79,89	78,7	Нова Зеландія	88	72,12	71,3
Норвегія	86,9	76,14	77,7	Італія	84,48	75,17	71,0
Німеччина	84,26	78,23	77,2	Мальта	88,48	76,29	70,7

Джерело: побудовано авторами [1].

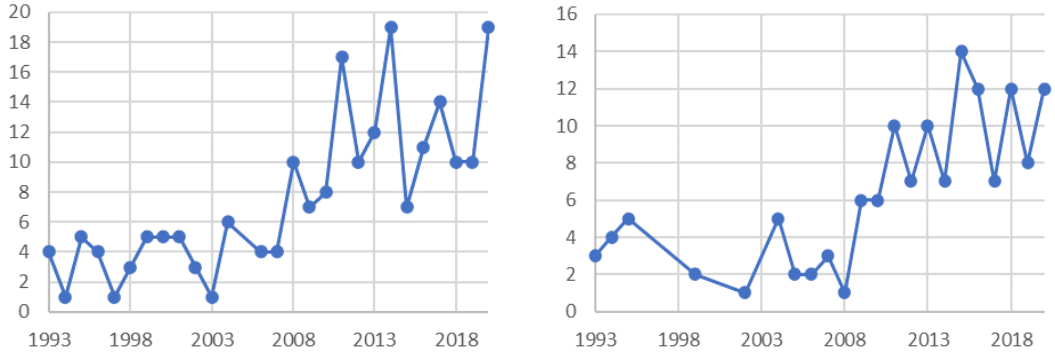

a) економічне зростанням країни та міграція **b) міграція та ефективність екологічної політики**

Рис. 1. Динаміка публікаційної активності з дослідження взаємозв'язку між економічним зростанням країни, міграційними процесами та ефективністю екологічної політики за базою даних Scopus

Джерело: побудовано авторами.

Клейсен Дж. та Джухем Нето використовуючи модель Солоу описують вплив міграційних процесів на економічних розвиток країни [8]. На основі емпіричних результатів [8] Клейсеном Дж. та Джухемом Нето зроблено висновок, що залежно від інтенсивності міграції та рівня економічного розвитку країни можна виокремити чотири типи розвитку економічної системи країни: наближення до однорідного стаціонарного стану; наближення до неоднорідного стаціонарного стану; розвиток з періодичними просторово-часовими циклами; розвиток нерегулярних та не періодичних просторово-часових циклів [8].

Уолмслі Т., Агіар А. та Ахмед С. А. у роботах [9, 10] на прикладі країн Азії досліджують вплив типу міграційної політики на економічний розвиток. У статті [9] авторами обгурнтовано загострення міграційного конфлікту (відтік інтелектуального капіталу з менш до високо розвинених регіонів) в країнах Азії. На основі результатів динамічного економічного моделювання обгурнтовано доцільність впровадження більш ліберальної політики управління міграційними процесами [9]. Крім цього, у статті [10] використовуючи статичну модель загальної рівноваги авторами згенеровано та описано сценарії розвитку економіки країни за умови лібералізації міграційних процесів та підвищення рівня якості життя суспільства. Уолмслі Т., Агіар А. та Ахмед С. А. доводять економічну доцільність впровадження синхронізованих внутрішньо регіональних політик економічного та екологічного розвитку, а також управління міграційними процесами.

Бетц М.Р. та Куріпка М. Д. досліджують взаємозалежність між рівнем зайнятості в країні, обсягами мігрантів та темпами економічного розвитку країни. Автори прийшли до висновки, що після 2000 року фактор – рівень зайнятості в країні менш важливим для висококваліфікованих трудових ресурсів [11].

Враховуючі вищенаведені результати мето статті є визначення впливу міграційних процесів, екологічних детермінант розвитку національної економіки на її розвиток.

Результати дослідження. Слід відмітити, що відповідно до індексу якості національності (Quality of Nationality Index) [3] Франція, Нідерланди, Данія, Норвегія та Швеція входять до ТОП-5 країн. Даний індекс ранжує країни на основі оцінюванням двох груп індикаторів: внутрішні та зовнішні індикатори. До внутрішніх відносяться такі групи показників як: рівень економічного зростання; рівень людського розвитку; стабільність та клімат в країні. До зовнішніх індикаторів: свобода подорожей, право на освіту та роботу. Відповідно до методології даного індексу усі країни клатсеризують на п’ять груп:

- дуже висока якість;
- висока якість;

- середня якість;
- низька якість;
- дуже низька якість [0, 0].

Результати зміни індексу якості національності (Quality of Nationality Index) представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Рейтинг країн за рівнем індексу якості національності (Quality of Nationality Index)

МІСЦЕ	КРАЇНА	2018	ЗМІНА ЗА		МІСЦЕ	КРАЇНА	2018	ЗМІНА ЗА	
			2017-2018	2011-2018				2017-2018	2011-2018
1	Франція	83.5	-0.3	+0.2	11	Швейцарія	79.8	-0.4	+0.3
2	Нідерланди	82.8	+0.3	+0.7	12	Австрія	79.7	0.0	+0.6
3	Данія	81.7	-0.3	+0.1	13	Чехія	79.0	-0.2	+6.6
4	Норвегія	81.5	-0.5	+0.3	13	Люксембург	79.0	-0.1	-0.4
4	Швеція	81.5	-0.1	+1.9	13	Португалія	79.0	-0.3	+1.3
5	Ісландія	81.4	-0.1	+1.7	14	Ліхтенштейн	78.9	-0.3	+0.6
6	Фінляндія	81.2	+0.4	+0.1	15	Словенія	78.6	+0.7	+4.4
7	Італія	80.7	-0.5	+1.0	16	Мальта	77.6	+0.7	+4.4
2	Німеччина	82.8	-0.4	+0.5	17	Угорщина	77.5	-0.4	+6.0
8	Великобританія	80.3	+0.1	-0.9	17	Словаччина	77.5	0.0	+5.9
9	Ірландія	80.2	-0.2	+0.7	18	Греція	77.3	0.0	+2.5
10	Іспанія	80.0	-0.5	+0.6	19	Естонія	77.1	0.0	+6.9
11	Бельгія	79.8	0.0	+0.5	20	Латвія	77.0	+0.2	+7.3

Джерело: побудовано авторами [2, 3].

Результати дослідження свідчать, що індекс якості національності (Quality of Nationality Index) певною мірою відображає рівень популярності країни для міграції інтелектуального капіталу. Відповідно до статистичних даних після 2014 року позиції України за даним індексом значно погіршились. Так, у 2014 році Україна посідала 74 місце, у 2015 р. – 91 місце, у 2016 р. – 105 місце, у 2017 р. – 80 місце. При цьому у 2018 році посідає 75 місце та відноситься до групи країн з середнім рівнем якості національності, що майже відповідає рівню 2014 року – до початку воєнно-політичних конфліктів в країні. Динаміку індексу якості національності (Quality of Nationality Index) для України представлено на рисунку 1.

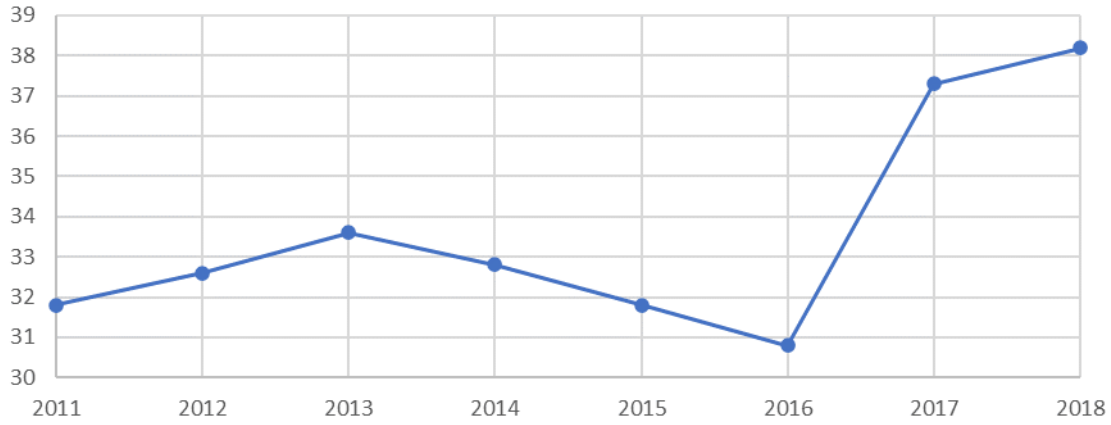

Рис. 1. Динаміка індексу якості національності (Quality of Nationality Index) за 2011-2018 рр.
Джерело: побудовано авторами на основі даних [1]

Зазначимо, що компаративний аналіз динаміки індексів якості національності (Quality of Nationality Index), екологічної ефективності (Environmental Performance Index) та обсягів приросту/відтоку мігрантів в Україні свідчать, що біфуркаційні точки зростання обсягів мігрантів (рис. 2) припадають на роки зниження позицій України за аналізованими індексами.

Відповідно до офіційних звітів державної служби статистики після 2004 року кількість емігрантів почала зростати, а емігрантів знижуватись. Дана динаміка була стабільною до 2012 року, у якому зафіксовано найбільший приріст міждержавних іммігрантів в Україні. Однак, після 2012 року кількість емігрантів почала зростати, а іммігрантів знижуватись. У 2016 році в Україні зафіксовано рекордне скорочення міграційного приросту, що у першу чергу пояснюється наслідками довготривалого воєнно-політичного конфлікту в країні.

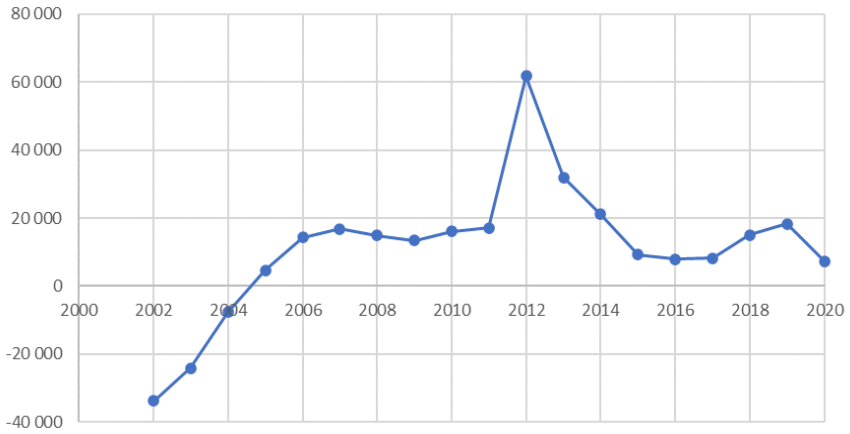

Рис. 2. Динаміка міждержавних емігрантів в Україні за 2002-2020 рр.
Джерело: побудовано авторами на основі даних [1]

Вищенаведені результати узагальнення наукового доробку підтверджують наявність взаємозв'язку між ефективністю екологічної політики в країні та обсягами приросту/відтоку мігрантів в країни. З огляду на це, доцільним є визначення взаємозв'язку між міграційними процесами, екологічними індикаторами як детермінантами ефективності державної політики та економічним розвитком країни. Для оцінювання використано модель (1):

$$GDP = f(Migr, Env_exp,\ GHG) \qquad (1)$$

GHG – обсяги викидів парникових газів, $Migr$ – індекс міграції, Env_exp – витрати на охорону навколишнього природного середовища .

Вихідну базу дослідження згенеровано з відкритих даних інформаційних порталів Світового Банку та Міжнародної організації праці, а також статистичних звітів Української та Європейської статистичних служб. Об'єктом дослідження обрано країни Вишеградської четвірки за 2010-2019 рр. Для перевірки висунутої гіпотези, на першому етапі проаналізовано описову статистику вихідних даних (таблиця 3).

Таблиця 3

Емпіричні результати оцінювання описової статистики

Індикатори	Середнє значення	Медіана	Максимальне	Мінімальне	Стандартне відхилення
GDP	13457.86	14047.86	21871.27	2124.662	5880.257
MIGR	1.702500	1.600000	3.700000	0.100000	0.802396
GHG	187540.0	124105.0	391920.0	37340.00	145133.0
Env_exp	3350.051	2702.540	8815.800	675.0400	2452.589

Джерело: розроблено авторами

На наступному етапі проведено перевірку на наявність одиничних коренів із використанням тестів: Levin, Lin & Chu, Im-Pesaran-Shin, ADF та PP-Fisher Chi-square, результати яких представлено у таблиці 3.

Таблиця 4

Емпіричні результати перевірки на наявність одиничних коренів (на першому рівні)

Індикатори / Тести	Levin, Lin & Chu	Im-Pesaran-Shin	ADF Chi-square	PP-Fisher Chi-square
GDP	-4.36245 (0.0000)*	-1.96331 (0.02)*	22.1680 (0.0011)*	22.5407 (0.0021)*
MIGR	-6.21092 (0.0000)*	-2.03095 (0.0021)*	22.6527 (0.0012)*	37.9886 (0.0000)*
GHG	-3.13027 (0.0000)*	-0.54982 (0.0054)*	13.5327 (0.0004)*	9.78455 (0.0003)*
Env_exp	-4.69185 (0.0000)*	-2.92261 (0.0017)*	29.3127 (0.0011)*	40.5744 (0.0000)*

Примітка:; *– у дужках позначено статистичну значущість на рівні 1%.
Джерело: розроблено авторами

Аналіз емпіричних результатів перевірки на наявність одиничних коренів засвідчив не стаціонарність даних на власному рівні. При цьому дані стали стаціонарними на першій різниці зі статистичною значущістю на рівні 1%. Результати перевірки на стаціонарність дозволять побудувати модель на з використанням OLS-методу з фіксованими та випадковими ефектами. Емпіричні результати розрахунків представлено у таблицях 5-7

Таблиця 5

OLS-модель залежності ВВП від індексу міграції, викидів парникових газів, витрат на охорону навколишнього середовища

ЗМІННА	КОЕФІЦІЄНТ	СТАНДАРТНЕ ВІДХИЛЕННЯ	СТАТИСТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ
MIGR	0.038189	0.003637	0.0000
GHG	-209.4322	594.7641	0.7268
Env_exp	1.729166	0.207403	0.0000
Const	15183.60	1474.735	0.0000

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 6

OLS-модель з фіксованими ефектами залежності ВВП від індексу міграції, викидів парникових газів, витрат на охорону навколишнього середовища

ЗМІННА	КОЕФІЦІЄНТ	СТАНДАРТНЕ ВІДХИЛЕННЯ	СТАТИСТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ
MIGR	0.015830	0.005977	0.0012
GHG	-440.9223	211.5128	0.0045
Env_exp	-0.344114	0.239301	0.1601
Const	12392.61	1295.336	0.0000

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 7

OLS-модель з випадковими ефектами залежності ВВП від індексу міграції, обсягів викидів парникових газів та витрат на охорону навколишнього середовища

ЗМІННА	КОЕФІЦІЄНТ	СТАНДАРТНЕ ВІДХИЛЕННЯ	СТАТИСТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ
MIGR	0.009938	0.005557	0.0082
GHG	-385.3228	210.2888	0.0752
Env_exp	-0.261084	0.232140	0.2682
Const	13124.81	2405.221	0.0000

Джерело: розроблено авторами.

Розрахунки засвідчили, що на 98% зміна ВВП пояснюються змінами індексу міграції, обсягів викидів парникових газів та витрат на охорону навколишнього середовища (R^2 = 0,97). Отримані розрахунки свідчать, що зростання індексу міграції призводить до зростання ВВП в країні. Дані результати підтверджує необхідність формування ефективної державної міграційної політики з метою залучення інтелектуального капіталу в країну. При цьому зростання обсягів викидів парникових газів (за всіма трьома моделями) провокує зниження обсягів ВВП. Обсяги витрат на охорону навколишнього природного середовища є статистично значущими лише для першої OLS-моделі. Так, зростання витрат на охорону навколишнього природного середовища призводять до зростання обсягів ВВП на 1,73. Враховуючі отримані результати, подальших досліджень вимагає визначення сили впливу екологічних детермінант на обсяги трудової міграції в країні.

Висновки. Результати дослідження засвідчили, що на економічний розвиток країни впливають міграційні процеси та екологічні детермінанти розвитку національної економіки. Визначено, що позиції України у світових рейтингах знижуються (у наслідок нестабільності макроекономічної та політичної нестабільності), що призводить до витоку наявного інтелектуального капіталу з країни та зниження рівня привабливості країни для імміграції висококваліфікованих трудових ресурсів. З огляду на це, уряду країни необхідно впроваджувати заходи по відновленню економіко-політичної стабільності, а також оновлення екологічної стратегії розвитку країни відповідно до нових тенденцій та викликів.

Література

1. Державна служба статистики України. Загальні коефіцієнти міграційного руху населення за типом місцевості по регіонах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/z_koef/arh_zk_mrn.html \

2. Офіційний сайт Quality of Nationality Index. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nationalityindex.com/methodology

3. Adepoju, A. (2001). Regional organizations and intra-regional migration in sub-saharan africa: Challenges and prospects. International Migration, 39(6), 43-60. doi:10.1111/1468-2435.00178

4. Adepoju, A., & Appleyard, R. (1996). The relevance of research on emigration dynamics for policy makers in sub-saharan africa. International Migration (Geneva, Switzerland), 34(2), 321-333. doi:10.1111/j.1468-2435.1996.tb00528.x

5. Barnett, J., & McMichael, C. (2018). The effects of climate change on the geography and timing of human mobility. Population and Environment, 39(4), 339-356. doi:10.1007/s11111-018-0295-5

6. Betz, M. R., & Partridge, M. D. (2013). Country road take me home: Migration patterns in appalachian america and place-based policy. International Regional Science Review, 36(3), 267-295. doi:10.1177/0160017612467646

7. Juchem Neto, J. P., & Claeyssen, J. C. R. (2015). Capital-induced labor migration in a spatial solow

model. Journal of Economics/ Zeitschrift Fur Nationalokonomie, 115(1), 25-47. doi:10.1007/s00712-014-0404-6

8. Kochenov, D., & Lindeboom, J. (2017). Empirical Assessment of the Quality of Nationalities, European Journal of Comparative Law and Governance, 4(4), 314-336. doi: https://doi.org/10.1163/22134514-00404007

9. The Global Sustainable Competitiveness Index (GSCI). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://solability.com/the-global-sustainable-competitiveness-index/methodology

10. Walmsley, T. L., & Ahmed, S. A. (2008). Asian migration prospects: 2007-2012

11. Walmsley, T., Aguiar, A., & Ahmed, S. A. (2017). Labour migration and economic growth in east and south-east asia. World Economy, 40(1), 116-139. doi:10.1111/twec.12334

12. Wendling, Z.A., J.W. Emerson, A. de Sherbinin, D.C. Etsy, et al. 2020. Environmental Performance Index 2020. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law and Policy. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21182.51529

13. World Development Indicators. (2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IC.BUS.DFRN.XQ&country=#

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Zahalni koefitsiienty mihratsiinoho rukhu naselennia za typom mistsevosti po rehionakh. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/z_koef/arh_zk_mrn.html \

2. Ofitsiinyi sait Quality of Nationality Index. (2020). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.nationalityindex.com/methodology

3. Adepoju, A. (2001). Regional organizations and intra-regional migration in sub-saharan africa: Challenges and prospects. International Migration, 39(6), 43-60. doi:10.1111/1468-2435.00178

4. Adepoju, A., & Appleyard, R. (1996). The relevance of research on emigration dynamics for policy makers in sub-saharan africa. International Migration (Geneva, Switzerland), 34(2), 321-333. doi:10.1111/j.1468-2435.1996.tb00528.x

5. Barnett, J., & McMichael, C. (2018). The effects of climate change on the geography and timing of human mobility. Population and Environment, 39(4), 339-356. doi:10.1007/s11111-018-0295-5

6. Betz, M. R., & Partridge, M. D. (2013). Country road take me home: Migration patterns in appalachian america and place-based policy. International Regional Science Review, 36(3), 267-295. doi:10.1177/0160017612467646

7. Juchem Neto, J. P., & Claeyssen, J. C. R. (2015). Capital-induced labor migration in a spatial solow model. Journal of Economics/ Zeitschrift Fur Nationalokonomie, 115(1), 25-47. doi:10.1007/s00712-014-0404-6

8. Kochenov, D., & Lindeboom, J. (2017). Empirical Assessment of the Quality of Nationalities, European Journal of Comparative Law and Governance, 4(4), 314-336. doi: https://doi.org/10.1163/22134514-00404007

9. The Global Sustainable Competitiveness Index (GSCI). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://solability.com/the-global-sustainable-competitiveness-index/methodology

10. Walmsley, T. L., & Ahmed, S. A. (2008). Asian migration prospects: 2007-2012

11. Walmsley, T., Aguiar, A., & Ahmed, S. A. (2017). Labour migration and economic growth in east and south-east asia. World Economy, 40(1), 116-139. doi:10.1111/twec.12334

12. Wendling, Z.A., J.W. Emerson, A. de Sherbinin, D.C. Etsy, et al. 2020. Environmental Performance Index 2020. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law and Policy. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21182.51529

13. World Development Indicators. (2020). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IC.BUS.DFRN.XQ&country=#

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.31(477):796.5
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-5

ЦИМБАЛЮК С. М.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Спортивно-оздоровча сфера відіграє важливу роль у зміцненні здоров'я населення, підвищення його працездатності, забезпечує створення нових робочих місць та є перспективною галуззю національного господарства. Зважаючи на наявні проблеми та слабкий розвиток показників діяльності у цій сфері виникає необхідність проведення досліджень стану та перспектив активізації розвитку фізичної культури та спорту в Україні.

Метою наукового дослідження є розкриття стану та проблеми розвитку спортивно-оздоровчої сфери в Україні задля обґрунтування необхідності та шляхів активізації її розвитку в майбутньому.

Визначено, що спортивно-оздоровча сфера являє собою невід'ємний елемент нематеріального виробництва. Проаналізовано показники реалізації послуг фізичної культури та спорту в Україні за 2010–2019 рр. і виявлено позитивну їх динаміку. Водночас визначено, що сфера спорту і надалі лишається досить малозначимою у структурі економічних видів діяльності в Україні. Зауважено, що зростання частки реалізованих послуг сфери спорту в кризові роки є свідченням наявного стабільного попиту та стійкості галузі до економічних коливань. Проведений аналіз динаміки кількості суб'єктів господарювання сфери фізичної культури та спорту. Виявлено, що послуги у сфері спорту надаються переважно фізичними особами підприємцями, на сонові чого доведено значимість цієї сфери для розвитку малого бізнесу та створення нових робочих місць, зростання зайнятості населення. Серед проблем подальшого розвитку сфери фізичної культури і спорту виділено недостатність фінансових ресурсів, слабка державна підтримка, слабка матеріально-технічна база.

Проаналізовано законодавчі основи регулювання спортивно-оздоровчої сфери в Україні. Визначено, що задля досягнення визначених цілей важливим є налагодження плідної співпраці державних інституцій, територіальних громад, приватних спортивних організацій, громадських об'єднань та фахівців цієї сфери.

У контексті визначення перспектив розвитку спортивно-оздоровчої сфери піднімається питання розвитку інклюзивного спорту. Проаналізовані цілі, визначені у Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року.

Сфера фізичної культури і спорту є одним із ключових чинників розвитку соціально-економічного зростання будь-якої країни, що обумовлює необхідність її державної підтримки та розвитку. На сьогодні в Україні результати діяльності суб'єктів господарювання в цій сфері поступово знижується, що зумовлено як економічними чинниками, так і відсутністю дієвої підтримки з боку держави. В Україні прийнята стратегія розвитку, яка визначає загальні орієнтири і стратегічні цілі подальших змін у цій сфері. Для досягнення визначених перспектив, поглибленого аналізу потребує наукове обґрунтування механізмів активізації сфери фізичної культури і спорту в умовах децентралізації.

Ключові слова: спортивно-оздоровча сфера, обсяг реалізації, спортивні послуги, суб'єкти господарювання сфери фізичної культури та спорту, стратегія розвитку фізичної культури і спорту, здоров'я, державна підтримка сфери спорту.

TSYMBALIUK S.
Lesya Ukrainka Volyn National University

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT SPHERE IN UKRAINE

The sphere of physical culture and sports plays an important role in strengthening the health of the population, improving its efficiency, creating new jobs, and is a promising sector of the national economy. Given the existing problems and the weak development of performance indicators in this area, there is a need to conduct research on the state and prospects of intensifying the development of physical culture and sports in Ukraine.

The purpose of the research is to reveal the state and problems of the development of physical culture and the sports sphere in Ukraine to justify the need and ways to intensify its development in the future.

It has been determined that physical culture and the sports sphere are integral element of intangible production. The indicators of realization of services in physical culture and sports sphere for 2010–2019 are analysed, and their positive dynamics are revealed. At the same time, it was determined that the sphere of sports remains rather insignificant in the structure of economic activities in Ukraine. It is noted that the growth of the share of services provided in the field of sports in the crisis years is evidence of the existing stable demand and resilience of the industry to economic fluctuations. The dynamics of the number of business entities in the field of physical culture and sports is analyzed. It was found that services in the field of sports are provided mainly by individual entrepreneurs, which proves the importance of this area for the development of small business and job creation, employment growth. Among the problems of further development of physical culture and sports are the lack of financial resources, weak state support, weak material, and technical base.

The legislative bases of regulation of the physical culture and sports sphere in Ukraine are analysed. It is determined that in order to achieve certain goals, it is important to establish fruitful cooperation between state institutions, local communities, private sports organizations, public associations, and specialists in this field.

In the context of determining the prospects for the development of physical culture and sports, the question of the development of inclusive sports is raised. The goals set in the Strategy for the Development of Physical Culture and Sports for the period up to 2028 are analysed.

The physical culture and sports sphere is one of the key factors in the development of socio-economic growth of any country, which necessitates its state support and development. Today in Ukraine, the results of business entities in this area are gradually declining, due to both economic factors and the lack of effective support from the state. Ukraine has adopted a development strategy that defines general guidelines and strategic goals for further changes in this area. To achieve certain prospects, in-depth analysis requires a scientific justification of the mechanisms of activation of physical culture and sports in a decentralized environment.

Keywords: physical culture and sports sphere, the volume of realization, sports services, subjects of management of physical culture and sports sphere, the strategy of development of physical culture and sports, health, state support of sports sphere.

Вступ

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку основне місце відводиться людині, її потребам, стану здоров'я, можливостям для саморозвитку. У відповідь на це усе більшої ваги набувають питання фізичного виховання та спорту. Саме ці дві категорії формують імідж країни, відображають загальний рівень її розвитку. Адже дбайливе відношення до власного здоров'я, дисципліна та дотримання розпорядку життя вчать взаємодіяти з іншими людьми, відволікають від шкідливих звичок, зменшують рівень захворюваності, підвищують організованість та продуктивність праці, тобто мають комплексний соціально-економічний ефект, що проявляється у зростанні активного і конкурентоспроможного покоління, підвищенні якості життя населення.

Фізичне виховання та масовий спорт виступають важливими чинниками здорового способу життя, профілактики захворювань, організації змістовного дозвілля. Суспільними проявами фізичної культури є формування гуманістичних цінностей та створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, вихованню патріотичних почуттів у громадян, створення позитивного міжнародного іміджу держави.

У світовій практиці фізичне виховання і спорт є однією із пріоритетних сфер, що користується державною підтримкою задля популяризації спортивних організацій, розвитку олімпійського спорту. Зміцненню іміджу держави сприяють успіхи спортсменів, які виступають на світових спортивних форумах параолімпійського та дефлімпійського спорту, різноманітних міжнародних змагань з не олімпійських видів спорту. Щодо нашої держави, проблеми розвитку фізичного виховання, наявні на сьогодні, стримують утвердження позитивного міжнародного іміджу України як спортивної країни та не сприяють фізично-активному вихованню населення. Отож, аналіз стану та особливостей розвитку спортивно-оздоровчої сфери набувають особливої актуальності в контексті необхідності наукового обґрунтування шляхів її активізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Спортивно-оздоровча сфера відіграє значну роль у формуванні здорового способу життя населення, зростання продуктивності праці та є складовою національного господарства країни. Питання економічної значимості сфери спорту, особливостей її регулювання та розвитку, державної підтримки та фінансування останнім часом привертають увагу все більшої кількості вчених. Зокрема, результати дослідження ринку спортивно-оздоровчих послуг у свої працях висвітлили О. Жданова, Є. Приступа, І. Стахів, Л. Чеховська [1-2]; особливості державного регулювання сфери фізичної культури та спорту вивчали Н. Борецька, Ю. Довгенько В. Солопенко [3-5] та ін. Водночас, наявність значних проблем та обмеженість розвитку спортивно-оздоровчої сфери доводить необхідність поглиблення досліджень стану та перспектив її розвитку в Україні.

Мета статті

Основною метою наукового дослідження є розкриття стану та проблеми розвитку сфери фізичної культури та спорту в Україні задля обґрунтування необхідності та шляхів активізації її розвитку в майбутньому.

Виклад основного матеріалу

Фізична культура і спорт відноситься до сфери соціального життя, являючи собою невід'ємний елемент нематеріального виробництва. Розвиток фізичної культури та спорту в Україні можна прослідкувати за обсягами реалізованих послуг. В таблиці 1 наведено статистичні дані щодо обсягів реалізації послуг сфери спорту, які свідчать про доволі швидкі темпи її розвитку.

Таблиця 1

Обсяги реалізованих послуг спортивно-оздоровчої сфери за 2010–2019 рр.

Роки	Усіх суб'єктів господарювання, тис. грн	з них у фізичних осіб-підприємців,		У % до загального показника суб'єктів господарювання за усіма видами економічної діяльності	
		тис.грн	у % до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності	Усіх суб'єктів господа-рювання	з них у фізичних осіб-підприємців
2010	1129748,4	201241,5	17,8	0,031	0,087
2011	1773100,3	241732,1	13,6	0,041	0,114
2012	2704054,5	402078,7	14,9	0,059	0,157
2013	2702939,7	520044,3	19,2	0,061	0,183
2014	2741731,8	553652,6	20,2	0,059	0,192
2015	3040070,1	729037,9	24,0	0,053	0,183
2016	3532715,6	973412,6	27,6	0,051	0,199
2017	4647506,3	1267639,5	27,3	0,055	0,210
2018	5915226,4	1703286,7	28,8	0,058	0,224
2019	6298672,9	2256663,3	35,8	0,059	0,255

*Побудовано за даними Державної служби статистики України [6].

З таблиці 1 видно, що за виключенням кризових 2013–2014 рр. обсяг реалізації послуг помітно зростав. Так у 2017 р. реалізовано послуг на 4647506,3 тис. грн., а в 2018 р. – 5915226,4 тис. грн., що на 1267720,1 тис. грн. або на 27,3 % більше. Станом на 2019 р. у спортивно-оздоровчій сфері реалізовано на 3,5 млн. грн послуг більше ніж у 2014 р. Серед причин, які вплинули на динаміку наведених показників, поряд із факторами економічного характеру, зокрема помітним впливом криз у 2013–2014 рр., варто виділити підвищення зацікавленості до здорового способу життя серед населення та сприйняття фізичної культури і спорту як перспективної сфери національного господарства.

Водночас сфера спорту і надалі лишається досить малозначимою у структурі економічних видів діяльності в Україні. Як видно із таблиці 1 обсяг реалізації спортивних послуг становить лише 0,06 % у 2019 р. Цікавим є той факт, що у кризові роки їх частка відносно зросла, досягнувши найбільшого значення за весь період. Це відбулось більшою мірою через відносно швидше скорочення обсягів реалізації продукції інших видів діяльності, однак свідчить про стабільний попит на послуги сфери спорту та його стійкість до коливань в економіці.

Обсяг послуг, наданих фізичними особами-підприємцями, зайнятими у сфері спорту, стабільно зростав протягом усього періоду і у 2019 р. склав 35,8 %. Все більше суб'єктів господарювання, розуміючи економічний потенціал цього виду діяльності, розпочинають підприємницьку діяльність надаючи послуги спортивного спрямування та фізичного розвитку.

Сфера фізичної культури і спорту чимала: майже 57 тисяч підприємств, установ, організацій, які проводять спортивно-оздоровчу роботу, 4576 спортивних клубів, 1672 дитячо-юнацькі спортивні школи, 32 школи вищої спортивної майстерності, 17 спеціалізованих закладів спортивного профілю [1].

Послуги з фізичної культури і спорту надаються переважно фізичними особами підприємцями, частка яких становить понад 80 %. Це свідчить про значну вагу цієї галузі для розвитку малого бізнесу та створення нових робочих місць, зростання зайнятості населення. Зауважимо, що частка спортивно-оздоровчої сфери в загальній кількості суб'єктів господарювання за усіма видами діяльності складає 0,26 %, значно зрісши саме у 2013 р., що також демонструє стійкість до економічних криз і доводить її перспективність для здійснення підприємницької діяльності (рис. 1).

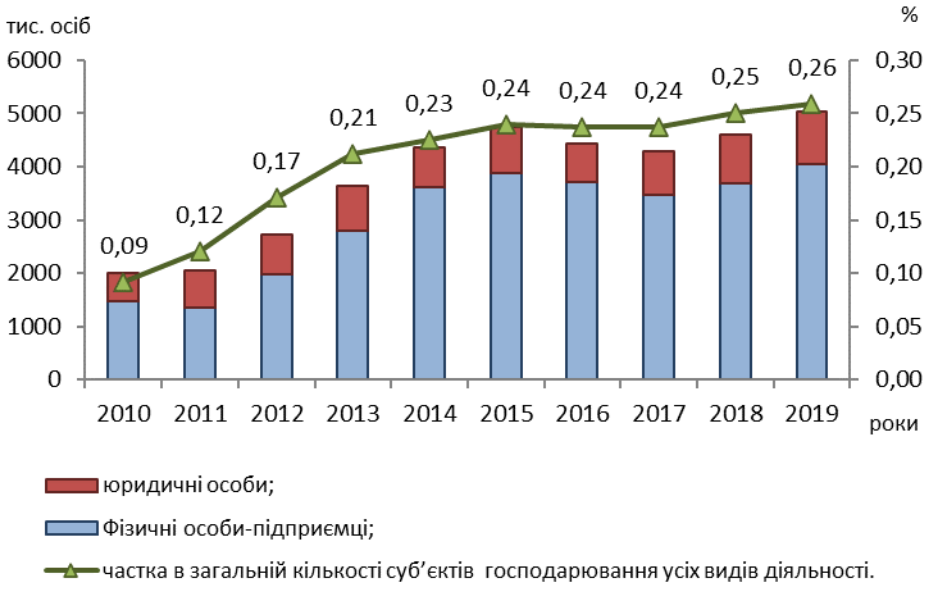

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання спортивно-оздоровчої сфери у 2010–2019 рр.

*Побудовано за даними Державної служби статистики України [6].

Нажаль сьогодні в Україні вона так і не набула належного значення у структурі національного господарства, тоді як зарубіжний досвід свідчить, що розвиток підприємництва у цій сфері може бути досить прибутковою справою. Серед проблем розвитку спортивно-оздоровчої сфери фізичної можна виділити відсутність підприємницької активності. Так, з-поміж 73 тисяч фахівців фізичної культури і спорту лише 4 % є інструкторами з фізичної культури, які безпосередньо надають спортивно-оздоровчі послуги населенню. За рівнем забезпеченості кадрами базового рівня (тренери, інструктори, вчителі та викладачі фізичного виховання) Україна у більше як два рази поступається провідним країнам.

Проблемою є недостатність фінансових ресурсів та державної підтримки розвитку вітчизняної спортивно-оздоровчої сфери. За обсягами річних видатків з усіх джерел фінансування з розрахунку на одну особу Україна майже у 30 разів поступається Фінляндії, у 15 разів – Японії та Австралії, у 10 разів – Німеччині. На розвиток фізичної культури і спорту традиційно виділяється з державного бюджету 0,5 %, а з

регіональних – 1,5-2 % від їх видаткової частини, що у 3-4 рази менше середньоєвропейських показників [5]. Обсяг фінансування спортивної науки складає 0,42 % від загальних видатків державного бюджету на фізичну культуру і спорт.

Саме через постійну нестачу фінансової підтримки з боку держави і брак коштів в бюджетах розвиток сфери фізичного виховання відбувається дуже повільними темпами. Наслідком недостатнього фінансування є низький рівень наукового забезпечення спортивно-оздоровчої сфери, що не відповідає сучасним вимогам.

В Україні більшість фізкультурно-спортивних споруд державної власності перебувають у господарському віданні або оперативному управлінні професійних спортивних організацій (спеціалізованих навчально-спортивних закладів, клубів) і числяться на балансі цих організацій. На сьогодні в Україні слабкою є матеріально-технічна база фізичної культури і спорту. За рівнем забезпеченості басейнами та спортивними залами України у 2-3 рази поступається провідним країнам світу. Забезпеченість площами басейнів в Україні становить лише 14 % від нормативних; 80% спортивних споруд не відповідають сучасним вимогам [2].

Негативний вплив на розвиток ринку фізичної культури і спорту в Україні має світова економічна криза, зумовлена пандемією COVID-19. Суцільний локдаун протягом тривалого періоду часу, далі запровадження адаптивного карантину, протидія пандемії потребували колосальної державної фінансової підтримки. Необхідність запровадження тих чи інших карантинних обмежень державою логічно призвела до загострення напруги майже з усіма сферами бізнесу.

Однак, варто визнати, що існують і позитивні фактори, що впливають на розвиток ринку фізкультурно-оздоровчих і спортивних послуг, зокрема, за останні десять років в Україні є тенденція щодо зростання кількості осіб, які займаються спортом. Це стосується таких найбільш популярних видів спорту, як спортивна аеробіка, плавання, баскетбол, футбол, рукопашний бій, бодібілдинг, важка атлетика. Також до 95 % залучення населення припадає на такі види спорту, як спортивний туризм, волейбол, настільний теніс, спортивні танці, стрільба [3].

У статті 3 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» зазначено, що держава регулює відносини у спортивно-оздоровчій сфері шляхом формування державної політики в даній галузі, створення відповідних державних органів, фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, нормативно-правового та іншого забезпечення розвитку фізичної культури і спорту, а також визнання широкого самодіяльного статусу фізкультурно-спортивного руху в Україні і комплексної взаємодії державних органів з громадськими організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості. Держава визнає і всебічно підтримує олімпійський рух в Україні, діяльність всеукраїнських фізкультурно-спортивних товариств, національних спортивних федерацій, інших громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості [7].

Для того, аби реалізація вказаних норм законодавства була успішною, необхідно забезпечити цілеспрямовану злагоджену роботу державних інституцій, територіальних громад, приватних спортивних організацій, громадських об’єднань та фахівців цієї сфери.

Сьогодні в Україні найбільшого розвитку зазнав саме спорт вищих досягнень – напрям спорту, орієнтований на досягнення найвищих спортивних результатів. До системи спорту вищих досягнень в Україні відносять: центри олімпійської підготовки, основний склад національних збірних команд, спортивні клуби, школи вищої спортивної майстерності.

Окрім цього, в Україні, як і в усьому світі, порушується тема інклюзивного суспільства, де громадяни з інвалідністю залучені до активного життя держави і перебувають на рівних правах з представниками інших груп населення. Спорт є одним із шляхів толерантності, рівності та взаємоповаги до осіб з інвалідністю. Розвиток інклюзивного спорту є однією зі складових частин реалізації концепції інклюзивного розвитку[8], який визнаний європейською спільнотою одним із ключових напрямків соціально-економічного зростання та досягнення сталого розвитку [9].

Стаття 24 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» визначає, що суб’єктами параолімпійського і дефлімпійського руху в Україні є національні спортивні федерації інвалідів або їх спілки, що є членами Міжнародного параолімпійського комітету, Міжнародного спортивного комітету глухих, які діють відповідно до Конституції Міжнародного параолімпійського комітету, Конституції Міжнародного комітету глухих.

Залучення інклюзивного суспільства до параолімпійського і дефлімпійського руху повинно бути одним із основних національних пріоритетів розвитку суспільства нашої держави. Досягнення цієї мети потребує удосконалення організаційно-економічних засад розвитку спортивно-оздоровчої сфери, зокрема вітчизняної нормативно-правової бази, матеріально-технічного та наукового забезпечення. Також це неможливо без оптимізації системи управління фізичною культурою і спортом, постійної підтримки з боку держави, зокрема і шляхом виділення достатнього рівня фінансової допомоги.

Сьогодні у світі спорт розвивається досить швидкими темпами. Прикладом цього є досвід провідних країн Європи, що вказує на необхідність популяризації та забезпечення доступності спортивних занять для українців. Станом на 2019 рік найвищий рівень занять спортом для всіх спостерігається у Фінляндії (80 %), достатньо високий – у Норвегії (73 %), Великій Британії (70 %) та Чеській Республіці

(67 %). В Італії та Іспанії лише кожен третій охоплений спортивною діяльністю, а в Україні найнижчі показники (21 %). [4, с. 7].

Для вирішення цієї проблеми в Україні прийнято Стратегію розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року [10]. Її реалізацію передбачено в здійснювати в три етапи: перший – 2021-2022 роки, другий – 2023-2024 роки, третій – 2025-2028 роки. Метою Стратегії визначено виховання фізично активної нації та формування позитивного іміджу України як передової спортивної держави на основі сучасної і доступної спортивної інфраструктури.

Зокрема, Стратегією визначено п'ять ключових завдань, що охоплюють популяризацію фізичної культури і спорту; посилення уваги до підготовки спортсменів для участі у топових спортивних змаганнях, підвищення рівня і якості спортивної медицини, науковий супровід підготовки спортсменів, автономія спортивних федерацій щодо розвитку видів спорту; створення мережі спортивної інфраструктури світового рівня, забезпечення доступності та привабливості спортивних об'єктів; цифровізація сфери фізичної культури і спорту, підтримка ініціатив у сфері спортивних IT-стартапів; забезпечення спортивно-оздоровчої сфери кваліфікованим кадровим потенціалом.

Серед очікуваних результатів реалізації прийнятої Стратегії – підвищення рівня фізичної культури населення та збільшення частки осіб, які обирають регулярну рухову активність до 30 % [11].

Отже, спортивно-оздоровча сфера відіграє важливу соціальну та економічну роль у житті суспільства, визначаючи морально-психологічний стан населення, його фізичне здоров'я та продуктивність. Водночас, як свідчить зарубіжний досвід, вона може забезпечити отримання вагомих економічних ефектів, що полягають у створенні нових робочих місць, продукуванні соціально важливих послуг, збільшення обсягу ВНП країни від нематеріального виробництва.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу обґрунтувати ряд висновків щодо стану та перспектив розвитку спортивно-оздоровчої сфери в Україні. Фізична культура і спорт є одними із ключових чинників розвитку соціально-економічного зростання будь-якої країни. На сьогодні в Україні кількість суб'єктів господарювання, зайнятих у спортивно-оздоровчій сфері поступово зростає, що доводить перспективність її розвитку та наявність економічного потенціалу. У зарубіжних країнах фізична культура і спорт є повноцінною галуззю економіки, що забезпечує досягнення позитивних соціальних та економічних ефектів, є складовою досягнення перспектив сталого та інклюзивного розвитку. Це доводить необхідність посилення державної підтримки та пошуку додаткових джерел фінансування розвитку цієї сфери, вирішення наявних проблем щодо модернізації та розширення матеріально-технічного забезпечення, підготовки відповідних фахівців, зацікавлення населення у здоровому способі життя. В Україні прийнята Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року, яка визначає загальні орієнтири й стратегічні цілі подальших змін у цій сфері. Водночас для досягнення поставлених завдань необхідним є проведення злагоджених дій органами влади, місцевого самоврядування, громад і суб'єктів спортивно-оздоровчої сфери. Відтак перспективами подальших досліджень є наукове обґрунтування механізмів активізації спортивно-оздоровчої сфери в умовах децентралізації.

Література

1. Стахів І. Регулювання ринку спортивно-оздоровчих послуг: монографія. Львів: Редакція «УП», 2017. 200 с.

2. Приступа Є., Жданова О., Чеховська Л. Аналіз ринку фізкультурно-оздоровчих послуг у Львові. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2017. №6. С. 79–84.

3. Борецька Н.О. Фізична культура і спорт як один із пріоритетних напрямків державної політики. Молодий вчений. 2018. № 11(2). С. 530–533.

4. Довгенько Ю. І. Передумови застосування програмно-цільового методу в державному управлінні матеріально-технічною базою олімпійського, паралімпійського тадефлімпійського спорту. Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2019. № 13. С. 3–10.

5. Солопенко В. В. Видатки на розвиток фізичної культури та спорту з державного та місцевого бюджетів: правові аспекти. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 146-150.

6. Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

7. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 3809-XII. ст. 78. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text

8. Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с.

9. Павліха Н. В. Європейська інтеграція щодо досягнення перспектив сталого просторового розвитку. Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр.- Луцьк Люблін: «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. С.140–159.

10. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2020 р. № 1089. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text

11. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року буде реалізована в три етапи. Міністерство молоді та спорту України, 2020. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/do-2028-roku-30-ukrayinciv-budut-regulyarno-zajmatisya-sportom

References

1. Stakhiv I. Rehuliuvannia rynku sportyvno-ozdorovchykh posluh: monohrafiia. Lviv: Redaktsiia «UP», 2017. 200 s.

2. Prystupa Ye., Zhdanova O., Chekhovska L. Analiz rynku fizkulturno-ozdorovchykh posluh u Lvovi. Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk. 2017. №6. S. 79–84.

3. Boretska N.O. Fizychna kultura i sport yak odyn iz priorytetnykh napriamkiv derzhavnoi polityky. Molodyi vchenyi. 2018. № 11(2). S. 530–533.

4. Dovhenko Yu. I. Peredumovy zastosuvannia prohramno-tsilovoho metodu v derzhavnomu upravlinni materialno-tekhnichnoiu bazoiu olimpiiskoho, paralimpiiskoho tadeflimpiiskoho sportu. Pedahohika, psykholohiia ta med.-biol. probl. fiz. vykhovannia i sportu. 2019. № 13. S. 3–10.

5. Solopenko V. V. Vydatky na rozvytok fizychnoi kultury ta sportu z derzhavnoho ta mistsevoho biudzhetiv: pravovi aspekty. Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii. 2018. № 3. S. 146-150.

6. Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Statystychna informatsiia. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

7. Pro fizychnu kulturu i sport : Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 1993 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 3809-KhII. st. 78. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text

8. Tsymbaliuk I. O. Inkliuzyvnyi rozvytok rehionu v umovakh finansovoi detsentralizatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia. Lutsk : Vezha-Druk, 2019. 340 s.

9. Pavlikha N. V. Yevropeiska intehratsiia shchodo dosiahnennia perspektyv staloho prostorovoho rozvytku. Yevropeiska intehratsiia: dosvid Polshchi ta Ukrainy : kol. monohr.- Lutsk Liublin: «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. S.140–159.

10. Stratehiia rozvytku fizychnoi kultury i sportu na period do 2028 roku. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 lystopada 2020 r. № 1089. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text

11. Stratehiia rozvytku fizychnoi kultury i sportu na period do 2028 roku bude realizovana v try etapy. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy, 2020. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/do-2028-roku-30-ukrayinciv-budut-regulyarno-zajmatisya-sportom

Надійшла / Paper received : 16.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.181 (075.8)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-6

ПАЛКОВСЬКИЙ Є. С.
Тернопільський національний економічний університет

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЯКОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В статті досліджено актуальні проблеми оцінки якості маркетингової стратегії підприємства в конкурентному середовищі та розроблено алгоритм оцінки якості стратегії конкуренції виходячи з величини динаміки зміни фактичного прибутку промислово підприємства.

Ключові слова: маркетингова діяльність, стратегічний маркетинг, конкурентне середовище, якість маркетингової стратегії, ділова маркетингова активність.

YEVHEN PALKOVSKYI
Ternopil National Economic University

METHODS OF QUALITY ASSESSMENT OF THE MARKETING STRATEGY OF THE ENTERPRISE IN THE COMPETITIVE ENVIRONMENT

The article examines the current problems of the essence of strategic and tactical marketing, their similarities and differences, highlights the structural elements of the management system of marketing activities of industrial enterprises in order to assess its effectiveness and efficiency.

The article investigates the current problems of assessing the quality of marketing strategy of the enterprise in a competitive environment and developed an algorithm for assessing the quality of competition strategy based on the dynamics of changes in actual profits of industrial enterprises.

Modern marketing methodology offers a wide range of approaches, methods and models that allow you to describe and evaluate the marketing activities of the enterprise, taking into account those factors that stand out as key to each method and model. In this case, some of them are able to reflect not only the parameters that fix the current state of the enterprise operating in a particular market space, but also to determine its dynamic characteristics, which is especially important in terms of developing adequate marketing decisions aimed at business development. by forming and building competitive advantages.

The analysis of modern methods of evaluating the marketing activities of an industrial enterprise showed that, according to most researchers, ideally, performance indicators should meet certain requirements. These are: minimality, usefulness for forecasting, stability, applicability to compensation. But most importantly - the system of indicators of the effectiveness of marketing activities of industrial enterprises should include factors that stand out as key to the marketing activities of the enterprise. In this case, the key performance indicators (key success factors) are selected on the principle of balance.

Key words: marketing activity, strategic marketing, competitive environment, quality of marketing strategy, business marketing activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Оцінка ділової активності промислового підприємства при традиційному підході проводиться по двох напрямах: по темпах росту основних показників і по рівню ефективності використання ресурсів підприємства. Проте ці показники в основному оцінюють внутрішні фактори, що роблять вплив на динаміку економічного розвитку підприємства. При цьому якісні складові ділової активності, такі, як маштаб ринків збуту, наявність продукції, що поставляється на експорт, репутація підприємства, слабо піддаються формалізації. Не зупиняючись на відомих економічних показниках першого виду, розглянемо особливості і можливості оцінки другого виду складових ділової активності, які з'являються як відображення дії зовнішніх факторів і є індикаторами маркетингової діяльності.

Встановити рівень ділової активності, пояснити хід її зміни і спрогнозувати подальший стан, можна лише тоді, коли кон'юнктура розглядається як коливальна система, що має регулярні (сезонні, циклічні) і нерегулярні коливання. Коливальні процеси, як правило, зворотні. Разом з ними в динамічному процесі економічного життя суспільства є безповоротні тенденції, які можуть бути введені в модель управління діловою активністю лише як випадкові складові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий науковий внесок у розвиток методології оцінки ефективності маркетингової діяльності зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. Армстронг, Л. Балабанова, П. Дойль, Р. Капалан, М. Конишева, Н. Кочкіна, Ф. Котлер, П. Микитюк, Ж. Ламбен, Н Мойсеєва, Д. Нортон, Е. Патрушева, В. Шаповалов, Д. Шульц та інші. Проте, незважаючи на значну кількість фундаментальних досліджень цих та інших авторів, проблема обґрунтування системного підходу до оцінки ефективності маркетингу залишається недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження теоретичних проблем методики оцінки якості маркетингової стратегії підприємства в конкурентному середовищі.

Виклад основного матеріалу

Накладення дій факторів внутрішнього і зовнішнього середовища породжує виникнення ризикових ситуацій, що спричиняють за собою невиправдані втрати. Для зниження ринкових ризиків можуть бути використані різні інструменти, у тому числі сучасні маркетингові технології (поведінка в конкурентному середовищі, формування товарно-цінової політики, політики розподілу і просування товарів). Міра і ефективність застосування цих технологій визначаються інфраструктурою і сукупністю внутрішніх характеристик підприємства, що знаходить відображення в рівні маркетингової активності.

Для визначення основних аспектів маркетингової активності Н. Ю. Кочкіна пропонується використати класичну тріаду, що забезпечує підприємству рух вперед : якість (рівень мобілізації маркетингового потенціалу; методи і культура застосування маркетингового міксу; якість стратегії конкуренції), кількість (раціональність цього масштабу маркетингової активності) і час (швидкість проведення маркетингових змін; відповідність реакції характеру конкурентної ситуації). Складовій маркетингової активності, що забезпечує, можна рахувати рівень притягнених інвестицій (рис. 1).

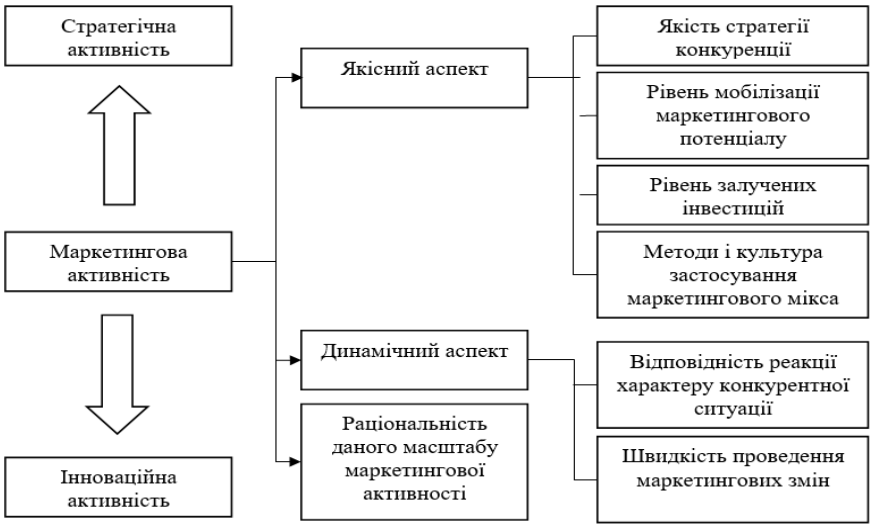

Рис. 1. Аспекти маркетингової активності підприємства

Відповідно до рис. 1 під маркетинговою активністю розуміється «...комплексна характеристика результативності дій організації в конкурентному середовищі, що відбиває якість її стратегії і швидкість реакції на зміни в зовнішньому середовищі при відповідній інтенсивності використання і розвитку маркетингового потенціалу. Маркетингова активність і її показники можуть служити засадничими орієнтирами в системі забезпечення ефективності виробництва з урахуванням циклічності розвитку, оскільки сукупність різноманітних циклів робить вплив на поведінку споживачів, їх смаки, можливості придбання, діапазон цін, варіанти просування товару від виробника до споживача і власне перетворення товару.

Маркетингова активність як реальний числовий показник має складну багатофакторну природу. Вона є відображенням прийнятих рішень в області маркетингу, результуючою різних факторів, що визначають стан маркетингової діяльності підприємства. Отже «...маркетингова активність може бути представлена у вигляді залежної (результативною) змінної, відповідно можливо формалізований опис і оцінка показника маркетингової активності. Таким чином, поняття »Маркетингова активність«, маючи на увазі його якісний аспект, можна визначити таким чином: індекс (показник) маркетингової активності фірми – це багатофакторний показник, що відбиває об'єм маркетингових вкладень, рівень маркетингового потенціалу, якість вживаної стратегії конкуренції і маркетингового міксу, розрахований в одиницю часу» [1].

Тобто, показник маркетингової активності промислового підприємства за оцінюваний період часу в узагальненому виді можна представити як функцію чотирьох змінних :

$$I_{ma\ t} = f_t\ (\text{МВ, МП, СК, КММ}), \qquad (1)$$

де $I_{ma\ t}$ – показник маркетингової активності підприємства; *МВ* – маркетингові витрати підприємства; *МП* – маркетинговий потенціал підприємства; *СК* – якість стратегії конкуренції підприємства; *КММ* – якість маркетингового міксу підприємства; f_t – функція, яка визначає тип моделі, використовуваної для визначення маркетингової активності підприємства (I_{ma}).

Принципи побудови узагальненого показника враховуються в процесі деталізації кожного з показників, заснованого на аналізі основних факторів, що визначають маркетингову активність фірми. Для конкретизації розрахунку окремих складових розроблені деталізовані алгоритми. Склад і послідовність робіт за оцінкою маркетингової активності підприємства наступний.

Спочатку необхідно оцінити цільовий ринок підприємства в цілому. Це пов'язано з тим, що маркетингова діяльність як найважливіша функція у сфері підприємництва повинна забезпечувати стійке, конкурентоздатне положення підприємства на ринку товарів і послуг з урахуванням стану внутрішнього і зовнішнього середовища. В зв'язку з цим оцінка маркетингової діяльності припускає проведення маркетингових досліджень і розробку програми маркетингових заходів, які використовуються в цілях підвищення продуктивності фірми і ефективності задоволення потреби кінцевого споживача. У рамках цих робіт підприємство повинне виконати усебічні кабінетні і польові дослідження ринку як такого, і макросередовища підприємства в цілому. Аналіз тенденцій розвитку і зміни кон'юнктури ринку дозволить виявити фазу циклу цієї галузі на основі прогнозів розвитку ринку, об'ємів попиту на різних сегментах. Послідовність оцінки цільового ринку підприємства представлена на рис. 2.

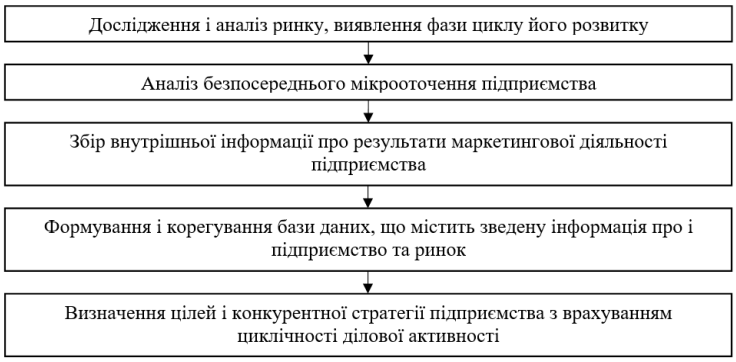

Рис. 2. Оцінка цільового ринку підприємства [1]

Отримана інформація про ринкові ціни, фінансові умови, структуру витрат дозволить визначити пріоритетні маркетингові напрями, встановити значущість функцій маркетингу залежно від кон'юнктури ринку і фази циклу розвитку.

На основі проведеного дослідження і аналізу цільового ринку підприємства проводиться оцінка маркетингової активності по основних її елементах (формула 1). Оцінка проводиться таким чином.

Для оцінки маркетингових витрат підприємства збирається відповідна інформація, яка включає наступні дані: адміністративні витрати ($B_{адм}$); інформаційні витрати ($\underline{B_{інф}}$); торгові витрати ($B_{тор}$); складські витрати ($B_{склад}$), транспортні витрати ($B_{тран}$); витрати на маркетингові дослідження ($B_{досл}$); витрати на рекламу ($B_{рек}$); витрати на стимулювання збуту ($B_{стим.зб}$); витрати на зв'язок із громадськістю ($B_{зв'язок\ з\ гром}$).

Сумарні фактичні маркетингові витрати визначаються відповідно до формули:

$$MB_{ф} = B_{адм} + \underline{B_{інф}} + B_{тор} + B_{склад} + B_{тран} + B_{рек} + B_{стим.зб} + B_{зв'язок\ з\ гром} \quad (2)$$

Сумарні фактичні маркетингові витрати ($MB_{ф}$) використовуються надалі для оцінки рівня притягнених інвестицій в маркетинг (MB):

$$\text{МВ} = \frac{\text{МВ}_{\text{ф}} - \text{МВ}_{\text{к}}}{\text{МВ}_{\text{опт}} - \text{МВ}_{\text{к}}}, \quad (3)$$

де $MB_{к}$ – критична точка обсягу маркетингових витрат, що знаходиться на межі прибутків і збитків і показує, що обсяг маркетингових витрат нижче цієї точки не приводить до отримання доходу; $MB_{опт}$ – точка оптимального обсягу маркетингових витрат, після якої збільшення маркетингових витрат призводить до зниження доходу.

При оцінці рівня мобілізації маркетингового потенціалу необхідно виходити з того, що під маркетинговим потенціалом розуміється «...сукупність можливостей підприємства, що дозволяють визначати, формувати і максимально задовольняти потреби користувачів в товарах і послугах в процесі оптимальної взаємодії з довкіллям і ресурсами, у тому числі використання усіх передових напрацювань в області маркетингу» [1].

Кількісна оцінка рівня маркетингового потенціалу повинна будуватися по наступних принципах: диференціації по різних періодах діяльності фірми; обліку структури маркетингового потенціалу по його елементах, видах і мірі відповідності ресурсів принципу Парето-ефективності; аналізу впливу як окремих сторін внутрішнього маркетингового середовища (приватні показники), так і сукупного впливу цих умов на створення передумов досягнення відповідного рівня маркетингового потенціалу (узагальнювальний показник). Оцінка проводиться в наступній послідовності.

На першому етапі для встановлення маркетингового потенціалу підприємства по кожному елементу мають бути визначені ресурси, які можуть забезпечити досягнення цілей маркетингу підприємства в той або інший період його діяльності. Маркетингові ресурси мають змістовні і структурні особливості. За змістом комплекс маркетингових ресурсів може бути представлений наступними чотирма складовими [1]:

1. Маркетингові матеріальні ресурси: а) речові маркетингові ресурси; б) фінансові ресурси, що направляються на здійснення і розвиток маркетингової діяльності.

2. Ресурси маркетингового персоналу (людські ресурси): а) кваліфікація персоналу; б) досвід персоналу; в) управлінська структура.

3. Маркетингові інформаційні ресурси підприємства: а) системне забезпечення; б) застосовні програми; в) бази даних; г) зовнішні інформаційні зв'язки.

4. Ресурси маркетингового інструментарію (методичні).

На другому етапі визначаються коефіцієнти значущості критеріїв оцінки маркетингового потенціалу виходячи з цілей фірми. Значущість оцінюється по трьох складових:

– адекватності реагування на зміни в зовнішньому середовищі (β_1);

– підтримці і підвищенню конкурентоспроможності фірми (β_2);

– розширенню можливостей маркетингової системи β_3).

Дані ваги мають бути нормовані, т. е. їх сума повинна складати 1 (чи 100%), а підхід до визначення вагових коефіцієнтів може бути заснований на методі безпосереднього порівняння.

На третьому етапі, порівнюючи значення фактичних і необхідних параметрів ресурсів, експертами встановлюються показники відповідності фактичних параметрів потрібним по кожному елементу стратегічного потенціалу у вигляді коефіцієнтів фактичної відповідності маркетингових ресурсів заданим критеріям ($k_1^{відп}$, $k_2^{відп}$, $k_3^{відп}$, $k_4^{відп}$,). Ці показники об'єднуються в узагальнювальну оцінку з урахуванням значущості кожного елементу.

На завершальному етапі визначаються коефіцієнт використання кожного з маркетингових ресурсів за цей період часу (*МР*) і коефіцієнт маркетингового потенціалу підприємства в цілому (*МП*):

$$\text{МР}_i = \sum_{j=1}^{m} \beta_j \cdot k_{ij}^{\text{відп}}, \quad (4)$$

$$\text{МП} = 1/4 \cdot \sum_{j=1}^{m} \beta_j \sum_{i=1}^{n} k_{ij}^{\text{відп}}, \quad (5$$

Дані оцінки можуть бути ранжирувані для визначення конкурентних позицій фірми :

0 < МП < 0,4 – слабка позиція;

0,5 < МП < 0,7 – середня позиція;

0,8 < МП < 1,0 – сильна позиція.

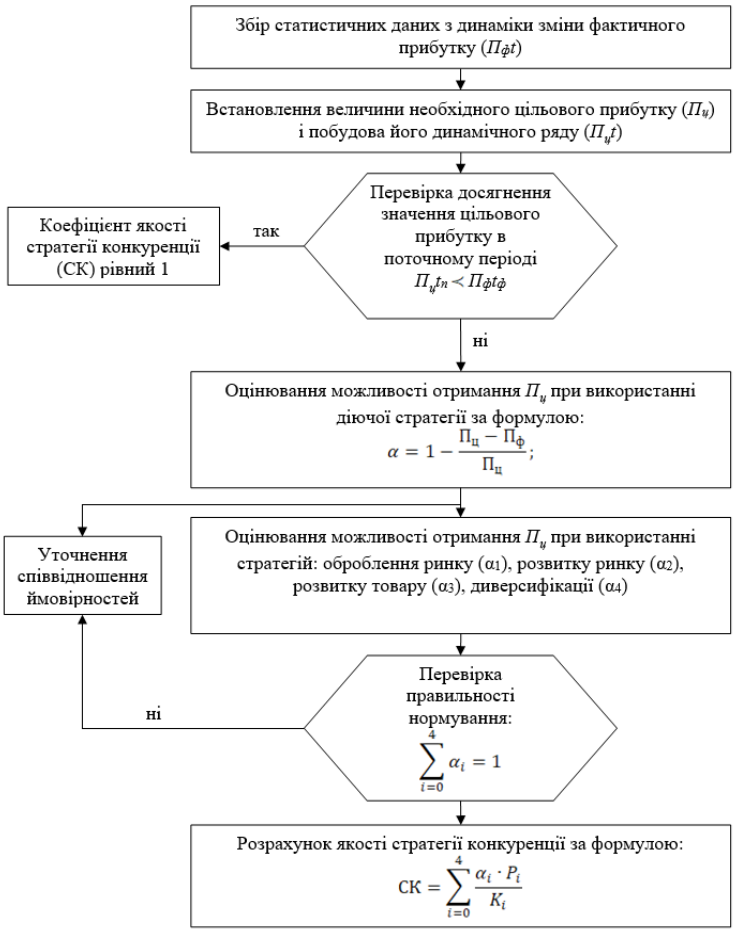

Рис. 3. Алгоритм оцінки якості стратегії конкуренції

Оптимальне значення рівня маркетингового потенціалу залежить від ряду факторів, основною з яких є ринкова і внутрішня ситуація підприємства, тому рекомендується визначати $МП_{опт}$ виходячи з цих умов і враховуючи, що $МП_{max} = 1$.

Склад і послідовність робіт, пов'язаних з оцінкою якості стратегії конкуренції, представлені на рис. 3. Якість стратегії конкуренції можна оцінити за мірою досягнення цілей, поставлених фірмою.

Цілі маркетингу повинні узгоджуватися із загальнокорпоративними цілями і мати точну кількісну характеристику. Зазвичай цілі ставляться по доходу і прибутку в грошовому вираженні. Для побудови тимчасового ряду, що відбиває динаміку зміни прибутку, необхідно зібрати дані про фактичні значення отриманого прибутку за період з моменту початку планування до теперішнього часу наростаючим підсумком.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Методика сучасного маркетингу пропонує досить широкий спектр підходів, методів і моделей, що дозволяють описати і зробити оцінку маркетингової діяльності підприємства з урахуванням тих факторів, які виділяються в якості ключових для кожного конкретного методу і моделі. При цьому, деякі з них здатні відображати не лише параметри, що фіксують поточний стан підприємства, діючого в певному ринковому просторі, але і визначати його динамічні характеристики, що особливо важливо з точки зору вироблення адекватних маркетингових рішень, спрямованих на розвиток господарюючого суб'єкта за допомогою формування і нарощування конкурентних переваг.

Проведений аналіз сучасних способів оцінки маркетингової діяльності промислового підприємства показав, що, на думку більшості дослідників, в ідеалі показники оцінки ефективності повинні відповідати певним вимогам. Це: мінімальність, корисність для прогнозування, стабільність, застосовність до компенсації. Але найголовніше – система показників ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства повинна включати фактори, що виділяються в якості ключових для маркетингової діяльності підприємства. При цьому ключові індикатори функціонування (ключові фактори успіху) підбираються за принципом збалансованістю.

Література

1. Кочкіна Н. Ю. Управління маркетингом : навч. посіб. Київ : «НВП «Інтерсервіс», 2019. 368 с.
2. Ламбен Ж. Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок: Пер. с англ. Санкт Петербург : Питер, 2004. 800 с.
3. Антонюк А.А. Вибір підходів до формування показників оцінки ефективності маркетингової діяльності на підприємстві. Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2007. №2. С.11–14.
4. Верба В. А, Гребешков О. М. Сучасні методичні підходи до оцінки ефективності маркетингової діяльності підприємства. URL: http://economica.org.ua/2009/efmarkdijaln/
5. Герасимяк Н. В. Теоретико-методичні підходи до оцінки ефективності маркетингових заходів промислового підприємства. Економічний часопис-XXI. 2012. №5-6. С. 40–43.
6. Усик С. П. Оцінка ефективності маркетингової діяльності вітчизняних підприємств. Економіка та держава. 2011. №5. С. 33–38.
7. Щур О. М., Копець Г. Р. Удосконалення оцінки ефективності маркетингових витрат. Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Логістика. 2013. № 469. С. 333–337.
8. Микитюк П. П., Цетнар Л. О. Тенденції розвитку моделювання процесу маркетингових комунікацій підприємств-виробників спортивних товарів. Економічний простір. 2016. № 113. С. 206-219.
9. Микитюк П. П., Цетнар Л. О. Маркетингова оцінка ринку спортивних товарів у контексті професіоналізації сучасного спорту. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 13. С. 334–338.

References

1. Kochkina N.Yu. Upravlinna marketyngom : navch. posib. Kiev : «NVP «Intersevis», 2019. 368 p.
2. Lamben Zh. Zh. Menedzhment, orientirovannyj na rynok: Per. s angl. – Sankt Peterburg : Piter, 2004. 800 p.
3. Antoniuk A.A. Vybir pidkhodiv do formuvannia pokaznykiv otsinky efektyvnosti marketynhovoi diialnosti na pidpryiemstvi. Derzhava ta rehiony. Ser.: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo. 2007. №2. P.11–14.
4. Verba V. A, Hrebeshkov O. M. Suchasni metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovoi diialnosti pidpryiemstva. URL: http://economica.org.ua/2009/efmarkdijaln/
5. Herasymiak N. V. Teoretyko-metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti marketynhovykh zakhodiv promyslovoho pidpryiemstva. Ekonomichnyi chasopys-XXI. 2012. №5-6. P. 40–43.
6. Usyk S. P. Otsinka efektyvnosti marketynhovoi diialnosti vitchyznianykh pidpryiemstv. Ekonomika ta derzhava. 2011. №5. P. 33–38.
7. Shchur O. M., Kopets H. R. Udoskonalennia otsinky efektyvnosti marketynhovykh vytrat. Visnyk nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Lohistyka. 2013. № 469. P. 333–337.
8. Mykytyuk P. P., Tsetnar L. O. Tendentsii rozvytku modeliuvannia protsesu marketynhovykh komunikatsii pidpryiemstv-vyrobnykiv sportyvnykh tovariv. Ekonomichnyi prostir. 2016. № 113. P. 206-219.
9. Mykytyuk P. P., Tsetnar L. O. Marketynhova otsinka rynku sportyvnykh tovariv u konteksti profesionalizatsii suchasnoho sportu. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2016. Vyp. 13. P. 334–338.

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.33:658.5
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-7

ЖИДИК А. І.
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИДІЛЕННЯ ЗОН ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті обґрунтовано методичний підхід до виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами, який на відміну від існуючих ґрунтується на застосування кластерного аналізу. Такий методичний підхід дозволяє виділити рівень організаційного забезпечення трансферу технологій на підприємствах різних регіонів та визначити зони ефективності. До основних ознак ефективності віднесені соціально-економічні складові організаційного забезпечення регіону та підприємств, які в ньому розташовані. Згідно з проведеними розрахунками найперспективнішими зонами трансферу технологій є промислові підприємства м. Києва, а також Харківської, Вінницької, Донецької, Київської, Миколаївської та Черкаської областей.

Ключові слова: трансфер технологій; підприємства; кластерний аналіз; методичний підхід; ефективність організаційного забезпечення.

ANDRIJ ZHYDYK
University of Customs and Finance, Dnipro

METHODOLOGICAL APPROACH TO ALLOCATION OF ZONES OF EFFICIENCY OF ORGANIZATIONAL SUPPORT OF TECHNOLOGY BY ENTERPRISES

In modern conditions, the development of science, technology and innovation in Ukrainian enterprises combine scientific excellence and the development of key technologies to support their effective development, as well as addressing societal challenges.

The purpose of the article is to substantiate the methodological approach to the allocation of zones of efficiency of organizational support of technology transfer by enterprises.

The article substantiates the methodical approach to the allocation of zones of efficiency of organizational support of technology transfer by enterprises, which in contrast to the existing ones is based on the application of cluster analysis. This methodological approach allows to identify the level of organizational support for technology transfer at enterprises in different regions and to identify areas of efficiency. The main features of efficiency include socio-economic components of organizational support of the region and enterprises located in it.

The obtained results fully confirm the classification by zones of efficiency: Cluster 1 - regions where the enterprises with the highest level of organizational support are located, which belong to the class "the most promising zones of technology transfer"; Cluster 2 - regions where enterprises with a high level of organizational support are located, which belong to the class of "promising areas of technology transfer"; Cluster 3 - the region where the enterprises with the average level of organizational support are located, which belong to the class "priority zones of technology transfer"; Cluster 4 - the region where the enterprises with a low level of organizational support are located, which belong to the class "potential zones of technology transfer"; Cluster 5 - regions where enterprises with the lowest level of organizational support are located, which belong to the class "latent zones of technology transfer".

According to the calculations, the most promising areas of technology transfer are industrial enterprises in Kyiv, as well as Kharkiv, Vinnytsia, Donetsk, Kyiv, Mykolaiv and Cherkasy regions.

Keywords: technology transfer; enterprises; cluster analysis; methodical approach; efficiency of organizational support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних умовах розвиток науки, технологій і інновацій на підприємствах України поєднують наукову досконалість і розробку ключових технологій для підтримки їх ефективного розвитку, а також вирішення суспільних викликів. При цьому традиційний підхід щодо визначення пріоритетних напрямків, на яких слід сконцентрувати наукові і технологічні зусилля, залишається центральним, особливо це стосується науки, технологій і інновацій третьої промислової революції: цифровізації, зеленого зростання, інновацій в медицині, нові передові технології в промисловості (нанотехнології, біотехнології, космічні технології тощо). Підхід, орієнтований на місію, все більше доповнює традиційний підхід. Підприємства прагнуть досягти ефективного зростання в контексті основних суспільних проблем і зовнішніх викликів, таких як зміна клімату, старіння населення, цифровізація тощо і виробляють відповідну місієорієнтовану політику. Цей підхід передбачає частковий відхід від традиційної підтримки конкретних технологій, і націленість на вирішення суспільних проблем [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі займалися дослідженням ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій у різних галузях та на підприємствах, можна виділити наступних: О. Андросова та А. Череп [1], І. Гонтарева [2], Л. Дороті [L.A. Dorothy], С. Волтер [S. Walter] та Б. Гарвін [B. Garvin] [11], Т. Зінчук та К. Кащук [4], П. Іжевський [5], С. Кавусгіл [S.T. Cavusgil], Р. Калантон [R. Calantone] та І. Зао

[Y. Zhao] [10], В. Кукоба [7], Л. Ле Гранде [L.I. Le Grande] та А. Бьюс [A.I. Buys] [12], П. Перерва та Д. Коциски [8], Г. Швець [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Незважаючи на значну кількість досліджень з ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами, напрямом подальших досліджень є виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування методичного підходу до виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами.

Виклад основного матеріалу.

Зростаюча спрямованість на вирішення суспільних проблем в світі призвела до посилення ролі досліджень і інновацій, які повинні сприяти досягненню цілей сталого розвитку 2030, згідно рекомендацій ООН, спрямовувати уряди виходити за межі ринкових зривів та системних невдач для того, щоб управляти технологічними переходами, які підтримують сталий розвиток в регіонах. Слід відмітити, що рівень розробки інноваційних технологій підприємствами прямо залежить від чисельності населення та рівня розвитку промисловості у регіоні.

Для виділення найбільш перспективних зон, де зосередженні підприємства, що мають потенціал з розробки та трансферу технологій за регіонами України пропонується застосування кластерного аналізу. Значна перевага кластерного аналізу в тому, що він дає можливість здійснювати розбивку об'єктів не за однією ознакою, а за рядом ознак. Крім того, кластерний аналіз на відміну від більшості математико-статистичних методів не накладає ніяких обмежень на вид розглянутих об'єктів і дозволяє досліджувати безліч вихідних даних довільної природи. Так як кластери – це групи однорідності, то завдання кластерного аналізу полягає в тому, щоб на підставі ознак об'єктів розбити їх безліч на кластери так, щоб кожен об'єкт належав тільки одній групі розбиття. При цьому об'єкти, що належать одному кластеру, повинні бути однорідними (подібними), а об'єкти, що належать різним кластерам, – різнорідними. Методичний підхід до виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами наведений на рис. 1., на відміну від існуючих ґрунтується на застосування кластерного аналізу

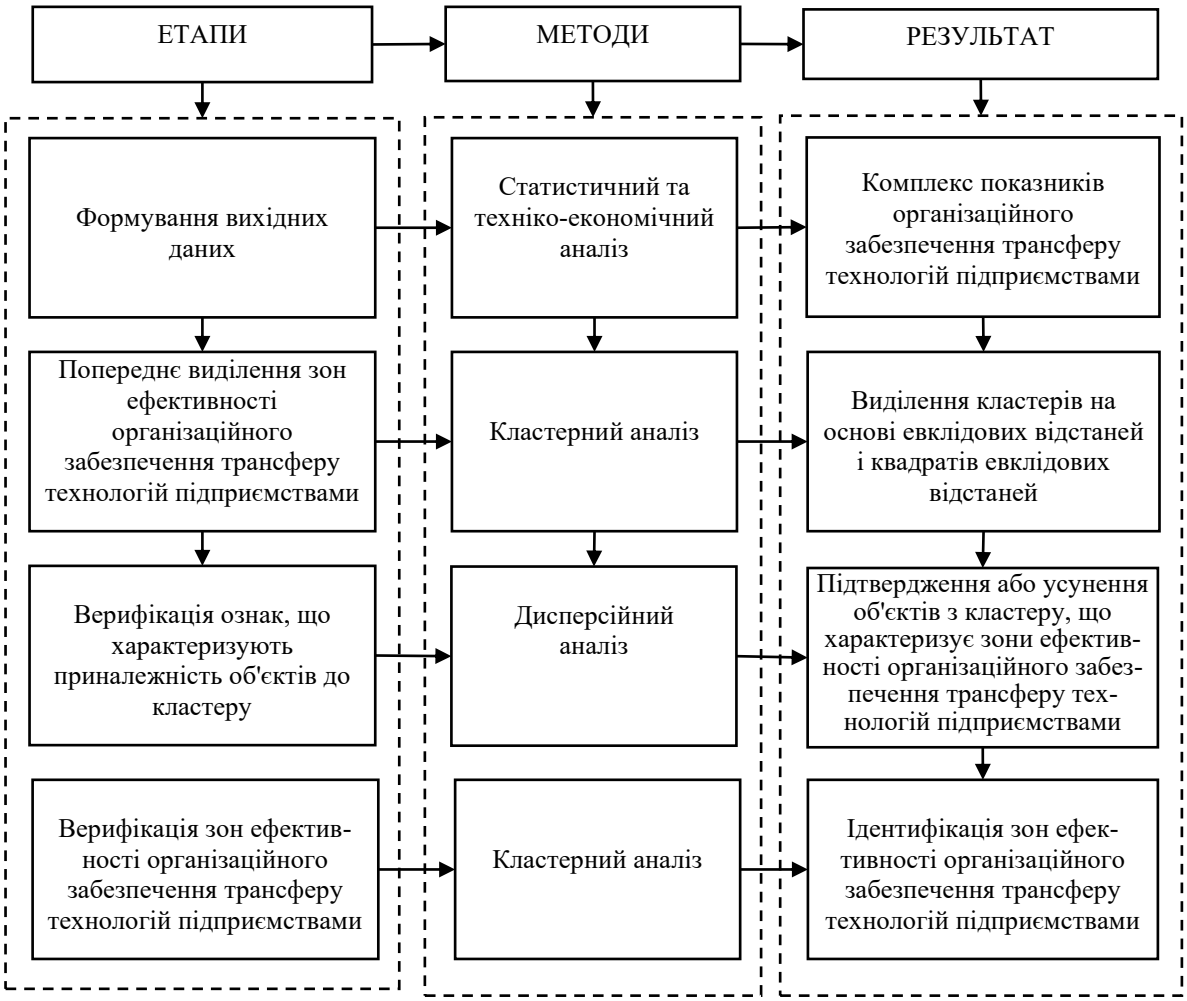

Рис. 1. Методичний підхід до виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами (авторська розробка)

Такий методичний підхід дозволить виділити рівень організаційного забезпечення трансферу технологій на підприємствах різних регіонів та визначити зони ефективності. До основних ознак ефективності будуть віднесені соціально-економічні складові організаційного забезпечення регіону та підприємств, які в ньому розташовані. Так, до економічної складової регіону віднесемо обсяг реалізованої промислової продукції, а соціальної – чисельність населення. На рівні підприємств економічну складову характеризують витрати на виконання наукових досліджень і розробок, а соціальну – кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок. Таким чином, в рамках дослідження для оцінки ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами будуть віднесені такі дані за регіонами у 2020 році:

- чисельність населення;
- обсяг реалізованої промислової продукції;
- витрати на виконання наукових досліджень і розробок;
- кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок.

Дослідження показали, що найбільші витрати на виконання наукових досліджень і розробок підприємствами – 77 %, зосереджені у м. Києві (54 %), Харківській (15 %) та Дніпропетровській (8 %) областях. У 2020 році 52 % витрат підприємствами були спрямовані на науково-технічні (експериментальні) розробки. Відповідно, у 2020 році 50,1 % працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок підприємствами зосереджені у м. Києві, 14,8 % розміщуються у Харківські області та 9,7 % працівників підприємств здійснюють наукові розробки у Дніпропетровському регіоні.

Зведена таблиця показників (табл. 1) показує вихідні дані для здійснення кластеризації, з метою виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами на основі авторського методичного підходу (рис. 1)

Таблиця.1

Вихідні дані для виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами за 2020 рік

Показники за регіонами	Середня чисельність населення, осіб	Обсяг реалізованої промислової продукції підприємствами, млн. грн	Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, осіб	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок підприємствами, млн. грн
Україна	**41745385**	**2481148,5**	**78860**	**17022,4**
Вінницька	1537269	78050,1	449	50,8
Волинська	1029409	32149,6	127	10,0
Дніпропетровська	3159341	427668,5	7679	1511,5
Донецька	4116044	255848,7	323	22,3
Житомирська	1201853	47068,9	268	26,1
Закарпатська	1251960	24099,3	510	84,9
Запорізька	1676958	187344,4	3646	к/с
Івано-Франківська	1364603	61429,0	458	51,0
Київська	1784787	125836,8	1523	355,4
Кіровоградська	926618	34919,5	132	21,0
Луганська	2128617	18954,2	209	31,0
Львівська	2504917	111281,9	3916	494,4
Миколаївська	1114128	62255,9	1770	301,1
Одеська	2372669	70437,6	2159	317,4
Полтавська	1379253	159280,8	516	37,6
Рівненська	1150708	44772,6	253	13,8
Сумська	1060850	45792,5	1148	153,0
Тернопільська	1034629	21218,8	327	35,8
Харківська	2646148	175687,7	11637	2558,3
Херсонська	1022310	32722,4	569	81,6
Хмельницька	1249245	47285,1	233	к/с
Черкаська	1185202	76343,6	462	75,6
Чернівецька	899099	13959,2	552	112,1
Чернігівська	983998	34444,0	510	69,9
м. Київ	2964770	292297,4	39484	9115,7

Джерело: складено на основі [3]

З табл. 1 видно, що тільки 0,69 % витрат на виконання наукових досліджень і розробок підприємствами міститься у загальному обсязі реалізованої промислової продукції. У 2020 році 0,19 % населення задіяні у виконанні наукових досліджень і розробок підприємствами.

Результати застосування кластерного аналізу з використанням програмного забезпечення STATISTICA 12 наведені у табл. 2. Евклідова відстань – геометрична відстань в багатовимірному просторі. У нашому випадку це відстань між регіонами за різними ознаками і воно еквівалентно відстані між підприємствами різних регіонів відповідно обраним ознакам. Чим менше відстань між об'єктами, тим вони більш схожі. Квадрат евклідова відстані використовують, якщо необхідно надати великі ваги більш віддаленим один від одного об'єктам.

Таблиця 2

Евклідові відстані і квадрати евклідових відстаней при застосуванні кластерного аналізу для виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами

Номер кластеру	Евклідова відстань між кластерами і квадрати евклідових відстаней				
	No. 1	No. 2	No. 3	No. 4	No. 5
No. 1	0,000000	0,000899	0,046740	0,047692	0,003030
No. 2	0,029984	0,000000	0,044886	0,048935	0,007226
No. 3	0,216194	0,211863	0,000000	0,002993	0,053723
No. 4	0,218386	0,221213	0,054711	0,000000	0,048941
No. 5	0,055046	0,085006	0,231781	0,221226	0,000000

Джерело: авторська розробка

В табл. 2 значення під діагоналлю – є евклідовою відстанню, а над діагоналлю відповідно квадрат евклідової відстані. Майже на рівних відстанях між собою кластери знаходяться всі кластери. Кластери знаходяться на великих відстанях один від одного, якщо евклідові відстані більше одиниці. Така залежність відсутня. Наступним етапом є проведення дисперсійного аналізу (табл. 3).

Таблиця 3

Таблиця дисперсійного аналізу для виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами

Показник	Дисперсійний аналіз					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Обсяг реалізованої промислової продукції підприємствами	0,220679	4	0,000020	20	56075,27	0,000000
Витрати на виконання наукових досліджень і розробок підприємствами	0,049366	4	0,005596	20	44,11	0,000000
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок	0,031838	4	0,000969	20	164,29	0,000000

Джерело: авторська розробка

У таблиці наведені значення міжгрупових (Between SS) і внутрішньогрупових (Within SS) дисперсій ознак. Чим менше значення внутрішньогрупової дисперсії і більше значення групової дисперсії, тим краще ознака характеризує приналежність об'єктів до кластеру і тим достовірніша кластеризація. Ознаки з великими значеннями p (наприклад, більше 0,05) можна з процедури кластеризації виключити. У нашому випадку: для будь-якої ознаки $p < 0,05$, а значить ніякої з розглянутих ознак виключати не будемо.

Результати застосування кластерного аналізу для виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами з використанням програмного забезпечення STATISTICA 12 наведені у табл. 4.

Метою кластерного аналізу була верифікація регіонів за рівнем ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами. Отримані результати повністю підтверджують проведену класифікацію за зонами ефективності:

- до кластеру під номером 1 відносяться регіони, де розташовані підприємства з найвищим рівнем організаційного забезпечення, які відносяться до класу «найперспективніші зони трансферу технологій»;
- до кластеру під номером 2 відносяться регіони, де розташовані підприємства з високим рівнем організаційного забезпечення, які відносяться до класу «перспективні зони трансферу технологій»;
- до кластеру під номером 3 відносяться регіон, де розташовані підприємства з середнім рівнем організаційного забезпечення, які відносяться до класу «пріоритетні зони трансферу технологій»;
- до кластеру під номером 4 відноситься регіон, де розташовані підприємства з низьким рівнем організаційного забезпечення, які відносяться до класу «потенційні зони трансферу технологій»
- до кластеру під номером 5 відносяться регіони, де розташовані підприємства з найнижчим рівнем організаційного забезпечення, які відносяться до класу «латентні зони трансферу технологій».

Таблиця 4

Результати кластерного аналізу для виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами

Регіони	Номер кластеру	Зони ефективності	Відстань	Змінна
Вінницька	1	Найвищий рівень	0,01	1
Донецька			0,00	4
Київська			0,00	9
Миколаївська			0,01	13
Харківська			0,00	19
Черкаська			0,00	22
м. Київ			0,02	25
Волинська	2	Високий рівень	0,00	2
Житомирська			0,01	5
Закарпатська			0,01	6
Івано-Франківська			0,01	8
Кіровоградська			0,01	10
Луганська			0,02	11
Львівська			0,01	12
Одеська			0,00	14
Рівненська			0,01	16
Сумська			0,01	17
Тернопільська			0,01	18
Херсонська			0,00	20
Чернівецька			0,01	23
Чернігівська			0,00	24
Хмельницька	3	Середній рівень	0,00	21
Запорізька	4	Низький рівень	0,00	7
Дніпропетровська	5	Найнижчий рівень	0,01	3
Полтавська			0,01	15

Джерело: авторська розробка

Згідно з проведеними розрахунками найперспективнішими зонами трансферу технологій є промислові підприємства м. Києва, а також Харківської, Вінницької, Донецької, Київської, Миколаївської та Черкаської областей. До зони ефективності з високим рівнем організаційного забезпечення відносяться підприємства Одеської, Львівської, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Луганської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Чернівецької та Чернігівської областей. Підприємства Хмельницької області мають середній рівень ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій. Потенційна зони трансферу технологій містить підприємства Запорізької області. Латентними зонами трансферу технологій є підприємства Дніпропетровської та Полтавської областей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Обґрунтовано методичний підхід до виділення зон ефективності організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами, який на відміну від існуючих ґрунтується на застосування кластерного аналізу. Такий методичний підхід дозволяє виділити рівень організаційного забезпечення трансферу технологій на підприємствах різних регіонів та визначити зони ефективності. До основних ознак ефективності віднесені соціально-економічні складові організаційного забезпечення регіону та підприємств, які в ньому розташовані. Згідно з проведеними розрахунками найперспективнішими зонами трансферу технологій є промислові підприємства м. Києва, а також Харківської, Вінницької, Донецької, Київської, Миколаївської та Черкаської областей. Потенційна зони трансферу технологій містить підприємства Запорізької області. Латентними зонами трансферу технологій є підприємства Дніпропетровської та Полтавської областей.

Напрямом подальших досліджень є розробка механізму організаційного забезпечення трансферу технологій підприємствами.

Література

1. Андросова О.Ф., Череп А.В. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності. Київ: Видавництво «Кондор», 2007. 356 с.

2. Гонтарева І. В. Ефективність організації трансферу технологій у підприємницькій діяльності. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2016. Вип. 50. С. 5–8.

3. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Зінчук Т.О., Кащук К.М. Трансфер інноваційних технологій: сутність та значення у розвитку вітчизняної економіки. Збірник наукових праць Таврійського Державного агротехнічного університету. Серія «Економічні науки». 2012. №2, Т. 4. С. 199–208.

5. Іжевський П. Г. Методи фінансування трансферу технологій на підприємствах. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2010. № 6, Т. 4. С. 294-296.

6. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Рожкова Л.В., Коваленко О.В. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с.

7. Кукоба В. П. Основні напрями робіт із забезпечення трансферу енергоефективних технологій на підприємствах. Стратегія економічного розвитку України. 2015. № 37. С. 45–53.

8. Трансфер технологий : монография / Под ред.: П. Г. Перерва, Д. Коциски. Харьков: НТУ «ХПИ»; Мишкольц: Мишкольцский ун-т, 2012. 599 с.

9. Швець Г. О. Трансфер технологій - головний механізм інноваційного розвитку України. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 31(1). С. 259–266.

10. Cavusgil S.T., Calantone R., Zhao Y. Tacit Knowledge Transfer and Firm Innovation Capability. Journal of Business & Industrial Marketing. 2003. 18(1). P. 6–21.

11. Dorothy L.A., Walter S., Garvin B. Critical Knowledge Transfer: Tools for Managing Your Company's Deep Smarts. Boston: Harvard Business Review Press, 2014. 240 p.

12. Le Grande L.I., Buys A.I. A review of technology transfer mechanisms. The South African Journal of Industrial Engineering. 2012. Vol 13, No 1. P. 81–99.

References

1. Андросова О.Ф., Череп А.В. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності. Київ: Видавництво «Кондор», 2007. 356 с.

2. Гонтарева І. В. Ефективність організації трансферу технологій у підприємницькій діяльності. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. 2016. Вип. 50. С. 5–8.

3. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Зінчук Т.О., Кащук К.М. Трансфер інноваційних технологій: сутність та значення у розвитку вітчизняної економіки. Збірник наукових праць Таврійського Державного агротехнічного університету. Серія «Економічні науки». 2012. №2, Т. 4. С. 199–208.

5. Іжевський П. Г. Методи фінансування трансферу технологій на підприємствах. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2010. № 6, Т. 4. С. 294-296.

6. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Рожкова Л.В., Коваленко О.В. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с.

7. Кукоба В. П. Основні напрями робіт із забезпечення трансферу енергоефективних технологій на підприємствах. Стратегія економічного розвитку України. 2015. № 37. С. 45–53.

8. Трансфер технологий : монография / Под ред.: П. Г. Перерва, Д. Коциски. Харьков: НТУ «ХПИ»; Мишкольц: Мишкольцский ун-т, 2012. 599 с.

9. Швець Г. О. Трансфер технологій - головний механізм інноваційного розвитку України. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 31(1). С. 259–266.

10. Cavusgil S.T., Calantone R., Zhao Y. Tacit Knowledge Transfer and Firm Innovation Capability. Journal of Business & Industrial Marketing. 2003. 18(1). P. 6–21.

11. Dorothy L.A., Walter S., Garvin B. Critical Knowledge Transfer: Tools for Managing Your Company's Deep Smarts. Boston: Harvard Business Review Press, 2014. 240 p.

12. Le Grande L.I., Buys A.I. A review of technology transfer mechanisms. The South African Journal of Industrial Engineering. 2012. Vol 13, No 1. P. 81–99.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.37-044.922
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-8

ЧМІЛЬ Г. Л.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІКРОЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ РИТЕЙЛУ

В статті висвітлено питання активізації інноваційного розвитку діяльності суб'єктів ринку споживання при використанні інформаційно-комунікаційних технологій під впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Встановлено основні передумови цифрової трансформації мікроекономічних систем ритейлу. Визначено подальші напрями удосконалення організаційно-технологічних процесів руху товарів та утримання конкурентних переваг на ринках збуту. Доведено, що визначальним чинником передумови цифровізації в ритейлі є збільшення обсягів фінансової та нефінансової інформації, а також надходження великих масивів неструктурованих даних з зовнішнього середовища, які потребують обробки, аналізу та збереження. Розв'язати поставлену задачу вбачаємо у використанні хмарних технологій та Big Data.

Розглянуто передумови цифрової трансформації. Визначено напрями науково-технічного прогресу як основи економічного зростання підприємств торгівлі. З метою прийняття техніко-технологічних та управлінських рішень запропоновано визначати рівень науково-технічного прогресу за групою показників. Виокремлено показники відповідно до стану та їх змін в частині матеріально-технічного забезпечення підприємства, товарних запасів, праці робітників, логістичних та маркетингових витрат. Визначено, що результати науково-технічного прогресу сприятимуть активізації процесу впровадження RFID-технології, поширенню роботизації в бізнес-процесах ритейлу. Розглянуто вплив соціально-економічного розвитку на процес цифровізації мікроекономічних систем ритейлу, який в період глобальних інформаційних змін відбувається з експоненційною швидкістю та потребує адаптації з урахуванням галузевої специфіки. За результатами дослідження сформульовано висновок, що для оптимізації витрат торговельного підприємства, зокрема, енергозбереження, рекомендовано використовувати технологію «Інтернет речей» для ефективної експлуатації торговельного обладнання, устаткування, системи освітлення торгових залів.

В умовах розвитку інформаційного суспільства доведено необхідність оволодіння новими компетенціями персоналу ритейлу з питань цифрової грамотності для самостійного вирішення техніко-технологічних питань в організації бізнес-процесів та прийняття рішень.

Ключові слова: цифровізація, соціально-економічний розвиток, науково-технічний прогрес, інформація, прогрес, ритейл, інноваційно-комунікаційні технології, Big Data, Інтернет речей, RFID-технологія.

CHMIL H.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

PREREQUISITES OF THE MICROECONOMIC RETAIL SYSTEMS DIGITAL TRANSFORMATION DEVELOPMENT

The research paper presents the issue of innovative development intensifying of the consumer market entities with information and communication technologies use under the effect of external and internal environment. The main prerequisites of the microeconomic retail systems digital transformation are established. It is noted that economic entities digital transformation prerequisite is innovative activity in the scientific and technical development trend and set of technical and technological changes of business processes organization improving. Further directions of organizational and technological processes improvement of goods movement and competitive advantages keeping at the markets are determined. The organizational model of information support for the management of retail facilities is developed. The key trends of organizational mechanisms transformation are marked out. It is proved that the determining factor of retail digitalization prerequisite is financial and non-financial information increasing, as well as the receipt of large arrays of unstructured data from the external environment that require processing, analysis and storage. We consider that it is necessary to use cloud technologies and Big Data for this problem solving.

The digital transformation preconditions are considered. Information progress as digitalization prerequisite is considered. The scientific and technical progress trends as the basis of trade enterprises economic growth are determined. For technical, technological and managerial decisions making, it is proposed to determine the level of scientific and technological progress by group of indices. Indices in accordance with the state and their changes in terms of enterprise logistics, inventories, labor and marketing costs are marked out. It is determined that scientific and technological progress results provide the process intensification of RFID-technology implementation, the robotics spreading in retail business processes. The effect of social and economic development on the microeconomic retail systems digitalization process is studied; in the global information changes period it occurs at exponential rate and requires adaptation to industry specifics. According to the results of the study, it is concluded that for trade enterprise costs optimizing, in particular, energy saving it is recommended to use the "Internet of things" technology for efficient operation of commercial equipment and lighting systems of trade halls.

The necessity of new competences mastering by retail personnel on issues of digital competence for the technical and technological problems independent solving in the business processes organization and decision-making is proved in terms of information society development.

Key words: digitalization, social and economic development, scientific and technological progress, information, progress, retail, innovation and communication technologies, Big Data, Internet of things, RFID technology.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями.

Глобальні трансформації, рух робочої сили, капіталу дедалі вливає на розвиток інформаційного суспільства (зростаючий доступ індивідів до інформаційних ресурсів, можливість миттєвого обміну інформацією, дистанційна зайнятість), економічні зміни діяльності суб'єктів господарювання (альтернативні канали збуту, розвиток логістичних механізмів, збільшення асортименту товарів, безконтактні розрахунки),

удосконалення їх соціального середовища (мотивація праці, умови праці, соціальне нормування, дистанційні форми роботи), підвищення продуктивності персоналу. Кардинальні зміни відбуваються за умов поширення новітніх інноваційних технологій та їх імплементації в бізнес-процеси торговельної діяльності. У 2019 р. в Україні відзначається покращення позиції за такими показниками: індекс приваблювання талантів, ринкові та нормативні можливості на ринку праці, інституції, креативність, проникнення високих технологій, навички [23]. При цьому, спостерігається зниження кількості інноваційно активних підприємств, що пояснюється скороченням витрат на дослідження і розробки.

Важливим напрямом розвитку підприємств торгівлі є технологічні та інформаційні зрушення під впливом результатів науково-технічного прогресу, який змінив кількісні та якісні показники економічної, технічної, соціальної, інформаційної екологічної складових діяльності бізнес-структур у порівнянні з попередніми за певними ознаками. Наукові розробки та інновації дозволили змінити економічні моделі дистрибуції, оптимізувати бізнес-процеси, організаційну структуру господарюючих об'єктів, функціонально-комунікаційні зв'язки зі стейкхолдерами, транзакційні операції, форми та канали просування товарів, заходи в сфері логістики, матеріально-технічну базу, технології пошуку інформації, її ідентифікації (використання QR-кодів для отримання та поширення інформації) та формування інформаційної інфраструктури підприємств торгівлі. Внаслідок цієї констатації виникає необхідність визначення переосмислення передумов цифрової трансформації мікроекономічних систем, що забезпечить в майбутньому конкурентні переваги, інтелектуалізацію системи управління та прийняття нових стратегічних рішень.

Аналіз останніх досліджень. Цифровізація економіки, формування інформаційно-технологічної інфраструктури бізнес-структур є одним з популярних та затребуваних напрямів наукових досліджень. Останнім часом інтерес до питань розвитку цифрової трансформації економіки приділяють науковці: О.М. Вінник [6]; В.В. Глущевський [7]; О.Є. Гудзь [8]; І.П. Малик [15]; М.В. Руденко [15]; О.Ф. Сєнкевич [21]; В.С. Скруг [22]; Г.Л. Чміль [23]; К.В. Шиманська, В.В. Бондарчук [24]; І.Г. Яненкова [25] та інші [1; 3; 16–20]. Переважно авторами розглядаються можливості та перспективи розвитку цифрової економіки, орієнтири побудови моделей управління діяльністю підприємств в період імплементації інноваційно-комунікаційних технологій. Науковцями в своїх доробках здійснюється аналіз ключових цифрових ініціатив на національному рівні та пропонуються заходи цифрової трансформації організаційних механізмів. Доречно відзначити, що процес цифровізації пов'язаний зі створенням інтелектуальної власності, і тому вченими О. Барановим [4]; О.М. Вінником [6] активно досліджуються проблематика правових аспектів цифровізації. Визнаючи вагомий внесок науковців, слід вказати на наявність невирішених питань комплексного підходу до визначення.

Метою даної статті – є науково-теоретичне обґрунтування передумови цифрової трансформації на рівні мікроекономічних систем в сучасних турбулентних умовах господарювання.

Викладення основного матеріалу. Цифрова трансформація мікроекономічних систем відбувається в руслі Четвертої промислової революції (концепції «Індустрія 4.0»), основні ініціативи якої зводяться до впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в бізнес-процеси, технологію виробництва та організаційну структуру в цілому, отримання нових економічних можливостей, радикальних стратегічних змін та оновлення комунікаційних зв'язків в системи управління. Саме на базі платформи «Індустрія 4.0» з урахуванням галузевих аспектів здійснюється активізація інноваційного розвитку діяльності мікроекономічних систем. В цьому контексті В.В. Глущевський зауважує, що «перехід економічних систем мікроекономічного рівня *(мікроекономічні системи – МіЕС)* у цифрову економіку розуміється процес докорінного перетворення глобальних ланцюгів створення вартості способом гнучкого поєднання віртуальних і фізичних систем виробництва для створення новітніх бізнес-моделей МіЕС з метою автоматизації процесу прийняття складних рішень та отримання позитивних синергетичних мережевих ефектів за рахунок змішання різноманітних технологій фізичного, цифрового та біологічного світів на базі єдиної цифрової платформи (моделі діяльності МіЕС)» [7]. Але слід зазначити, що поштовхом до «перезавантаження» технологічної інфраструктури, адаптації та цифрової трансформації поведінки мікроекономічних систем були цифрові зміни у зовнішньому і внутрішньому бізнес-середовищі, зокрема в інформаційному просторі, науково-технічному процесі, соціально-економічному середовищі; автоматизації процесів та машин (устаткування), суспільстві тощо (рис. 1).

Так, в умовах високого динамізму процесів для прийняття рішень необхідна релевантна інформація, яка повинна надходити до системи управління у визначені терміни та відповідати ступеню достатності. З початку XXI століття спостерігається тенденція до збільшення інформаційних потоків, що пов'язано зі змінами в організаційно-управлінській структурі ритейлу під впливом внутрішнього та зовнішнього оточення (поєднання торговельної діяльності з виробництвом і надання послуг, оновлення бізнес-процесів, організація центрів відповідальності, функціонування територіально розрізнених підрозділів та їх контроль, розподіл координаторів та компетенцій за центрами відповідальності, інтенсивний розвиток логістики та маркетингу, збільшення асортиментної пропозиції, організація внутрішнього контролю, налагодження каналів облікової комунікацій тощо). З урахуванням галузевої специфіки сучасної торгівлі розроблена організаційна модель інформаційного забезпечення управління діяльністю об'єктами ритейлу, яка

є результатом синергії організаційних, інформаційних, комунікаційних механізмів для прийняття рішень (на рис. 2).

Рис. 1. Внутрішні та зовнішні передумови адаптивної поведінки суб'єкта господарювання

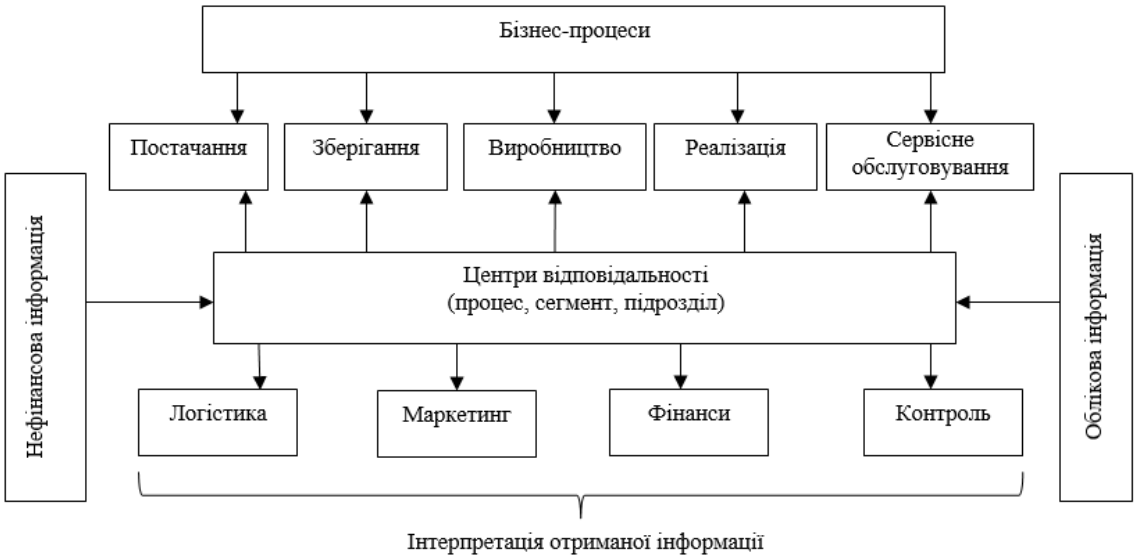

Рис. 2. Організаційна модель інформаційного забезпечення управління діяльністю об'єктами ритейлу

За даною моделлю об'єкти ритейлу зможуть працювати ефективно та результативно за умов створення безпечної та комфортної системи комунікаційних зв'язків, що дозволять обмінюватися необхідними масивами релевантної інформації між центрами відповідальності, з групами стейкхолдерів та державними органами управління в мінливих умовах цифрової економіки. У цьому разі ключовими напрямами трансформації організаційних механізмів вважаються: технологічна автоматизація бізнес-процесів на підприємствах; автоматизація бізнес-комунікацій; глибинний розвиток ІТ-інфраструктури; впровадження системи бюджетування та єдиного електронного документообігу; забезпечення офісів підприємств сучасними ІТ-інструментами та механізмами: новими каналами зв'язку, мережами, центрами обробки даних і серверами; перехід на хмарний серверний простір [8].

Розширенню інформаційних потоків в умовах сталого розвитку ринку сприяє значний перелік господарських операції ритейлу, пов'язаний:

– з укладанням договорів з постачальниками та їх виконання;
– відображенням транспортно-заготівельних витрат та їх логістика;
– оприбуткуванням товарів, їх збереження та рухом;
– виконанням замовлень покупців;
– систематичним контролем дебіторської та кредиторської заборгованості за товари;
– з розрахунками за претензіями (узгодження претензій, визначення причини та винуватців);
– реалізацією товарів, просуванням нових форматів та каналів реалізації товарів;
– функціонуванням Cash&Carry та дискаунтерів (дисконтні крамниці).

Інфляційні процеси, інвестиції в оновлення матеріально-технічної бази підприємства, поява електронних грошей, криптовалюти, токеніонованих активів також впливають на формування додаткової інформації та є необхідним інструментом управління та прийняття рішень. Відзначаються зміни в обсягах техніко-технологічної та нормативно-довідкової інформації відповідно до інноваційного розвитку (технологія виробництва нових видів продукції, норми споживання сировини (матеріалів), норми часу, норми виробітку, норми витрат енергоресурсів тощо).

Потужним активатором «створення» інформації є зовнішнє середовище, під яким розуміють «сукупність елементів, що мають матеріальну (природного або штучного походження) або інформаційну форму, які не входять до складу організації та генерують фактори, що прямо або опосередковано впливають або можуть вплинути на її стан, функціонування і розвиток, а також зовнішні для організації елементи, на які вона сама впливає або може вплинути» [10]. Невизначеність зовнішнього середовища за високим його ступенем впливає на обсяги діяльності об'єктів ритейлу та результативність їх роботи. В процесі маркетингових та логістичних досліджень під впливом факторів зовнішнього середовища виникає необхідність у формуванні розширеної інформації щодо змін в кон'юнктурі ринку, можливостей освоєння нових перспективних ринків споживання регіонального та міжнародного рівня, поведінки споживачів, нових вимог населення до асортименту товарів і послуг, участі в тендерах, цінової політики на продукцію (товари, послуги), загроз з боку конкурентів. Перспективний розвиток ритейлу передбачає формування клієнтської база, яка є вагомим інформаційним блоком в системі управління і потребує використання інформаційно-комунікаційних технологій. Вона включає: пошук покупців для укладання договорів, підготовку переліку потенційних покупців, відправлення потенційним покупцям інформацію про товар та послугах підприємства, проведення переговорів з потенційним покупцем, отримання від потенційних покупців запитів на товар, оформлення та відправлення комерційних пропозицій/рахунків (за вимогою покупців), реєстрація інформації про нових покупців, контроль зміни даних про покупців (реквізити, обсяг замовлення, періодичність, номенклатура тощо), коригування даних про покупців [11]. Фоновою інформацією зовнішнього середовища стають нові або оновлені нормативно-законодавчі акти, що впливають на господарську діяльність, зміни у регуляторній політиці, пропозиції фінансових установ для суб'єктів господарювання, податкові зміни.

Динаміка росту інформації також пов'язана з посиленням функцій системи управління (контрольної, аналітичної, прогнозної) в процесі господарської діяльності та вимог різних груп стейкхолдерів щодо розкриття інформації про діяльність підприємства та його орієнтації на майбутнє. У цьому разі вельми необхідна стала не тільки фінансова інформація, але й нефінансова, яка виходить за рамки фінансової звітності, складеної відповідно до МСФЗ і потребує комбінування. Нефінансову інформацію у звітності відображають великі підприємства, де середньооблікова чисельність працівників протягом звітного періоду складає 500 осіб і не залежить від обсягу річного доходу від будь-якого виду діяльності підприємства [23]. В узагальненому вигляді нефінансова інформація характеризує економічну (економічні показники, економічна безпека, функціонування на ринку та сегментах ринку, інформація про ризики щодо ймовірності втрати результативності, інформація про фінансові інвестиції), соціальну (працевлаштування, охорона праці, заходи заохочення, рівень соціальної відповідальності, нагороди, соціальна інфраструктура) та екологічну діяльність (екологічна оцінка, рівень екологічної відповідальності, інформація про відходи та їх переробку, заходи здійснення захисту навколишнього середовища) для визначення їх результативності та орієнтації на майбутнє. Відповідно до чинного законодавства [23] суб'єкти господарювання на основі фінансової та нефінансової інформації формують Звіт про управління, який характеризує стан та перспективи розвитку підприємства, та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності. В звіті зазначається характер ризиків, причини їх виникнення та вплив на грошові потоки. Крім того необхідно вказувати дані за минулий, звітний період, а також прогнозні дані з поясненням ймовірності причин змін в розрізі: доходів та витрат від операційної діяльності, капітальних інвестицій, витрат на інновації, прибутку, рентабельності, робочого капіталу та інших показників. Для ефективного стратегічного управління діяльністю підприємством доречним стає використання нефінансової інформації, що формується в звіті про прогрес реалізації принципів Глобального договору, звіті зі сталого розвитку, підготовленого за вимогами Глобальної ініціативи зі звітності, соціальному звіті за показниками, визначеними компанією, звіт за GRI стандартом корпоративній звітності, звіт за стандартом AA1000 та ін. [14].

Водночас зі зміною підходів до ведення бізнесу та формування актуального та повного інформаційного забезпечення для прийняття рішень, стрімко розвивається аудиторська діяльність, результатом якої є підтвердження достовірності даних фінансової й нефінансової звітності підприємств. В процесі аудиту використовують широкий спектр даних та інформації: бухгалтерського обліку та фінансової звітності; статистичної звітності; інформація з первинних бухгалтерських документів; інформація від третіх осіб; матеріали попереднього аудиту; нормативно-довідкова інформація; інформація зовнішнього середовища; нефінансова інформація. Багатогранність доказів аудиту та їх використання в процесі формування висновків вимагають стрімкого впровадження процесу диджиталізації, а сучасні умови життя – можливості працювати аудитору у віддаленому режимі.

Отже, для ефективного управління потрібна повна картина про фінансовий стан суб'єкта господарювання, зовнішнє оточення мікросистеми, інформація про загальну характеристику бізнесу, стратегії та цілі, методи досягнення цілей, потужність та використання окремих груп майна, інформація про основні контракти, можливі ризики, прогнозні дані, результати аналізу діяльності та аудиту для прийняття рішень. Все перераховане вище вказує на інформаційний прогрес та накопичення великих обсягів даних, що є передумовою цифровізації (рис. 3).

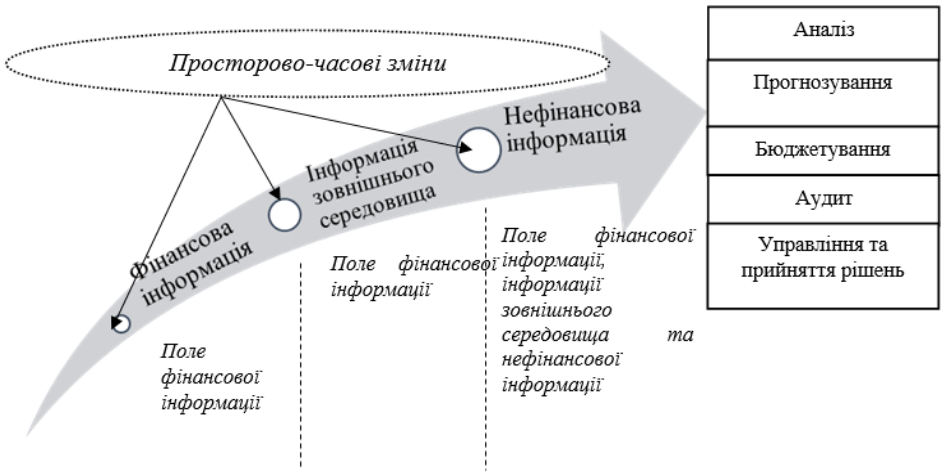

Рис. 3. Інформаційний прогрес як передумова цифровізації

Очевидно, що спостерігається динаміка росту інформації, що потребує обробки, аналізу, передачі та взаємодії даних при використанні технології Big Data, а також перехід на збереження даних при використанні хмарних технологій.

Зазначимо, що передумовою цифрової трансформації суб'єктів господарювання стали інноваційна активність в науково-технічному напрямі розвитку та сукупність техніко-технологічні змін з удосконалення організації бізнес-процесів з метою виконання пріоритетних завдань розроблених стратегій. У 2019 році відбулося зростання кількості промислових підприємств, що проводили інноваційну діяльність (на 0,6%), а основним напрямом витрат вцілому по Україні було придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (ПЗ) – 68,1% у 2018 р. та 71,6% у 2019 р. загального обсягу витрат [12]. Згодні, що «поява нових виробничих сил кардинально змінили матеріально-технічну базу виробництва за рахунок привнесення в неї автоматизації, інформаційних ресурсів та комп'ютерної техніки з глобальною м ережею Інтернет» [9]. Створення (вдосконалення) нових видів продукції (послуг) відповідно до вимог споживачів, технологій на основі науково-дослідних робіт та експериментальних досліджень здійснюється завдяки науково-технічному прогресу, який надає всі можливості щодо впровадження новітньої техніки та технології у торгово-виробничий процес. Прогрес це комплекс дій, спрямований на поступальний рух підприємства вперед і реалізацію всього спектру можливостей системи (економічних, технічних, технологічних, соціальних, екологічних), в тому числі набутих за останній час, для вдосконалення її складових, покращення комунікаційних між ними зв'язків та збільшення економічного потенціалу. Зазначимо, що рівень науково-технічного прогресу в сучасному ритейлі повинен визначатися за групою показників: ступінь автоматизації та технологізації процесів постачання, зберігання та реалізації товарів; коефіцієнт оновлення транспортної інфраструктури; рівень технічного оснащення підприємства, рівень інтенсивності роботи торговельного устаткування та обладнання, рівень механізації складських робіт, рівень технічної озброєності праці, продуктивність праці персоналу, рівень спеціалізації торгівельної мережі, коефіцієнт оборотності товарних запасів, витрати часу на розрахунок за покупку, витрати часу на консультації; витрати часу на пошук товарів, інтегральний показник інформаційного забезпечення (наявність автоматизованих систем управління). Наданий перелік показників не обмежується и може доповнюватися іншими за необхідністю керівників системи управління, але очевидно, що їх розрахунок і інтерпретація, та як наслідок, прийняття рішень щодо імплементації інновацій в торговельний процес, неможливе без використання цифрових технологій концепції Індустрії 4.0. Так, результати науково-технічного прогресу сприятимуть активізації: процесу впровадження RFID-технології; поширенню роботизації в обслуговуванні виробничого та торговельного процесів; моделюванню процесів технології виробництва; створенню науково-виробничих кластерів, що забезпечують співробітництво бізнес-структур та наукової спільноти закладів вищої освіти; розвитку наземних безпілотних багатоцільових транспортних засобів (для постачання товарів, спеціальних машин для роботи у надзвичайних ситуаціях з метою оптимізації трудових витрат); використанню мобільних додатків для моніторингу зовнішнього середовища та отримання необхідної інформації для ухвалення рішень; застосуванню інформаційно-телекомунікаційних

технологій, зокрема бездротових і радіочастотних. Все вище перераховане в контексті концепції «Індустрія 4.0» позитивно вплине на ефективність роботи об'єктів ритейлу та дозволить. посилити інформаційний потенціал та перейти на оцифрований документообіг та, підвищити продуктивність праці робітників, збільшити обсяги продаж і результативність діяльності.

Враховуючи турбулентність зовнішнього середовища можна зазначити, що результати науково-технічного прогресу впливають на соціально-економічний розвиток і надають можливість підприємству отримувати прибуток в короткостроковому та довгостроковому періоді. Соціально-економічний розвиток призводить до удосконалення господарської діяльності суб'єкта господарювання, а також змін соціальної та екологічної складової на засадах справедливого розподілу матеріальних та нематеріальних благ та збереження навколишнього середовища. Зазначимо, що для стабільного економічного розвитку суб'єктів ринку сьогодні необхідне збалансоване та оптимальне енергоспоживання ресурсів для господарських потреб, оскільки тарифи на енергоносії постійно зростають. Забезпечити цей процес можливо різними заходами, наприклад, завдяки використанню енергії сонця, біопалива, або вітроенергетики. Однак для підприємств торгівлі найбільш оптимальний варіант енергозбереження – це використання новітніх цифрових технологій в логістиці, процесі експлуатації торговельного обладнання та устаткування, зокрема, Інтернету речей, сутність якої визначається «сукупність взаємодіючих технічних систем і комплексів, призначених для реалізації суспільних відносин, в тому числі, пов'язаних з наданням послуг або проведенням робіт, на основі використання різноманітних даних і мережі Інтернет за безпосередньої участі або без участі цих суб'єктів цих відносин (юридичних або фізичних осіб)» [25]. Характерною ознакою даної технології є використання датчиків та пристроїв, підключених через мережу Інтернет для збору, накопичення, аналізу інформацію та її обміном з метою управління приладами та устаткуванням.

Перехід на інформаційно-комунікаційні технології в ритейлі передбачає оволодіння новими знаннями, компетенціями шляхом підвищення кваліфікації персоналу з питань цифрової грамотності, що створює соціальний розвиток ринкових структур. Отримані цифрові компетенції (знання та уміння роботи в техносфері) дозволять ефективно працювати в інформаційному середовищі, управляти цифровими даними, здійснювати їх фільтрацію, нести відповідальність за прийняті рішення на основі оброблених цифрових даних, працювати в команді, дотримуватися мережевого етикету, створювати цифровий контент, вирішувати самостійно технічні проблеми та приймати рішення. Реалізація отриманих знань за конкретно обраною інноваційною технологією (Інтернет речей, хмарні послуги, сервіси та технології, роботизація, штучний інтелект, Big Data, RFID-технології, адитивні технології, блокчейн та ін.) сприятиме створенню достатнього інформаційно-облікового забезпечення з налагодженими комунікаційними зв'язками для управління бізнес-процесами торговельного підприємства. Однак соціально-економічний розвиток підприємства та цифрова трансформація можуть мати і деструктивний характер, зокрема в частині працевлаштування. Цифровізація передбачає організацію процесів за участю людини і без неї. Це, в свою чергу, відзначиться на виникненні асиметрії між кількістю працездатних осіб та робочих місць, виникнення технологічного безробіття, зменшення доходів населення та зниження рівня його соціального захисту. Але освоєння спеціалістами ритейлу нових знань в області новітніх технологій відповідно до сучасних вимог господарювання дозволять уникнути негативних наслідків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В турбулентних умовах господарювання торгівля XXI століття змінює свій вектор розвитку під впливом цифрової трансформацій, що відбуваються в економіці та суспільстві. Характерною ознакою сучасності є поява інтерактивної торгівлі, що передбачає оптимізацію бізнес-процесів з використанням інноваційних технологій та комунікаційних зв'язків з метою, по-перше, обміну інформацією, по-друге, товарними ресурсами та електронними грошима. Як наслідок, поширення цифровізації в торгівлі в недалекому майбутньому призведе до демонетизації. Доведено, що впровадженню інноваційних технологій концепції «Індустрія 4.0» в ритейлі передували трансформаційні процеси в інформаційному просторі мікроекономічних систем, результати науково-технічного прогресу, зміни в соціально-економічному середовищі, автоматизація процесів управління машинами (устаткуванням. приладами), а також зростання з експоненційною швидкістю значення інформації в суспільстві.

Розширенню інформаційного забезпечення управління діяльністю сприяли зміна організаційної структури об'єктів ритейлу, виокремлення центрів відповідальності згідно основних процесів та забезпечувальних компонент, зростання масштабів ритейлу та кількості господарських операцій з відповідними до них трансакціями. Вельми необхідною в сучасних умовах господарювання стає інформація зовнішнього середовища, яка переважно є масивною за обсягом, неструктурованою і потребує обробки, систематизації, аналізу, передачі відповідальним особам, що приймають рішення. Широкий простір отримала нефінансова інформація та її розкриття у звітності. Все вище перераховане засвідчує інформаційний прогрес в системі управління діяльністю об'єктів ритейлу, що актуалізує питання використання хмарних технологій, Big Data та є основними трендами концепції «Індустрія 4.0». З'ясовано також, що передумовою цифрової трансформації мікроекономічних систем стали результати науково-технічного прогресу, рівень якого в сучасному ритейлі доречно визначати за групою показників відповідно до стану та змін матеріально-технічної бази, товарних запасів, праці робітників, логістичних та маркетингових витрат. В свою чергу соціально-економічний розвиток на мікрорівні впливає на цифрові трансформації та розглядається через призму економічної, соціальної та екологічної складової об'єктів

ритейлу, і вимагає імплементації ідей та постулатів технології Інтернету речей для отримання конкурентних переваг в мінливому середовищі. Подальші дослідження у цьому напрямі будуть пов'язані з визначенням передумови цифровізації трансформації в контексті еколого-економічного розвитку суб'єктів ринку.

Література

1. Davydova O. Sustainable development of enterprises with digitalization of the economic management / O. Davydova, N. Kashchena, T. Staverska, H. Chmil // International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Vol. 29. – No. 8s. – P. 2370–2378.
2. GRI G4 Guidelines Part 2 Implementation manual Global Reporting Initiative. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://commdev.org/publications/global-reporting-initiative-g4-sustainability-reporting-guidelines-implementation-manual/
3. Krutova A. Enterprises' economic activity stimulation as a driver of national economy sustainable development / A. Krutova, N. Kashchena, H. Chmil // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2020. Вип. 1 (31). – С. 162–173.
4. Баранов О. «Інтернет речей» як правовий термін / О. Баранов // Юридична Україна. – 2016. – № 5-6. – С. 96–103.
5. Безверхий К. В. Економічна сутність поняття «нефінансова звітність» / К. В. Безверхий // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2017. – № 1-2. – С. 23–34.
6. Вінник О. М. Проблеми цифровізації: правовий аспект. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. 21–22 травня 2020 р., м. Суми. Суми: СумДУ, 2020. Ч.1. С. 215–221.
7. Глущевський В. В. Розвиток методології моделювання систем адаптивного управління мікроекономічними системами на базі інноваційної платформи industry 4.0. Цифрова економіка: матеріали Національної науково-методичної конференції 4–5 жовтня 2018 р., м. Київ. К.: КНЕУ, 2018. С. 82–86.
8. Гудзь О. Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами / О. Є. Гудзь // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2018. – № 2. – С. 4–12.
9. Ільченко Н. Б. Моделювання бізнес-процесів підприємства оптової торгівлі / Н. Б. Ільченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. – 2015. – Вип. 10 (2). – С. 88–91.
10. Ломоносова О. Е. Типологізація підходів до визначення зовнішнього середовища організації / О. Е. Ломоносова // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. – Том 31 (70). – № 5. – С. 1–15.
11. Малик І. П. Тенденції розвитку інформаційної економіки в Україні / І. П. Малик // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент. – 2013. – № 1. – С. 25–34.
12. Писаренко Т. В. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша, Л. В. Рожкова, О. В. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uintei.kiev.ua/page/innovaciyna-diyalnist-v-ukrayini-u-2019-roci
13. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. №996-XIV (із змінами). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text
14. Проданчук М. А. Нефінансова звітність – ефективний інструмент в реалізації управлінських рішень / М. А. Проданчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету – 2013. – № 2 (2) – С. 202–214.
15. Руденко М. В. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи / М. В. Руденко // Економіка та держава. – 2018. – № 11. – С. 61–65.
16. Савицька Н. Л. Драйвери та бар'єри розвитку онлайн-ритейлу: теоретико-методичний аспект / Н. Л. Савицька // Бізнес Інформ. – 2014. – № 10. – С. 236–241.
17. Савицька Н. Л. Підприємницький маркетинг у соціальній мережі Instagram / Н. Л. Савицька, К. В. Полевич // Бізнес Інформ. – 2016. – № 11. – С. 419–424.
18. Савицька Н. Л. Тенденції розвитку мережного ритейлу як драйвера сучасної глобальної економіки / Н. Л. Савицька, К. В. Полевич // Ефективна економіка. – 2014. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua
19. Савицька Н. Маркетинг у соціальних мережах: стратегії та інструменти на ринку B2C / Н. Савицька // Маркетинг і цифрові технології. – 2017. – № 1.– С. 20–33.
20. Савицька Н. Л. Вплив інструментів трейд-маркетингу на споживчий вибір / Н. Л. Савицька, О. М. Прядко, М. В. Сіроус // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2017. – Вип. 2 (22). – С. 293–304.
21. Сєнкевич О. Ф. Цифрової трансформації територіальних управлінських систем: напрями та перспективи розвитку / О. Ф. Сєнкевич // Причорноморські економічні студії. – 2020. – Вип. 51. – Част. 1. С. 167–175.

22. Скруг В. С. Инновационные технологии в торговле / В. С. Скруг // Российское предпринимательство. – 2018. – Том 19. – № 8. – С. 2291–2300.

23. Чміль Г. Л. Цифровізація управління клієнтським досвідом у готельно-ресторанній індустрії / Г. Л. Чміль, Н. М. Джгуташвілі // Бізнес Інформ. – 2020. – № 8. – С. 237–245.

24. Шиманська К. В. Пріоритетні напрями та механізми розвитку цифрової економіки в Україні / К. В. Шиманська, В. В. Бондарчук // Економіка, управління та адміністрування. – 2021. – № 1. – С. 17–22.

25. Яненкова І. Г. Цифрова трансформація промисловості України: ключові акценти / І. Г. Яненкова // Проблеми економіки. – 2017. – № 4. – С. 179–184.

References

1. Davydova O. Sustainable development of enterprises with digitalization of the economic management / O. Davydova, N. Kashchena, T. Staverska, H. Chmil // International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Vol. 29. – No. 8s. – P. 2370–2378.

2. GRI G4 Guidelines Part 2 Implementation manual Global Reporting Initiative. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://commdev.org/publications/global-reporting-initiative-g4-sustainability-reporting-guidelines-implementation-manual/

3. Krutova A. Enterprises' economic activity stimulation as a driver of national economy sustainable development / A. Krutova, N. Kashchena, H. Chmil // Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh. – 2020. Vyp. 1 (31). – S. 162–173.

4. Baranov O. «Internet rechei» yak pravovyi termin / O. Baranov // Yurydychna Ukraina. – 2016. – № 5-6. – S. 96–103.

5. Bezverkhyi K. V. Ekonomichna sutnist poniattia «nefinansova zvitnist» / K. V. Bezverkhyi // Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu. – 2017. – № 1-2. – S. 23–34.

6. Vinnyk O. M. Problemy tsyfrovizatsii: pravovyi aspekt. Reformuvannia pravovoi systemy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: u 2-kh ch. 21–22 travnia 2020 r., m. Sumy. Sumy: SumDU, 2020. Ch.1. S. 215–221.

7. Hlushchevskyi V. V. Rozvytok metodolohii modeliuvannia system adaptyvnoho upravlinnia mikroekonomichnymy systemamy na bazi innovatsiinoi platformy industry 4.0. Tsyfrova ekonomika: materialy Natsionalnoi naukovo-metodychnoi konferentsii 4–5 zhovtnia 2018 r., m. Kyiv. K.: KNEU, 2018. S. 82–86.

8. Hudz O. Ye. Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnostei ta oriientyriv upravlinnia pidpryiemstvamy / O. Ye. Hudz // Ekonomika. Menedzhment. Biznes. – 2018. – № 2. – S. 4–12.

9. Ilchenko N. B. Modeliuvannia biznes-protsesiv pidpryiemstva optovoi torhivli / N. B. Ilchenko // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky. – 2015. – Vyp. 10 (2). – S. 88–91.

10. Lomonosova O. E. Typolohizatsiia pidkhodiv do vyznachennia zovnishnoho seredovyshcha orhanizatsii / O. E. Lomonosova // Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia. 2020. – Tom 31 (70). – № 5. – S. 1–15.

11. Malyk I. P. Tendentsii rozvytku informatsiinoi ekonomiky v Ukraini / I. P. Malyk // Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Ser. : Ekonomika i menedzhment. – 2013. – № 1. – S. 25–34.

12. Pysarenko T. V. Innovatsiina diialnist v Ukraini u 2019 rotsi: naukovo-analitychna dopovid / T. V. Pysarenko, T. K. Kvasha, L. V. Rozhkova, O. V. Kovalenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.uintei.kiev.ua/page/innovaciyna-diyalnist-v-ukrayini-u-2019-roci

13. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-XIV (iz zminamy) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text

14. Prodanchuk M. A. Nefinansova zvitnist – efektyvnyi instrument v realizatsii upravlinskykh rishen / M. A. Prodanchuk // Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu – 2013. – № 2 (2) – S. 202–214.

15. Rudenko M. V. Tsyfrovizatsiia ekonomiky: novi mozhlyvosti ta perspektyvy / M. V. Rudenko // Ekonomika ta derzhava. – 2018. – № 11. – S. 61–65.

16. Savytska N. L. Draivery ta bariery rozvytku onlain-ryteilu: teoretyko-metodychnyi aspekt / N. L. Savytska // Biznes Inform. – 2014. – № 10. – S. 236–241.

17. Savytska N. L. Pidpryiemnytskyi marketynh u sotsialnii merezhi Instagram / N. L. Savytska, K. V. Polevych // Biznes Inform. – 2016. – № 11. – S. 419–424.

18. Savytska N. L. Tendentsii rozvytku merezhnoho ryteilu yak draivera suchasnoi hlobalnoi ekonomiky / N. L. Savytska, K. V. Polevych // Efektyvna ekonomika. – 2014. – № 9 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.economy.nayka.com.ua

19. Savytska N. Marketynh u sotsialnykh merezhakh: stratehii ta instrumenty na rynku B2C / N. Savytska // Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii. – 2017. – № 1.– S. 20–33.

20. Savytska N. L. Vplyv instrumentiv treid-marketynhu na spozhyvchyi vybir / N. L. Savytska, O. M. Priadko, M. V. Sirous // Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh. – 2017. – Vyp. 2 (22). – S. 293–304.

21. Sienkevych O. F. Tsyfrovoi transformatsii terytorialnykh upravlinskykh system: napriamy ta perspektyvy rozvytku / O. F. Sienkevych // Prychornomorski ekonomichni studii. – 2020. – Vyp. 51. – Chast. 1. S. 167–175.

22. Skruh V. S. Ynnovatsyonnue tekhnolohyy v torhovle / V. S. Skruh // Rossyiskoe predprynymatelstvo. – 2018. – Tom 19. – № 8. – S. 2291–2300.

23. Chmil H. L. Tsyfrovizatsiia upravlinnia kliientskym dosvidom u hotelno-restorannii industrii / H. L. Chmil, N. M. Dzhhutashvili // Biznes Inform. – 2020. – № 8. – S. 237–245.

24. Shymanska K. V. Priorytetni napriamy ta mekhanizmy rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini / K. V. Shymanska, V. V. Bondarchuk // Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia. – 2021. – № 1. – S. 17–22.

25. Yanenkova I. H. Tsyfrova transformatsiia promyslovosti Ukrainy: kliuchovi aktsenty / I. H.Yanenkova // Problemy ekonomiky. – 2017. – № 4. – S. 179–184.

Надійшла / Paper received : 02.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.512.4
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-9

ШАПОВАЛОВ Р. А.
Тернопільський національний економічний університет

ОЦІНКА ДОДАТКОВИХ РИЗИКІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ І ВІДНОСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ЗАБУДОВИ ТЕРИТОРІЙ

В статті досліджено додаткові унікальні ризики, не властиві інноваційним проектам, а також додаткові можливі доходи, що поширюються не лише на комерційного інвестора, але і на державу і суспільство в цілому. З урахуванням цього, у рамках методики оцінки ефективності енергозберігаючих інновацій в забудові територій запропоновані методи оцінки додаткових ризиків і переваг інноваційних проектів, що засновані на пошуку середньої норми інноваційного ризику (Ve) та інноваційної премії за ризик (Р), які враховують часовий фактор при реалізації інноваційних проектів. На основі цих показників може бути здійснений експрес-аналіз відносної ефективності інноваційних проектів забудови територій.

У рамках методики запропоновані формули оцінки економічної і комерційної ефективності інноваційних проектів на базі норми інноваційного ризику (Ve) та інноваційних переваг (Р).

Ключові слова: інноваційні ризики, методи розрахунку ризиків, специфічні ризики проектів, модифікована норма ризику, премія за ризик, забудова територій .

ROMAN SHAPOVALOV
Ternopil National Economic University

ASSESSMENT OF ADDITIONAL RISKS ON THE BASIS OF ANALYSIS AND RELATIVE EFFICIENCY OF INNOVATIVE TERRITORY DEVELOPMENT PROJECTS

The article examines additional unique risks that are not inherent in innovative projects, as well as additional possible revenues that apply not only to the commercial investor, but also to the state and society as a whole. With this in mind, the methodology for assessing the effectiveness of energy-saving innovations in building development offers methods for assessing additional risks and benefits of innovation projects based on finding the average rate of innovation risk (Ve) and innovation risk premium (R), which take into account the time factor innovative projects. On the basis of these indicators the express analysis of relative efficiency of innovative projects of building of territories can be carried out.

Within the framework of the methodology, formulas for assessing the economic and commercial efficiency of innovation projects based on the norm of innovation risk (Ve) and innovation benefits (P) are proposed.

Key words: innovative risks, methods of risk calculation, specific risks of projects, modified risk rate, risk premium, development of territories.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Специфіка інноваційно-інвестиційних проектів (ІІП) полягає в додаткових унікальних ризиках, що є не властивими для інвестиційних проектів (ІП), а також додаткових можливих доходах, що поширюються не лише на комерційного інвестора, але і на державу і суспільство загалом. З урахуванням цього, у рамках методики оцінки ефективності енергозберігаючих інновацій в забудові територій запропоновані методи оцінки додаткових ризиків і переваг ІІП, що засновані на пошуку середньої норми інноваційного ризику (Ve) і інноваційної премії за ризик (Р), що враховують часовий фактор при реалізації ІІП. На основі цих показників може бути здійснений експрес-аналіз відносної ефективність ІІП забудови територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні та практичні дослідження інноваційної діяльності підприємства висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: В. Гейця, О. Гончар, В. Гринчуцького, А. Гриньова, Д. Єндовицького, О. Жилінської, С. Ілляшенка, О. Карого, Н. Кирич, І. Кузнецової, О. Кузьміна, Т. Лепейко, А. Маріона, Ю. Микитюк, П. Микитюка, Б. Санто, Р. Фатхутдінова, М. Хучека, Д. Черваньова, Н. Чухрай та ін. Вивченням проблем оцінювання ефективності інноваційної діяльності займалися такі вчені: О. Амоша, В. Беренс, Г. Бірман, А. Гойко, А. Мірзаєв, Є. Пеліхов, Б. Сенів, В. Соловйов, Г. Тарасюк, П. Хавранек, В. Чирков, А. Шеремет, А. Яковлєв, О. Ястремська та ін.

Значна кількість публікацій у наукових виданнях і монографіях вказує на те, що проблема оцінювання інноваційної діяльності все ще не вирішена. Водночас у сучасних умовах є очевидною зміна традиційних підходів до визначення ефективності інноваційної діяльності. У зв'язку з цим необхідно вирішити завдання щодо оцінки додаткових ризиків на основі аналізу і відносної ефективності інноваційних проектів забудови територій.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у розробленні методики оцінки додаткових ризиків на основі аналізу і відносної ефективності інноваційних проектів забудови територій.

Виклад основного матеріалу

В цілях створення науково обгрунтованого підходу до оцінки ефективності енергозберігаючих інновацій в забудові територій необхідно розробити методику, що дозволяє робити оцінку ефективності з урахуванням специфіки інновацій та інноваційних проектів забудови територій.

При використанні пофакторного методу у величині премії за ризик в загальному випадку враховується три типи ризиків: ризик країни (політичний ризик); ризик ненадійності учасників проекту; ризик неотримання передбачених проектом доходів (за іншою термінології – «несистематичний», такий, що відноситься саме до цього проекту, ризик).

1. Політичний ризик зазвичай використовується для врахування можливих непрогнозованих негативних змін економічного оточення, пов'язаних зі зміною державної інвестиційної, податкової, митної і фінансової політики, наприклад:

• націоналізації створених підприємств, експропріації їхніх активів або примусового викупу майна за ціною нижчою ринкової;

• прийняття нормативних актів, що перешкоджають переведенню дивідендів іноземним інвесторам або реінвестуванню отриманих доходів;

• непередбачувані зміни законодавства, що погіршують фінансові показники проекту (наприклад, підвищення податків або посилення вимог до виробництва або продукції, що виробляється) або пригнічують право інвесторів входити в керівництво підприємств, у які вони вклали відповідні кошти;

• зміни персоналу в органах державного управління, що трактує законодавство непрямої дії.

Такий ризик характерний для усіх видів інвестицій і не пов'язаний безпосередньо з проектом. Відмінність в ступені політичних ризиків в Україні і в західних країнах пояснює і значні відмінності в нормах дисконту, якими керуються вітчизняні і західні інвестори при оцінці ефективності однотипних проектів. З цих позицій заходи щодо вдосконаленню законодавства, стимулюванню іноземних інвесторів, різного роду міждержавні угоди слід розглядати і як заходи зі зниження політичного ризику.

Рейтинги країн світу за рівнем ризику інвестування у країну публікуються спеціалізованою рейтинговою фірмою BERI (Німеччина), Асоціацією швейцарських банків, аудиторською корпорацією «Ernst @ Young». Премія за ризик країни оцінюється експертно за даними цих рейтингів і, згідно зі світовою статистикою, може складати до 200 % від норми ризику, обчисленої з урахуванням усіх інших, окрім ризику країни, факторів.

При більш точній оцінці ризик країни підрозділяється на соціально-економічний, внутрішньоекономічний і зовнішньоекономічний. Вони оцінюються у балах пофакторно.

Розмір премії за ризик країни знижується в умовах надання проекту державної (і у меншій мірі – регіональної) підтримки, а також, коли проект реалізується на умовах угоди про розподіл продукції.

При оцінці бюджетної ефективності проекту ризик країни не враховується. У розрахунках суспільної і комерційної ефективності проекту «загалом» ризик країни враховується тільки за проектами, що здійснюються за кордоном або з іноземною участю. У розрахунках ефективності участі підприємств в проекті і ефективності інвестування в акції підприємства необхідно враховувати ризик країни.

1. Ризик ненадійності учасників проекту зазвичай використовується при можливості непередбаченого припинення реалізації проекту, що обумовлений:

• нецільовим витрачанням засобів, призначених для інвестування в цей проект або для створення фінансових резервів, необхідних для реалізації проекту;

• фінансовою нестійкістю підприємства, що реалізує проект (недостатнє забезпечення обороту власними обіговими коштами, недостатнє покриття короткострокової заборгованості оборотом, відсутність достатніх активів для майнового забезпечення кредитів і та ін.);

• недобросовісністю, неплатоспроможністю, юридичною недієздатністю інших учасників проекту (наприклад, будівельних організацій, постачальників сировини чи споживачів продукції), їхньою ліквідацією або банкрутством. Цей ризик найбільш суттєвий стосовно малих підприємств.

Розмір премії за такий ризик визначається кожним конкретним учасником проекту з урахуванням його функцій, зобов'язань перед іншими учасниками і зобов'язань інших учасників перед ним. Зазвичай ця премія складає не більше 75 % від безризикової норми дисконту, проте її величина значною мірою залежить від того, наскільки детально опрацьований організаційно-економічний механізм реалізації проекту, наскільки враховані в ньому побоювання учасників проекту. Зокрема, незалежно від характеру проекту, розмір премії:

• зменшується, якщо учасники надають майнові гарантії виконання своїх зобов'язань;

• збільшується, якщо даний учасник не має в розпорядженні перевіреної інформації про платоспроможність і надійність інших учасників проекту (майбутніх покупців продукції даного учасника, інших інвесторів та ін.).

2. Ризик неотримання передбачених проектом доходів («несистематичний» ризик) обумовлений передусім, технічними, технологічними і організаційними рішеннями проекту, а також випадковими коливаннями обсягів виробництва і цін на продукцію і ресурси. Премія за такий ризик визначається з урахуванням технічної та фінансової можливості реалізації проекту, детальністю опрацювання проектних

рішень, наявністю необхідного наукового і дослідно-конструкторського заділу і показності маркетингових досліджень.

Питання про конкретні значення премії за «несистематичний» ризик для різних галузей промисловості і різних типів інвестиційних проектів досі залишається відкритим. У конкретних розрахунках зазвичай звертають увагу передусім на новизну використовуваної техніки або технології і міру вивченості яких-небудь процесів або явищ (від попиту на продукцію до запасів корисних копалин).

Окрім пофакторного методу розрахунку дисконту існує ряд інших методів, таких як середньозважена вартість капіталу (Weighted Average Cost of Capital, WACC), метод скоректованої поточної вартості (Adjusted Present Value, APV), а також Бета-метод, якому варто приділити особливу увагу зважаючи на його наступні переваги: зрозумілість і відносна простота розрахунку; широка застосовність методу; можливість поєднання Бета-методу і пофакторного методу.

Застосування бета-методу базується на наступній класифікації пов'язаних з проектом ризиків: усі вони підрозділяються на ризик непередбаченого завершення проекту (наприклад, із-за банкрутства, неплатоспроможності, безперспективності геологічного об’єкту) і варіаційний ризик, що обумовлює мінливість доходності проекту упродовж періоду його реалізації. Норма дисконту E, що враховує ці ризики, розраховується за моделлю оцінки капітальних активів (Capital Assets Prices Model, CAPM):

$$E = Eo + \beta\,(R - Eo), \tag{1}$$

де Eo – доходність безризикових інвестицій; R – середньоринкова доходність у галузі у відповідному регіоні на момент розрахунку; β – коефіцієнт, що відображає відносну ризикованість цього проекту в порівнянні з інвестуванням в середньоринковий пакет акцій. Зазвичай $0 =< \beta =< 2$.

Головне завдання на цьому етапі полягає у визначенні саме β-коефіцієнта. Такі методи можна поділити на розрахунково-статистичні і експертні. Враховуючи специфічність розрахунково-статистичних методів, а також ряд обмежуючих факторів, варто звернути уваги саме на експертний метод, оскільки він дозволяє врахувати усі специфічні ризики проектів.

Експертним шляхом задається шкала ступеня ризику, кожному ступеню ризику присвоюється відповідне значення β-коефіцієнта. Визначається перелік ризиків проекту і за кожним пунктом переліку виявляється піддтердженість проекту відповідному ризику. Далі математичним шляхом розраховується середньозважене значення β-коефіцієнту. В даному випадку $\beta = 23/18 = 1{,}28$.

Стосовно інноваційних проектів можливе застосування модифікованої норми ризику, запропонованої Мірзаєвим:4

$$Ei = Eo + \beta\,(R - Eo) + V; \quad Ei = E + V, \text{ при цьому } V = \beta v\,(R - Eo), \tag{2}$$

де V – частина ризикової премії, що залежить від рейтингу, репутації підприємства і частина ризикової премії, не обумовлена загальноринковими тенденціями і відображає варіаційний несистематичний ризик (сюди можна віднести інноваційний ризик).

По своїй суті V може бути включений до складу β $(R - Eo)$, проте для визначення інноваційної складової правильніше його виділяти, як це зроблено у вищеописаній формулі. При розрахунку ставки дисконту для ІІП разом з класичною, доцільно застосовувати складену формулу:

$$D_v = \frac{1}{((1+E)(1+V))^i}. \tag{3}$$

Таким чином, при $Ei = E + V$, де V – ставка інноваційного ризику, наслідуючи закон економічної доцільності, додаткові переваги (P) в інноваційному проекті завжди мають бути > 0 і > Ve, де Ve – середнє значення V за строк реалізації інноваційного проекту. Таким чином, якщо $P < Ve$; $P < 0$, інвестування в інновацію економічно недоцільне, вигідніше інвестувати в аналогічні традиційні інвестиційні проекти. Причина, через яку не можна порівнювати P з V, а необхідно попередньо розрахувати Ve, криється у визначенні премії за ризик. Премія за ризик в даному випадку – статична потенційна додаткова доходність за інноваційну складову проекту, незмінна у будь-якій точці реалізації проекту. Інноваційний ризик (V) у свою чергу впливає на показники проекту динамічним чином через ставку дисконтування проекту, яка залежить від моменту часу. Тому необхідно привести V у відповідний P вид, а саме: розрахувати таку Ve при незмінній в часі ставці дисконту, при якій показники проекту дорівнюватимуть показникам, отриманим через класичну ставку дисконту і V. Формулу Ve визначимо таким чином:

Нехай x – умовний доход, рівний в усіх періодах постінвестиційної фази проекту. Для чистоти розрахунку у формулі $Ev = (E + V)$, E можна прирівняти до 0, таким чином, в нашому випадку, норму ризику формуватиме тільки інноваційний ризик ($Ev = V$) => коефіцієнт дисконтування прийме наступний вигляд:

$$D_v = \frac{1}{(1+V)^i} \tag{4}$$

де *Dv* – коефіцієнт дисконтування; *V* – норма ризику інноваційної складової ІІП забудови території, *i* – період дисконтування;

Тоді

$$\frac{x}{(1+V)^i}+\frac{x}{(1+V)^{i+1}}+\cdots+\frac{x}{(1+V)^n}=\frac{(n-i+1)x}{(1+Ve)};$$

$$Ve=\frac{(n-i+1)}{\sum_{i=t}^{n}\frac{1}{(1+V)^i}}-1, \quad (5)$$

де *t* – перший період виведення доходів з проекту, $t \in [0 \dots n)$;

$(n–i+1)$ – кількість періодів виведення доходів з проекту.

Ve (2.4) враховує тривалість розробки та інвестування інновації, що є дуже важливим фактором при врахуванні проектних ризиків.

При розрахунку ставки дисконту для ІІП, недоцільне використання формули:

$D_v=\frac{1}{(1+Ev)^i}$ де *Dv* – коефіцієнт дисконтування ІІП, *Ev* – норма ризику для ІІП, *i* – період дисконтування;

Представлена нижче формула краще відображає інноваційну природу проекту, а також дозволяє порівнювати ризикові компоненти ІІП і ІП-аналогів. Це досягається за рахунок того, що ставка дисконту для ІІП базується на ставці дисконту ІП-аналога:

$$D_v=\frac{1}{((1+E)(1+V))^i}, \quad (6)$$

де *E* – норма ризику для інвестиційного проекту-аналога; *V* – норма ризику інноваційної складової.

Економічний сенс цієї формули полягає в наступному: дисконтовані величини доходу ІП-аналога додатково дисконтуються на величину інноваційного ризику, саме ця величина відображає ризикову різницю між ІП-аналогом та ІІП.

Розрахунок величини премії за ризик, також повинен відображати переваги, що виникають у інноваційної продукції по відношенню до вже наявної продукції-аналогу. Запропонована нижче формула дозволяє врахувати цей аспект:

$$P=\frac{IM}{AM}-1 \quad (7)$$

де *P* – премія за ризик, виражена в частках або відсотках; *IM* – абсолютна доходність інноваційної продукції, *AM* – абсолютна доходність продукції-аналога.

У свою чергу принцип розрахунку *IM* та *AM* приведений нижче:

$$IM=\frac{I_c-I_{cc}}{I_{cc}}M_i$$
$$AM=\frac{A-A_{cc}}{A_{cc}}M_a, \quad (8)$$

де I_c – ринкова вартість інноваційної продукції (визначається на основі маркетингових і статистичних досліджень), I_{cc} – собівартість виробництва відпускної продукції, M_i – попит (привабливість) на інноваційну продукцію (у частках), A_c – ринкова вартість продукції-аналога, A_{cc} – собівартість виробництва продукції-аналога, M_a – попит (привабливість) на продукцію-аналог (у частках).

У випадку з енергозберігаючими інноваціями в забудові територій, коли комерційну ефективність розрахувати неможливо, але є економічна ефективність, яка виражена в зниженні собівартості виробництва і тарифу реалізації одиниці теплової енергії, визначити *P* можна за допомогою зіставлення показників енергетичній щільності (ЕЩ) інноваційної схеми енергопостачання з нормативними показниками, або з показниками аналогів:

$$P=1-\frac{\text{ЕЩ}_i\cdot\text{СС}_i}{\text{ЕЩ}_a\cdot\text{СС}_a};\ P=1-\frac{\text{ЕЩ}_i\cdot\text{СС}_i}{\text{ЕЩ}_\text{н}\cdot\text{СС}_\text{н}}, \quad (9)$$

де СС_i – питома собівартість/вартість 1 КВт енергії у разі інноваційного рішення з урахуванням додаткових капітальних інвестицій в енергозберігаючі інновації; СС_a – питома собівартість/вартість виробництва 1 КВт енергії для аналога інноваційної схеми; $\text{СС}_\text{н}$ – усереднений показник питомої собівартості виробництва 1 КВт енергії по регіону. ЕЩ_i – показник енергетичної щільності забудови

території у разі інноваційного рішення; ЕЩ$_a$ – показник енергетичної щільності забудови території у разі аналога; ЕЩ$_н$ – показник енергетичної щільності забудови території, що відображає діючі нормативи енергоспоживання у будівлях.

(P) отримане за цією формулою відображає економічну вигоду кінцевого споживача і виробника електроенергії у вигляді економії за рахунок зниження кількості споживаної енергії і її вартості порівняно з аналогом інноваційного рішення.

У загальному вигляді, формула для визначення переваги (P) представляє сукупність формул:

$$\begin{cases} P_1 = \dfrac{IM}{AM} - 1 \\ P_2 = 1 - \dfrac{\text{ЕЩ}_i \cdot \text{СС}_i}{\text{ЕЩ}_a \cdot \text{СС}_a}, \end{cases} \quad (10)$$

P_1 відображає перевагу, що отримується за рахунок нарощування прибуткової частини (комерційна ефективність), при цьому умова, при якій ІІП визнається комерційно ефективним – $\left[\begin{matrix} P_1 > 0 \\ P_2 > Ve \end{matrix}\right.$; P_2 – перевага, що отримується за рахунок економії при виробництві енергії (економічна ефективність), при цьому умова, при якій проект визнається економічно ефективним – $P_2 > 0$.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У рамках теоретичних підходів і методичних рекомендацій до оцінки економічної ефективності енергозберігаючих інновацій в забудові територій, розроблена система пошуку показника відносної ефективності на базі середньої величини норми інноваційного ризику (Ve) і інноваційних переваг (P) проектів. Запропонований метод експрес-аналізу відносної ефективності проектів на базі (Ve) і P.

У межах теоретичних підходів і методичних рекомендацій до оцінки економічної ефективності енергозберігаючих інновацій в забудові територій запропоновані формули оцінки економічної і комерційної ефективності проектів на базі норми інноваційного ризику (Ve) і інноваційних переваг (P). Запропонована формула оцінки класичних показників економічної ефективності (NPV і IRR) інноваційно-інвестиційних проекту на базі результатів експрес-аналізу і показників інвестиційного проекту-аналога.

Література

1. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації : теорія, механізм розробки та комерціалізації : моногр. Київ: КНЕУ, 2003. 394 с.
2. Гринчуцький В. І. Взаємозв'язок інвестиційної та інноваційної діяльності промислового підприємства // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 13. С. 236–243. URI: http://global-national.in.ua/archive/13-2016/49.pdf
3. Marion, A. (1999). Le Diagnostic d'Entreprise [Business Diagnosis]. Paris : Ed. ECONOMICA.
4. Мирзаев, Александр Вячеславович. Методические основы оценки инноваций в строительстве : дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.05. Москва, 2003. 174 с.
5. Микитюк П. П. Аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств : теорія і практика : дис. д-ра екон. наук : 08.00.09 – Тернопіль, 2011. 547 с.
6. Телишевська Л. І. Першочергові умови активізації інноваційної діяльності як основи товарної політики сучасних підприємств. Економіка промисловості. 2011. № 2–3 (54–55). С. 188–192.
7. Сенів, Богдан Григорович. Аналіз ефективності інвестицій в реконструкцію і технічне переозброєння діючих підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Тернопіль : ТАНГ, 2004. 195 с.
8. Sheremet, A. D., & Sayfulin, R. S. (2003). Metodika finansovogo analiza [The method of financial analysis]. Moscow : INFRA-M.

References

1. Antoniuk, L. L. Poruchnyk, A. M., Savchuk, V. S. Innovatsii : teoriia, mekhanizm rozrobky ta omertsializatsii : monohrafiia [Innovations : theory, mechanism of development and commercialization : monograph]. Kyiv : KNEU, 2003, 394 p. [in Ukrainian].
2. Grynchutskyy, V. I. Interrelation of investment and innovation activies of the industrial enterprise // Global and national problems of economy. 2016 13. P. 236–243. URI: http://global-national.in.ua/archive/13-2016/49.pdf.
3. Marion, A. (1999). Le Diagnostic d'Entreprise [Business Diagnosis]. Paris: Ed. ECONOMICA.
4. Marzaev, Aleksandr Viacheslavovich. (2003) Metodicheskie osnovy otsenki snnovatsii v stroitelstve [Methodical bases of an estimation of innovations in construction]: dys. ... kandidata ekonomicheskikh nauk: 08.00.05. Moskow. 174 p. [in Russian].
5. Mykytyuk, P. P. (2011). Analiz efektyvnosti investytsiino-innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv : teoriia i praktyka: dys. d-ra ekon. nauk: 08.00.09. Ternopil [in Ukrainian].
6. Telyshevska L. I. Pershocherhovi umovy aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti yak osnovy tovarnoi polityky suchasnykh pidpryiemstv [Urgent measures for the activation of innovation activity as the basis of product policies of modern enterprises]. Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry, 2011, No. 2-3 (54– 55), p. 188-192 [in Ukrainian].
7. Seniv, Bohdan Hryhorovych. (2004) Analiz efektyvnosti investytsii v rekonstruktsiiu i tekhnichne pereozbroiennia diiuchykh pidpryiemstv [Analysis of the effectiveness of investments in the reconstruction and technical re-equipment of existing enterprises] : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.04. Ternopil. 195 p. [in Ukrainian].
8. Sheremet, A. D., & Sayfulin, R. S. (2003). Metodika finansovogo analiza [The method of financial analysis]. Moscow: INFRA-M.

Надійшла / Paper received : 02.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.001.36
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-10

ПРОХОРОВА В. В.
Українська інженерно-педагогічна академія
ШКУРЕНКО О.В.
Державний університет інфраструктури та технологій

КОНСОЛІДАЦІЯ РЕСУРСНОГО І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ВІДПОВІДНО ДО СТРАТЕГІЧНО ВИЗНАЧЕНИХ УМОВ РИЗИК ІНВЕСТУВАННЯ

У статті обґрунтовано, що формування інноваційного співробітництва в умовах циркулярної економіки сприяє побудові нових відносин між суб'єктами національної соціально-економічної системи: державою, наукою та бізнесом. Подальший розвиток інноваційного співробітництва є можливим за рахунок консолідації ресурсного і інтелектуального потенціалу, що дозволить забезпечити мобілізацію промисловості для циркулярної економіки та результативність програмних показників державної політики підтримки циркулярної економіки на засадах реверсивної логістики в ракурсі стійкого функціонування національної соціально-економічної системи з урахуванням ризиків інвестування. Доведено, що для забезпечення формування та використання ресурсного та інтелектуального потенціалу як умови розвитку інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій, необхідно враховувати екологічні, соціальні, економічні, виробничі, фінансові, інформаційні фактори, що сприяють ефективності використання потенціалу. Проаналізовано місце України відповідно до Глобального індексу інновацій та інноваційна діяльність промислових підприємств України за 2012-2019 рр. Виокремлено, що розвиток інноваційного співробітництва забезпечує високий рівень координації інноваційного процесу; ключові компетенції учасників; володіння ресурсами, знаннями, інноваціями. При цьому для подальшого розвиту інноваційного співробітництва в умовах формування циркулярної моделі економіки необхідним є сприятливий інноваційний клімат в економіці та інфраструктурі забезпечення досліджень і розробок. Проведено аналіз частки інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва за областями України в частині місць розташування партнерів, видів економічної діяльності, типів партнерів, середньої кількості працівників. Розроблено узагальнену схему консолідації ресурсного і інтелектуального потенціалу відповідно до стратегічно визначених умов інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій, що забезпечить динамічний та гармонійний соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: інноваційне співробітництво; ресурсний потенціал; інноваційний потенціал; новітні технології; консолідація, кумулятивний ефект.

VIKTORIIA PROKHOROVA
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy
SHKURENKO OLGA
State University of Infrastructure and Technology

CONSOLIDATION OF RESOURCE AND INTELLECTUAL POTENTIAL OF INNOVATIVE COOPERATION ACCORDING TO STRATEGICALLY DEFINED CONDITIONS AND CONDITIONS

The article substantiates that the formation of innovative cooperation in a circular economy contributes to the construction of new relations between the subjects of the national socio-economic system: the state, science and business. Further development of innovation cooperation is possible through the consolidation of resource and intellectual potential, which will ensure the mobilization of industry for the circular economy and the effectiveness of program indicators of state policy to support the circular economy on the basis of reversible logistics in the perspective of sustainable socio-economic system taking into account the risks of investing. Ensuring the formation and use of resource and intellectual potential as a condition for the development of innovative cooperation and generation of new technologies, it is necessary to take into account environmental, social, economic, production, financial, information factors that contribute to the effective use of potential. The place of Ukraine in accordance with the Global Index of Innovations and Innovative Activity of Industrial Enterprises of Ukraine for 2012-2019 is analyzed. It is emphasized that the development of innovation cooperation provides a high level of coordination of the innovation process; key competencies of participants; possession of resources, knowledge, innovations. In this case, for the further development of innovation cooperation in the formation of a circular model of the economy, a favorable innovation climate in the economy and infrastructure for research and development is necessary. The analysis of the share of innovatively active enterprises involved in innovative cooperation in the regions of Ukraine in terms of locations of partners, types of economic activity, types of partners, the average number of employees. A generalized scheme of consolidation of resource and intellectual potential in accordance with strategically defined conditions of innovative cooperation and generation of new technologies has been developed, which will ensure dynamic and harmonious socio-economic development of the country.

Keywords: innovative cooperation; resource potential; innovation potential; new technologies; consolidation, cumulative effect.

Постановка проблеми. Поява нових знань, генерація новітніх технологій, створення інноваційних продуктів та розвиток інноваційного потенціалу в умовах формування моделі циркулярної економіки забезпечують безпеку національної економіки, її конкурентоспроможність, що є підґрунтям стратегії успішного розвитку національної економічної системи. Підтвердженням цьому є розроблена в Україні Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, метою якої є розбудова національної інноваційної екосистеми для забезпечення швидкого та якісного перетворення креативних ідей

в інноваційні продукти та послуги, підвищення рівня інноваційності національної економіки, що передбачає створення сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджуваних розробок, підвищення економічної віддачі від них, залучення інвестицій в інноваційну діяльність [1].

Формування інноваційного співробітництва в умовах циркулярної економіки сприяє побудові нових відносин між суб'єктами національної соціально-економічної системи: державою, наукою та бізнесом. Подальший розвиток інноваційного співробітництва є можливим за рахунок консолідації ресурсного і інтелектуального потенціалу, що дозволить забезпечити мобілізацію промисловості для циркулярної економіки та результативність програмних показників державної політики підтримки циркулярної економіки на засадах реверсивної логістики в ракурсі стійкого функціонування національної соціально-економічної системи з урахуванням ризиків інвестування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідження сутності, ролі та впливу ресурсного, інтелектуального потенціалу на розвиток національної економіки є предметом вивчення таких зарубіжних авторів як Р. Лукас, П. Ромер, І. Шумпетер, А. Томпсон, Дж. Стрікленд тощо.

Серед дослідників, котрі займалися проблематикою обґрунтування інноваційного розвитку економіки, можна виділити наступних: Геєць В. [2], Прохорова В. [3], Дикань В., Зубенко В. [4], Арєф'єва О. [5], Федулова Л. [6], Ляшенко В. [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Незважаючи на значну кількість досліджень, що стосується сутності, змісту, оцінки та формування ресурсного та інтелектуального потенціалу, в науковому просторі недостатньо уваги прибілено саме консолідації потенціалу як умови розвитку інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій, з урахуванням ризиків інвестування, що і визначає мету статті.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування моделі циркулярної економіки та розвитку інформаційного суспільства інновації стають потужним фактором економічного зростання і забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Сучасний стан циркулярної економіки на рівні ОЕСР, ООН і ЄС розглядається як засіб прискорення переходу суспільства до більш ресурсозберігаючої системи, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність і реагування на глобальні екологічні виклики та загрози. Китай і США, які є найбільшими в світі за викидами парникових газів і споживачами ресурсів, також нещодавно визнали можливості циркулярної економіки [7].

Раціональне використання ресурсного потенціалу забезпечує конкурентоспроможність національної економіки, що є актуальним в умовах прискорення технологічних нововведень та ресурсних обмежень з урахуванням ризиків інвестування є одним із основних завдань державної політики.

Інтелектуальний потенціал являє собою сукупність можливостей інтелектуальних ресурсів, що існує для виконання будь-яких дій та вирішення завдань зі самозбереження та розвитку. У масштабах національної економіки інтелектуальний потенціал володіє великим резервом економічної активності, ключовим вектором розвитку інновацій сучасного інформаційного суспільства. Це єдиний чинник, розвиток якого має достатньо безмежний ресурс як за якісно-кількісними, так і за тимчасовими параметрами [8].

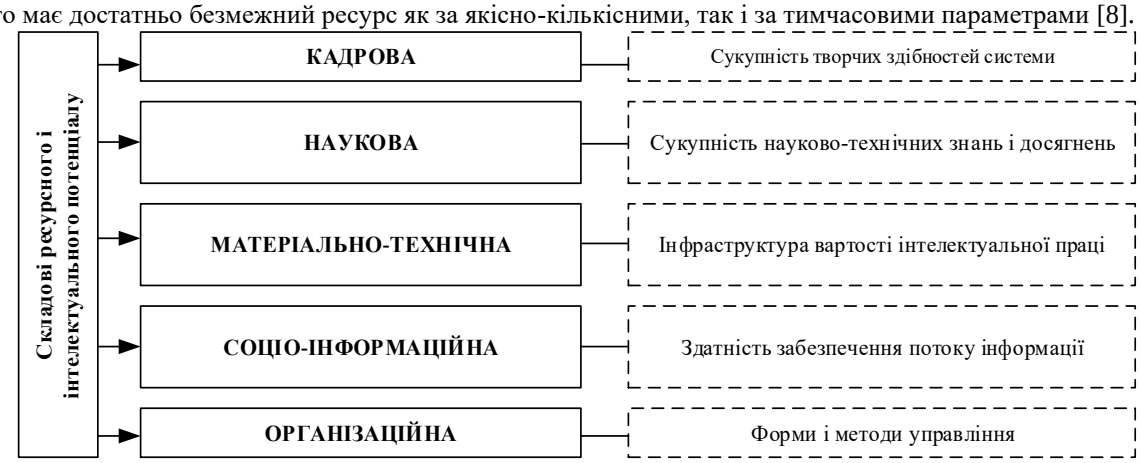

Рис. 1. Складові ресурсного і інтелектуального потенціалу як умови розвитку інноваційного співробітництва
Джерело: складено авторами

Для забезпечення формування та використання ресурсного та інтелектуального потенціалу як умови розвитку інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій, необхідно враховувати екологічні, соціальні, економічні, виробничі, фінансові, інформаційні, ризикові фактори, що сприяють ефективності використання потенціалу.

Для характеристики інноваційного розвитку країн світу використовується узагальнений показник Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index**)**. За 2018-2019 рр. найбільш інноваційними країнами світу вважаються Фінляндія, Данія, Сінгапур, Німеччина та Ізраїль, очолюють рейтинг провідних країн-новаторів Швейцарія (6 років поспіль), Швеція, США, Нідерланди та Велика Британія. Україна в 2018 році посідала 43 місце, у 2019 році – 47 місце. При цьому за складовими Глобального індексу інновацій

спостерігається така ситуація (рис.2). За під індексом «Креативність» Україна покращила свою позицію, перемістившись із 45 місця на 42, у тому числі за показником нематеріальні активи посідає 17 місце, креативні товари та послуги – 91, онлайн креативність – 43. За під індексом «Знання й результати наукових досліджень» Україна на високому 28-му місці в загальному рейтингу, втративши одну позицію порівняно з 2018 р. За оцінкою бізнес-досвіду Україна посіла 47 місце (за кількістю працівників інтелектуальної праці – 45 місце, інноваційним зв'язками – 55, сприйняттям знань –- 73). Ринкові показники України оцінені у 43,3 балів, що відповідає 90 місцю в рейтингу (89 місце у 2018 р.) (за кредитами - 91 місце, інвестиціями –115, рівнем торгівлі та конкуренції – 42). За рівнем розвитку інфраструктури Україна втратила вісім позицій і посідає 97 місце рейтингу, при цьому низьким залишається значення показника «екологічна сталість» – 120 місце, оскільки за показником «ВВП на одиницю спожитої енергії» Україна на 115 місці. За підіндексом «Людський капітал і дослідження» Україна втратила ще 8 позицій і опинилася на 51 місці, причиною цього стало скорочення витрат на освіту у відсотковому співвідношенні до ВВП (22 місце у 2017 р., 26 місце – 2018 р., 48 місце – 2019 р.) та витрат на дослідження і розробки у відсотковому співвідношенні до ВВП (54 місце у 2017 р., 62 місце у 2018 р., 67 місце у 2019 р.). За підіндексом «Інституції» позиція України помітно покращилася – 96 місце у 2019 році проти 107-го у 2018 р. [9-11].

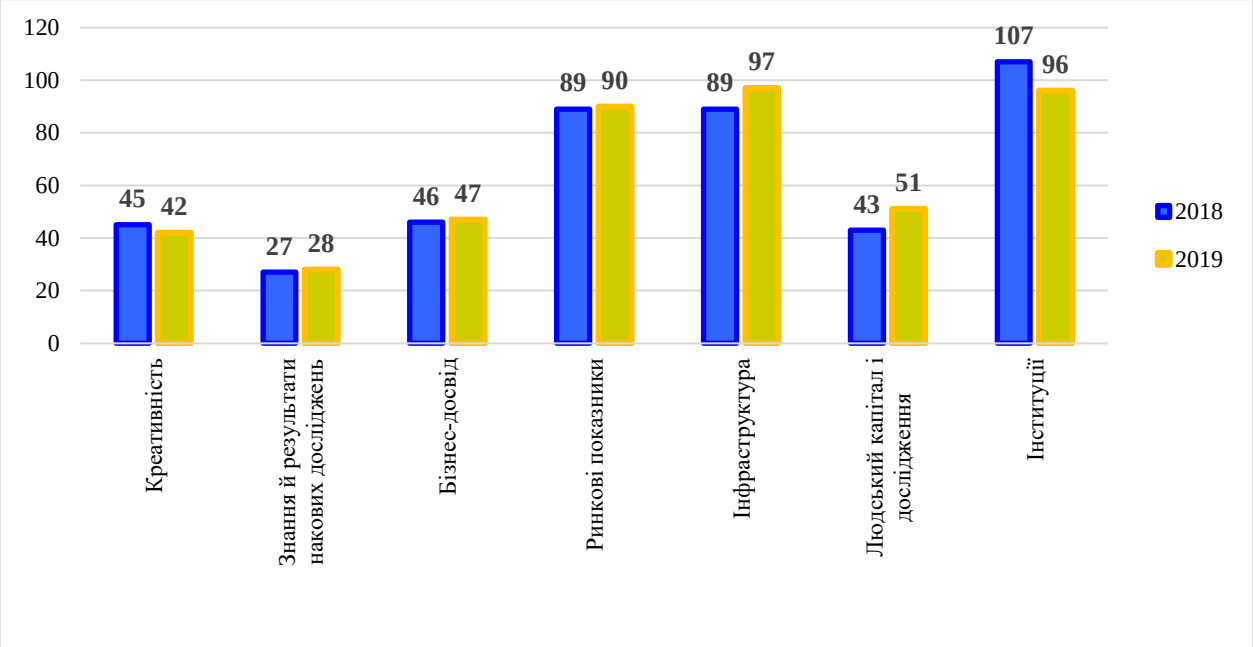

Рис. 2. Місце України за складовими Глобального індексу інновацій за 2018-2019 рр.
Джерело: побудовано авторами за даними [9-11]

Емпіричне дослідження динаміки показників інноваційної діяльності промислових підприємств України (рис.3) свідчить про наступне.

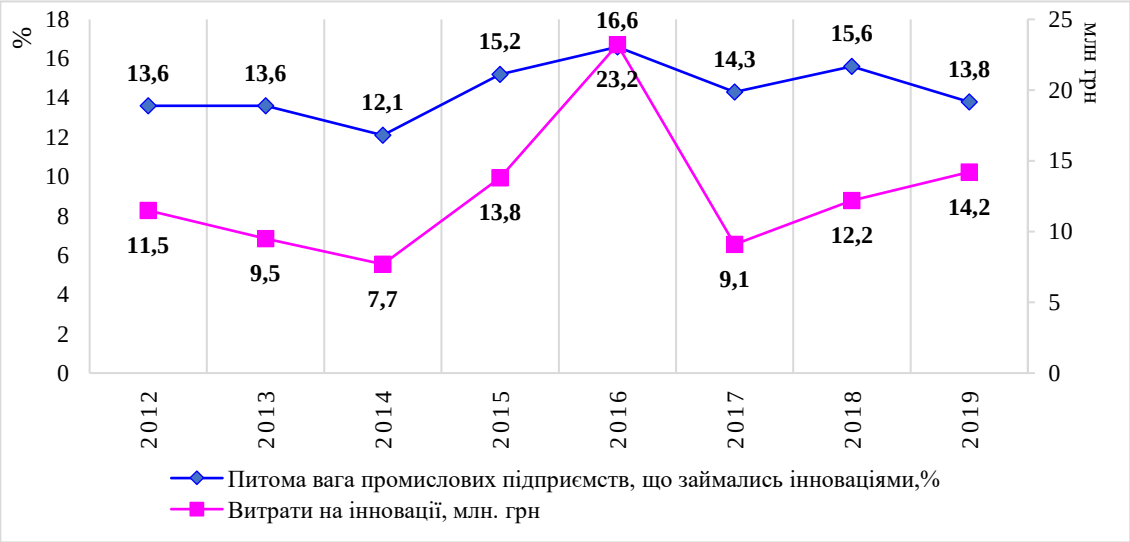

Рис. 3. Динаміка показників інноваційної активності промислових підприємств та витрат на інновації протягом 2012-2019 рр.
Джерело: побудовано автором за даними [12]

Протягом 2012-2019 рр. кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукція, технологічні процеси) зменшилась з 1758 до 782 підприємств, що складає 55,5%., однак питома вага промислових підприємств, що займались інноваціями зросла відповідно з 13,6 до 13,8% у 2019 році. Такі значення є вкрай низькими, слід зазначити, що у розвинених країнах частка підприємств, що впроваджують інновації досягає 70%. Щодо витрат на інновації, то у 2019 році у порівнянні з 2012 роком зафіксовано зростання на 2,7 млн. грн, або на 23,5%. Інноваційна діяльність на промислових підприємствах України проводиться абсолютно хаотично, динаміка інноваційних процесів є нестабільною. Поглиблення у промисловому комплексі країни тенденції домінування виробництв із низькою наукоємністю призводить до формування та закріплення в Україні моделі економіки, що ґрунтується, як правило, на низько технологічних галузях і укладах.

Проаналізуємо фінансування наукових досліджень і впровадження інноваційних розробок. Основним джерелом фінансування інновацій у промисловості України залишаються власні кошти підприємств. Їх перевага серед інших джерел фінансування інноваційної діяльності зумовлена недостатньо чітким та надміру складним процесом залучення фінансових ресурсів через несприятливий інвестиційний клімат. Частка фінансування інноваційної діяльності у співвідношенні до ВВП зросла протягом 2018-2019 рр., відповідно з 0,34% до 0,36%. Загальна сума внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні протягом 2018-2019 р.р. номінально зросла на 480,9 млн грн і досягла 17254,6 млн грн, але по відношенню до ВВП знизилась з 0,47% у 2018 р. до 0,43% у 2019 р. Наукоємний сегмент підвищив означені витрати на 1016,7 млн грн, у т. ч. високотехнологічний сектор – на 1676,3 млн грн, середньовисокотехнологічний – знизив на 659,6 млн грн. Усі інші сектори також знизили фінансування наукових досліджень і розробок. Майже половину інноваційних коштів було спрямовано не на розроблення інновацій, а на придбання готового обладнання [13].

Пріоритети інноваційної діяльності українських промислових підприємств неухильно зміщуються від інтелектуальної складової інноваційного процесу у бік його практичних стадій впровадження. Це пояснюється прагненням у найкоротші терміни оновити матеріально-технічну базу і підвищити технологічний рівень виробництва у національній промисловості. Це виправдано як самою природою інноваційних процесів, які вимагають постійної модернізації виробничої діяльності, так і, мабуть, найбільше, економічною ситуацією в державі, яка через часті кризи провокує прагнення підприємств до швидкої окупності інвестованих в інновації коштів з урахування ризиків. Це, у свою чергу, знизило прагнення промислових підприємств до інвестування коштів у дослідження і розробки, нові технології, придбання патентів, виключні майнові права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензії та ліцензійні договори на використання зазначених об’єктів [6].

Розвиток інноваційного співробітництва забезпечує високий рівень координації інноваційного процесу; ключові компетенції учасників; володіння ресурсами, знаннями, інноваціями. При цьому для подальшого розвиту інноваційного співробітництва в умовах формування циркулярної моделі економіки необхідним є сприятливий інноваційний клімат в економіці та інфраструктурі забезпечення досліджень і розробок (національні служби науково-технічної інформації, патентування та ліцензування, стандартизації, сертифікації). Інноваційне співробітництво в умовах циркулярної економіки спрямовано на виконання спільних проектів досліджень і дослідницько-конструкторських розробок, обмін їх результатами, а також обмін вченими та фахівцями, які беруть участь у реалізації цих проектів; проведення спільних наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, виставок та інших заходів, а також організація курсів; обмін науковою, науково-технічною інформацією і документацією; створення спільних науково технічних центрів та творчих колективів.

Моделі інноваційного співробітництва характеризуються фокусом на простій вертикальній співпраці, горизонтальній, інституціональній та сітьовій співпраці.

При простій вертикальній співпраці відбувається взаємодія тільки всередині ланцюга поставок, лише зі споживачами та постачальниками. Горизонтальна співпраця передбачає співпрацю з різними учасниками ринку, не відбувається взаємодії з наукою. При інституціональній співпраці відбувається активна взаємодія із сектором досліджень, активна співпраця з науковими організаціями. Сітьова співпраця – це одночасна співпраця з учасниками ринку та сектором вироблення знань.

Проаналізуємо кількість інноваційно активних підприємств, що залучені до інноваційного співробітництва за даними табл.1.

Протягом періоду, що досліджувався, 2014-2018 рр. (табл.1, рис.4, 5) частка кількості інноваційно активних підприємств, що залучені до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів зазнала таких змін. В цілому в державі спостерігається зростання інноваційних співробітництв на 23,9%, зменшення відбулось лише в Чернівецькій області на 16,2% та Івано-Франківській на 3,8%. Щодо розвитку інноваційного співробітництва за регіонами відповідно до місця розташування партнерів в Україні, в країнах Європи, інших країнах, то слід звернути увагу на те, що найбільша частка інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва знаходиться саме в Україні. В цілому спостерігається позитивна тенденція, але перед Україною постає проблема розвитку інноваційного співробітництва з європейськими країнами в умовах асоціації з Європейським Союзом, що дасть можливість національній економіці наростити власний інноваційний потенціал і забезпечить вихід її

високотехнологічної продукції на зовнішні ринки. Деякі з європейських країн, а саме країни Центральної та Східної Європи, зокрема Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Хорватія та Чехія, є перспективними партнерами для співпраці.

Таблиця 1

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів за регіонами протягом 2014-2018 рр., %

	Усього			У тому числі в								
				Україні			країнах Європи			інших країнах		
	2014-2016	2016-2018	Зміна, +,-	2014-2016	2016-2018	Зміна, +,-	2014-2016	2016-2018	Зміна, +,-	2014-2016	2016-2018	Зміна, +,-
Україна	**34,4**	**58,3**	**23,9**	**32,4**	**57,3**	24,9	**9,2**	**10,7**	1,5	**5,6**	**6,5**	0,9
області									0			0
Вінницька	51,9	75,8	23,9	50,6	74,2	23,6	7,6	6,1	-1,5	1,3	4,5	3,2
Волинська	33,3	80,4	47,1	31,7	64,3	32,6	4,8	26,8	22	3,2	7,1	3,9
Дніпропетровська	28,5	58,1	29,6	27,6	58,1	30,5	5,9	7,4	1,5	3,6	4,8	1,2
Донецька	46,9	76,1	29,2	42,9	76,1	33,2	14,3	16,4	2,1	16,3	14,9	-1,4
Житомирська	24,7	62,5	37,8	22,5	61,3	38,8	7,9	13,8	5,9	5,6	5,0	-0,6
Закарпатська	46,5	75,4	28,9	44,2	66,7	22,5	20,9	28,1	7,2	2,3	–	-2,3
Запорізька	25,4	28,8	3,4	24,6	28,8	4,2	6,5	10,4	3,9	5,1	8,0	2,9
Івано-Франківська	28,8	25,0	-3,8	28,8	25,0	-3,8	6,8	9,7	2,9	4,1	–	-4,1
Київська	47,0	63,0	16	41,7	61,7	20	20,5	13,6	-6,9	7,6	7,8	0,2
Кіровоградська	22,9	86,2	63,3	22,9	85,1	62,2	2,9	8,0	5,1	2,9	6,9	4
Луганська	53,8	92,3	38,5	53,8	88,5	34,7	26,9	7,7	-19,2	15,4	7,7	-7,7
Львівська	30,4	56,1	25,7	28,5	55,1	26,6	11,6	10,7	-0,9	3,4	5,3	1,9
Миколаївська	26,8	71,9	45,1	23,9	70,2	46,3	9,9	15,8	5,9	5,6	8,8	3,2
Одеська	32,5	66,1	33,6	31,3	66,1	34,8	8,8	7,0	-1,8	3,1	4,3	1,2
Полтавська	20,9	53,2	32,3	20,0	53,2	33,2	3,6	7,4	3,8	2,7	6,4	3,7
Рівненська	47,3	72,2	24,9	43,6	72,2	28,6	7,3	11,1	3,8	3,6	–	-3,6
Сумська	33,3	58,9	25,6	33,3	57,5	24,2	10,1	11,0	0,9	8,7	8,2	-0,5
Тернопільська	30,9	66,7	35,8	30,9	65,5	34,6	5,9	6,9	1	1,5	2,3	0,8
Харківська	31,7	55,8	24,1	29,3	55,2	25,9	10,2	5,2	-5	7,1	3,9	-3,2
Херсонська	38,0	50,0	12	38,0	50,0	12	8,0	7,5	-0,5	6,0	2,5	-3,5
Хмельницька	29,5	60,7	31,2	27,3	60,7	33,4	6,8	–	-6,8	4,5	–	-4,5
Черкаська	17,6	18,6	1	17,6	18,6	1	5,9	5,7	-0,2	4,4	4,3	-0,1
Чернівецька	42,9	26,7	-16,2	42,9	26,7	-16,2	19,0	6,7	-12,3	19,0	13,3	-5,7
Чернігівська	34,0	54,1	20,1	30,0	54,1	24,1	8,0	10,8	2,8	2,0	5,4	3,4
міста			0			0			0			0
Київ	40,4	58,0	17,6	37,8	57,9	20,1	9,6	14,6	5	7,4	10,7	3,3

Джерело [14]

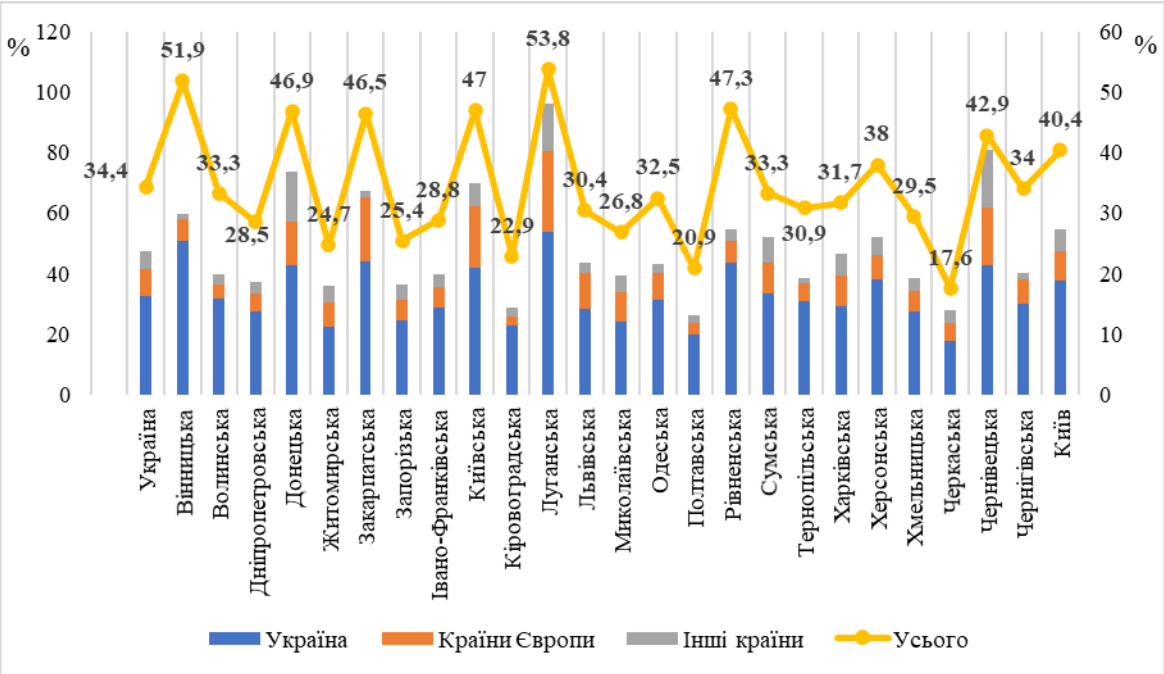

Рис. 4. Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів за регіонами за 2014-2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами

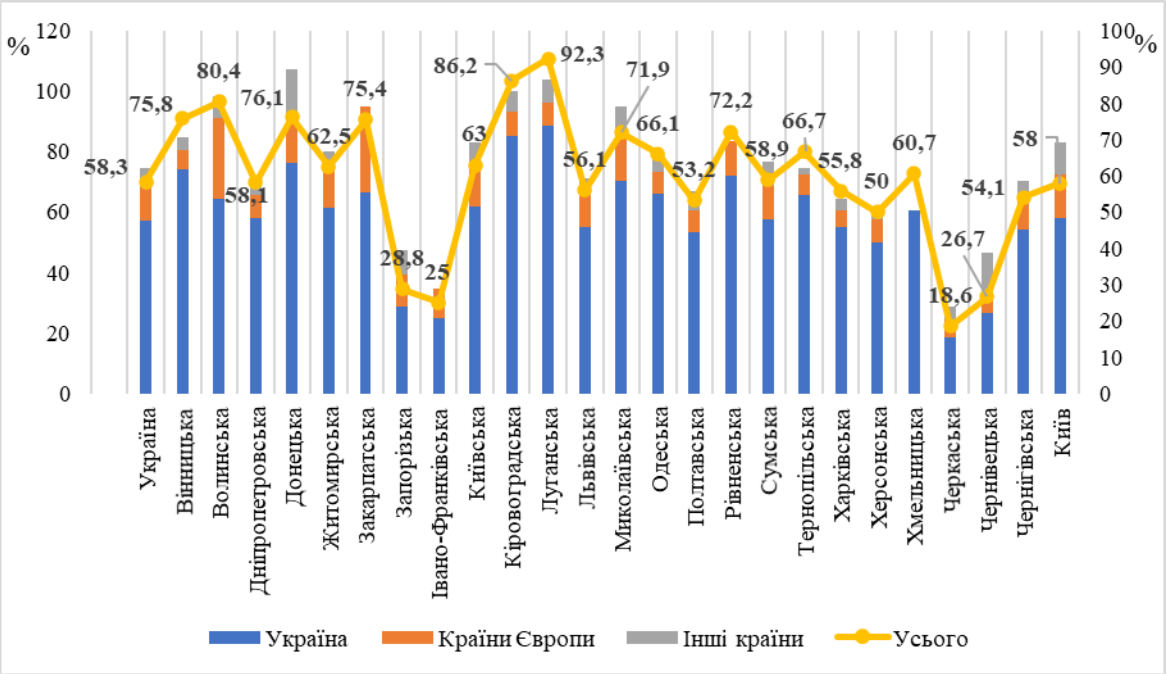

Рис. 5. Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів за регіонами за 2016-2018 рр., %

Джерело: побудовано авторами

Якщо розглядати зміну частки кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів за видами економічної діяльності протягом 2014-2018 рр. (табл. 2, рис.6, 7), то слід констатувати позитивні зміни майже за усіма видами економічної діяльності та за видами економічної діяльності.

Таблиця 2

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів за видами економічної діяльності протягом 2014-2018 рр., %

	Усього		У тому числі в					
			Україні		країнах Європи		інших країнах	
	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018
Усього	**34,4**	**58,3**	**32,4**	**57,3**	**9,2**	**10,7**	**5,6**	**6,5**
Промисловість	32,4	54,1	30,3	52,9	10,1	11,3	6,1	6,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	35,7	75,7	35,7	73,0	9,5	27,0	7,1	24,3
Переробна промисловість	32,0	52,5	29,6	51,4	10,9	11,6	6,6	6,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	39,5	67,2	39,5	64,1	3,7	7,8	–	1,6
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	33,3	66,3	33,3	66,3	1,1	2,1	1,1	1,1
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	29,6	60,2	28,0	59,9	5,0	4,8	3,0	3,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	32,2	76,4	30,8	73,6	7,7	13,2	3,4	2,8
Інформація та телекомунікації	38,0	61,2	36,8	61,2	12,8	6,1	7,8	5,6
Фінансова та страхова діяльність	51,2	77,6	48,8	77,6	11,6	13,4	4,7	1,5
Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	43,3	78,9	41,0	78,9	6,0	12,2	4,5	7,8
Наукові дослідження та розробки	61,2	71,3	59,2	71,3	13,6	21,8	11,7	23,0
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку	48,5	61,1	45,5	61,1	12,1	5,6	6,1	–

Джерело: [14]

Політики в багатьох країнах все частіше наголошують на центральній ролі знань, зокрема науково-дослідної та іншої діяльності, що сприяє розвитку науки та впровадженню технологій, в економічному зростанні та конкурентоспроможності країни. Використання потенціалу наукових досліджень, як у державному, так і у приватному секторах країни, є важливим маркером поточної та майбутньої національної конкурентоспроможності та перспектив суспільного вдосконалення [13].

Таблиця 3

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за місцем розташування партнерів з розподілом за середньою кількістю працівників протягом 2014-2018 рр., %

Показник	Усього		У тому числі в					
			Україні		країнах Європи		інших країнах	
	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018
Усього	**34,4**	**58,3**	**32,4**	**57,3**	**9,2**	**10,7**	**5,6**	**6,5**
із середньою кількістю працівників								
від 10 до 49 осіб	**30,1**	**56,7**	**28,9**	**56,2**	**6,0**	**6,1**	**3,4**	**3,8**
від 50 до 249 осіб	**35,3**	**56,4**	**32,6**	**54,9**	**9,5**	**11,4**	**5,0**	**6,5**
250 осіб і більше	**46,8**	**65,4**	**43,8**	**64,3**	**19,2**	**22,1**	**13,8**	**13,6**
Промисловість	32,4	54,1	30,3	52,9	10,1	11,3	6,1	6,8
із середньою кількістю працівників								
від 10 до 49 осіб	25,3	50,5	24,2	49,9	4,4	6,1	2,8	3,1
від 50 до 249 осіб	31,5	53,2	29,1	51,3	9,9	11,2	4,5	6,7
250 осіб і більше	47,2	62,3	43,5	61,2	20,8	21,3	14,5	14,0
Інші види економічної діяльності	36,9	66,9	35,2	66,4	8,1	9,2	4,9	5,8
із середньою кількістю працівників								
від 10 до 49 осіб	34,0	65,0	32,7	64,5	7,3	5,9	3,9	4,8
від 50 до 249 осіб	42,7	66,7	39,4	66,2	9,0	11,9	6,0	5,9
250 осіб і більше	45,1	80,6	45,1	79,6	12,7	25,8	10,8	11,8

Джерело: [14]

Основними партнерами інноваційного співробітництва (табл.4-6) є підприємства, постачальники обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення, клієнти, заклади вищої освіти, наукові установи. Як в цілому по Україні, та і за областями найбільша частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів становлять постачальники, обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення.

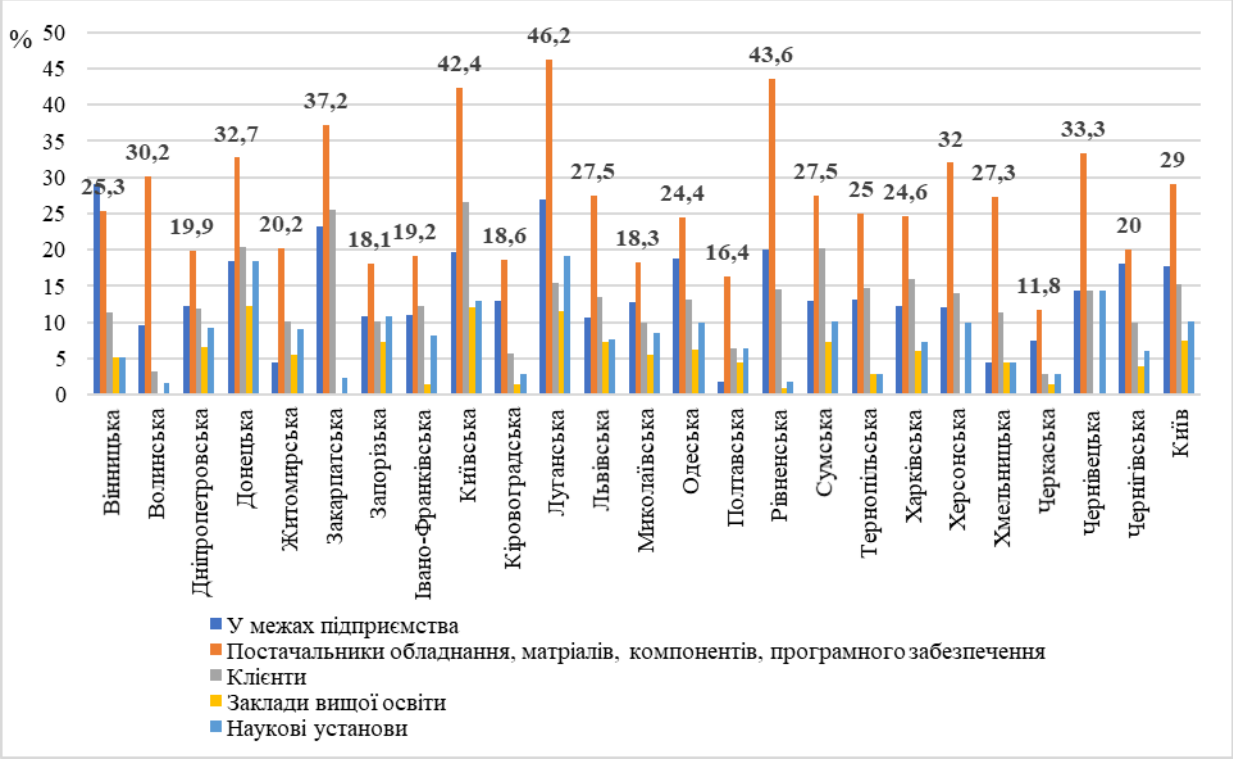

Рис. 6. Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів за регіонами за 2014-2016 рр., %

Джерело: побудовано авторами

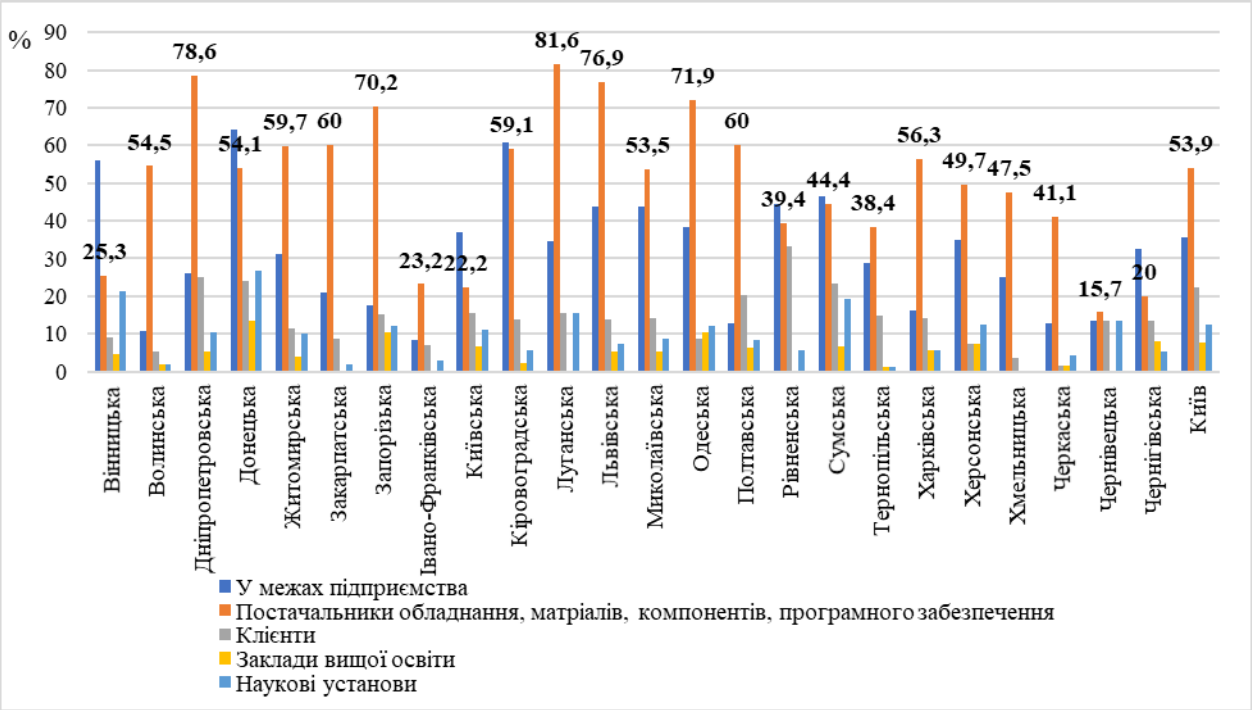

Рис. 7. Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів за регіонами за 2016-2018 рр., %

Джерело: побудовано авторами

Таблиця 4

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів за регіонами протягом 2014-2018 рр., %

	Усього		У тому числі									
			у межах підприємства		постачальники обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення		клієнти		заклади вищої освіти		наукові установи	
	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018
Україна	**34,4**	**58,3**	**14,3**	**31,1**	**26,1**	**52,0**	**13,7**	**16,4**	**5,9**	**5,8**	**8,4**	**9,6**
області												
Вінницька	51,9	75,8	29,1	56,1	25,3	54,5	11,4	9,1	5,1	4,5	5,1	21,2
Волинська	33,3	80,4	9,5	10,7	30,2	78,6	3,2	5,4	–	1,8	1,6	1,8
Дніпропетровська	28,5	58,1	12,2	25,9	19,9	54,1	11,9	25,2	6,5	5,2	9,2	10,4
Донецька	46,9	76,1	18,4	64,2	32,7	59,7	20,4	23,9	12,2	13,4	18,4	26,9
Житомирська	24,7	62,5	4,5	31,3	20,2	60,0	10,1	11,3	5,6	3,8	9,0	10,0
Закарпатська	46,5	75,4	23,3	21,1	37,2	70,2	25,6	8,8	–	–	2,3	1,8
Запорізька	25,4	28,8	10,9	17,6	18,1	23,2	10,1	15,2	7,2	10,4	10,9	12,0
Івано-Франківська	28,8	25,0	11,0	8,3	19,2	22,2	12,3	6,9	1,4	–	8,2	2,8
Київська	47,0	63,0	19,7	37,0	42,4	59,1	26,5	15,6	12,1	6,5	12,9	11,0
Кіровоградська	22,9	86,2	12,9	60,9	18,6	81,6	5,7	13,8	1,4	2,3	2,9	5,7
Луганська	53,8	92,3	26,9	34,6	46,2	76,9	15,4	15,4	11,5	–	19,2	15,4
Львівська	30,4	56,1	10,6	43,9	27,5	53,5	13,5	13,9	7,2	5,3	7,7	7,5
Миколаївська	26,8	71,9	12,7	43,9	18,3	71,9	9,9	14,0	5,6	5,3	8,5	8,8
Одеська	32,5	66,1	18,8	38,3	24,4	60,0	13,1	8,7	6,3	10,4	10,0	12,2
Полтавська	20,9	53,2	1,8	12,8	16,4	39,4	6,4	20,2	4,5	6,4	6,4	8,5
Рівненська	47,3	72,2	20,0	44,4	43,6	44,4	14,5	33,3	0,9	–	1,8	5,6
Сумська	33,3	58,9	13,0	46,6	27,5	38,4	20,3	23,3	7,2	6,8	10,1	19,2
Тернопільська	30,9	66,7	13,2	28,7	25,0	56,3	14,7	14,9	2,9	1,1	2,9	1,1
Харківська	31,7	55,8	12,3	16,2	24,6	49,7	16,0	14,1	6,0	5,5	7,3	5,5
Херсонська	38,0	50,0	12,0	35,0	32,0	47,5	14,0	7,5	–	7,5	10,0	12,5
Хмельницька	29,5	60,7	4,5	25,0	27,3	41,1	11,4	3,6	4,5	–	4,5	–
Черкаська	17,6	18,6	7,4	12,9	11,8	15,7	2,9	1,4	1,5	1,4	2,9	4,3
Чернівецька	42,9	26,7	14,3	13,3	33,3	20,0	14,3	13,3	–	–	14,3	13,3
Чернігівська	34,0	54,1	18,0	32,4	20,0	51,4	10,0	13,5	4,0	8,1	6,0	5,4
міста												
Київ	40,4	58,0	17,8	35,6	29,0	53,9	15,2	22,3	7,4	7,7	10,1	12,4

Джерело: [14]

Відповідно до інформації табл.5, частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів за видами економічної діяльності в цілому по Україні у

2016-2018 рр. складає 58,3%, що на 23,9% більше 2014-2016 рр. зокрема 78,9% – діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження; 77,6% – фінансова та страхова діяльність; 76,4% – транспорт та складське господарство; 75,7% – добувна промисловість; на інші види діяльності – більше 60%.

Таблиця 5

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів за видами економічної діяльності протягом 2014-2018 рр., %

	Усього		У тому числі за типом партнера									
			у межах підприємства		постачальники обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення		клієнти		заклади вищої освіти		наукові установи	
	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018
Усього	**34,4**	**58,3**	**14,3**	**31,1**	**26,1**	**52,0**	**13,7**	**16,4**	**5,9**	**5,8**	**8,4**	**9,6**
Промисловість	32,4	54,1	13,1	30,3	23,8	48,0	12,9	15,0	6,0	5,5	8,9	9,3
Добувна промисловість	35,7	75,7	11,9	40,5	28,6	75,7	11,9	16,2	7,1	13,5	14,3	29,7
Переробна промисловість	32,0	52,5	12,9	30,6	23,0	46,5	13,5	15,5	6,0	5,6	8,9	9,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	39,5	67,2	17,3	20,3	33,3	60,9	8,6	7,8	7,4	4,7	11,1	6,3
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	33,3	66,3	12,6	26,3	26,4	56,8	5,7	8,4	3,4	1,1	4,6	6,3
Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	29,6	60,2	10,7	28,9	23,6	54,5	11,4	13,3	2,2	3,0	3,5	6,6
Транспорт та складське господарство	32,2	76,4	12,0	31,3	25,5	72,2	9,1	15,3	3,4	6,3	7,2	6,9
Інформація та телекомунікації	38,0	61,2	17,8	30,1	32,6	55,1	20,9	23,0	8,5	3,6	5,8	5,6
Фінансова та страхова діяльність	51,2	77,6	23,3	32,8	46,5	76,1	22,1	17,9	9,3	1,5	8,1	1,5
Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу; технічні випробування та дослідження	43,3	78,9	17,2	43,3	35,8	65,6	14,9	30,0	8,2	14,4	16,4	21,1
Наукові дослідження та розробки	61,2	71,3	35,9	48,3	37,9	60,9	24,3	27,6	20,4	24,1	27,2	40,2
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку	48,5	61,1	36,4	25,0	30,3	50,0	18,2	27,8	6,1	–	6,1	2,8

Джерело: [14]

Таким чином, інформація, що представлена в табл.3-6 свідчить, що протягом 2014-2018 рр. спостерігаються позитивні зміни частки кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва. За видами економічної діяльності спостерігається достатня кількість працевлаштованих у наукоємних галузях.

Стратегічними напрямами державної політики має стати формування сприятливого інноваційного клімату, активізації досліджень і розробок, здійснення прориву у сфері використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, що забезпечить динамічний та гармонійний соціально-економічний розвиток країни.

Високий рівень інноваційного розвитку національної економіки залежить від витрат на наукові дослідження, що забезпечить створення високорозвинутої індустріальної моделі циркулярної економіки з урахуванням впливу ризиків. Одним із пріоритетних напрямів є активізація державно-приватного партнерства для розвитку інноваційного співробітництва. В силу того, що діяльність державно-приватного партнерства для розвитку інноваційного співробітництва схильна до великого числа ризикових факторів, які здатні вплинути на досягненні поставлених цілей і забезпечити ефективний розвиток, необхідно враховувати і вирішувати проблему ризик-менеджменту та формувати відповідну нормативно-правову базу.

Таблиця 6

Частка кількості інноваційно активних підприємств, залучених до інноваційного співробітництва, за типами партнерів з розподілом за середньою кількістю працівників протягом 2014-2018 рр, %

	Усього		У тому числі за типом партнера									
			у межах підприємства		постачальники обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення		клієнти		заклади вищої освіти		наукові установи	
	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018	2014-2016	2016-2018
Усього	**34,4**	**58,3**	**14,3**	**31,1**	**26,1**	**52,0**	**13,7**	**16,4**	**5,9**	**5,8**	**8,4**	**9,6**
із середньою кількістю працівників												
від 10 до 49 осіб	**30,1**	**56,7**	**13,0**	**29,5**	**23,6**	**50,1**	**12,9**	**15,3**	**3,1**	**2,9**	**4,5**	**6,4**
від 50 до 249 осіб	**35,3**	**56,4**	**14,3**	**29,2**	**24,6**	**51,3**	**12,9**	**15,2**	**6,4**	**6,0**	**9,2**	**8,8**
250 осіб і більше	**46,8**	**65,4**	**18,9**	**38,6**	**37,5**	**58,3**	**17,9**	**21,1**	**14,7**	**13,4**	**20,2**	**19,9**
Промисловість	32,4	54,1	13,1	30,3	23,8	48,0	12,9	15,0	6,0	5,5	8,9	9,3
із середньою кількістю працівників												
від 10 до 49 осіб	25,3	50,5	11,7	28,6	18,1	44,3	10,2	13,6	1,5	2,6	2,9	5,2
від 50 до 249 осіб	31,5	53,2	11,7	27,3	21,8	48,3	12,4	12,8	5,8	4,5	8,8	7,3
250 осіб і більше	31,5	62,3	17,5	37,9	37,4	54,3	18,5	20,8	14,5	12,4	20,3	20,0
Інші види економічної діяльності	36,9	66,9	16,0	32,8	29,2	60,3	14,9	19,3	5,9	6,4	7,8	10,4
із середньою кількістю працівників												
від 10 до 49 осіб	34,0	65,0	14,1	30,6	28,0	57,7	15,1	17,7	4,4	3,3	5,7	8,0
від 50 до 249 осіб	42,7	66,7	19,1	35,2	30,1	60,7	14,0	22,8	7,5	10,5	10,1	13,7
250 осіб і більше	45,1	80,6	24,5	41,9	38,2	77,4	15,7	22,6	15,7	18,3	19,6	19,4

Джерело: [14]

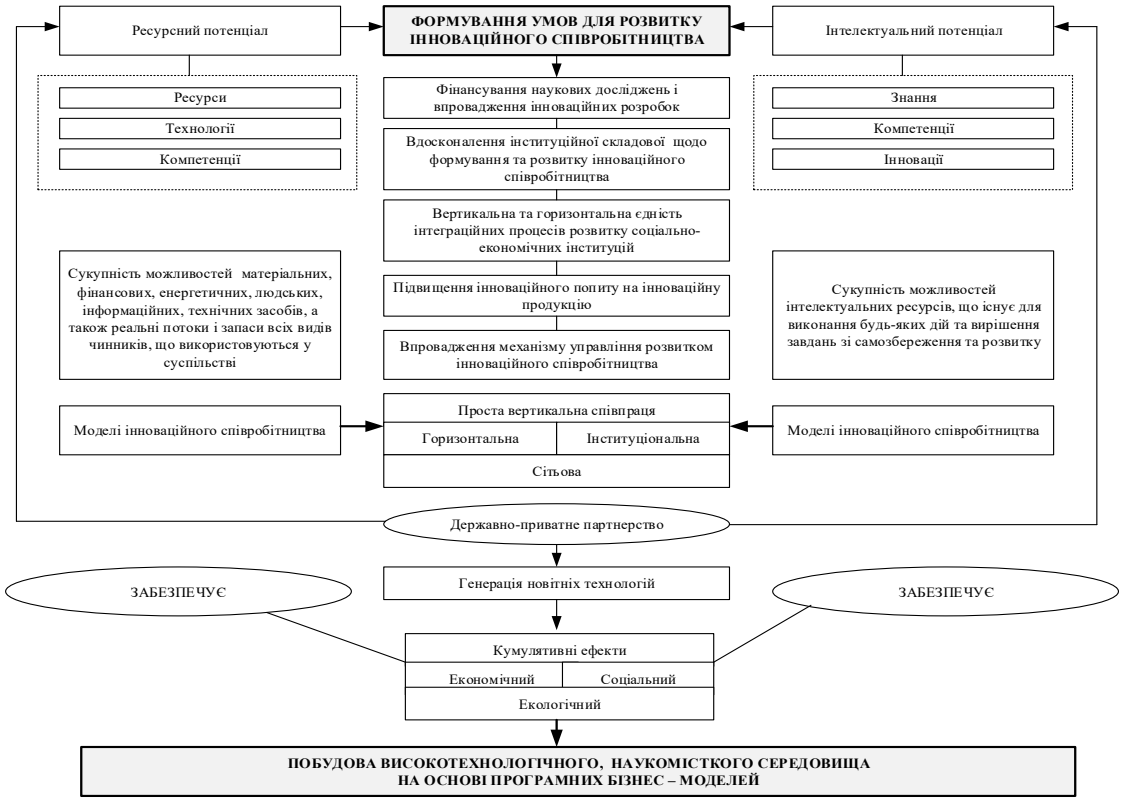

Рис. 8. Узагальнена схема консолідації ресурсного і інтелектуального потенціалу відповідно до стратегічно визначених умов інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій

Джерело: створено авторами

Розвиток, ускладнення і нестабільність зв'язків та вітчизняних інститутів, застосування неефективних політичних, соціально-економічних і виробничих технологій, катастрофи різноманітного генезису, упущення в прийнятті управлінських і нормативно-правових рішень, кризові явища та багато інших чинників формують негативне підґрунтя для залучення інвестицій з високим ступенем ризику.

Серед великої кількості інституційних регуляторів (соціально-економічних, політичних, психологічних, морально-етичних, релігійних, ментальних та інших), нормативно-правова база, як інструмент, спеціально націлений на регулювання активізації державно-приватного партнерства для розвитку інноваційного співробітництва, відіграє найважливішу роль для виявлення ризиків інвестування за рахунок проведення аналізу і пошуку векторних направлень щодо їх мінімізації.

Формування ресурсно-технологічної основи інноваційного співробітництва в умовах циркулярної економіки є можливим завдяки зміцненню, раціональному використанню ресурсного і інтелектуального потенціалу, а також їх консолідації з обов'язковим передбаченням прогнозованих ризикових ситуацій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, варто підкреслити, що консолідація ресурсного і інтелектуального потенціалу відповідно до стратегічно визначених умов інноваційного співробітництва та генерації новітніх технологій з метою побудови високотехнологічного, наукомісткого середовища на основі програмних бізнес – моделей через оновлення основного капіталу при виборі альтернативних стратегій розвитку національної економіки інноваційного типу з урахуванням ризиків, дозволить отримати кумулятивні ефекти від сукупності проактивних дій системного удосконалення вертикальної та горизонтальної єдності інтеграційних процесів розвитку соціально- економічних інституцій, підтримці їх здатності до відновлення та збереження внутрішньої логічно вибудуваної архітектоніки у екзогенному середовищі.

Література

1. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text.
2. Геєць В. М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України Економіка України. 2014. № 12. С. 4-19.
3. Прохорова В., Проценко В. Інноваційний розвиток підприємств транспортного туризму. Адаптивне управління: теорія і практика. Економіка. 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/admthp_2018_4_17.
4. Дикань В.Л., Зубенко В.О. Забезпечення ефективності інноваційної діяльності підприємств залізничного транспорту: монографія. Х.: УкрДАЗТ, 2008. 194 с.
5. Ареф'єва О. В. Інноваційні імперативи формування економічної безпеки машинобудівних підприємств. Проблеми системного підходу в економіці. 2014. Вип. 50. С. 132-142.
6. Федулова Л. І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України. Економіка України. 2013. № 4 (617). С. 15-23.
7. Циркулярна економіка. Організаційно-правові аспекти. URL: https://www.businesslaw.org.ua/circle-economic-t/.
8. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах: наукова монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 352 с.
9. The Global Innovation Index 2018. URL: https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report.
10. The Global Innovation Index 2019. URL: https://www.globalinnovationindex.org/gii-2019-report
11. Інституціональна модель інноваційної економіки: колективна монографія / за ред. В. І. Ляшенка, О. В. Прокопенка, В. А. Омельяненка. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 327 с.
12. Офіційний сайт статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm.
13. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Рожкова Л.В., Коваленко О.В. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с.
14. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2018 рік». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf.

References

1. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text.
2. Heiets V. M. (2014). Instytutsiina obumovlenist innovatsiinykh protsesiv u promyslovomu rozvytku Ukrainy Ekonomika Ukrainy. № 12. S. 4-19. [in Ukrainian].
3. Prokhorova V., Protsenko V. (2018). Innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstv transportnoho turyzmu. Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Ekonomika. Vyp. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/admthp_2018_4_17. [in Ukrainian].
4. Dykan V.L., Zubenko V.O. (2008). Zabezpechennia efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv zaliznychnoho transportu: monohrafiia. Kh.: UkrDAZT, 2008. 194 s. [in Ukrainian].
5. Arefieva O. V. (2014). Innovatsiini imperatyvy formuvannia ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnykh pidpryiemstv. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. Vyp. 50. S. 132-142. [in Ukrainian].
6. Fedulova, L. I. (2013). Innovative vector of industrial development of Ukraine. Ekonomika Ukrainy, 4 (617) [in Ukrainian].
7. Tsyrkuliarna ekonomika. Orhanizatsiino-pravovi aspekty. URL: https://www.businesslaw.org.ua/circle-economic-t/.
8. Petrenko V. P. (2006). Upravlinnia protsesamy intelektokorystuvannia v sotsialno-ekonomichnykh systemakh: naukova monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 352 s. [in Ukrainian].

9. The Global Innovation Index 2018. URL: https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report.
10. The Global Innovation Index 2019. URL: https://www.globalinnovationindex.org/gii-2019-report.
11. Instytutsionalna model innovatsiinoi ekonomiky: kolektyvna monohrafiia (2019). / za red. V. I. Liashenka, O. V. Prokopenka, V. A. Omelianenka. NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, 327 s..
12. Ofitsiinyi sait statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm.
13. Innovatsiina diialnist v Ukraini u 2019 rotsi: naukovo-analitychna dopovid (2020). / T.V. Pysarenko, T.K. Kvasha, Rozhkova L.V., Kovalenko O.V. K.: UkrINTEI. 45 s. [in Ukrainian].
14. Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini za 2018 rik». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf.

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 657.2:658.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-11

КАЩЕНА Н. Б.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

КОНЦЕПТ ПАРАДИГМИ ЗАСАДНИЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто концепт парадигми засадничих положень формування облікової політики торговельного підприємства. Доведено, що економічна активність є найбільш значимим індикатором, який відображає ділову репутацію торговельного підприємства у співробітництві зі стейкхолдерами, і комплексно характеризує всі бізнес-процеси, орієнтовані на забезпечення конкурентоспроможності і сталий розвиток через зростання прибутковості і вартості бізнесу. Для об'єктивності ідентифікації рівня економічної активності підприємства торгівлі визнано важливим формування відповідної системи обліково-аналітичного забезпечення управління, стрижневим елементом якої є облікова політика. На підставі контент-аналізу підходів до трактування сутності дефініції «облікова політика» та ієрархічності категорій цього терміну через призму інформаційних запитів користувачів облікової інформації запропоновано авторське визначення облікової політики як сукупності взаємопов'язаних альтернативних принципів, правил, методів, прийомів і процедур, які ініціюються та втілюються підприємством торгівлі на всіх етапах облікового процесу з метою забезпечення формування достовірної інформації у фінансовій звітності щодо визначення прогнозного потенціалу його економічної активності, підвищення вартості бізнесу та забезпечення сталого розвитку. Концепт інтеграції методологічних засад та цільової спрямованості ведення обліку, і підпорядкування їх визначеній меті управління, дозволить набути емерджентних властивостей обліково-аналітичній системі управління економічною активністю торговельного підприємства.

Ключові слова: підприємство торгівлі, економічна активність, управління, обліково-аналітичне забезпечення, облікова політика.

NATALIIA KASHCHENA
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THE CONCEPT OF THE PARADIGM OF THE BASIC PROVISIONS OF FORMATION ACCOUNTING POLICY OF A TRADE ENTERPRISE

The article considers the concept of the paradigm of the basic provisions of the formation of the accounting policy of a commercial enterprise.

It is proved that economic activity is the most significant indicator that reflects the business reputation of a trading company in cooperation with stakeholders. It is determined by the level of staff skills, condition, structure and efficiency of use of assets and capital of the enterprise and comprehensively characterizes all business processes aimed at ensuring competitiveness and sustainable development through increasing profitability and value of the business.

For the objectivity and reliability of the identification of the level of economic activity of the trade enterprise, it is considered important to form an appropriate information basis in the form of a system of accounting and analytical management. In accordance with the needs of adaptive management of economic activity of a commercial enterprise, it is determined that it is necessary to use scientifically sound methods of data collection, analysis, processing and transmission of all business processes. It is noted that the breadth of the range of formation and reflection in the reporting (financial, statistical, tax, management, etc.) of accounting and analytical information for decision-making on the potential of formation and development of economic activity is provided by the correctly chosen accounting policy.

Based on the content analysis of approaches to the interpretation of the essence of the definition of "accounting policy" and the hierarchy of categories of this term through the prism of information requests of users of accounting information, the author's definition of accounting policy as a set of interrelated alternative principles, rules, methods, techniques and procedures. embodied by the trade enterprise at all stages of the accounting process in order to ensure the formation of reliable information in the financial statements to determine the forecast potential of its economic activity, increase the value of business and ensure sustainable development. The integration of methodological principles and target orientation of accounting, and their subordination to the defined purpose of management, will allow to acquire emergent properties of the accounting and analytical system of management of economic activity of trade enterprises.

Key words: trade enterprise, economic activity, management, accounting and analytical support, accounting policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Економічна активність є найбільш значимим індикатором, який відображає ділову репутацію торговельного підприємства у співробітництві зі стейкхолдерами. Виступаючи комплексною характеристикою всіх бізнес-процесів, орієнтованих на забезпечення конкурентоспроможності і сталий розвиток через зростання прибутковості і вартості бізнесу, вона визначається рівнем кваліфікації персоналу, станом, структурою та ефективністю використання активів і капіталу підприємства. Для об'єктивності й достовірності ідентифікації рівня економічної активності підприємства торгівлі важливим є формування відповідного інформаційного підґрунтя. Його основою, без сумніву, є система бухгалтерського обліку. Наразі інформаційні потреби управлінського персоналу та інших осіб, зацікавлених у зростанні економічної активності торговельного підприємства, з огляду на рух і розвиток як у часі так і у просторі всіх його бізнес-процесів, визначають необхідність модернізації на засадах холізму системи і, відповідно, механізму формування і представлення облікової інформації. Розвиток парадигми сучасного бухгалтерського обліку за вектором її динамізації актуалізує дослідження проблемних аспектів методології формування облікової політики в контексті управління економічною активністю підприємств торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у розвиток теоретико-методичних положень бухгалтерського обліку і формування облікової політики підприємств, зокрема торговельних, здійснили такі вітчизняні і зарубіжні науковці як: Р. А. Алборов, Дж. Амолд, Т. В. Барановська, П. С. Безруких, Л. А. Бернстайн, І. А. Білобжецький, С. Л. Брю, Ф. Ф Бутинець, Б. І. Валуєв, М. Ф. Ван Бреда, Т.Т. Дуда, П. Є. Житний, А.С. Крутова, В.А. Кулик, І.В. Левицька, О.О. Нестеренко, Б. Нидлз, В.В. Новодворська, О.А. Нужна, Т.В. Попітіч, М. С. Пушкар, Т. В. Розіт, Я.В. Соколов, В. В. Сопко, Т.М. Сторожук, Н.Г. Фатюха, Е. С. Хендріксен, О.П. Хомин, О. М. Чабанюк, Л.З. Шнейдман, М.Т. Щирба, К.А. Ягмур, С.Р. Яцишин та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Віддаючи належне вагомості результатів дослідження суті облікової політики як інструменту управління, її нормативного регулювання, порядку формування з метою обліку і оподаткування, документування та реалізації на підприємстві, слід визнати, що в контексті управління економічної активністю підприємств торгівлі проблема формування облікової політики залишається недостатньо дослідженою, а, отже, потребує подальшого опрацювання.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у поглибленні методологічних засад та розробці практичних рекомендацій з формування облікової політики з урахуванням інформаційних потреб управління економічною активністю підприємств торгівлі.

Виклад основного матеріалу

Потреби адаптивного управління економічною активністю торговельного підприємства визначають необхідність використання в інформаційній управлінській системі науково-обґрунтованих методів збору, аналізу, обробки та передачі даних за всіма бізнес-процесами, які здатні забезпечити широту спектру формування обліково-аналітичної інформації для прийняття рішень щодо її розвитку. Продуцентом подібного роду інформації, апріорі, є облікова система підприємства торгівлі. Саме вона за твердженням М.Х. Еванса [1] більш ніж на 70,0% забезпечує інформаційні потреби системи менеджменту. Відтак, для ефективності управління економічною активністю підприємств торгівлі облікова система має генерувати інформацію за всіма її аспектами (комерційна, фінансова, кадрова, ринкова, управлінська, інвестиційна, інноваційна тощо). З огляду на це для забезпечення можливості формування інформаційних масивів релевантних даних про економічну активність в обліковій системі торговельного підприємства важливим є якісне формування облікової політики щодо цього об’єкту.

С. Р. Яцишин, розглядаючи роль облікової політики підкреслює, що вона визначає ідеологію економіки підприємства на тривалий період, сприяє посиленню обліково-аналітичних функцій в управлінні підприємством, дає можливість оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в процесі діяльності, ефективно пристосовувати виробничу систему до умов зовнішнього середовища, знизити економічний ризик і домогтися успіхів в конкурентній боротьбі [2, с. 171].

Проведений В.Д. Кубік [3] «аналіз сутності та ролі облікової політики як моделі системи обліку, контролю та економічного аналізу, а в широкому сенсі – всієї системи управління економікою підприємства – переконує в тому, що обидві ці системи (причому, перша є підсистемою другої) повинні розвиватися, орієнтуючись на цілі керуючої системи для досягнення необхідного стану об'єкта управління (підприємства). Це підкреслює необхідність здійснювати основний акцент при розробці облікової політики на чіткому встановленні стратегічних, поточних та оперативних цілей і завдань розвитку підприємства, а також на вивченні реальних характеристик та особливостей об’єкта управління (особливостей організаційної структури управління, структури виробництва, технологічного процесу, внутрішньовиробничих зв’язків і відносин) і використання отриманих знань для підвищення ефективності управління керованим об’єктом».

Проекція взаємодії систем управління і обліку та впливу на облікову політику керуючої підсистеми і об’єкту управління в площині забезпечення ефективності прийняття рішень в системі управління економічною активністю торговельного підприємства (СУЕАТП) представлена на рис. 1.

Облікова політика, як багатофункціональний інструмент реалізації методу бухгалтерського обліку на окремому підприємстві, по суті є однією з найбільш складних інформаційних моделей, орієнтованих на формування достовірної інформації для управління економічною активністю. Її формування визначається змінами властивостей та складу визначальних критеріїв економічної активності і впливами керуючої підсистеми. «Через інструмент коригувань відбувається розробка варіантів облікової політики та вибір найбільш оптимального з них, дозволяє підсилити цілеспрямованість управлінського процесу і підвищити ефективність управління економікою підприємства. Це дозволяє розглядати облікову політику в якості, з одного боку, прогнозної варіативної інформаційної моделі підприємства, яка є своєрідною передумовою, майбутньої проекцією діяльності підприємства (тобто, розглядати її в якості імітаційної облікової моделі) і, в той же час, з іншого боку, підходити до неї в якості динамічної моделі відображення реального стану і руху активів і пасивів діючого підприємства (тобто, розглядати її в якості адаптивної облікової моделі)» [3].

Облікова політика впливає на результати окремих господарських операцій, процесів і діяльності підприємства в цілому через способи ведення обліку й алгоритми формування показників звітності (фінансової, не фінансової, управлінської, статистичної, податкової тощо), що забезпечує задоволення

інформаційних запитів широкого кола користувачів. Тому під час формування облікової політики торговельного підприємства поряд із задоволенням інформаційних запитів системи управління орієнтиром має бути досягнення бажаних (з точки зору розвитку економічної активності) результатів господарювання, що підлягають розкриттю у звітності, й сприяння одержання для прийняття рішень у визначені терміни (чи зо потребою) корисної інформації зацікавленими користувачами (внутрішнім і зовнішнім).

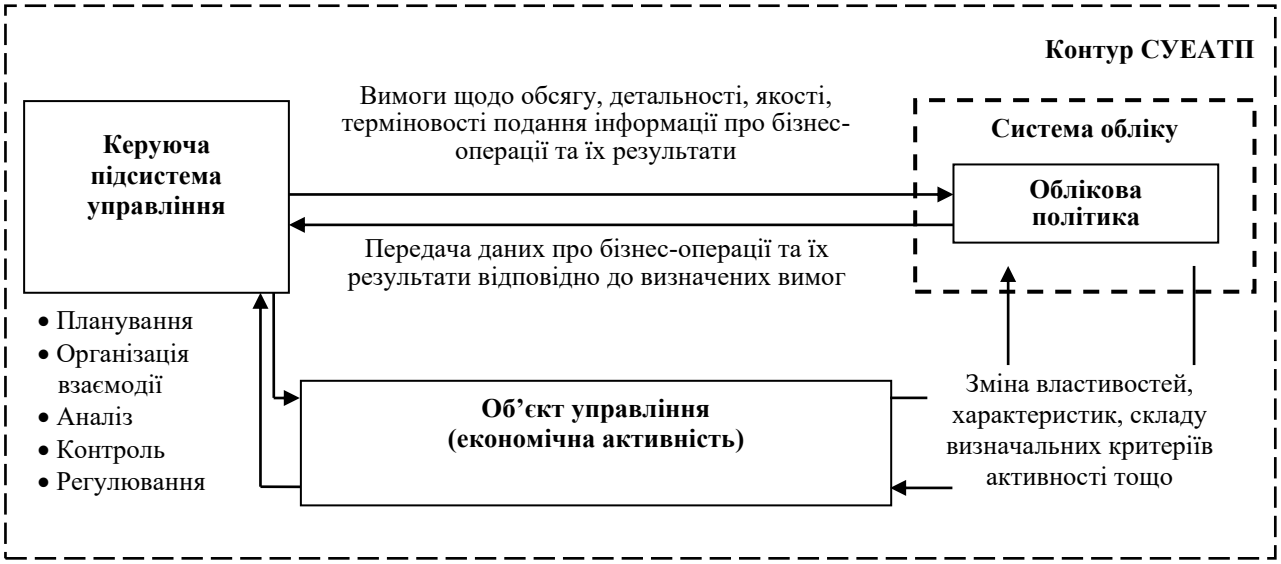

Рис. 1. Облікова політика як динамічна інформаційна складова в структурі моделі розвитку економічної активності торговельного підприємства (розроблено на підставі власних досліджень)

Ідентифікація інтересів користувачів облікової інформації в контексті ефективного управління економічною активністю торговельних підприємств, дозволила виявити можливості їх реалізації через механізм формування облікової політики (рис. 2).

Динамічність розвитку бізнес-моделей підприємств торгівлі і спектру інформаційних запитів користувачів облікової інформації визначає необхідність постійної адаптації облікового процесу до змін бізнес-середовища і, відповідно, потребує вирішення низки методологічних проблем щодо формування облікової політики з огляду на забезпечення якісної інформаційної підтримки управління економічною активністю. Дослідження теоретико-методичних положень та діючої практики формування і виконання облікової політики з позиції задоволеності інформаційних запитів системи управління економічною активністю торговельних підприємств дозволило виявити низку суттєвих проблем теоретичного, методологічного і практичного характеру в цій сфері. Серед них:

- неоднозначність трактування дефініції «облікова політика» у нормативно-правових актах і науковій літературі;
- відсутність єдиного нормативного акту, що регулює усебічні питання технології формування, змісту, архітектоніки та порядку змін облікової політики;
- формальний підхід керівництва підприємств до технології формування і виконання нормативних положень облікової політики;
- невпорядкованість питань організації обліку окремих об'єктів під час розробки наказу про облікову політику через брак чіткості його структури та змісту;
- невизначеність формату внутрішньої регламентації облікових процедур і технології процесу розробки облікової політики;
- вибір методів обліку виходячи з простоти їх застосування, а не економічної обґрунтованості, інформаційних потреб і стратегії розвитку підприємства;
- невідповідність фактичних методів ведення обліку обраній обліковій політиці через відсутність регламентації змін останньої;
- ігнорування висвітлення методичних аспектів управлінського обліку.

В якості основних передумов наявності більшості існуючих проблем слід визнати недосконалість законодавчого регулювання питання формування облікової політики суб'єктами торговельної діяльності, брак практичного досвіду роботи в умовах динамічних змін бізнес-моделі і бізнес-середовища торговельного підприємства, низький рівень менеджменту, неналежний рівень кваліфікації і зацікавленості працівників облікової служби.

З метою удосконалення методологічних засад формування облікової політики, орієнтованої на економічну активність і розвиток підприємства торгівлі, вважаємо за доцільне:

- обґрунтувати авторську точку зору щодо визначення облікової політики як стрижневого системоутворюючого елемента процесу досягнення бажаного рівня економічної активності і розвитку;
- ідентифікувати рівні реалізації облікової політики і визначити суб'єкти її формування;

- визначити мету і завдання облікової політики;
- розробити технологію формування облікової політики та рекомендації щодо внутрішньої регламентації структурування її елементів.

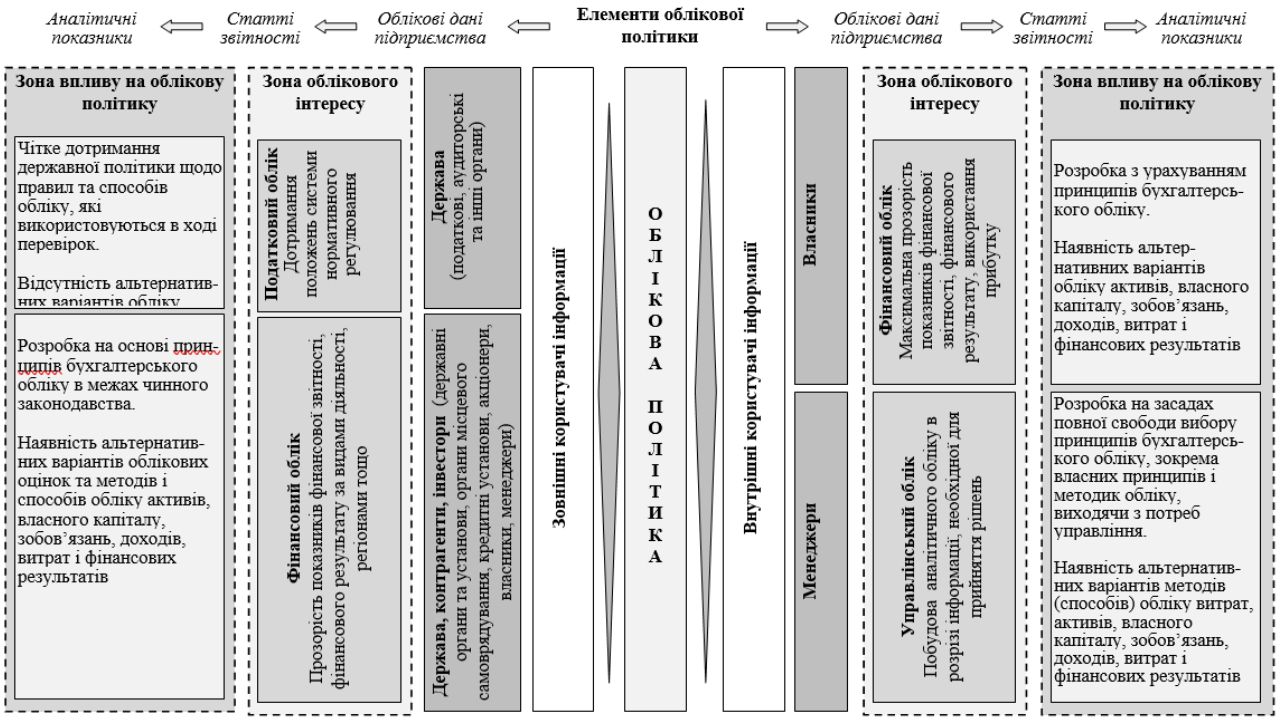

Рис. 2. Алгоритм формування облікової політики торговельного підприємства через призму інтеграції інформаційних запитів користувачів звітності (розроблено на підставі власних досліджень)

Міжнародні стандарти фінансового обліку оперують терміном «облікові політики» і визначають їх досить прозаїчно: «облікові політики – конкретні принципи, основи, домовленості, правила та практика, застосовані суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності» [4]. Ця, на перший погляд, простота не відображає всю складність процесу покращання доречності та достовірності фінансової звітності суб'єкта господарювання, проте визначає важливість проголошення господарюючими суб'єктами базових принципів, методів і процедур обліку певних об'єктів, і засвідчує наявність пакету облікових політик кількість яких відповідає кількості об'єктів обліку, що мають бути відображені й фінансовій звітності, й інтеграція яких, у свою чергу, формує потенціал фінансової активності підприємства.

В Україні, як і в більшості інших країн, на законодавчому рівні облікову політику також визначають через сукупність принципів, методів, способів, правил, форм і процедур ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності із наголошенням (в окремих країнах, зокрема у Казахстані, вимог дотримання законодавства країни щодо бухгалтерського обліку та фінансової звітності, національних та міжнародних стандартів та типового плану рахунків бухгалтерського обліку, виходячи з потреб і особливостей діяльності суб'єкта господарювання (рис. 3).

На відміну від міжнародної практики в Україні облікова політика стосується всіх об'єктів обліку. Тому доволі часто в практичній діяльності підприємств торгівлі методичні питання організації обліку окремих об'єктів наводяться не в повному обсязі або зовсім ігноруються, що призводить до певних непорозумінь і не дозволяє повною мірою забезпечити якісне розкриття потенціалу формування економічної активності у бізнес-просторі.

Неоднозначність інтерпретації змісту терміну «облікова політика» підтверджується також дискурсом з цього питання у науковій літературі. Так, серед досліджених нами літературних джерел:

переважна більшість науковців, а саме – Астахов В.П. [18], Бутинець Ф.Ф. і Малюга Н.М. [19], Кондакова Н.М. [20], Кулик В.А. [22], Кутер М.І. [23], Ніколаєва С.А. [24] і Коваль Л.В. [21] визначають облікову політику через сукупність способів ведення обліку чи вибір підприємством конкретних методик ведення обліку;

дещо нижча частка науковців, виразниками думок якої є Лаханова Н.О. [25], Ловінська Л.Г. [26], Лучик Г.М. [27] та Пантелійчук Л.Б. [28], що вважають визначальним для розуміння облікової політики та проголошення в наказі про неї сукупності принципів, методів та процедур з відображення у системі бухгалтерського обліку фактів господарської діяльності підприємств;

ще менша частка науковців (Алборов Р.А. [29], Машталяр Г. П. [30], Сук П. [31), що визначають облікову політику через сукупність принципів і правил (варіантів) організації і технології реалізації способів (методу) бухгалтерського обліку;

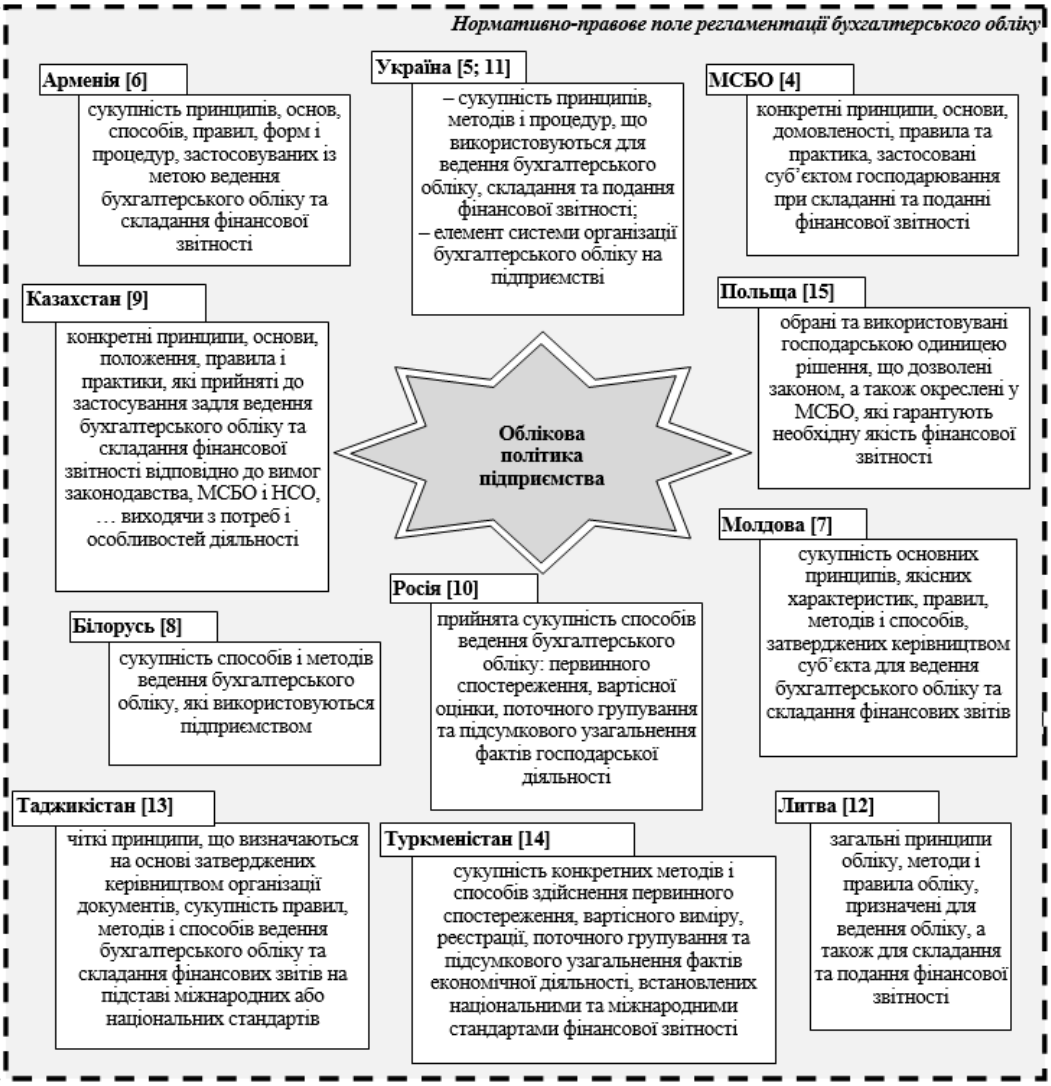

Рис. 3. Дефініція «облікова політика» у нормативно-правових актах України та інших держав (розроблено на підставі власних досліджень)

незначні частки складають науковці, які інтерпретують облікову політику як обрану підприємством методологію бухгалтерського обліку (Войтенко Т.В. [32], Петрук О.М. [33]), комплекс методичних прийомів, способів і процедур організації і ведення бухгалтерського обліку (Білоусова І.А. і Барановська Т.В. [34], Шнейдман Л.З. [35]), сукупність методів і способів організації та форм ведення бухгалтерського обліку (Кондраков Н.П. [36], Швець В.Г. [37]);

і, нарешті, поодинокі науковці визначають облікову політику як механізм управління обліком (Пушкар М.С., Щирба М.Т. [38]), інструмент перетворення інформації про господарські події в облікові показники (Житний П.Є. [40]), цілеспрямовану організаційно-управлінську діяльність, пов'язану з формуванням чіткого облікового порядку (чіткої організації бухгалтерського обліку) (В. А. Шпак [39]).

Наведені результати контент-аналізу підходів до трактування сутності дефініції «облікова політика» дозволяють стверджувати, що інтерпретація облікової політики лише через сукупність способів ведення обліку залишає поза увагою принципи і правила, що в обов'язковому порядку мають бути дотриманими під час виконання певних облікових дій, які спрямовані на збір, обробку та надання необхідної інформації користувачам фінансової звітності, і які, своєю чергою, передбачають застосування певних методів, прийомів і процедур обліку. Тому при визначенні облікової політики як домінанти облікової системи торговельного підприємства має бути врахована подібна ієрархічність категорій облікового процесу (табл. 1).

Ґрунтуючись на результатах контент-аналізу підходів до трактування сутності дефініції «облікова політика» та ієрархічності категорій цього терміну через призму інформаційних запитів користувачів облікової інформації запропоновано авторське визначення облікової політики як сукупності взаємопов'язаних альтернативних принципів, правил, методів, прийомів і процедур, які ініціюються та втілюються підприємством торгівлі на всіх етапах облікового процесу з метою забезпечення формування достовірної інформації у фінансовій звітності щодо визначення прогнозного потенціалу його економічної активності, підвищення вартості бізнесу та забезпечення сталого розвитку. На відміну від існуючих дане

трактування інтегрує методологічні засади та цільову спрямованість ведення обліку, і підпорядковує їх визначеній меті управління, надаючи тим самим емерджентних властивостей обліково-аналітичній системі управління економічною активністю підприємств торгівлі. Тому розробка облікової політики, як і будь-якої управлінської політики, «має здійснюватись із врахуванням очікуваного результату – емерджентності, яка забезпечить реалізацію обраних політик на очікуваний результат» [41].

Таблиця 1

Ієрархія категорій дефініції «облікова політика» *(розвинуто на підставі [21])*

Категорії	Характеристика категорій			
Принципи	***Вихідні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи ведення обліку***			
	Автономності, безперервної діяльності, періодичності, єдиного грошового вимірника, історичної собівартості, нарахування та відповідності доходів і витрат, повноти висвітлення, обачності, превалювання сутності над формою, постійності			
Правила	***Базуються на принципах і розкривають певні аспекти обліку при реалізації його методу***			
Метод	***Сукупність взаємопов'язаних способів ведення бухгалтерського обліку з метою формування звітності***			
	Хронологічне і систематичне спостереження	Вимірювання господарських засобів, процесів	Поточне групування	Підсумкове узагальнення
Прийоми	***Сукупність взаємопов'язаних дій, що забезпечують реалізацію способів ведення бухгалтерського обліку певних об'єктів***			
	Документування	Оцінка	Рахунки	Баланс
	Інвентаризація	Калькулювання	Подвійний запис	Фінансова звітність
Процедури	***Офіційно встановлений чи узвичаєний порядок виконання певних операцій, орієнтованих на реалізацію прийомів обліковy***			
	Збір, пошук, реєстрація, перевірка інформації	Вимірювання, оцінка, розрахунок	Класифікація, обробка, часткове узагальнення	Повне узагальнення, зберігання інформації

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Дослідження концепту парадигми засадничих принципів формування облікової політики довело, що інформаційною системою підтримки прийняття рішень в системі управління економічною активністю торговельного підприємства є обліково-аналітична система. Драйвером генерування інформації цією системою виступає облікова політика. Облікову політику визначено через призму задоволення інформаційних запитів користувачів та відображення у фінансовій звітності достовірної інформації щодо потенціалу економічної активності підприємства як сукупність взаємопов'язаних альтернативних принципів, правил, методів, прийомів і процедур, які ініціюються та втілюються підприємством торгівлі на всіх етапах облікового процесу, і тим самим забезпечують цінність, своєчасність, достовірність та об'єктивність інформації, що формується обліковою системо. Теоретичним підґрунтям формування облікової політики визначено концепцію сучасної системи обліку, за якої загальні правила побудови бухгалтерського обліку встановлюються централізовано та конкретизуються залежно від сфери та умов діяльності, обраної системи управління, кваліфікації персоналу, технічного процесу, тощо. Перспектива подальших досліджень полягає у формалізації облікової політики для потреб управління економічною активністю торговельного підприємства.

Література

1. Evans M. H. Discussion Board Articles – Value Based Management. Creating Value through Excellence in Financial Managemen. URL: http://exinfm.com/pdffiles/value_based_mgmt_articles.pdf

2. Яцишин С. Р., Хаблюк О. А. Облікова політика: теоретичні аспекти формування. Інтеграційний вибір України; історія, сучасність, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю. Вінниця, 10 квітня 2012 р., Т. ІІ. Тернопіль: Крок, 2012. С. 171–175

3. Кубік В.Д. Побудова ефективної моделі облікової політики підприємства - запорука ефективного управління і стратегічного розвитку. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/1.pdf

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL: http: //zakon4.rada. gov.ua/laws/show/929_020.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України. Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635. URL: http:// www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=382876&cat_id=293536.

6. О бухгалтерском учете: Закон Республики Армения от 26.12.2002 г. URL: http://www.parliament.am/legislation.php? sel=show&ID=1344&lang=rus.

7. О бухгалтерском учете: Закон Республики Молдова от 27.04.2007 № 113. URL: http://www.buhgalteria.ru/modules/helppbu/? id=28.

8. О бухгалтерском учете и отчетности: Закон Республики Беларусь от 18.10.1994 г. № 3321-XII. URL: http: //pravo.by/main.aspx? guid=3871 &p0=V19403321 &p2={NRPA}.

9. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Казахстан от 28.02.2007 г. № 234-III. URL: http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=30092011.

10. Учетная политика организации. Положение по бухгалтерскому учету (ПБУ 1/2008) Російської Федерації. URL: http://www.buhgalteria.m/modules/helppbu/? id=28.

11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999р. № 996-XIV (зі змінами та доповненнями). URL: http://zakon4. rada.gov.ua/laws/show/996–14.

12. О бухгалтерском учете. Закон Литовской Республики от 6 ноября 2001 г. № IX-574. URL: www.ljs.lt/galery/_ljs//istatymine_baze/lr.../buhalterskij_ucet_ru.doc.

13. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон Республики Таджикистан от 02.03.2011 г. № 350. http://www.mmk.tj/ru/library/ o_buhgalterskom_uchete_i_finansovoi_otchetnosti.doc.

14. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон Республики Туркменистан от 27.11.2010 г. № 155 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.minfin.gov.tm /downloads/buh/rus/kanunbuhr.zip

15. O rachunkowości. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. Dz.U. 11. Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błędyw, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja. Krajowy Standard Rachunkowości Nr 7. Załącznik do uchwały №10/2015 Komitetu Standardyw Rachunkowości z dnia 15 grudnia 2015 r.

16. Нестеренко О. О. Удосконалення облікової політики для цілей складання інтегрованої звітності в інформаційній системі підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 22. С. 972-979.

17. Крутова А. С., Нестеренко О. О. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. Харків : ХДУХТ, 2008. Вип. 1 (7). С. 23-30.

18. Астахов В. П. Теория бухгалтерского учета. М. : Контур, 1998. 352 с.

19. Бухгалтерський облік в торгівлі ; за ред. проф. Бутинця Ф. Ф. та доц. Малюги Н. М. Житомир : ПП. «Рута», 2002. 576 с.

20. Кондакова Н. М. Учетная политика в условиях гармонизации и стандартизации бухгалтерского учета. Вісник ЖДТУ. №3 (25), 2003. С. 94–101.

21. Коваль Л. В. Облікова політика в управлінні підприємством. Ефективна економіка. 2019. № 5. URL: http:// www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/44.pdf

22. Кулик В.А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку : монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. 373 с.

23. Кутер М. И. Теория бухгалтерского учета ; 2-е изд., перераб, и доп. М. : Финансы и статистика, 2002. 640 с.

24. Николаева С. А. Учетная политика организации... Система ведения учета или документ? Бухгалтерское приложение к газете «Экономика и жизнь». 2000. №50. С. 43-48.

25. Лаханова Н.О. Облікова політика як інструмент управління економічною безпекою компанії. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2467/1/.pdf

26. Ловінська Л. Г. Облікова політика – інструмент організації бухгалтерського обліку. Наукові праці НДФІ. 2005. №4 (33). С. 195–205.

27. Лучик Г. М. Облікова політика як інструмент формування обліково-аналітичної інформації в управлінні. Ефективна економіка. 2015. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4664

28. Пантелійчук Л. Облікова політика підприємства. Праця і зарплата. 2012. № 3. С. 18-23.

29. Алборов Р. А. Основы теории бухгалтерского учета. М. : Дело и сервис, 2002. 288 с.

30. Машталяр Г. П. Облікова політика в системі управління підприємством. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2013. Вип. 2. С. 297-300.

31. Сук П. Облікова політика підприємства. Бухгалтерія в сільському господарстві. 2005. № 1. С. 2-4.

32. Войтенко Т.В. Облікова політика. Податки і бухгалтерський облік. 2010. № 1. С. 16-22.

33. Петрук О. М. Облікова політика підприємства як елемент регламентації бухгалтерського обліку. Магістеріум. 2004. Вип. 14: Економічні студії. С. 14-17.

34. Білоусова І. А., Барановська Т. В. Облікова політика в Україні : теоретичні засади формування та практика застосування. Житомир, ЖДТУ, 2003. 512 с.

35. Шнейдман Л. З. Учетная политика предприятия: формирование и реализация. Бухгалтерский учет. 1995. №1. С. 52–57.

36. Кондраков Н. П. Бухгалтерский учет. М. : ИНФРА-М, 1996. 560 с.

37. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посіб. К. : Знання-прес, 2003. 444 с.

38. Пушкар М.С., Щирба М.Т. Теорія і практика формування облікової політики : монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2010. 260 с.

39. Шпак В. А. Облікова політика – складова організації бухгалтерського обліку. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 6, Т. 1. С. 203-205.

40. Житний П. Є. Облікова політика в умовах розвитку фінансово-промислових систем: методологія та організація : монографія. Луганськ, СНУ ім. В. Даля, 2007. 352 с.

41. Чумак О. В., Нагорна І. В. Емерджентність економічної та облікової політики в управлінні фінансовою стійкістю підприємства. Економічний простір: Збірник наукових праць. Дніпро: ПДАБА, 2018. № 140. С. 145-156.

References

1. Evans M. H. Discussion Board Articles – Value Based Management. Creating Value through Excellence in Financial Managemen. URL: http://exinfm.com/pdffiles/value_based_mgmt_articles.pdf

2. Yatsyshyn S. R., Khabliuk O. A. Oblikova polityka: teoretychni aspekty formuvannia. Intehratsiinyi vybir Ukrainy; istoriia, suchasnist, perspektyvy: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu. Vinnytsia, 10 kvitnia 2012 r., T. II. Ternopil: Krok, 2012. S. 171–175

3. Kubik V.D. Pobudova efektyvnoi modeli oblikovoi polityky pidpryiemstva - zaporuka efektyvnoho upravlinnia i stratehichnoho rozvytku. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/1.pdf

4. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 8 «Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylky». URL: http: //zakon4.rada. gov.ua/laws/show/929_020.

5. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpryiemstva ta vnesennia zmin do deiakykh nakaziv Ministerstva finansiv Ukrainy. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27.06.2013 r. № 635. URL: http:// www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=382876&cat_id=293536.

6. O bukhhalterskom uchete: Zakon Respublyky Armenyia ot 26.12.2002 h. URL: http://www.parliamept.am/legislation.php? sel=show&ID=1344&lang=rus.

7. O bukhhalterskom uchete: Zakon Respublyky Moldova ot 27.04.2007 № 113. URL: http://www.buhgalteria.ru/modules/helppbu/? id=28.

8. O bukhhalterskom uchete y otchetnosty: Zakon Respublyky Belarus ot 18.10.1994 h. № 3321-XII. URL: http: //pravo.by/main.aspx? guid=3871 &p0=V19403321 &p2={NRPA}.

9. O bukhhalterskom uchete y fynansovoi otchetnosty: Zakon Respublyky Kazakhstan ot 28.02.2007 h. № 234-III. URL: http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=30092011.

10. Uchetnaia polytyka orhanyzatsyy. Polozhenye po bukhhalterskomu uchetu (PBU 1/2008) Rosiiskoi Federatsii. URL: http://www.buhgalteria.m/modules/helppbu/? id=28.

11. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999r. № 996-XIV (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL: http://zakon4. rada.gov.ua/laws/show/996–14.

12. O bukhhalterskom uchete. Zakon Lytovskoi Respublyky ot 6 noiabria 2001 h. № IX-574. URL: www.ljs.lt/galery/_ljs//istatymine_baze/lr.../buhalterskij_ucet_ru.doc.

13. O bukhhalterskom uchete y fynansovoi otchetnosty. Zakon Respublyky Tadzhykystan ot 02.03.2011 h. № 350. http://www.mmk.tj/ru/library/ o_buhgalterskom_uchete_i_finansovoi_otchetnosti.doc.

14. O bukhhalterskom uchete y fynansovoi otchetnosty. Zakon Respublyky Turkmenystan ot 27.11.2010 h. № 155 [Эlektronnыi resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.minfin.gov.tm /downloads/buh/rus/kanunbuhr.zip

15. O rachunkowości. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. Dz.U. 11. Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błęduw, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja. Krajowy Standard Rachunkowości Nr 7. Załącznik do uchwały №10/2015 Komitetu Standarduw Rachunkowości z dnia 15 grudnia 2015 r.

16. Nesterenko O. O. Udoskonalennia oblikovoi polityky dlia tsilei skladannia intehrovanoi zvitnosti v informatsiinii systemi pidpryiemstva. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2018. Vyp. 22. S. 972-979.

17. Krutova A. S., Nesterenko O. O. Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh. Kharkiv : KhDUKhT, 2008. Vyp. 1 (7). S. 23-30.

18. Astakhov V. P. Teoryia bukhhalterskoho ucheta. M. : Kontur, 1998. 352 s.

19. Bukhhalterskyi oblik v torhivli ; za red. prof. Butyntsia F. F. ta dots. Maliuhy N. M. Zhytomyr : PP. «Ruta», 2002. 576 s.

20. Kondakova N. M. Uchetnaia polytyka v uslovyiakh harmonyzatsyy y standartyzatsyy bukhhalterskoho ucheta. Visnyk ZhDTU. №3 (25), 2003. S. 94–101.

21. Koval L. V. Oblikova polityka v upravlinni pidpryiemstvom. Efektyvna ekonomika. 2019. № 5. URL: http:// www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/44.pdf

22. Kulyk V.A. Oblikova polityka pidpryiemstva: nabutyi dosvid ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia. Poltava: RVV PUET, 2014. 373 s.

23. Kuter M. Y. Teoryia bukhhalterskoho ucheta ; 2-e yzd., pererab, y dop. M. : Fynansы y statystyka, 2002. 640 s.

24. Nykolaeva S. A. Uchetnaia polytyka orhanyzatsyy... Systema vedenyia ucheta yly dokument? Bukhhalterskoe prylozhenye k hazete «Ekonomyka y zhyzn». 2000. №50. S. 43-48.

25. Lakhanova N.O. Oblikova polityka yak instrument upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu kompanii. URL: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2467/1/.pdf

26. Lovinska L. H. Oblikova polityka – instrument orhanizatsii bukhhalterskoho obliku. Naukovi pratsi NDFI. 2005. №4 (33). S. 195–205.

27. Luchyk H. M. Oblikova polityka yak instrument formuvannia oblikovo-analitychnoi informatsii v upravlinni. Efektyvna ekonomika. 2015. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4664

28. Panteliichuk L. Oblikova polityka pidpryiemstva. Pratsia i zarplata. 2012. № 3. S. 18-23.

29. Alborov R. A. Osnovы teoryy bukhhalterskoho ucheta. M. : Delo y servys, 2002. 288 s.

30. Mashtaliar H. P. Oblikova polityka v systemi upravlinnia pidpryiemstvom. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky. 2013. Vyp. 2. S. 297-300.

31. Suk P. Oblikova polityka pidpryiemstva. Bukhhalteriia v silskomu hospodarstvi. 2005. № 1. S. 2-4.

32. Voitenko T.V. Oblikova polityka. Podatky i bukhhalterskyi oblik. 2010. № 1. S. 16-22.

33. Petruk O. M. Oblikova polityka pidpryiemstva yak element rehlamentatsii bukhhalterskoho obliku. Mahisterium. 2004. Vyp. 14: Ekonomichni studii. S. 14-17.

34. Bilousova I. A., Baranovska T. V. Oblikova polityka v Ukraini : teoretychni zasady formuvannia ta praktyka zastosuvannia. Zhytomyr, ZhDTU, 2003. 512 s.

35. Shneidman L. Z. Uchetnaia polytyka predpryiatyia: formyrovanye y realyzatsyia. Bukhhalterskyi uchet. 1995. №1. S. 52–57.

36. Kondrakov N. P. Bukhhalterskyi uchet. M. : YNFRA-M, 1996. 560 s.

37. Shvets V. H. Teoriia bukhhalterskoho obliku : navch. posib. K. : Znannia-pres, 2003. 444 s.

38. Pushkar M.S., Shchyrba M.T. Teoriia i praktyka formuvannia oblikovoi polityky : monohrafiia. Ternopil : Kart-blansh, 2010. 260 s.

39. Shpak V. A. Oblikova polityka – skladova orhanizatsii bukhhalterskoho obliku. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. 2009. № 6, T. 1. S. 203-205.

40. Zhytnyi P. Ye. Oblikova polityka v umovakh rozvytku finansovo-promyslovykh system: metodolohiia ta orhanizatsiia : monohrafiia. Luhansk, SNU im. V. Dalia, 2007. 352 s.

41. Chumak O. V., Nahorna I. V. Emerdzhentnist ekonomichnoi ta oblikovoi polityky v upravlinni finansovoiu stiikistiu pidpryiemstva. Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats. Dnipro: PDABA, 2018. № 140. S. 145-156.

Надійшла / Paper received : 07.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.014
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-12

ШЕЛЕСТ Т. М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ОСНОВА

Динамічне середовище активно впливає на функціонування вітчизняних промислових підприємств та вимагає постійного пошуку і реалізації можливостей для підвищення своїх конкурентних переваг на внутрішніх та зовнішніх ринках. Світовий досвід показує, що отримують перемогу ті промислові підприємства, які зосереджують свою діяльність на інноваційних орієнтирах розвитку.

Промислові підприємства можуть обрати різні вектори свого інноваційного розвитку: створення та впровадження інновацій вимагає саме промислове підприємство, з урахуванням стратегії розвитку бізнес-процесів, або інновації вимагають потреби ринку і промислове підприємство намагається максимально їх задовольнити для забезпечення довгострокових, ефективних результатів діяльності.

У практичній діяльності промислових підприємств виникає не тільки необхідність розробки та впровадження інновацій, а й актуальна потреба в ефективному управлінні ними. Оновлюються навички: передбачення можливих інноваційно-орієнтованих змін; концентрації потенціальних ресурсів; передбачати та мінімізувати впливи ризиків тощо. Відповідно, стає необхідністю розробка механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств. Своєчасність прийняття ефективних управлінських рішень забезпечується стратегією управління інноваційним розвитком із залученням людського капіталу.

Метою статті є науково-практичні підходи до розробки механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств в динамічних ринкових умовах господарювання.

За результатами проведеного дослідження можна сказати, що інноваційно-орієнтований розвиток має великі резерви для підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, що дозволить створювати конкурентні переваги, проникати на світові ринки та забезпечувати стійку конкурентоспроможність.

Результати прогнозних розрахунків інтегральних показників системи управління промислових підприємств на 2020-2025 рр., свідчать про те, що більшість проаналізованих підприємств потребують активного впровадження механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком для підвищення рівня конкурентоспроможності, орієнтованого на перспективний розвиток та людиноцентрованість, що дозволить переорієнтувати діяльність промислових підприємств на інноваційну модель, підвищити рівень соціально-економічного розвитку, інвестиційної привабливості та інноваційного потенціалу.

Отже, інноваційно-орієнтований розвиток промислових підприємств вимагає відповідних змін у існуючих формах і методах організації управління, що вимагає безперервності та креативності в системі управління інноваціями.

Ключові слова: інноваційно-орієнтований розвиток, система управління, промислові підприємства, прогнозування; механізм.

T. SHELEST
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MECHANISM OF FORMATION OF INNOVATION-ORIENTED DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES: SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASIS

The dynamic environment actively influences the functioning of domestic industrial enterprises and requires constant search and realization of opportunities to increase their competitive advantages in domestic and foreign markets. World experience shows that those industrial enterprises that focus their activities on innovative development guidelines win.

Industrial enterprises can choose different vectors of their innovative development: the creation and implementation of innovations requires the industrial enterprise itself, taking into account the strategy of business process development, or innovations require market needs and the industrial enterprise tries to satisfy them to ensure long-term, effective results.

In the practical activities of industrial enterprises there is not only the need to develop and implement innovations, but also the urgent need for effective management. Skills are updated: anticipation of possible innovation-oriented changes; concentration of potential resources; anticipate and minimize the effects of risks, etc. Accordingly, it becomes necessary to develop a mechanism for forming a management system for innovative development of industrial enterprises. The timeliness of effective management decisions is ensured by the strategy of innovation development management with the involvement of human capital.

The purpose of the article is scientific and practical approaches to the development of a mechanism for forming a management system for innovation-oriented development of industrial enterprises in dynamic market conditions.

According to the results of the study, we can say that innovation-oriented development has great potential for improving the efficiency of industrial enterprises, which will create competitive advantages, penetrate world markets and ensure sustainable competitiveness.

The results of forecast calculations of integrated indicators of the management system of industrial enterprises for 2020-2025, indicate that most of the analyzed enterprises need active implementation of the mechanism of innovation management-oriented development to increase the level of competitiveness, focused on forward development and human focus, which will reorient activity of industrial enterprises on the innovative model, to increase the level of socio-economic development, investment attractiveness and innovation potential.

Thus, innovation-oriented development of industrial enterprises requires appropriate changes in existing forms and methods of management, which requires continuity and creativity in the innovation management system.

Key words: innovation-oriented development, management system, industrial enterprises, forecasting; mechanism.

Актуальність теми дослідження. Динамічне середовище активно впливає на функціонування вітчизняних промислових підприємств та вимагає постійного пошуку і реалізації можливостей для підвищення своїх конкурентних переваг на внутрішніх та зовнішніх ринках. Світовий досвід показує, що отримують перемогу ті промислові підприємства, які зосереджують свою діяльність на інноваційних орієнтирах розвитку.

Промислові підприємства можуть обрати різні вектори свого інноваційного розвитку: створення та впровадження інновацій вимагає саме промислове підприємство, з урахуванням стратегії розвитку бізнес-процесів, або інновації вимагають потреби ринку і промислове підприємство намагається максимально їх задовольнити для забезпечення довгострокових, ефективних результатів діяльності.

Постановка проблеми. У практичній діяльності промислових підприємств виникає не тільки необхідність розробки та впровадження інновацій, а й актуальна потреба в ефективному управлінні ними. Оновлюються навички: передбачення можливих інноваційно-орієнтованих змін; концентрації потенціальних ресурсів; передбачати та мінімізувати впливи ризиків тощо. Відповідно, стає необхідністю розробка механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств. Своєчасність прийняття ефективних управлінських рішень забезпечується стратегією управління інноваційним розвитком із залученням людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями науково-практичного досвіду у розробці механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: Верба В. та Гребешкова О. [1], Іванова М. та Маркус О. [2], Білик Р. [3], Єгоров І. [4], Друкер П. [5], Кизим М., Бєлікова Н. та Мощицька Т. [6], Прохорова В. [7, 8], Тридід О. [9], Чобіток В. [10, 11] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Не дивлячись на актуальні дослідження науково-практичного досвіду у розробці механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств, які ґрунтуються на теоретичних постулатах і накопиченому практичному досвіду, існує багато невирішених теоретичних і прикладних питань.

Постановка завдання. Метою статті є науково-практичні підходи до розробки механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств в динамічних ринкових умовах господарювання.

Викладення основного матеріалу. Сутність ефективного управління інноваційним розвитком промислових підприємств в динамічних ринкових умовах, полягає у своєчасній орієнтації зусиль на використанні досягнень науково-технічного прогресу в свою діяльність. Це забезпечить стабільну динаміку застосування інноваційних досягнень для досягнення стратегічних та тактичних цілей промислового підприємства, а також створить умови для його успішного розвитку за рахунок залучення людського капіталу для створення інноваційно-прогресивних продуктів та послуг. Інноваційно-орієнтована діяльність промислових підприємств забезпечить ефективне управління бізнес-процесами та надасть можливість вийти на нові рівні розвитку.

Перехід промислових підприємств до діяльності в нових ринкових умовах вимагає зміни методів управління, а саме: створення більш гнучкої та адаптивної системи управління інноваціями; формування нового механізму, орієнтованого на розвиток перспективних, конкурентоспроможних продукції та послуг, перебудову організаційних структур, перерозподіл функцій управління тощо. Все це буде стимулювати створення і впровадження інновацій та забезпечить комплексне управління інноваційно-орієнтованим розвитком починаючи від зародження ідеї до її реалізації.

Прогнозування є одним з основних стратегічних інструментів управління, який необхідно використовувати при розробці механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств, за умов складності передбачення очікуваного ходу розвитку події та ситуації, коли досить важко визначити стратегічні цілі та приймати ефективні управлінські рішення.

При формуванні системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств результати прогнозування необхідні для прийняття рішень, які відповідають майбутнім змінам, та значною мірою визначають стратегічні альтернативи.

В даний час через активний розвиток соціально-економічних та політичних процесів у нашій країні методологічні інструменти прогнозування при формуванні системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств набувають все більшого значення, особливо в ринкових умовах. Перехідний період вітчизняної економіки, наявність протиріч у формуванні соціально-економічної системи та нестабільність розвитку, зумовлюють необхідність використання прогнозування як чинника, що підвищує ефективність стратегічного та тактичного управління промисловими підприємствами.

Процес прогнозування при формуванні системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств доцільно вдосконалювати із застосуванням синергетичного підходу з урахуванням нерівноважного розвитку сучасних соціально-економічних систем. В рамках цього напрямку прогнозування набуває єдності розвідувального та цільового підходу, у першому випадку передбачення точок біфуркації, а у другому - можливі тенденції інноваційно-орієнтованого розвитку об’єктів.

В умовах сучасної дійсності діяльність промислових підприємств ускладнюється значними проблемами, що виникають в період кардинальних реформ, фінансово-економічних криз та пов'язані з державною політикою.

У цій ситуації держава повинна обов'язково регулювати ринкові процеси, сприяючи прогнозній поведінці промислових підприємств, зменшуючи невизначеність ризикових впливів різної етіології походження.

Науково-теоретичний підхід до прогнозування як основного стратегічного інструменту при розробці механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств наведено на рис. 1.

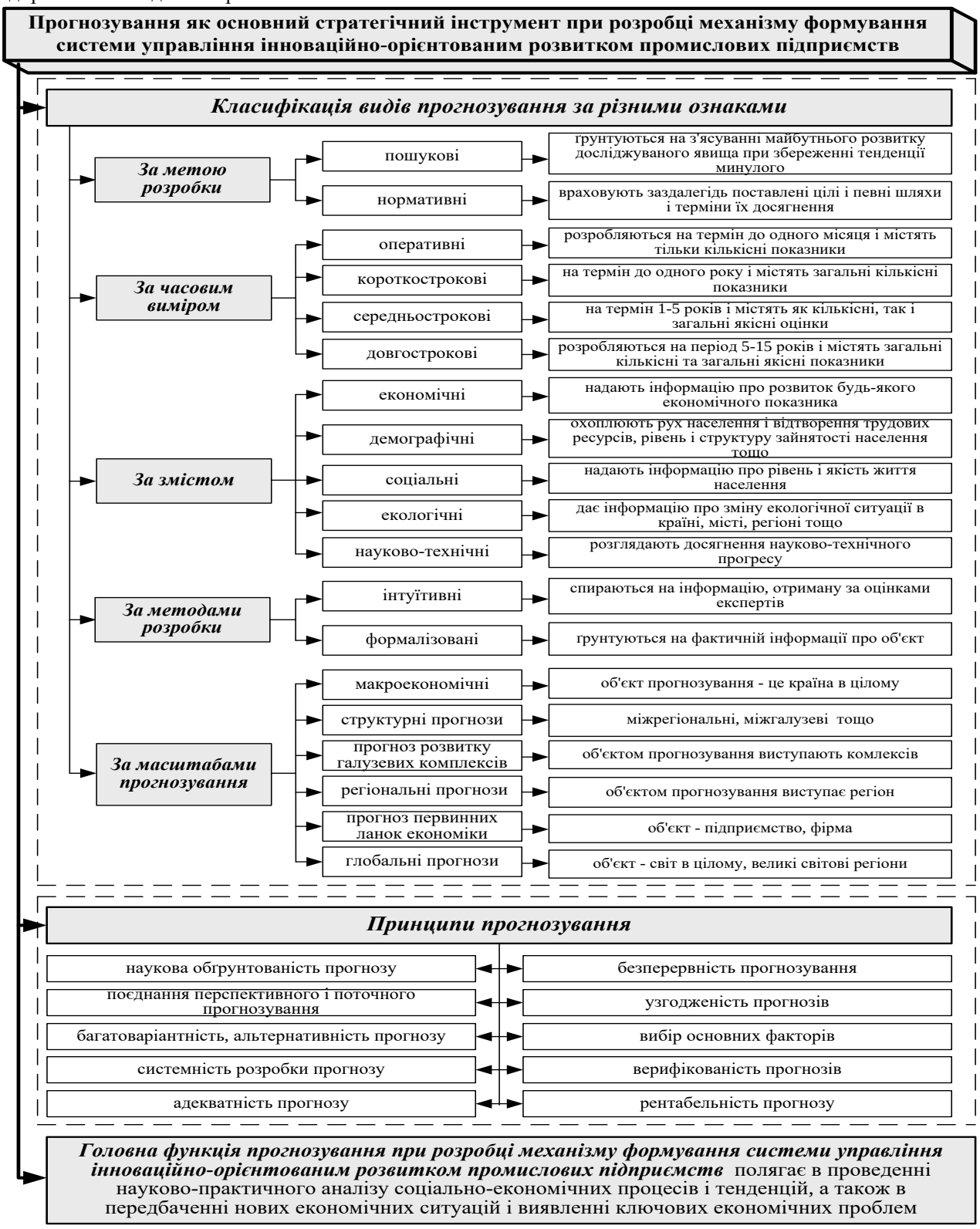

Рис. 1. Науково-теоретичний підхід до прогнозування як основного стратегічного інструменту при розробці механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств

Основні функції прогнозування при розробці механізму формування системи управління інноваційним розвитком промислових підприємств складаються також в дослідженні об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ і процесів в конкретних умовах, на певному етапі розвитку економіки і суспільства, в оцінці об'єкта прогнозування, у виявленні можливих альтернатив розвитку економіки у перспективі, в прийнятті оптимальних управлінських рішень.

На основі розрахованих інтегральних показників оцінки системи управління промисловими підприємствами за 2015-2019 рр., які представлені в табл. 1, за допомогою методу прогнозування ковзаючої середньої було розраховано та побудовано прогнозні показники за допомогою програми MS Excel.

Таблиця 1

Інтегральні показники оцінки системи управління промисловими підприємствами за 2015-2019 рр. (коеф. вимір)

Назва промислового підприємства	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
ДП «Завод «Електроважмаш»»	0,477	0,533	0,630	0,542	0,537
ПрАТ «ХТЗ»	0,368	0,405	0,398	0,412	0,463
ПАТ «ХМЗ «Світло шахтаря»»	0,567	0,640	0,653	0,525	0,534
ПАТ «Турбоатом»	0,678	0,824	0,767	0,779	0,688
ПАТ «ДМБЗ»	0,298	0,309	0,376	0,350	0,356
ТОВ «БМБЗ «Прогрес»»	0,414	0,413	0,496	0,398	0,422
АТ «СЗНЕМБ «Насосенергомаш»»	0,772	0,738	0,769	0,691	0,712
ПАТ «СМБЗ»	0,291	0,346	0,389	0,345	0,336
ПАТ «КРМЗ»	0,371	0,383	0,307	0,313	0,299
ПрАТ «ОМБЗ»	0,278	0,328	0,391	0,439	0,389

Достовірність результатів розрахунків прогнозування було оцінено за допомогою визначення середньої відносної похибки (табл. 2).

Таблиця 2

Інтерпретація значень середньої відносної похибка

Середня відносна похибка (ε),%	Інтерпретація результатів прогнозування
<10	Високий рівень точності
10-20	Добрий рівень точності
20-50	Задовільний рівень точності
> 50	Незадовільний рівень точності

За допомогою методу ковзаючої середньої було визначено за формулою 1 ковзаючу середню для всіх періодів:

$$y_{t+1} = m_{t-1} + \frac{1}{n}(y_t - y_{t-1}), \text{ якщо } n=3, \quad (1)$$

де t + 1 - прогнозний період;
t - період, що передує прогнозному періоду;
y_{t+1} - прогнозований показник;
m_{t-1} - змінна середня за два періоди до прогнозного;
n - число рівнів, що входять в інтервал згладжування;
y_t - фактичне значення досліджуваного явища за попередній період;
y_{t-1} - фактичне значення досліджуваного явища за два періоди, що передують прогнозному.
Розрахунок середньої відносної похибки проводиться за формулою 2:

$$\varepsilon = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^{n} \left[\frac{|y_\phi - y_p|}{y_\phi} \cdot 100 \right], \quad (2)$$

де Уф - фактичні значення ряду динаміки;
Ур - розрахункові (згладжені) значення ряду динаміки;
n - число рівнів часового ряду.

Результати розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління промисловими підприємствами за допомогою методу прогнозування ковзаючої середньої представлено в табл. 3 та на рис. 2-3.

Таблиця 3

Результати прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ДП «Завод «Електроважмаш»», коеф. вимір

Роки	Інтегральний показник	Ковзаюча середня	Розрахунок середньої відносної похибки	Середня відносна похибка за модулем	Середня відносна похибка
2015	0,477	-	-	-	
2016	0,533	0,547	-2,564	2,564	
2017	0,63	0,568	9,788	9,788	
2018	0,542	0,570	-5,105	5,105	
2019	0,537	-	-	-	
			Всього	17,457	5,819<10% Точність прогнозу висока
2020	0,568	0,549	3,345	3,345	
2021	0,559	0,555	0,814	0,814	
2023	0,552	0,560	-1,423	1,423	
2024	0,557	0,556	0,197	0,197	
2025	0,558	0,556	0,403	0,403	
			Всього	6,183	1,236<10% Точність прогнозу висока

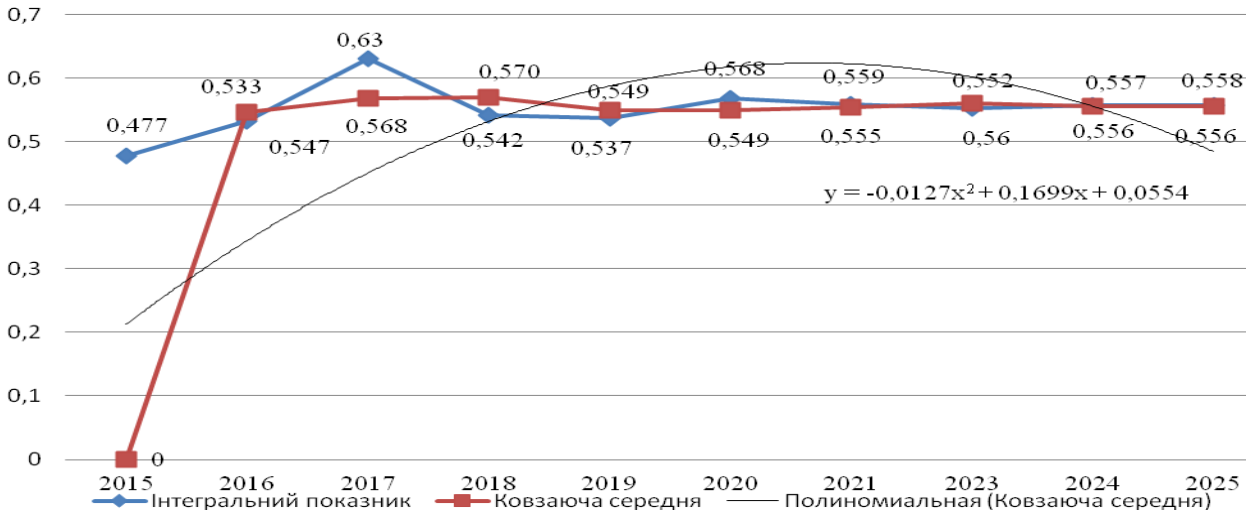

Рис. 2. Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ДП «Завод «Електроважмаш»»

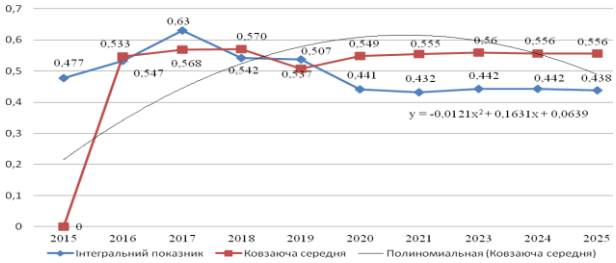

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПрАТ «ХТЗ»

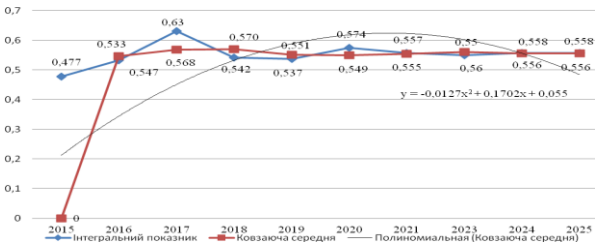

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПАТ «ХМЗ «Світло шахтаря»»

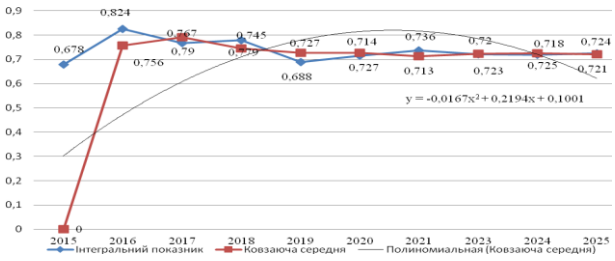

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПАТ «Турбоатом»

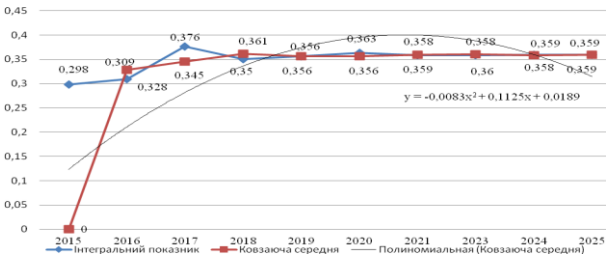

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПАТ «ДМБЗ»

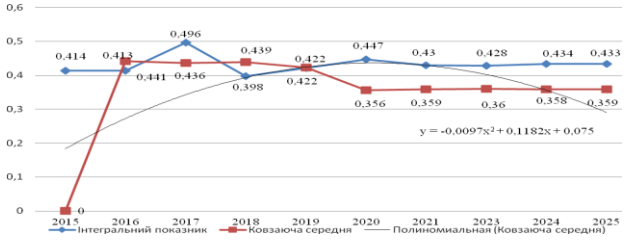

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ТОВ «БМБЗ «Прогрес»»

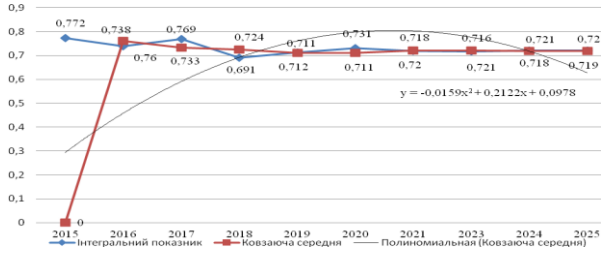

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління АТ «СЗНЕМБ «Насосенергомаш»»

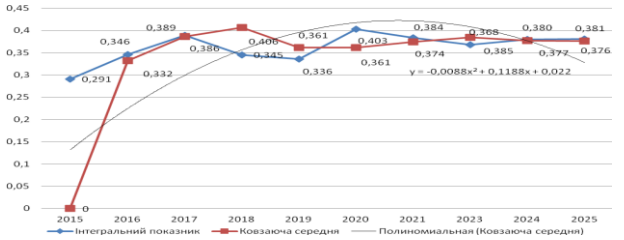

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПАТ «СМБЗ»

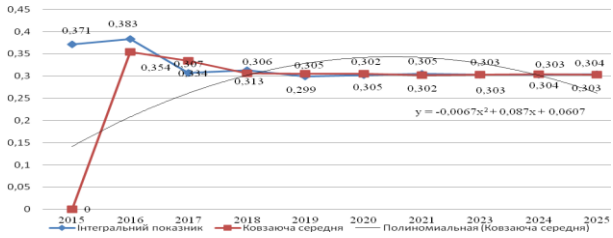

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПАТ «КРМЗ»

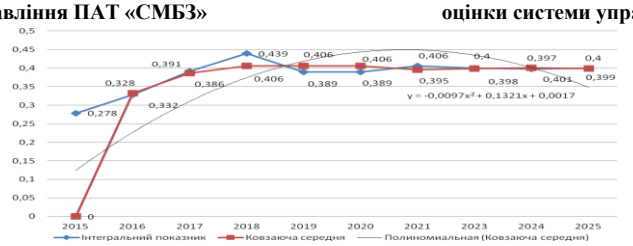

Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління ПрАТ «ОМБЗ»

Рис. 3. Динаміка прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління промислових підприємств

Результати прогнозних розрахунків інтегральних показників оцінки системи управління промислових підприємств на 2020-2025 рр., свідчать про те, що більшість проаналізованих підприємств потребують активного впровадження механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком для підвищення рівня конкурентоспроможності.

При розробці механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком необхідно обов'язково враховувати основний вектор – це людиноцентрованість (рис. 4). Людина грає важливу подвійну роль в інноваційно-орієнтованому розвитку промислових підприємств, як:

- споживач (комітент), котрий формує інноваційний ринковий попит;
- розробник (творець), котрий генерує інноваційні ідеї.

Економічне середовище, в якому функціонують промислові підприємства, знаходиться в постійному русі під впливом змін, що вимагає продукування інноваційних векторів розвитку. Стабільність розвитку та ефективність діяльності промислового підприємства забезпечується за рахунок залучення інноваційних технологій, новаторських організаційних методів та креативних систем управління.

Інноваційно-орієнтований розвиток промислових підприємств є одним з основних процесів, що створюють умови для виживання та конкурентного функціонування в сучасному економічному середовищі. Однак, як і будь-який процес, процес інноваційно-орієнтованого розвитку промислових підприємств повинен бути керованим та орієнтованим на цілі та стратегію підприємства. Це диктує необхідність створення системи управління інноваціями, яку, у свою чергу, слід розвивати з урахуванням реалій та активного залучення людського капіталу.

Основної проблемою на вітчизняних промислових підприємствах є низький рівень інноваційної діяльності, інвестиційної привабливості наукових досліджень та технологічних інновацій.

Завданням розробки механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств є створення стратегії розвитку у пріоритетних сферах, переорієнтації діяльності підприємств на інноваційну модель, підвищення рівня соціально-економічного розвитку, інвестиційної привабливості та інноваційного потенціалу.

Висновок. За результатами проведеного дослідження можна сказати, що інноваційно-орієнтований розвиток має великі резерви для підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, що дозволить створювати конкурентні переваги, проникати на світові ринки та забезпечувати стійку конкурентоспроможність.

Результати прогнозних розрахунків інтегральних показників системи управління промислових підприємств на 2020-2025 рр., свідчать про те, що більшість проаналізованих підприємств потребують

активного впровадження механізму формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком для підвищення рівня конкурентоспроможності, орієнтованого на перспективний розвиток та людиноцентрованість, що дозволить переорієнтувати діяльність промислових підприємств на інноваційну модель, підвищити рівень соціально-економічного розвитку, інвестиційної привабливості та інноваційного потенціалу.

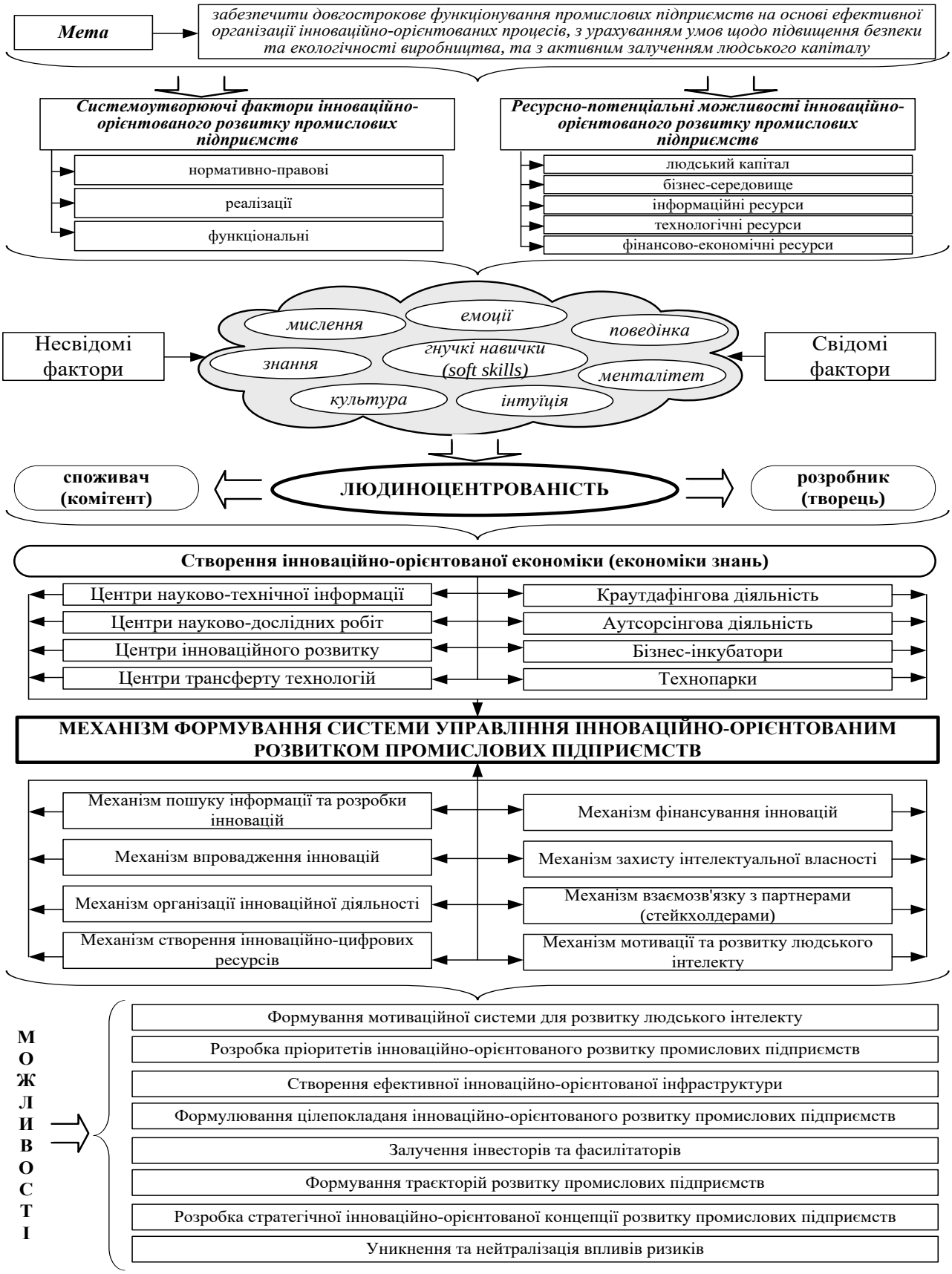

Рис. 4. Механізм формування системи управління інноваційно-орієнтованим розвитком промислових підприємств

Отже, інноваційно-орієнтований розвиток промислових підприємств вимагає відповідних змін у існуючих формах і методах організації управління, що вимагає безперервності та креативності в системі управління інноваціями.

Література

1. Верба В.А., Гребешкова О.М. Аналітична оцінка управлінських технологій розвитку українських підприємств / Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 5. — С. 52–59.

2. Іванова М.І., Маркус О.Е. Порівняльна характеристика методів оцінки конкурентоспроможності / Економічний простір. – 2011. - №48/2. – С. 189 - 196.

3. Білик Р.С. Моделі інноваційного розвитку національних економік в умовах глобальної конкуренції. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (48). 2016. С.16–23.

4. Єгоров І.Ю. Система комплексних індикаторів оцінки науково-технічної та інноваційної діяльності в контексті процесів євроінтеграції. Наука та інновації. 2016. № 4. С. 21–23.

5. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство. СПб.: Бук Чембер Интернэшнл, 1992. 160 с.

6. Кизим М. О., Бєлікова Н. В., Мощицька Т. О. Соціально-економічний розвиток регіонів України та модернізація їх устрою: монографія , Х.: ВД ІНЖЕК, 2011. 304 с.

7. Прохорова В. В., Проценко В. М., Чобіток В. І. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування : монографія. Харків: Українська інженерно-педагогічна академія, 2015. 291 с.

8. Прохорова В.В., Ярмолюк В.І. Інноваційні перетворення як структурний елемент антикризового управління підприємством / Экономика и управление. 2013. № 2. С. 28-33.

9. Тридід О.М. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємства: моногр. Харків: ХДЕУ, 2008. - 364 с.

10. Чобіток В. І. Формування системи оцінки інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств. Соціальна економіка. Науковий економічний журнал Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. № 1 (53). С. 135–139.

11. Чобіток В. І. Інтегрований механізм інтелектуалізації управління холістичним розвитком підприємств: мультиагентні технології. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2019. № 4 (68). С. 148–154.

References

1. Verba V.A., Hrebeshkova O.M. Analitychna otsinka upravlinskykh tekhnolohii rozvytku ukrainskykh pidpryiemstv / Aktualni problemy ekonomiky. — 2010. — № 5. — S. 52–59.

2. Ivanova M.I., Markus O.E. Porivnialna kharakterystyka metodiv otsinky konkurentospromozhnosti / Ekonomichnyi prostir. – 2011. - №48/2. – S. 189 - 196.

3. Bilyk R.S. Modeli innovatsiinoho rozvytku natsionalnykh ekonomik v umovakh hlobalnoi konkurentsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Ekonomika. Vypusk 2 (48). 2016. S.16–23.

4. Yehorov I.Iu. Systema kompleksnykh indykatoriv otsinky naukovo-tekhnichnoi ta innovatsiinoi diialnosti v konteksti protsesiv yevrointehratsii. Nauka ta innovatsii. 2016. № 4. S. 21–23.

5. Druker P. F. Ynnovatsyy y predprynymatelstvo. SPb.: Buk Chember Ynternəshnl, 1992. 160 s.

6. Kyzym M. O., Bielikova N. V., Moshchytska T. O. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehioniv Ukrainy ta modernizatsiia yikh ustroiu: monohrafiia , Kh.: VD INZhEK, 2011. 304 s.

7. Prokhorova V. V., Protsenko V. M., Chobitok V. I. Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryiemstv na zasadakh innovatsiino-spriamovanoho investuvannia : monohrafiia. Kharkiv: Ukrainska inzhenerno-pedahohichna akademiia, 2015. 291 s.

8. Prokhorova V.V., Yarmoliuk V.I. Innovatsiini peretvorennia yak strukturnyi element antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstvom / Ekonomyka y upravlenye. 2013. № 2. S. 28-33.

9. Chobitok V. I. Formuvannia systemy otsinky innovatsiino-investytsiinoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv. Sotsialna ekonomika. Naukovyi ekonomichnyi zhurnal Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. 2017. № 1 (53). S. 135–139.

10. Trydid O.M. Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm rozvytku pidpryiemstva: monohr. Kharkiv: KhDEU, 2008. - 364 s.

11. Chobitok V. I. Intehrovanyi mekhanizm intelektualizatsii upravlinnia kholistychnym rozvytkom pidpryiemstv: multyahentni tekhnolohii. Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu. 2019. № 4 (68). S. 148–154.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.1:338
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-13

ІВАНЧЕНКОВА Л. В.,
ТКАЧУК Г. О.,
СКЛЯР Л. Б.
Одеська національна академія харчових технологій

КОНТРОЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЗА МСФЗ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

У даній статті розглядаються особливості трансформації звітної інформації при укладанні фінансової звітності підприємства за міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ). Авторами проаналізовано алгоритм укладання фінансової звітності за МСФЗ та базові відмінності МСБО від національних підходів до формування фінансової звітності. Представлена послідовність аналітичних процедур процесу трансформації фінансової звітності підприємств харчової промисловості. Означено фактори забезпечення якості обліково-звітної інформації. Виділено напрямки контролю процесу трансформації фінансової звітності. Виділено завдання, інструменти та методичні прийоми внутрішнього контролю процесу трансформації в системі управління підприємством. Авторами запропоновано заходи вдосконалення процесу трансформації та забезпечення його якості на рівні підприємства. За результатами проведеного дослідження зроблено висновки про напрями подальших наукових доробок.

Ключові слова: бухгалтерський облік, фінансова звітність, трансформація фінансової звітності, звітність підприємства, контроль, управління підприємством, міжнародні стандарти фінансової звітності.

LARYSA IVANCHENKOVA,
HALYNA TKACHUK,
LARYSA SKLIAR
Odessa National Academy of Food Technologies

CONTROL OVER THE TRANSFORMATION OF FINANCIAL STATEMENTS IN ACCORDANCE WITH IFRS IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Financial statements, including those concluded in accordance with international requirements, play an important role in the information support of the enterprise management system, must be of high quality and meet the growing needs of users. The preparation of financial statements in accordance with IFRS is a complex process that must be controlled, which justifies the relevance of the chosen research topic. In order to obtain adequate results, the authors used methodological techniques of review analysis of scientific and legal sources, analysis and synthesis, systematization and generalization of the results of the study. This article discusses the features of the transformation of reporting information in the conclusion of financial statements of the enterprise in accordance with International Financial Reporting Standards (IFRS). The authors analyze the algorithm for compiling financial statements in accordance with IFRS and the basic differences between IAS from national approaches to the formation of financial statements. The sequence of analytical procedures of the process of transformation of financial statements of food industry enterprises is presented. Factors for ensuring the quality of accounting and reporting information are identified. Areas of control over the process of transformation of financial statements are identified. Tasks, tools and methodical methods of internal control of the transformation process in the enterprise management system are highlighted. The authors propose measures to improve the transformation process and ensure its quality at the enterprise level. Based on the results of the study, conclusions were made about the directions of further scientific achievements.

Keywords: accounting, financial reporting, transformation of financial reporting, enterprise reporting, control, enterprise management, international financial reporting standards.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітності в Україні» підприємства, що становлять суспільний інтерес, публічні акціонерні товариства, суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, складають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами. Через розбіжності між П(С)БО та МСФЗ українські підприємства, які складають звітність за міжнародними стандартами, змушені трансформувати звітність, складену згідно з П(С)БО.

Метод трансформації використовують більшість підприємств при підготовці фінансових звітів за МСФЗ внаслідок економічності та простоти цього методу. Трансформація – це сукупність процедур перетворення фінансової інформації, складеної за одними правилами (наприклад, за НП(С)БО), у звітні дані, складені за іншими правилами (у даному випадку за правилами МСФЗ).

Даній тематиці присвячені роботи таких науковців як Голов С.Ф. [1], Жолнер І. В. [2], Лучко М. Р., Бенько І. Д. [3], Кузнецова С. О., Чернікова І. Б. [4], Задорожний З. В., Панасюк В.М., Ковальчук Є. К., Бобрівець Л. Я. [5], Чалий І. [6] та інших. Вважаємо за необхідне більше уваги приділити механізму внутрішнього контролю процесу трансформації з огляду на потреби системи управління підприємствами харчової промисловості.

Постановка завдання. В даному досліджені поставлені та виконані наступні завдання: дослідити проблемнні аспекти процесу трансформації фінансової звітності та визначити особливості внутрішнього

контролю трансформації для підприємств харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативну базу укладання фінансової звітності в міжнародному аспекті складають Міжнародні стандарти фінансової звітності, які у широкому розумінні представляють собою комплекс документів, який містить:

– Концептуальну основу фінансової звітності;

– Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ/IFRS), розроблені Радою Комітету з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО/IASC).

– Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, розроблені КМСБО (МСБО/IAS);

– Тлумачення, розроблені постійним комітетом з тлумачень стандартів (ПКТ/SIC), який функціонував з 1997 р. по 2001 р.;

– Тлумачення, розроблені Комітетом з тлумачень міжнародної фінансової звітності (КТМФЗ/IFRIC), прийняті після 2001 р.

Таким чином процес трансформації вимагає від бухгалтера наявності фахових компетентностей щодо знання складу, змісту та практичного застосування Міжнародних стандартів обліку та звітності.

Трансформація – це процедура складання звітності за МСФЗ через коригування звітності, складеної за П(С)БО. При цьому складність і кількість трансформаційних процедур залежать від ступеня розбіжностей вихідних і кінцевих параметрів. Трансформацію виконують на певну дату. За основу беруть господарські операції та записи національного обліку. Ці дані перегруповують за окремим алгоритмом.

Принципи трансформації зрозумілі: повне висвітлення (в процесі трансформації аналізуються всі рахунки бухгалтерського обліку); послідовність (постійне і послідовне застосування облікової політики), порівнянність інформації; обачність (застосування методів, що запобігають завищенню зобов'язань і витрат та заниженню активів та доходів); превалювання сутності над формою; подвійний запис; обґрунтованість; системність; єдиний грошовий вимірник, орієнтованість на результат.

Відповідно до вимог законодавства «підприємства, які … складають фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами, зобов'язані забезпечити ведення бухгалтерського обліку відповідно до облікової політики за міжнародними стандартами після подання першої фінансової звітності або консолідованої фінансової звітності за міжнародними стандартами, що визнається такою у порядку, визначеному міжнародними стандартами» [7].

Нажаль більшість підприємств зважаючи на нестабільне фінансове становище не ведуть паралельного обліку за П(С)БО та МСБО і тому при складанні звітності за МСФЗ користуються саме процедурою трансформації.

В порівнянні з паралельним обліком у процесі трансформації є певні переваги:

1) трансформація менш витрат в порівнянні із паралельним обліком;

2) трансформація суттєво полегшує процес звіряння звітності за МСФЗ із звітністю за П(С)БО;

3) трансформація виступає додатковим інструментом внутрішньогосподарського контролю достовірності обліково-звітної інформації, суттєво зменшує ймовірність ризиків фальсифікації та помилковості звітних даних

Алгоритм укладання фінансової звітності за Міжнародними стандартами фінансової звітності представлена на рис. 1. Такий алгоритм передбачає відповіді системи на ключові питання:

1) Чи укладається фінансова звітність за МСФЗ підприємством вперше?

2) Чи використовує підприємство ведення бухгалтерського обліку за МСБО?

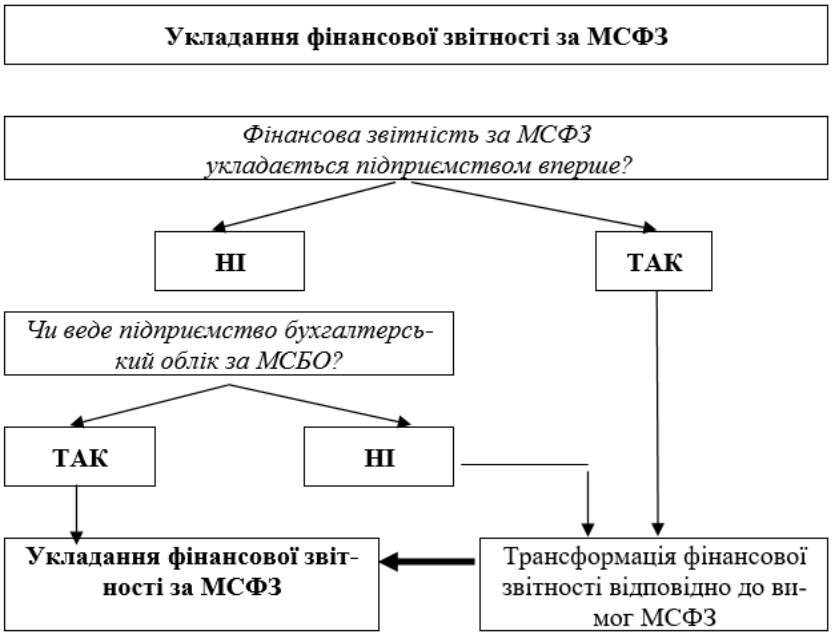

Рис. 1. Алгоритм укладання фінансової звітності за МСФЗ (авторський доробок)

В першому випадку фінансова звітність підприємства, яка була укладена відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку підлягає обов'язковій трансформації.

В другому випадку можуть бути використані 2 варіанти:

1) Якщо підприємство веде бухгалтерський облік одночасно за національними та міжнародними стандартами – фінансова звітність складається автоматично відповідно до вимог МСФЗ та не потребує трансформації.

2) Якщо підприємство веде бухгалтерський облік тільки за національними стандартами – процес трансформації є обов'язковим.

Суттєвою проблемою трансформації фінансової звітності є невідповідність окремих норм національних облікових стандартів вимогам міжнародного законодавства в частині складу проміжної звітності, суттєвості та порівняльної інформації. В табл. 1 систематизовано базові відмінності

Таблиця 1

Базові відмінності МСБО від національних підходів до формування фінансової звітності

Положення	МСБО	Законодавство України
Склад проміжної фінансової звітності	За МСБО 34 проміжна фінансова звітність включає комплект повних або стислих фінансових звітів, передбачених МСБО 1	Згідно ст.13 ЗУ «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» проміжна фінансова звітність включає лише баланс та звіт про фінансові результати
Суттєвість	За МСБО 1 при поданні, згортанні та об'єднані статей у фінансовій звітності слід виходити з їх суттєвості	Форми фінансових звітів та їх зміст встановлені П(С)БО, які не передбачають подання, згортання та об'єднання статей, виходячи з їх суттєвості
Порівняльна інформація	За МСБО 1 порівняльна інформація розкривається стосовно всієї числової інформації фінансових звітів попереднього періоду. Порівняльну інформацію включають до інформації описового характеру, якщо вона є доречною для розуміння звітів	У типовій формі №5 «Примітки до річної фінансової звітності» подання порівняльної інформації не передбачено

До того ж відмінними є зміст окремих статей фінансових звітів. Наприклад, у складі основних засобів за МСБО враховуються залишки капітальних інвестицій, у той час коли відповідно до П(С)БО 7 «Основні засоби» вартість основних засобів та капітальних інвестицій в балансі відображається в різних рядках. Крім того МСФЗ не виділяє окремо малоцінні та швидкозношувані предмети й не передбачає застосування в бухгалтерському обліку податкового методу нарахування амортизації. Такі неузгоджені позиції можна зустріти майже за кожним об'єктом бухгалтерського обліку.

В практиці вибору послідовності трансформації не існує єдиного підходу, хоча умовно процес трансформації можна поділити на три етапи (рис. 2):

1) підготовчий етап трансформації;

2) основний етап трансформації;

3) узагальнення результатів трансформації.

На рис. 2 представлена послідовність аналітичних процедур процесу трансформації фінансової звітності підприємств харчової промисловості.

На наш погляд, підготовчий етап включає:

1) Підготовку облікових даних (облікових регістрів, оборотно-сальдової відомості, підготовку форм фінансової звітності за П(С)БО). Проблемним на даному етапі є забезпечення якості облікової інформації.

2) Підготовка трансформаційних таблиць (перенесення до трансформаційних таблиць облікової інформації, що підлягає трансформації; підготовка допоміжних накопичувальних відомостей). Трансформаційні таблиці готуються до трансформації у довільній формі. Крім того, під час трансформації можуть з'являтися позиції, які вимагають пояснення або додаткового розкриття у Примітках. З метою накопичення та систематизації такої інформації корисно підготувати спеціальні накопичувальні відомості.

3) Оцінка застосування облікової політики (виявлення причин зміни облікової політики; підготовка даних для проведення коригування). На даному етапі складається інформація для формування Приміток.

4) Інвентаризація облікових рахунків на початок звітного періоду (формування каталогу ймовірних помилок та несуттєвих статей; виявлення помилок в обліковій інформації; виявлення несуттєвих операцій; підготовка інформації для коригування). Вважаємо доцільним рекомендувати підприємствам харчової промисловості перед початком основного етапу трансформації розробити каталог (перелік) ймовірних помилок, несуттєвих статей та розбіжностей в системі оцінки, що забезпечить ефективність процесу трансформації.

5) Аналіз розбіжностей між П(С)БО та МСФЗ стосовно оцінки об'єктів обліку (формування каталогу ймовірних розбіжностей; виявлення розбіжностей; підготовка інформації для коригування).

Результатом підготовчого етапу є забезпечення якості трансформаційного процесу.

Слід зазначити, що якість обліково-звітної інформації підприємства забезпечується такими факторами:

1) наявністю базового нормативно-правового забезпечення;

2) наявністю розгалуженої системи інституційного забезпечення;

3) наявністю ефективного методологічного забезпечення;
4) наявністю ефективної системи контролю;
5) наявністю відповідної матеріально-технічної бази та автоматизація облікових процесів;
6) високий рівень кадрової спеціальної підготовки.

Етапи трансформації фінансової звітності за МСФЗ	
Підготовчий етап трансформації	
Підготовка облікових даних	- підготовка оборотно-сальдової відомості - підготовка форм фінансової звітності за П(С)БО
Підготовка трансформаційних таблиць	- перенесення до трансформаційних таблиць облікової інформації, що підлягає трансформації - підготовка допоміжних накопичувальних відомостей
Оцінка застосування облікової політики	- виявлення причин зміни облікової політики - підготовка даних для проведення коригування
Інвентаризація облікових рахунків на початок звітного періоду	- формування каталогу ймовірних помилок та несуттєвих статей - виявлення помилок в обліковій інформації - виявлення несуттєвих операцій - підготовка інформації для коригування
Аналіз розбіжностей між П(С)БО та МСФЗ стосовно оцінки об'єктів обліку	- формування каталогу ймовірних розбіжностей - виявлення розбіжностей - підготовка інформації для коригування
Основний етап трансформації (коригування)	
Коригування показників фінансових звітів відповідно до підготовлених коригувань	- проведення коригувальних записів з використанням методу подвійного запису - формування вартості нових показників
Узагальнення результатів трансформації	
Укладання фінансової звітності за МСФЗ	- укладання Звіту про фінансовий стан (балансу) - укладання Звіту про сукупний дохід, Звіту про рух грошових коштів, Звіту про власний капітал - укладання Приміток до фінансової звітності
Аудиторське підтвердження показників фінансової звітності за МСФЗ	

Рис. 2. Послідовність аналітичних процедур процесу трансформації фінансової звітності підприємств харчової промисловості (авторський доробок)

Суть основного етапу трансформації полягає в коригуванні показників фінансових звітів відповідно до підготовлених пропозицій щодо змін в обліковій політиці, виправленні помилок, списанні несуттєвих статей, ліквідації неузгодженостей між різними системами оцінки облікових статей [9, 10].

Важливим елементом на етапі узагальнення результатів трансформації та укладання фінансової звітності за трансформованими даними є визначення всіх суттєвих статей звітності, по яким необхідне додаткове розкриття. Суттєвою є та інформація, яка може вплинути на прийняття управлінських рішень. Бажано підготувати примітки майже по всіх статтях, крім малозначних та простих, суть яких випливає з їх назви.

Трансформація фінансової звітності – трудомісткий процес, який ускладняється відсутністю дієвого методологічного інструментарію, неефективністю системи контролю та розбіжностями в системі облікової оцінки за національними та міжнародними стандартами. Як бачимо, якість та ефективність процесу трансформації можна забезпечити лише за наявності дієвого контролю за такими напрямками:

1) на рівні держави – контроль дотримання норм діючого законодавства;

2) незалежного контролю – через незалежне аудиторське підтвердження достовірності показників фінансової звітності та дотримання вимог МСБО та МСФЗ;

3) корпоративного контролю дотримання вимог корпоративної політики щодо укладання, подання та оприлюднення фінансової звітності за МСФЗ;

4) внутрішньогосподарського (аудиторського) контролю застосування облікової політики трансформації фінансової звітності, дотримання встановленої послідовності та методології трансформації.

Напрями, завдання та інструменти внутрішнього контролю процесу трансформації в системі управління підприємством представлено на рис. 3.

З метою вдосконалення процесу трансформації та забезпечення його якості на рівні підприємства ефективним є:

1) розробка та впровадження корпоративної політики укладання фінансової звітності за МСФЗ із визначенням змісту, послідовності та методологічного забезпечення трансформації;

2) повна автоматизація бухгалтерського обліку та процесів трансформації;

3) створення каталогів ймовірних помилок в системі бухгалтерського обліку; каталогу несуттєвих

статей, які можна списати в процесі трансформації; каталогу розбіжностей оцінки статей за НП(С)БО та МСБО та МСФЗ;

4) запровадження системи корпоративного контролю додержання встановленої послідовності трансформаційного процесу.

Мета контролю – забезпечити достовірність фінансової звітності за МСФЗ		
Види контролю	**Завдання контролю**	**Інструменти контролю**
- Корпоративний контроль -Внутрішньогруповий контроль - Внутрішній аудит	- Дотримання МСФЗ -Забезпечення якості вхідної інформації - Дотримання процедури - Дотримання методології -Дотримання облікової політики	- Облікова політика - Методика трансформації - Каталоги помилок та несуттєвитх статей - Каталог розбіжностей МСБО та П(С)БО - Трансформаційні таблиці
Методичні прийоми контролю – інвентаризація, оглядовий аналіз, аналітичні розрахунки, документальна перевірка		

Рис. 3. Напрями, завдання та інструменти внутрішнього контролю процесу трансформації в системі управління підприємством

Висновки з проведеного дослідження. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок про важливість та актуальність застосування процесу трансформації фінансової звітності відповідно до МСФЗ для сучасного підприємства. Зміст трансформації полягає у проведені відповідних коригувань показників фінансової звітності, укладеної за П(С)БО, проведення яких ускладняється за відсутності відповідного методичного інструментарію, низьким рівнем контрольованості та недостатнім рівнем підготовки облікових працівників. Також цікаво було б дослідити, як використовуються базові положення процесу трансформації при складанні консолідованої та інтегрованої звітності за МСФЗ.

Література

1. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами (методичні рекомендації) / 3-е перероб. та допов. вид., за ред. С.Ф. Голова. К: ЦУЛ, 2017. 783 с.
2. Жолнер І. В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами: навчальний посібник. / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т харчових технологій. К.: ЦУЛ, 2012. 368 с.
3. Лучко М. Р., Бенько І. Д. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 360 с.
4. Кузнецова С. О., Чернікова І. Б. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : навч. посіб. Х. : Видавництво «Лідер», 2016, 318 с.
5. Облік і звітність за міжнародними стандартами: навч. посіб. / З. В. Задорожний, В.М. Панасюк, Є. К. Ковальчук, Л. Я. Бобрівець. 2-е вид. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 304 с.
6. Чалий І. Бухоблік для дорослих. МСФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки. / І. Чалий. Х.: Фактор, 2011. 400с.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон в редакції від 14 листопада 2020 року №996-XIV / Верховна рада України. Законодавство України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.
8. Текст міжнародних стандартів фінансової звітності (стандартів МСФЗ), включаючи міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (стандарти МСБО) та тлумачення (тлумачення КТМФЗ, тлумачення ПКТ) / Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Міністерство фінансів України; веб-сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti.
9. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. Економічний часопис – XXI. Scopus Indexed. 2018. №172(7-8), С. 44-50.
10. Лагодієнко В.В., Суханова А.В. Характеристика економічної безпеки підприємств та оцінка основних індикаторів безпеки. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка, Серія «Економічні науки». 2019. Вип. 206. С. 305–318.

References

1. Transformatsiia finansovoi zvitnosti ukrainskykh pidpryiemstv u finansovu zvitnist za mizhnarodnymy standartamy (metodychni rekomendatsii) / 3-e pererob. ta dopov. vyd., za red. S.F. Holova. K: TsUL, 2017. 783 s.
2. Zholner I. V. Finansovyi oblik za mizhnarodnymy ta natsionalnymy standartamy: navchalnyi posibnyk. / Min-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Nats. un-t kharchovykh tekhnolohii. K.: TsUL, 2012. 368 s.
3. Luchko M. R., Benko I. D. Oblik i finansova zvitnist za mizhnarodnymy standartamy. Ternopil : Ekon. dumka TNEU, 2016. 360 s.
4. Kuznetsova S. O., Chernikova I. B. Oblik i finansova zvitnist za mizhnarodnymy standartamy : navch. posib. Kh. : Vydavnytstvo «Lider», 2016, 318 s.
5. Oblik i zvitnist za mizhnarodnymy standartamy: navch. posib. / Z. V. Zadorozhnyi, V.M. Panasiuk, Ye. K. Kovalchuk, L. Ya. Bobrivets. 2-e vyd. Ternopil: TNEU, 2015. 304 s.
6. Chalyi I. Bukhoblik dlia doroslykh. MSFZ-transformatsiia. Upravlinnia prybutkom. Podatky. / I. Chalyi. Kh.: Faktor, 2011. 400s.

7. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini. Zakon v redaktsii vid 14 lystopada 2020 roku №996-XIV / Verkhovna rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy: veb-sait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.

8. Tekst mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti (standartiv MSFZ), vkliuchaiuchy mizhnarodni standarty bukhhalterskoho obliku (standarty MSBO) ta tlumachennia (tlumachennia KTMFZ, tlumachennia PKT) / Rada z mizhnarodnykh standartiv bukhhalterskoho obliku. Ministerstvo finansiv Ukrainy; veb-sait. URL: https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti.

9. Mudrak R.P., Lahodiienko V.V., Lahodiienko N.V. Vplyv sukupnykh vytrat na obsiahy natsionalnoho vyrobnytstva. Ekonomichnyi chasopys – XXI. Scopus Indexed. 2018. №172(7-8), S. 44-50.

10. Lahodiienko V.V., Sukhanova A.V. Kharakterystyka ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv ta otsinka osnovnykh indykatoriv bezpeky. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka, Seriia «Ekonomichni nauky». 2019. Vyp. 206. S. 305–318.

Надійшла / Paper received : 24.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-14

БЕЗУГЛА Л. С.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ПІЛОВА К. П.,
МАКУХА Ю. М.
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

СТРАТЕГІЯ БЛАКИТНОГО ОКЕАНУ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ БІЗНЕС-СТРУКТУР

У статті розглянуто особливості стратегії «блакитного океану» як інноваційного вектору розвитку бізнес-структур. Встановлено, що для успішного функціонування бізнес-структур з реалізацією інноваційних продуктів потрібна ефективна система стратегічного управління. Доведено, що стратегія інноваційного розвитку бізнес-структур описується взаємопов'язаним комплексом дій, направлених на зміцнення життєздатності та їх конкурентоспроможності. Визначено, що суть стратегії «блакитного океану» полягає в створенні нового продукту, формування не існуючого раніше попиту, нового ринку, де практично відсутні конкуренти. Доведено, що концепція «блакитного океану» передбачає неодмінну результативність будь-якого проєкту, бізнесу, якщо у нього є дві риси: проєкт або бізнес має створювати інновацію цінності для споживача, а не просто вигоду або цінність. Визначено, що блакитний океан являє собою середовище з високим рівнем інновацій, в якій пропонуються продукти і послуги, що мають справді унікальну цінність для нових ринкових просторів і є результатом новаторства і експериментів.

Ключові слова: стратегія, управління, бізнес-структура, блакитний океан, інновації, конкурентоспроможність, інноваційна діяльність.

LIUDMYLA BEZUHLA
Dnipro State Agrarian and Economic University
KATERYNA PILOVA,
IURII MAKUKHA
Dnipro University of Technology — Compliance with the Time

BLUE OCEAN STRATEGY AS AN INNOVATIVE VECTOR OF BUSINESS STRUCTURES DEVELOPMENT

The article considers the features of the strategy of the "blue ocean" as an innovative vector for the development of business structures. It is established that for the successful functioning of business structures with the implementation of innovative products requires an effective system of strategic management. It is proved that the strategy of innovative development of business structures is described by an interconnected set of actions aimed at strengthening the viability and competitiveness. It is determined that the essence of the strategy of the "blue ocean" is to create a new product, the formation of non-existent demand, a new market where there are virtually no competitors. It is proved that the concept of the "blue ocean" implies the essential effectiveness of any project, business, if it has two features: the project or business should create innovation value for the consumer, not just benefit or value. It is determined that the blue ocean is an environment with a high level of innovation, which offers products and services that have a truly unique value for new market spaces and are the result of innovation and experimentation. The modern economy with its high rates of development and scientific and technological progress stimulate the emergence of new sectors in world markets. In the process of entering a fundamentally new market, it is necessary to assess in advance the possibility of influence of suppliers and buyers on the cost of a new product and its production cycle. And if buyers are limited in their influence by the lack of alternatives, then suppliers can make a significant impact. You also need to evaluate in advance how quickly competitors will enter the market or substitute products or services will appear. In general, the Blue Ocean strategy is extremely progressive, for its successful implementation as an innovative vector of business structure development, it is important that all tactical steps are agreed, and that there is a clear regulation of business processes. The topic of the strategy of the "blue ocean" as an innovative vector of development of business structures is extremely relevant in the current realities of economic relations in Ukraine and requires further research and justification.

Keywords: strategy, management, business structure, Blue Ocean, innovations, competitiveness, innovative activity.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах в усьому світі інноваційна діяльність розглядається як одна з головних умов модернізації економіки. Однак для успішного функціонування бізнес-структур з реалізацією інноваційних продуктів потрібна ефективна система стратегічного управління. Економічні процеси, що відбуваються в світі підтверджують важливість інноваційного розвитку бізнес-структур як ключової передумови їх функціонування і виходу на світові ринки, отже вибір засобів, методики і інструментарію збільшення ефективності динаміки розвитку та підвищення конкурентоспроможності сучасних бізнес-структур, набуває все більшої актуальності. В основі управління інноваційним розвитком лежить розробка стратегії, її адаптація до специфіки бізнес-структур і реалізація. Розробка стратегії бізнес-структур - безперервний процес, пов'язаний з постійним зміною положень стратегії, яке, в свою чергу, обумовлено змінами зовнішнього середовища бізнес-структур. Завдання стратегічного управління полягає в пристосуванні бізнес-структур до цих змін. На формування стратегії бізнес-структур впливає багато факторів. Взаємодія цих факторів носить специфічний характер для кожної галузі і бізнес-структур і завжди змінюється в часі. До основних факторів, формування стратегії,

можна віднести наступні: соціальні, політичні, цивільні і регулюючі норми; привабливість галузі і умови конкуренції; специфічні ринкові можливості і загрози; сильні і слабкі сторони бізнес-структур, їх конкурентні можливості; особисті амбіції, філософія бізнесу і етичні погляди менеджерів; цінності і культура бізнес-структур.

В умовах сьогодення актуальності набуває процес освоєння нових ринкових ніш. Інноваційний вектор сучасних реалій - бути унікальним та винятковим. Саме такі твердження в філософії розвитку бізнес-структур пропонує стратегія «блакитного океану», ключовим інструментарієм якої виступає, переорієнтація бізнес-процесів. Беззаперечною є актуальність даної тематики, адже аналізуючи світовий досвід простежується точність та результативність стратегії «блакитного океану», реалізація якої дає змогу створити бізнес-середовище без існування в ньому конкурентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегія «блакитного океану» була запропонована Кім Чан і Рене Моборн. Дослідженням ключових векторів інноваційного розвитку бізнес-структур займалися у в своїх наукових працях вітчизняні та закордонні вчені-економісти, такі як: Безугла Л.С., Антонюк Л.Л., А.М. Поручник, В.С. Савчук, Вергал К.Ю., Шегда А., Онисенко Т, Шумпетер Йозеф А., Павленко І.А., Айвазов А. Л., Єремичева А. Н., Немеш О. І., Репіч А.Т. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Разом з тим, незважаючи на таку пильну увагу до окресленої проблеми з боку вчених, актуальним і необхідним залишається проведення наукових досліджень у напрямі розвитку стратегії «Блакитного океану» як середовище з високим рівнем інновацій, в якому пропонуються продукти і послуги, що мають унікальну цінність для нових ринкових просторів і є результатом новаторства і експериментів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні та систематизації ключових положень стратегії «блакитного океану» як інноваційного вектору розвитку бізнес-структур.

Виклад основного матеріалу. В сучасних реаліях господарювання цінність продукту в очах споживача кардинально змінюється. Продажі - це комунікації, які створюють відносини або не створюють їх. Керуючи комунікаціями, ми управляємо продажами, створюючи інноваційний продукт, який має цінність для клієнта і приносить прибуток. Все більша кількість бізнес-структур розуміє, що не можна управляти продажами ефективно без правильного позиціонування свого продукту. В продукті повинна бути цінність, яка є нематеріальною. Протягом тривалого часу розвиток бізнес-структур був спрямований на підвищення якості та зниження ціни. В сьогоднішніх реаліях цінність і унікальність продукту полягає не в тому, що він краще за інших, а в тому, що він - інший. При цьому цінність продукту - це не тільки сам продукт, а це і продавець, який його продає, і реклама, яка його супроводжує, і канали розподілу. Головною ціллю виробника виступає його соціальна відповідальність, ставлення до екології і гострих питань сучасності.

Стратегія бізнес-структур - це загальний напрям, спосіб управління, набір правил і принципів, керуючись якими забезпечують досягнення стійких конкурентних позицій та інших головних цілей бізнес-структур, виходячи з її реальних можливостей, які визначаються за допомогою глибокого аналізу минулих результатів діяльності, зовнішнього середовища і сформованих відносин з конкурентами, постачальниками, а також на основі прогнозу їх зміни в майбутньому.

За твердженням Безуглої Л.С.: «відправною точкою формування управлінської і маркетингової стратегії є аналіз ринкового середовища і прогноз подальшого розвитку ринку, що включає: макро- і мікро сегментацію, оцінку привабливості обраних товарних ринків і їх сегментів, оцінку конкурентоспроможності і конкурентних переваг фірми та її товарів на ринку. Далі безпосередньо розробляються стратегії в залежності від організаційного рівня розробки. На рівні підприємства формується загальна стратегія, що відображає загальну стратегічну лінію розвитку і комбінацію можливих його напрямів із врахуванням наявних ринкових умов. На рівні окремих напрямків діяльності чи товарних підрозділів підприємства розробляється стратегія розвитку даного напряму» [1, с. 29].

Стратегія інноваційного розвитку бізнес-структур описується взаємопов'язаним комплексом дій, направлених на зміцнення життєздатності та їх конкурентоспроможності. Важливо зауважити, що будь-які стратегічні кроки мають інноваційний характер, адже вони ґрунтуються на нововведеннях виробничій, збутовій або ж управлінській сферах [2, с. 132].

За змістом стратегія інноваційного розвитку враховує основні базисні процеси в організації і в її зовнішньому середовищі, можливості зростання інноваційного потенціалу організації. В основі розробки стратегії інноваційного розвитку мають бути стратегічні управлінські рішення, такі як орієнтовані на майбутнє, на постійні зміни середовища та пов'язані із залученням значних матеріальних ресурсів, широким використанням інтелектуального потенціалу [3 с. 27].

Ключова мета застосування інновацій в розвитку бізнес-структур ґрунтується на тому, щоб пропонувати, генерувати, здійснювати контроль нових ідей і управляти ними в рамках бізнес-структури та виходити з отриманими результатами на ринок. Підґрунтям управління інноваціями бізнес-структур виступає збалансована взаємодія новаторів а також тих, хто несе відповідальність за напрямок діяльності бізнес-структур та їх стабільність [4, с. 9].

Варто зауважити, що існує два типи інновацій. Перший представляє собою покрокове нововведення, котре забезпечує стійке удосконалення продукту, обслуговування або процесу; другий тип – це радикальне нововведення часто по природі своїй руйнівне відносно існуючих технологій.

Шумпетер Й. досліджуючи та аналізуючи значення інновацій, виокремив п'ять їх видів: кожен з яких має в собі як радикальні, так і поступові інновації, насамперед:

– введення нового продукту або істотні зміни в існуючому продукті; – технологічні інновації;

– освоєння нового ринку (переважно в географічному сенсі);

– розвиток нових джерел постачання матеріалів і компонентів; – зміни в організації виробництва та управління [5, с. 84].

Павленко І.А. звертає увагу на те, що: «інноваційними стратегіями можуть бути: інноваційна діяльність, що спрямована на одержання нових продуктів, технологій і послуг; застосування нових методів виробництва, маркетингу й управління; перехід до нових організаційних структур; застосування нових видів ресурсів і нових підходів до використання традиційних ресурсів» [6, с. 156].

За рахунок своїх особливостей інноваційні стратегії з одного боку виступають, ефективним управлінським інструментом, а з іншого – створюють певні проблеми в управлінні бізнес-структурами. На рисунку 1 розглянемо інфраструктурне забезпечення стратегій інноваційного розвитку бізнес-структур.

Рис.1. Інфраструктурне забезпечення стратегій інноваційного розвитку бізнес-структур.

Джерело: адаптовано авторами за [2, 3, 9]

Інфраструктура виступає одним із головних чинників, котрі забезпечують розробку стратегії і її логічне завершення. У випадку коли не вистачає ресурсів, кваліфікації менеджерів, належної структури організаційної, стратегія розвитку інноваційного не може бути виконана.

В останні десятиліття популярним стає створення бізнес-ідей, відповідних стратегії «блакитних океанів». Згідно з думкою авторів книги «Стратегія блакитного океану», стратегія блакитного океану - це про те, як створити вільну ринкову нішу і перестати боятися конкурентів [7].

Кім Чан і Рене Моборн описали стратегію «блакитного океану» як альтернативу жорстокої конкурентної боротьби. Написання книги «Стратегія Блакитного Океану» засноване на дослідженні, протяжністю в десять років, а також аналізі тридцяти галузей промисловості за останні сто років. Іншими словами, «блакитний океан» - це ринок, у якому конкуренцію ще ніхто не створив [7].

Суть стратегії «блакитного океану» полягає в створенні нового продукту, формування не існуючого раніше попиту, нового ринку, де практично відсутні конкуренти. Під «блакитним океаном» розуміється новий неконкурентний ринок.

Стратегія блакитного океану - це відображення поглядів авторів на підхід до маркетингової стратегії розвитку компанії бізнес-структур з позиції творчості, а не війни - прямої конкуренції з незліченною кількістю виробників схожих або аналогічних продуктів.

В своєму інтерв’ю професор Чан Кім зазначає: «креативність, мотивована команда, інновації, технології, розроблення зрозумілої стратегії - ось те, що потрібно бізнесу для ефективного руху до успіху. Те саме професор відносить і до країн, які хочуть розвиватися. У своїй книзі він відзначив п’ять чинників, як перейти до блакитного океану. Перший чинник - це всі повинні розуміти, де ми перебуваємо зараз, в якій точці. Другий - де ми хочемо перебувати. Третій - способи, як дійти туди, куди нам потрібно. Четвертий чинник теж дуже важливий - комунікація, ефективна комунікація із суспільством, яке має розуміти плани і наміри свого уряду. Ну і п'ятий чинник - національна стратегія, як саме можна впровадити зміни з найменшими втратами грошей платників податків» [8].

Концепція «блакитного океану» передбачає неодмінну результативність будь-якого проекту, бізнесу, якщо у нього є дві риси: проект або бізнес має створювати інновацію цінності для споживача, а не просто вигоду або цінність.

Нова цінність створюється для споживачів за допомогою інноваційних товарів, інноваційних методів їх виробництва і принципово нових способів продажу, які ринок раніше ніколи не пропонував; проект або бізнес повинні мати низькі витрати, які обумовлені тим, що інноваційний продукт не вимагає капітальних витрат, великого числа робочих, витрат на просування і ін. Тобто, зниження витрат відбувається за рахунок скасування і зниження факторів, за якими йде конкуренція в галузі.

Для досягнення інновації цінності пропонується аналітичний інструмент під назвою модель чотирьох дій [9], що детально представлений на рисунку 2.

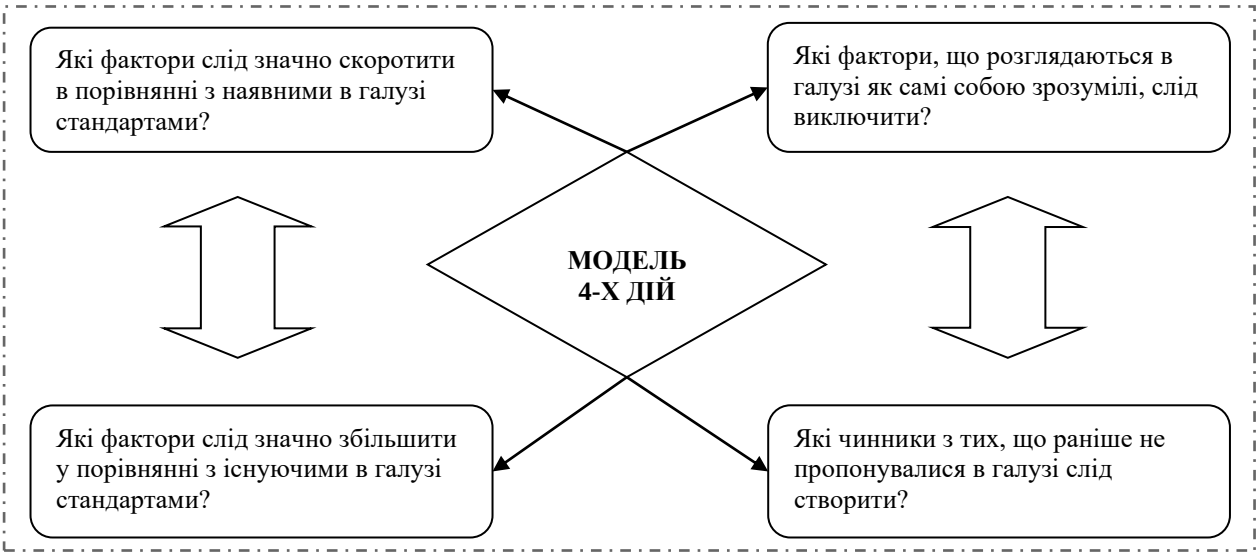

Рис. 2. Інноваційний аналітичний інструмент «Модель 4-х дій».

Джерело: [9]

Протилежністю «блакитного океану» є «червоний океан», середовище, в якому за кожного споживача ведеться запекла боротьба, в якої конкуренція знаходиться на найвищому рівні і, більш того, гравці «червоного океану» не завжди готові діяти за правилами і законами конкурентної боротьби.

Також професор Чан Кім наголошує на тому, що: «Нестабільне середовище - це найкращий час і можливість вчитися, творити і змінювати своє майбутнє. І саме зараз Україна має можливість перейти від «червоного» океану до «блакитного». Тобто вийти з парадигми жорсткої конкуренції і сконцентрувати свої зусилля на ринках, де немає конкурентів, але є величезний потенціал для розвитку. Сьогодні Україна має всі передумови, щоб знайти для себе нові можливості, які зроблять її потужним гравцем в Європі. Інновації та наука здатні допомогти в цьому» [8].

На думку Репіч А.Т.: «питання створення блакитних океанів не є таким актуальним для ринків України, як для Заходу, оскільки жорсткої конкуренції в нашій країні немає. Більше того, на більшості ринків конкуренції немає взагалі. Наші виробники і близько не почували на собі такого тиску з боку конкурентів, як це відбувається на більшості розвинутих, сформованих, насичених західних ринків» [10].

На нашу думку, блакитний океан являє собою середовище з високим рівнем інновацій, в якій пропонуються продукти і послуги, що мають справді унікальну цінність для нових ринкових просторів і є результатом новаторства і експериментів. В такому середовищі, взагалі немає цінової конкуренції, оскільки ніхто не пропонує новим клієнтам на цих ринкових просторах точно те ж саме, що і ви, тому прибуток - значно вище. Однак важливо пам'ятати, що суть даної концепції полягає не у винаході абсолютно нового продукту або розробці оригінальної ідеї тільки для того, щоб обійти конкурентів, а в тому, щоб запропонувати щось нове, використовуючи і перетворивши те, що у вас вже є.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що в умовах сьогодення велика кількість бізнес-структур відходять від класичних стратегій розвитку і намагаються зробити певний інноваційний прорив шляхом виходу на принципово нові ринки. Сучасна економіка з її високими темпами розвитку і науково-технічний прогрес стимулюють появу на світових ринках нових секторів. У процесі виходу на принципово новий ринок необхідно заздалегідь оцінити можливості впливу постачальників і покупців на вартість нового продукту і його виробничий цикл. І якщо покупці обмежені в своєму впливі відсутністю альтернативи, то постачальники можуть здійснювати досить істотний вплив. Також необхідно заздалегідь оцінити, як швидко на ринок прийдуть конкуренти або з'являться товари чи послуги-замінники. Взагалі, стратегія «блакитного океану» є надзвичайно прогресивною, для успішної її реалізації як інноваційного вектору розвитку бізнес-структур важливо, щоб були узгоджені всі тактичні кроки, а також існувала чітка регламентація бізнес-процесів. Тематика стратегії «блакитного океану» як інноваційного вектору розвитку бізнес-структур є надзвичайно актуальною в сучасних реаліях економічних відносин в Україні та потребує подальших наукових досліджень та обґрунтувань.

Література

1. Безугла Л.С. Формування маркетингової стратегії підприємства. Агросвіт. 2014. №21. С. 28-31.

2. Антонюк Л.Л., Поручник А.М, Антонюк Л.Л., Савчук В.С. Інновації: Теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. К.: КНЕУ, 2003. 394 с.

3. Вергал К.Ю. Теоретико-методологічні основи розробки стратегії інноваційного розвитку підприємства. Управління розвитком. 2008. № 19. С. 27-28.

4. Шегда А., Онисенко Т. Інструменти управління інноваційною діяльністю на книговидавничих підприємствах. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2013. №10(151). с. 8-12.

5. Шумпетер, Йозеф А. Теорія економічного розвитку : дослідж. прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. пер. Василя Старка. К.: Києво-Могил. акад. 2011. С. 241.

6. Павленко І.А. Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України : монографія. К. : КНЕУ. 2007. 248 с.

7. Чан Кім, Рене Моборн Стратегія блакитного океану URL: https://knigogo.com.ua/chitati-online/strategiya-blakytnogo-okeanu-yak-stvoryty-bezhmarnyj-rynkovyj-prostir-i-pozbutysya-konkurentsiyi/ (дата звернення: 09.09.2020).

8. «Стратегія блакитного океану»: як в Україні бізнес вже користується важливими порадами професора Чана Кіма. веб-сайт. URL: https://lb.ua/economics/2019/11/20/442696_strategiya_golubogo_okeana.html (дата звернення: 07.09.2020).

9. Айвазов А. Л., Еремичева А. Н., Немеш О. И. Стратегия в построении бизнес-моделей. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. № S16. URL: http://e-koncept.ru/2016/76181.htm (дата звернення: 10.09.2020).

10. Репіч А.Т. Актуальність стратегії блакитних океанів для українського ринку: URL: http://dspace.nuft.edu.ua/ jspui/bitstream/123456789/2917/1/8.pdf (дата звернення: 10.09.2020).

References

1. Bezuhla L.S. (2014). Formuvannja marketynghovoji strateghiji pidpryjemstva [Formation of marketing strategy of the enterprise]. Aghrosvit. no. 71, pp. 70−76.

2. Antonjuk L.L., Poruchnyk A.M, Antonjuk L.L., Savchuk V.S. (2003) Innovations: Theory, mechanism of development and commercialization [Innovations: Theory, mechanism of development and commercialization]. Kyjiv: KNEU. (in Ukrainian).

3. Verghal K.Ju. (2008) Teoretyko-metodologhichni osnovy rozrobky strateghiji innovacijnogho rozvytku pidpryjemstva [Theoretical and methodological bases of development of strategy of innovative development of the enterprise]. Upravlinnja rozvytkom. no. 19, pp. 27-28.

4. Sheghda A., Onysenko T. (2013) Instrumenty upravlinnja innovacijnoju dijaljnistju na knyghovydavnychykh pidpryjemstvakh [Tools for managing innovation in book publishing companies]. Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. no. 10, pp. 8-12.

5. Shumpeter, Jozef A. (2011) Teorija ekonomichnogho rozvytku : doslidzh. prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnogho cyklu [Theory of economic development: research. income, capital, credit, interest and economic cycle]. Kyjiv: Kyjevo-Moghyl. akad. (in Ukrainian).

6. Pavlenko I.A. (2007) Innovacijne pidpryjemnyctvo u transformacijnij ekonomici Ukrajiny [Innovative entrepreneurship in the transformational economy of Ukraine]. Kyjiv: KNEU. (in Ukrainian).

7. Chan Kim, Rene Moborn (2015) Strateghija blakytnogho okeanu [Blue Ocean Strategy] available at: https://knigogo.com.ua/chitati-online/strategiya-blakytnogo-okeanu-yak-stvoryty-bezhmarnyj-rynkovyj-prostir-i-pozbutysya-konkurentsiyi/ (accessed: 09 September 2020).

8. «Strateghija blakytnogho okeanu»: jak v Ukrajini biznes vzhe korystujetjsja vazhlyvymy poradamy profesora Chana Kima ["Blue Ocean Strategy": how business in Ukraine already uses the important advice of Professor Chan Kim.] available at: https://lb.ua/economics/2019/11/20/442696_strategiya_golubogo_okeana.html (accessed: 07 September 2020).

9. Ayvazov A. L., Eremicheva A. N., Nemesh O. I. (2016) Strategiya v postroenii biznes-modeley [Strategy in building business models]. Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Kontsept» available at: http://e-koncept.ru/2016/76181.htm (accessed: 10 September 2020).

10. Repich A.T. (2013) Aktualjnistj strateghiji blakytnykh okeaniv dlja ukrajinsjkogho rynku [Relevance of the blue oceans strategy for the Ukrainian market] available at: http://dspace.nuft.edu.ua/ jspui/bitstream/123456789/2917/1/8.pdf (accessed: 10 September 2020).

Надійшла / Paper received : 11.09.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 005.95/.96:338.4]:[005.21:330.341.1]
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-15

МАРКОВА С. В.
Запорізький національний університет

ЗАБЕЗПЕЧЕННІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ОСНОВНИМИ ФАКТОРАМИ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ

У статті розкривається важливість ефективного управління основним фактором виробництва на підприємстві — персонал. Охарактеризовано систему життєзабезпечення діяльності підприємства за рахунок факторів виробництва. Визначено чинники, що спрямовані на підвищення рівня життєзабезпечення діяльності підприємств харчової промисловості. Висвітлено основні складові управління персоналом, функції, засоби впливу на працівників. У роботі представлено анкетне дослідження щодо визначення показника «лояльність персоналу до бренду». Автор наголошує, що не можливо створювати якісний продукт, без людей/ працівників, що не вірять у його якість та не знають переваги власного товару над конкурентами. У дослідженні запропоновано метод оцінки інтегрального показника життєзабезпечення діяльності підприємства з урахуванням фактора виробництва «Персонал» для промислових підприємств Запорізького регіону. Визначені основні положення інноваційної стратегії щодо підвищення рівня життєзабезпечення діяльності підприємства за рахунок ефективного використання персоналу.

Ключові слова: стратегія, фактори виробництва, персонал, життєзабезпечення діяльності підприємства, інновація, нематеріальне стимулювання.

SVITLANA MARKOVA
Zaporizhzhia National University

PROVISION OF THE ENTERPRISE BY THE MAIN FACTORS OF PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF INNOVATIVE ADAPTATION STRATEGY

The article reveals the importance of effective management of the main factor of production at the enterprise - personnel. The system of life support of the enterprise activity at the expense of factors of production is characterized. These include: labor, capital, land and entrepreneurial ability. Factors aimed at increasing the standard of living of the food industry are identified. The main components of personnel management, the functions of personnel evaluation at the enterprise, namely: administrative, motivating, guiding and control.

Respondents-employees of the food industry enterprises on the influence of tangible and intangible methods of stimulation and motivation of personnel are analyzed, the minimum existence of intangible factors of influence on the personnel is determined.

The paper presents a questionnaire study to determine the indicator «staff loyalty to the brand.» The author emphasizes that it is impossible to create a quality product without people / employees who do not believe in its quality and do not know the advantages of their own product over competitors. The study proposes a method for estimating the integrated indicator of life support of the enterprise taking into account the factor of production «Personnel» for industrial enterprises of the Zaporozhye region. The main provisions of the innovation strategy to increase the standard of living of the enterprise through the efficient use of staff are identified.

At the end of the study, a strategy for improving the integral coefficient is proposed, for example, by: creating conditions for career growth of employees; mention of the employee's name in the project or product implemented by him; thanks for effective work on the company's website; posting photos of the best employees of the company

Key words: strategy, factors of production, personnel, life support of enterprise activity, innovation, intangible stimulation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах постійних змін, управління життєзабезпечення підприємства, займає одну з важливих характеристик ефективності управління компанією, що сприяє її подальшому функціонуванню, прибутковості та розвитку. Гостре реагування, удосконалення управління та, одночасно, необхідність підвищення рівня ефективності діяльності на підприємстві полягає не тільки у формуванні нових завдань та принципів менеджменту та розширенні ринкових можливостей компанії, але й у своєчасному реагуванні топ-менеджменту на негативний вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на організацію. У разі відсутності виважених та своєчасних дій щодо управління життєзабезпечення підприємства, в сучасних умовах турбулентності та кризових явищ, наявності різних політико-економічних проблем у країні, функціонування підприємства стає під загрозою та може «вийти» з ринку. Тому основна мета розробки стратегічних векторів управління життєзабезпечення підприємств – це, перш за все, раціональне використання основних факторів виробництва компаній, а по-друге, формування нових концепцій сучасного управління у взаємозв'язку із розвитком теоретико-методологічного та практичного інструментарію сучасного управління.

Життєзабезпечення підприємства тісно пов'язана з джерелами зростання обсягів виробництва продукції. Основні причини виробничо-економічної діяльності та умови, в яких відбувається створення продукту або послуги, називають факторами виробництва. Вони є в певному сенсі рушійними силами виробництва, складовою частиною (формування) життєдіяльності підприємства.

Класики економіки зазвичай виділяють чотири основі фактори виробництва, під якими розуміються ресурси, які використовуються при створенні товарів або послуг. До факторів виробництва відносять:

– працю (труд);

– земля (земельні ресурси);

– капітал (основні фінансово-економічні показники, обсяг і якісний склад основного і оборотного капіталу; механізми: оподаткування, кредитно-фінансові, страхові; ціноутворення, технологія виробництва, рівень державної підтримки, стимулювання праці);

підприємливість (якісні характеристики керівника, харизма лідера, аналіз розвитку виробництв, оцінка ефективності прийнятих рішень та їх корегування). Основні фактори виробництва постійно знаходять в взаємозалежності, тобто можна окремо визначити додаткових фактор виробництва – інформація, який в сучасних інтеграційних умовах набуває все більшого значення. Ефективне використання факторів виробництва створюють передумови для існування та забезпечення підприємств власними ресурсами. Отже, життєзабезпечення діяльності підприємства – це певний набір ресурсів та факторів виробництва, використання яких дозволить попередити фінансову кризу та уникнути банкрутства, надасть інформацію про «вузькі» місця у діяльності підприємства. На життєзабезпечення діяльності підприємства впливають певні чинників, що активізують чи, навпаки, сповільнюють діяльності підприємства в цілому.

Таблиця 1

Чинники, що спрямовані на підвищення рівня життєзабезпечення діяльності підприємств харчової промисловості

Назва	Зміст
Економічні	- спеціалізація і концентрація; - кооперація, інтеграція учасників виробництва; - організація праці; - матеріальне стимулювання; - ціни і тарифи; - податки; - страхування; - інвестиційна і кредитна політика; - інфляція; - формування взаємовигідних зв'язкі
Соціальні	- демографічна ситуація; - задоволення від праці; - умови праці; - кадрове забезпечення; - рівень добробуту; - соціальна інфраструктура.
Техніко-технологічні	- логістика; - виробництво, зберігання та транспортування продукції; - сертифікація; - відповідність європейським система якості та умовам зберігання
Політичні	- законодавча підтримка нових бізнес ідей; - відсутність бюрократичних перешкод; - інформаційна доступність; - простота доступу до податкової, законодавчої підтримки бізнесу;
Екологічні	- еко-менеджмент, впровадження міжнародних стандартів якості; - підтримка безпечних продуктів харчування; - зменшення шкідливих викидів при виробництві; - еко-пакування, транспортування та зберігання продуктів харчування; - зменшення/ відмова від хімічних домішок при виробництві та зберіганні продуктів харчування
Інноваційні	- підтримка еко-напрямків щодо створення продуктів харчування; - впровадження та активізація інноваційних підходів щодо створення продуктів харчування.

Згідно таблиця 1 надважливим чинником який прискорить та активізує життєзабезпеченність діяльності промислового підприємства та харчової промисловості, зокрема є – інноваційність. Цей показник може об'єднати здобутки науки і практики, міжнародний досвід, що створить передумови для виробництва та реалізації якісних продуктів харчування, без існування яких неможливим є створення міцної країни та здорової та працездатної нації. Ефективність діяльності будь-якої інноваційної організації завжди залежить від людей та від того, як вони керують виробництвом, обслуговують техніку, приймають управлінські рішення, виконують процеси, аналізують, синтезують та обробляють велику кількість даних.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми управління персоналом, як одного з найважливіших напрямів роботи підприємств та забезпечення його основними ресурсами, постійно привертають увагу вчених економістів. Значний внесок у розвиток теорії та практики даного питання зробили такі вчені І. Ансофф, Ф. Беккер, П. Друкер, Г. Кунц, М. Мескон, Ф. Хедоурі, С. Оддонел, Т. Пітерс, Г. Саймон. Серед вітчизняних науковців ці питання досліджували Д. Богиня, О. Грішнова, В. Гельман, О. Крушельницька, А. Череп [1], О. Череп [2], які в роботах розглядали аспекти управління персоналом на підприємстві. Однак через складність й багатоаспектність цієї проблеми в сучасних умовах питання забезпечення підприємства персоналом, як фактором виробництва розроблені недостатньо.

Мета роботи. Основною метою дослідження є виявлення актуальних принципів системи управління персоналом, як умова забезпеченості підприємства факторами виробництва, яка формується в сучасному інноваційному середовищі стратегії адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Персонал – це той ключовий ресурс, від якого залежить продуктивність функціонування підприємства загалом та його життєзабезпечення діяльності зокрема.

Таблиця 2

Окремі показники діяльності підприємств у Запорізькій області за КВЕД 10 «Виробництво харчових продуктів» у 2016–2020 роках [3]

	2016	2017	2018	2019	2020*	Темп приросту	
						20/19	19/18
Кількість підприємств, од	212	235	224	229	225	1,02	0,98
Кількість зайнятих працівників, осіб	8922	8496	7666	7616	8180	0,99	1,07
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), тис.грн	10883623,5	10990876,2	11300449,6	11353414,9	13880305,3	1,00	1,22

*прогнозні дані.

Отже, кількість підприємств що займаються виробництвом харчових продуктів зменшується (на 4 підприємства або 2%), а кількість зайнятих працівників має тенденцію до збільшення (564 осіб або 7%), що свідчить про не ефективне використання трудового потенціалу підприємств харчової промисловості, що функціонують у Запорізькому регіону.

Персонал, люди є найважливішим ресурсом будь-якої організації. Вони створюють нові продукти, акумулюють і використовують фінансові ресурси, контролюють якість. Люди здатні до постійного вдосконалення і розвитку. Їх можливості та ініціатива безмежні, в той час як інші ресурси та фактори виробництва обмежені. Веснин В. визначає, що персонал може розглядатися як основний штатний склад працівників підприємства, за виключенням керівництва, які виконують різні виробничо-господарські функції [4, с. 49].

Оцінка персоналу – це виважений, цілеспрямований процес у системі ефективного управління, який спрямований на пошук та оцінку відповідних знань, умінь, практичних навичок та інших якісних характеристик персоналу підприємства вимогам посади або робочого місця. Оцінці підлягають не лише потенціальні можливості працівників, їх професійний рівень, компетентність, а й уміння реалізувати ці можливості у процесі виконання доручених обов'язків [5].

Г. Овчаренко та В. Головко вважають, що «оцінка персоналу є однією з найважливіших складових системи управління персоналом підприємства, оскільки вона тісно пов'язана з усіма його процесами, впливає на ефективність діяльності співробітників і результативність функціонування та розвитку в цілому» [6, с. 6]. Існуюча проблема недостатньої уваги з боку керівників організацій процедурі оцінювання персоналу призводить до виникнення багатьох інших проблем, де функції працівників виконуються на неналежному рівні. Есперти вважають, що оцінка персоналу відіграє ряд важливих функцій. Так, гуру у сфері менеджменту Д. МакГрегор виділив три основні функції адміністративна, інформативна та мотиваційна :

Рис. 1 Функції оцінки персоналу

*Узагальнено та [7, с. 149 - 157; 8 с. 486 - 493] додано автором

Зауважимо, що додатково до основних функцій оцінки персоналу доречно буде додати контрольну функцію, яка має за мету надавати топ-менеджменту відповіді на питання стосовно управлінських аспектів, яка є основою для вдосконалення чи корекції змісту, методів проведення оцінки персоналу. Отже, персонал, його оцінка є важливим (для більшості компаній головним) етапом у формуванні ефективної системи життєзабезпечення діяльності підприємства. Визначемо основні показники, що формують зазначену систем.

По-перше, не можливо ефективно управляти персоналом без достойного *рівня оплати праці*. Генератором інноваційних ідей на підприємстві є персонал, єдиний з усіх чинників виробництва, що має творчу складову. У зв'язку з цим важливим є вміння керівництва підприємства сприяти розкриттю творчих здібностей працівників, зокрема шляхом ефективної мотивації їхньої діяльності. З іншого боку, мотивація працівників також має сприяти швидкому впровадженню на підприємстві наданих інноваційних пропозицій. Тобто мотивація має передбачати використання керівництвом певних стимулів, які б, з одного боку, спонукали працівників до подання інноваційних пропозицій, а з іншого – до їх швидкого впровадження. Одним із найважливіших стимулів є винагорода, що може мати як грошову (матеріальну), так і негрошову (нематеріальну) форму [9, с. 1124]. Заробітній платі належить провідна роль у матеріальній мотивації трудової діяльності працівників вітчизняних підприємств, оскільки вона визначає можливості повноцінного відтворення робочої сили. У сучасних адаптаційних умовах інноваційного розвитку економіки до працівників підприємств, особливо виробників харчової промисловсті ставляться високі вимоги, з'являються нові підходи до винагороди. Не можливо не погодитися з думкою П. Друкер, який наголошував: «Задоволеність грошовою винагородою може мотивувати тільки в комплексі з іншими факторами, що змушують персонал приймати на себе відповідальність» [10, с. 304]. Правило ефективної мотивації: винагорода повинна бути чітко пов'язана з якістю і результатом роботи працівника; винагорода не повинна бути менше, ніж у конкурентів; показуйте різницю між хорошими співробітниками і не дуже. Мета стимулювання для топ-менеджмента – це зацікавити працівника працювати краще, продуктивніше, ніж це обумовлено трудовими відносинами. Для цього використовують традиційні та нетрадиційні методи стимулювання та мотивації персоналу (таблиця 2).

Таблиця 2

Матеріальні та нематеріальні методи стимулювання та мотивації персоналу на підприємствах харчової промисловості Запорізького регіону

Матеріальне стимулювання		Нематеріальне стимулювання	
1. Основна заробітна плата:	++	1. надання працівникові (за бажанням і за необхідності) гнучких форм зайнятості;	+-
премії,	+-	− надання в робочий час (на прохання працівника) можливості для вирішення питань, пов'язаних з особистими інтересами;	++
надбавки, бонуси,	+-	2. надання допомоги у вирішенні питання з влаштуванням дітей працівників у дитячі садки;	--
коефіцієнти;	--	3. забезпечення професійного розвитку та особистісного кар'єрного зростання;	++
2. Організація харчування та субсидії на харчування;	-+	4. створення сприятливої психологічної обстановки в колективі, довірчих соціальнотрудових відносин між роботодавцем і найманим працівником;	++
3. Оплата санаторно-курортного лікування працівників;	+-	5. надання можливості працівникам (в залежності від посади та рівня компетентності) права приймати рішення самостійно, у тому числі можливості особисто керувати процесом виробництва та ін.	+-
4. Участь працівників у прибутках;	--		++
− участь працівників в акціонерному капіталі;	-+		
− знижки на придбання продукції підприємства;	--		
− надання медичних послуг, часткова компенсація їх вартості;	+-		
− організація навчання і підвищення кваліфікації працівників;	--		
− надання допомоги у придбанні працівником житла;	+-		
− оплата транспортних витрат до місця відпочинку і лікування;	--		
− надання службового транспорту	--		

Вдосконалено [11, с. 361; 12, с. 112] та опрабовано на підприємствах Запорізького регіону: ТОВ «Урожай», ПрАТ «Запорізька кондитерська фабрика», ПрАТ «Племзавод «Степной»

В сучасних умовах адаптації економічного середовища заробітна плата відіграє першочергове значення в мотиваційному механізмі. Майже 70% витрат підприємств США спрямовується на заробітну плату працівників, а в Україні – 40-50% [13, с. 21]. Визначимо, основні функції заробітної плати для підприємств харчової промисловості (рис. 2):

Зауважимо, що практичний прояв стимулювання персоналу на підприємствах харчової промисловості найбільше проявляються, на думку самих працівників, у виплаті основної заробітної плати; надання в робочий час (на прохання працівника) можливості для вирішення питань, пов'язаних з особистими інтересами; створення сприятливої психологічної обстановки в колективі, довірчих соціально трудових відносин між роботодавцем і найманим працівником.

Рис.2 Функції заробітної плати

Зазначені показники будуть приймати учать у подальшому аналізі формування стратегії життєзабезпечення підприємства.

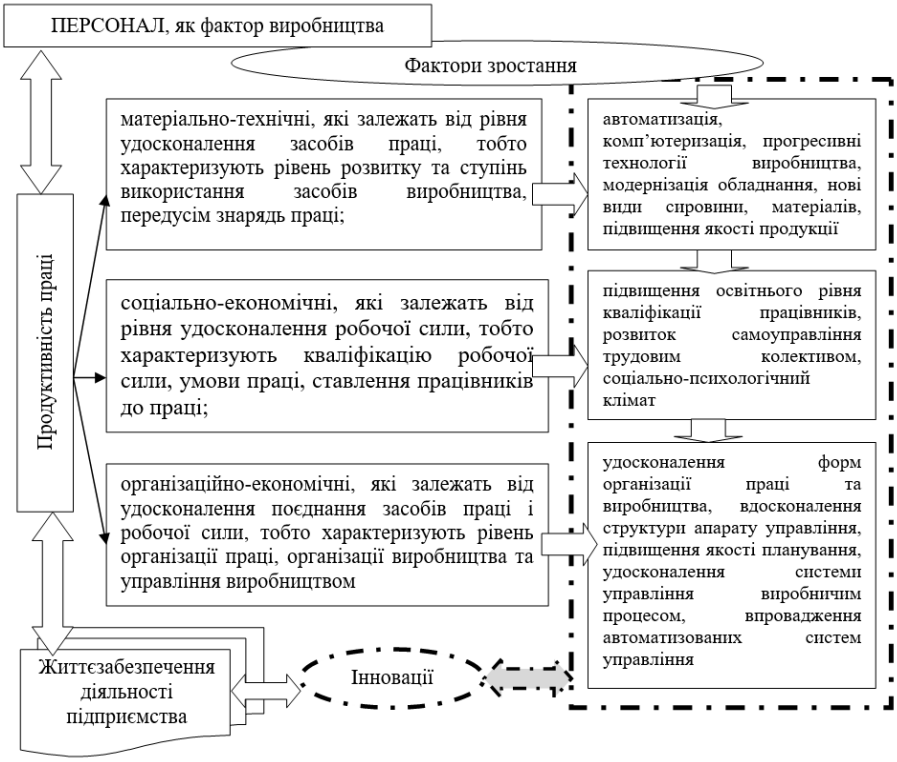

Рис. 3 Продуктивність праці персоналу, як елемент управління життєзабезпечення підприємства

По-друге, кожне підприємство характеризується певним рівнем продуктивності праці, який може зростати або знижуватись під дією різних факторів. Безперечною умовою прогресу і розвитку виробництва є зростання продуктивності праці. Зростання полягає в тому, що частка затрат минулої праці – збільшується, але так, що загальна сума праці в кожній одиниці продукту зменшується. Згідно класичній теорії зростання заробітної плати й продуктивності праці має зростати синхронно [14]. На рівень продуктивності праці впливають різні фактори, які можна об'єднати на рис.3.

Тритій показник системи життєзабезпечення діяльності підприємства – рівень лояльності персоналу до власної роботи, бренду якій вони створюють (табл. 4). Не можливо створювати якісний продукт, без людей, що не вірять у його якість та не знають переваги товару над конкурентами.

Показник задоволеності демонструє відношення працівників компанії до умов, факторів та засад соціально-психологічного клімату, що створюються за рахунок плідної співпраці персоналу та керівництва. За рахунок створення якісних умов отримується також ефект, який має довгостроковий характер.

Згідно анкетного опитування (табл. 4), найвищу оцінку отримали такі категорія, як доброзичлива атмосфера в колективі, Повага до керівника «бренд лідера», технічна оснащеність робочого місця (новітні технології), можливість самовираження, підтримка ініціативи (0,5), найгіршу позицію займає, на думку персоналу, зручне географічне розташування компанії (0,2). З даним напрямком потрібно надалі працювати. В той же час, відмітимо, що більшість відповідей стосовно середовища компанії – носять високу, позитивну оцінку.

Таблиця 3

Рівень лояльності персоналу ТОВ «Урожай»

Основні характеристики		Бал					
		1	2	3	4	5	
Зручне географічне розташування	0,1		+				0,2
Лояльність до бренду	0,1				+		0,4
Технічна оснащеність робочого місця (новітні технології)	0,1					+	0,5
Можливість самовираження, підтримка ініціативи	0,1					+	0,5
Справедлива оплата праці	0,1			+			0,3
Почуття безпеки і впевненості співробітників у завтрашньому дні	0,1			+			0,3
Можливість навчатися (самоменеджмент)	0,1				+		0,4
Доброзичлива атмосфера в колективі	0,1					+	0,5
Повага до керівника «бренд лідера»	0,1					+	0,5
Загальний показник лояльності персоналу							3,2

Опитування було проведено за допомогою анкети, створеною у Google-формі на ТОВ «Урожай»

Таблиця 4

Показники, що впливають на формування системи життєзабезпечення діяльності підприємства з урахуванням впливу фактору виробництва «Персонал»

	Показники	2017	2018	2019
1	Продуктивність праці	170,52	243,20	243,72
2	Середньорічна чисельність апарату управління, осіб	10	11	11
3	Рентабельність використання персоналу	0,1377	0,2097	0,906
4	Питома вага з/п управлінського персоналу у загальному фонді оплати праці	0,10	0,12	0,13
5	Питома вага освіченості персоналу	0,24	0,24	0,24
6	Рівень лояльності персоналу	3,1	3,1	3,2

Розрахована за даними ТОВ «Урожай»

Після таксономічного аналізу з використанням програми Exsel інтегральний показник життєзабезпечення діяльності підприємства з урахуванням фактора виробництва «Персонал» за 2017-2019 рр. для ТОВ «Урожай» дорівнює:

$$К^{п}_{2017} = 1 – 0,773 = 0,707; К^{п}_{2018} = 1 – 0,879 = 0,949; К^{п}_{2019} = 1 – 0,938 = 0,344$$

Аналіз, підтверджує зниження рівня життєзабезпечення діяльності персоналу (кількість персоналу скоротилось у 2019 році – на 9%, чистий дохід також має тенденцію до зниження зменшився – 8%). Основною причиною відсутності підвищення рівня продуктивності праці на підприємствах харчової промисловості є:

1. Відсутність зрозумілих умов функціонування, зниження фінансової стабільності підприємства.
2. Стимулюючий фактор (рівень заробітної плати) не відрізняється від середнього по галузі підприємств Запорізького регіону.
3. Відсутність стратегічного бачення щодо значного внеску нематеріальної мотивації, інноваційна «байдужість» персоналу. Наприклад, такі прояви мотивації: забезпечення кар'єрного росту співробітників (питома вага працівників, що мають вищу освіту – залишається незмінною більше трьох років); згадка імені співробітника в реалізованому ним проекті чи продукті (назві хліба); подяка за ефективну роботу на сайті підприємства; інформаційно-комунікаційні видання про підприємство з розміщенням фотографій кращих співробітників компанії у тому числі їх досягнень у праці.

Висновки. Отже, умови забезпечення підприємств факторами виробництва створює підгрунття до ефективного функціонування підприємства у майбутньому в умовах середовища що адаптується. Досягнення переваги серед конкурентів завжди пов'язано з ефективним використанням персоналу, як головного фактору виробництва. Працівники – генератор інновацій та провідних напрямків збільшення продуктивності праці і, як наслідок, обсягів виробництва та прибутку зокрема. Для того, щоб завжди мати можливість впливу на «людей компанії», топ-менеджер має створювати стратегію, яка була б спрямована на підвищення рівня системи життєзабезпечення діяльності підприємства з урахуванням всіх факторів виробництва.

Література

1. Череп А.В., Зубрицька Я.О. Основи формування трудового потенціалу в державі, регіоні, на підприємстві. Вісник ЗНУ. Економічні науки. 2011. №. 1. С. 9-14.

2. Череп О.Г., Жиганова А. Трудові ресурси як фактор ефективної діяльності підприємств в сучасних умовах господарювання. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 2. С. 172–178.

3. Активи, власний капітал, зобов'язання та фінансові результати підприємств. Державне статистичне спостереження. Головне управління статистики у Запорізькій області. Запоріжжя. 2020. Статистика. URL: ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 20.01.2020).

4. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала: пособие по кадровой работе. Москва : Юристъ, 2001. 345 с.

5. Ткаченко А.М., Морщенок Т.С. Стратегічні напрями удосконалення управління персоналом : Запоріжжя, 2008, 234 с.

6. Овчаренко Г.М., Головко В.Ю. «Оцінка персоналу підприємства як основна складова ефективного його управління». URL: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/upr-presonal/4364-otsinka-personalupidpriemstva- yak-osnovna-skladova-efektivnogo-jogo-upravlinnya.html (дата звернення: 20.01.2020).

7.Сардак С. Е., Третьяк О. О. Управління персоналом: теоретичні аспекти та практичні здобутки: монографія; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара ; ф-т міжнар. економіки. Д. : Інновація, 2009. 157с.

8. Балабанова Л. В. , Сардак О. В. Управління персоналом : підруч. для студ. вищ. навч. закл.; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського ; каф. маркетинг. менедж. Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. 524 с.

9. Жидєєва Л.І., Стародуб І. Облік виплат працівникам: проблеми теорії та практика використання ПСБО 26 та МСБО 19. Економіка та суспільство: Електронне наукове фахове видання. 2017. Вип. 9. Мукачево: Мукачівський державний університет. С. 1122- 1126.

10. Друкер П.Ф. Практика менеджмента. Москва: Вильямс, 2003. 398 с.

References

1. Cherep A.V., Zubrytska Ya.O. Osnovy formuvannia trudovoho potentsialu v derzhavi, rehioni, na pidpryiemstvi. Visnyk ZNU. Ekonomichni nauky. 2011. №. 1. S. 9-14.

2. Cherep O.H., Zhyhanova A. Trudovi resursy yak faktor efektyvnoi diialnosti pidpryiemstv v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky. 2013. Vyp. 2. S. 172–178.

3. Aktyvy, vlasnyi kapital, zoboviazannia ta finansovi rezultaty pidpryiemstv. Derzhavne statystychne sposterezhennia. Holovne upravlinnia statystyky u Zaporizkii oblasti. Zaporizhzhia. 2020. Statystyka. URL: ukrstat.gov.ua. (data zvernennia: 20.01.2020).

4. Vesnyn V.R. Praktycheskyi menedzhment personala: posobye po kadrovoi rabote. Moskva : Yurystъ, 2001. 345 s.

5. Tkachenko A.M., Morshchenok T.S. Stratehichni napriamy udoskonalennia upravlinnia personalom : Zaporizhzhia, 2008, 234 s.

6. Ovcharenko H.M., Holovko V.Iu. «Otsinka personalu pidpryiemstva yak osnovna skladova efektyvnoho yoho upravlinnia». URL: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/upr-presonal/4364-otsinka-personalupidpriemstva- yak-osnovna-skladova-efektivnogo-jogo-upravlinnya.html (data zvernennia: 20.01.2020).

7.Sardak S. E., Tretiak O. O. Upravlinnia personalom: teoretychni aspekty ta praktychni zdobutky: monohrafiia; Dnipropetr. nats. un-t im. O. Honchara ; f-t mizhnar. ekonomiky. D. : Innovatsiia, 2009. 157s.

8. Balabanova L. V. , Sardak O. V. Upravlinnia personalom : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl.; Donets. nats. un-t ekonomiky i torhivli im. M. Tuhan-Baranovskoho ; kaf. marketynh. menedzh. Donetsk : DonNUET, 2010. 524 s.

9. Zhydieieva L.I., Starodub I. Oblik vyplat pratsivnykam: problemy teorii ta praktyka vykorystannia PSBO 26 ta MSBO 19. Ekonomika ta suspilstvo: Elektronne naukove fakhove vydannia. 2017. Vyp. 9. Mukachevo: Mukachivskyi derzhavnyi universytet. C. 1122-1126.

10. Druker P.F. Praktyka menedzhmenta. Moskva: Vyliams, 2003. 398 s.

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 519.86:338.24(004.9)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-16

КОБИЛИНСЬКИЙ В. М.
Державний університет «Житомирська політехніка»

ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УРБАНІСТИЧНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Об'єктом дослідження є міжнародний аспект потреби запровадження еколого - економічного управління урбаністичними територіями. На даний час зростання чисельності населення, розростання урбаністичних територій, стале погіршення оточуючого природнього середовища, скорочення наявності вичерпних джерел енергії не є суто національними, вони переплітаються із міжнародними тенденціями та носять спільний характер. Як наслідок, в умовах сьогодення, та в тенденціях на майбутнє, прийняття обґрунтованих еколого – економічних рішень в частині управління територіями стає головною парадигмою як на міжнародному, так і на національному рівнях.

За результатами проведеного аналізу з'ясовано, що світова урбанізація провокує посилений тиск на навколишнє природнє середовище, а тенденції її розвитку супроводжуються прискореним попитом на супутні товари, роботи, послуги, інфраструктуру, робочі місця, землю та доступне для мешканців житло. Так, при незначній територіальній завантаженості суші Землі урбанізованими територіями, споживання ними добутої людством енергії та обсяги здійснених ними викидів в атмосферу вуглецю є катастрофічними.

Поряд з цим визначено, що застосування моделювання впливу урбанізованих територій на екологію, які включають в себе багатовекторність даного впливу та тривалий часовий проміжок, вказують на чіткі негативні тенденції, які становлять загрозою здоров'ю та життю населення міст, в тому числі, наприклад, повені, ерозії узбережжя, підвищення рівня моря та екстремальні погодні явища на прибережних частинах міст.

Задля реалізації заходів, спрямованих на призупинення негативних процесів потрібно не менше як п'ятикратне зменшення викидів вуглекислого газу. В цілому, для подальшого уникнення сталих людських, соціальних та економічних втрат, пом'якшення ризику катастроф та зміни клімату, управлінські рішення повинні бути спрямовані саме на стабілізацію та покращення еколого-економічної стійкості урбаністичних територій.

Ключові слова: урбанізація; урбанізовані території; еколого-економічне управління; екологія; розвиток; економічне зростання.

KOBYLYNSKYI V.
State University of Infrastructure and Technologies

PREREQUISITES FOR THE INTRODUCTION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC MANAGEMENT OF URBAN AREAS: THE INTERNATIONAL ASPECT

The object of research is the international aspect of the need to introduce ecological and economic management of urban areas. At present, population growth, urban sprawl, persistent environmental degradation, reduction of depletion of energy sources are not purely national, they are intertwined with international trends and are common. As a result, in the conditions of the present, and in the tendencies for the future, acceptance of the reasonable ecological - economic decisions concerning the management of territories becomes the main paradigm both at the international, and at national levels.

The analysis shows that globalization is provoking increased pressure on the environment, and trends in its development are accompanied by accelerated demand for related goods, works, services, infrastructure, jobs, land and affordable housing. Thus, with a small territorial load of the Earth's land on urban areas, the consumption of energy produced by mankind and the amount of carbon emissions they make are catastrophic.

In addition, it was determined that the application of modeling the impact of urban areas on the environment, which include the multi-vector nature of this impact and a long period of time, indicate clear negative trends that threaten the health and lives of urban populations, including, for example, floods , coastal erosion, sea level rise and extreme weather events in coastal parts of cities.

Measures to halt negative processes require at least a five-fold reduction in carbon emissions. In general, in order to further avoid sustainable human, social and economic losses, mitigate the risk of disasters and climate change, management decisions should be aimed at stabilizing and improving the environmental and economic sustainability of urban areas.

Key words: urbanization; urban areas; environmental and economic management; ecology; development; economic growth.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Метою статті є визначення міжнародних тенденцій задля їх подальшого використання при розробці та запровадженні національних заходів із прийняттям еколого-економічних рішень, спрямованих на зменшенню викидів забруднюючих речовин до природи, утворенню інклюзивних міст, економне використанням ресурсів, відновлення «зелених» територій, енергетичній модернізації, санації будівель та споруд, покращення добробуту населення.

На даний час Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» [1].

При цьому, на даний час, якщо такі традиційні компоненти державотворення, як економічні, політичні, соціальні, духовні – певним чином усвідомлюються та реалізуються, то такий важливий для сучасної України аспект, як екологічний – є швидше бажаним, ніж дійсним. «І це є проблемою, адже держава, що пережила Чорнобиль, має надавати питанням екології статус безумовної пріоритетності» [2].

В умовах сьогодення поряд з іншими, головним фактором соціально-економічного розвитку економік та територій, та, як наслідок, погіршенням навколишнього природнього середовища як міжнародному, так і на національному рівнях стали урбанізаційні еколого-економічні процеси. Україна, як і Європейські країни, відноситься до високоурбанізованих територій і цей показник щороку має тенденцію до зростання.

Подальший негативний стан оточуючого природнього середовища, спад загальної економіки, способу життя та безпеки населення обумовлює необхідність пошуку нових підходів та методів, стратегій еколого-економічного управління урбанізованих територій, в тому числі з огляду на міжнародну практику та рішення міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Передумовам запровадження еколого-економічного управління сучасними урбаністичними територіями приділяли увагу С. Алексєєв, В. Андрейцев, В. Вернадський, Т. Гардашук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, В. Дьомкін, Т. Іванова, А. Качинський, М. Кисельов, М. Корецький, Ю. Лебединський, В. Овчинніков, І. Потравний, М. Реймерс, А. Степаненко, Ю. Шемшученко та ін. В той же час, об'єктами дослідження сучасних проблем урбанізованих територій також були праці таких відомих фахівців з екологічної безпеки, як: Е. Лібанова, В. Боков, О. Власюк, В. Крисаченко, В. Горбулін, В. Горлинський, І. Залеський, Д. Зеркалов, С. Іванюта, А. Бедрій,М. Клименко, А. Лущик, Г. Хміль тощо.

Проте, незважаючи на значні напрацювання, при сучасному стані екологічних та інших супутніх проблем, які нагромаджуються завдяки посиленій урбанізації територій, з урахуванням міжнародних тенденцій, залишаються недостатньо дослідженими питання процесу саме еколого-економічного управління великих міст, розробки національних науково-обґрунтованих стратегій їх еколого-економічного розвитку в частині як зупинення вже існуючого негативного впливу на навколишнє середовище існування соціуму, так і приведення даного впливу до мінімуму, вирішення інших існуючих викликів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Як свідчать зарубіжні та національні наукові дослідження, на даний час прослідковується міцний зв'язок між якістю життя населення в урбаністичних агломератах та тим, як вказані агломерати використовують і керують наявними у них природними ресурсами. Загальна тенденція до світової урбанізації супроводжується посиленим тиском на навколишнє природнє середовище та прискореним попитом на супутні товари, роботи послуги, інфраструктуру, робочі місця, землю та доступне житло, особливо і цей тиск має сталу тенденцію до посилення.

Саме внаслідок високої концентрації населення, інфраструктури, житла та супутньої економічної діяльності, урбанізовані території є надміру вразливими до змін клімату та наслідків пов'язаних з цим стихійних лих. Посилення еколого-економічної стійкості міст має вирішальне значення для уникнення людських, соціальних та економічних втрат, пом'якшення ризику катастроф та зміни клімату на що, в свою чергу, повинні бути спрямовані управлінські рішення.

На даний час міста світу займають лише 3 відсотки суші планети, при цьому на них припадає біля 75 відсотків споживання загальновидобутої енергії та 75 відсотків викидів вуглецю. Так, на Землі щорічно 227 найбільших міст виробляють понад 10 мільйонів тон вуглекислого газу. В цілому нам потрібно п'ятикратне зменшення викидів, щоб обмежити щорічне підвищення температури до 1,5 °С. Тенденції залежності обсягів викидів та рівня підвищення температури повітря наведено у Рис.1.

Рис. 1. Тенденції залежності обсягів викидів та рівня підвищення температури повітря. Джерело: [5]

За даними Міжнародного бюро з праці (ILO) в міжнародному дослідженні «Статистика праці в селах та містах» (Женева, 2018 рік) [3] у містах проживає 55 відсотків населення земної кулі, з надмірною щільністю проживання у розрахунку на одиницю площі, тож не дивно, що COVID-19 найбільше уражає населення урбанізованих територій: за оцінками міжнародних досліджень, біля 90 відсотків [4] усіх зареєстрованих випадків трапились у міських районах.

Поряд з цим існують інші тенденції негативного екологічного впливу на урбанізовані території, які становлять загрозу здоров'ю та життя населення урбанізованих територій, та, як наслідок, економіці в цілому, наприклад, вплив повені, ерозії узбережжя, підвищення рівня моря та екстремальних погодних явищ на прибережні міста. Всі міста на планеті, в залежності від їх урбанізованості, в порівнянні з неміськими регіонами, страждають від вищих температур зовнішнього повітря. Сьогодні більше 230 мільйонів жителів міст у понад 370 містах живуть з літніми температурами понад 35°C (95°F). Прогнозується, що до 2050 року кількість міст, які постійно страждатимуть від теплового стресу, зросте до 990, або приблизно втричі.

На сьогоднішній день хвилі спеки є найбільш смертоносними катастрофами, пов'язаними з погодою в Європі, з початку цього століття від перегріву зафіксовано 140,0 тис. смертей. Лише 8 відсотків із 2,8 мільярдів людей, що мешкають у місцях із середньодобовою температурою вище 25 градусів Цельсія, мають кондиціонер. Одними з причин різкого підвищення температурного балансу урбанізованих територій є зростання акумулювання тепла бетоном та асфальтом, робота двигунів та іншого обладнання у транспорті, промисловості поряд зі скороченням рекреаційних площ на території міст, в т.ч. зелених насаджень, річок, водоймищ тощо.

Виклад основного матеріалу

За результатами проведених досліджень заслуговують на увагу міжнародні тенденції еколого-економічного управління, сформовані міждержавними інституціями. Так, Програма ООН з охорони навколишнього середовища (UNEP), яка виступає за комплексний підхід, що поєднує природу, клімат та землекористування в містах, є виконавчим агентством «Програми впливу GEF-7 на стійкі міста» [6], глобальної платформи Фонду сталого міського розвитку Глобального екологічного фонду (GEF).

Завдяки цьому проекту, UNEP, спільно з Інститутом світових ресурсів та ICLEI - Місцевими урядами з питань сталого розвитку, працюватиме з низкою міст задля запровадження інтегрованих підходів гармонізованого багаторівневого управління людьми та природою, які також включають еколого-економічні рішення задля зосередження на високоекологічній трансформації, створенні робочих місць, інших стимулів спрямованих на низьковуглецевий шлях і досягнення Цілей сталого розвитку [7].

Попри те, що урбанізовані території здійснюють до трьох чвертей глобальних викидів парникових газів, що спричиняють кліматичні зміни, але вони водночас можуть запропонувати великі можливості для їх скорочення із набуттям переваг, починаючи від нових робочих місць і закінчуючи чистішим повітрям. Як наслідок, GEF додано до власних програм впливу напрям розвитку урбанізованих територій та вже здійснює стратегічні інвестиції в інноваційні еколого-економічні дії у 28 містах 11 країн за допомогою своєї Глобальної платформи щодо сталих міст [8], і ця чисельність міст не є вичерпною. Здійснення інвестицій GEF також для досягнення мети, визначеної багатосторонніми екологічними угодами, включаючи РКЗК ООН , Конвенцію про біорізноманіття та КБО ООН.

На думку міжнародної науково-практичної спільноти, на даний час не існує еколого-економічних управлінських дій, високовуглецевого, нерегульованого бізнесу спрямованих суто на економічний успіх без врахування екологічної безпеки. Урбанізовані території є рушіями загальнонаціональної економіки, двигунами зростання негативних кліматичних викидів та деградації навколишнього середовища.

При цьому, прийняття відповідних стратегій та безпосередній вихід міст на ресурсоефективний, природоохоронний шлях сталого розвитку слугує неоціненною можливістю національного еколого-економічного розвитку. Наприклад прораховано, що перехід на чистий громадський транспорт та покращення ефективності транспортних засобів у всьому світі щороку створять до 23 мільйонів додаткових робочих місць [9], одночасно зменшуючи затори, покращуючи якість повітря, зменшуючи травматизм на дорогах. Крім того. інвестиції в енергоефективність будівель та споруд у всьому світі щороку створять до 16 мільйонів додаткових робочих місць, водночас скорочуючи загальні витрати на їх опалення/охолодження, покращуючи стан здоров'я населення та підвищуючи продуктивність праці працівників. За оцінками Міжнародного енергетичного агентства, добре спроектовані міста можуть заощадити 25 відсотків енергії, яку вони використовують для опалення та охолодження.

На думку міжнародних експертів, національні уряди мають достатньо еколого-економічних управлінських важелів, спрямованих на стимулювання та підтримки системного прогресу, особливо в менших міських районах, які мають менший, ніж в розвинутих урбаністичних територіях, потенціал. Національне законодавство та нормативні акти необхідні для сприяння екологічному-економічного розвитку та стимулювання інвестицій у діяльність із мінімальний рівнем викидів вуглецю. Вони вважають, що ключовою причиною виходу виробництва товарів, робіт та послуг, що здійснюються на території «вторинних» міст на низьковуглецеву колію є тенденції майбутнього зростання у них викидів та приросту населення урбанізованих територій, джерелом чого будуть ці міста.

Поряд з цим слід відзначити, що найголовніших міжнародним зібрання з питань сталої урбанізації, створеним Організацією Об'єднаних Націй, який відбувається у формі форумів на своєму Десятому Всесвітній міський форум (WUF) [10] зосереджувало увагу на стику культури та інновацій для вирішення нових міських проблем задля створення шляхів, спрямування діяльності урбанізованих територій з діяльністю з нульовими вуглецевими викидами, ресурсозберігаючими та стійкими.

Вказану думку прямо підтримує відділ міст Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), яким в останній час впроваджено найбільший у світі банк даних про якість повітря в режимі реального часу та набір інструментів "Закон та зміна клімату". Окремо, через три пріоритетні сфери діяльності:

«економіка», «природна адаптація» та «дії щодо клімату та забруднення» UNEP підтримує урбанізовані території світі у вирішенні наслідків негативної зміни клімату та інтеграції навколишнього природнього середовища при їх довгостроковому містобудуванні.

Так, UNEP розглядає містобудування та проектування, які використовують більшість пасивних рішень, спрямованих на практичне застосування найкращих дорожніх карт запровадження на урбанізованих територіях стійкого охолодження, специфічних для потреб та можливостей, унікальних для їхніх міст. Чисельність таких планів міського рівня збільшується. Наприклад, Міланський проект ForestaMi, в період до 2030 року зосереджено на висадці 3 мільйонів молодих дерев, і, як наслідок, скоротити міські температури на 2 градуси за Цельсієм. Міста Стокгольм до Токіо, задля заощадження енергії, коштів та покращення оточуючого середовища, прийняли управлінське рішення в період до 2030 року здійснити заходи з переходу до сучасного центрального охолодження.

Поряд з цим, існує співпраця у сфері стійкої урбанізації, що реалізується за допомогою різних проектів між UNEP та ООН-Хабітат, результатом чого є Проект «Партнерство "Зеленіших міст". Спільна місія відображає думку ООН-Хабітат щодо компактних, інтегрованих та пов'язаних урбаністичних територій та роботу UNEP щодо територій як чинників еколого-управлінських рішень для досягнення декарбонізації та екологічної роз'єднання економіки.

Різноманітні світові урбанізовані території є джерелами розробки та впровадження інновацій, формування та застосування нових методів зменшення впливу на оточуюче середовище, скорочення забруднення, використання ресурсів та втрати біорізноманіття. Досить багато міст, поряд із створенням додаткових робочих місць, вже застосовують міське сільське господарство, електронну мобільність, немоторизований транспорт і будівлі з нульовими викидами, енергетику району та децентралізовані системи відновлюваної енергії, природні рішення, тощо.

Як наголошує міжнародна та вітчизняна практика, урбанізовані території є центрами культурного, наукового та економічного розвитку, але одночасно нагадують про екологічні та соціально-економічні проблеми в умовах зростання людського населення, а тому існує надзвичайно важлива необхідність у сталому міському плануванні, яке спрямовуватиметься на створенні стратегічно щільних міст, пов'язуванні житла з транспортом, екологічним співіснуванням, тощо. [11]

Розвиток урбаністичних територій, їх територіальне розростання є рушієм втрати середовища існування природнього ландшафту, супутньо впливаючи на самі екосистеми, від яких залежать населення міста, а тому еколого – економічні рішення повинні спрямовуватися на зменшення витрат на охолодження, уповільнення викидів парникових газів, допомогу містам адаптуватися до впливу клімату, вирішення проблем втрати біорізноманіття та захист здоров’я людей - дивовижний набір переваг.

Відповідно до Цілей сталого розвитку [7], на міжнародному рівні загальнонаціональні еколого – економічні рішення повинні бути спрямовані на досягнення наступних цілей, які підтримані численними міжнародними структурами:

- забезпечити доступ всіх верств населення до безпечних, доступних та стійких транспортних систем, покращивши безпеку дорожнього руху, зокрема шляхом розширення громадського транспорту, з особливою увагою до потреб тих, хто перебуває у вразливих ситуаціях, жінок, дітей, людей з інвалідністю та людей похилого віку;
- посилити інклюзивну та стійку урбанізацію та спроможність до спільного, інтегрованого та стійкого планування та управління поселеннями людей у всіх країнах;
- посилити зусилля щодо захисту та захисту світової культурної та природної спадщини;
- зменшити чисельність постраждалого та загиблого населення, скоротити прямі економічні валового внутрішнього продукту внаслідок катастроф;
- зменшити несприятливий вплив кожного жителя міста на навколишнє середовище, зокрема, особливо, якість повітря та поводження з побутовими та іншими відходами;
- забезпечити загальний доступ населення до безпечних, інклюзивних та доступних зелених та громадських приміщень, зокрема для жінок та дітей, літніх людей та інвалідів;
- підтримати позитивні економічні, соціальні та екологічні зв’язки між міськими, міськими та сільськими регіонами шляхом посилення національного та регіонального планування розвитку;
- збільшити кількість міст та населених пунктів, що приймають та впроваджують інтегровану політику та плани щодо інклюзії, ефективності використання ресурсів, пом'якшення та адаптації до змін клімату, стійкості до катастроф, а також розробляти та впроваджувати вимоги в частині зменшення ризику стихійних лих та катастроф;
- розміщуючи дозволи на промислову діяльність та будівництво, запроваджуючи зони з низьким рівнем викидів, переходячи на центральну енергетику та вдосконалюючи практики управління водними та стічними водами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В умовах сьогодення, при стрімкому зростанні чисельності населення, розростанні урбаністичних територій, сталому погіршенні оточуючого природнього середовища, скороченні наявності вичерпних джерел енергії, прийняття обґрунтованих еколого – економічних рішень стає головною парадигмою як на міжнародному, так і на національному рівнях. При цьому національні рішення не є моновекторним, повинні

прийматися за напрямами, які за основною метою співпадають із міжнародними, так як тенденції розвитку урбаністичних територій та негативний вплив даного розвитку на природу є однаковими. Вказані рішення повинні враховувати та бути націлені на співпрацю між усіма рівнями влади, громадами, бізнесом та суспільством. [12]

Забезпечення прийняття та повноцінного запровадження еколого- та економічно орієнтованих рішень, основаних на міжнародній та національній практиці, сприятиме зменшенню викидів забруднюючих речовин до природи, утворенню компактних, інтегрованих міст зі змішаним використанням природніх та енергетичних ресурсів, відновленню зелених насаджень, переосмислення міської мобільності та сприянню громадському та немоторизованому транспорту, енергетичної модернізації будівель та споруд, покращенню добробуту населення, створення додаткових робочих місць та, відповідно, зростання валового національного продукту.

Література

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.

2. Хилько М.І. Екологічна безпека України: навч. посібник. Київ, 2017. 266 с.

3. Статистика праці в селах та містах. 20 міжнародна конференція статистиків праці. Міжнародне бюро паці. 10-12.10.2018, Женева URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_636038.pdf

4. ООН-Хабітат COVID-19. План реагування. Квітень 2020. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/04/final_un-habitat_covid-19_response_plan.pdf

5. Звіт Міжурядової Групи Експертів з питань Змін Клімату (МГЕЗК). Центр екологічних ініціатив "Екодія". URL: https://ecoaction.org.ua/globalne-poteplinnia-8.html

6. Напрямки програмування GEF-7. 03.04.2018 URL: https://www.thegef.org/documents/gef-7-programming-directions

7. A/RES/70/1 - Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на 2030 рік , Саміт ООН зі сталого розвитку 2015, 25 - 27 вересня 2015, Нью-Йорк, URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R

8. Глобальна платформа щодо сталих міст, URL: https://www.thegpsc.org/

9. Енді Гулдсон, Ендрю Судмант, Ханін Хрейс та Еффі Папаргіропулу. Економічні та соціальні переваги низьковуглецевих міст: систематичний огляд доказів. https://newclimateeconom y.report/workingpapers/wp-content/uploads/sites/5/2018/06/CUT2018_CCCEP_final_rev060718.pdf

10. Всесвітній міський форум (WUF) є провідною глобальною конференцією зі сталої урбанізації. URL: WUF11 — Всесвітній міський форум 11, 26-30 червня 2022 року, Катовіце, Польща (unhabitat.org)

11. Шкодовский Ю.М. Методологічні основи екологічної реабілітації архітектурного середовища: підручник. Харків : ХНУБА, 2012. 250 с.

12. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14/print.

References

1. Law of Ukraine "On Environmental Protection" of June 25, 1991 № 1264-XII / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12.

2. Khilko MI Ecological safety of Ukraine: textbook. manual. Kyiv, 2017. 266 p.

3. Labor statistics in villages and cities. 20th International Conference of Labor Statisticians. International Bureau of Pati. 10-12.10.2018, Geneva URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_636038.pdf

4. UN-Habitat COVID-19. Response plan. April 2020. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/04/final_un-habitat_covid-19_response_plan.pdf

5. Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Center for Environmental Initiatives "Ecodia". URL: https://ecoaction.org.ua/globalne-poteplinnia-8.html

6. Directions of GEF-7 programming. 04/03/2018 URL: https://www.thegef.org/documents/gef-7-programming-directions

7. A / RES / 70/1 - Transforming our world: Sustainable Development Agenda 2030, United Nations Summit on Sustainable Development 2015, 25-27 September 2015, New York, URL: https://www.un.org /ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R

8. Global Platform on Sustainable Cities, URL: https://www.thegpsc.org/

9. Andy Gouldson, Andrew Sudmant, Hanin Hreis and Effie Papargiropoulou. Economic and social benefits of low-carbon cities: a systematic review of the evidence. https: // newclimateeconom y.report/workingpapers/wp-content/uploads/sites/5/2018/06/CUT2018_CCCEP_final_rev060718.pdf

10. The World Urban Forum (WUF) is a leading global conference on sustainable urbanization. URL: WUF11 - World City Forum 11, June 26-30, 2022, Katowice, Poland (unhabitat.org)

11. Shkodovsky Yu.M. Methodological bases of ecological rehabilitation of architectural environment: textbook. Kharkiv: KhNUBA, 2012. 250 p.

12. The concept of sustainable development of settlements. Approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of December 24, 1999 № 1359-XIV / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14/print.

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 005.336.4
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-17

ШЛАПАК А. В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ: РЕГІОНАЛЬНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ США

Домінуючими тенденціями світогосподарського поступу в кінці XX – першій чверті XXI ст. є масштабні і багатовимірні процеси економічної, інноваційно-технологічної, інформаційної та інвестиційно-фінансової інтеграції, що викристалізовують нову архітектуру міжнародного економічного порядку з якісно новими його параметрами, балансом економічних сил й інституційними форматами функціонування національних і регіональних економічних систем. За таких умов значної трансформації зазнає процес ухвалення глобальних управлінських рішень з його переходом від традиційної моделі країнових центрів міжнародної політики до поліцентричної моделі з делегуванням управлінських функцій на рівень багатонаціональних підприємств, неформальних асоціацій й альянсів держав, регіональних інтеграційних угруповань. Як результат – формування надскладних механізмів міждержавної взаємодії, диверсифікованих геополітичних і геоекономічних конфігурацій, а також значне загострення суперництва провідних глобальних і регіональних центрів нагромадження капіталу за перерозподіл світової економічної влади та сфер впливу.

Ключові слова: глобалізація, світовий порядок, конкурентне лідерство, США, НАФТА.

ALLA SHLAPAK
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FORMATION OF A NEW INTERNATIONAL ORDER: US REGIONAL INTEGRATION PRIORITIES

Dominant trends in world economic progress in the late twentieth - first quarter of the twenty-first century. there are large-scale and multidimensional processes of economic, innovation-technological, information and investment-financial integration, which crystallize the new architecture of the international economic order with its qualitatively new parameters, balance of economic forces and institutional formats of national and regional economic systems. Under such conditions, the process of global management decisions undergoes significant transformation with its transition from the traditional model of country centers of international politics to a polycentric model with the delegation of management functions to multinational enterprises, informal associations and alliances of states, regional integration groups. As a result, the formation of extremely complex mechanisms of interstate interaction, diversified geopolitical and geoeconomic configurations, as well as a significant intensification of rivalry between leading global and regional centers of capital accumulation for the redistribution of world economic power and spheres of influence. Withdrawal of the United States from the Trans-Pacific Partnership, failure of plans for the Transatlantic Trade and Investment Partnership, revision of NAFTA integration conditions, withdrawal from the Paris Climate Agreement, suspension of World Health Organization funding encourages leading regional players to actively implement in their regions alternative integration scenarios on the basis of intra- and interregional free trade agreements. In addition to gaining geopolitical and direct economic benefits, the current integration strategy of the United States is also focused on maintaining its political and economic weight in the world, preventing the global spread of institutions and value systems professed by competing trade and economic groups. In the case of the implementation of megaregional integration blocs with the participation of the United States, significant institutional changes in the regulation of interstate trade and economic relations at the national, regional and global levels, as well as dominant forms, methods, approaches and tools to increase US competitive position in world markets.

Key words: globalization, world order, competitive leadership, USA, NAFTA.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У форматі нового міжнародного порядку Сполучені Штати Америки, дотримуючись стратегії глобального конкурентного лідерства, поряд з використанням диверсифікованих і розгалужених механізмів реалізації торговельних, інвестиційних, фінансових і науково-технічних інтересів на зовнішніх ринках активно використовують в останні десятиліття й інтеграційні механізми управління процесами геополітичного і геоекономічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень

Багато робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників присвячено аналізу формування нового міжнародного порядку. Серед яких можемо виділити, зокрема: С. Брахман, Р. Пітс, Х. Хопкінс, К. Буз, Л. Ален, В. Гамільтон,Д. Лук'яненко, А.Поручник, Я. Столярчук та ін. проте питання визначення регіональних інтеграційних пріорітетів США в цьому процесі залишились поза їх увагою.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення регіональних інтеграційних пріорітетів США в формуванні нового міжнародного порядку.

Виклад основного матеріалу

Регіональні інтеграційні стратегії, що їх реалізує держава у різних куточках планети, імплементуються нині на основі укладених нею регіональних інтеграційних угод про вільну торгівлю. Принагідно особливо відзначити стрімке розширення в останнє десятиліття інтеграційних пріоритетів США далеко за межі панамериканського регіону і включення у їх орбіту європейського, азійського й

африканського континентів, що повною мірою вписується у такий глобальний тренд як динамічна регіоналізація міждержавних торговельних зв'язків.

Підвищена увага Сполучених Штатів Америки до реалізації регіональних угод про вільну торгівлю обумовлена значним гальмуванням після Дохійського раунду переговорів СОТ міждержавних переговорів на її інституційній платформі щодо подальшої лібералізації глобальної торгівлі способом зниження імпортних тарифів та усунення тарифних піків; розширення взаємного доступу до ринків послуг, аграрної і промислової продукції; а також урегулювання питань, пов'язаних з субсидуванням сільського господарства, захистом прав інтелектуальної власності, системою державних закупівель, електронною торгівлею, міждержавним технологічним трансфером, запровадженням спеціального і диференційованого торговельних режимів, процедурами митного оформлення і митної оцінки товарів, застосуванням антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних торговельних заходів.

Що стосується Сполучених Штатів Америки, то підтвердженням зростаючої ролі регіональних угод про вільну торгівлю у реалізації їх національних інтересів є, зокрема, той факт, що у період 2003-2019 рр. неухильно зростала частка товарної торгівлі, здійснювана з країнами-партнерами за угодами про вільну торгівлю. Зокрема, якщо у 2003 р. у загальних обсягах американського експорту їх частка становила 36,4%, то у 2019 р. – 46,6%; відповідні показники за імпортними операціями становили 30,0 і 35,0%. І це при тому, що на країни-партнери США за угодами про вільну торгівлю припадає щорічно лише близько 10% глобального валового внутрішнього продукту [1].

Не слід скидати з рахунків і таких вагомих конкурентних переваг укладених за участі США регіональних торговельних угод для їх національних інтересів як поглиблення міжнародних коопераційних зв'язків американських агентів; нарощування масштабів їх міжнародного інвестування та транснаціонального виробництва, а також посилення взаємодії у фінансовій, науково-технічній, інноваційній та міграційній сферах. І, нарешті, завдяки механізмам, закладеним у регіональних угодах про вільну торгівлю, США здобувають практично необмежені можливості щодо реалізації своїх глобальних інтересів на основі поглиблення економічного співробітництва зі своїми стратегічними партнерами практично в усіх куточках світу. Йдеться насамперед про «вбудовування» економічних агентів останніх у глобальні ланцюги доданої вартості, сформовані на базі підрозділів американських багатонаціональних підприємств. Даний процес, відбиваючи об'єктивні закономірності глобального розвитку, пов'язані з поглибленням науково-технічного прогресу і міжнародного поділу праці, нарощуванням масштабів і диверсифікацією залучених у міжнародним обмін номенклатури товарів, робить неможливим виконання на національному і наднаціональному (рівні міжнародних організацій) рівнях функцій щодо ефективного контролю і регулювання фрагментованого виробництва американських багатонаціональних підприємств. Саме тому стрімко зростає потреба в уніфікації і гармонізації правил регулювання фрагментованого виробництва американських БНП, а отже – формується стійкий запит на міждержавне інституційне зближення.

Відіграючи провідну роль у формулюванні глобальних правил і норм угод про вільну торгівлю, саме Сполучені Штати Америки шляхом укладення у 1994 р. угоди про створення НАФТА ініціювали по суті формування на глобальному рівні угод про вільну торгівлю першого покоління. Йдеться насамперед про включення до торговельних угод крім традиційних умов щодо регулювання власне експортно-імпортних операцій положень, що врегульовують також питання міжнародної конкуренції, конвергенції галузевих стандартів якості продукції, а також захисту прав інтелектуальної власності й дотримання екологічних стандартів виробництва.

Уже майже чверть століття вагому роль у реалізації регіональних інтеграційних пріоритетів США відіграє *Північноамериканська угода про вільну торгівлю – НАФТА*. Інтеграційна платформа даного регіонального угруповання з ринковою місткістю близько 20 трлн дол. США [2], чисельністю споживачів у 450 млн осіб [3], часткою валового внутрішнього продукту Американського континенту на рівні 80%, питомою вагою у глобальних обсягах товарів і послуг – 15%, у глобальному обсязі прямого іноземного інвестування – 25%, у глобальних обсягах валового нагромадження капіталу – 20%, забезпечує нині системну лібералізацію міждержавних торговельних й інвестиційних відносин між США, Канадою і Мексикою. Більше того, з травня 2017 р. у рамках інституційної модернізації даного інтеграційного угруповання було суттєво розширено функціональні компетенції даного інтеграційного угруповання за рахунок включення до них питань щодо урегулювання діяльності підприємств малого і середнього бізнесу країн-учасниць, взаємного доступу їх економічних агентів до ринків, реформування системи митного контролю і сприяння торгівлі, реалізації саніт - і фітосанітарних заходів, торгівлі засобами захисту рослин [4].

Членство США у Північноамериканській зоні вільної торгівлі дає широкі можливості американським корпоративним структурам щодо нарощування масштабів і диверсифікації торговельної, виробничої, інвестиційної і фінансової діяльності у рамках північноамериканського ринку з широким залученням підприємницьких структур Канади і Мексики до сформованих на базі підрозділів американських БНП глобальних ланцюгів доданої вартості. Як результат – значне підвищення значення для національної економіки північних прикордонних територій зі зниженням ролі традиційного виробництва столичного регіону Мехіко. «Вбудовуючись» у сформовані у прикордонних регіонах Мексики виробничі

кластери, мексиканські компанії дуже швидко включились в експортно орієнтовані виробничі кластери і розбудували розгалужені вертикальні зв'язки у межах ланцюгів доданої вартості.

Не дивлячись на цілу низку застережень і побоювань сторін при укладанні угоди НАФТА, а також наявність деяких негативних наслідків її функціонування для національних економічних інтересів країн-учасниць, даний договір відіграв вагому стимулюючу роль у розбудові інтеграційних процесів у північноамериканському регіоні. Йдеться насамперед про повномасштабну апробацію на практиці системи лібералізаційних заходів у сфері міжнародної торгівлі й інвестування між державами з асиметричними рівнями розвитку національних економік, а також емпіричну оцінку рівня готовності американських товаровиробників до вільної конкуренції з продуцентами тих країн, що мають значно нижчі трансакційні витрати та високу продуктивність суспільної праці.

Досвід латиноамериканських країн засвідчує, що головними факторами їх конкурентного позиціонування у регіональній і світовій економічних системах завжди були глибина регіональної торговельно-економічної інтеграції та рівень розвитку внутрішньорегіональних виробничих, технологічних і фінансових зв'язків, органічно об'єднаних у рамках єдиного господарського комплексу. Процеси регіональної економічної інтеграції стартували у Латинській Америки у 1960 р. після заснування Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛААВТ) за участі десяти країн Південної Америки і Канади *(Asociacion Latinoamericana de Libre Comercio)* і Центральноамериканського спільного ринку (ЦАСР) *(Mercado Comun Centroamericano)*, до якого увійшли п'ять країн Центральної Америки. Загалом же, у період з 1960 р. і дотепер у Латинській Америці було створено 26 різного роду міждержавних інтеграційних об'єднань, що ставили за мету інтенсифікацію міждержавної торговельної діяльності, конвергенцію національних економічних систем і політичних режимів країн регіону, нарощування внутрішньорегіонального співробітництва, а також прискорення господарського зростання і модернізацію національних виробничих структур [5].

Заснування ЛААВТ і ЦАСР, а згодом – Карибського співтовариства (КАРІКОМ) *(Comunidad del Caribe)* й Андської групи *(Grupo Andino)* значно динамізували розвиток міждержавного економічного і торговельного співробітництва у регіоні Латинської Америки насамперед завдяки зниженню рівня митного оподаткування імпортних товарів (у середньому з 40 до 10% митної вартості). У період 1960-1980-х років значно збільшився (майже у 20 разів) вартісний обсяг міждержавного товарного експорту латиноамериканських країн, а частка внутрішньорегіональної торгівлі у загальних обсягах експортних поставок країн зросла з 8,8 до 16,6%. Як результат – «відкочування» держав з досягнутого раніше прогресу у регіональній економічній інтеграції та постійно повторювані економічні кризи, що виснажували і без того знекровлену регіональну економіку. Так, вже до 1985 р. їх взаємний експорт скоротився на 38% порівняно з 1981 р., а у 1991 р. питома частка внутрішньорегіонального товарного експорту латиноамериканських країн не перевищувала 15,6% його загального обсягу.

Потужний імпульс розвитку інтеграційних процесів у Латинській Америки було отримано у період 2003-2013 рр. завдяки постійно зростаючій динаміці світових цін на сировинні і продовольчі товари. Це дало змогу країнам регіону у відносно короткі терміни суттєво збільшити свої валові внутрішні продукти, наростити міждержавний торговельний оборот й обсяги прямого іноземного інвестування економік, пом'якшити боргове навантаження на економічні системи та значно зменшити безробіття й інфляцію. Закономірною реакцією на ці процеси стало заснування двох великих регіональних інтеграційних угруповань – Співтовариства південноамериканський націй *(Unión de las Naciones del Sur – Unasur)* у складі 12 країн Південної Америки та Боліваріанського союзу для народів нашої Америки *(Alianza Bolivariana para los pueblos de Nuestra América – ALBA)* з домінуючими позиціями Венесуели, Болівії, Куби, Нікарагуа, Еквадору, Антигуа і Барбуда, Домініки, Сент-Вінсенту і Гренадіни, Гренади, Сент-Кіттсу і Невісу. І, нарешті, у 2011 р. було засновано Співтовариство латиноамериканських і карибських держав *(Comunidad de Estados Latinoamericanos y del Caribe – CELAC)* за участі 33 країн латиноамериканського регіону (за виключення США і Канади, що увійшли до складу Організації американських держав), а у 2012 р. – Тихоокеанський альянс *(Alianza del Pacífico – AP)* у складі Колумбії, Мексики, Перу і Чилі.

В якості прикладу можна навести укладені у 2006 р. двосторонні угоди про вільну торгівлю Перу і Колумбії зі Сполученими Штатами Америки, які стали причиною відмови цим країнам від формату митного союзу у рамках Андського співтовариства. Подібні проблеми мали місце також і у випадку поєднання двосторонніх угод зі створенням митного союзу у рамках інтеграційного угруповання МЕРКОСУР.

Якісно нову якість реалізації Сполученими Штатами регіональних інтеграційних стратегій демонструють нині трансконтинентальні зони вільної торгівлі, створені за їх участі. Тут слід відзначити насамперед Транстихоокеанське партнерство (ТТП) і Трансатлантичне торговельне й інвестиційне партнерство (ТТІП). Що стосується *Транстихоокеанського партнерства*, то воно було засновано у 2015 р. за участі США та 11 держав Тихоокеанського регіону (Австралії, Брунею, Чилі, Малайзії, Нової Зеландії, Перу, Сінгапуру, В'єтнаму, Японії, Канади та Мексики). При цьому офіційний Вашингтон завжди відкрито декларував свою лідируючу роль у даному інтеграційному проекті і його головну ціль – стримування Китаю та його претензій на перерозподіл світової економічної влади і посилення свого конкурентного впливу на процеси ухвалення глобальних управлінських рішень.

Головні цілі функціонування ТТП охоплюють безпрецедентну кількість питань торговельного

характеру, регулюючи не тільки зниження митних бар'єрів у міждержавній торгівлі, спрощення процедур у торговельній й інвестиційній діяльності у регіоні, але й усунення нетарифного регулювання торговельних потоків, взаємний доступ країн-партнерів до внутрішніх ринків послуг і державних закупівель. Крім того, угода про створення ТТП містить цілу низку підвищених зобов'язань з транспарентності застосовуваних правил торгівлі, а також стратегічно важливих для США положень щодо захисту прав інтелектуальної власності; зниження технічних, санітарних і фітосанітарних бар'єрів; збереження підтримки аграрного сектора; а також урегулювання питань, пов'язаних з трудовим законодавством, ринками праці, міграцією та захистом довкілля. Саме ці позиції виявились найскладнішими у формуванні даного трансконтинентального інтеграційного блоку, оскільки міждержавні торговельні відносини країн-учасниць Транстихоокеанського партнерства суттєво відрізняються як за масштабами і структурою товарообігу, так і внутрішніми регуляторними нормами.

Сполучені Штати Америки завжди виявляли неабиякий інтеграційний інтерес до азійського мегарегіону в силу як внутрішніх причин, пов'язаних з колосальним обсягом нагромадженого інвестиційного капіталу та об'єктивними потребами американського бізнесу до розширення експортної, інвестиційної, інноваційної й фінансової експансії у даний регіон, так і глобалізаційних чинників щодо стримування агресивної регіональної і глобальної експансії Китаю і Японії. Так, у період президентства Б. Обами Транстихоокеанське партнерство кваліфікувалось як «всеосяжна угода, що відповідає високим стандартам», переговори за якою мали багатоаспектний характер і повинні були вестись як за окремими групами товарів, так і стосовно їх походження, технічних бар'єрів у торгівлі, санітарних і фітосанітарних норм та ін.

Таким чином інтеграційна платформа ТТП завжди розглядалась США як важливий механізм формування в Азії великомасштабного спільного економічного простору з єдиними стандартами і принципами наднаціонального регулювання торговельної, виробничо-інвестиційної і фінансової діяльності економічних агентів; запуску процесів формування нових правил міжнародної торгівлі і виробництва в рамках глобальних вартісних ланцюгів; сприяння реформуванню сільськогосподарської політики держав-членів шляхом усунення сільськогосподарських експортних субсидій; а також імплементації сформованих в рамках інших регіональних інтеграційних угрупованнях правил роботи бізнес-структур у швидкозростаючому Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Негативні наслідки американська економіка відчує також у формі уповільнення зростання і падіння ефективності, а з урахуванням переведення традиційних виробництв на сучасну техніко-технологічну базу та нарощування масштабів застосування у виробничих процесах робототехніки зростання робочих місць у США від переведення сюди зарубіжних виробництв не буде надто вагомим. Більше того, вихід Сполучених Штатів Америки зі складу Транстихоокеанського партнерства перекреслює також результати проведеної колосальної роботи з «протискування» в міждержавних угодах найбільш вигідних для американських компаній умов транснаціональної діяльності.

Щодо *Трансатлантичного торговельного й інвестиційного партнерства*, то ще у 1990 р. в якості спільних політичних й економічних цілей міждержавного партнерства в рамках даного інтеграційного угруповання було визначено: підтримання демократії, забезпечення верховенства права і зміцнення міжнародної безпеки на основі поглиблення міждержавної кооперації, у тому числі через стійке макроекономічне зростання на базі низької інфляції, високий рівень зайнятості, імплементацію ринкових принципів розвитку світової економіки, боротьбу з протекціонізмом, зміцнення багатосторонньої системи міжнародної торгівлі і підвищення її відкритості. За своїми первинними цілями угруповання ТТІП було зорієнтовано стати найбільш комплексним і масштабним регіональним інтеграційним угрупованням з 40%-ю часткою держав-учасниць у світовій торгівлі і 50% глобального валового внутрішнього продукту. У 2016 р. країни ТТІП поглинали 18,1% американського товарного експорту (без Великобританії – 14,3%) і на них припадало 19,1% товарного імпорту у США (без Великобританії – 16,5%). Упродовж останніх шістдесяти років країни Трансатлантичного торговельного й інвестиційного партнерства лідирували за залученням прямого іноземного інвестування; причому з 5,3 трлн дол. США накопичених ПІІ США за кордоном майже 3 трлн припадає на ЄС – 28, з 3,7 трлн накопичених у Сполучених Штатах прямих інвестицій на ЄС – 28 припадає 2,2 трлн; а на американських підприємствах у Європі і європейських компаніях у США зайнято нині 8,6 млн осіб.

Крім того, у той час як у Сполучених Штатах Америки зменшення ролі держави у регулюванні соціально-економічних процесів вмотивоване інтересами свободи підприємництва і бізнес-діяльності, то у Європейському Союзі національні уряди держав-учасниць блоку не готові відмовитись від реалізації цілої низки жорстких обмежень і правил у торговельній й інвестиційно-виробничій діяльності, стандартів і екологічних норм. Як результат – вже з початку 2016 р. з боку європейських політиків неодноразово лунає стурбованість щодо суперечностей угоди ТТІП національним економічним інтересам своїх країн, неможливості малих європейських країн з браком інституційних ресурсів протистояти потужному впливу великих американських корпорацій. Критики ТТІП особливо наголошують на негативних наслідках усунення національних стандартів у соціально-трудовій сфері, екологічних нормативів, руйнування європейської соціальної моделі, нівелювання механізмів захисту стратегічно важливих галузей і секторів економік європейських країн від недобросовісної конкуренції й застосування демпінгових схем. До речі,

перспективи розвитку ТТІП значно ускладнили результати британського референдуму з питань подальшого членства Великобританії у Європейському Союзі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підбиваючи підсумок, наголосимо, що в останні десятиліття за умов послаблення інституційної спроможності Світової організації торгівлі щодо забезпечення максимальної конвергенції економічних інтересів ринкових агентів у сформованих транснаціональних виробничих мережах суттєво посилюється вплив на світогосподарську динаміку мегарегіональних інтеграційних блоків і процесів глобальної інтеграції. Їх головним провайдером є нині Сполучені Штати Америки, національні економічні інтереси яких у форматі поліцентричної моделі міжнародного економічного порядку зорієнтовані на розбудову дво- і багатосторонніх форматів стратегічного економічного співробітництва з країнами-партнерами з метою недопущення витіснення з регіональних ринків національних товаровиробників та втрати колосальних доходів від звуження американського сегменту глобального ринку, забезпечення максимальної державної підтримки своїх корпоративних структур на глобальних ринках та реалізації геополітичних амбіцій щодо зміцнення своїх конкурентних позицій в історично сформованих зонах американського впливу.

Література

1. World Development Indicators. – World Bank. – [Electronic Resource]: www.worldbank.org
2. What Is the North American Free Trade Agreement? – [Electronic Resource]: https://www.thebalance.com/nafta-definition-north-american-free-trade-agreement-3306147
3. Facts About NAFTA: Statistics and Accomplishments. Fast Facts About the World's Largest Trade Agreement. – [Electronic Resource]. : https://www.thebalance.com/facts-about-nafta-statistics-and-accomplishments-3306280
4. NAFTA Modernization Key Dates Prior to Commencement of Negotiations. – [Electronic Resource]: https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/FTA/nafta/NAFTA.pdf
5. Los desafios del desarrollo en America Latina. Dinamicas socioeconomicas y politicas publicas. – Institut des Amériques. – Segunda edición, actualizada y enriquecida Paris, 2014.

References

1. World Development Indicators. – World Bank. – [Electronic Resource]: www.worldbank.org
2. What Is the North American Free Trade Agreement? – [Electronic Resource]: https://www.thebalance.com/nafta-definition-north-american-free-trade-agreement-3306147
3. Facts About NAFTA: Statistics and Accomplishments. Fast Facts About the World's Largest Trade Agreement. – [Electronic Resource]. : https://www.thebalance.com/facts-about-nafta-statistics-and-accomplishments-3306280
4. NAFTA Modernization Key Dates Prior to Commencement of Negotiations. – [Electronic Resource]: https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/FTA/nafta/NAFTA.pdf
5. Los desafios del desarrollo en America Latina. Dinamicas socioeconomicas y politicas publicas. – Institut des Amériques. – Segunda edición, actualizada y enriquecida Paris, 2014.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.13
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-18

БІЛЯВСЬКА О. Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглянуто особливості цінової політики в класичних університетах як складової загального напряму забезпечення процесів планування та фінансування; охарактеризовано основні нормативні акти, що регулюють питання ціноутворення в університеті; проаналізовано причини існуючих складнощів щодо визначення собівартості освітніх послуг в університетах.

Ключові слова: ціноутворення, цінова політика, класичний університет, собівартість освітніх послуг, попит на освітні послуги.

OLGA BILYAVSKA
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF PRICING IN THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM OF THE CLASSICAL UNIVERSITY

In modern conditions, classical universities independently set prices for their services, and thus are successfully involved in the process of market formation of these prices. Therefore, the development of an effective pricing policy is an urgent task in connection with the transition to financial autonomy of classical universities and the introduction of results-oriented budgeting technologies.

In our opinion, when developing the pricing policy of a classical university for the purposes of effective budgeting, the definition of pricing strategy and tactics allows us to understand what level of management and which structural unit has the authority to make decisions on pricing and in what part. That is why, when developing an organizational scheme of interaction between the centers of financial responsibility of the university, it is necessary to clearly delineate their responsibility for participation in the preparation of decisions on pricing.

The article considers the features of pricing policy in classical universities as part of the general direction of ensuring the processes of planning and financing. the article describes the main regulations governing pricing at the university. The analysis of normative legal acts in force in Ukraine has revealed contradictions regarding the possibility of economic justification of the cost of educational services by higher education institutions financed from the budget. The article analyzes the reasons for the existing difficulties in determining the cost of educational services in universities. The organizational scheme of interaction between the centers of financial responsibility of the university should delimit the responsibility of all decision-making centers for their participation in the preparation of decisions on pricing. Guarantors of educational programs, persons responsible for load distribution and practical training of students, as well as financial departments of the university take part in determining the cost of educational services.

Key words: pricing, pricing policy, classical university, cost of educational services, demand for educational services.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних умовах класичні університети самостійно здійснюють встановлення цін на свої послуги, і в такий спосіб успішно залучені до процесу ринкового формування зазначених цін. Тому розробка ефективної цінової політики є актуальним завданням у зв'язку з переходом до фінансової автономії класичних університетів та запровадженням технологій бюджетування орієнтованих на результат.

На наш погляд, при розробці цінової політики класичного університету для цілей ефективного бюджетування, визначення цінової стратегії і тактики дозволяє зрозуміти, який рівень управління і який структурний підрозділ має повноваження приймати рішення з питань ціноутворення і в якій частині. Саме тому, при розробці організаційної схеми взаємодії між центрами фінансової відповідальності університету, необхідно чітко розмежувати їх відповідальність щодо участі у підготовці рішень з питань ціноутворення.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій

Зазначена проблематика відображена в працях західних вчених таких, як Дейлі Дж. [1], Липсиц І. В. [2], Негл Т.Т. та Холден Р.К. [3], а також вітчизняних вчених Шашкевич О. [4], Огаренка Т. [5], Оболенської Т. [6], Павленка А. [7].

Постановка завдання

Метою даного дослідження є розгляд теоретичних підходів та практики ціноутворення в сучасних класичних університетах.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що в практичній діяльності терміни «цінова політика», «цінова стратегія» і «тактика ціноутворення» нерідко використовуються як синоніми. Однак, незважаючи на змістовну близькість і взаємозалежність, це різні поняття. Розуміння різними авторами як цінової політики, так і цінових стратегій неоднозначне. Нашій точці зору, найбільш близьким є визначення, зроблене Б. Аткіним: «політика цін являє собою структуру правил і обмежень, всередині яких і, можливо, завдяки яким приймається рішення про ціну ...» [8, с.70-72].

На жаль, в переважній більшості державних закладів вищої освіти України, вивчення споживчого попиту на освітні послуги або не проводиться зовсім, або здійснюється обмежено через відсутність достатнього обсягу асигнувань та відповідних фахівців. Слід погодитися з думкою Кадикало О.І. [9, с. 72], що стосовно державних закладів практичні методи визначення вартісних орієнтирів на освітні послуги, і зокрема, підготовки фахівців, були спрямовані здебільшого на організацію (або на зміну) взаємовідносин між самими закладами, з одного боку, та органами державного управління, відповідальними за фінансування у сфері освіти, - Міністерством освіти і науки України, Міністерством фінансів України, комітетом з питань науки і освіти Верховної ради України, Кабінетом міністрів України, які причетні до формування нормативно-правового забезпечення процесів планування та фактичного бюджетного фінансування, - з іншого боку.

У своєму дослідженні Варналій З. та Красильник О. критично проаналізували існуючі підходи до визначення собівартості підготовки фахівців [10, с.9], і, в свою чергу, запропонували визначати ціну підготовки фахівця в рамках витратного методу з тією особливістю, що норматив рентабельності визначається відносно не повної собівартості, а фонду заробітної плати, що на їх погляд виключить зацікавленість навчальних закладів в завищенні сукупних суспільних затрат праці.

Вихідною базою для формування цінової політики класичного університету є Постанова КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» від 27.08.2010 № 796 [11], оскільки усі послуги класичні університети, як бюджетні установи, можуть надавати виключно у відповідності із переліками затвердженими Кабінетом Міністрів України. Розрахунок вартості таких послуг здійснюється за методикою відповідно до спільного наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами» від 23.07.2010 № 736/902/758 [12]. Розрахунок вартості підготовки за державним замовленням одного здобувача вищої освіти визначається за окремою методикою, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 р. № 346 [13].

Водночас, загальні підходи та принципи ціноутворення реалізуються на підставі норм Закону України «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 № 5007-VI [14] та Господарського кодексу [15] відповідно до яких суб'єкти господарювання визначають ціни самостійно за згодою сторін.

Зазначене протиріччя у ціноутворенні стало посилюватися з 2020 року, коли з метою уникнення демпінгування цін окремими закладами вищої освіти, Кабінет Міністрів України запровадив індикативну собівартість, на основі якої формується мінімальний розмір плати за навчання. [16]

Політика цін являє собою результат реалізації в основному внутрішніх цілей фінансового та іншого характеру або вплив принципів ціноутворення, тоді як стратегія цін відображає довготривалі зорієнтовані на ринок цілі організації. По-суті, стратегія цін включає систематичні дії щодо цін або планування пов'язаних з цінами рішень, а також стратегію, що діє протягом певного часу для досягнення більш широких цілей, поставлених в загальних або маркетингових планах організації.

Таким чином, це передбачає визначення ролі ціни як активного і важливого компонента загальної цінової політики класичного університету в тому числі, що формується на основі належним чином обґрунтованих та юридично визначених принципів, правил і обмежень, в рамках яких приймаються рішення про ціни на освітні та інші послуги університету.

Для моніторингу ринкової ситуації та підготовки проекту рішення щодо встановлення цін на освітні послуги, а також інші додаткові послуги, що супроводжують освітній процес та наукову діяльність університету, необхідно створювати окремий спеціальний підрозділ, що взаємодіятиме із структурними підрозділами, які проводять набір абітурієнтів, визначають перелік послуг, а також із фінансовими підрозділами та адміністративно-управлінським персоналом університету.

Згідно з даними таблиці 1 у розрахунку собівартості освітньої послуги беруть участь:

- гарант освітньої програми (Г), який формує прогнозні дані кількості здобувачів освітньої програми;
- завідувач кафедри (К), відповідальний за розподіл навчального навантаження з метою якісного її виконання;
- фінансові підрозділи, відповідальні за планування і калькулювання вартості навчання (П) та за ведення бухгалтерського обліку(Б).

Оскільки реалізація стратегічних заходів університетів щодо залучення позабюджетних коштів, в тому числі у вигляді плати за навчання, нерідко відбувається без належного обґрунтування, то й організаційні процеси щодо прийняття цінових рішень в окремих університетах складаються в процесі такої діяльності. Особливо це є проблемою класичних університетів, що представляють собою великі навчальні заклади, і в першу чергу, по відношенню до освітньо-наукових і наукових програм кваліфікаційних рівнів магістр та доктор філософії.

На нашу думку, такий стан справ знижує ефективність діяльності класичних університетів на ринку освітніх послуг, особливо в частині залучення абітурієнтів на освітньо-професійні програми, оскільки

освітні програми, пропоновані в рамках одного класичного університету, на різних факультетах, а іноді і на одному факультеті та різних кафедрах, можуть конкурувати як щодо предметної спрямованості (наприклад, програми професійної перепідготовки можуть виступати конкурентами магістерських програм по тих же напрямках), так і по відношенню до ціни.

Таблиця 1

Форма розрахунку собівартості освітньої послуги на основі розподілу повноважень між структурними підрозділами класичного університету

За весь термін навчання на освітній (освітньо-науковій програмі) програмі	**Якісні показники**		**Кількісні показники**		
Показники	**група**	**потік**	**кількість**	**Середня ціна / зарплата / тариф тощо**	**Всього витрати, тис. грн.**
Кількість здобувачів, з них:					
денної форми навчання за держзамовленням	Г	Г	-	-	-
заочної форми навчання за держзамовленням	Г	Г	-	-	-
денної форми навчання за кошти фізичних /юридичних осіб	Г	Г	-	-	-
заочної форми навчання за кошти фізичних /юридичних осіб	Г	Г	-	-	-
Розподіл навантаження між науково-педагогічними працівниками, у %:					
Професори, академіки НАН	К	К	П	П	П
Доценти, що мають вчене звання "доцент"	К	К	П	П	П
Доценти з науковим ступенем без вченого звання	К	К	П	П	П
Асистенти з науковим ступенем	К	К	П	П	П
Асистенти, викладачі без наукового ступеня	К	К	П	П	П
Навчальна практика					
видатки на проїзд	В	В	П	П	П
добові	В	В	П	П	П
Матеріальне забезпечення освітньої програми					
Вартість наявного матеріального забезпечення (обладнання, предмети, програмне та методичне забезпечення, матеріали, необхідні для здійснення навчального процесу саме по цій програмі)	Робочі програми навчальних дисциплін, Навчальні посібники, підручники, конспекти лекцій, монографії	Робочі програми навчальних дисциплін, Навчальні посібники, підручники, конспекти лекцій, монографії	Б	Б	Б
Сума потреби в додатковому матеріальному забезпеченні			Б	Б	Б
Інші витрати (з розрахунку на 1 здобувача)					
Витрати на комунальні послуги всього, у т.ч. витрати на:	П	П	П	П	П
теплопостачання	П	П	П	П	П
водопостачання	П	П	П	П	П
електроенергія	П	П	П	П	П
газопостачання	П	П	П	П	П
інші	П	П	П	П	П
Загальноуніверситетські витрати (оплата праці навчально-допоміжного, адміністративно-управлінського та обслуговуючого персоналу, інші витрати) у % до ФОП НПП	П	П	П	П	П
ВСЬОГО витрати на програму	-	-	-	-	П
Вартість на 1 здобувача	-	-	-	-	П

Джерело: складено автором.

Разом з тим, встановлення однакової ціни на однотипні програми, є гіршим варіантом, з точки зору пропонованих послуг і їх фактичної вартості. Тому рішення про те, який набір програм для рівнів бакалавр, магістр та доктор філософії університет зможе пропонувати споживачам освітніх послуг, і як повинні співвідноситься ціни на різні програми, повинні бути під контролем вищого керівництва університету та мати резерви для маневреності.

За умов фінансової автономії визначення ціни освітньої послуги має базуватися на ціннісному підході, що включає аналіз ринку освітніх послуг та ринку праці, оцінку не лише собівартості освітньої

послуги, а і її економічної цінності, аналіз ризику на основі оцінки фінансових наслідків зміни цін, вибір цінової стратегії та впровадження системи націнок і знижок. При розробці цінової політики класичного університету для цілей ефективного бюджетування, варто зрозуміти, який рівень управління і який структурний підрозділ має повноваження приймати рішення з питань ціноутворення і в якій частині. Саме тому, при розробці організаційної схеми взаємодії між центрами фінансової відповідальності університету, необхідно чітко розмежувати відповідальність усіх центрів прийняття рішень щодо їх участі у підготовці рішень з питань ціноутворення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Безумовно, аналіз собівартості освітніх послуг, їх нормування і прогнозування є невід'ємною і обов'язковою частиною опрацювання фінансової сторони діяльності класичних університетів. Однак, ринкова ціна освітніх послуг залежить далеко не тільки від рівня собівартості, але і від багатьох інших факторів, які досить часто залишаються поза розглядом. А це означає, що на практиці класичні університети набагато частіше відхиляються від ціноутворення за методикою повних витрат, оскільки змушені враховувати умови попиту і конкуренції на ринку освітніх послуг.

На нашу думку, урахування вимог ринку освітніх послуг і ринку праці, ретельне вивчення як потенційних споживачів освітніх послуг, так і ситуації на ринку праці, а потім і розробка відповідного комплексу тактичних заходів дозволить збільшити доступність освіти для кожного сегмента споживачів, підвищити якість освітніх послуг і ефективність роботи усіх центрів фінансової відповідальності.

Література

1. Дейли Дж. Эффективное ценообразование - основа конкурентного преимущества. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2004.

2. Липсиц И.В. Ценообразование (Управление ценообразованием в организации): Учебник М.: Экономист, 2004.

3. Нэгл Т.Т., Холден Р.К. Стратегия и тактика ценообразования. - СПб .: Питер, 2001.

4. Шашкевич О. Вартість освітніх послуг у вищих навчальних закладах: моделювання оптимальної ціни // Світ фінансів. - № 3 (12). – С. 112 – 119.

5. Огаренко Т. Аналіз особливостей попиту на освітні послуги з метою прогнозування// Вища школа.- 2009.-№10.- С. 86-99

6. Оболенська Т.Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний та зарубіжний досвід / Оболенська Т. Є. – К. : КНЕУ, 2001. – 208 с.

7. Павленко А. Ф. Маркетингова політика ціноутворення / А. Ф. Павленко, В. Л. Корнєв. - К. : КНЕУ, 2014. - 332 с.

8. Atkin B. Pricing policy. Handbook of Financial Planning and Control // Edited by Robert P. Greenwood. Routledge, 2002. Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=4mIPEAAAQBAJ&pg=PR21&lpg=PR21&dq=Handbook+of+Financial+Planning+and+Control&source=bl&ots=E3j7SRNqFi&sig=ACfU3U2gcH9Y0Lkq1k8AM_yXjY8PU1pmLw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiKoKDvpIrxAhXH3oUKHfYMBswQ6AEwCnoECAUQAw#v=onepage&q=Handbook%20of%20Financial%20Planning%20and%20Control&f=false

9. Кадикало О. І. Бюджетування, яке орієнтоване на результат: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 82 / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. – Одеса: Гельветика, 2019. – С. 71-76.

10. Варналій З.С., Красільник О.В. Оптимізація фінансування державних вищих навчальних закладів України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2017. - Вип. 5. - С. 6-13. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2017_5_3.

11. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності. Постанова Кабінету Міністрів України, Порядок від 27.08.2010 № 796. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF#Text

12. Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами. Наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України, Порядок від 23.07.2010 № 736/902/758. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10#Text

13. Розрахунок вартості підготовки за державним замовленням одного здобувача вищої освіти . Постанов Кабінету Міністрів України, Порядок від 20 травня 2013 р. № 346. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF#Text

14. Про ціни і ціноутворення. Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text

15. Господарський кодекс України, Кодекс, Закон від 16.01.2003 №436-IV. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15

16. Деякі питання запровадження індикативної собівартості. Постанова Кабінету Міністрів України, Порядок від 03.03.2020 № 191. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-%D0%BF#Text

Referenses

1. Deily Dzh. Эffektyvnoe tsenoobrazovanye - osnova konkurentnoho preymushchestva. - M.: Yzdatelskyi dom «Vyliams», 2004.
2. Lypsyts Y.V. Tsenoobrazovanye (Upravlenye tsenoobrazovanyem v orhanyzatsyy): Uchebnyk M.: Эkonomyst, 2004.
3. Nehl T.T., Kholden R.K. Stratehyia y taktyka tsenoobrazovanyia. - SPb .: Pyter, 2001.
4. Shashkevych O. Vartist osvitnikh posluh u vyshchykh navchalnykh zakladakh: modeliuvannia optymalnoi tsiny // Svit finansiv. - № 3 (12). – S. 112 – 119.
5. Oharenko T. Analiz osoblyvostei popytu na osvitni posluhy z metoiu prohnozuvannia// Vyshcha shkola.- 2009.-№10.- S. 86-99
6. Obolenska T.Ie. Marketynh osvitnikh posluh: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid / Obolenska T.Ie. – K. : KNEU, 2001. – 208 s.
7. Pavlenko A. F. Marketynhova polityka tsinoutvorennia / A. F. Pavlenko, V. L. Korniev. - K. : KNEU, 2014. - 332 s.
8. Atkin B. Pricing policy. Handbook of Financial Planning and Control // Edited by Robert P. Greenwood. Routledge, 2002. Rezhym dostupu: https://books.google.com.ua/books?id=4mIPEAAAQBAJ&pg=PR21&lpg=PR21&dq=Handbook+of+Financial+Planning+and+Control&source=bl&ots=E3j7SRNqFi&sig=ACfU3U2gcH9Y0Lkq1k8AM_yXjY8PU1pmLw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwiKoKDvpIrxAhXH3oUKHfYMBswQ6AEwCnoECAUQAw#v=onepage&q=Handbook%20of%20Financial%20Planning%20and%20Control&f=false
9. Kadykalo O. I. Biudzhetuvannia, yake oriientovane na rezultat: problemy ta perspektyvy. Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. Vyp. 82 / redkol.: V. V. Zavalniuk (holov. red.) ta in. – Odesa: Helvetyka, 2019. – S. 71-76.
10. Varnalii Z.S., Krasilnyk O.V. Optymizatsiia finansuvannia derzhavnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. - 2017. - Vyp. 5. - S. 6-13. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2017_5_3.
11. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki mozhut nadavatysia zakladamy osvity, inshymy ustanovamy ta zakladamy systemy osvity, shcho nalezhat do derzhavnoi i komunalnoi formy vlasnosti. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Poriadok vid 27.08.2010 № 796. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF#Text
12. Pro zatverdzhennia poriadkiv nadannia platnykh posluh derzhavnymy ta komunalnymy navchalnymy zakladamy. Nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Ministerstva ekonomiky Ukrainy ta Ministerstva finansiv Ukrainy, Poriadok vid 23.07.2010 № 736/902/758. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1196-10#Text
13. Rozrakhunok vartosti pidhotovky za derzhavnym zamovlenniam odnoho zdobuvacha vyshchoi osvity . Postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy, Poriadok vid 20 travnia 2013 r. № 346. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-%D0%BF#Text
14. Pro tsiny i tsinoutvorennia. Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 № 5007-VI. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text
15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy, Kodeks, Zakon vid 16.01.2003 №436-IV. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15
16. Deiaki pytannia zaprovadzhennia indykatyvnoi sobivartosti. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Poriadok vid 03.03.2020 № 191. Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-%D0%BF#Text

Надійшла / Paper received : 04.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.2:640.4
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-19

ГАПОНЕНКО С. О.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

У кожній країні світу різною мірою функціонує готельний бізнес. Немає жодної держави, яка б не мала готелів чи інших засобів розміщення. У цілому світовий сучасний ринок готельних послуг можна вважати розвиненим, існують різні категорії засобів розміщення та, зокрема, готелів, які забезпечують потреби у проживанні як населення даної країни, так і іноземних гостей. Готельний бізнес нерозривно пов'язаний із туристичною сферою, тому якщо відбувається зниження туристичної активності, ефективність готельного господарства також знижується. На основі періодизації глобального економічного циклу розвитку готельного бізнесу сформовано концепцію сучасного етапу його розвитку, запропоновано змістову секторальну схему концептуальної сутності поняття «готель».

Ключові слова: підприємства готельного бізнесу, глобальний економічний цикл, трансформації готельного бізнесу, бінарний самобутнісно-глобалізаціний етап розвитку готельного бізнесу, концептуальної сутності поняття «готель».

SVITLANA HAPONENKO
Oles Honchar Dnipro National Universiti, Dnipro, Ukraine

FEATURES OF TRANSFORMATION OF HOTEL BUSINESS ENTERPRISES

The hotel business operates in different countries in each country of the world. There is no state that does not have hotels or other accommodation. In general, the modern world market of hotel services can be considered developed, there are different categories of accommodation and in particular hotels that meet the accommodation needs of both the population of the country and foreign guests. The hotel business is inextricably linked to the tourism sector, so if there is a decrease in tourism activity, the efficiency of the hotel industry is also reduced. Based on the periodization of the global economic cycle of hotel business development, the concept of the current stage of its development is formed, the semantic sectoral scheme of the conceptual essence of the concept of "hotel" is offered.

The hotel business is an independent business entity, whose activities are subject to the Commercial Code of Ukraine and specific (in the hotel and restaurant and tourism sector) regulations, operates in the field of hospitality and is a collective means of temporary accommodation, which in addition , provides additional household, beauty, wellness, entertainment, sports, tourism, information, business and other services to meet the needs of consumers in accordance with national and international standards of hotel services, maintaining the brand of the national center and making a profit on this basis.

Hotel business is an important area of socio-economic activity, developing in all countries of the world. Having gone through a number of stages of formation, this sector of the economy is currently in the phase of beginning a new cycle of development, because under the influence of the crown virus pandemic hotel business needs radically new levers of operation and development, as well as effective corporate and marketing strategy.

Keywords: hotel business enterprises, global economic cycle, hotel business transformations, binary identity-globalization stage of hotel business development, conceptual essence of hotel concept.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Готельний бізнес є динамічною сферою розвитку сучасної національної економіки України, однак вплив світової пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) та інші чинники, мають стримуючий характер на трансформацію вітчизняної та світової гостинності. Вивчення світового та історичного досвіду допоможе підприємствам даної сфери впроваджувати адекватні до ситуації маркетингові стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Науковці по-різному визначають періоди розвитку готельного бізнесу. Зокрема, науковці Л.Г. Агафонова, О. Є. Агафонова [1], В. К. Федорченко; Л. Г. Лук'янова, Т. Т. Дорошенко, І.М. Мініч [2] пропонують 4 періоди еволюційного розвитку цієї сфери: «давній – IV тис. до н.е. – V ст. до н.е., Середньовіччя, Новий час, сучасний період». С. І. Байлик [3] розглядає 5 періодів: «І період – від давніх віків до XIII ст.; II період – від XIII – XIV ст. до половини XIX ст.; III період – доба раннього капіталізму (від другої половини XVIII ст. до початку XX ст.); IV період – перша половина XX ст.; V період – друга половина XX ст. О.О. Лупич [4] розглядає 6 періодів розвитку індустрії гостинності, детально їх характеризує і виділяє характерні риси розвитку саме готельного бізнесу: «І етап – IV тис. до н. е. – V ст. н.е.; II етап – V – XV ст.; III етап – XV – 1-а пол. XVIII ст.; IV етап – 2-а пол. XVIII – кін. XIX ст.; V етап – поч. XX ст. – кін. XX ст.; VI етап поч. XXI ст. – до сьогоднішніх днів.

Формулювання цілі статті

На основі періодизації глобального економічного циклу розвитку готельного бізнесу сформувати концепцію сучасного етапу його розвитку, запропонувати змістову секторальну схему концептуальної сутності поняття «готель».

Виклад основного матеріалу дослідження

Взявши за основу градацію періодів, запропоновану О.О. Лупич [4], пропонуємо деякі уточнення. Якщо розглядати життєвий цикл розвитку готельного бізнесу глобально, то, на нашу думку, – це глобальний лаг, який об'єднує класичні фази (становлення, розвитку, стабілізації, занепаду, реструктуризації) та

охоплює часовий проміжок від IV тис. до н.е. і закінчується серединою 2020 р., у цей період відбулася криза, зумовлена пандемією коронавірусу, значна частина готелів збанкрутіла і припинила свою діяльність, нині відбувається поступове відновлення готельної справи, підприємства даної галузі розробляють нові стратегії розвитку, у яких буде закладено механізм реагування на подібні зміни у зовнішньому середовищі. Такі умови вказують на початок нового соціально-економічного циклу у готельному бізнесі (рис.1).

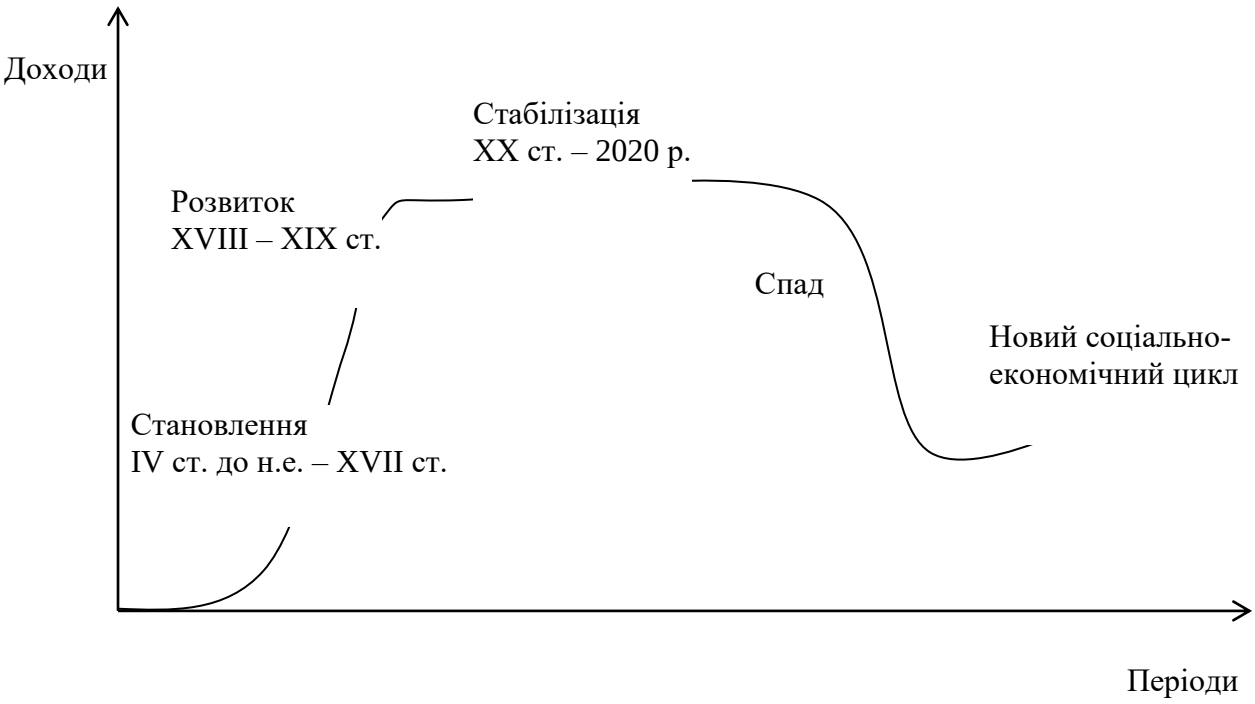

Рис.1. Періодизація глобального економічного циклу розвитку готельного бізнесу
Джерело: узагальнено автором

Представлена на рис. 1. періодизація глобального економічного циклу характеризує розвиток готельного бізнесу в цілому. Протягом зазначеного періоду (від IV тис. до н.е. до початку 2020 р. готельна індустрія розвивалась і трансформувалась, кардинальної ліквідації тих чи інших форм готельних підприємств не відбувалось, вони видозмінювались і набували сучасних, актуальних на той час рис. Наприклад, гостинні двори еволюціонували у сучасні міні-готелі або хостели. Кожен із періодів, в свою чергу складається із менших соціально-економічних циклів та поділяється на етапи. Наприклад, у межах фази становлення можна виділити три етапи (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика етапів трансформації готельного бізнесу у світі протягом фази становлення (IV тис. до н.е. – XVII ст.)

Етапи	Характеристика історичного етапу	Характеристика засобів розміщення	Особливості готелів
I етап (IV тис. до н.е. – V ст. н.е.)	цей період характеризується кочівницьким способом життя, становленням перших імперій, зокрема Римської Імперії, Імперії Цінь та ін., побудова перших торгівельних відносин і шляхів – «Шовковий Шлях»	були створені перші таверни та постоялі двори для тимчасового розміщення подорожуючих і харчування	створення перших готелів у вигляді постоялих дворів поблизу торгівельних шляхів, відсутність методів регулювання готельної справи
II етап (V-XIV ст.)	розпад Імперій, зокрема Римської Імперії, створення нових – наприклад, Візантійської, поширення Ісламу, створення слов'янських держав, підвищення ролі релігії, зародження та поширення Християнства, відкриття нових торгівельних шляхів, зокрема «Шляху прянощів»	були створені місця для відпочинку при монастирях. Гостьові двори перетворились в комерційні підприємства	В Італії засновано Асоціацію власників постоялих дворів, що здійснювали ліцензування готельних установ (постоялих дворів). Готельні підприємства орієнтуються на прибуток, формується конкурентне середовище на готельному сегменті
III етап (XV-XVII ст.)	період географічних відкриттів – Американський континент, проведено дослідження Азії та Океанії, відкрито нові острови в різних регіонах світу, створено нові торгівельні маршрути, здійснено спроби логістичної оптимізації маршрутів, епоха відродження – розвиток науки і техніки, культури і мистецтва, гуманізму. Поширення глобалізаційних процесів, виникають країни – колонізатори.	кількість гостьових і постоялих дворів активно збільшується, відбувається диференціація за якістю послуг, інтер'єром , з'являються елементи додаткових послуг	З'являється перше поняття готель, яке характеризувало житловий будинок аристократичного типу, що мав парадний і службовий двори

Джерело: узагальнено автором

Розвиток готельного бізнесу протягом першого етапу фази становлення характеризується виникненням так званих готелів які будуються за власних потреб можновладців і не мають комерційної мети. Згодом більш поширеними стають таверни, тобто громадське харчування є першочерговою послугою, а надання нічлігу – другорядною. Другий етап характеризується активізацією руху з державотворення, виникають, перші імперії розпадаються, утворюються нові, підвищуються потреби у фізичному переміщенні у просторі, все більшого значення набуває релігія і, відповідно будуються монастирі та церкви. Готельний бізнес набуває вираженого комерційного напрямку. У цей період зароджується держава Київська Русь (IX ст.), яка також розвиває готельну справу. Зокрема у XII–XIII ст. створюються «ями», які були прототипами готелів і були схожими на постоялі двори. Ями були розташовані одна від однієї на відстані кінного переходу. Ями функціонували як місця для нічлігу, а гостинні двори надавали ще додаткові послуги (наприклад, харчування), тобто були зорієнтовані на здійснення комерційних операцій.

Третій етап фази становлення є динамічним, що пов'язано як з географічними і мистецькими відкриттями, так і з розвитком споживчого попиту. У цей період з'являються різні види готелів, здебільшого диференційовані за бюджетом споживачів, відчувається глобалізаційні впливи, формуються перші стандартизовані готельні послуги. Отже, можна вважати, що на початку XVII ст. вже відбулось становлення готельного бізнесу та почалась наступна його фаза – розвиток (табл. 2).

Періоди XVII-XIX ст. у всьому світі характеризується стрімким розвитком усіх сфер – промисловості, транспорту, культури і мистецтва, з'являються перші елементи туристичних подорожей. Зокрема, виникають бюро подорожей, пілотний проект туристичної подорожі належить Томасу Куку, який організував груповий тур в Англії у 1841 р. Цей тур передбачав поїздку залізницею протяжністю 20 миль, клієнтам запропонували булочки, чай, оркестр у залізниці. Метою Т. Кука було привернення уваги до культурно-пізнавальної форми відпочинку.

Таблиця 2

Характеристика етапів трансформації готельного бізнесу у світі протягом фази розвитку (кінець XVII ст. – XIX ст.)

Етапи	Характеристика історичного етапу	Характеристика засобів розміщення	Особливості готелів
IV етап (кінець XVII – початок XVIII ст.)	виникнення нових військових конфліктів, поява нових мистецьких напрямів, зростання потреб у вивченні досвіду інших країн та активізація переміщення між людей не лише з цілями торгівлі	відбувається активний розвиток готельного бізнесу, готелі розвивається переважно в приватному секторі за підтримки держав, зокрема в Англії, Іспанії	до готелів почали відноситись будинки різного типу: будівлі палатного типу з кількома номерами, будинки для однієї родини, готелі формують свою унікальність, розвивають додаткові послуги, зароджується ресторанний бізнес, зокрема при готелях
V етап (кінець XVIII – XIX ст.)	розвиток промисловості, активний видобуток нафти, промислова революція, розвиток науки і техніки, будівництво транспортних шляхів, зокрема побудовано Суецький канал, побудовано Першу трансконтинентальну залізницю (1869 р.); активний розвиток культурного сектору, поширення європейських цінностей, створено Єллоустонський національний парк (1872 р.), виникнення нових мистецьких течій, пам'яток архітектури, музеїв, культурних заходів, що спонукало до переміщення людей з метою бізнесу та культурного розвитку. У Європі з'явилась практики оплачуваних відпусток. Існування колоніальних держав зумовлювало переміщення людей з метою роботи, відпочинку, відвідування курортів	розвиток залізничного транспорту посприяв активному переміщенню населення, що сприяло розвиткові готельної справи. З'явились бюро подорожей. Виникла певна класифікація готелів, виокремлено елітні та бюджетні готелі, курортні пансіонати, розвиваються готельні мережі	Створюється класифікація та спеціалізаація підприємств готельного бізнесу. Підвищуються вимоги до якості та сервісу. Готельний, ресторанний, туристичний бізнес починають розглядати як складову економіки

Джерело: узагальнено автором

Найпершою туристичною компанією США є Ask Mr. Foster. Засноввана у 1888 р. у Флориді, через 100 років ця компанія мала філії у 46 країнах світу та налічувала понад 750 підрозділів. Перший довідник про готелі було надруковано у Великобританії у 1854 році, через шість років з'явився і перший каталог можливих туристичних подорожей та цікавих для відпочинку місць. У XIX ст. важливого значення набувають релігійні християнські мандрівки, що також сприяло розвитку готельного бізнесу. У цей час активно розвивається транспорт: винайдено пароплава (1807 р.), паровоз (1814 р.), відкрито Суецький канал (1869 р.).

Щодо України, то у цей час вона входила до складу Російської Імперії і відігравала важливу стратегічну роль. Першим готелем України вважається львівський готель «Під римським цезарем», збудований у 1785 р. У 1803-1805 рр. було відкрито «Зелений готель» на території Печерської Лаври. ВУкраїні активний розвиток готельного бізнесу починається з другої половини XIX ст. Перші готелі в класичному розумінні створюються в Києві та інших великих містах. Київ займав положення важливого залізничного вузла у Російській імперії, а саме - забезпечував ефективне сполучення з Варшавою, Москвою, Петербургом та іншими містами і це додатково збільшувало чисельність гостей міста. У 1890 р. у м.Києв збудовано готель «Франсуа», у 1908 р. – готель «Палас», готелі «Марсель», «Пале-Рояль», «Національ», які

вважались елітними. Наприклад, у готелі «Марсель» (пізніше «Дніпро»), споруджено перший ліфт у місті. Найкращі готелі відкривали на Хрещатику який був діловим центром міста.

У той період було створено значну кількість мебльованих номерів і кімнат, які утримували кияни. Сервіс у таких будинках був високим, а вартість суттєво дешевшою, порівняно з готелями. У той час готельний бізнес в Україні, зокрема у Києві, був досить розвиненим. «Підприємства готельного господарства в XIX ст. умовно поділялися на такі типи: готелі, розміщені поруч із вокзалами; фешенебельні готелі («Європейський», «Гранд-Отель», «Континенталь», «Отель-Савой»); готелі другого класу (для осіб із середнім достатком); мебльовані кімнати («у Ільїнської», «у Іваницького», «у Діякова», «у Лознякова», подвір'я, заїжджі та постоялі двори) [5]. Початок XX ст. став досить складним періодом для всього світу через Першу і Другу світові війни, що також вплинуло і на розвиток готельного бізнесу (табл. 3).

Початок XX ст. характеризується активним розвитком морських подорожей, великі переселення людей до Американського континенту тривають, судноплавство розвивалось у різних напрямках, створювались каюти різних класів. Після закінчення Другої світової війни активно почало розвиватись авіаперевезення. У зв'язку із підвищенням рівня життя та культури відпочинку активно почалась розбудова інфраструктури курортних міст, зокрема найбільшої популярності набули готелі типу «All inclusive», зросла конкуренція між ними. З'явилась чітка класифікація готелів згідно стандартів, розширилась сегментація та напрями діяльності. Готелі перетворились у диверсифіковані підприємства, у яких додаткові послуги (SPA, wellness, перукарня, пральня, секретар, прокат авто, трансфер і т.п.) приносять близько 50 % прибутків, порівняно із основним видом діяльності (розміщення гостей).

У 2008 р. починається новий VIII етап у трансформації готельного бізнесу. У цей період відбулась світова фінансово-економічна криза, яка охопила всі сфери господарської діяльності. Цей чинник підкреслив значення глобалізації та її вплив на соціально-економічні процеси. На наше переконання, саме в цей час готельний бізнес виходить на новий етап розвитку – «бінарний самобутністно-глобалізацій» (рис. 2).

Таблиця 3

Характеристика етапів трансформації готельного бізнесу у світі протягом фази стабілізації (XX ст. – початок 2020 р.)

Етапи	Характеристика історичного етапу	Характеристика засобів розміщення	Особливості готелів
VI етап (XX ст.)	Перша і друга світові війни, необхідність відновлення економіки, перерозподіл світового впливу, посилення ролі країн-лідерів, пришвидшення етапів НТП, виникнення інновацій, збільшення чисельності населення, перевиробництво товарів, виникнення економічних криз, зростання духовних потреб, розвиток туризму	Розвиток готельно-ресторанного бізнесу, суттєве збільшення кількості готелів у всьому світі, поява відомих готельних операторів, заснування сервісу booking (1996 р.)	Створення світових та локальних стандартів функціонування готелів, поява ознак уніфікації в обслуговуванні, зростання споживчих вимог, розвиток супутніх послуг при готелях, інтернаціоналізація готельної справи
VII етап (2000-початок 2008 рр.)	Активний розвиток економіки, створення економічних союзів, введення в готівковий обіг валюти євро (2002 р.), поступове стирання кордонів, розвиток авіаперевезень, поява авіаліній «low cost», активізація ділових та туристичних поїздок	Диверсифікація засобів розміщення, зростання вимог споживачів до якості обслуговування та додаткових сервісів, розвиток готельно-розважальних та релакс-комплексів, посилення конкуренції, зростання ролі маркетингу у сфері готельних послуг	Поява різних видів готелів для диференційованих сегментів, зростання ролі сегментації ринку готельних послуг, суттєве збільшення кількості і якості додаткових послуг, що надаються при готелях, що враховується при визначенні його класу, активізація будівництва готельних комплексів у різних регіонах
VIII етап (кінець 2008 р. – початок 2020 р.)	Світова фінансово-економічна криза (2008 р.), яка вплинула на всі соціально-економічні сфери, падіння економічних показників та поступове відновлення економіки, посилення глобалізаційних процесів	Посилення глобалізаційних впливів, автоматизація процесу замовлення та вибору засобу розміщення, поява засобів розміщення, що задовольняє будь-яку вимогу та на будь-який бюджет, створення культу туризму, створення нових культурних пам'яток з метою залучення туристів, зростання кількості бізнес-подорожей	бінарний самобутністно-глобалізаціний етап розвитку готельного бізнесу: посилення ролі мережевих готелів та їх присутності у всіх регіонах світу, зростання ролі франчайзингу в готельному бізнесі, при цьому, наділення будь-якого готелю (навіть того, що не входить до готельної мережі) глобалізаційними цінностями, у той же час надання готелю елементів самобутності, що підкреслюють традиції країни
Початок нового соціально-економічного циклу розвитку готельного бізнесу			
I етап (з 2020 р.)	пандемія, викликана COVID-19	масове закриття готелів, їх банкрутство, зниження ефективності,	Діяльність готелів в умовах економії ресурсів, перепрофілювання на роботу в умовах карантинних обмежень, гнучкий менеджмент тощо

Джерело: узагальнено автором

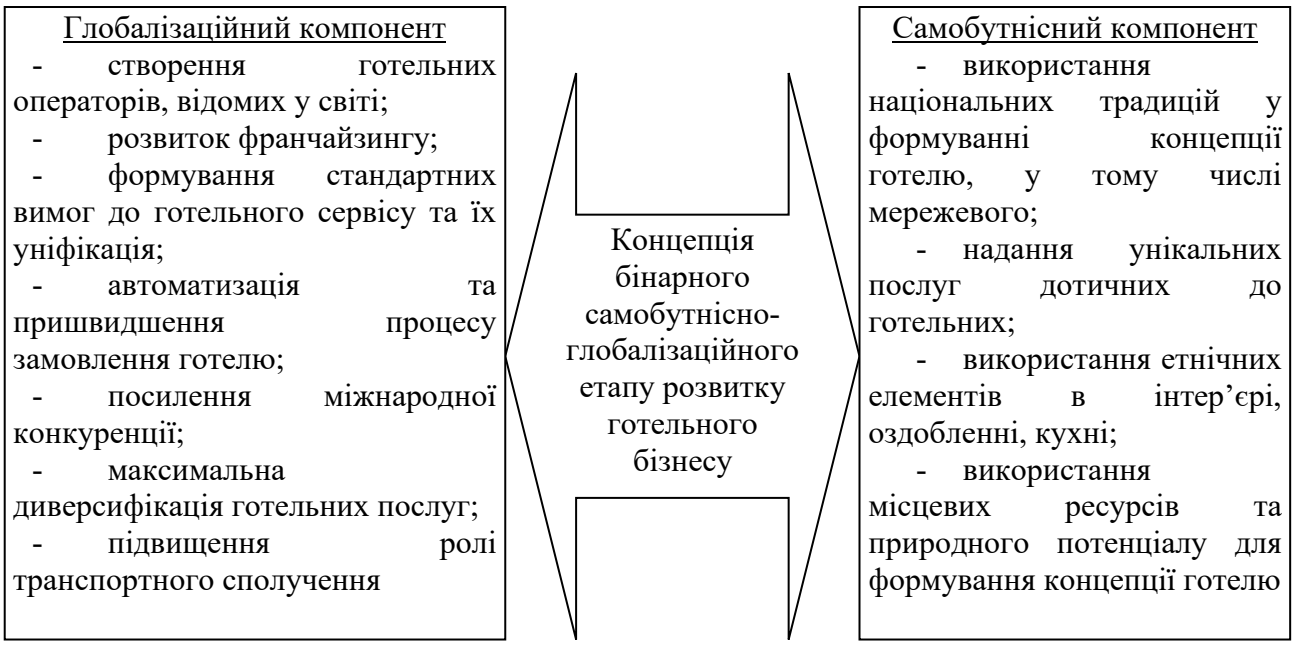

Рис. 2. Концептуальний базис самобутністно-глобалізаційного етапу розвитку готельного бізнесу
Джерело: розроблено автором

Таким чином, сутність сучасної концепції бінарного самобутнісно-глобалізаційного етапу розвитку готельного бізнесу в цілому полягає в інтеграції двох протилежних тенденцій – глобалізаційної, що передбачає проникнення уніфікованих стандартів у готельну справу всього світу, та самобутністної – підкреслення національних традицій у формуванні концепції готелів. Суть такої концепції зводиться до того, що готель будь-якого типу поєднує в собі глобалізаційні уніфіковані стандарти, впізнавані у всьому світі, наділяється самобутністними особливостями, притаманними конкретній країні чи регіону.

Разом з еволюцією готельного бізнесу змінювалось і значення поняття «готель». У сучасній науці і практиці сформовано різні підходи щодо трактування цієї дефініції. Наприклад, Т. М. Федоренко узагальнює підходи щодо трактування сутності поняття «готель» за трьома напрямами: за економічним змістом діяльності (орієнтація на прибуток); за напрямом діяльності (надання базових послуг); за напрямом діяльності (надання додаткових послуг, окрім базових); і виокремлює низку характеристик даного терміну: «1) готель є візитною карткою будь-якого міста, адже саме від вражень приїжджих та створеної атмосфери для відпочинку в готелі залежить загальна оцінка туристичної привабливості місця тимчасового перебування; 2) відповідно до сертифікаційного типу готельного підприємства залежить можливість надання пакету послуг (основних і додаткових); 3) до основних послуг слід віднести перелік послуг готелю (проживання, харчування), що входять у базову ціну номера (місця) і надаються споживачу відповідно з укладеним договором; 4) додаткові послуги – послуги, яких немає в переліку основних послуг готелю, їх оплачують та отримують споживачі додатково (до їх переліку можна віднести: пральні, салони краси, сауни, фітнес-центри, послуги автостоянки і тд.)» [6]. Такий підхід є цілком обґрунтованим і відображає сучасне розуміння щодо призначення і головних функцій готелю. Разом з тим, враховуючи сучасні тенденції розвитку готельного бізнесу, доцільно розширити трактування цих термінів (табл. 4). Найбільш поширеним є таке розуміння поняття «готель»: «будинок з мебльованими кімнатами для короткочасного проживання приїжджих, залежно від рівня готелю, в ньому можуть бути додаткові послуги – ресторани, кафе, бари, бібліотеки, спортзали, сауни та ін.» [7].

Поняття «готель» сформульоване у багатьох нормативно-правових актах України: Законі України «Про туризм»; Національних стандартах України від 1 липня 2004 року, № 4268:200 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги», від 1 липня 2004 року, № 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів» : Національний стандарт України; від 1 жовтня 2006 року, № 4527:2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення; Форма 1-КЗР Державного комітету статистики України «Колективні засоби розміщення». У кожному із зазначених нормативно-правових актів простежується чітко регламентований підхід щодо визначення поняття «готель». Досить загальним є визначення, сформульоване в Наказі № 19 від 16.03.2004 р. «Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг»: «Готель – це підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається із шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням» [8]. Таке визначення є базовим для формулювання наукових концепцій щодо сутності готелю та його діяльності.

Таблиця 4

Концептуальні підходи щодо розуміння сутності поняття «готель»

Автори	Сутність поняття «готель»
Нормативний підхід	
Всесвітня туристична організація (UNWTO)	Колективні засоби розміщення, які складаються з певної кількості номерів, мають єдине керівництво, надають певні послуги (заправлення постелі, прибирання номера й санвузла), згруповані у класи й категорії відповідно до надаваних послуг і наявного устаткування
Форма 1-КЗР	Колективні засоби розміщення, що складаються більше ніж з шести номерів; мають єдине керівництво; надають готельні послуги, зокрема обслуговування в номерах, щоденне заправляння ліжок та прибирання кімнат і санвузлів; згруповані в класи і категорії відповідно до переліку надаваних послуг та наявного устаткування і не входять до категорії спеціалізованих закладів
ДСТУ 4268:2003	Засіб розміщення, в якому надають готельні послуги, не обмежені щоденним заправлянням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів
ДСТУ 4269:2003	Підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що надає готельні послуги, не обмежені щоденним заправлянням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів
ДСТУ 4527:2006	Засіб розміщення, який має номерний фонд, службу приймання, інші служби, які забезпечують надавання готельних послуг
Закон України «Про туризм»	Підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається з шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням
Науковий підхід	
Журавльова С.М., Біляченко В.Д., Кукліна Т.С., Гурова Д.Д., Зайцева О.Л.	Готель – це комерційне підприємство, яке спеціалізується на наданні комплексу послуг із розміщення, харчування, а також інших додаткових послуг, що забезпечують безпечну й комфортну життєдіяльність людині, яка тимчасово перебуває поза місцем постійного проживання
Бугаєнко В.С., Бречко Г.Т., Манучарова Н.Д.	Підприємство, що надає за заздалегідь встановлену плату місце або кімнату для відпочинку або ночівлі
Сєміколєнова С.В.	Найпоширеніший тип готельного підприємства, основною функцією якого є надання приїжджим загальних платних послуг щодо короткотермінового проживання та додаткових послуг, залежно від сертифікаційного типу цього підприємства
Мальська МП., Пандяк І.Г.	Засіб розміщення, що надає особам, які перебувають поза місцем постійного проживання комплекс послуг, головними серед яких є послуги розміщення та харчування
Сапрунова В.Б.	Підприємство, що надає повний комплекс послуг щодо прийому, розміщення, харчування гостей, обслуговування їх перебування в готелі
Зорін І.В., Квартальнов В.О.	Основне підприємство індустрії гостинності, що здійснює прийом і обслуговування відвідувачів
Мельник О.П.	Підприємство, яке призначене для прийому, розміщення на ночівлю або короткочасний відпочинок і надання житлово-побутових послуг терміном на 45 діб незалежно від місця постійного проживання
Федорченко В.К., Мініч І.В.	Традиційний тип готельного підприємства, який має великий штаб обслуговуючого персоналу і надає широкий набір додаткових послуг і високий рівень комфорту
Гранільщиков Ю.В.	Установа, призначена для розміщення, харчування, побутового, туристсько-спортивного, екскурсійного і культурно-масового обслуговування
Косій Т.М.	Готель – це візитна картка міста або країни, він може бути як місцем для прихильників відпочинку і подорожей, так і центром активних ділових контактів
Авторське визначення	Готель – це комерційне підприємство, яке, з одного боку, є суб'єктом готельного бізнесу, а з іншого – елементом соціально-економічної інфраструктури міста та держави, і призначене насамперед для тимчасового розміщення людей відповідно до національних та міжнародних стандартів, а також надання додаткових послуг (відпочинку, б'юті, SPA, Wellness, спорту, проведення бізнес- та інших івент-заходів), при цьому, виконує роль носія бренду міста (держави), культурного, інформаційного, туристичного та рекламного осередку.

Джерело: узагальнено автором за [8, 9,10,11]

Узагальнюючи підходи науковців щодо виявлення концептуальної сутності поняття «готель», можемо представити його зміст у вигляді секторальної схеми (рис. 3).

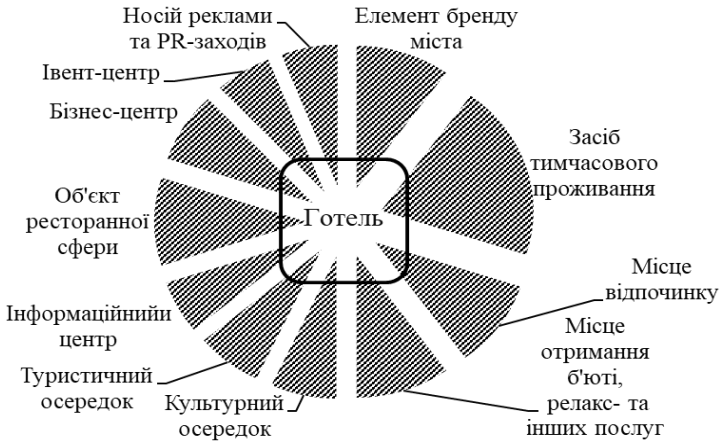

Рис. 3. Змістова секторальна схема концептуальної сутності поняття «готель»

Джерело: розроблено автором

Відповідно до пропонованої схеми, класична складова концепції готелю – засіб тимчасового проживання займає лише п'яту частину. Діяльність сучасного готелю у XXI ст. виходить далеко за межі місця для нічлігу. Від додаткових послуг (б'юті, релакс, проведення конференцій та різних івентів) готель отримує все більші прибутки. Крім того, готель є носієм бренду міста та держави в цілому, оскільки знайомство гостя із новою територією, культурою, цінностями, традиціями починається саме із розміщення та спілкування із персоналом готелю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підприємство готельного бізнесу – це самостійний суб'єкт господарювання, діяльність якого підпорядковується Господарському кодексу України та специфічним (діючим у готельно-ресторанній та туристичній сфері) нормативно-правовим актам, функціонує в галузі гостинності і являє собою колективний засіб тимчасового розміщення людей, що крім того, надає додаткові побутові, б'юті, wellness, розважальні, спортивні, туристичні, інформаційні, бізнес та інші послуги з метою задоволення потреб споживачів відповідно до національних та міжнародних стандартів готельного обслуговування, підтримання бренду національного осередку і отримання на цій основі прибутку.

Готельний бізнес є важливим напрямом соціально-економічної діяльності, що розвивається у всіх країнах світу. Пройшовши низку етапів формування, даний сектор економіки в теперішній час перебуває у фазі початку нового циклу розвитку, оскільки під впливом пандемії корона вірусу готельний бізнес потребує кардинально нових важелів функціонування та розвитку, а також ефективної корпоративної та маркетингової стратегії.

Література:

1. Агафонова Л.Г., Агафонова О.Є.. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання [навч. посібник]. К., 2002. 358 с.

2. Уніфіковані технології готельних послуг: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Лук'янова Л. Г., Дорошенко Т. Т., Мініч І. М., Федорченко В. К.], Київ. ін-т туризму, економіки і права. Вища шк., 2001. 236 с.

3. Байлик И. Гостиничное хозяйство. Организация, управление, обслуживание. [монография] / Байлик И. К: ВИРА-Р, 2002. 252 с.

4. Лупич О.О. Формування конкурентноспроможного готельного господарства регіону: дис. канд. економ. : 08.00.05. Ужгород, 2017. 285 с.

5. Бойко М. Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Київ. нац. торг.-екон. Ун-т., 2006. 448 с.

6. Федоренко Т. М. Теоретико методологічні аспекти обґрунтування дефініції «готель» як одного з ключових суб'єктів ринку туристичних послуг України. Агросвіт. № 12. 2020. С. 95–100

7. Википедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C#:~:text=%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%B5%CC%81%D0%BB%D1%8C%20(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D1%84%D1%80.,%2C%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%2C%20%D1%81%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD.

8. Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг: Редакція від 2.11.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04#Text

9. ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщування: Національний стандарт України. URL : http://ksv.do.am/GOST/DSTY_ALL/DSTY3/dsty_4268-2003.pdf

10. ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів»: Національний стандарт України. URL : https://dnaop.com/html/29982/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_4269_2003

11. Про туризм : Закон України № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text

References

1. Ahafonova L.H. (2002) Turyzm, hotelnyi ta restorannyi biznes: Tsinoutvorennia, konkurentsiia, derzhavne rehuliuvannia [navch. posibnyk.] / L.H. Ahafonova, O.Ie. Ahafonova. 358 p.

2. Unifikovani tekhnolohii hotelnykh posluh (2001): [navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / Lukianova L. H., Doroshenko T. T., Minich I. M., Fedorchenko V. K., Kyiv. in-t turyzmu, ekonomiky i prava. Vyshcha shk. 236 p.

3. Bailyk Y. (2002) Hostynychnoe khoziaistvo. Orhanyzatsyia, upravlenye, obsluzhyvanye. [monohrafyia] Bailyk Y. K: VYRA-R. 252 p.

4. Lupych O.O. (2017) Formuvannia konkurentnospromozhnoho hotelnoho hospodarstva rehionu: dys. kand. ekonom. : 08.00.05. Uzhhorod, 285 p.

5. Boiko M.H., Hopkalo L.M. (2006) Orhanizatsiia hotelnoho hospodarstva: pidruch. [dlia stud. vyshch. navch. zakl.]. K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. Un-t. 448 p.

6. Fedorenko T. M. (2020) Teoretyko metodolohichni aspekty obgruntuvannia definitsii «hotel» yak odnoho z kliuchovykh subiektiv rynku turystychnykh posluh Ukrainy. Ahrosvit. № 12. p. 95–100.

7. Wikipedia. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C#:~:text=%D0%93%D0%BE%D1%82%D0%B5%CC%81%D0%BB%D1%8C%20(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D1%84%D1%80.,%2C%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%2C%20%D1%81%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD.

8. Pro zatverdzhennia Pravyl korystuvannia hoteliamy y analohichnymy zasobamy rozmishchennia ta nadannia hotelnykh posluh : Redaktsiia vid 2.11.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04#Text

9. DSTU 4268:2003 «Posluhy turystychni. Zasoby rozmishchuvannia: Natsionalnyi standart Ukrainy. URL : http://ksv.do.am/GOST/DSTY_ALL/DSTY3/dsty_4268-2003.pdf

10. DSTU 4269:2003 «Posluhy turystychni. Klasyfikatsiia hoteliv»: Natsionalnyi standart Ukrainy. URL : https://dnaop.com/html/29982/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_4269_2003

11. Pro turyzm : Zakon Ukrainy № 324/95-VR vid 15 veresnia 1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.341.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-20

НЕБАБА Н. О.
Університет митної справи та фінансів
ЧИМШИР Г. В.
Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія»

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ

Організація, забезпечення і здійснення інноваційної діяльності підприємствами малого бізнесу мають природні особливості. У статті обґрунтовано підвищення значущості інноваційного підприємництва, зокрема малого. Визначено особливостей сектору малого бізнесу. Визначено критерії визнання підприємств малого бізнесу інноваційними, запропоновано нові ознаки їх класифікації та визначено види підприємств. Обґрунтовано «сильні» та «слабкі» властивості підприємств малого бізнесу у сфері інноваційної діяльності у порівняння з великим компаніями. Визначено особливості інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу за такими напрямами: специфіка управління; організація інноваційної діяльності; співробітництво з партнерами (великими, середніми та малими підприємствами, університетами); формування бази фінансових ресурсів; формування інноваційної бізнес-моделі; комерціалізація інновацій. Відзначено, що масштаби, інтенсивність та результативність інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу критично залежить від зовнішніх умов, що зумовлює велику значущість державної політики. Сформульовано основні детермінанти розвитку інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу, охоплюючи макро-, мезо- та мікрорівень.

Ключові слова: інноваційне підприємництво, малі підприємства, інноваційна діяльність, управління, організація, співробітництво, фінансові ресурси, бізнес-модель, комерціалізація.

NATALIA NEBABA
University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)
HANNA CHYMSHYR
Danube Institute of the National Maritime Academy «Odessa Maritime Academy» (Izmail, Ukraine)

INNOVATIVE ACTIVITY OF SMALL ENTERPRISES: THEORETICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

As world experience shows, small business can be a generator of many innovations, including large enough technologies. The innovative function of small business in particular has intensified in today's digital economy, where it has more opportunities to create and promote innovation, including information technology (IT). Small businesses (small businesses) have proven that they can play an important and specific role in the national innovation system because they have natural advantages. Increasing the innovative activity of small businesses is necessary in Ukraine, especially in the IT sector, which is becoming increasingly important in terms of contributing to economic growth.

The organization, provision and implementation of innovative activities by small enterprises are specific, compared to large and even medium-sized enterprises. Therefore, for the development of small innovative entrepreneurship it is necessary to determine the features of innovative activity of small enterprises.

The organization, provision and implementation of innovative activities by small enterprises have natural features. The article substantiates the increasing importance of innovative entrepreneurship, in particular small. The peculiarities of the small business sector are determined. The criteria for recognizing small enterprises as innovative are determined, new features of their classification are proposed and the types of enterprises are determined. The "strong" and "weak" properties of small enterprises in the field of innovation in comparison with large companies are substantiated. Peculiarities of innovative activity of small enterprises in the following areas are determined: specifics of management; organization of innovation activity; cooperation with partners (large, medium and small enterprises, universities); formation of the base of financial resources; formation of an innovative business model; commercialization of innovations. It is noted that the scale, intensity and effectiveness of innovation activities of small enterprises critically depend on external conditions, which determines the great importance of public policy. The main determinants of the development of innovative activity of small enterprises are formulated, covering the macro-, meso- and micro-level.

Key words: innovative entrepreneurship, small enterprises, innovative activities, management, organization, cooperation, financial resources, business model, commercialization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Як показує світовий досвід малий бізнес може бути генератором великої кількості інновацій, у тому числі достатньо великих технологій. Особливо інноваційні функція малого бізнесу посилилась у сучасній цифровій економіці, де в нього з'явились більш широкі можливості створення і просування інновацій, включаючи інформаційні технології (ІТ). Підприємства малого бізнесу (малі підприємства) довели, що вони можуть відігравати важливу і специфічну роль у національній інноваційній системі, тому що мають природні переваги. Підвищення інноваційної активності малого бізнесу є необхідним в України, особливо у секторі ІТ, який стає все більш важливим з точки зору внеску в економічне зростання.

Організація, забезпечення і здійснення інноваційної діяльності малими підприємствами є специфічними, порівняно з великим і навіть середніми підприємствами. Тому для розвитку малого інноваційного підприємництва необхідно визначити особливості інноваційної діяльності малих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сутності, перевагам, особливостям діяльності та розвитку малих підприємств присвячені праці таких вчених-економістів, як: О. Ахунзянова [1], З. Варналія [2], В. Варфоломєєвої [3], Н. Гришиної [4], І. Колодяжної [5], А. Бутенка, М. Войнаренка, В. Ляшенка [6], В. Орлової [7, 8], С. Манцурова, С. Ващаєва [9], Р. Умєрова [10] та ін. Незважаючи на велику увагу, малодослідженими залишаються особливості здійснення інноваційної діяльності малих підприємств. За цим напрямом не сформовано цілісною теоретичної бази дослідження і блоку практичних рекомендації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

В сучасних умовах господарювання для розвитку малого інноваційного підприємництва необхідно визначити особливості інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження: розробити класифікацію підприємств малого бізнесу, які займаються інноваціями, та визначити особливості їх інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Розвиток і підвищення значущості інноваційного підприємництва, зокрема малого, є ознакою сучасної економіки. Особливо це стосується малих підприємств, сучасний етап еволюції яких пов'язаний з більшим фокусуванням на інноваціях. Це зумовлено визнання соціально-економічної сутності інновацій, їх визначального значення як чиннику економічного розвитку, а інноваційним підприємствам як рушійної сили економіки. У сучасній парадигмі бізнес віддає перевагу інноваціям як шляху максимізації прибутку. Сучасне підприємство (антрепренерство) розглядають насамперед як інноваційне, тому малі підприємства розглядаються з точки зору: створення цінності; розробки інновацій; особливого виду людського капіталу; особливого середовище, де циркулюють знання. Тобто інноваційним стає підприємницька орієнтації, спосіб дій, шлях максимізації прибутку.

У середовищі інноваційного підприємництва особливе місце займають малі підприємствами, які мають відповідний статус у кожній державі за встановленими критеріями та здійснюють діяльність у законодавчому полі (із режимом власності). Малі підприємства у розвинених країнах утворюють досить великий і потужний сектор економіки, який охоплює широкий спектр галузей та відіграє велику роль. Діяльність малих підприємств досліджується у таких аспектах: економічному; інституціональному; соціальному; поведінковому; технологічному; комунікаційному та організаційному. В економіці малий бізнес виконує різні функції (виробничу, соціальну, ресурсну, стимулюючу тощо), але все більш важливою стає інноваційна, яка посилює інші функції. Серед особливостей сектору малого бізнесу можна виділити такі: високий рівень спеціалізації підприємств, внутрішня галузева фрагментація; множинність і неоднорідність суб'єктів; швидкість створення, розвитку і закриття підприємств; можлива частота переорієнтації; мобільність підприємств. В інституціональному плані сектор малих підприємств характеризується значним впливом неформальних інститутів, як і прямих соціальних зв'язків. При всій неоднорідності такі підприємства мають подібності: ключова роль власника; переважання горизонтальних взаємодій; різноманітність організаційних моделей; персоніфікований характер відносин зі споживачами.

Малі підприємства можуть класифікуватися за традиційними критеріями: форми власності; організаційно-правові форми; особливості ринкової стратегії; види діяльності; ступінь спеціалізації; наймання працівників; призначення готової продукції (що виробляють засоби виробництва або предмети споживання); термін існування (тимчасові або постійні) тощо. Критерії визнання малих підприємств інноваційними можна сгрупувати за напрямами: 1) інноваційна активність (розробка та впровадження продуктових, технологічних, маркетингових та інших інновації; здійснення НДДКР, придбання і використання технологій); 2) виробництво інноваційних товарів, здійснення наукомістких послуг (обсяг вироблених інноваційних товарів, робіт, послуг; питома вага таких товарів, послуг у загальному обороті); 3) інвестування в інновації (обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності; витрати на НДДКР, навчання персоналу, придбання обладнання; отримання фінансових ресурсів для НДДКР і інновацій з зовнішніх джерел); 4) використання інтелектуальної власності (отримання і придбання патентів; кількість використаних об'єктів інтелектуальної власності). Класифікацію малих підприємств як суб’єктів інноваційної діяльності представлено у табл. 1.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [11]. Інновації можуть бути різних видів, наприклад поділяються за: за предметом; спрямуванням; глибиною змін; поширенням; новизною; відношення до існуючого; потребами, які задовольняються; за секторами/галузями економіки; відношення до економічного циклу; відношення до ринкі; виникненням.

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як «діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг» [11]. Інноваційна діяльність передбачає певний (інноваційний) процес, починаючи із пошуку ідеї, акумулювання знань, проведення НДДКР і закінчуючи впровадженням інновації, її адаптацією та комерціалізацією. У сфері ІТ є специфічні стадії, по-перше, масштабування, тобто

поширення інновації на нові локації чи галузі, та, по-друге, горизонтально (із системами чи технологіями аналогічного рівня) та вертикальної (із системами чи технологіями більш високого рівня) інтеграції. Інноваційна діяльність може бути: 1) постійної або ситуативною; 2) лідерською (випереджаючою) або наздоганяючою, імітуючою; 3) самостійною чи кооперативною; 4) основною (створення продукту чи технологію) або допоміжною (створення компоненту іншого продукту).

Таблиця 1

Уточнюючі ознаки класифікації та відповідні види підприємств малого бізнесу

Ознака	Види
1. Характер стратегії розвитку інноваційної діяльності	підприємства з активною випереджальною стратегією; підприємства з послідовною стратегією; підприємства з адаптаційною стратегією;
2. Спеціалізація на певних інноваціях	підприємства, що діляться за видами інновацій, зокрема: за предметом (ІТ, інформаційні системи, програмне забезпечення, інформаційні продукти); за спрямуванням (передача/зберігання/обробка даних; організація; маркетинг; створення пристроїв; надання цифрових послуг; управління; забезпечення інших послуг); за секторами/галузями економіки (виробничі, торговельні, соціальні, що відносяться до сфери послуг, управлінські, інфраструктурні, інформаційні); за просторовим поширення (глобальні, національні, регіональні, місцеві інновації);
3. Рівень технологій, які розробляються	підприємства, які орієнтуються на високі технології; підприємства, які орієнтуються на середні (за видами) технології; підприємства, які орієнтуються на низькі технології;
4. Стадії створення/ зростання підприємства	підприємства на стадії зародження («seeds»); підприємства на стадії виходу на ринок («start-up»); підприємства на стадії вдосконалення бізнес-моделі («early growth»); підприємства на стадії розширення ринкових позицій («expansion»); підприємства на стадії продажу («exit»);
5. Характер зростання на ринку	підприємства, які швидко зростають; підприємства, які стало зростають у середньому темпі; підприємства, які повільно зростають; підприємства, які відчувають труднощі зі зростанням;
6. Спеціалізація на етапах інноваційного циклу або процесу (на видах робіт)	підприємства, які спеціалізуються на НДДКР; підприємства, які спеціалізуються на освоєнні і впровадженні; підприємства, які спеціалізуються на використанні і маркетингу; підприємства, які спеціалізуються на окремих видах робіт (послугах);
7. Належність проектів, що реалізуються	підприємства, які реалізують власні проекти; підприємства, які реалізують кооперативні проекти; які реалізують відкриті проекти;
8. Долучення у співробітництві	підприємства, які співпрацюють с малим і середнім бізнесом; підприємства, які співпрацюють с великим бізнесом; підприємства, які співпрацюють з університетами; підприємства, які не долучаються до співробітництва;
9. Звернення до інноваційної інфраструктури	підприємства, які взаємодіють з бізнес-інкубаторами; підприємства, які взаємодіють з венчурними фондами; підприємства, які діють у межах технологічних парків; підприємства, які не звертаються до інноваційної інфраструктури;
10. Включення в іннова-ційні кластери (враховуючи участь)	підприємства, які включені у кластери та виконують основні види діяльності; підприємства, які включені у кластери та виконують допоміжні види діяльності; підприємства, які не включені кластери;
11. Джерела фінансування інноваційної діяльності	підприємства, які використовують переважно власні кошти, а також залучають з неформального ринку; підприємства, які залучають венчурній капітал; підприємства, які залучають венчурній капітал; підприємства, які отримують державну фінансову підтримку;
12. Участь в державних програмах	підприємства, які приймають участь у державних програмах підтримки інновацій; підприємства, які не приймають участь;
13. Участь у державно-приватному партнерстві	підприємства, які приймають участь у проектах ДПП; підприємства, які приймають не залучені до ДПП.

Малі підприємства можуть бути повноцінними суб'єктом інноваційної діяльності у різних її проявах, реалізуючи відповідні ідеї, задуми, знання, спроможність. Потрібно зазначити, що малі підприємства можуть самостійно займатись різними видами інноваціями, повним циклом їх розробки або певними стадіями. Також малі підприємства бути учасником кооперативних інноваційних процесів, які об'єднують різні підприємства, або виконавцем окремих видів робіт або проведення окремих стадій процесів, які проводяться великими компаніями. Своєю інноваційної активністю малий бізнес також сприяє появі інновацій в цілому в економіці, чи він цікавий для великих підприємств і держави. Потрібно враховувати «сильні» та «слабкі» властивості малих підприємств у сфері інноваційної діяльності у порівняння з великим компаніями (табл. 2).

Таблиця 2

«Сильні» та «слабкі» властивості підприємств малого бізнесу у сфері інноваційної діяльності

«Сильні» властивості	«Слабкі» властивості
стартова орієнтованість на інновацій для уникнення конкуренції; швидкість створення підприємств; менші потреби у інвестиціях; схильність йти на інноваційний ризик; швидкість проникнення у нові сфери діяльності; швидкість реагування та адаптації до мінливих умов; можливості швидкої переорієнтації діяльності та зміни спеціалізації; безпосередність і простота управління, відсутність бюрократії, розподіл відповідальності, «спільне» управління; висока вмотивованість і продуктивність робітників; контакти зі споживачами, близькість до попиту; тісні відносини с постачальниками та іншими партнерами; швидкість виходу на ринок, менший термін початку окупності інвестицій;	відносно слабкий економічний потенціал, висока чутливість до погіршення економічних умов; неможливість проводи масштабні НДДКР та розробляти великі технології складність подолання адміністративних та фізичних бар'єрів, пристосування до регуляторних змін; неможливість володіти широким спектром технологічних компетенцій та складність освоєння нових; велике навантаження на власників-керівників та робітників, складність розширення штату; обмежені можливості встановлення контактів та взаємодії з іншими суб'єктами інноваційної діяльності; обмежені можливості взаємодії з партнерами та постачання товарів на великих відстанях; схильність до тіньового сектору та рентної діяльності.

Потрібно зазначити, що наведені сильні властивості реалізуються за досить сприятливих умов. Разом з тим, реалізація сильних властивостей, які породжуються переваги малих підприємств, можуть суттєво обмежуватись недосконалістю зовнішніх умов, подолання яких у більшості випадків потребує відповідного втручання держави.

Особливості інноваційної діяльності малих підприємств пропонується визначати за декількома напрямами.

По-перше, специфіка управління. Управління малим підприємством засноване на ролі власника, у якого є певна особиста стратегія, ідеї і бачення. Він мотивований самореалізацією і його позиція поширюється на найнятих робітників, які частіше за все поділяють його бачення. Визначальне значення звичайне мають інноваційні здібності власника, до яких додаються такі здібності співробітників. Вибір інноваційної орієнтації і стратегії здійснюється індивідуально керівником на основі генерування інноваційної ідеї, враховуючи наявні ресурси та можливості їх залучення. Керівник також визначає стратегічні компетенції, необхідні для інновації, у залежності від внутрішніх і зовнішніх умов тієї бази, яка визначає швидкість набуття цих компетенцій. Вибір стратегії розробки інновації і розвитку діяльності керівником включає: формування потенціалу зростання підприємства; планування дій з розробки та просування інновації; накопичення необхідних знань; аудит та посилення компетенцій; та ін. Потрібно враховувати відмінності стратегій самостійних підприємств і тих, що здійснюють інноваційну діяльність у співпраці з великим бізнесом.

У своєму зростанні малі підприємства мають кілька альтернатив: 1) збільшення масштабу діяльності і перетворення в самостійний середній або велике підприємство; 2) розширення в галузі і просторі за рахунок створення нових малих підприємств, зокрема для просторового розширення; 3) зростання після поглинання більш великими підприємствами. Зростання інноваційних підприємств залежить не тільки від особистісної стратегії і ресурсів, а також від якості розроблюваної інновації, її потенціалу. Малі підприємства традиційно орієнтований переважно на локальний ринок, що визначає залежність від місцевих умов. В останні роки діяльність малого бізнесу стає все більш екстериторіальної, що особливо стосується цифрової економіки.

Розробка і реалізація інновації фактично визначає життєвий цикл МП. Успішність інноваційного процесу дозволяє підприємству вийти на ринок, рости і розвиватися далі, а невдача - веде до переорієнтації на інші інновації або традиційні види діяльності (якщо не до припинення діяльності).

По-друге, організація інноваційної діяльності, яка також відповідає специфіці малого підприємства, а саме: відсутність ієрархій і бюрократії, горизонтальні безпосередні взаємодії, гнучкість розподілу функцій і поєднання компетенцій. Організація на кожному малому підприємстві мають специфіку, яка залежить від суб'єктивних факторів та особливості інновації, яка розробляється. Саме тому ця організація може бути конкурентною перевагою окремого підприємства.

Також важливішою передумовою ефективної інноваційної діяльності малого підприємства є досягнення високого рівня самоорганізації, самоуправління, саморозвитку, що стосується працівників і колективів на основі співтворчості. Для цього підприємство повинно пройти ряд етапів своєї еволюції.

Потрібно зазначити, що малі організація інноваційної діяльності на малих підприємствах лише частково відповідає принципам інтерактивної моделі інноваційного процесу, особливо у зовнішньому середовищі. Однак ці моделі добре стосуються взаємодій всередині підприємства. У малих підприємств виникають специфічні і спрощені різновиди інтерактивної моделі; інноваційні більшою мірою організуються довільно і суб'єктивно. В рамках організації інноваційного процесу інтегруються різні функції, пов'язаних з: аналізом ринку, збором інформації і отриманням знань, проведенням НДДКР (самостійно або в партнерстві), виробництвом і просуванням продукції на ринок. Здібності до внутрішньої організації інтегруються зі здібностями діяти і співпрацювати у зовнішньому середовищі. У зовнішньому середовищі малі підприємства можуть широко включатись у різноманітні мережі (мережева модель інновацій), де є децентралізовані, неформальні, але інтегровані та інтенсивні взаємодії (комунікації, співробітництво). Безпосередньо взаємодіючий зі споживачем досить активно малі підприємства можуть використовувати модель відкритих інновацій, яка передбачає співробітництво із зацікавленими особами. Відмітними рисами малих підприємств є велика інтенсивність зовнішньої взаємодії через нестачу потенціалу і вузьку спеціалізацію. Основні особливості організації інноваційного процесу на малих підприємствах полягають у такому: залучення зовнішнього капіталу, співпраця з державними і приватними фондами, включення у підприємницькі та інноваційні мережі.

По-третє, співробітництво з партнерами, яке може бути спільною діяльністю, обміном інформацією, генеруванням нового знання, спільного використання ресурсів, а також безпосередньо розробки, освоєння і комерціалізації інновацій. За рахунок цього виходить подолати цілий ряд недоліків, обмежень і знайти нові компетенції, знання і можливості діяльності. Необхідність співробітництва також обумовлена специфікою сучасної економіки та інновацій. Співпраця в сфері інновацій має свою специфіку, пов'язану з подоланням інформаційної асиметрії, захистом інтелектуальної власності, організацією взаємодії та ін. Це також об'єктивно вимагає сприятливих умов і підтримки з боку держави. Малі підприємства взаємодіють з великими підприємствами та університетами. Співпраця між малими підприємствами часто носить неформальний характер, здійснюється в рамках підприємницьких й інноваційних мереж. За рахунок цього забезпечується: спільна розробка і маркетинг інновацій; спільне користування обладнанням.

Взаємодія з університетами частіше здійснюється через установи інноваційної інфраструктури. за рахунок цього малі підприємства отримують доступ до теоретичних і прикладних знань; підтримку в розробці та освоєнні інновацій, а також можуть залучити вчених і студентів на роботу. Окремим напрямом є співробітництво малих підприємств з великим бізнесом. За рахунок цього вони: продають розробки; надають послуги; залучають інвестиції; виконують корпоративні замовлення на постійній основі.

Окремим напрямом функціонального співробітництва та інтеграції є включення в територіальні кластери. Інноваційність кластерів сприяє залученню малих підприємств до спільної інноваційної діяльності через виробничі ланцюжки. В рамках кластерів можливо тісне партнерство між малими підприємствами. Складність трансакцій в сфері інновацій вимагає спеціальних механізмів взаємодії, в т.ч. створюваних державою. Крім цього, сталість співпраці викликає необхідність поступової інтеграції малих підприємств для реалізації спільних проектів.

По-четверте, формування бази фінансових ресурсів. Формування такої бази у малих підприємствах відбувається за рахунок власних ресурсів, однак це джерело обмежене. Зовнішні ресурси залучаються, перш за все, за рахунок неформального (родичі, друзі) і формального ринків (венчурні фонди, кредитні установи), а також за рахунок державних грандів та іншої підтримки. Велику роль у цьому плані можуть відігравати бізнес-інкубатори.

Основними статтями витрати підприємців на інноваційну діяльність у форматі малих підприємств є: 1) придбання наукових, технічних та аналітичних знань; 2) аналіз ринку та конкурентного середовища, а також регуляторних норм; 3) взаємодією з органами влади, встановленням контактів із споживачами і партнерами; 4) придбання комп'ютерної техніки та іншого обладнання залежно від галузі діяльності; 5) додаткові витрати на інноваційну діяльність, захист інтересів, контроль і управлінням ризиками. Тобто виникають інформаційні, комунікаційні, трансакційні, інноваційні витрати, які може знижувати держава, зменшуючи «бар'єрів входу» у інноваційну сферу для малих підприємств.

По-п'яте, формування інноваційної бізнес-моделі. Це представляє собою обґрунтування і опис логіки господарської діяльності відповідного інноваційного спрямування, особливості створення цінності, фокусує увагу на окремих елементах ринкової стратегії. Бізнес-модель малого підприємства проектується «від» інновацію, коли вона оформляється у готовий продукт. Модель може значно змінюватися в процесі виходу на ринок і коригуватися.

Бізнес-модель включає такі основні елементи: 1) вибір виду економічної діяльності та споживача (бізнес, населення, держава); 2) концептуалізація інноваційного продукту; 3) ключові процеси (НДДКР, розробка ІТ, маркетинг тощо); 4) ключові ресурси (фінанси, знання, людський капітал); 5) вибір ключових партнерів (великі, середні та малі підприємства, університети, держава); 6) джерела доходів, відносини з клієнтами; 7) структура витрат. Важливою особливістю малих підприємств є інтеграція інноваційної здатності, різних знань і навичок, а також різних видів діяльності, включаючи НДДКР, виробництво і послуги. Бізнес-модель будується в залежності від особливостей інновації, для чого необхідно визначити ціннісне пропозицію, галузь, цільової сегмент ринку, необхідну конфігурацію активів, модель ціноутворення, мережа постачальників тощо. На цій основі розробляється стратегія розвитку підприємства. Новий продукт «проектується» в залежності від зовнішніх умов, що створюються великим спектром чинників макроекономічного, галузевого і соціального характеру.

По-шосте, комерціалізація інновації. Просування інновацій малими підприємствами здійснюється, перш за все, в рамках локального ринку. У той же у ІТ-секторі є можливості закордонного та глобального поширення, що звичайно потребує певних ресурсів для вивчення ринку, маркетингу, формування каналів збуту, реклами. У сфері ІТ просування відбувається у кілька ітерацій зі зміною продукції і бізнес-моделі, а також із масштабуванням. В ході таких ітерацій накопичується експертиза ринку. У кожній галузі еволюційно сформувались декілька основних моделей монетизації інновацій, особливо в ІТ. Однак у цьому також можуть відбуватись певні варіації. Значні можливості для малих підприємств створюють цифрові платформи.

Масштаби, інтенсивність та результативність інноваційної діяльності малих підприємств критично залежить від зовнішніх умов, які охоплюють економічну кон'юнктуру, спеціальні умови: інститути, зв'язки з наукою, підприємницькі мережі, інноваційну і цифрову інфраструктуру, державну підтримку. У контексті цих умов спеціальних умов розглядаються спроможності малих підприємств до оцінки ситуації, визначення, стратегічного управління, самоуправління, комунікації. Це визначає можливості до адаптації, можливості подолання інерції, бар'єрів, обмежень, проблем, з якими пов'язана інноваційна діяльність.

Розвиток інноваційної діяльності представляється як динамічний процес, який передбачає зміну якості, параметрів, станів, певний стадій; є загальною універсальною властивістю та принципом пояснення активності малого бізнесу.

Макродетермінанти розвитку інноваційної діяльності малих підприємств потрібно поділяти на: 1) детермінанти держави (стратегії, законодавство, політика, стандарти, державний сектор, партнерство, підтримка, регулювання, управління); 2) детермінанти суспільства (цінності, переконання, культура, інститути, інтереси суспільства, суспільна думка чи оцінка, вимоги, стандарти, потенціал); 3) загальноекономічні детермінанти (рівень розвитку, поглиблення поділу праці, кон'юнктура, технологічний рівень, економічні закони, стимули розвитку, інститути, економічна організація і культура). Фактори розвитку інноваційної діяльності малих підприємств мезорівня потрібно поділити на групи: 1) галузі/ринки (продукт, структура галузі/ринку, інтенсивність конкуренції, вимоги споживачів, технологічний рівень, регуляторні

вимоги, стандарти); 2) бізнес-середовище (доступ і забезпеченість ресурсами, якість і вартість ресурсів, співробітництво, комунікація, кластери, партнерство з державою). На мікрорівня основними такими факторами є: цілі, інтереси, стратегія, якість управління, ресурси, інноваційний потенціал (спроможність), розробки. Також впливають зв'язки, замовлення, інвестиції, підтримка з боку великих підприємств.

Розвиток малого інноваційного підприємництва може мати має велике економічне і соціальне значення, мати великий ефект з точки зору територіального і технологічного прогресу економіки, посилення економічного потенціалу, вирішення структурних дисбалансів, подолання соціальну протиріч. Все це визначає інтереси держави. Потрібно наголосити і на тому, що у розвитку інноваційної діяльності малих підприємств певним чином зацікавлений і великий бізнес, і інституціональні інвестори. Тому ці суб'єкти також можуть бути залучені до підтримки малого інноваційного підприємництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Організація, забезпечення і здійснення інноваційної діяльності малими підприємствами мають природні особливості. В останні десятиліття спостерігається підвищення значущості інноваційного підприємництва, зокрема малого. Для визначення малих підприємств інноваційними запропоновано відповідні критерії, а для уточнення їх особливостей – запропоновано нові ознаки класифікації та визначено відповідні види підприємств. Потрібно також враховати «сильні» та «слабкі» властивості малих підприємств у сфері інноваційної діяльності у порівняння з великим компаніями. Особливості інноваційної діяльності малих підприємств потрібно визначати за такими напрямами: специфіка управління; організація інноваційної діяльності; співробітництво з партнерами; формування бази фінансових ресурсів; формування інноваційної бізнес-моделі; комерціалізація інновацій. Відзначено, що масштаби, інтенсивність та результативність інноваційної діяльності малих підприємств критично залежить від зовнішніх умов, що зумовлює велику значущість державної політики. Сформульовано основні детермінанти розвитку інноваційної діяльності малих підприємств, охоплюючи макро-, мезо- та мікрорівень. Цьому планується присвятити подальші дослідження.

Література

1. Ахунзянов О.В. Розвиток малого підприємництва в структурі національної інноваційної системи України : автореф. дис. канд. наук. 08.00.03. Краматорськ, 2016. 24 с.

2. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. 3-тє вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. 302 с.

3. Варфоломєєва В.О. Підвищення якості й оптимізація управління інноваційною діяльністю в малому бізнесі. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 7(61). С. 100–106.

4. Гришина Н.В. Підвищення ефективності використання потенціалу малого підприємництва у забезпеченні стійкого економічного зростання : дис. канд. наук. 08.00.04, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Одеса, 2016. 269 с.

5. Колодяжна І.В. Розвиток малого інноваційного підприємництва в Україні на сучасному етапі. Проблеми сталого розвитку: економічне зростання та соціалізація. 2008. С. 279–282.

6. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: моногр. / А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.І. Ляшенко та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк, 2011. 326 с.

7. Орлова В.О. Сутність і функції малого бізнесу у сучасній економіці. Вісник ДонНУЕТ. Серія: «Економічні науки». 2011. № 3(51). С. 52–57.

8. Орлова В.О. Природні переваги малого бізнесу - основа його розвитку. Бізнес-Інформ. 2012. № 11 (418). С. 75–79.

9. Розвиток малих підприємств (статистичне оцінювання впливу на економічне зростання та конкурентоспроможність країни): монографія / І.Г. Манцуров, С.С. Ващаєв, та ін.; за ред. І.Г. Манцурова. К.: КНЕУ, 2009. 181 с.

10. Умєров Р.Е. Особливості розвитку малого підприємництва в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 10. С. 64–67.

11. Закон України Про інноваційну діяльність // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.

References

1. Ahunzjanov, O.V. (2016). Rozvytok malogo pidpryiemnyctva v strukturi natsionalnoi innovatsiinoi systemy Ukrainy [Development of small business in the structure of the national innovation system of Ukraine]: Ph.D. thesis abstract. Donbass State Machine-Building Academy, Kramatorsk, Ukraine.

2. Varnaliy Z.S. (2005). Male pidpriємnictvo: osnovi teoriї i praktiki [Small business: basics of theory and practice]. Odessa, Ukraine.

3. Varfolomeeva, Z.S. (2006). Pidvischenya yakosti y optimizaciya upravlinnya innovatsiynou dialnistu v malomu biznesi [Improving the quality and optimization of innovation management in small business]. Aktualni problemi ekonomiki [Actual problems of economy], Vol. 7(61), pp. 100–106.

4. Gryshyna, N.V. (2016). Pidvyshhennja efektyvnosti vykorystannja potencialu malogo pidpryiemnyctva u zabezpechenni stijkogo ekonomichnogo zrostannja [Improving the efficiency of using the potential of small business in ensuring sustainable economic growth]: Ph.D. thesis. Institute of Market Problems and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Odessa, Ukraine.

5. Kolodjazhna, I.V. And Bukrina, K.A. (2018). Problemy i perspektyvy rozvytku malogo biznesu v Ukraini [Problems and prospects of small business development in Ukraine]. Scienes and education: trends and prospects, pp. 279–282.

6. Butenko, A.I., Voinarenko, M.P., Liashenko, V.I. et al. (2011). Modernizatciia mekhanizmiv rozvitku malogo ta serednogo biznesu [Modernization of mechanisms for small and medium business development]. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Donetsk, Ukraine.

7. Orlova V.O. (2011). Sutnist I funkcii malogo biznesu u suchasniy economicy [The essence and functions of small business in the modern economy]. Visnik DonNUET, Vol. 3(51), pp. 52–57.

8. Orlova V.O. (2012). Priroddi perevagi malogo biznesu – osnova yogo rozvitku [The natural advantages of small business are the basis of its development]. Business-Inform, Vol. 11, pp. 75–79.

9. Mantcurov, I.G., Vashchaiev, S.S., Driga, S.G., et al. (2009). Rozvitok malikh pidpryiemstv (statistichne otciniuvannia vplivu na ekonomichne zrostannia ta konkurentospromozhnist kraïni) [Development of small enterprises (statistical assessment of the impact on economic growth and competitiveness of the country)]. KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Umierov, R.E. (2012). Osoblivosti rozvitku malogo pidpryiemnitctva v Ukraini [Features of small business development in Ukraine]. Aktualni problemi ekonomiki [Actual problems of economy], Vol. 10, pp. 64–67.

11. Verkhovna Rada Ukraine (2002). Pro innovatsiinu diialnist [On innovation activity]: Law of Ukraine no. 40-IV. Kyiv, Ukraine.

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.11
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-21

СВІНАРЬОВА Г. Б.
Одеський національний політехнічний університет, Одеса

КОНЦЕПЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН У ДІДЖИТАЛ-СЕРЕДОВИЩІ

В статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти розвитку системи управління підприємством та запропоновано концептуальну модель трансформації системи управління підприємством в умовах інноваційних змін у діджитал-середовищі, яка охоплює механізми, драйвери трансформації з врахуванням стрімкого розвитку цифрових технологій та рівня їх впливу. Запропонована концепція системи моніторингу інноваційних змін зовнішнього контуру, як складової трансформаційної системи управління підприємством.

Ключові слова: система управління підприємством, інноваційні зміни, трансформація, діджитал-середовище, інновації, моніторинг.

SVINAROVA H.
Odessa National Polytechnic University, Odessa

CONCEPT OF TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE CHANGES IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Globalization, high dynamics of innovative changes in the digital environment require from the enterprise management system adequate mechanisms of its transformation to ensure a rapid response to current trends of such changes. Any changes in the external environment clearly necessitate the introduction of mechanisms that are determined by the process of changing the parameters and elements of the management system to adjust the activities of the enterprise, which must be implemented on the basis of scientific validity and practical feasibility. Such changes in the parameters of the system should include not only a mechanism for responding to threats to the environment, but also provide an innovative vector for the development of the enterprise.

The article discusses theoretical and practical aspects of the development of the enterprise management system and offers a conceptual model for the transformation of the enterprise management system in the context of innovative changes in the digital environment, which covers the mechanisms and drivers of transformation, taking into account the rapid development of digital technologies and the level of their impact. The concept of a system for monitoring innovative changes in the external contour as a component of the transformational enterprise management system is proposed.

As a result of the transformation of the management system in terms of innovative changes in the digital environment is expected to implement measures for flexible response to change, ensuring a constant search for competitive advantages in the market, adaptation to stakeholders, increasing the intellectualization of management, which will increase efficiency. meet the requirements and constant challenges of the external environment.

Keywords: enterprise management system, innovative changes, transformation, digital environment, innovation, monitoring.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Світова глобалізація, висока динамічність інноваційних змін у діджитал-середовищі вимагають від системи управління підприємством адекватних механізмів її трансформації для забезпечення швидкої реакції на сучасні тенденції таких змін. Будь-які зміни у зовнішньому середовищі однозначно викликають необхідність впровадження механізмів, які визначаються процесом зміни параметрів та елементів системи управління для корегування діяльності підприємства, які повинні впроваджуватися на засадах наукової обґрунтованості та практичної доцільності. Таки зміни параметрів системи повинні включати не тільки механізм відповіді на загрози зовнішнього середовища, а і забезпечувати інноваційний вектор розвитку діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів трансформації системи управління підприємством під впливом факторів зовнішнього середовища присвячені наукові праці багатьох вчених, серед яких: Абдуллін Р. [1], Бажал Ю. [2], В. Глущенко [3], Друкер П. [4], Ерохін С. [5], Калюжна Н. [6], Лігоненко Л. [7], Мескон М [8], Федулова Л. [1] та інші.

В наукових дослідженнях розкриваються теоретико-методичні аспекти формування елементів системи управління, характеризуються зв'язки між ними за допомогою різноманітних підходів, але в умовах постійних інноваційних змін у діджитал-середовищі трансформаційні процеси всередині системи управління підприємством потребують актуальних підходів до їх ефективного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Система управління підприємством для реагування на інноваційні зміни потребує механізмів трансформації основних елементів її формуючих відповідно до світових трендів розвитку цифрових та інформаційних технологій. Дослідження показали, що більш українських промислових підприємств не

мають ефективної системи управління, яка здатна швидко адаптуватися до інноваційних змін, які виникають у діджитал-середовищі. Швидкість змін, особливо в сфері інформаційних технологій цифрової трансформації економіці набагато більша ніж здатність вітчизняних підприємств до них адаптуватися, шляхом відповідних змін. Концепція трансформації елементів системи управління підприємством (рис. 1) охоплює:

– систему моніторингу інноваційних змін (рис. 2), метою якої є безперервне відстеження змін, які відбуваються у діджитал-середовищі підприємства;

– механізм забезпечення інтеграції зі стейкхолдерами для створення загальної цінності на засадах використання сучасних інфо-комунікаційних технологій, що прискорює обмін даними щодо інноваційних драйверів трансформації;

– переорієнтацію стратегії, в якої відбувається зміщення акцентів з прибутку на розширення можливостей задоволення споживачів;

– зміну парадигми організаційної культури, яка дозволить перейти на гнучке управління;

– перехід на інноваційну бізнес-модель, яка трансформує інноваційні технології в економічні вигоди для підприємства та високу споживчу цінність для клієнтів;

– механізм забезпечення трансформації, що базується на інноваційних методах управління, зміні функціоналу системи управління, використані сучасного управлінського інструментарію, який швидко розвивається на засадах діджитал-трансформації. інформаційних технологій.

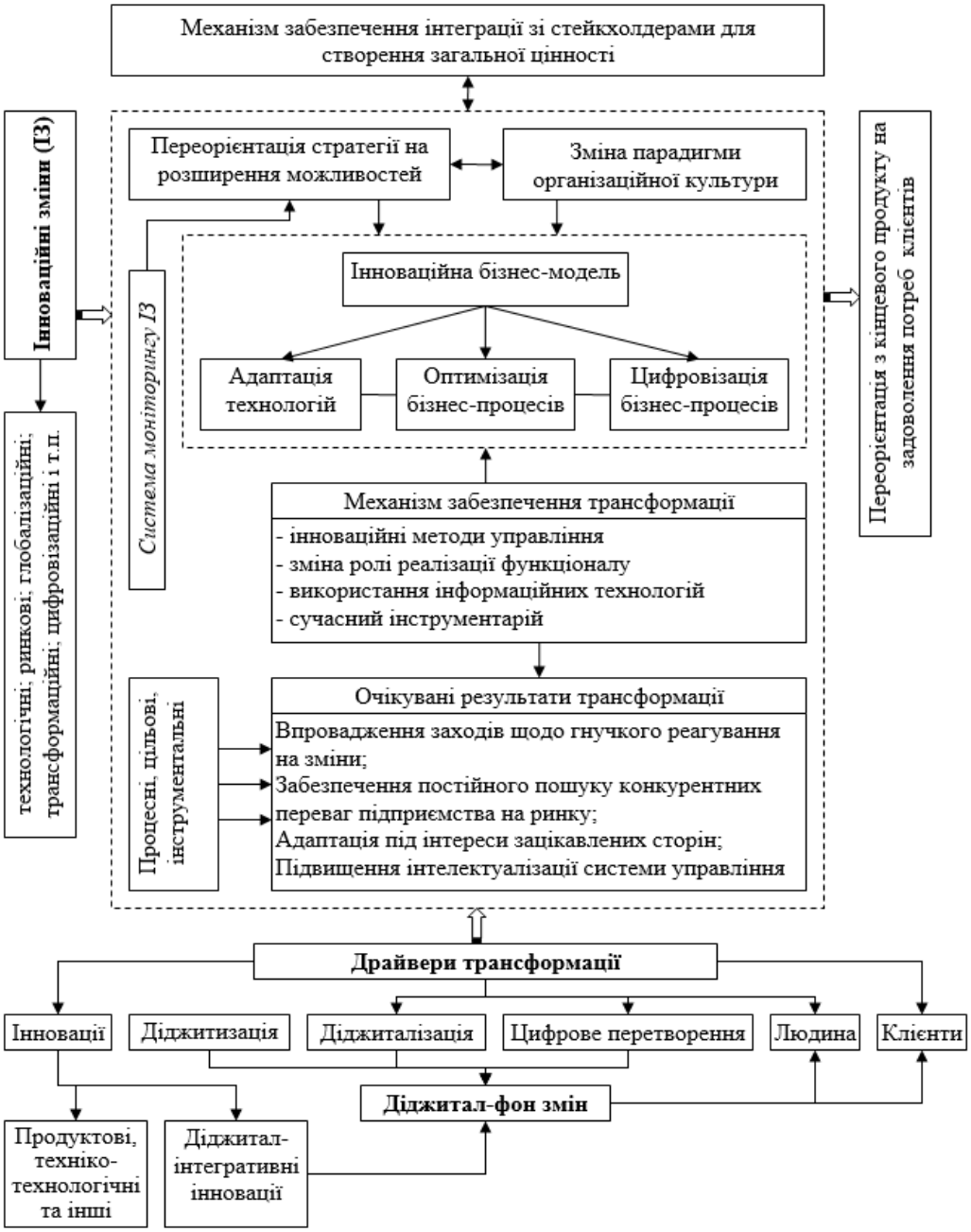

Рис. 1. Візія концептуальної моделі трансформації системи управління підприємством в умовах інноваційних змін у діджитал-середовищі

Основну функцію, яку виконує запропонована система моніторингу – інформаційна, задачами, якої є безперервне відстеження тенденцій інноваційних змін у діджитал-середовищі, які відбуваються в глобальному світі в режимі реального часу, а швидкість адаптації та доступ до інформації вітчизняних підприємств знаходяться на низькому рівні в порівнянні з іноземними компаніями. Своєчасне отримання інформації забезпечує ефективність процесу прийняття управлінських рішень щодо трансформаційних процесів, які повинні відбутися для адаптації підприємства та його системи управління під нові умови. Ще одну задачу, яку виконує система моніторингу – це формування бази знань для накопичення інформації та на її основі прогнозування тенденцій змін для їх майбутнього передбачення та випередження в процесі трансформації, щоб система управління ні адаптувалась до змін, що вже відбулися, а наперед, отримав сигнали та визначив тенденції трансформувала свої основні елементи.

Сукупність принципів, на яких базується система моніторингу відповідає сучасним вимогам до управління, це: системність – основоположний принцип розгляду окремих елементів у їх взаємозв'язку, повнота отриманої інформації дозволяє врахувати при прогнозуванні тенденцій змін найбільшу кількість впливових факторів процесу трансформації, достовірність інформації впливає на результативність вироблення та прийняття управлінських рішень; прозорість, яка характеризує зрозумілість джерел отримання інформації; безперервність – один з основних принципів цієї системи, тому що інформації потрібно отримувати не з визначеною періодичністю, як пропонується більшістю системами моніторингу, а на постійної основі, що стало можливо з розвитком інформаційних технологій; своєчасність – головна умова результативності управлінських рішень.

Запропоноване додати до системи загальних принципів – *фокусованість* – принцип, який дозволяю сконцентрувати увагу на конкретної предметної області, цілі, взаємозв'язаних елементах для зниження впливу на систему інформаційного хаосу.

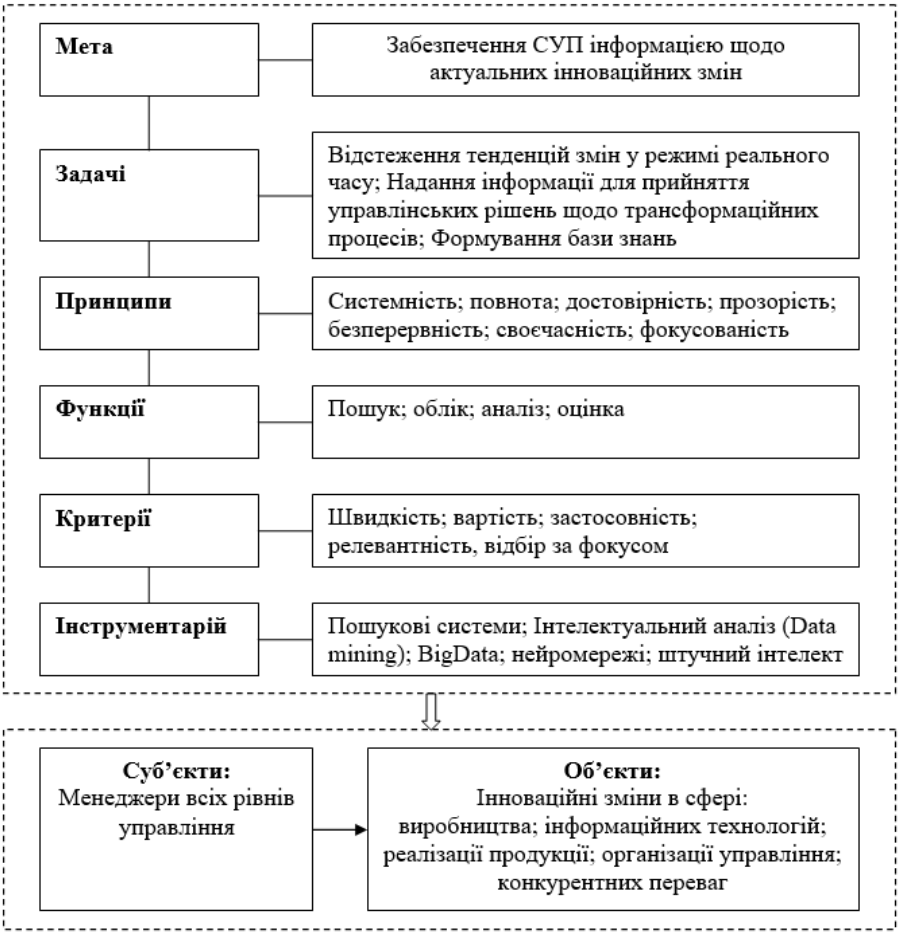

Рис. 2. Концепція системи моніторингу інноваційних змін: зовнішній контур

Запропонована система моніторингу ґрунтується на виконані наступних управлінських функції: а) пошукова – для здійснення ефективного пошуку актуальної інформації щодо змін; б) облікова – для збереження та систематизації знайденої інформації; в) аналітична – для обробки отриманої інформації – визначенню значимих факторів; г) оцінна – для визначення корисності та напрямків використання отриманої інформації. Ключова функція у цьому процесі відводиться саме пошуку та накопиченню інформації. Аналітична та функція оцінювання можуть не спрацювати в певний період часу, тобто не визначити її ефективність та релевантність, але в майбутньому можуть повернутися до банку зібраної

інформації у минулому та використати її в умовах нових обставин, але також виконують важливу управлінську задачу – оцінку інформації. Це виступає фільтром зібраної інформації, якої спочатку буде більш ніж може обробити система управління, а після її фільтрації за допомогою аналізу та оцінювання інформації за певними критеріями – її стане менш і вона буде використовуватися для прийняття рішень. Основними критеріями здійснення моніторингу інноваційних змін – є швидкість, поки ще інформація є актуальною, тому що швидкість змін більш висока, ніж швидкість реакції на них системи управління, вартісний критерій, тобто ефективність – витрати на збір та обробку інформації повинні бути менш ніж вигоди від цієї інформації та застосовність – цей критерій визначає обмеження пошуку інформації сферою, бізнес-моделлю, функціями системи управління, тому що зібрати та проаналізувати всю інформації о всіх змінах неможливо, тому пошук потрібно обмежити економічними інтересами та можливостями підприємства. Відповідно до принципу фок усності необхідно розробляти критерії відбору за обраним фокусом.

Ключовим інструментом пошуку інформації в сучасних умовах виступають пошукові системи – автоматизовані системи, основне призначення яких є пошук, збір, обробка, збереження та візуалізація інформації з використанням технічних засобів та певних алгоритмів та процедур. В динамічних умовах сьогодення, знаючи можливості інструментарію пошукових систем та правила його використання можна отримати інформацію до будь-яких знань. Тенденції розвитку пошукових систем зазнають їх подальшу «інтелектуалізацію», що ще спростить отримання та обробку потрібної інформації. Але необхідно враховувати, що зараз обсяги інформації перебільшують цінність від нею для прийняття управлінських рішень, тому необхідно постійно використовувати фокус інтересів системи та відповідну сукупність фільтрів для отримання корисної, релевантної інформації.

В умовах переходу та використання інформаційних технологій окремим напрямком створення цифрових платформ (ключовий інструмент цифрової трансформації у забезпеченні обміну інформації) є розвиток платформних рішень у сфері наукових досліджень та розробок, який охоплює сектор вироблення, зберігання й обробки інформації за допомогою спеціалізованого інструментарію використання даних, та на їх основі моделювання заміни фізичних експериментів віртуальними та ін. У глобальному світі вже існує та розвивається значна кількість цифрових платформ для НІОКР різного функціонала, різного ступеня складності та відкритості: Kaggle, Quantopian, Numerai, Science Exchange, twoXAR, Deepchem. Специфічні тематичні мережі формуються на основі інформаційних баз загальних ресурсів. Зараз цифрова екосистема – це одна з самих ефективних інновацій щодо створення бізнес-моделей, але в цілому це одна із можливостей взаємодії в економічної системі. Системне дослідження, яке охоплює пошук, збір, класифікацію інформації о різних платформах в розрізі галузей, країн світу може надати можливість виокремить найбільш важні проблеми, аспекти та сформувати розуміння щодо наукових досягнень що вже існують та спрогнозувати тренди щодо розвитку майбутніх досягнень. Галузеві цифрові платформи не тільки стали засобом надання оптимізаційних технологічних рішень, а і є потужним фактором, який формує економічний простір, обумовлює ріст ВВП та підвищує продуктивність праці.

Сучасна економіка ставить значну кількість питань, які складно описати та дослідити за допомогою сталих традиційних підходів та термінів: платформізація, трансграничні процеси, мережеві ефекти, моделі спільного використання, потенціал фінансових технологій, нова бізнес-модель та інші. Кожне підприємство повинно усвідомлювати, який вплив можуть оказувати інноваційні технології на існуючі ринки, і яким чином можна почати зміни у системі управління для отримання конкурентних переваг.

Використання сучасних інструментів в системі моніторингу та інших складових системи управління не можливо без таких як інтелектуальний аналіз даних (Data mining) – сукупність математичних методів, які використовуються в процесі виявлення у даних раніше невідомих інтерпретацій знань для прийняття ефективних управлінських рішень. Основу цих методів складають різноманітні класифікації, прогнозування, моделювання, які базуються та застосують таки методи як дерево рішень, штучні нейронні мережі, нечіткої логіки та ін. Все дозволяє більш детально та швидше проаналізувати дані, визначити залежності та тенденції та наочно продемонструвати результати обчислень, що дозволяє використовувати інструментарій Data mining без наявності спеціальних знань. Особлива увага приділяється аналізу великих даних (BigData), який дозволяє ефективно та швидко здійснити обробку та аналіз великих даних за допомогою різних інструментів, підходів та методів обробки як структурованих, так і неструктурованих даних для різних завдань і цілей. Здійснити обробку великих обсягів неоднорідної та швидко виникаючій цифрової інформації традиційними методами та інструментами вже неможливо, а за допомогою BigData це можливо, при цьому аналіз даних дозволяє виявити непримітні людині закономірності, що дає можливість оптимізувати процеси трансформації системи управління.

Ключовим аспектом трансформації системи управління підприємством виступає зміна традиційної бізнес-моделі, життєвий цикл якої постійно скорочується із-за високої конкуренції на інноваційну, яка трансформує інноваційні технології в економічні результати підприємства, побудованою на постійному моніторингу інноваційних змін у зовнішньому середовищу для чого потрібно адаптувати функціональну стратегію під нову бізнес-модель та змінити парадигму організаційної культури для формування нових, більш ефективних механізмів у відносинах між працівниками, тому що людина – це центральна складова в процесі трансформації елементів системи управління. Для забезпечення сталого розвитку підприємству

необхідно постійно оновлювати свою бізнес-модель з врахуванням інноваційних чинників змін. Останнім часом спостерігається тенденція, що класична традиційна устояна бізнес-модель підприємства не поспіває за динамічними інноваційними змінами оточення підприємства, тому поширюється інтерес до інноваційних бізнес-моделей, драйвером яких виступають інновації у різних сферах.

Ключовими драйверами трансформації СУП виступають інновації, діджитизація (оцифрування інстуючого контенту), діджиталізація (створення нових цифрових технологій), цифрове перетворення процесів на підприємстві, людина (інтелектуальний потенціал системи) та клієнти, які формують запити до перетворень для задоволення їх потреб. Саме діджитал-інтегративні інновації, діджитизація, діджиталізація та цефрове перетворення формують діджитал-фон інноваційних змін, який впливає на розвиток інтелектуального потенціалу та взаємини з клієнтами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В результаті трансформації системи управління в умовах інноваційних змін у діджитал-середовищі очікується впровадження заходів щодо гнучкого реагування на зміни, забезпечення постійного пошуку конкурентних переваг підприємства на ринку, адаптація під інтереси зацікавлених сторін, підвищення інтелектуалізації системи управління, що дозволить підвищить ефективність функціонування підприємства на ринку відповідати вимогам та постійним викликам зовнішнього середовища.

Література

1. Абдуллін Р. Нові підходи до управління підприємствами в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 216-218.

2. Федулова Л.І. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / НАН України; Інститут економічного прогнозування / Федулова Л.І., Александрова В.П., Бажал Ю.М., Данько М.С., Кузнєцова І.С. ; ред. Л.І. Федулова. – К. : Основа, 2005. – 550 с.

3. Глущенко В.В. Исследование систем управления: учебн. пособ. / В.В.Глущенко, И.И.Глущенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Железнодорожный: ООО НПЦ «Крылья», 2004. – 416 с.

4. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века / Питер Друкер; пер. с англ. 411 Н.Макаровой. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 235 с.

5. Ерохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України [Електронний ресурс] / С. Ерохін. – Режим доступу: http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html

6. Калюжна Н. Визначення елементного складу системи управління підприємством як передумова дослідження її потенціалу / Н. Калюжна // Економічний аналіз. – 2012. – Т. 10(4). – С. 135-138.

7. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту / Л. О. Лігоненко // Економічний форум. - 2016. - № 1. - С. 161-170. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_25.

8. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ.– М. : Дело, 1992.– 702 с.

References

1. Abdullin R. Novi pidkhody do upravlinnia pidpryiemstvamy v Ukraini // Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2009. – № 10. – S. 216-218.

2. Fedulova L.I. Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky: model, systema upravlinnia, derzhavna polityka / NAN Ukrainy; Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia / Fedulova L.I., Aleksandrova V.P., Bazhal Yu.M., Danko M.S., Kuznietsova I.S. ; red. L.I. Fedulova. – K. : Osnova, 2005. – 550 s.

3. Hlushchenko V.V. Yssledovanye system upravlenyia: uchebn. posob. / V.V.Hlushchenko, Y.Y.Hlushchenko. – 2-e yzd., pererab. y dop. – Zheleznodorozhnыi: OOO NPTs «Krыlia», 2004. – 416 s.

4. Druker P. Menedzhment. Vыzovы XXI veka / Pyter Druker; per. s anhl. 411 N.Makarovoi. – M.: Mann, Yvanov y Ferber, 2012. – 235 s.

5. Erokhin S. Tekhnolohichni uklady, dynamika tsyvilizatsiinykh struktur ta ekonomichna perspektyva Ukrainy [Elektronnyi resurs] / S. Erokhin. – Rezhym dostupu: http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html

6. Kaliuzhna N. Vyznachennia elementnoho skladu systemy upravlinnia pidpryiemstvom yak peredumova doslidzhennia yii potentsialu / N. Kaliuzhna // Ekonomichnyi analiz. – 2012. – T. 10(4). – S. 135-138.

7. Lihonenko L. O. Antykryzove upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh ekonomiky znan ta intelektualizatsii menedzhmentu / L. O. Lihonenko // Ekonomichnyi forum. - 2016. - № 1. - S. 161-170. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_25.

8. Meskon M. Kh., Albert M., Khedoury F. Osnovы menedzhmenta / Per. s anhl.– M. : Delo, 1992.– 702 c.

Надійшла / Paper received : 12.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.366:658.016
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-22

ОСТРІНІНА О. П.
Університет митної справи та фінансів

ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

Пришвидшення трансформацій ринкового оточення потребує від суб'єктів господарювання провадження постійної випереджаючої адаптації до змінених умов діяльності. Відповідно авторською гіпотезою постало формування адаптивної системи стратегічного контролінгу, яка заснована на принципах адаптивного управління рівнем витрат та коригує модель власної діяльності відповідно до змін бізнес-моделі підприємства. Стратегічний контролінг запропоновано розглядати як сполучну ланку для зв'язування контурів оперативного та стратегічного управління підприємством та витратами. Розкрито логіку наслідування параметрів стратегічного вибору підприємства на параметри оперативного управління витратами. Доведено інтеграційний характер управління витратами підприємства. Подано схему процесу формування та функціонування адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства. Розкрито особливості застосування OLAP-технологій для формування інформаційно-аналітичного забезпечення роботи адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства. Розроблено класифікатори причин порушення імперативного зв'язку параметрів стратегічного вибору та рівня витрат підприємства.

Ключові слова: адаптивне управління, моніторинг, стратегічний контролінг, собівартість, управління витратами, стратегічний менеджмент

OLENA OSTRININA
University of Customs and Finance

AN ADAPTIVE SYSTEM FORMATION OF THE ENTERPRISE'S STRATEGIC COST CONTROLLING

Modern enterprises operate under the conditions of radical changes in production processes through digitalization, big data processing, and cyber-physical systems usage. At the same time, accelerating the market environment's transformations requires the business entities to adapt to the changes of the environmental conditions. With this transformation in mind, the purpose of the article is to develop the theoretical and methodological bases of strategic cost controlling system formation, which is coordinated with the results of the enterprise's strategic choice. The author's hypothesis was to form a strategic controlling adaptive system based on the principles of adaptive cost management and adjusts the model of its activities according to changes in the enterprise's business model. It has been proposed to consider strategic controlling as a link for connecting the contours of an enterprise's operational costs and strategic management. The logic of transferring an enterprise's strategic choice parameters onto the operational cost management parameters has been disclosed. The integrative nature of enterprise cost management systems has been proven. The main idea here is to consider the interests of all enterprise stakeholders and their impact on the level of the cost. The scheme of the strategic controlling adaptive system of the enterprise cost formation and functioning has been given. The features of OLAP-technologies involvement for information-analytical support forming for an adaptive system of enterprise's cost strategic controlling have been revealed. The types of violation reasons for breaking the relationship between an enterprise's strategic choice parameters and the level of costs have been developed.

Keywords: adaptive management, monitoring, strategic controlling, cost, cost management, strategic management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Ефективність діяльності будь-якого підприємства визначається співвіднесенням витрат та результатів такої діяльності. Оскільки головною метою для більшості підприємств є отримання прибутку, то завдання мінімізації рівня витрат або максимізації доходу та виходу продукції з понесених витрат залишається вельми актуальним. Разом з тим, формулювання та реалізація даного завдання потребують певного коригування щодо збільшення швидкості змін середовища господарювання, залучення підприємств до різних форм коопераційних відносин, уніфікації технологічного процесу, превалювання нецінових форм ведення конкурентної боротьби тощо. Окрім того, рівень понесених витрат повинен відповідати обраній стратегії та розглядатися як окрема складова стратегічного вибору підприємства. Водночас очевидним є неможливість одноразового вироблення стратегії, яка залишається незмінною протягом усього періоду існування підприємства. Формування стратегії та здійснення стратегічного вибору перетворюється на постійний процес. Таке перетворення вимагає відмінного від наявних підходу щодо організації контролю відповідності витрат стратегічним настановам діяльності підприємства, оскільки наявні методичні підходи у сфері управління витратами орієнтовані переважно на калькулювання собівартості продукції, визначення відхилень від планового рівня витрат, мінімізацію рівня витрат у короткостроковій перспективі замість підтримки належного рівня конкурентоспроможності продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Організація дієвого контролю за рівнем витрат є однією з ключових вимог досягнення високої ефективності діяльності підприємства. В більшості досліджень подібний контроль розглядається як складова системи управління витратами. При цьому існує численна кількість тлумачень поняття «управління витратами», що визначається як: «сукупність дій, спрямованих на мінімізацію витрат підприємства» [12, с. 41], «процес

цілеспрямованого впливу на структуру та поведінку витрат» [7, с. 33], «приведення рівня витрат у відповідність до стратегічних і поточних цілей підприємства» [15, с. 214], «коригуючи впливи щодо рівня витрат» [4, с. 4], «процес цілеспрямованого формування оптимального рівня витрат» [10, с. 19], «вплив на витрати підприємства» [14, с. 49] тощо. При цьому, тлумачення поняття «управління витратами» не завжди дослідниками пов'язується саме з понесенням витрат, а поширюється на всі елементи підприємства, як це задекларовано, наприклад, в роботах І. Бурачека («динамічний процес досягнення високого економічного результату діяльності підприємства» [2, с. 392]) та О. Чумак («діяльність щодо забезпечення очікуваного рівня ефективності функціонування підприємства» [15, с. 58]). Саме з огляду на таке розширення більш доречним бачиться орієнтування на організацію контролінгу витрат, трактуючи контролінг як «орієнтовану на розвиток підприємства систему спостереження та розробки шляхів досягнення поставленої мети» [13, с. 119]. Така орієнтованість на досягнення поставленої мети вимагає більш докладного дослідження аспектів стратегічності в реалізації контролінгу витрат.

В контексті наведених тлумачень парадоксальною бачиться ситуація, коли стратегічне управління витратами не є складовою контролінгу витрат, а виступає більш високим рівнем абстракції. Відповідно відразу слід звернути увагу на численну кількість робіт, які розглядають систему контролінгу витратами як елемент чи передумову організації управління іншими складовими економічної системи підприємства. Так, наприклад, І. Маркіна з співавторами [8, с. 83-88] розглядає контролінг витрат як один з факторів підтримки достатнього рівня економічної безпеки підприємства. Тут передбачається, що об'єктами підтримки безпеки є сукупність різного роду ресурсів, ефективність використання яких забезпечується керівними впливами з боку системи контролінгу витрат. Я. Леонов та Ю. Герасименко [6, с. 176-182] розглядають систему контролінгу витрат як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. Цілком слушними бачиться розробки Г. Філіної [11] та О. Михайленко [9] щодо зв'язування процесів управління витратами та ціноутворення. Г. Адамова [1] стратегічне управління витратами розглядає як синонім цільовому калькулюванню. На думку автора метод визначення собівартості «таргет-костинг» більше відповідає контурам оперативного управління витратами, тоді як обґрунтування параметрів цінової політики підприємства буде перетинатися з стратегічним управлінням витратами.

Важливим питанням з теоретичної точки зору також виявляється правильне визначення об'єкту для розгортання системи контролінгу витрат. Тут показовим є твердження Т. Жадан та О. Куліш [5, с. 25] щодо виокремлення економічну, бухгалтерської та податкової концепції тлумачення поняття «витрати підприємства». Кожна з таких концепцій має власне розуміння витрат, а отже передбачає певні відмінності при організації управління або контролінгу витрат. Відповідно важливим теоретико-методичним завданням є формування уніфікованого підходу до організації контролінгу витрат, який обов'язково має бути розширений врахуванням описаної вище стратегічної складової. В контексті такого розширення слід підтримати наголос Дж. Шанка [16] щодо необхідності переорієнтації управлінського обліку (такий облік в [16] розглядається як синонім управління витратами та контролінг витрат) на підтримку реалізації стратегічного процесу підприємства. Відповідно стратегічний контролінг витрат визначається як «застосування в стратегічному управлінні інформації щодо витрат» [16, с. 16] або як «процес оцінки фінансового впливу альтернативних управлінських рішень щодо витрат, базований на поєднанні трьох основних методів: аналіз ланцюга цінностей, аналіз стратегічного позиціонування та аналіз витрато утворюючих факторів» [16, с. 7].

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є розвиток теоретико-методичних засад формування системи стратегічного контролінгу витрат, заснованої на принципах адаптивного управління та орієнтованої на узгодження рівня витрат з результатами стратегічного вибору підприємства.

Виклад основного матеріалу

Система управління витратами не може бути сформована незалежно від загальної системи управління підприємством. Відповідно виникає важливе завдання узгодження керівних впливів та цільових орієнтирів цих двох систем управління. Стратегічний контролінг у даному випадку пропонується розглядати як сполучну ланку для зв'язування контурів оперативного та стратегічного управління підприємством та витратами. При цьому слід розуміти, що з одного боку управління витратами є імперативним елементом для будь-якої системи управління підприємством. З іншого боку, слід забезпечити взаємодію стратегічного та тактичного управління витратами (один з одним, а також з оперативним та стратегічним управлінням підприємством). Описані в наявних дослідженнях методи управління витратами орієнтовані переважно на вирішення завдано оперативного управління, які формуються в результаті стратегічного вибору підприємства. Логіку подібного зв'язування результатів стратегічного вибору підприємства з параметрами стратегічного та оперативного управління витратами відображено на рис. 1.

З рис. 1 можна побачити, що зроблений підприємством стратегічний вибір встановлює параметри відбору того чи іншого методу управління витратами (у тому числі і вибір методу обліку витрат). Наприклад, якщо стратегічний вибір підприємства передбачає стратегію лідерства за витратами, то доречним є здійснювати управління витратами з використанням методу цільової собівартості (таргет-костнітг). Авторською пропозицією у даному випадку є не стільки описаний зв'язок, скільки додавання до даного зв'язку принципів адаптивного управління підприємством. Встановлений зв'язок між стратегічним вибором та оперативним управлінням витратами визначає специфікацію адаптерів (під адаптерами

розуміється зв'язок відхилень певних показників з можливими сценаріями автоматичного регулювання отриманих відхилень). При цьому до оперативного управління витратами долучаються ймовірнісні характеристики (тут можуть бути використано, наприклад, методи побудов дерев рішень або байесовські мережі довіри).

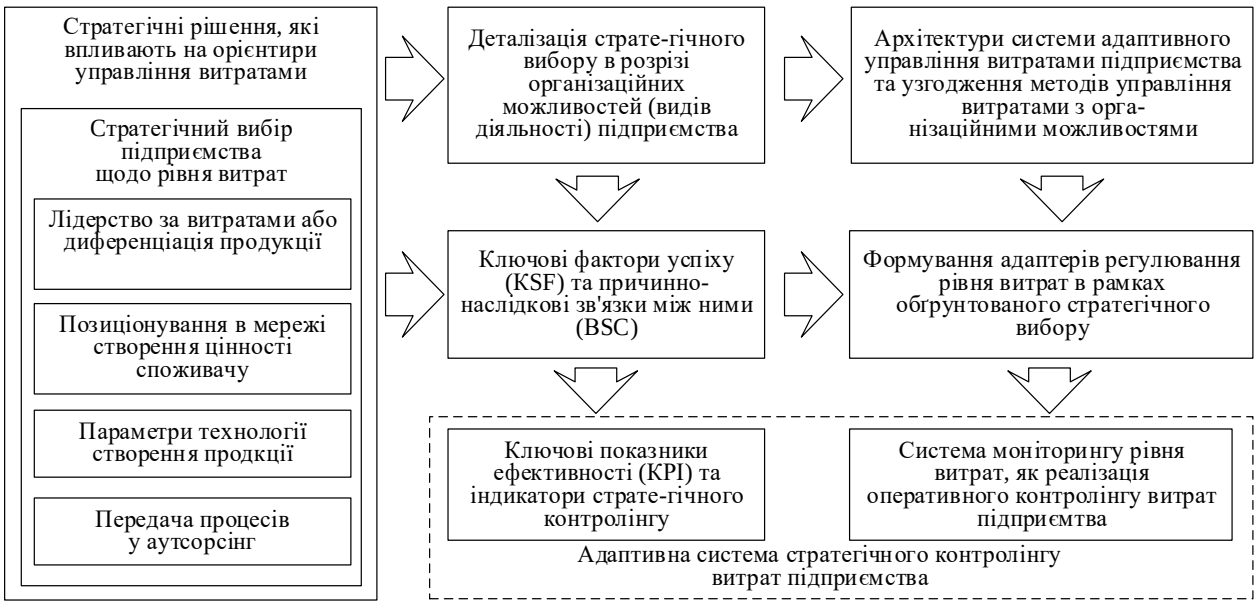

Рис. 1. Розкриття логіки наслідування параметрів стратегічного вибору підприємства на параметри оперативного управління витратами

Джерело: авторська розробка

Далі слід зазначити, що дослідники у сфері управління витратами як правило виділяють системний та процесний підходи. В контексті формування адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат та означеного на рис. 1 взаємозв’язку стратегічного вибору підприємства з оперативним управлінням витратами, пропонується додавання також й ситуаційного підходу. Ситуаційний підхід у даному випадку орієнтується на адаптацію рівня витрат відповідно до змін в зовнішньому оточенні та внутрішньому середовищі підприємства. Приймаючи дану позицію вважаємо доречним додати також кібернетичний, сценарний та інженерний підходи до організації управління витратами. Більш того, доречним бачиться наголос на інтеграційному характері управління витратами підприємства, оскільки організація такого управління має враховувати інтереси значної кількості стейхолдерів підприємства. Об’єднання всіх зазначених підходів дозволяє отримати наведену на рис. 2 модель формування та функціонування адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства.

Особливість наведеної на рис. 2 схеми адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства полягає в наявності декількох контурів адаптації. На нижчому рівні таких контурів відбувається реалізація зазначеного вище ситуаційного підходу, коли з використанням положень теорії адаптивного управління відбувається регулювання рівня витрат. Таке регулювання може базуватися на сполученні відомих методів управління витратами (директ-костінг, стандарт-костінг, таргет-костінго тощо) з адаптерами регулювання рівня витрат. Зрозуміло, що логіка роботи адаптивного управління визначатиметься змістом обраного методу управління витратами. Для таргет-костінгу адаптація полягатиме у реалізації сценаріїв доведення витрат до заданого рівня, а для нормативного методу – у коригуванні норм витрат та у реагуванні на відхилення в рівні витрат. Також передбачається додавання більш високого рівня адаптації, за якого відбувається коригування архітектури системи стратегічного контролінгу (саме тому запропоноване введення поняття «адаптивна система контролінгу»). Тобто з огляду на постійність здійснення підприємством стратегічного вибору бачиться можливим трансформація тих факторів, які відстежуються системою стратегічного контролінгу. Тобто на нижчому рівні адаптації коригують параметри діяльності підприємства, а на верхньому рівні адаптації коригуються параметри системи, яка коригує параметри діяльності підприємства (можна трактувати як синтез системи стратегічного контролінгу витрат). Саме циклічність процесів адаптації й було відображено на рис. 2.

Орієнтуючись на подану на рис. 2 схему зазначимо на вагомості розробки переліку адаптерів процесу формування витрат. Такі адаптеру можуть носити кількісний (орієнтуватися, наприклад, на рівень відхилення витрат за тією чи іншою статтею) та якісний (наприклад, додержання певних процедур, що мають вплив на рівень витрат) характер. У даному випадку адаптером пропонується розуміти сценарій реагування на зміну того чи іншого показника. Реалізація такого розуміння адаптивного управління витратами можливо лише у разі наявності належного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке в переважній більшості досліджень ґрунтується на бухгалтерській інформації (точніше інформації з підсистем

фінансового та управлінського обліку). Зміщення акцентів на стратегічне управління витратами потребує розширення інформаційної бази контролінгу. Існує цілий ряд досліджень, орієнтованих на розширення інформації управлінського обліку іншими видами інформації, у тому числі яка надходить до підприємства з зовнішнього оточення або від контрагентів. Також слід враховувати наявність ймовірнісної інформації.

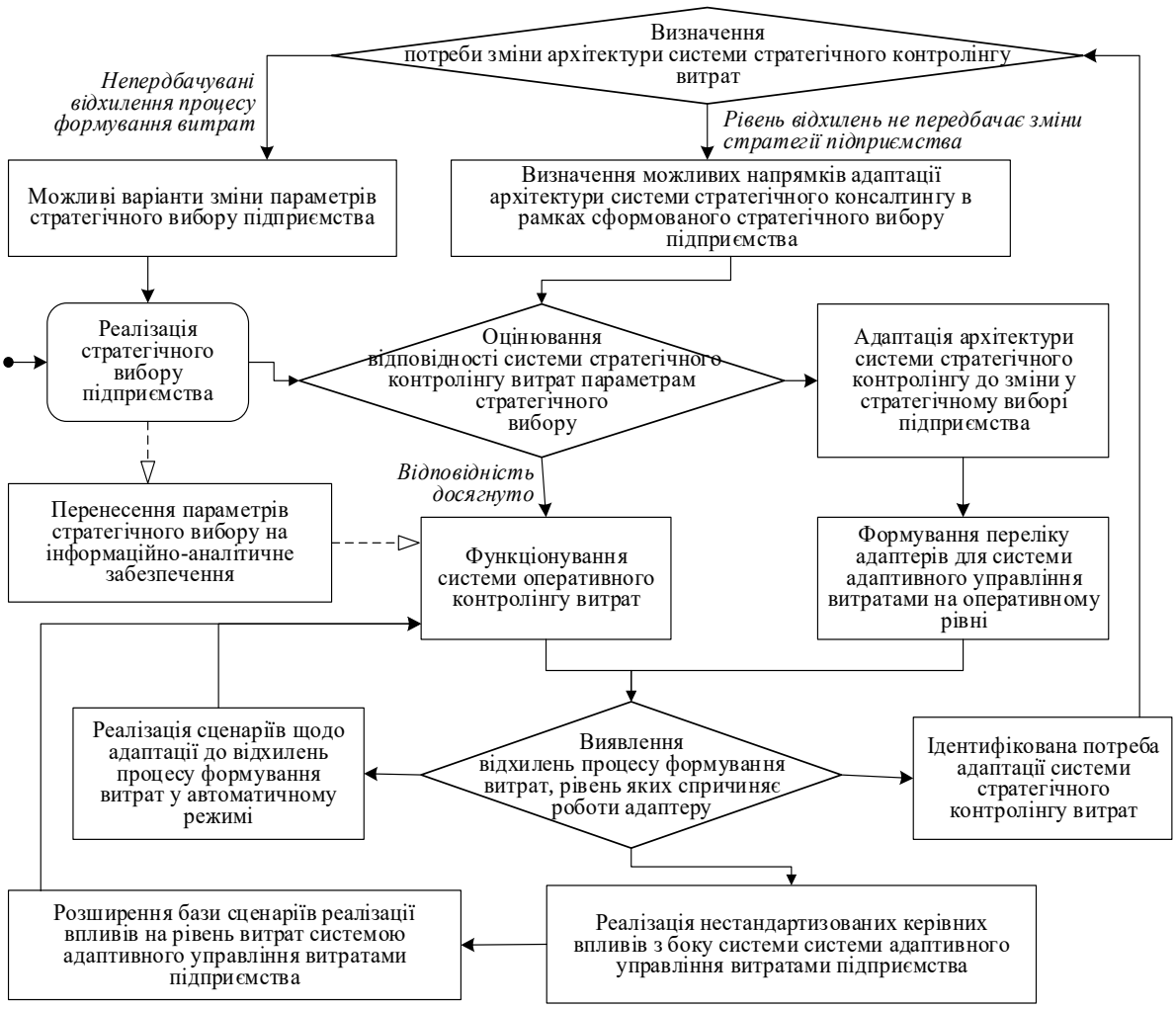

Рис. 2. Схема процесу формування та функціонування адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства
Джерело: авторська розробка

Отже, з точки зору розкриття логіки роботи поданого на рис. 2 елементу «Перенесення параметрів стратегічного вибору на інформаційно-аналітичне забезпечення» вельми цікавою бачиться пропозиція О. Гарина [3], щодо формування класифікаторів причин та відхилень витрат. Відповідну до особливостей діяльності конкретного підприємства сукупність подібних класифікаторів пропонується зіставляти з виділеними в системі управління витратами адаптерами процесу формування витрат. Здійснювати таке зіставлення пропонується на основі використання кубів технології аналітичної обробки даних OLAP (online analytical processing), приклад застосування якої відображено на рис. 3.

Як можна побачити з рис. 3, застосування OLAP-технологій дозволяє в рамках кожної організаційної можливості підприємства сформувати відповідний адаптер системи управління витратами, який буде пов’язано з відповідним звітом системи стратегічного менеджменту підприємства. В рамках деталізації відповідальних за реалізацію даної організаційної можливості визначатимуться коди можливих порушень процесу формування рівня витрат. Сукупність таких кодів пропонується пов’язати з сценаріями адаптивного регулювання процесу формування рівня витрат, які відповідатимуть нижньому рівню адаптації в поданій на рис. 2 схемі (рівню оперативної адаптації). Опис верхнього рівня адаптації (стратегічної адаптації) поданої на рис. 2 схеми виходить за рамки мети даного дослідження, хоча він може бути реалізований, наприклад, відображенням зв’язків з стратегічними витратами елементів стратегічної карти збалансованої системи показників.

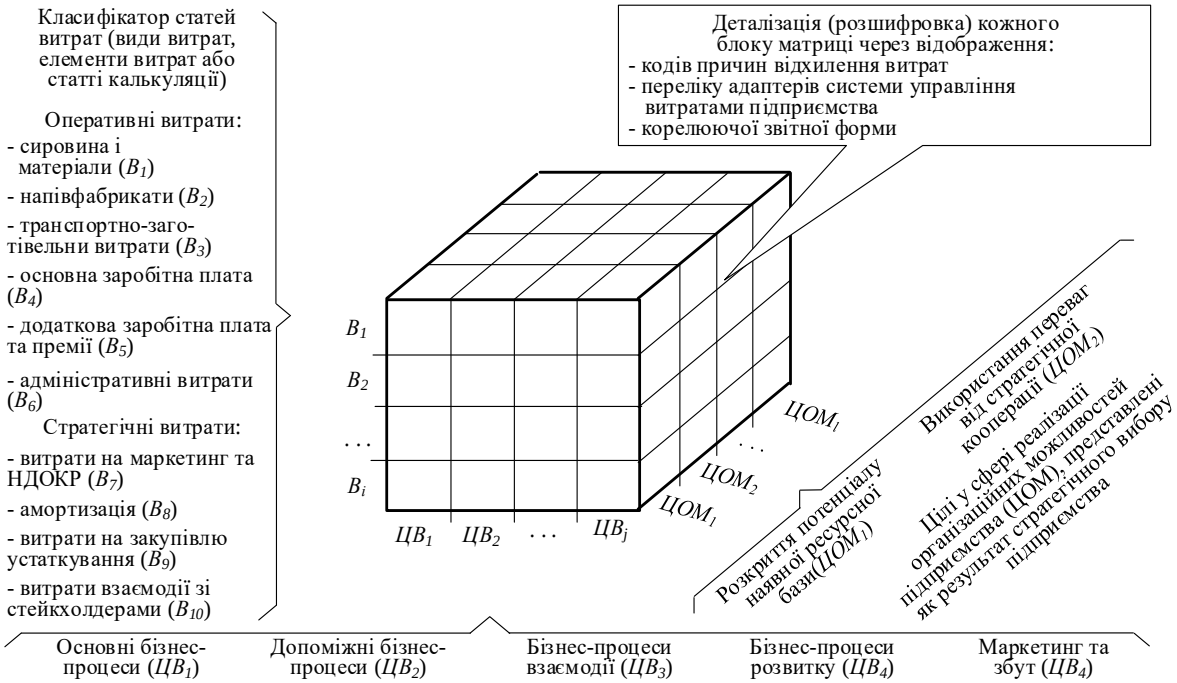

Рис. 3. Застосування OLAP-технології для формування інформаційно-аналітичного забезпечення роботи адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства

Джерело: авторська розробка

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, було розглянуто теоретико-методичний базис організації адаптивної системи стратегічного контролінгу витрат підприємства, орієнтовний на автоматичне пристосування архітектури стратегічного контролінгу параметрам стратегічного вибору підприємства, які переглядаються на регулярній основі. При цьому потребує доопрацювання визначення змісту та переліку стратегічних адаптерів рівня витрат, що становитиме перспективи подальших розробок автора. Також в рамках перспективних розробок передбачається розробка детальної класифікації стратегічних витрат та розвиток методів управління витратами в частині їх переорієнтування саме на стратегічні витрати підприємства.

Література

1. Адамова Г.А. Бухгалтерский управленческий учет. М.: ГУУ, 2013. 196 с.

2. Бурачек І.В., Іщук В.А. Еволюція концепцій управління витратами підприємства. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 388-393.

3. Гарин О.Л. Формирование системы управления затратами на. промышленном предприятии. Економіка розвитку. 2002. № 2(22). С. 60-65.

4. Грещак М.Г., Коцюба О.С., Гордієнко В.М. Управління витратами. К.: КНЕУ, 2008. 264 с.

5. Жадан Т.А., Куліш О.О. Економічна сутність категорії «витрати» як об'єкта бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю. Бізнес Інформ. 2017. № 11. С. 24-30.

6. Леонов Я.В., Герасименко Ю.С. Система управління витратами як фактор підвищення конкурентоспроможності. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2010. Т. 2. № 1(3). С. 175-183.

7. Литовченко О.Ю. Управління витратами підприємства: теоретичний аспект. Інфраструктура ринка. 2019. № 31. С. 301-309.

8. Маркіна І.А., Лень В.В., Шапка В.О. Управління витратами як фактор підвищення економічної безпеки підприємства. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2019. № 3. С.83-88

9. Михайленко О.В., Лаленко Т.В. Управління витратами і цінова політика на підприємстві. Економіка і суспільство. 2017. № 12. С. 304-309.

10. Турило А.М., Кравчук Ю.Б., Турило А.А. Управління витратами підприємства. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 120 с.

11. Філіна Г.І. Управління витратами та цінами. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 240 с.

12. Фостолович А.В., Сімаков О.О. Місце управління витратами в сучасній системі управління підприємством. Економіка та держава. 2019. № 10. С. 36-45.

13. Цигилик І.І., Мозіль, О.І., Кірдякіна Н.В. Контролінг в системі управління. Актуальні проблеми економіки. 2005. № 3(45). С. 117-123.

14. Чиж В.І. Класифікація затрат в управлінському обліку для забезпечення інформаційних потреб

управління. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. 2010. № 23. С. 48-54.

15. Чумак О.В., Андрющенко І.С. Управління витратами в інформаційно-аналітичній системі підприємств ресторанного господарства : монографія. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2016. 268 с.

16. Шанк Дж., Говиндараджан В. Стратегическое управление затратами: новые методы увеличения конкурентоспособности. СПб.: Бизнес Микро, 1999. 288 с.

References

1. Adamova G.A. (2013) Bukhgalterskiy upravlencheskiy uchet (Management accounting). M.: GUU. 196 s.

2. Burachek I.V., Ishchuk V.A. (2017) Evolyutsiya kontseptsiy upravlinnya vytratamy pidpryyemstva (Evolution of enterprise cost management concepts). Ekonomika i suspil′stvo. № 13. S. 388-393.

3. Garin O.L. (2002) Formirovaniye sistemy upravleniya zatratami na. promyshlennom predpriyatii (ormation of a cost management system for. industrial enterprise). Ekonomika rozvytku. № 2(22). S. 60-65.

4. Hreshchak M.H., Kotsyuba O.S., Hordiyenko V.M. (2008) Upravlinnya vytratamy (Cost management). K.: KNEU. 264 s.

5. Zhadan T.A., Kulish O.O. (2017) Ekonomichna sutnist′ katehoriyi «vytraty» yak ob″yekta bukhhalters′koho obliku ta vnutrishn′oho kontrolyu (he economic essence of the category of "costs" as an object of accounting and internal control) Biznes Inform. № 11. S. 24-30.

6. Leonov YA.V., Herasymenko YU.S. (2010) Systema upravlinnya vytratamy yak faktor pidvyshchennya konkurentospromozhnosti (Cost management system as a factor in increasing competitiveness). Byuleten′ Mizhnarodnoho Nobelivs′koho ekonomichnoho forumu. Vol. 2. № 1(3). S. 175-18.

7. Lytovchenko O.YU. (2019) Upravlinnya vytratamy pidpryyemstva: teoretychnyy aspekt (Enterprise cost management: a theoretical aspect). Infrastruktura rynka. № 31. S. 301-309.

8. Markina I.A., Len′ V.V., Shapka V.O. (2019) Upravlinnya vytratamy yak faktor pidvyshchennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva (Cost management as a factor in improving the economic security of the enterpris). Aktual′ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky. № 3. P. 83-88

9. Mykhaylenko O.V., Lalenko T.V. (2017) Upravlinnya vytratamy i tsinova polityka na pidpryyemstvi (Cost management and pricing policy in the enterprise). Ekonomika i suspil′stvo. № 12. S. 304-309.

10. Turylo A.M., Kravchuk YU.B., Turylo A.A. (2006) Upravlinnya vytratamy pidpryyemstva (Enterprise cost management). K.: Tsentr navchal′noyi literatury. 120 s.

11. Filina H.I. (2008) Upravlinnya vytratamy ta tsinamy (Cost and price management). K.: DP «Vydavnychyy dim «Personal». 240 s.

12. Fostolovych A.V., Simakov O.O. (2019) Mistse upravlinnya vytratamy v suchasniy systemi upravlinnya pidpryyemstvom (The place of cost management in the modern enterprise management system). Ekonomika ta derzhava. № 10. S. 36-45.

13. Tsyhylyk I.I., Mozil′, O.I., Kirdyakina N.V. (2005) Kontrolinh v systemi upravlinnya (Controlling in the management system). Aktual′ni problemy ekonomiky. № 3(45). S. 117-123.

14. Chyzh V.I. (2010) Klasyfikatsiya zatrat v upravlins′komu obliku dlya zabezpechennya informatsiynykh potreb upravlinnya (Classification of costs in management accounting to meet the information needs of management). Zbirnyk naukovykh prats′ Cherkas′koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. № 23. S. 48-54.

15. Chumak O.V., Andryushchenko I.S. (2016) Upravlinnya vytratamy v informatsiyno-analitychniy systemi pidpryyemstv restorannoho hospodarstva (Cost management in the information-analytical system of restaurant enterprises). Kharkiv: Vydavets′ Ivanchenko I.S. 268 s.

16. Shank Dzh., Govindaradzhan V. (1999) Strategicheskoye upravleniye zatratami: novyye metody uvelicheniya konkurentosposobnosti (Strategic cost management: new methods of increasing competitiveness). SPb.: Biznes Mikro. 288 s.

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 658.5: 339.138
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-23

ЧЕНЦОВА О. Б.
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

СТРУКТУРА ТА СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА

Узагальнено передумови формування та встановлено сутність процесного підходу щодо організації та управління господарською діяльністю. До складу вагомих позитивних рис процесного концепту управління підприємством віднесено розгляд внутрішніх бізнес-процесів у широкому контексті доступних альтернатив здійснення ринкових трансакцій суб'єктів господарювання. Визначено складові забезпечення конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг бізнес-процесів підприємства. Встановлено, що забезпечення конкурентоспроможності підприємства передбачає формування цільових конкурентних переваг при здійсненні бізнес-процесів на продуктовому, операційному, ринковому рівнях. Обґрунтовано, що при формуванні механізму управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства доцільним є використання концепту маркетингового управління. Удосконалено теоретичні положення щодо структуризації організаційно-економічного механізму маркетингового управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства. Доведено, що прийняття маркетингової парадигми в управлінні конкурентоспроможністю підприємства розширює спектр стратегічної роботи підприємства. Реалізація маркетингового концепту побудови механізму дозволяє забезпечити повне розкриття переваг процесного підходу на основі дотримання таких вимог: орієнтація управлінських рішень на реалізацію ринкового потенціалу результатів здійснення бізнес-процесів; гнучкість та адаптивність реагування на зміни бізнес-середовища; консенсусне підґрунтя процедур ухвалення управлінських рішень, що базується на імперативі урахування та гармонізації інтересів широкого кола стейкхолдерів підприємства; мережний розподілений характер координації взаємодії учасників процесів господарської активності; рефлексивне відображення в управлінні інформаційних моделей сприйняття зацікавленими особами умов та обставин конкурентного суперництва.

Ключові слова: бізнес-процес, процесний підхід, конкурентоспроможність, маркетингове управління, конкурентні переваги.

OKSANA CHENTSOVA
University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

THE STRUCTURE AND COMPONENTS OF THE MECHANISM IN MARKETING MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF BUSINESS PROCESSES IN THE ENTERPRISE

The preconditions of formation and the essence of the process approach to the organization and management of economic activity are generalized. Important positive features of the process concept of enterprise management are included in the consideration of internal business processes in the broad context of available alternatives to market transactions of economic entities. The components of ensuring competitiveness and formation of competitive advantages of business processes of the enterprise are determined. It is established that ensuring the competitiveness of the enterprise involves the formation of targeted competitive advantages in the implementation of business processes at the product and operational, market levels. It is substantiated that forming the mechanism of management of competitiveness of business processes in the enterprise is expedient to use the concept of marketing management. Theoretical provisions for structuring the organizational and economic mechanism of marketing management of the competitiveness of business processes of the enterprise have been improved. It is proved that the adoption of the marketing paradigm in the management of enterprise competitiveness expands the range of strategic work of the enterprise. Theoretical provisions for structuring the organizational and economic mechanism of marketing management of the competitiveness of business processes of the enterprise have been improved. It is proved that the adoption of the marketing paradigm in the management of enterprise competitiveness expands the range of strategic work of the enterprise. Implementation of the marketing concept of building a mechanism allows to ensure full disclosure of the benefits of the process approach based on compliance with the following requirements: the orientation of management decisions to realize the market potential of the results of business processes; flexibility and adaptability to respond to changes in the business environment; consensus basis of management decision-making procedures, based on the imperative to take into account and harmonize the interests of a wide range of stakeholders of the enterprise; network distributed nature of coordination and interaction of participants in processes of economic activity; reflection in the management of information models of the perception of stakeholders of the conditions and circumstances of competitive competition.

Key words: business process, process approach, competitiveness, marketing management, competitive advantages.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Господарська діяльність підприємства в сучасних умовах характеризується невпинністю підвищення виробничої складності, збільшення технологічного різноманіття, а також посилення економічної інтегрованості використовуваних бізнес-процесів до глобальної системи ринкових відносин. При цьому неухильність зростання гостроти конкурентного суперництва на світових ринках в контексті поглиблення економічної глобалізації визначає незворотну логіку постійного розширення простору забезпечення конкурентоспроможності виробників. Формування конкурентних переваг підприємств при цьому все в більшій мірі пов'язується із досягненням стійкості позицій підприємства не тільки в товарній (відповідність якісних та цінових параметрів товарного асортименту щодо вимог споживачів) та ринковій (продуктивність використання маркетингового інструментарію інтенсифікації збуту, підтримки лояльності

клієнтів та ін.) сферах, але й на процесному рівні (ефективність і результативність прийнятих економічних та технологічних рішень при відбудові ланцюжків створення нової цінності, ключовими ланками яких виступають бізнес-процеси підприємства). Для вітчизняних суб'єктів господарювання нагальність вимог щодо забезпечення високого рівня конкурентоспроможності бізнес-процесів додатково обумовлюється також необхідністю активізації заходів щодо реалізації стратегічного курсу держави щодо прискорення інтеграції національного виробництва у розгалужену світову мережу глобальних ланцюжків створення нової цінності. Саме формування стійких конкурентних переваг та досягнення високого рівня конкурентоспроможності бізнес-процесів вітчизняних виробників на внутрішньому та міжнародному рівні являє собою неодмінну передумову для поглиблення участі підприємств України у формуванні новітньої глобальної системи світового поділу праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню теоретичних і методичних питань реалізації процесного підходу щодо організації та управління господарською діяльністю підприємства було присвячено дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема таких як Б. Андерсен [1], С. Артеменко, А Варзунов [3], О. Данченко [4], В. Єліферов [8], С. Знахур [1], С. Мінухін [7], Є. Ойхман [5], В. Пономаренко [7], Є. Попов [5], В. Репін [8], Л. Сажнева [3], О. Торосян [3], М. Хаммер [9], Д. Чампі [9] та ін. Проте слід відзначити, що більшість сучасних наукових розробок щодо вивчення проблематики управління бізнес-процесами зосереджується насамперед на розгляді структурних та функціональних аспектів удосконалення архітектури (реінжиніринг) бізнес-процесів підприємства. Крім того, в цілому недостатньо сформованим залишається теоретичне підґрунтя процесного підходу до управління виробничо-збутовою діяльністю, що знаходить, зокрема, відображення у фрагментарності представлених в сучасних дослідженнях підходів щодо розгляду сутності та визначення складових процесної бізнес-моделі підприємства, а також щодо встановлення критеріїв ідентифікації бізнес-процесів та вибору відповідних форм управлінського регулювання взаємодії між ними.

З іншого боку, однією з вагомих позитивних рис процесного концепту управління підприємством є розгляд внутрішніх бізнес-процесів у широкому контексті доступних альтернатив здійснення ринкових трансакцій суб'єктів господарювання. За такий підхід ефективність бізнес-моделі діяльності підприємства в роботах О. Ареф'євої [2], П. Брінь [6], Т. Девенпорта [10], В. Демінга [12], Т. Луцької [2], М. Портера [11], О. Прохоренко [6] та ін. пов'язується із різними аспектами забезпечення орієнтації управлінських рішень на підтримку конкурентоспроможності бізнес-процесів. Ключова роль у вирішенні даного завдання належить системному та комплексному використанню інструментарію маркетингового управління підприємством. Проте наукові підходи щодо розробки теоретичного та методичного підґрунтя маркетингового забезпечення конкурентоспроможності бізнес-процесів підприємства розглядаються в значній мірі відокремлено та потребують ретельного вивчення. Зокрема, на необхідність поглибленого дослідження потребують питання інтеграції положень процесного підходу та концепту маркетингового управління в рамках розбудови цілісного механізму управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства.

Формулювання цілей статті.

Метою дослідження є удосконалення теоретичних положень та обґрунтування наукових підходів щодо структуризації організаційно-економічного механізму маркетингового управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства.

Виклад основного матеріалу.

Актуалізація питань використання процесного підходу щодо управління господарською діяльністю визначається впливом сучасних тенденцій щодо розвитку сфери виробничо-збутової активності підприємств, таких як: підвищення динамічності змін бізнес-середовища; збільшення технологічної складності та різноманіття використовуваних операцій щодо створення нової вартості; посилення гостроти конкурентного суперництва на ресурсних та цільових ринках при розширенні кола доступних суб'єктам ринкових відносин альтернатив ресурсного та логістичного забезпечення; ускладнення структурних та функціональних параметрів організації підприємництва, що знаходить прояв у ризиках зростання непродуктивних витрат та ін. Переваги використання процесного концепту управління підприємством полягають у притаманних даному підходу особливостях, що дозволяють забезпечити високий рівень гнучкості та адаптивності реагування на зміни середовища господарювання, а саме: зосередження управлінської уваги на забезпеченні результативності здійснення господарських операцій; розгляд розмаїтої низки процесів та операцій із перероблення ресурсів як складових наскрізного ланцюжку створення нової цінності, адекватної щодо очікувань та запитів споживачів; урахування технологічної природи та економічного характеру зв'язків та залежностей між різними виробничими процесами при розподілі виконавських повноважень та відповідальності, при обґрунтуванні управлінських рішень та ін. Зростання розмаїття процесних ланок ланцюжків створення нової цінності знаходить відображення не тільки в підвищенні технологічній неоднорідності здійснюваних операцій та в посиленні суттєвості відмінностей між відповідними об'єктами матеріально-технічної бази виробництва. Не менш вагомого значення для забезпечення ефективного функціонування низки бізнес-процесів підприємства при цьому набуває зростаючий вплив вимог щодо необхідності підтримки системної відповідності та продуктивної емерджентності виробничих операцій, здійснення яких базується на цілеспрямованому використанні надзвичайно різних природничонаукових законів та закономірностей. Іншим важливим джерелом ускладнення системи бізнес-процесів сучасного підприємства є стрімке

пришвидшення змін у застосовуваних технологічних рішеннях, наслідками чого, з одного боку, стає суттєве розширення продуктивних можливостей суспільного виробництва, але, з іншого боку, й помітне зростання вимог щодо оновлення об'єктів основного капіталу та, як наслідок, збільшення капіталоємності бізнес-процесів. Крім того, неухильне технологічне та технічне ускладнення виробничої бази, що використовується для випуску конкурентоспроможних товарів і послуг, логічно обумовлює також послідовне зростання вимог щодо рівня фахової підготовки та компетентності персоналу, а також відносно темпів підвищення кваліфікації працівників. При цьому опрацювання персоналом нових компетентностей, необхідних для забезпечення підвищення конкурентоспроможності бізнес-процесів в умовах все більш гострого ринкового суперництва, набуває так само зростаючого сутнісного розмаїття. Прояви відзначених сучасних тенденцій щодо формування конкурентоспроможності підприємств супроводжуються також значними змінами у природі походження відповідних цільових конкурентних переваг виробників при здійсненні бізнес-процесів: на продуктовому (при помітному збільшенні діапазону потенційного вибору з доступних покупцям альтернатив щодо задоволення споживчих потреб, на що, в кінцевому рахунку, орієнтовано бізнес-процеси підприємства), операційному (зростання розмаїття можливих технологічних та технічних рішень щодо оптимізації здійснення бізнес-операцій), ринковому (збільшення рівня диференціації вибору форм і методів ефективної конкурентно-коопераційної взаємодії) рівнях. Необхідність узгодження різних аспектів утворення конкурентних переваг в контексті прийняття та виконання відповідних управлінських рішень (в рамках реалізації процесного підходу) визначає необхідність розбудови належного цілісного організаційно-економічного механізму, орієнтованого на забезпечення конкурентоспроможності бізнес-процесів підприємства у цілому (рис. 1).

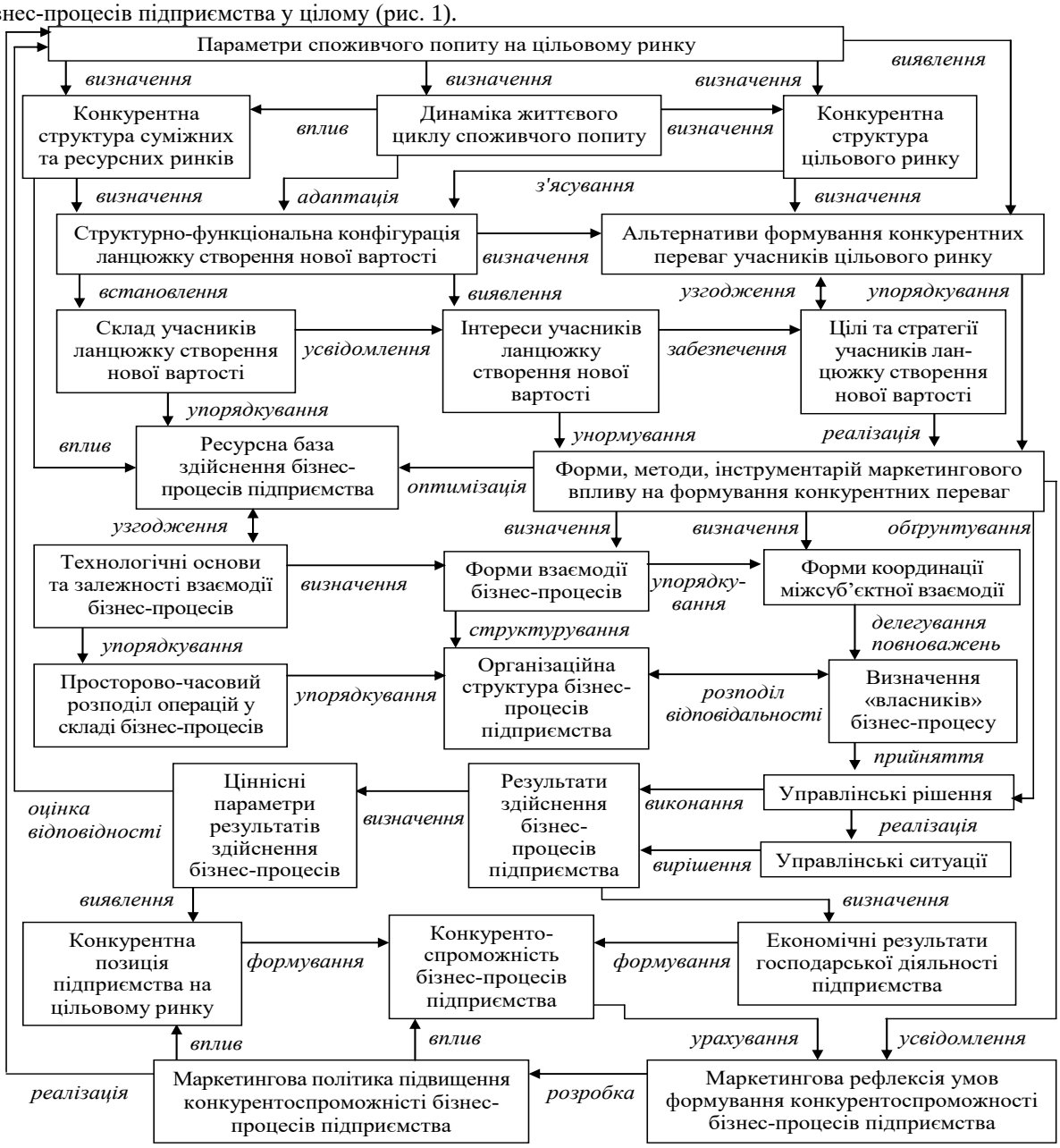

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм маркетингового управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства

При формуванні даного механізму доцільним є використання концепту маркетингового управління, що дозволяє забезпечити повне розкриття переваг процесного підходу на основі дотримання таких вимог: орієнтація управлінських рішень на реалізацію ринкового потенціалу результатів здійснення бізнес-процесів; гнучкість та адаптивність реагування на зміни бізнес-середовища; консенсусне підґрунтя процедур ухвалення управлінських рішень, що базується на імперативі урахування та гармонізації інтересів широкого кола стейкхолдерів підприємства; мережний розподілений характер координації взаємодії учасників процесів господарської активності; рефлексивне відображення в управлінні інформаційних моделей сприйняття зацікавленими особами умов та обставин конкурентного суперництва та ін..

Особливістю запропонованого підходу щодо формування організаційно-економічного механізму маркетингового управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів є визнання первинного характеру впливу факторів, що визначають конкурентну структуру цільового, суміжних та ресурсних ринків для упорядкування структурно-функціональної побудови ланцюжку створення нової вартості, ланками якого виступають бізнес-процеси підприємства. Крім того, забезпечення ефективного функціонування даного механізму ґрунтується на визнанні альтернативності джерел формування конкурентних переваг, що знаходить прояв у необхідності розгляду широкого діапазону варіантів структурно-функціонально конфігурації та архітектурної побудови послідовності бізнес-процесів у складі відповідного ланцюжку створення нової цінності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Використання процесного підходу до управління підприємством визначається можливостями щодо забезпечення високого рівня гнучкості та адаптивності реагування на зміни середовища господарювання на таких засадах: зосередження управлінської уваги на забезпеченні результативності господарських операцій; розгляд процесів та операцій із перероблення ресурсів як складових наскрізного ланцюжку створення нової цінності; урахування технологічної природи та економічного характеру зв'язків та залежностей між різними виробничими процесами при розподілі виконавських повноважень та відповідальності, при обґрунтуванні управлінських рішень. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства передбачає формування цільових конкурентних переваг при здійсненні бізнес-процесів: на продуктовому (збільшення діапазону потенційного вибору з доступних покупцям альтернатив щодо задоволення споживчих потреб), операційному (зростання розмаїття можливих технологічних та технічних рішень щодо оптимізації здійснення бізнес-операцій), ринковому (збільшення рівня диференціації вибору форм і методів ефективної конкурентно-кооперaційної взаємодії) рівнях.

Розбудова організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності бізнес-процесів підприємства передбачає використання концепту маркетингового управління, що дозволяє забезпечити повне розкриття переваг процесного підходу на основі дотримання таких вимог: орієнтація управлінських рішень на реалізацію ринкового потенціалу результатів здійснення бізнес-процесів; гнучкість та адаптивність реагування на зміни бізнес-середовища; консенсусне підґрунтя процедур ухвалення управлінських рішень; мережний розподілений характер координації взаємодії учасників бізнес-процесів; рефлексивне відображення умов та обставин конкурентного суперництва.

Подальші дослідження питань розбудови організаційно-економічного механізму маркетингового управління конкурентоспроможністю бізнес-процесів підприємства будуть пов'язані із розробкою в рамках формування даного механізму методичного підходу до узгодження параметрів бізнес-процесів з конкурентною стратегією підприємства.

Література

1. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. М.: РИА Стандарты и качество. 2003. 272 с.

2. Ареф'єва О.В., Луцька Т.В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність: монографія. К.: Вид. Європейського ун-ту. 2009. 96 с.

3. Варзунов А.В., Торосян Е.К., Сажнева Л.П. Анализ и управление бизнес-процессами. Санкт-Петербург: СПб: Университет ИТМО. 2016. 115 с.

4. Данченко О. Практичні аспекти реінжинірингу бізнес-процесів. К.: Університет економіки та права «КРОК». 2017. 238 с.

5. Ойхман Е.Г., Попов Э.М. Реинжиниринг бизнеса: реинжиниринг организаций и информационные технологии. Москва: Финансы и статистика. 1997. 333 с.

6. Прохоренко О.В., Брінь П.В. Управління аутсорсингом на промисловому підприємстві : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид», 2018. 236 с.

7. Пономаренко В.С., Мінухін С.В., Знахур С.В. Теорія та практика моделювання бізнес-процесів: монографіяю Х.: Вид. ХНЕУ, 2013. 244 с.

8. Репин В.В., Елиферов В.Г. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. М. : Манн, Иванов, Фебер, 2013. 544 с.

9. Hammer M. Reengineering work: don't automate obliterate. Harvard Business Review. 1990. № 68 (4). Pp. 104—112.

10. Davenport T.H. Process innovation: reengineering work through information technology. Harvard Business School Press. 1993. 337 p.

11 Porter M., Millar V. How Information Gives You Competitive Advantage. Harvard Business Review, 1985. May. 145 p.

12. Deming W.E. Quality, productivity, and competitive position. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study. 1982. 373 p.

References

1. Andersen B. (2003) Biznes-processy. Instrumenty sovershenstvovaniya. M.: RIA Standarty i kachestvo. 2003. 272 p.

2. Arefieva O.V., Lutska T.V. (2009) Biznes-protsesy pidpryiemstv sfery posluh: faktory, formuvannia, konkurentospromozhnist: monohrafiia. K.: Vyd. Yevropeiskoho un-tu. 96 p.

3. Varzunov A.V., Torosyan E.K., Sazhneva L.P. (2016) Analiz i upravlenie biznes-processami. Sankt-Peterburg: SPb: Universitet ITMO. 115 p.

4. Danchenko O. (2017) Praktychni aspekty reinzhynirynhu biznes-protsesiv. K.: Universytet ekonomiky ta prava "KROK". 238 p.

5. Ojhman E.G., Popov E.M. (1997) Reinzhiniring biznesa: reinzhiniring organizacij i informacionnye tehnologii. Moskva: Finansy i statistika. 333 p.

6. Prokhorenko O.V., Brin P.V. (2018) Upravlinnia autsorsynhom na promyslovomu pidpryiemstvi : monohrafiia. Kharkiv : «Drukarnia Madryd». 236 p.

7. Ponomarenko V.S., Minukhin S.V., Znakhur S.V. (2013) Teoriia ta praktyka modeliuvannia biznes-protsesiv: monohrafiiaiu Kh.: Vyd. KhNEU. 244 p.

8. Repin V.V., Eliferov V.G. (2013) Processnyj podhod k upravleniyu. Modelirovanie biznes-processov. M. : Mann, Ivanov, Feber. 544 p.

9. Hammer M. (1990) Reengineering work: don't automate obliterate. *Harvard Business Review*. № 68 (4), Pp. 104—112.

10. Davenport T.H. (1993) Process innovation: reengineering work through information technology. Harvard Business School Press. 337 p.

11. Porter M., Millar V. (1985) How Information Gives You Competitive Advantage. *Harvard Business Review*. May. 145 p.

12. Deming W.E. (1982) Quality, productivity, and competitive position. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study. 373 p.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-24

ЗУБКО Д. О.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО БРЕНДУ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ФАКТОРИ МЕТАСИСТЕМНОГО РІВНЯ

Метою статті є ідентифікація факторів метасистемного рівня, що мають вплив на формування ефективного бренду з акцентом на сфері надання послуг, а саме на торговельному підприємстві.

Представлено концептуальне розуміння механізму формування ДНК бренду торгівельної компанії з урахуванням вимог сталого розвитку як метасистемного фактору зміни парадигми ведення бізнесу на основі трансформації цінностей, потреб, побажань і ціннісних орієнтацій суб'єктів суспільних відносин, що стала точкою біфуркації для вибору ефективних інструментів диференціації компанії на ринку. Запропонована авторська система базується на концепції 6Р. Розширено концепцію маркетинг-міксу 4Р, що в класичному вигляді включає 4 фактори - продукт (Product), ціна (Price), місце продажу (Place), просування (Promotion) – елементами, що актуалізуються в умовах набуття сталим розвитком характеру домінуючої парадигми, а саме - people (люди), peace (мир). ДНК бренду торговельного підприємства представлено поєднанням складових економічної, соціальної та екологічної платформ як реакції на зовнішні впливи поведінкових факторів, викликаних до життя ієрархією цінностей, потреб, побажань та попиту.

Бренд розглянуто як концентроване відображення відносин між торговельним підприємством та зовнішнім середовищем, що дало змогу виділити двоїсте розуміння продукту: бренд як продукт, продукт як інструмент бренд-стратегії. Бренд як продукт має споживчу цінність. Її оцінку пропонується проводити на основі показника «індекс капіталу бренду», до складу якого входять обізнаність щодо бренду та лояльність споживачів.

На основі аналізу метасистемних зрушень у принципах ведення бізнесу, що актуалізують питання глобальної кооперації та конкуренції, доведено тезу про необхідність доповнення процесу створення ефективного бренду аспектами побудови відповідних ланцюгів постачань, які включають не лише логістику доведення продукції до кінцевого споживача, а й логістику закупівель. Сегментація ринку як інструмент позиціонування на ринку, охоплення більшої споживацької аудиторії передбачає розробку стратегії постачання з органічним поєднанням вибору діючих брендів виробничого сектору та створення і розвитку ВТМ.

Ключові слова: торговельне підприємство, бренд, маркетинг, сталий розвиток, глобалізація, метасистемні фактори.

DARIA ZUBKO
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FORMATION OF AN EFFECTIVE BRAND OF A TRADE ENTERPRISE: FACTORS OF METASYSTEM LEVEL

The aim of the article is to identify metasystem level factors that influence the formation of an effective brand with an emphasis on the provision of services, namely in the trading company.

A conceptual understanding of the mechanism of forming a trading company's brand DNA taking into account the requirements of sustainable development as a metasystemic factor for changing the paradigm of doing business based on the transformation of values, needs, desires and values of public relations, which became a bifurcation point for choosing effective tools. The proposed author's system is based on the concept of 6P. The concept of marketing mix 4P is expanded, which in the classical form includes 4 factors - product, price, place of sale, promotion - elements that are actualized in the conditions of constant development of the dominant paradigm, and namely - people, peace.

The DNA of a brand of a commercial enterprise is represented by a combination of components of economic, social and environmental platforms as a reaction to external influences of behavioral factors caused to life by a hierarchy of values, needs, desires and demand.

The brand is considered as a concentrated reflection of the relationship between the trading company and the external environment, which allowed to distinguish a dual understanding of the product: the brand as a product, the product as a tool of brand strategy. The brand as a product has consumer value. It is proposed to evaluate it on the basis of the indicator "brand capital index", which includes brand awareness and consumer loyalty.

Based on the analysis of metasystemic shifts in the principles of doing business, actualizing the issues of global cooperation and competition, the thesis about the need to supplement the process of creating an effective brand with aspects of building appropriate supply chains is proved, which include not only logistics to deliver products to the final consumer, but also procurement logistics. Market segmentation as a tool for market positioning, reaching a larger consumer audience involves the development of a supply strategy with an organic combination of the choice of existing brands in the manufacturing sector and the creation and development of VTM.

Key words: trade enterprise, brand, marketing, sustainable development, globalization, metasystem factors.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У маркетингу трансформація ціннісних орієнтацій є основою еволюційного розвитку концепцій маркетингу. В рамках еволюції теорії і практики маркетингу можна виділити концепції «Маркетинг 1.0» (діяльність компанії спрямована на максимальне накопичення продукту) та «Маркетинг 2.0» (його спрямуванням є задоволення матеріальних потреб), «Маркетинг 3.0» (фокусується на задоволенні ціннісних потреб людини, що, в результаті впливу ідей нового гуманізму, орієнтується на вирішення соціальних та екологічних проблем), «Маркетинг 4.0» (перехід до діджиталу), «Маркетинг 5.0» (актуалізація соціальної відповідальності компаній, що реалізується шляхом інвестування в культуру, науку, охорону навколишнього середовища). Фактично, відбувається перехід від простого виробництва продукту до задоволення моральних потреб та правил покупця. Так, компанії розглядають споживача не як істоту, що просто заповнює простір речами комфорту. Фокус зміщується на цінності людини, її бажання покращити світ [1]. В зазначеному зв'язку цікавим з теоретико-прикладної точки зору є

дослідження факторів, що формують імпульс зміни цінностей економічних суб'єктів.

Маркетинг є прикладом стикової науки. При цьому, політекономічна складова в маркетинговій концепції відіграє суттєву роль, що проявляється, зокрема, у впливі філософії господарювання на формування цінностей, що за приналежністю охоплюють спектр від індивідуальних до загальнолюдських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття бренду стали предметом дослідження ряду зарубіжних та вітчизняних науковців, серед них: С. Велещук, Д. Д'Алессандро, П. Дойль, О. Зозульов, Н. Івашова, Ж.-Н. Капферер, К. Келлер, Ф. Котлер, О Малинка, Л. Мамлеєва, Ю. Нестерева, В. Перція, Я. Приходченко, В. Пустотін, А. Устенко, Г. Предик, О. Ястремська, Д. Яцюк тощо. Слід зазначити, що категорія «бренд» в роботах представлених авторів розглянута переважно в контексті маркетингової сфери. На наш погляд, додаткової уваги потребує аналіз факторів стратегічного характеру, які мають потенціал впливу на механізм формування ефективного бренду торговельного підприємства.

Метою статті є ідентифікація факторів мета системного рівня, що мають вплив на формування ефективного бренду з акцентом на сфері надання послуг, а саме на торговельному підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Формування бренд-стратегії є інтегрованою частиною комплексу маркетингу. Однією із найбільш відомих концепцій маркетингу є концепція 4Р або маркетинг-міксу. У відповідності до останньої маркетолог має впливати на 4 фактори (продукт (Product), ціна (Price), місце продажу (Place), просування (Promotion)) з метою підвищення відчутної цінності товару, що пропонується:

1. Product – Продукт. Цей елемент передбачає визначення товару або послуги, що компанія пропонує своїм реальним і потенційним клієнтам. Стосовно торговельних компаній продуктом буде виступати посередницька послуга. При цьому інструмент сегментування рику є дієвим для визначення рівня і критеріїв якості послуг, що надаються і асортименту товарів, що пропонується в торгівельних закладах. Слід зазначити, що сучасний ретейл, який базується на товарному асортименті лише з товарів з брендами виробника, позбавляє магазин індивідуальності, можливості ефективного позиціонування на ринку. З огляду на це торгівельні підприємства пропонують споживачам ВТМ як один з диференціаторів. Це дозволяє досягати зростання лояльності споживачів. Наведемо деякі цитати, що підтверджують правомірність представленої позиції: «лояльність споживача – це основний привід випустити товар під власною торговою маркою», «товари ВМТ мережі – це те, чого бажають споживачі, це робить споживачів відданими магазину» [2]. Одна з функцій ВТМ полягає в перенесенні позитивних емоцій, які відчуває покупець відносно торгівельної мережі, на товари, що вона пропонує. Наявний додатковий зиск за рахунок ефективно діючого бренду у вигляді економії на товарній рекламі.

2. Price – Ціна. Для торговельного підприємства важливо визначитися з тим, в якому ціновому сегменті воно буде працювати. Необхідно опрацювати різні цінові тактики для визначених каналів збуту, груп споживачів, механізми проведення акцій та промо-заходів. Обраний ціновий сегмент визначає нішу компанії, створює цільову аудиторію, на яку буде спрямовано маркетингові та комунікаційні зусилля.

3. Place– Місце. В зазначеному компоненті розглядаються стратегії розміщення закладів дистрибуції. Послуга має надаватися в потрібному місці, в потрібний час для того, щоб споживач обрав визначене підприємство торгівлі.

4. Promotion– Просування. В цей розділ входять маркетингові комунікації. Це канали інформування про торгівельний бренд, створення і коригування його іміджу.

Споживча цінність продукту, в свою чергу, визначається сукупністю факторів, що можна декомпанувати в дві групи:

- сумарна споживча цінність продукту;
- сумарна споживча вартість.

Фактично, в рамках запропонованої класифікації зроблено акцент на несиномічному характері категорій «цінність» і «вартість». При цьому, відмітимо схильність представників політекономічного аналізу надавати визначення цінності або через категорію вартість, або з включенням елементів теорії вартості. Так, спектр визначень включає наступні підходи:

- вартість товару;
- корисність блага;
- споживна вартість – здатність задовольняти певні потреби.

З огляду на бренд як на складну систему відносин між компанією і зовнішнім середовищем, відмітимо двоїсте розуміння продукту. Бренд сам виступає як продукт, продукт інтелектуальної діяльності, що має певну споживчу цінність. З іншого боку, основою формування бренда є продукт (товар, послуга) як елемент позиціонування на ринку. Фактично, споживча цінність бренда є функціонально залежною від споживчої цінності продукту, що він пропонує.

Споживну цінність бренду торгового підприємства можна оцінити показником індексу капіталу бренду, що включає наступні складові:

- обізнаність щодо бренду – кількість людей, які знають про його існування і називають в рахунку перших;
- лояльність споживачів до бренду.

Стосовно визначення поняття «лояльність споживача», представимо інтегроване бачення Попової І. М.: «Лояльний споживач – це той, хто, по-перше, купує товар бренду більше і частіше, ніж інші клієнти,

по-друге, купує за повною ціною, а е лише під час знижок і розпродажів (в сукупну ціну товару для клієнта може входити не лише грошова вартість, а й необхідність проїхати більшу відстань, витратити більше часу, щоб отримати саме цей товар), по-третє, пробачає компанії тимчасові труднощі, залишається з компанією у важкі для неї часи (в рамках здорового глузду), і, по-четверте, рекомендує компанію і/або продукт друзям і знайомим. Причому, щоб називатися лояльним, покупець має відповідати всім характеристикам одразу» [2].

Враховуючі метасистемні зміни, серед яких знаковим є укорінення парадигми сталого розвитку, для формування ефективного бренду вже не достатнім є вплив на 4 складові (4P). Ми вважаємо за доцільне доповнити концепцію маркетинг-міксу двома елементами – people, peace – що виступають атракторами зміни ціннісних орієнтацій суб'єктів суспільних (в тому числі і економічних) відносин:

1. People – люди. Зазначена категорія охоплює соціальний аспект розробки бренду.

2. Peace – мир. Представлений елемент маркетинг-міксу спрямований на реалізацію екологічної компоненти.

Історично розвиток теорії цінності у світовій економічній науці деякі дослідники представляють як шлях від домінування витратнофакторних моделей у межах класичної парадигми (трудова теорія вартості, теорія факторів виробництва) – через наукову маржинальну революцію (теорія граничної корисності) – до теоретичного синтезу обох наукових традицій у межах неокласичної парадигми [3].

В загальному розумінні потреба – це суб'єктивне відчуття недостатнього задоволення, завжди пов'язане з намаганням людини позбутися чи принаймні зменшити це відчуття. Це намагання стає рушійною силою поведінки індивідуума на ринку. На відміну від економічної теорії маркетинг приділяє особливу увагу категорії стимульованих потреб, які можуть бути покликані до життя підприємцями. На різних етапах розвитку концепції маркетингу в суспільстві актуалізувалися потреби певного наповнення з визначенням домінуючої групи потреб ринкових агентів.

З огляду на вище зазначене правомірною виявляється позиція Ілляшенка Н.С. [4]: трансформаційні перетворення ранніх концепцій, які сформувалися та домінували з початку і до кінця XX ст., для учасників ринку мали певну етапність задоволення потреб і відповідних цінностей різного рівня, можна назвати весь цей період розвитком «маркетингу потреб». Зі зміною пріоритетності потреб відбуваються трансформації цінності, що лежить в основі розвитку будь-якої організації, підприємства.

Побажання — це зовнішня форма виявлення потреб, тобто потреби, які набрали конкретної специфічної форми згідно із особистістю індивіда та його системою цінностей [5]. Побажання споживачів, на відміну від потреб, що мають передекономічне походження, залежать від волі і поведінки підприємців і можуть формуватись ними. Побажання, що скориговані на купівельну спроможність економічних суб'єктів, представляють собою попит. Саме з цим явищем в кінцевому рахунку і має справу підприємець, виконуючи тактичні та операційні маркетингові завдання.

Зміна цінностей, потреб і побажань на сучасному етапі здійснюється під впливом метасистемного фактору – становлення парадигми сталого розвитку, в рамках якої центр уваги переноситься з проблем суто економічних в площину досягнення соціальних та екологічних пріоритетів. Тема сталого розвитку особливого значення набуває для представників поколінь Y і Z. Покоління Y – це люди, що були народжені після 1981 р. З огляду на те, що в повноліття вони увійшли вже у XXI ст. їх часто називають мелініалами. Їх дитинство пройшло в основному без смартфонів і соціальних мереж, однак це перше покоління, яке глибоко включене цифрові технології. Покоління Z – центеніали (відлік його появи варіює від 1991 р. до 2001 р., часто обирається середнє значення – 1995 р.) цифрові технології оточують з самого дитинства, а інтернет – невід'ємна частина життя їх батьків. За даними медіакомпанії Bloomberg представники покоління Z складають третину світової популяції і їх платоспроможність зростає [6]. За ступенем привабливості для брендів саме ці два покоління складають найбільш цікаву цільову аудиторію.

Стосовно співпадіння ціннісних орієнтацій і концептів парадигми сталого розвитку відмітимо, що змінити світ на краще бажають 39% міленіалів і 60% центеніалів [6]. Останні мають віру в здійсненність таких амбітних завдань і чекають підтримки від зовнішнього середовища, зокрема, брендів. Відповідно до результатів глобального дослідження Who cares, Who does 2020 Kantar, 37,3% опитаних вважають, що бренди мають займати лідируючі позиції в покращенні екологічного порядку денного [7].

Саме кінець XX – початок XXI сторіччя можна охарактеризувати як період концептуальних змін у ціннісних орієнтаціях глобального рівня. Зазначена тенденція пов'язана з розповсюдженням концепції сталого розвитку, появу якої пов'язують з ім'ям В. І. Вернадського, що ввів у науковий обіг поняття ноосфери як стадії геологічного розвитку біосфери, в рамках якої відбувається взаємодія суспільства і природи, при цьому діяльною складовою, джерелом змін і трансформацій виступає саме розумна діяльність людини. Чешков М. описує ситуацію відповідальності людини за розвиток біосфери, як рух в межах трикутнику «розвиток – виживання – катастрофа» [8]. В результаті трансформації способу мислення як наслідку екологізації та соціологізації економічних відносин відбувся ціннісно-світоглядний зсув у філософії господарювання.

Діалектичний взаємозв'язок між цінностями і процесом маркетингової діяльності включає такі опосередкуючі і імпульсні блоки як «потреби», «побажання», «попит». Імпульсом щодо включення суб'єкта в систему суспільного поділу праці виступають потреби як суб'єктивне відчуття недостатнього задоволення наявним станом і бажання позбутися чи принаймні зменшити це відчуття. Саме це намагання виступає

рушійною силою формування поведінкових алгоритмів індивідуума на ринку. Економічна теорія акцентує увагу на передекономічній природі потреб, тобто детермінантами потреб визнається природа людини як сукупність біологічних і соціальних компонент.

Маркетинговий підхід до потреб відрізняється від політекономічного визнанням їх не як зовнішньої даності, а як регульованого елементу. Визнається дієвий вплив зовнішніх факторів на процес формування системи потреб індивідів. Зокрема, це може відбуватися через реалізацію ціннісних орієнтацій.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда всією сукупністю його переживань і обмежують значуще для цієї людини від незначущого, несуттєвого [9, с. 72]. Ціннісні орієнтації окремої особистості формуються в ході проникнення суспільної інформації в її індивідуально-психологічний світ. Індивід отримує стереотипи соціально схваленої поведінки, орієнтовані на соціокультурні цінності. Ціннісні орієнтації є результатом ієрархізації цінностей, що складаються у «вісь особистості».

Категорія «ціннісні орієнтації» є багатогранною, що відповідає сутності маркетингу як стикової прикладної науки. Зазначена категорія є предметом досліджень філософсько-соціологічного, конкретно-соціологічного, соціально-психологічного характеру. З точки зору соціальної філософії ціннісні орієнтації розглядаються в співвідношенні з категоріями норм, цінностей, нормативно-ціннісних систем, соціальної дії; в прикладних соціологічних дослідженнях акцент переноситься на дієву сутність – здатність впливати на мотивацію людей та їх об’єднань; соціально-психологічні аспекти включають свідоме ставлення особистості до суспільства, груп особистостей [10, 11], моральні позиції та мотиви поведінки особистості [12], політичні, соціально-економічні трансформації [13, 14]. Слід зауважити, що більшість досліджень присвячується аналізу ціннісних орієнтацій через їх прояви у різних сферах життєдіяльності. Нас цікавить аспект трансформації ціннісних орієнтацій під впливом укорінення парадигми сталого розвитку і те, як зазначені зміни впливають на поведінку споживачів.

Розуміння сутності ціннісних орієнтацій ґрунтується на тісному взаємозв’язку з категорією «цінність».

Найуживанішою у маркетингу є теорія споживчих цінностей Шета – Ньюмана - Гросса. Всі цінності класифіковано в залежності від основи корисності блага, на основі чого виділено п’ять груп цінностей:

- функціональні — корисність блага зумовлено його здатністю відігравати певну утилітарну роль;
- соціальні — корисність блага зумовлено його асоціюванням з певною соціальною групою;
- емоційні — корисність блага зумовлено його здатністю збуджувати почуття чи ефективну реакцію;
- епістемічні — корисність блага зумовлено його здатністю збуджувати цікавість, створювати нові поняття чи задовольняти потяг до знань;
- умовні — корисність блага зумовлено специфічною ситуацією, що в ній діє той, хто здійснює вибір.

В рамках дослідження впливу ціннісних орієнтацій на процес просування бренду розглянемо поняття, які розглядаються у прив’язці до концепції сталого розвитку, а саме – КСВ (корпоративна соціальна відповідальність), ESD (абревіатура Environmental, Social, Governance).

КСВ – це відповідальність компанії за вирішення злободенних соціальних та екологічних проблем в сферах, що безпосередньо пов’язані з організацією. Така діяльність спрямована на реалізацію внутрішніх і зовнішніх соціальних програм, що має позитивний вплив на іміджеві компоненти.

ESG — це стандарт звітності компанії про діяльність в рамках стратегії сталого розвитку, що частіше за все пов'язаний з ризик-менеджментом. У більшості корпоративних брендів зазначений термін використовується в діалогах з інвесторами в процесі формування інвестиційного портфеля.

Коли мова йде про стратегію сталого розвитку в рамках загальної концепції розвитку компанії, то мається на увазі розуміння способів найбільш ефективного використання активів, процесів, продуктів, сервісів, інновацій з метою забезпечення сталого майбутнього.

Виділяють три типи інтеграції сталого розвитку в діяльність компаній:

1. Співпадіння бренд-місії з постулатами парадигми сталого розвитку.
2. Місія по сталому розвитку органічно інтегрована в цінності або принципи, що емоційно підсилює загальну стратегію бренду.
3. Місія по сталому розвитку є доповненням до платформи бренду та додає нові емоційні атрибути до іміджу.

На сьогодні набирає популярності підхід, що отримав назву «Brand-led» Sustainability, у відповідності до якого концепти сталого розвитку виступають частиною ДНК бренду, тобто закладені безпосередньо у місії бренда. В даному випадку бренд спрямовує і визначає всю діяльність компанії і додатково допомагає диференціації на ринку.

Кожен з перерахованих вище типів інтеграції сталого розвитку в діяльність компанії може відповідати поняттю «Brand-led» Sustainability. При цьому, перші два характеризуються тим, що тема сталого розвитку для них є визначальною, а портфель відповідних ініціатив і комунікації бренду працюють на підтримання фокусу в напрямку стійкого розвитку. Для брендінгу тема сталого розвитку є відповіддю на метасистемні зміни, зміни ціннісних орієнтацій суспільства і споживачів, а також атрактор трансформації

бренду і можливість диференціації в нестабільних конкурентних умовах глобального рівня на основі сфокусованих обіцянок і втілення їх в життя.

В сучасних умовах процес створення ефективного бренду органічно включає аспекти побудови відповідних ланцюгів постачань, які включають не лише логістику доведення продукції до кінцевого споживача, а й логістику закупівель. Сегментація ринку як інструмент позиціонування на ринку, охоплення більшої споживацької аудиторії передбачає розробку стратегії закупівель з акцентом на діючі бренди виробничого сектору. Отже, репутація бренду сфери надання послуг, до якої належать і торгівельні підприємства, залежить від репутації брендів, що знаходяться в ланцюгу постачань на місці так званих «попередніх видів діяльності» відносно фокусної компанії.

Вибір структури ланцюга постачань виступає дієвим інструментом створення репутації бренду шляхом формування міжорганізаційної сукупності господарюючих суб'єктів і споживачів, що взаємодіють в матеріальних, інформаційних, фінансових та сервісних потоках від джерел вихідної сировини до кінцевого споживача. Філософія і місія брендів, які включаються у ланцюг постачань торгівельного підприємства мають співпадати з відповідними його цільовими настановами для створення органічного та завершеного образу в очах цільової аудиторії.

В представленій класифікації підприємства торгівлі виступають в ролі посередників між виробничою сферою й сферою споживання, при чому споживання може носити як характер кінцевого, так і проміжного. Таке проміжне становище суб'єктів торгівельної діяльності зумовлює залежність положення бренду торгівельного підприємства від діяльності фірм-партнерів.

Для торговельних підприємств, що мають на меті реалізацію ефективної бренд-стратегії, необхідною умовою є імплементація в ланцюги постачань продукції в умовах дії фактору метасистемного характеру, а саме – глобалізації бізнесу, що зумовлює необхідність формування механізмів стратегічного управління глобальним ланцюгом постачань.

В рамках формування та розвитку бреду торговельного підприємства доцільно використовувати переваги метасистемних зрушень у функціонуванні бізнесу шляхом знаходження оптимальної конфігурації ланцюгів постачань та органічного включення в них шляхом знаходження власної ніші в результаті ефективного процесу позиціонування. В результаті формуються умови досягнення ефекту щодо зниження сукупних витрат на доведення товарної продукції кінцевому споживачу, скорочення часу на реалізацію попиту з боку споживачів, збільшення задоволення споживачів.

Висновки. Розширено концепцію маркетинг-міксу 4P, що в класичному вигляді включає 4 фактори - продукт (Product), ціна (Price), місце продажу (Place), просування (Promotion) – елементами, що актуалізуються в умовах набуття сталим розвитком характеру домінуючої парадигми, а саме people (люди), peace (мир). Це дозволяє врахувати факт зміни ціннісних орієнтацій представників цільової аудиторії торгівельних підприємств, переважну частину яких складають люди з числа поколінь Y та Z. Останні мотивовані на увагу до соціальної та екологічної платформ функціонування бізнесу, що суттєво впливає на алгоритми споживацької поведінки, формуючи у брендів необхідність імплементації концептів сталого розвитку з метою формування лояльності по відношенню до конкретного суб'єкту торгівельної діяльності.

На основі аналізу підходу «Brand-led» Sustainability та типів інтеграції сталого розвитку в діяльність компаній зроблено висновок щодо необхідності включення у місію бренду концептів сучасної економіко-соціально-екологічної парадигми з метою перетворення їх на частину ДНК бренду в рамках стратегії позиціонування і диференціації шляхом реалізації портфелю відповідних ініціатив і комунікації бренду.

Проведено аналіз метасистемних зрушень у принципах ведення бізнесу, що конкретизуються у реалізації глобальних тенденцій. Виділено фактор дієвості вибору структури ланцюга постачань як інструменту формування репутації бренду шляхом формування міжорганізаційної сукупності господарюючих суб'єктів і споживачів, що взаємодіють в матеріальних, інформаційних, фінансових та сервісних потоках від джерел вихідної сировини до кінцевого споживача.

Література

1. Демкура Т. Як вибудувати власний бізнес на основі цінностей. URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-vibuduvati-vlasnu-spravu-na-osnovi-cinnostey-50059950.html

2. Попова И. Н. Алгоритм формирования и поддержания бренда розничной торговой сети. Науковедение. 2014. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/algoritm-formirovaniya-i-podderzhaniya-brenda-roznichnoy-torgovoy-seti/viewer

3. Гайдай Т.В. Історико-економічний аналіз розробки проблеми цінності у вітчизняній та зарубіжній теорії. Історія народного господарства та економічної думки України: (зб. наук. праць). Частина 2. - К., 300 с.

4. Ілляшенко Н.С. Маркетинг та інновації як головні функції бізнесу. Механізм регулювання економіки. 2007. № 2. С. 77–92.

5. Основні поняття маркетингу. URL: https://library.if.ua/book/22/1660.html

6. Чем отличаются поколения Y и Z — и о чем брендам с ними разговаривать. URL: https://www.thinkwithgoogle.com/intl/ru-ru/consumer-insights/consumer-trends/z-y/

7. Как бренд может усилить стратегию устойчивого развития компании. URL: https://rb.ru/opinion/brend-strategiya-ustojchivogo-razvitiya/

8. Идея развития: возможность обновления. Материалы научного семинара. Мировая экономика и международные отношения. 2007. № 2. С. 75-89.

9. Головатий Н. Ф. Социология молодежи: Курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.

10. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологи и отношений человека. Психологическая наука в СССР. – Т. 2. – М., 1960. – 440 с.

11. Семиченко В. Гендерні особливості самосприйняття студентів у контексті соціально-психологічних суспільних відносин. Соціальна психологія. 2009. № 2. С.143–151.

12. Светлова Н. В. Особенности ценностных ориентаций и нравственного самосознания учащихся средней школы: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07.– М., 2003. – 18 с.

13. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций личности в Российскомобществе. – М.: Изд-во „Институт психологии РАН”, 2006. – 335 с.

14. Научитель О. Д. Ціннісні орієнтації студентів: психологічні фактори формування,розвитку, трансформації: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. — К., 1999. — 17 с.

References

1. Demkura T. Yak vybuduvaty vlasnyi biznes na osnovi tsinnostei. URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-vibuduvati-vlasnu-spravu-na-osnovi-cinnostey-50059950.html

2. Popova Y. N. Alhorytm formyrovanyia y podderzhanyia brenda roznychnoi torhovoi sety. Naukovedenye. 2014. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/algoritm-formirovaniya-i-podderzhaniya-brenda-roznichnoy-torgovoy-seti/viewer

3. Haidai T.V. Istoryko-ekonomichnyi analiz rozrobky problemy tsinnosti u vitchyznianii ta zarubizhnii teorii. Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy: (zb. nauk. prats). Chastyna 2. - K., 300 c.

4. Illiashenko N.S. Marketynh ta innovatsii yak holovni funktsii biznesu. Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky. 2007. № 2. S. 77–92.

5. Osnovni poniattia marketynhu. URL: https://library.if.ua/book/22/1660.html

6. Chem otlychaiutsia pokolenyia Y y Z — y o chem brendam s nymy razghovaryvat. URL: https://www.thinkwithgoogle.com/intl/ru-ru/consumer-insights/consumer-trends/z-y/

7. Kak brend mozhet usylyt stratehyiu ustoichyvoho razvytyia kompanyy. URL: https://rb.ru/opinion/brend-strategiya-ustojchivogo-razvitiya/

8. Ydeia razvytyia: vozmozhnost obnovlenyia. Materyalы nauchnoho semynara. Myrovaia эkonomyka y mezhdunarodnыe otnoshenyia. 2007. № 2. S. 75-89.

9. Holovatyi N. F. Sotsyolohyia molodezhy: Kurs lektsii. – K.: MAUP, 1999. – 224 s.

10. Miasyshchev V. N. Osnovnыe problemы y sovremennoe sostoianye psykholohy y otnoshenyi cheloveka. Psykholohycheskaia nauka v SSSR. – T. 2. – M., 1960. – 440 s.

11. Semychenko V. Henderni osoblyvosti samospryiniattia studentiv u konteksti sotsialno-psykholohichnykh suspilnykh vidnosyn. Sotsialna psykholohiia. 2009. № 2. S.143–151.

12. Svetlova N. V. Osobennosty tsennostnыkh oryentatsyi y nravstvennoho samosoznanyia uchashchykhsia srednei shkolы: Avtoref. dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07.– M., 2003. – 18 c.

13. Zhuravleva N. A. Dynamyka tsennostnыkh oryentatsyi lychnosty v Rossyiskomobshchestve. – M.: Yzd-vo „Ynstytut psykholohyy RAN”, 2006. – 335 s.

14. Nauchytel O. D. Tsinnisni oriientatsii studentiv: psykholohichni faktory formuvannia,rozvytku, transformatsii: Avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. — K., 1999. — 17 s.

Надійшла / Paper received : 12.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-25

СПІВАК С. М.
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

ОЦІНКА ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто проблеми невизначеності та ризику як елементів об'єктивної реальності, які безпосередньо впливають на конкурентоспроможність підприємств. В умовах ринкової економіки невизначеність та ризик постійно супроводжують діяльність суб'єктів господарювання. Основними критеріями визначення підприємницьких факторів ризику є джерело їх виникнення (зовнішні та внутрішні фактори) та ступінь впливу (фактори прямої та непрямої дії), які можуть змінювати окремі параметри підприємства, що призведе до відхилення фактичні результати виконаних операцій від прогнозованих. На основі аналізу впливу сукупності ризиків формується інтегральний показник економічного ризику, що складається з оптимальної кількості локальних ризиків цих підсистем. Аналіз інтегрального показника ризику дозволяє сформувати ефективну систему управління ризиками, яка включає заходи щодо адаптації та протидії негативному впливу. Таким чином, забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств передбачає формування та впровадження ефективної системи управління, яка має забезпечити мінімізацію негативних наслідків підприємницького ризику.

Ключові слова: ризик, конкурентоспроможність, оцінка ризику, система управління ризиками, обмеження, хеджування.

SERHII SPIVAK
Ternopil Ivan Puluj National Technical University

RISK ASSESSMENT AND MANAGEMENT AS A TOOL TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

The problems of uncertainty and risk as elements of objective reality that directly affect the competitiveness of businesses was considered in the paper. In a market economy, uncertainty and risk constantly accompany the activities of economic entities. The main criteria for determining entrepreneurial risk factors are the source of their occurrence (external and internal factors) and the degree of influence (factors of direct and indirect action), which can change the individual parameters of the enterprise, which will lead to deviation of actual results of performed operations from the projected ones. Particular attention should be given to the mechanism of risk estimation, as the correctness of risk evaluation directly affects the results of the enterprise, the dimension of possible losses or expected profits. Insomuch as the economic system of the enterprise consists of a set of subsystems and interconnections, we have proposed a mechanism for identifying the source and assessing estimation the negative impact. On the base of analyzing the impact of the set of risks an integrated economic risk indicator is formed, consisting of an adequate number of local risks of these subsystems. Analysis of the integrated risk indicator offers an effective risk management system that includes measures to adapt and counteract the negative impact. The main internal measures of the enterprise are: risk limitation, risk diversification, risk minimization and internal risk insurance. Forms of external risk insurance include: non-current assets insurance, cargo insurance during transportation, investment insurance, profit insurance and insurance by a hedging operation. Thus, ensuring the competitiveness of industrial enterprises involves the formation and implementation of an effective risk management system, which should ensure that the negative effects of entrepreneurial risk are minimized.

Keywords: risk, competitiveness, risk estimation, risk management system, limitation, hedging operation.

Постановка проблеми

Діяльність підприємств на ринку супроводжується ризиками та невизначеністю. Усунути ризики в діяльності суб'єктів господарювання неможливо. Тому для досягнення мети підвищення конкурентоспроможності підприємств їм необхідно виявити та оцінити їх, з метою усунення негативного впливу.

Основною відмінністю між ризиком та невизначеністю є можливість вимірювання та оцінки: невизначеність неможливо виміряти, тоді як ризик можна оцінити. З цього випливає, що ризик, на відміну від невизначеності, може бути керованим. Таким чином, невизначеність слід розглядати як основну умову виникнення та розвитку ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значний внесок у вивчення теорії та природи ризику внесли такі вітчизняні вчені, як Донець Л.І., Вітлінський В.В., Клименко С.М. та зарубіжні вчені, такі як Альгін А.П., Крю М., Монахан Г. та багато інших. Водночас проблема впровадження ризик-орієнтованих концепції управління, недостатньо відображена у наявних наукових працях. Проблема зростання ризиків в умовах ринкових трансформацій знижує рівень конкурентоспроможності промислових підприємств та перешкоджає розвитку системи менеджменту у відповідності до вимог міжнародного співтовариства.

Формулювання цілей статті

Метою цього дослідження є аналіз сутності ризику, факторів і джерел їх виникнення, оцінка інтегрального показника ризику, що дозволяє сформувати ефективну систему управління ризиками та включає заходи щодо адаптації і протидії негативному впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для визначення сутності категорії економічного ризику необхідно вивчити методи його ідентифікації, оцінки та ефективного управління. У науковій літературі існує багато підходів до визначення характеру категорії ризику, які можна об'єднати у три основні групи [3].

Роботи з теорії оптимального контролю розглядають ризик як характеристики, властиві будь-якій діяльності людини, що здійснюються в умовах обмеженості ресурсів та вибору методу досягнення поставлених цілей [1]. При цьому жодна дія не можуть усунути ризик, але є способи пом'якшити його наслідки. Таким чином ризики характеризують ймовірність подій, що призводять до зміни рівноваги соціально-економічних систем. Особлива увага приділяється вивченню властивостей ризику, таких як систематичність, загальність та динамічна ймовірність. Ці ризики оцінюються за допомогою системи якісних та кількісних показників, які характеризують ситуацію з кращої чи гіршої сторони.

Друга група представлена працями, в яких ризик розуміється як додавання потенціалу регресії. Дослідження цих вчених зосереджено на таких негативних характеристиках ризику, як:

- непоправна втрата матеріальних цінностей, різних властивостей і якостей, які були корисними в минулому, але зникають в сьогодні;
- поява нових матеріальних цінностей, якостей та властивостей, які у майбутньому невизначені;
- зростання екологічних загроз через розвиток промисловості;
- зниження безпеки в результаті створення та поширення нових технологій.

Третя група авторів досліджує ризики як форму невизначеності результату, пов'язану із здійсненням підприємницької діяльності.

Аналіз численних визначень поняття ризику дозволяє визначити основні ознаки, характерні для ситуації ризику: наявність невизначеності, наявність альтернативних рішень, можливість визначити ймовірність очікуваних результатів, ймовірність втрат або отримання додаткового прибутку [5]. Визначенню сутності ризику та його ідентифікації для підвищення конкурентоспроможності підприємства може сприяти детальне вивчення класифікацій ризиків. В економічній літературі існує багато різних підходів до класифікації підприємницьких ризиків, але навіть у наші дні автори не мають єдиної точки зору щодо того, якою має бути класифікація системи ризиків. Більшість західних економістів визначають операційні, ринкові та кредитні ризики. Специфіка західної класифікації ризиків полягає в тому, що в цих країнах існує стабільна банківська система, а також розвинені ринки: валютний та фондовий. Таким чином, більшість робіт з питань ризику пов'язана з цими інститутами та їх управлінням.

Оскільки економічна система підприємства складається з підсистем, інтегральний економічний ризик складається з суми локальних ризиків цих підсистем. Пропонується виділити такі основні види економічних ризиків (рис. 1).

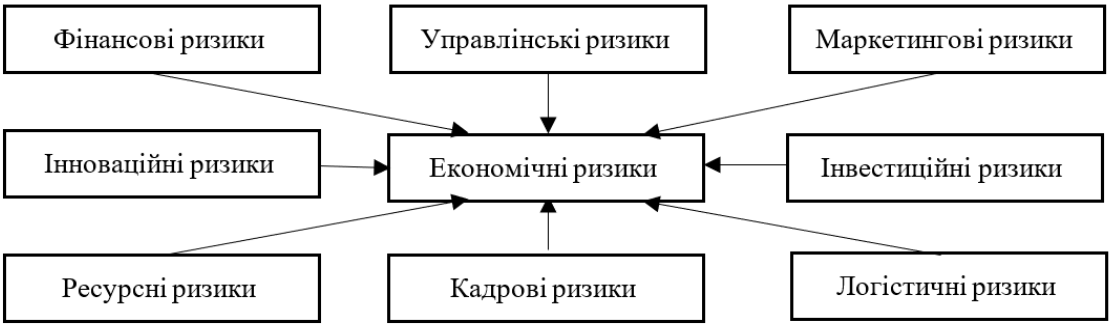

Рис. 1. Класифікація економічних ризиків

Запропонована вище класифікація не є повною, оскільки принцип класифікації визначається конкретним завданням, характеристикою суб'єкта, який виконує завдання, та конкретною ситуацією, в якій знаходиться суб'єкт. Для кожного випадку класифікація ризику може мати незалежне рішення, оскільки характер ризику, що супроводжує певний вид діяльності, має свою специфіку, яка визначає можливість наявності в системі класифікації певних характеристик.

Ступінь ризику також залежить від ставлення суб'єкта прийняття рішень до невизначеності та конфлікту: схильності, байдужості. Тому всі фактори невизначеності, конфлікту та ризику поділяються на суб'єктивні та об'єктивні. Ризик виникає, коли рішення приймаються в умовах невизначеності, конфлікту, і особа, яка приймає рішення, зацікавлена в цьому процесі. Все це робить ризик діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного. Об'єктом ризику є сама економічна система, ефективність та умови діяльності якої невідомі. Суб'єктом ризику є фізична особа або група осіб, які зацікавлені в результатах управління об'єктом ризику і мають право приймати рішення щодо об'єкта ризику [4; 5].

У питанні функцій ризику погляди вчених різноманітні. Л.Н. Тепман та А. П. Слобідський виділяють стимулюючу та захисну функції ризику [6; 7], Л.І. Донець додає до цих функцій інноваційні та аналітичні функції [2]. Але найбільш повний і детальний перелік функцій виділяють С.М. Клименко та О. С. Дуб [3]. Регулятивна функція має два аспекти - конструктивний та руйнівний. Конструктивним аспектом є те, що ризик може зіграти роль каталізатора у здійсненні господарських операцій, оскільки він полегшує пошук інноваційних ідей та заохочує бізнес. Захисна функція також має два аспекти - історико-генетичний та соціально-правовий. Зміст першого полягає в тому, що люди завжди спонтанно шукають форми та засоби захисту від можливих небажаних наслідків. На практиці це може проявлятися у страхуванні

підприємницьких ризиків або створенні резервних фондів. Інноваційна функція стимулює пошук рішень проблем, що стоять перед суб'єктом господарювання. Ризиковані рішення призводять до більш ефективного виробництва, що приносить користь підприємцям, споживачам і суспільству. Цінність інноваційної функції також полягає у наданні додаткового імпульсу розвитку перспективних напрямків досліджень та бізнесу. Аналітична функція проявляється в тому, що аналіз ризику вимагає вибору найбільш прибуткового варіанту з найменшим ступенем ризику при аналізі альтернатив. Очевидно, що всі розглянуті функції ризику прямо чи опосередковано сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємства.

Основними критеріями визначення підприємницьких факторів ризику є джерело походження (зовнішні та внутрішні фактори) та ступінь впливу (прямі та непрямі фактори) [6]. До зовнішніх факторів прямого впливу відносяться:

1. Законодавча політика держави щодо регулювання господарської діяльності та непередбачені дії органів державної влади та місцевого самоврядування.

2. Податкова система. Економічна практика показує, що утримання з платника податків до 30% його доходу - це момент, коли починається процес скорочення інвестицій в економіку.

3. Відносини з партнерами. У цьому випадку розрив договірних зобов'язань, з одного боку, з постачальниками, а з іншого - з покупцями, може збільшити рівень ризику.

4. Конкуренція. Саме ризик втягує підприємця в систему відносин природного відбору через жорстку конкуренцію. Конкуренція належить до основних факторів, що впливають на рівень підприємницького ризику.

Отже, ризик є фінансовою категорією, тому на ступінь та кількість ризику можна впливати за допомогою фінансового механізму. Управління ризиками - це система оцінки, управління ризиками та економічних відносин, що виникли в процесі цього управління, і включає стратегію та тактику управлінських дій (рис. 2).

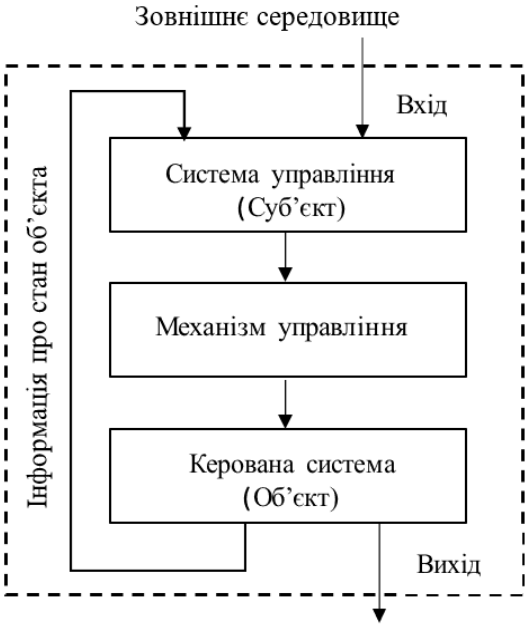

Рис. 2. Система управління ризиками

Система управління складається з двох підсистем: керована підсистема - об'єкт управління та підсистема управління - суб'єкт управління. Об'єктом управління є ризикові капіталовкладення та економічні відносини між суб'єктами господарювання в процесі реалізації ризику. Суб'єкт - група менеджерів, яка за допомогою різних механізмів здійснює цілеспрямоване функціонування об'єкта управління. Цей процес можна здійснити лише за умови обміну необхідною інформацією між суб'єктом та об'єктом [7].

Сутність механізму в управлінні полягає у нейтралізації можливості не отримання запланованого прибутку в процесі господарської діяльності промислових підприємств. Доцільно виділити три рівні такої нейтралізації.

1. Уникнення можливих ризиків - передбачає відмову від дій, які можуть супроводжуватися ризиком і спричинити втрату прибутку.

2. Адаптація до можливості ризику – проведення адаптаційних заходів та усунення негативного впливу ризиків на діяльність підприємств.

3. Зниження рівня негативного впливу ризиків - визначення внутрішніх та зовнішніх засобів зниження рівня ризику.

Внутрішні заходи обмеження ризиків включають: зменшення ризиків, диверсифікацію ризиків, мінімізацію ризиків та страхування внутрішніх ризиків. Формами страхування зовнішніх ризиків є: страхування необоротних активів, страхування вантажу під час перевезення, страхування інвестицій. страхування прибутку та хеджування.

Таким чином, стратегія управління ризиками - це процес управління ризиком у невизначеній економічній ситуації, засноване на прогнозуванні ризику та методах його зменшення.

В даний час найбільш поширеними методами аналізу ризиків є [4]:

- Статистичний метод вивчає статистику збитків та прибутку, які мали місце на даному чи подібному підприємстві, з метою визначення ймовірності події, для визначення величини ризику.

- Метод експертних оцінок. Цей метод відрізняється від статистичного лише збором інформації для побудови кривої ризику. Цей метод передбачає збір та вивчення оцінок, зроблених різними фахівцями щодо ймовірності різного рівня втрат.

- Аналітичний метод. Аналітичний спосіб побудови кривої ризику є найскладнішим, оскільки він базується на елементах теорії ігор. Він складається з таких кроків: вибір ключового показника, за яким оцінюється чутливість (внутрішня норма прибутку, чистий поточний прибуток тощо); вибір факторів (рівень інфляції, стан економіки тощо); розрахунок значень ключового показника на різних етапах реалізації проекту (закупівля сировини, виробництво, впровадження, транспортування, капітальне будівництво тощо).

Певні види факторів є невід'ємними, і чітке усвідомлення їх зовнішнього вигляду для визначення їх можливого впливу на прогнозовані результати виробництва дуже важливо для своєчасного та ефективного управління підприємством, забезпечення його конкурентоспроможності на ринку.

Висновки

Отже безпосереднє дослідження специфіки економічної категорії ризику та специфіки прийняття рішень у ризикових ситуаціях дозволяє визначити шляхи його перетворення в активний важіль управління економічним розвитком підприємства та підвищення рівня його конкурентоспроможності.

Література

1. Альгін А.П. На межі економічного ризику. Серія: "Практика управління та управління" / А.П. Альгін. - М.: Знання. – 1991. – 64 с.

2. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: Навчальний посібник / Л.І. Донець. – К .: Центр навчальної літератури. – 2006. – 312 с.

3. Клименко С.М. Обґрунтування економічних рішень та оцінки ризиків: наукові. Посібник / С.М. Клименко, О.С. Дуб. – К .: КНЕУ. – 2005. – 252 с.

4. Корольов В.Ю. Математические основы теории риска / В.Ю. Корольов. – М: Проспект. – 2011. – 594 с.

5. Слободской А. Л. Риски в управлении персоналом / А.Л. Слободской. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного экономико-экономического университета. – 2011. – 155 с.

6. Тепман Л.Н. Управление рисками в условиях финансового кризиса / Л.Н. Темпан. – М.: ЕДИНСТВО-ДАНА. –2012. – 296 с.

7. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємництві: Монографія / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. – К .: КНЕУ. – 2004. – 480 с.

References

1. Alhin A.P. Na mezhi ekonomichnoho ryzyku. Seriia: "Praktyka upravlinnia ta upravlinnia" / A.P. Alhin. - M.: Znannia. – 1991. – 64 s.

2. Donets L.I. Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiriuvannia: Navchalnyi posibnyk / L.I. Donets. – K .: Tsentr navchalnoi literatury. – 2006. – 312 s.

3. Klymenko S.M. Obgruntuvannia ekonomichnykh rishen ta otsinky ryzykiv: naukovi. Posibnyk / S.M. Klymenko, O.S. Dub. – K .: KNEU. – 2005. – 252 s.

4. Korolov V.Iu. Matematycheskye osnovy teoryy ryska / V.Iu. Korolov. – M: Prospekt. – 2011. – 594 s.

5. Slobodskoi A. L. Rysky v upravlenyy personalom / A.L. Slobodskoi. – SPb.: Yzdatelstvo Sankt-Peterburhskoho hosudarstvennoho ekonomyko-ekonomycheskoho unyversyteta. – 2011. – 155 s.

6. Tepman L.N. Upravlenye ryskamy v uslovyiakh fynansovoho kryzysa / L.N. Tempan. – M.: EDYNSTVO-DANA. –2012. – 296 s.

7. Vitlinskyi V.V. Ryzykolohiia v ekonomitsi ta pidpryiemnytstvi: Monohrafiia / V.V. Vitlinskyi, H.I. Velykoivanenko. – K .: KNEU. – 2004. – 480 s.

Надійшла / Paper received : 02.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.3
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-30

ТУРЧИН Л. Я.
Тернопільський національний економічний університет

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ В НЕСТАБІЛЬНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

У статті розглянуто основні елементи маркетингової діяльності підприємств та проаналізовано концепцію їх розвитку відповідно до сучасних нестабільних ринкових умов. Зокрема здійснено поділ елементів маркетингової діяльності підприємств на елементи макро- і мікросередовища. Мікромаркетинговим середовищем є частина середовища, в якому компанія безпосередньо працює під час маркетингової діяльності. Воно має прямий вплив на повсякденну бізнес-діяльність і складається з різних елементів, зокрема: постачальників, посередників, акціонерів, клієнтів, співробітників, конкурентів і контактні аудиторії. Макромаркетингове середовище являє собою сукупність чинників, які здійснюють зовнішній непрямий вплив на діяльність компаній, зокрема й маркетингову, що нею безпосередньо не контролюються, представлено такими елементами: соціальні, економічні, технологічні та політико-правові чинники.

Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, нестабільні ринкові умови, інтернет-маркетинг, COVID-19.

LIUBA TURCHYN
Ternopil National Economic University

MAIN ELEMENTS OF MARKETING ACTIVITIES OF ENTERPRISES: THE CONCEPT OF DEVELOPMENT IN UNSTABLE MARKET CONDITIONS

The article considers the main elements of marketing activities of enterprises and analyzes the concept of their development in accordance with modern unstable market conditions. In particular, the division of elements of marketing activities of enterprises into elements of macro- and micro-environment. The micromarketing environment is the part of the environment in which the company operates directly during marketing activities. It has a direct impact on day-to-day business and consists of various business-specific elements that can affect day-to-day operations and business performance in a shorter period of time, including suppliers, intermediaries, shareholders, customers, employees, competitors and contact audiences. The macromarketing environment is a set of factors that have an external indirect influence on the activities of companies, including marketing, which are not directly controlled by it. Changes in the macro environment can contribute to market growth and identify certain opportunities and threats for the company – this necessitates the systematic monitoring of these changes. The macromarketing environment is represented by the following elements: social, economic, technological and political and legal factors. After analyzing the concept of development of the main elements of marketing activities of enterprises in accordance with the current unstable market conditions, it is concluded that the pandemic in the marketing macro environment has undergone fundamental changes, the consequences of which will be heard for decades. From an economic point of view, the world economy has suffered greatly. Replacing the impact of austerity regimes, Covid-19 shut down entire sectors, forced industries to move almost entirely online, and radically changed the nature of consumer spending, leading to the closure of some grocery stores, while online entertainment organizations prospered greatly. increased demand. The pandemic has reduced tax revenues and increased spending, causing financial stress, especially in low-income countries where budget constraints are higher and tax systems still need to be improved. During the quarantine, there were economic shocks due to labor shortages due to disease, rising mortality and fear-induced behavior.

Keywords: marketing, marketing activities, unstable market conditions, Internet marketing, COVID-19.

Постановка проблеми. У бізнесі все змінюється, все розвивається, але ніщо не може зрівнятися з рівнями збоїв і невизначеності, з якими підприємства зіткнулися в 2020-2021 роках. Ще до пандемії коронавірусу (COVID-19) існували різні політичні, економічні, соціальні, екологічні та технологічні чинники, які просочувалися, створюючи умови для руйнування. Ці макросили продовжують кидати виклик тому, як організації думають про ведення бізнесу, викликаючи безліч питань про те, як буде виглядати нова норма, коли все вляжеться. Зміни клімату, які були тимчасово відсунуті COVID-19 на другий план, не припинилися. Лісові пожежі в Каліфорнії і Австралії в 2019 році, голод в Мадагаскарі в 2020-2021 роках, через відсутність дощів вже 4 роки, підкреслили, що екстремальні погодні умови та інші кліматичні інциденти будуть ставати все більш поширеними. Компаніям необхідно краще розуміти, як ці фактори вплинуть на аспекти їх діяльності, такі як управління ризиками, ланцюжок поставок, маркетингову діяльність і, в кінцевому підсумку, на чистий прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження маркетингової діяльності підприємств присвячені роботи багатьох учених: І. Ансоффа, М. Мартиненко, С. Филипова, О. Кузьмін, О. Мельник, О. Могилевська, Л. Шемаєва, О.Ареф'єва, В. Гриньова, Ж. Ламбена, Б. Карлоффа, Х. Кобоясі, Ф. Котлера, І. Кретова, Д. Кромбрюгге, К. Лінді, С. Маджаро, Дж. Макартура, М. Мескона, Н. Моісеєвої, А. Поршнєва, А. Романова, Х. Такеучі, Т. Фуджімото, Г. Шмалена Ю. Юданова, Д. Аакер, К. Боумен, Є. Голубков, Д. Джобер, П. Дойль, П. Друкер, Дж. Дэй, Дж. Еванс, М. Мак-Дональд, Р. Фатхутдінов та ін. [1-12]

Мета статті: дослідження основних елементів маркетингової діяльності підприємств та аналіз концепції їх розвитку відповідно до сучасних нестабільних ринкових умов.

Виклад основного матеріалу. За сучасних нестабільних ринкових умов можна спостерігати еволюцію соціальних, політичних і економічних систем, які викликають соціальні зміни. Під гаслом

«капіталізму зацікавлених сторін» керівники бізнесу все частіше змушені створювати більш інклюзивну, орієнтовану на громадян, стійку економіку, в якій прибуток оптимізується, а не максимізується, а організації діють набагато більше для мети, ніж для отримання прибутку [1].

Основні елементи маркетингової діяльності підприємства можна розділити на: елементи внутрішнього середовища та елементи зовнішнього середовища. Внутрішнє середовище складається з відповідних фізичних і соціальних факторів в межах підприємства, які безпосередньо враховуються при прийнятті рішень людьми в цій системі. Сюди входять всі відділи, такі як менеджмент, фінанси, дослідження і розробки, закупівлі, комерційні операції та бухгалтерський облік. Кожен з цих відділів впливає на маркетингові рішення. Наприклад, дослідження і розробки вносять вклад в те, який буде товар та визначають основні його характеристики, а бухгалтерський облік стверджує фінансову сторону маркетингових планів і бюджету. Менеджери з маркетингу повинні стежити за наявністю поставок, пов'язаними з постачальниками, щоб гарантувати, що продукт буде доставлений клієнтам в терміни, який необхідний для підтримки міцних відносин з клієнтами. Ці внутрішні чинники можуть певною мірою контролюватися організацією [2].

На відміну від внутрішнього середовища, зовнішнє знаходиться поза впливом управління організацією. Зовнішнє середовище підприємства визначається як маркетингове середовище підприємства, яке являє собою сукупність «що не піддаються контролю» сил, з урахуванням яких, підприємства і повинні розробляти свої комплекси маркетингу. Філіп Котлер визначає маркетингове середовище в такий спосіб: маркетингове середовище підприємства – сукупність активних суб'єктів і сил, що діють за межами фірми, які впливають на можливості керівництва службою маркетингу встановлювати і підтримувати з цільовими клієнтами відносини успішного співробітництва [3]. Зовнішнє середовище, що оточує підприємства має наступні особливості:

Маркетингове середовище складається як з сил і суб'єктів прямого, так і непрямого впливу. Елементи прямого впливу, такі як клієнти і інвестори, безпосередньо впливають на роботу бізнесу, в той час як елементи непрямого, опосередкованого впливу, такі як соціальні, правові, технологічні або політичні чинники, побічно впливають на роботу організації.

Основне завдання аналізу маркетингового середовища в тому, щоб взаємоузгодити вплив середовища, потреби цільового ринку, мету та можливості підприємства. Проведення аналізу маркетингового середовища забезпечує: розуміння конкуренції та інших факторів середовища; адекватне розуміння бізнесу, в якому працює підприємство; основи для вироблення чіткої стратегії; прийняття правильних тактичних рішень [3-4].

Маркетингове середовище передбачає поділ на мікро-і макромаркетингові середовище. Мікромаркетингове середовище – це частина середовища, в якому компанія безпосередньо працює під час маркетингової діяльності [5]. Мікросередовище має прямий вплив на повсякденну бізнес-діяльність і воно складається з різних сил, специфічних для конкретного бізнесу і здатних впливати на повсякденні операції і ефективність підприємства протягом коротшого періоду часу. Ці сили або фактори включають постачальників, посередників, акціонерів, клієнтів, співробітників, конкурентів і контактні аудиторії [5].

Постачальники: вони надають підприємствам ресурси, такі як сировина, машини або обладнання і т.д. Їх дії можуть вплинути на стратегію організації, оскільки вони забезпечують необхідні ресурси для виробництва. За відсутності своєчасних і адекватних послуг виробничий процес може затримуватися, що призводить до збільшення часу виробництва і скорочення продажів.Наприклад, на маркетингову стратегію бізнесу впливає зростання цін на сировину постачальниками. Це ще більше збільшить ціни на кінцевий продукт. Тому дуже важливо підтримувати здорові зв'язку з постачальниками, щоб отримати конкурентну перевагу перед іншими підприємствами.

Споживачі, є королями будь-якого бізнесу, є кінцевими одержувачами продуктів або послуг. Вони займають центральне місце в будь-якій організації, оскільки вносять свій внесок в отримання доходу. Таким чином, маркетингова стратегія організації повинна бути зосереджена на утриманні існуючих клієнтів і залучення потенційних клієнтів шляхом задоволення їх потреб і переваг. Після продажне обслуговування і додаткові послуги також грають ключову роль в збільшенні клієнтської бази. Наприклад, в сьогоднішню цифрову епоху більшість клієнтів діляться своїми позитивними або негативними відгуками про продукти або послуги бренду в різних соціальних мережах. Це також впливає на рішення про покупку інших клієнтів, тому що багато людей використовують соціальні мережі для різних цілей. Задоволений клієнт завжди збільшує цінність бренду компанії і сприяє розширенню клієнтської бази та примноженню числа лояльних клієнтів організації.

Конкуренти або суперники підприємства, можуть безпосередньо впливати на бізнес-стратегії. Таким чином, дуже важливо провести аналіз конкурентів для отримання переваг, які включають в себе знання їх запропонованих продуктів і послуг. Крім того, бізнес може залишатися в конкурентній позиції, пропонуючи товари або послуги краще, ніж у конкурентів. Згрупувати конкурентів можливо за трьома категоріями:

- прямі конкуренти – фірми, які пропонують практично ті ж продукти або послуги, які орієнтовані на ваш основний ринок і клієнтів. Ці конкуренти часто використовують схожі моделі маркетингу і ланцюжки поставок. Хорошим прикладом прямих конкурентів є великі виробники: Ford, General Motors, Toyota, Renault і Volkswagen;

- непрямі конкуренти – фірми, які шукають бізнес у аналогічних клієнтів, але пропонують різні продукти або послуги, що задовольняють одні й ті ж потреби. Наприклад, Pizza Hut побічно конкурує з KFC, але безпосередньо з Domino's;

- заміщають конкуренти по продукту – вони пропонують продукт, який клієнти можуть використовувати в якості альтернативи. Замісник продукт - це продукт з іншої галузі з такими ж функціями і перевагами, як і продукти підприємства. Прикладом може служити інтернет-сервіс замість кабельного телебачення [6].

Маркетингові посередники допомагають компанії просувати, продавати і поширювати свою продукцію серед кінцевих покупців. В їх число входять торговельні посередники, фірми з оточення підприємства, агентства маркетингових послуг, і фінансові посередники. Торгові посередники –фірми по каналах збуту, які допомагають компанії знаходити клієнтів або продавати їм. До них відносяться оптові та роздрібні торговці, які купують і перепродують товари. Транспортні посередники допомагають компанії складувати і переміщувати товари зі своїх точок, відправлення в пункт призначення. Агентства маркетингових послуг – маркетингові дослідні підприємства, рекламні агентства, медіа-фірми і маркетингові консалтингові організації, які допомагають компанії просувати свою продукцію на потрібні ринки. Фінансові посередники включають банки, кредитні компанії, страхові компанії та інші підприємства, які допомагають фінансувати угоди або застрахуватися від ризиків, пов'язаних з купівлею і продажем товарів [3]. Як і постачальники, маркетингові посередники складають важливий компонент, такий як загальна мережа доставки цінності компанії. Таким чином, маркетологи визнають важливість роботи в якості партнерів, а не просто як канали, через які вони продають свою продукцію.

Громадськість або контактні аудиторії – люди та організації, будь-яка група, яка має дійсну або потенційну зацікавленість або вплив на здатність організації досягти своїх цілей. Філіп Котлер та інші спеціалісти виділяють такі типи контактних аудиторій: фінансові організації. Ця група впливає на здатність компанії отримувати кошти: банки, інвестиційні аналітики і акціонери є основними фінансовими колами; ЗМІ – ця група визначає новини, особливості роботи підприємства, редакційні думки і інший контент. Медіа-канали також грають важливу роль в тому, як організації просувають себе. ЗМІ стали необхідністю будь-якого бізнесу для просування своїх продуктів і послуг. Отже, від організацій потрібно підтримувати здорові відносини і статус з представниками ЗМІ. Негативний імідж компанії в ЗМІ може обернутися великими збитками. Ось чому в організаціях тепер є окремий відділ зі зв'язками з громадськістю (PR), щоб безперешкодно і позитивно займатися діяльністю, пов'язаною із засобами масової інформації. Крім того, організаціям необхідно знайти альтернативні способи охоплення своєї аудиторії або клієнтів, щоб створити серед них позитивний імідж бренду. Наприклад, для цього використовуються різні канали ЗМІ, тобто реклама в газетах, телеканали, платформи соціальних мереж, такі як Youtube, Facebook, Twitter, Instagram, Linkedin і т. д.; державні установи. Керівництво повинно брати до уваги роботу з різними державними установами, що впливають на роботу підприємства, такы як державні відомства, що відповідають за юридичну реєстрацію, працівникі податкових і статистичних органів, державних соціальних фондів, пожежної інспекції, санітарно-епідеміологічного контролю та інші; цивільні організації та благодійні фонди, а також місцева громадськість. У цю групу входять жителі і організації місцевих громад, а також екологічні групи, групи меншин та інші. Великі компанії зазвичай працюють над тим, щоб стати відповідальними членами місцевих громад. Відділ по зв'язках з громадськістю повинен допомогти підприємству залишатися в прямому контакті з групами споживачів і громадян; внутрішня аудиторія. У цю групу входять робітники, менеджери, профспілка і правління директора. Великі компанії використовують інформаційні бюлетені та інші засоби для інформування та мотивації їх внутрішньої аудиторії. Коли співробітники добре ставляться до компаній, в яких вони працюють, це позитивне ставлення поширюється і на зовнішню публіку; широка публіка. Це люди, до думки яких прислухаються інші і які, отже, можуть сприяти створенню образу фірми (іноді навіть персоніфікованого) в очах публіки: рок / поп-ідоли, топ-моделі, лідери думок, експерти, політики, тусовщики, «люди на вулиці» , спортсмени, артисти [3, 5].

Макромаркетингове середовище – сукупність чинників, які здійснюють зовнішній непрямий вплив на діяльність компаній, зокрема й маркетингову, що нею безпосередньо не контролюються [5]. Зміни в макросередевищі можуть сприяти зростанню ринку й визначають певні можливості та загрози для підприємства. Це обумовлює необхідність систематичного відстеження цих змін. Макромаркетингове середовище представлено такими факторами: соціальні, економічні, технологічні та політико-правові.

Соціальні чинники включають характеристики чисельності та структури населення й культурні цінності населення. Зміни цих чинників можуть призвести до істотних змін у маркетинговій стратегії компанії [5]. Ця широка категорія включає в себе все, від мінливої національної демографії до модних тенденцій. Демографія, підмножина цієї категорії, включає факти про дохід, рівень освіти, вікові групи, а також етнічні та расові складові населення. Всі ці факти є проблеми і можливості ринку. Підприємства можуть націлювати продукти на певні сегменти ринку, вивчаючи потреби і переваги демографічних груп, таких наприклад, як працюючі жінки або студенти університетів і коледжів. Кожне покоління прагне розвивати свою власну ідентичність, і ця ідентичність змінюється в міру зміни представників покоління. Наприклад, якщо організація продає товари підліткам, то необхідно наголошувати на те, що є друзі і вони належать до цієї групи. Однак люди у віці від 20 до 39 років, як правило, більше цінують здоров'я і фізичну

форму. До цієї категорії також входять зміни цінностей і інтересів людей. Поінформованість про навколишнє середовище, стимулювало попит на сонячні панелі, електричні та гібридні автомобілі. Загальний інтерес до здоров'я та фітнесу, привів до появи спортивних залів, обладнання для домашнього спортзалу і екологічно чистих продуктів харчування. Популярність соціальних мереж породила величезний попит на миттєвий доступ до інформації і послуг, не кажучи вже про смартфони. Цінності та інтереси постійно змінюються і варіюються від країни до країни, створюючи нові ринкові можливості, а також ускладнюючи комунікацію для компаній, які намагаються вийти на незнайомі нові ринки.

Те, що може бути прийнятно в одній країні, може бути неприпустимим в іншому місці. Наприклад, якщо компанія продає в Китаї продукт, пов'язаний з харчовими продуктами, і на флаєрі або на веб-сайті є зображення їжі, то потрібно переконатися, що на цьому зображенні є палички для їжі в якості столових приладів, а не ніж і вилка, а якби те ж зображення використовувалося в Індії, столові прилади не додавалися б взагалі.

Економічні чинники, впливають на купівельну спроможність і структуру витрат споживачів, а також на успіх чи невдачу бізнесу і продуктів. Дуже важливо проаналізувати, як економічні чинники впливають на бізнес.

На всі підприємства впливає стан національної та світової економіки. Зросла взаємозалежність економік окремих країн та ускладнила оцінку економічних чинників в макросередовищі компанії. Підприємства аналізують економічні показники, щоб приймати рішення про вихід на географічні ринки або виході з них, інвестуванні в розширення, а також наймання або звільнення співробітників, так як рівень зайнятості впливає на кількість, якість і вартість співробітників, доступних фірмам. Будь-який сценарій може бути загрозою для однієї організації і можливістю для іншого, тому не слід вважати, що економічні сили по своїй суті гарні чи погані.

Необхідно враховувати такі економічні чинники: рівень інфляції (індекс споживчих цін), рівень процентних ставок, тенденції фондового ринку, поточну безробіття, податкову політику і фіскальну політику уряду. Серед інших факторів є: валовий внутрішній продукт і темпи його зростання, тарифи / торгова політика, настрою споживачів і валютний курс.

Технологічні чинники – ті змінні, які залежать від поточних, доступних змін в технологіях. Ці фактори можуть бути технологічними продуктами і процесами.У мінливих тенденції технології змінюються дуже швидко. Технологічні зміни можуть негативно або позитивно вплинути на бізнес, якщо на них не відреагувати належним чином. Ці зміни можуть позитивно підвищити продуктивність бізнесу, скоротити витрати і мінімізувати витрати на виробництво і розповсюдження.

Технологічний аспект в значній мірі зосереджений на технологічних досягненнях. Він включає такі чинники, як інновації, зв'язок, енергія, транспорт, дослідження і розробки, патентні правила і життєвий цикл продуктів.

Маркетологи також повинні брати до уваги розвиток цифрових технологій і їх вплив на зростання ринку і зайнятість. Для маркетолога, особливо на ринку, де домінують цифрові технології, важливо передбачити попит, щоб отримати вигоду з потенційного зростання ринку.

Поява Інтернету стала найбільш руйнівною технологічною зміною минулого століття. Земна куля стала більш взаємозалежною через швидкий і недорогий зв'язок, який надає Інтернет. Агенти з обслуговування клієнтів в Україні можуть обслуговувати клієнтів в Європі і США, тому що технології просунулися настільки, що постачальник послуг в Україні може миттєво отримати доступ до інформації про обліковий запис клієнта в іншій країні. Підприємці по всьому світу можуть зв'язатися з клієнтами в будь-якому місці через такі компанії, як eBay, Alibaba і Etsy, і вони можуть отримувати оплату, незалежно від валюти їх клієнтів, через PayPal. Інтернет дозволив Джеффу Безос, який заснував в 1994 році онлайн-книготорговельну компанію Amazon, змінити те, як споживачі купують товари. Інтернет - не єдиний технологічний прогрес, який змінив методи роботи підприємств. Автоматизація підвищила ефективність виробників. Системи планування потреби в матеріалах змінили спосіб спільної роботи компаній і їх постачальників, а технологія глобального позиціонування допомогла інженерам-будівельникам більш точно управляти великими проектами. Споживачі і фірми мають майже необмежений доступ до інформації, і цей доступ дав споживачам можливість приймати більш інформовані рішення про покупку і спонукав підприємства розробити способи аналізу великих обсягів даних, що генеруються.

Політико-правові чинники маркетингового середовища включають політичну структуру держави, урядову та законодавчу стабільність, політичну орієнтацію країни, податкову політику, вплив професійних організацій, міжнародні зв'язки, державне регулювання конкуренції, регулювання споживчих ринків і інші інструменти, за допомогою яких держава впливає на маркетингову діяльність.

Вплив виходить від державних органів, їх постанов, законів і загальної державної політики. Зміни в державній політиці, пов'язаної з економічною, юридичною або соціальною сферами, можуть вплинути на бізнес: так деякі зміни податкової політики збільшують податки для одних компаній і знижують їх для інших. Рішення державної політики взаємопов'язані, вони впливають на економічне середовище, впливають на соціально-культурне середовище, впливають на швидкість технологічних змін і впливають на закони про працю.

Можна відчути, що прогнозування політичної обстановки – одна з найбільших ігор в бізнесі. Зміни державної політики найважче передбачити в діловому середовищі. До основних факторів, які можуть

вплинути на успіх підприємства: антимонопольні закони, захист споживачів, закон про захист даних, закон про дискримінацію, закон про освіту, трудове право, захист навколишнього середовища, участь уряду. в профспілках і угодах, законодавстві в галузі охорони здоров'я та безпеки, імпортної політики і тарифах, законодавстві про інтелектуальну власність, регулювання і дерегулювання, а також податкової політики.

Ще один політичний фактор навколишнього середовища, який слід враховувати – це ризик, пов'язаний із закордоном. Перш ніж вийти на ринок іншої країни, необхідно розуміти правове і політичне середовище. Необхідно знати чи існують які-небудь закони або постанови, які можуть обмежити здатність до успіху підприємства

Каталог зовнішніх факторів підсилює тиск на бізнес у будь-який час роботи підприємства Пандемія же коронавірусу означає, що зараз висока ймовірність глобальної рецесії з далекосяжними наслідками для глобального бізнесу.

Сповільнення світової торгівлі в результаті COVID-19 мало найрізноманітніші наслідки, змусивши підприємства згорнутися і знизити попит у всьому світі. Але це також показало, як організації можуть мобілізуватися, коли до цього змушені. Нові цифрові технології дозволили мільйонам співробітників продовжувати працювати віддалено і допомогли тисячам підприємств продовжити роботу під час цієї безпрецедентного кризи. У цій області необхідно зробити ще більше, особливо по мірі того, як підприємства повертаються до нового нормального стану, і компанії переглядають, як підготуватися до наступної великої загрози [7].

Багато організацій вийдуть з цієї кризи зміненими і оновленими, навчившись змінювати спосіб ведення бізнесу, особливо коли мова йде про цифрові технології. Пандемія викликала короткострокові фінансові наслідки і довгострокові економічні наслідки для країн по всьому світу. Зусилля з приборкання коронавірусу включали: введення карантину, підготовку медичних установ, ізоляцію інфекційних хворих і відстеження контактів із залученням ресурсів громадської охорони здоров'я, людських ресурсів і витрат на впровадження. Це також пов'язано з витратами системи охорони здоров'я на забезпечення медичних установ для інфекційних хворих і розміщення витратних матеріалів, таких як антибіотики, медичне приладдя та засоби індивідуального захисту. COVID-19 також продемонстрував, як гнучкі компанії можуть змінюватися і змінити всю свою бізнес-модель, щоб реагувати на мінливі потреби. McLaren, Nissan, Dyson і Airbus переорієнтувалися на співпрацю у виробництві апаратів штучної вентиляції легенів [8]. Виробники парфумерії, в тому числі Givenchy і Christian Dior, перейшли на виробництво дезінфікуючих засобів для рук. Іспанська продавець модного одягу Zara закуповує матеріали для виготовлення масок і лікарняних халатів, щоб допомогти в боротьбі з коронавірусом [9].

Маркетингове мікросередовище організацій постраждало від змін, які переважують будь-які попередні коливання. Способи роботи компаній змінилися через соціальне дистанціювання і примусову ізоляцію, що зажадало радикальних змін в операціях і налаштуваннях. Глобальний ланцюжок поставок був в значній мірі розірваний під час блокування, а місцеві ланцюжки поставок в більшості галузей і секторів розтягнулися до критичного рівня. Розподільні фірми перетворилися на національних рятівників по доставці їжі. По всьому світу ресторани переключилися з вишуканих страв на страви на винос; постачальники фаст-фуду розширили свою роль і стали покупцями і постачальниками супермаркетів [10]. Рекламним і медіа-компаніям потрібно було розробляти кампанії і реагувати протягом дня, коли на передодні на це йшло місяці і роки. Кампанії з безпеки та інші заходи соціального маркетингу, які проводяться, будуть ретельно перевірятись, а отримані уроки закріплюватись у нових теоріях та обґрунтованих уявленнях.

Змінився і контекст конкуренції. Під час пандемії споживачі, громадськість та уряди вимагали, а в деяких випадках і змушували співпрацювати на благо всіх. В цьому відношенні минулі конкуренти стали співробітниками через коронокризу.

У маркетинговому макросередовищі відбулися фундаментальні зміни, наслідки яких будуть звучати протягом десятиліть. З економічної точки зору світова економіка сильно постраждала. Замінивши вплив режимів жорсткої економії, Covid-19 закрив цілі сектори, змусив галузі майже повністю перейти в онлайн і радикально змінив характер споживчих витрат, що призвело до закриття деяких продуктових магазинів, в той час як організації, що займаються онлайн-розвагами, процвітали завдяки значно збільшеному попиту. Інші сектори, такі як житлове будівництво та автомобілебудування, сильно постраждали, і відновлення і хвилі коливань попиту і пропозиції, ймовірно, триватимуть протягом багатьох років. Пандемія призвела до зниження податкових надходжень і збільшення витрат, що викликає фінансовий стрес, особливо в країнах з рівнем доходу нижче середнього, де бюджетні обмеження вищі, а податкові системи все ще потребують поліпшення.

Під час карантину траплялися економічні потрясіння через брак робочої сили з-за хвороб, зростання смертності та поведінки, викликаного страхом. Нестача робочої сили, перебої з транспортом, закриття робочих місць, обмеження поїздок і закритий сухопутний кордон є причинами уповільнення економічного зростання в цей період.

Політично, майже у всіх країнах відбулися радикальні зміни ідеологій, які жорстко нав'язували раніше заповітні доктрини свободи пересування і ринкової економіки серед багатьох країн. Держава взяла на себе управління багатьма галузями в багатьох країнах, і довгострокові наслідки цього відіб'ються в країнах, регіонах і світовій економіці.

З технологічної точки зору, хоча політики вітали Інтернет як засіб порятунку життя (буквально в країнах, які відстежують віруси, особливо в Азії), широкого набули технології, які замінюють особисте спілкування [11]. Таким чином, коментатори ЗМІ припустили, що пандемія змусила двадцять років впроваджувати технології за двадцять чотири години. Наука і технології були висунуті на передній план, оскільки вченим, моделістам і дослідникам були негайно надані кошти на розробку вакцин, тестування на антитіла та вірусологічного моделювання.

В соціальному плані Covid-19 змінив мислення і філософію окремих людей, груп, керівників і урядів, у культурному відношенні погляди людей на себе, інших, організації, природу і всесвіт змінилися. Хоча мало хто пророкували час таких подій, футурологи і розробники довгострокових сценаріїв вже давно працюють над тим, щоб підкреслити потенціал таких драматичних і трагічних епізодів, які можуть вплинути на світ. Яка точна природа таких змін в нашому суспільстві і нашій культурі, неясно, але маркетологи повинні бути в авангарді вивчення, роз'яснення та реагування на такі зміни.

За такої динамічної ситуації компаніям необхідно розумно планувати свої наступні маркетингові кроки, щоб зменшити ризики зменшення прибутків и валові витрати. Прикладами змін у світових маркетинговій діяльності, які спостерігаються протягом поточної пандемії можна виділити такі: зміна напрямків інвестицій в маркетингові стратегії, що стимулюють продаж в Інтернеті; скорочення маркетингових вкладень в кампанії для стимулювання короткострокових продажів або бізнес-результатів при збереженні активності кампаній по створенню бренду - по суті, економія сухого порошку; зміщення бюджету на просування варіантів на дому і з доставкою (наприклад, рішення для фітнесу вдома, доставка продуктів, доставка з ресторану і т. д); зміщення акценту з просування товарів преміум-класу на товари повсякденного попиту; оскільки спортивні заходи скасовуються або проводяться без фанатів, багато рекламодавців формують нові плани для цих бюджетів - часто залишаючи інвестиції для подальшого використання - чи планують сценарії того, як перерозподілити свої гроші; налаштування розподілу засобів масової інформації за допомогою тактики, оскільки можливо стикатися з коливаннями цін в різних каналах мультимедіа, зумовленими попитом. Зміни в попиті і пропозиції засобів масової інформації вплинуть на витрати, тому необхідно очікувати, що маркетологам доведеться ретельно керувати певними областями витрат, такими як цифрові, з оновленими показниками рентабельності інвестицій на нових рівнях витрат; відстеження даних в місцевих регіонах, які зазнали різні рівні впливу; використання тенденцій соціальних настроїв і обсягу запитів Google за релевантними ключовими словами в якості індикаторів для інформування маркетингових дій; створення навичок швидкого реагування для оптимізації маркетингових бюджетів та передачі знань між ринками; вимірювання призначених для користувача оголошень, спрямованих на віруси [12].

Слід враховувати дані про поведінку споживачів, тенденції витрат та ефективність каналів, а також інформацію про конкретні кризові ситуації. Очікується, що споживачі можуть не повернутися точно до своїх попередніх звичок, коли спалах мине.

Пандемія або ні, але маркетинг для клієнтів завжди є важливим аспектом. Зараз маркетологам не час робити перерви, це можливість стати більш стратегічним, ніж коли-небудь, або поставити себе на місце клієнтів та покращити ринок для них. Тому до основних маркетингових зусиль можливо віднести: визначення конкурентів; необхідність більш детально розуміти цільову аудиторію; розвивати ділові взаємовідносини; налаштуватися на успіх після коронавірусу

Висновки. Сьогоднішній динамічний характер бізнесу означає постійні зміни, і для того, щоб залишатися актуальними, компанії повинні мати можливість швидко змінювати напрямок. Але багато організацій не були створені для підтримки таких швидких змін. У непрості часи, менеджерам необхідно перемістити два своїх найцінніших активу - людей і гроші - по всьому бізнесу туди, де вони потрібні. Технології будуть продовжувати розвиватися, управлінським командам необхідно буде зрівноважити потреби співробітників і клієнтів з вимогами інвесторів і акціонерів, а зміни в суспільстві змусять компанії бути більш уважними, ніж будь-коли раніше, до своєї практики та маркетингового середовища.

Література

1. Steve Dunne.A Perfect Storm: The Macro Forces Impacting Global Companies. URL: https://blog.workday.com/en-us/2020/a-perfect-storm-the-macro-forces-impacting-global-companies.html. (дата звернення: 8.05.2020).

2. Мельник М.І. Класифікація бізнес-середовища: системний підхід Регіональна економіка, 2008, 2 с.251-260, с.251.

3. Котлер Ф. Основи маркетингу. Короткий курс. М.: Видавничий дім "Вільямс", 2007. 656 с.

4. Бутенко Н.В. Маркетинг: Підручник. К.: Атака, 2006, 2008. 300 с.

5. Маркетинг: Підручник / В. Руделіус, О.М. Азарян, Н.О. Бабенко та ін .; К .: Навчально-методичний центр «Консорціум Із удосконалення менеджмент-освіти в Україні». 2008 648 с.

6. Кузьмина, Е. Е. Маркетинг: учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва: Издательство Юрайт, 2016. 383 с.

7. Steve Dunne. A Perfect Storm: The Macro Forces Impacting Global Companies. URL: https://blog.workday.com/en-us/2020/a-perfect-storm-the-macro-forces-impacting-global-companies.html. (дата звернення: 8.05.2020).

8. Coronavirus: Ventilator built by Airbus and F1 approved. URL: https://www.bbc.com/news/business-52309294 (дата звернення: 10.05.2020).

9. Coronavirus: Louis Vuitton owner to start making hand sanitizer. URL: https://www.bbc.com/news/business-51868756 (дата звернення: 15.05.2020).

10. This is how coronavirus could affect the travel and tourism industry. URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/03/world-travel-coronavirus-covid19-jobs-pa ndemic-tourism-aviation (дата звернення: 10.05.2020).

11. Hongwei He, Lloyd Harris. The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. Journal of Business Research. 2020. 116. С 176–182.

12. Paul Talbot. How COVID-19 Is Changing The Language Of Marketing. URL: https://www.forbes.com/sites/paultalbot/2020/05/21/how-covid-19-is-changing-the-language-of-marketing/?sh=7dd3b418386c (дата звернення: 20.06.2020).

References

1. Steve Dunne.A Perfect Storm: The Macro Forces Impacting Global Companies. URL: https://blog.workday.com/en-us/2020/a-perfect-storm-the-macro-forces-impacting-global-companies.html. (data zvernennia: 8.05.2020).

2. Melnyk M.I. Klasyfikatsiia biznes-seredovyshcha: systemnyi pidkhid Rehionalna ekonomika, 2008, 2 s.251-260, s.251.

3. Kotler F. Osnovy marketynhu. Korotkyi kurs. M.: Vydavnychyi dim "Viliams", 2007. 656 s.

4. Butenko N.V. Marketynh: Pidruchnyk. K.: Ataka, 2006, 2008. 300 s.

5. Marketynh: Pidruchnyk / V. Rudelius, O.M. Azarian, N.O. Babenko ta in .; K .: Navchalno-metodychnyi tsentr «Konsortsium Iz udoskonalennia menedzhment-osvity v Ukraini». 2008 648 s.

6. Kuzmyna, E. E. Marketynh: uchebnyk y praktykum dlia akademycheskoho bakalavryata. Moskva: Yzdatelstvo Yurait, 2016. 383 s.

7. Steve Dunne. A Perfect Storm: The Macro Forces Impacting Global Companies. URL: https://blog.workday.com/en-us/2020/a-perfect-storm-the-macro-forces-impacting-global-companies.html. (data zvernennia: 8.05.2020).

8. Coronavirus: Ventilator built by Airbus and F1 approved. URL: https://www.bbc.com/news/business-52309294 (data zvernennia: 10.05.2020).

9. Coronavirus: Louis Vuitton owner to start making hand sanitizer. URL: https://www.bbc.com/news/business-51868756 (data zvernennia: 15.05.2020).

10. This is how coronavirus could affect the travel and tourism industry. URL: https://www.weforum.org/agenda/2020/03/world-travel-coronavirus-covid19-jobs-pa ndemic-tourism-aviation (data zvernennia: 10.05.2020).

11. Hongwei He, Lloyd Harris. The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. Journal of Business Research. 2020. 116. С 176–182.

12. Paul Talbot. How COVID-19 Is Changing The Language Of Marketing. URL: https://www.forbes.com/sites/paultalbot/2020/05/21/how-covid-19-is-changing-the-language-of-marketing/?sh=7dd3b418386c (data zvernennia: 20.06.2020).

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.161
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-31

ШАТАРСЬКИЙ А. Я.
Західноукраїнський національний університет

ТЕОЕРТИЧНІ КОНТЕКСТИ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

Метою статті є обґрунтування сутнісної характеристики економічної безпеки підприємств мережевих структур, а також формування основних критеріїв оцінки її надійності та ефективності в сучасних умовах. Проведено комплексне дослідження поняття економічної безпеки мережевих структур із виокремленням п'яти позицій: ризикової, організаційної, ресурсної, інформаційно-правової, а також системної. Обґрунтовано особливості основних підходів до забезпечення економічної безпеки підприємств мережевих структур та доведено їх недоліки. На основі чого відзначено ключові вектори забезпечення економічної безпеки підприємств мережевих структур.

Ключові слова: безпека, економічна безпека підприємств мережевих структур, підходи до забезпечення економічної безпеки, функціональний підхід, процесний та проєктний підходи.

A. SHATARSKYI
Western Ukrainian National University

THEORETICAL CONTEXTS AND BASIC APPROACHES TO ENSURING ECONOMIC SECURITY OF NETWORK STRUCTURES

Increasing the level of threats in the system of functioning of enterprises of network structures requires effective formation of the environment of economic security, identification and prevention of the main factors influencing their security. It should be borne in mind that network structures, regardless of ownership, are characterized by the presence of constant risks and threats associated with the influence of external and internal environment of their operation. Please note that the enterprises of network structures depend on the state of economic security of the country. Meanwhile, it should be noted that currently the economic security of Ukraine is under threat, as all components of economic security are in danger. Problems of own economic security arise before each network structure not only in times of crisis, but also during work in the stable economic environment, the complex of the solved tasks at the same time has essential difference.

The purpose of the article is to substantiate the essential characteristics of economic security enterprises at network structures, as well as the formation of the main criteria for assessing its reliability and efficiency in modern conditions. A comprehensive study of the concept economic security at network structures with the separation of five positions: risk, organizational, resource, information and legal, as well as system. The peculiarities of the main approaches to ensuring the economic security of enterprises at network structures are substantiated and their shortcomings are proved. On the basis of which the key vectors of ensuring the economic security of enterprises at network structures are marked.

Keywords: security, economic security of enterprises at network structures, approaches to economic security, functional approach, process and project approaches.

Постановка проблеми. Підвищення рівня загроз в системі функціонування підприємств мережевих структур вимагає ефективного формування середовища економічної безпеки, визначення та попередження основних факторів впливу на їх безпеку. Слід зважити на той факт, що мережеві структури незалежно від форми власності, характеризуються наявністю постійного ризику та загроз, що пов'язані з впливом зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування. Звертаємо увагу, що підприємств мережевих структур залежить від стану економічної безпеки країни. Між тим слід зазначити, що в даний час економічна безпека України знаходиться під загрозою, оскільки всі складові забезпечення економічної безпеки знаходяться в умовах небезпеки. Проблеми власної економічної безпеки виникають перед кожною мережевою структурою не тільки в кризові періоди, але й під час роботи в стабільному економічному середовищі, комплекс вирішуваних при цьому цільових завдань має істотну відмінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної проблематики з питань економічної безпеки підприємств мережевих структур висвітлюють такі провідні науковці як Г. Лянной, О. Ареф'єва, І. Бінько, О. Вівчар, В. Геєць, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Т. Косянчук, Т. Кузенко, В. Микитенко, В. Мунтіян, В. Храпкіна та ін. У практичній діяльності безпеці мережевих структур приділяється надто мало уваги: у більшості випадків проблеми усвідомлюються лише тоді, коли кризові явища набувають суттєвих масштабів або, що значно гірше – незворотного характеру.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування сутнісної характеристики економічної безпеки підприємств мережевих структур, а також дослідження основних підходи до забезпечення економічної безпеки в сучасних трансформаційних умовах.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств мережевих структур є основою фундаментальною складовою щодо підтримки функціонування в умовах динамічного економічного середовища. Звертаємо увагу на те, що безпека підприємств – це основа збереження стійких конкурентних позицій, передумова ефективного функціонування та стабільного розвитку суб'єкта господарювання. Термін безпека в перекладі із грецької мови означає "володіти ситуацією" − це стан, у якому об'єкт перебуває в стані захищеності й не зазнає загрозі негативного впливу будь-яких факторів [6, с. 106].

Термін “безпека” включає комплексний характер, оскільки застосовується в різних сферах. Доведено, що важливе місце серед різних типів безпеки (екологічної, інформаційної, науково-технологічної, політичної тощо), займає саме економічна безпека. Подібна ситуація обумовлена фактом, що всі перераховані вище типи безпеки тією чи іншою мірою не зможуть бути в необхідному ступені забезпечені без реалізації економічної безпеки [8, с. 19].

Згідно наукових досліджень Лавренчука Є. Н., економічна безпека – це стан, режим, правове становище, що гарантують і які забезпечують надійність функціонування господарюючих об’єктів. А сукупність створюваних державою умов і вимог – це те, що забезпечує зазначений стан, режим і правове становище господарської діяльності підприємств.

Згідно з практичної точки зору, економічне функціонування підприємства в сьогоднішніх умовах залежить від інновацій у сфері підтримки економічної безпеки. Поняття економічної безпеки має комплекс характеристик, які в цілому властиві безпеці як універсальному поняттю соціуму й походженню. Потреба в безпеці й у захисті від загроз зовнішніх впливів на конкретні особистості, майна, сім’ї, груп людей, включаючи державу й соціум, ставиться до типу базових потреб [3, с. 9-10].

В своїх наукових Роніс Ш. відзначила, що економічна безпека виступає у вигляді базового елемента національної безпеки навіть у тому випадку, коли межі країни не так важливі. Незалежно від того, як подивитися на національну безпеку, не може бути сумнівів у необхідності підтримки економічної застосованості соціуму. Без капіталу не може існувати бізнес, без бізнесу не може існувати прибутку, нарешті, без прибутку не може існувати робочих місць. А без робочих місць не може існувати податків.

Слід, відзначити, що поняття економічної безпеки підприємства є досить складною категорією, яку доцільно розглядати з п’яти позицій: ризикової, організаційної, ресурсної, інформаційно-правової, а також системної. Розглянемо докладніше кожну зі згаданих позицій окремо.

З погляду системного підходу економічна безпека – це тимчасовий стан, стабільність ресурсів у системі, яка визначається, у першу чергу, можливістю утримати ресурсну рівновагу в заданому проміжку часу відповідно до конкретних завдань функціонування системи. З позиції ж системного підходу, в основному, неможливо, досягнути абсолютної економічної безпеки якого-небудь об’єкта, а можна лише побільшати або зменшити рівень цієї безпеки, стабільності системи, її стабільності стосовно факторів, що впливають на неї, у рамках певного проміжку часу [4].

Ресурсна компонента економічної безпеки визначає, насамперед, масштаб економічної стабільності. Проте, велика кількість ресурсів всередині системі ще не є гарантом наступного ефективного їхнього застосування. Забезпечення ресурсами дає можливість лише управляти економічною безпекою, але лише при вищому рівні підприємства. Тобто, наявність ресурсів є необхідною, але не достатньою умовою підтримки економічної безпеки конкретного господарюючого суб’єкта.

Інформаційно-правова складова економічної безпеки визначає вимоги, пропоновані до інформаційних джерел інформації, що ставляться до результатів фінансово-господарської діяльності підприємства, формує певний інструментарій, що дозволяє оцінити ринкову інформацію, умови й режим економічної безпеки, а крім того, юридичні наслідки для зацікавлених контрагентів.

Організаційна складова економічної безпеки представляє із себе досить вагому компоненту. Вона є доповненням ресурсної складової, а також дозволяє забезпечувати необхідний рівень управління ресурсами в системі з метою досягнення необхідного збалансованого стану з позиції ресурсного аспекту. Від ступеня організації управління ресурсами залежить кінцева ефективність прийнятих менеджерами управлінських рішень.

Ризикова складова, з погляду забезпечення необхідного рівня економічної безпеки підприємств мережевих структур, є не менш важливої, чим вище розглянуті компоненти. Наявність умов, що створюють ризик, полягає в основі визначення подальшого вибору стратегії, спрямованої на підтримку економічної безпеки. Залежно від масштабів економіко-господарської діяльності підприємства, той самий ризик, або його найбільш імовірні прояви можуть по-різному виявлятися. Для великих мережевих компаній найбільш важливими ризиками, при інших рівнозначних умовах, є, наприклад, імовірність збільшення податкового навантаження, динаміка коливання курсів валюти, зміна умов фінансування тощо. Для середніх мережевих структур найбільш істотними ризиками виступають такі ризики, як, наприклад, ризик поглинання більшим підприємством, ризик втрати конкурентних переваг у відповідному сегменті, а також втрата платоспроможності. Також для мережевих структур є ризики збанкрутувати в перший період часу, обмеженість джерел ресурсів, ризик втрати контрагентів та інші.

На сьогоднішній день розвиток ринкової економіки супроводжується характерними циклічними фазами зростання й кризи, що обумовлює необхідність забезпечення економічної безпеки підприємств мережевих структур. В даний момент часу сформована теоретична база включає різні методологічні підходи до дослідження даної категорії [2, с. 33].

У результаті від наукової обґрунтованості трактування поняття економічної безпеки залежить кінцевий вибір підприємств мережевих структур відповідного підходу до її забезпечення. Незалежно від обраного підходу кожна система економічної безпеки має певний набір елементів, таких як об’єкт, предмет, суб’єкт і суб’єкти протидії, моніторинг, аналіз і оцінка ризиків, небезпек, викликів і загроз, механізм протидії. Для методологічно вірного дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки підприємств

мережевих структур необхідно чітке розуміння особливостей кожного підходу до визначення даних елементів [5].

Згідно наукових досліджень щодо забезпечення економічної безпеки варто звернути увагу на необхідність усунення недоліків, що передбачають формування теоретичних підходів до управління мережевими підприємствами й обліку сучасних тенденцій, викликів та загроз, що впливають на предмет дослідження. Сформуємо у табл. 1 дослідження основних підходів до забезпечення економічної безпеки підприємств мережевих структур із виокремленням їх недоліків.

Таблиця 1

Основні підходи до забезпечення економічної безпеки

№	Підхід	Трактування економічної безпеки	Недолік
1	Інформаційний (силовий)	створення умов для збереження комерційної таємниці й внутрішньої інформації від третіх осіб	ігнорування ключових джерел загроз зовнішніх факторів
2	Захисний	здатність протидіяти факторам впливу зовнішнього середовища; оперативно реагувати на загрози й адаптовуватися до нових умов функціонування	відсутність обліку перспектив розвитку організації
3	Інституціональний	гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток навіть при несприятливих умовах розвитку	складність проєктування на мікрорівень, відсутність обліку факторів внутрішнього середовища організації
4	Конкурентний	наявність конкурентних переваг матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів	наявність конкурентних переваг організації, не гарантує економічної безпеки без їхнього використання й реалізації
5	Вузькофункціональний	питання економічної безпеки підприємства розглядається з боку окремого аспекту його діяльності	відсутність цілісного розуміння економічної безпеки, що може значно знизити результативність підходу
6	Системний	стан підприємства, обумовлене, переважно, факторами зовнішнього середовища	складність системного функціонування організації, відсутність діючих методик розрахунків рівня економічної безпеки
7	Функціональний	забезпечення економічної безпеки всіх функціональних підрозділах, що суттєво відрізняються по своєму забезпеченню	навіть при якісному виконанні функцій, загрози мінімізуються, не гарантує економічної безпеки
8	Ресурсно-функціональний	ефективне використання усіх ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільності	формування економічної безпеки й ефективністю функціонування в цілому
9	Ситуаційний	процес створення сприятливих умов діяльності, при яких дотримуються інтереси суб'єкта й досягаються поставленої мети	зосередження акцентів з забезпечення економічної безпеки в цілому на діяльність окремих підрозділів

Аналізуючи підходи до трактування "економічної безпеки підприємства" Шашлов Н. В. виділив три ключові вектори: "захисний" - базується на використанні поняття загрози, "ресурсно-функціональний" - ефективне використання ресурсів або потенціалу, "дохідний" – одержання прибутку. На основі виділених напрямків, пропонується сформувати новий - комплексний підхід до забезпечення економічної безпеки.

Процесний підхід, на думку Бєлкіна Д. В., дозволяє забезпечити економічну безпеку за допомогою правильної організації, управління й удосконалювання фінансово-господарських процесів, що відбуваються на підприємстві.

До особливостей даного підходу слід віднести самостійність співробітників і підрозділів у прийнятті управлінських рішень, концентрацію на роботі, чіткий розподіл відповідальності, мінімальний контроль і адміністрування. Слід відзначити, даний підхід позбавлений недоліків, таких як неефективне використання ресурсів, через чіткі дати закінчення й "безпекових" оціночних завдань, що включають резерви часу, збереження ризиків щодо невчасності виконання завдань. Так чіткі дати закінчення завдань, характерні для будь-яких повторюваних процесів, вимагають відповідних резервів часу, що приводить до недостатньо ефективного використання ресурсів. При цьому ризики з невчасності виконання завдань зберігаються. Дані фактори показують внутрішні резерви зростання для мережевих структур [1, с. 55].

На сьогоднішній день у практичній діяльності спостерігаються тенденції переходу від традиційних теоретичних підходів до управління підприємствами (ситуаційний, структурний і функціональний) до нових (процесному й проєктному) підходам.

Необхідність еволюції існуючих підходів обумовлена недоліками, виявленими в результаті аналізу процесів фінансово-господарської діяльності підприємств, на основі вивчення інструментарію кожного підходу й методології дослідження категорії "економічна безпека організації" (див. табл. 2).

Таблиця 2

Недоліки традиційних підходів до управління організацією

Підхід	Основа побудови організаційної структури	Недоліки
Ситуаційний	адаптація до навколишнього середовища	непогодженість між підрозділами
Структурний	ієрархічна основа	бюрократія, неефективні методи, низька мотивація
Функціональний	принцип функціональних складових	відсутність зацікавленості в кінцевій продукції

Процесний підхід є природньою еволюцією функціонального. Кожний бізнес-процес являє собою логічні сценарії взаємозалежних дій, з використанням ресурсів підприємств мережевих структур спрямованих на одержання в доступній для огляду перспективі кінцевого результату, необхідного для мережевої системий задовольняючого інтереси клієнтів. У цьому випадку процес розглядається, як режим функціонування, що відображає зміну станів системи.

На основі проведених досліджень доведено, що функції й процеси не можуть існувати самостійно, сучасним підприємствам мережевих структур необхідно поєднувати функціональний і процесний підходи. Для цього необхідно одночасне проєктування організаційної структури (функціональних складових) і порядку взаємодії у контексті цієї структури (процесів).

Аналіз впливу зовнішнього середовища на ефективність проведення при використанні процесного підходу показав неможливість одержання довгострокової конкурентної переваги через можливість застосування аналогічних процедур конкурентами.

В умовах інноваційної економіки ефективність процесного підходу в порівнянні з іншими зміцнила позиції в операційному менеджменті, однак у якості інструмента реалізації стратегії й стратегічних змін в організації бізнесу – мережеві структури віддають перевагу проєктному управлінню [7].

Висновок. Прорезюмувавши вище описане відзначаємо, що основне значення системи економічної безпеки підприємств мережевих структур полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є: забезпечення стабільної роботи мережевих структур, збереження та збільшення фінансово-матеріальних цінностей; сталий розвиток, збереження та збільшення матеріальних цінностей підприємств мережевих структур, високий рівень конкурентоспроможності продукції та наданих послуг; використання інноваційних технологій у виробничо-господарській діяльності; недоторканість комерційної інформації і всіх ресурсів; своєчасне попередження кризових ситуацій і нейтралізація негативних чинників, що впливають на діяльність мережевої системи.

Література

1. Алькема В. Г. Параметри економічної безпеки підприємства як логістичної системи. Вісник економіки транспорту і промисловості : зб. наук.-практ. праць. Вип. 29. Харків. 2010. С. 51–59.

2. Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту : навч.-методич. посібн. Тернопіль: Вид. ТзОВ “Терно-Граф”. 2009. 312 с.

3. Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові основи. К.: Вид-во КНТ. 2008. 369 с.

4. Вівчар О. І. Особливості ідентифікації методів оцінки ринкової вартості бізнесу при діагностиці його економічної безпеки. Вісник Наука молода. Випуск 18. Тернопіль 2012. С. 118–122.

5. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль, ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.

6. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. К.: Лібра, 2003. 280 с.

7. Коробчинський О.Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства. URL: http:// www. masters. donntu. edu.ua/ 2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm

8. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ. 2011. 241 с.

References

1. Alkema, V. H. Parametry ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva yak lohistychnoi systemy [Parameters of economic security of the enterprise as a logistics system]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti : zb. nauk.-prakt – Bulletin of Transport Economics and Industry: Coll. scientific-practical wash. Vyp. 29. Kharkiv. 2010. 51–59. [in Ukrainian].

2. Andrushkiv, B.M, Vivchar, O.I., Gevko, V.L. Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn. [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 2009. 312 .

3. Bondarchuk, Yu., Marushchak, A. Bezpeka biznesu: orhanizatsiino-pravovi osnovy – Business security: organizational and legal framework. K.: Vyd-vo KNT. 2008. 369. [in Ukrainian].

4. Vivchar, O. I. (2018) Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515. [in Ukrainian].

5. Vivchar, O. I. (2012) Osoblyvosti identyfikatsii metodiv otsinky rynkovoi vartosti biznesu pry diahnostytsi yoho ekonomichnoi bezpeky [Features of identification methods for assessing the market value of business in the diagnosis of its economic security]. Visnyk Nauka moloda – Newsletter Science is young. Issue 18. Ternopil.118–122. [in Ukrainian].

6. Kozachenko, H. V., Ponomarov, V. P., Liashenko, O. M. Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : monohrafiia [Economic security of the enterprise: the essence and mechanism of provision: a monograph] K.: Libra, 2003. 280. [in Ukrainian].

7. Korobchynskyi, O.L. Metodyka formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva. URL: http:// www. masters. donntu. edu.ua/ 2011/iem/kuzenkova/library/statya4.htm

8. Moroz, O. V. Karachyna, N. P. Shyian, A. A. (2011), Kontseptsiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpryiemstva [The concept of economic security of the modern enterprise]. VNTU. Vinnytsia. Ukraine. 241.

Надійшла / Paper received : 02.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.138:658
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-32

ПЕРЕВОЗОВА І. В., ОРЛОВА О. І., ЛІСОВА О. В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ДЛЯ УПРАВЛІНСЬКОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПИТАНЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ АТ «УКРТРАНСГАЗ»

Підприємства будь-якого виду діяльності утримують основні виробничі засоби забезпечуючи виконання операційних та управлінських завдань. У процес господарської діяльності підприємства запроваджуються нові ідеї та практики шляхом розробки та затвердження бізнес-плану чи плану соціально-економічного розвитку. Інформаційною базою дослідження є первинні, зведені та звітні документи підприємства, на базі яких проведено аналіз (організаційну діагностику) управлінських рішень, їх ретроспективний аналіз щодо модернізації основних виробничих засобів, а також анкетування управлінсько-виробничого персоналу з проблемних питань модернізації основних виробничих засобів АТ «Укртрансгаз». На підставі результатів аналізу нормативно-розпорядчих документів НАК «Нафтогаз України», АТ «Укртрансгаз» щодо процесу модернізації основних засобів виробничого характеру, перелік питань, що в них розглянуті, умовно розділені на детерміновані та ініціативні. Перелік проблемних питань нами було згруповано за типологією Пригожина (вбудовані; соціокультурні; ситуативні). Формулювання проблеми дозволило виокремити називні, причинно-наслідкові та антитезісні формулювання. Для цих цілей авторами було застосовано методи спостережень, аналізу прийнятих рішень та інтерв'ю. За оцінкою респондентів і застосуванням методики А. Пригожина проведена експертна оцінка за наступним алгоритмом: 1. Відкинуті проблеми, які більше 50% респондентів представлені як несуттєві, або дублювалися в іншому формулюванні. 2. Проведене об'єднання (агрегація) сутнісно-поєднювальних. 3. Виділено з отриманого трансформованого переліку найбільш важливі. 4. Методом парних порівнянь визначено найголовнішу за наступною методикою: 4.1. Вертикально і горизонтально зазначені проблеми визнані респондентами як найбільш важливими. 4.2. Співставити попарно кожну проблему горизонтального ряду з кожною вертикального ряду за критерієм взаємовпливу. 4.3. Якщо проблеми були упущеними в попередньому списку, вони були дописані. У результаті велика частина співробітників, які заповнили анкети вважають, що знання існуючих нормативних документів, допомагає їм у роботі та майже 90% від числа тих, хто заповнив анкету, отримують розпорядження від керівника в усній формі особисто або по телефону.

Ключові слова: управлінські рішення, структуризація, модернізація, основні виробничі засоби, управлінське консультування.

IRYNA PEREVOZOVA, OLENA ORLOVA, OKSANA LISOVA
Ivano-Frankivsk National Technical Oil and Gas University

STRUCTURING THE PROBLEM FIELD FOR MANAGEMENT CONSULTING ON THE MODERNIZATION OF FIXED ASSETS OF JSC "UKRTRANSGAZ"

Enterprises of any type of activity hold the main means of production ensuring the implementation of operational and management tasks. In the process of economic activity of the enterprise new ideas and practices are introduced by developing and approving a business plan or a plan of socio-economic development. The information base of the study is the primary, consolidated and reporting documents of the enterprise, based on which the analysis (organizational diagnostics) of management decisions, their retrospective analysis of modernization of fixed assets are conducted, as well as questionnaires of management and production staff on problematic issues of modernization of fixed assets JSC "Ukrtransgaz ». Based on the results of the analysis of regulatory documents of NJSC "Naftogaz of Ukraine", JSC "Ukrtransgaz" concerning the process of modernization of fixed assets, the list of issues addressed in them is for our purpose divided into deterministic and initiative. The list of problematic issues was grouped by us according to Prigogine's typology (built-in; socio-cultural; situational). The formulation of the problem made it possible to distinguish between nominal, causal and antithetical formulations. For this purpose, the authors used methods of observation, analysis of the made decisions and interviews. According to the respondents and the application of A. Prigogine's method, an expert assessment was carried out according to the following algorithm: 1. Rejected problems, which more than 50% of respondents presented as insignificant, or duplicated in another wording. 2. Unification (aggregation) of essential-unifying problems was conducted. 3. The most important problems were selected from the obtained transformed list 4. The most important problem was detected by the method of pairwise comparisons using the following method: 4.1. These problems were recognized by respondents as the most important vertically and horizontally,. 4.2. Each problem of the horizontal row was compared in pairs with each problem of the vertical row according to the criterion of interaction. 4.3. If problems were missed in the previous list, they were added. As a result, most of the employees who filled out the questionnaires believe that knowledge of existing regulations helps them in their work and almost 90% of those who filled out the questionnaire receive instructions from the manager orally in person or by phone.

Keywords: management decisions, structuring, modernization, fixed assets, management consulting.

Постановка проблеми. Виробнича база будь-якого підприємства складається з різних груп основних виробничих засобів. Ефективність та раціональність їх використання у процесі господарської діяльності має управлятися належним чином. Забезпечувати даний процес можливо з використанням управлінського консультування. Останнє є не тільки невід'ємною частиною сучасного ринку послуг, а й дозволяє проаналізувати стан та структуру основних виробничих засобів, розробити напрями оптимізації, модернізації та/чи оновлення їх складу, впроваджувати передові вітчизняні та закордонні практики їх використання тощо. Розвиток управлінського консультування та зростання його ролі у господарській діяльності структур ринкового типу є тому підтвердженням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями модернізації основних виробничих засобів займаються відомі українські вчені, серед яких можна виділити доробок Худолея В.Ю. [1], Андрушків Б.М. та Солотвінського О.А. [2], які досліджують питання модернізації основних засобів як конкурентну перевагу підприємства; Бородіна М.Ю. [3], який зазначає вагомість інноваційних підходів у вирішенні проблеми модернізації основних засобів виробництва; Лігоненко Л.О. та Наверська А. Ю. [4], які виокремлюють фінансове забезпечення процесами модернізації основних виробничих засобів підприємства; Ніценка В.С. [5], який виділяє амортизаційні відрахування як джерело модернізації основних виробничих засобів підприємства; Лісова О.В. [6], яка розкриває формалізаційні основи управління процесом модернізації виробничих основних засобів підприємств; Кафка С.М. [7], Ніценка В.С. та Кравчук А.О. [8, 9], Плахтій Т.Ф. [10], Кундеус О.М. [11], які висвітлюють питання інформаційного забезпечення та супроводження процесів поліпшення основних виробничих засобів підприємства, в частині їх модернізації; Ковальчук Н.О. [12], яка розкриває етапність аналізу основних виробничих засобів підприємства, включаючи їх модернізацію тощо.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз якісного та кількісного впливу управлінського консультування щодо модернізації основних виробничих засобів.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано наступні методи: аналізу або організаційної діагностики управлінських рішень, їх ретроспективного аналізу щодо модернізації основних виробничих засобів, а також анкетування управлінсько-виробничого персоналу з проблемних питань модернізації основних виробничих засобів.

Результати досліджень. З метою визначення значимих проблем для консультування за визначеною темою модернізації основних виробничих засобів, проведено аналіз (організаційна діагностика) станів роботи підрозділу АТ «Укртрансгаз» щодо модернізації основних засобів виробничого характеру. Саме організаційна діагностика дозволяє виявити та систематизувати проблеми як підприємства в цілому, так і конкретного виду діяльності, операції. При цьому вирішуються завдання по діагностуванню наявного положення справ, виявляються причинно-наслідкові зв’язки між проблемами, виявляються основні, для яких в подальшому розробляються конкретні заходи.

Зауважимо, що організаційна діагностика може бути як самостійним етапом в консультаційній роботі, так і самостійним предметом договору між консультантом та підприємством. Таким чином, організаційна діагностика дозволяє отримати нову інформацію про стан підприємства (конкретного виду діяльності, операцій) та визначити причинно-наслідковий зв'язок найбільш важливих проблем, а також залучити представників підприємства до процесу консультаційної роботи.

За результатами ретроспективного аналізу загального стану та динаміку проведення модернізації основних виробничих засобів в процес роботи було залучено окрему групу колективу АТ «Укртрансгаз», яка займається технічною стороною процесів транспортування газу. Елементами аналізу стали управлінські рішення всередині технічних груп, процес управлінського реформування групи компаній НАК «Нафтогаз України», його вплив на нові розділені колективи та проблематика управлінських рішень, щодо впровадження технічних інновацій та проектів щодо модернізації основних виробничих засобів.

За результатами проведеного анкетування управлінсько-виробничого персоналу визначено значний перелік проблемних питань щодо процесу модернізації основних виробничих засобів. Тому постала необхідність формулювання найважливішої проблеми, яку потрібно вирішити в цій площині підприємству.

Наголосимо, що за типологією А. Пригожина [13], проблеми поділяються на 3 основні групи:

- вбудовані;
- соціокультурні;
- ситуативні.

Суттєвою відмінністю від причини виникнення проблеми є формулювання самої проблеми. Так, виокремлюють: називні, причинно-наслідкові та антитезісні формулювання.

З метою визначення проблемного поля питань, стосовно модернізації основних виробничих засобів АТ «Укртрансгаз» проведене дослідження методами спостережень, аналізу прийнятих рішень та інтерв’ю.

Оцінка проблемних питань була проведена за критерієм важливості (значущості), але встановлено, що проблем з високою значущістю багато.

За оцінкою респондентів і застосуванням методики А. Пригожина проведена експертна оцінка за наступним алгоритмом:

1. Відкинуті проблеми, які більше 50% респондентів представлені як несуттєві, або дублювалися в іншому формулюванні.

2. Проведене об’єднання (агрегація) сутнісно-поєднювальних.

3. Виділено з отриманого трансформованого переліку найбільш важливі.

4. Методом парних порівнянь визначено найголовнішу за наступною методикою.

4.1. Вертикально і горизонтально зазначені проблеми визнані респондентами як найбільш важливими.

4.2. Співставити попарно кожну проблему горизонтального ряду з кожною вертикального ряду за критерієм взаємовпливу (порівняння проблем з відповіддю на запитання, яка з цих двох найбільш загострює чи викликає іншу; вирішення якої з проблем знімає загострення та робить рішення іншої легше). Якщо проблема з вертикального ряду викликає чи загострює питання з горизонтального ряду, то в клітинці їх

перетину встановлено стрілку по горизонталі зліва-направо-вгору. Якщо взаємозв'язок зворотній то стрілка поставлена навпаки. Якщо не було зв'язку між двома проблемами – поставлено 0.

4.3. Якщо проблеми були упущеними в попередньому списку, вони були дописані.

Обробка отриманого матеріалу дозволило побудувати графи що відображають представлення кожного з обраних експертів (управлінсько-виробничий персонал групи компаній НАК «Нафтогаз України») про важливі питання щодо модернізації основних виробничих фондів та щодо зв'язку між ними.

За результатами обробки розроблених авторами анкет, що заповнені кожним з 10 експертів, виявлено 4 типи проблем:

- кореневі, що викликають та/або загострюють інші проблеми;
- вузлові, залежать від деяких проблем, але одночасно викликають та загострюють інші проблеми;
- результуючі, що є наслідком інших проблем;
- автономні (проблеми достатньо значиму, однак ніяк не пов'язані з іншими проблемами).

Вказані типи проблем, виявлено шляхом побудови графів (індивідуальна оцінка проблем організації прийняття управлінських рішень щодо модернізації основних засобів).

Серед факторів, оцінка впливу яких, формувалася в анкетуванні були:

- дублювання функцій окремими працівниками і/або підрозділами;
- існування посад, структурних підрозділів, органів, які не несуть відповідальність повністю, або несуть ї частково;
- існування надмірної централізації;
- довгі ланцюги зв'язку між керівництвом й виконавцями;
- створення нових підрозділів задля вирішення нових задач замість наділення новими функціями вже існуючих підрозділів;
- обмеження самостійності підрозділів, що були введені для рішення нових оперативних питань на короткий час;
- несвоєчасні, поверхові, безкінечно потребуючі узгодження, відсутні після засідань;
- переважання стандартів, які постійно оновлюються, не зважаючи на присутність або відсутність актуальності та необхідності в даному рішенні;
- вплив осіб, які формують проект рішень;
- невиконання власних посадових обов'язків, дублювання організаційного порядку, розрив між рішенням а реалізацією, конфлікти між керівництвами різних підрозділів та різних областей дії;
- наявність надмірних захисних механізмів для безпеки зв'язку;
- велика кількість правил, з існуванням «мертвих» або взаємозамінних;
- виконується те, що не треба, й навпаки;
- вимоги до виконавців низькі, або реально високі;
- існування перехресного або подвійного планування, особливо в малих робочих групах, щодо модернізації основних виробничих засобів;
- стимулювання присутнє, однак є випадки несправедливих та безпідставних привілеїв;
- нівелювання конфліктів, небажання аналізувати як ситуацію, так і її наслідки;
- порушення системи комунікацій;
- міжособистісні конфлікти, які загострилися після реформування підрозділів;
- конфлікти між працівниками, керівниками одних й тих же проектів, сфери діяльностей яких відрізняються.

Необхідно відзначити що співставлення графів продемонструвало різне бачення експертами проблемної ситуації щодо організації прийняття управлінських рішень щодо модернізації основних виробничих засобів, що обґрунтувало необхідність проведення консультаційного аналізу управлінського персоналу групи компаній АТ «Укртрансгаз» (таблиця 1).

Таблиця 1.

Заповнення матриці значущих проблем

Номер проблеми	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	…
1	*										
2	↙	*									
3	↙	↙	*								
4	↙	↙	0	*							
5	↙	↙	↙	↙	*						
6	0	0	0	0	↙	*					
7	0	↙	↙	0	↙	0	*				
8	0	0	↙	0	↙	0		*			
9		0	0	↗	↗	↗	0	0	*		
10	0	↙	↙	↗	↗	0	↗	↗	0	*	
…											*

Оскільки за результатами аналізу проблемних питань, визначених респондентами, не було виявлено проблем, які стосувалися б самого механічного процесу модернізації основних виробничих засобів, зроблено висновок, що потрібно оцінити якість управлінських рішень.

Слід наголосити, що система прийняття управлінських рішень щодо процесу модернізації основних виробничих засобів, доволі чітко сформована з урахуванням всіх потенційно можливих технічних чи документаційних недоліків. Однак, всіма респондентами відзначено недостатню прозорість процесу на певних кроках його реалізації, на відміну від доволі високої прозорості загального вигляду процесу та його результатів. Письмових рішень управлінського персоналу щодо цієї ділянки набагато більше, ніж того потребують обставини. Тому було прийнято рішення проведення детального аналізу-інтерв'ю працівників, нещодавно розділених новими правилами управлінь АТ «Укртрансгаз».

Перше дослідження було проведено на базі питань-інтерв'ю в анкетах, розроблених за методикою В. Розанової «Ефективність управлінської діяльності» [14], задля визначення оцінки існуючого керівника робочої групи (таблиця 2). Відбувалось оцінювання безпосереднього керівництва на кожному етапі процесу прийняття рішення щодо модернізації основних виробничих засобів на підставі бального визначення 30 факторів (Респонденти обводили в кружечок ту кількість балів, яка відповідала певній характеристиці керівника визначеного рівня, де 7 балів - риса присутня у керівника в повній мірі, 1 бал - якість не властиво керівнику).

Таблиця 2.

Анкета-інтерв'ю оцінювання безпосереднього керівництва визначеного рівня на кожному етапі процесу прийняття рішення щодо модернізації основних виробничих засобів

Фактори	Бали
1. Наявність стратегічного мислення	Оцінка від 1 до 7, де 7 повна згода з зазначеним фактором, а 1 – повна згода з протилежним визначенням фактору.
2. Наявність управлінських здібностей	
3. Чітке розуміння і прийняття організаційних цілей	
4. Високий рівень соціальної відповідальності за змогу оцінити потреби	
5. Уміння приймати управлінські рішення	
6. Наявність креативності як творчої імпульсу	
7. Наявність самоконтролю	
8. Уміння правильно організувати діяльність підлеглих	
9. Прагнення до інновацій	
10. Високий рівень професіоналізму	
11. Прагнення до отримання нової інформації	
12. Застосування ефективних стратегій в рішенні управлінських завдань	
13. Здатність йти на ризик	
14. Прояв уваги до виконавців	
15. Уміння позитивно мотивувати працівників	
16. Наявність навичок ділового спілкування	
17. Уміння створити нормальний психологічний клімат в малих групах	
18. Облік думок виконавців	
19. Уміння культурно поводитися	
20. Уміння правильно здійснювати контроль за діями персоналу	
21. Уміння впливати на інших людей	
22. Наявність позитивних соціальних установок	
23. Правильне ставлення до критики в свою адресу	
24. Прагнення до особистісного зростання	
25. Застосування ефективних стилів керівництва людьми	
26. Послідовність в досягненні цілей	
27. Гуманне ставлення до працівників	
28. Наявність емпатії	
29. Уміння управляти групою	
30. Уміння користуватися авторитетом і владою	

Результати оцінювання респондентами за кожною з характеристик просумовані та оцінені за шкалою:

- 30-48 балів: керівник не придатний до управлінської діяльності;
- 49-60: керівник має мало підстав бути корисним даному підприємству/діяльності/операції;
- 61-90: ефективність роботи керівника занадто мала;
- 91-120: керівник недостатньо ефективний;
- 121-150: ефективність керівника ще недостатня;
- 151-179: в керівника є всі можливості підвищити свою ефективність;
- 180-210: ефективний керівник.

Дослідження було анонімно проведено в межах однієї робочої групи (10 осіб), яка займається впровадженням конкретного технічного проекту модернізації основних виробничих засобів АТ «Укртрансгаз» з використанням інновації. В результаті було виявлено, доволі високі показники ефективності керівників, як технічного так і економічного напрямків, однак майже всі опитані (7/10) зазначали, що ефективність втрачається у випадках узгодження стилів, результатів управління двох

керуючих людей, що приймають рішення, задля винесення спільного єдиного рішення.

На підставі результатів аналізу нормативно-розпорядчих документів НАК «Нафтогаз України», АТ «Укртрансгаз» щодо процесу модернізації основних засобів виробничого характеру, перелік питань, що в них розглянуті, умовно розділені на детерміновані та ініціативні.

До числа детермінованих віднесені рішення, зміст яких викликаний зовнішніми змінами для самого підприємства – реформування АТ «Укртрансгаз» та створення окремих дивізіонів, тощо. В межах цієї групи можна виділити рутинні (зокрема, зменшення чисельності персоналу), похідні, що приймаються за наслідками урядових рішень, законів, постанов тощо.

Ініціативні рішення залежать від волі керівника і поділяють на ситуаційні та реорганізаційні. До ситуаційних відносять преміювання як наслідок економії коштів за результатами проведеної модернізації, призначення, тощо та реорганізаційні – все, що пов'язано зі змінами підприємства/діяльності/процесу/операції (наприклад, звільнення персоналу, що обслуговує ГПА, у зв'язку з виведенням їх з експлуатації).

Проведений аналіз дозволив виокремити також спектр окремих проблем управління процесом модернізації основних виробничих засобів. Однак, слід зауважити, що формулювання окремих проблемних питань, які наведені в нормативно-розпорядчих документах групи компаній НАК «Нафтогаз України», не дозволяють побачити причину та наслідок цієї проблеми. Окрім того, в управлінських рішеннях встановлено прояв патології в маятникових рішеннях (коли приймаються косметологічні рішення, відміна чи тимчасові рішення), в дублюванні чи ігноруванні організаційного порядку, в розриві між рішеннями та їх реалізацією, в інверсії та демотивуючому стилі керівництва.

Таке встановлення патології особливо важливе, коли визначаються резерви проведення модернізації. Прояви патології через керівництво та персонал, наведені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Патологія в керівництві та персоналі, що приймають участь в процесі модернізації основних виробничих засобів

Об'єкт	Найменування ознаки	Зміст організаційної патології
Керівництво	Міра влади	Надмірна влада (мало влади або її немає взагалі) у окремих працівників чи підрозділів
	Неформальна влада	Недієздатність формальної влади і вплив неформальної влади окремих осіб і підрозділів на організацію
	Порушення єдиного керівництва	Ігнорування організаційного порядку: керівництво «через голову» безпосереднього керівника
	Бюрократизація й управлінська культура	Використання службового положення в інших цілях і на шкоду справі (система не керівництво для підприємства, а підприємство для керівництва)
Персонал	Кадрова політика	Відсутність процедур підбору кадрів; прагнення зберегти увесь наявний персонал; страх звільнити лишніх працівників; звільнення «золотого фонду»
	Оцінка кадрів	Суб'єктивна оцінка
	Низький рівень розвитку груп	Ініціатива й відокремлений професіоналізм засуджується; розвиток кругової поруки
	Змішування цілей	Зростання кількості посад і підрозділів; ресурси втрачаються даремно
	Всім все «все одно»	Організація стає місцем лише для заробітку; розподіл працівників на касти чи соціальні групи; пошуки ворогів

Тому було проведене інтерв'ю, метою якого визначено оцінювання загальної управлінської ефективності в межах певної робочої групи. Сама анкета та статистично згуртовані результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4.

Анкета-інтерв'ю оцінювання загальної управлінської ефективності в межах певної робочої групи, яка займається впровадженням конкретного технічного проекту модернізації основних виробничих засобів АТ «Укртрансгаз»

Питання	Статистика по відповідям
1	2
Чи знаєте Ви про те, що у вашій організації є правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників?	- від керівництва – 5 - від колеги – 3 - не відомо – 2
Чи знаєте Ви про те, що у вашій організації є посадові інструкції?	- від керівництва – 8 - від колеги – 1 - не відомо – 1
Чи знаєте Ви про те, що у вашій організації є Положення «Про документи і документообіг »?	- від керівництва – 6 - від колеги – 4 - не відомо – 0
Чи знаєте Ви про те, що у вашій організації є Накази про проектну діяльність?	- від керівництва – 4 - від колеги – 3 - не відомо – 4
Якщо ТАК, то чи допомагає Вам знання перерахованих вище нормативних документів у вашій роботі?	- так – 7 - ні – 1 - не знаю – 2

1	2
Якщо НІ, то хотіли б Ви більше дізнатися про це?	- так – 5 - ні – 1 - не знаю – 4
Чи часто буває, що про будь – які зміни в організації Ви дізнаєтеся НЕ від безпосереднього керівництва, а від «Третіх осіб»?	- від керівництва – 5 - від третіх осіб – 5
Подібна інформація буває достовірною?	- так – 5 - ні – 2 - не знаю – 3
Чи звертаєтеся Ви до керівництва, щоб уточнити достовірність подібної інформації?	- так – 7 - ні – 2 - не знаю – 1
Як ви отримуєте розпорядження від керівництва:	- особисто (усно) – 5 - особисто (письмово) – 1 - по електронній пошті – 2 - по телефону – 2
Як би Ви хотіли отримувати розпорядження від керівництва?	- особисто (усно) – 0 - особисто (письмово) – 7 - по електронній пошті – 3 - по телефону – 0
Ви доводите до відома керівництва, якщо розпорядження з якої-небудь причини Вас не влаштовує?	- так – 2 - ні – 1 - так, якщо доцільно – 5 - ні, не має сенсу – 2

Висновки. Результати проведеного дослідження дали можливість сформувати наступні висновки та пропозиції:

1. Велика частина співробітників, які заповнили анкети вважають, що знання існуючих нормативних документів, допомагає їм у роботі.

На підставі цього пропонується провести зміни в системі доведення інформації про нормативні документи, щодо здійснення «зворотного зв'язку» за засвоєнням співробітниками цієї інформації. Через певний період провести дослідження для оцінки успішності проведених змін.

2. Майже 90% від числа тих, хто заповнив анкету, отримують розпорядження від керівника в усній формі особисто або по телефону.

Література

1. Худолей В.Ю. Підвищення ефективності управління нафтовидобувними підприємствами в умовах розробки родовищ із важкодобувними запасами. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 28. С. 416-420.

2. Андрушків Б.М., Солотвінський О.А. Модернізація підприємств як конкурентна перевага організаційно-економічного розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 198-203. http://global-national.in.ua/archive/3-2015/41.pdf.

3. Бородін М.Ю. Напрями модернізації та інноваційного розвитку нафтогазового комплексу України в контексті євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 10, Ч. 1. С. 46-50.

4. Лігоненко Л.О., Наверська А.Ю. Модернізація основних засобів в Україні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Економічні науки. 2019. № 1. https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/32608.

5. Ніценко В.С. Амортизаційні відрахування як джерело відтворення основних фондів господарств. Вісник Сумського національного аграрного університету [Серія «Економічні науки»]. 2010. Випуск 5/1 (39). С. 123-129.

6. Лісова О.В. Формалізаційні основи управління процесом модернізації виробничих основних засобів підприємств. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління «Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку». Серія “Економіка”. 2018. Вип. 308. Т. XIX. С. 179-185.

7. Кафка С.М. Ключові питання облікового забезпечення управління основними засобами нафтогазових підприємств: аналіз особливостей, склад та оцінка. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 2. С. 76-87. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_2_9.

8. Ніценко В.С. Поняття реструктуризації у сучасній економічній думці. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 6. Т. 2. С. 218-221.

9. Ніценко В.С., Кравчук А.О. Значення внутрішнього контролю в управлінні переробним підприємством. Финансы, учет, банки: сборник научных трудов. 2014. № 1(20). С. 215-218.

10. Плахтій Т.Ф. Облік витрат на ремонт та модернізацію основних засобів: бухгалтерські та податкові наслідки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. No 4. С. 108-116.

11. Кундеус О.М. Облік витрат на поліпшення та ремонт основних засобів. Інноваційна економіка. 2012. No12. С. 264-269.

12. Ковальчук Н.О., Побіжан Т.А. Аналіз стану основних засобів на підприємствах України. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 910-914. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_208.

13. Пригожин А.И. Методы развития организаций. Москва: МЦФЭР, 2003. 341 с.

14. Розанова В.А. Психология управления: учебное пособие. изд., 5-е, перераб. и доп. М.: Издательство «Альфа-Пресс», 2007. 384 с.

References

1. Khudolei V.Iu. Pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia naftovydobuvnymy pidpryiemstvamy v umovakh rozrobky rodovyshch iz vazhkodobuvnymy zapasamy. Infrastruktura rynku. 2019. Vyp. 28. S. 416-420.

2. Andrushkiv B.M., Solotvinskyi O.A. Modernizatsiia pidpryiemstv yak konkurentna perevaha orhanizatsiino-ekonomichnoho rozvytku. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2015. Vyp. 3. S. 198-203. http://global-national.in.ua/archive/3-2015/41.pdf.

3. Borodin M.Iu. Napriamy modernizatsii ta innovatsiinoho rozvytku naftohazovoho kompleksu Ukrainy v konteksti yevrointehratsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2016. Vyp. 10, Ch. 1. S. 46-50.

4. Lihonenko L.O., Naverska A.Iu. Modernizatsiia osnovnykh zasobiv v Ukraini. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: Ekonomichni nauky. 2019. № 1. https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/32608.

5. Nitsenko V.S. Amortyzatsiini vidrakhuvannia yak dzherelo vidtvorennia osnovnykh fondiv hospodarstv. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu [Seriia «Ekonomichni nauky»]. 2010. Vypusk 5/1 (39). S. 123-129.

6. Lisova O.V. Formalizatsiini osnovy upravlinnia protsesom modernizatsii vyrobnychykh osnovnykh zasobiv pidpryiemstv. Zbirnyk naukovykh prats Donetskoho derzhavnoho universytetu upravlinnia «Problemy ta perspektyvy zabezpechennia stabilnoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku». Seriia “Ekonomika”. 2018. Vyp. 308. T. KhIKh. S. 179-185.

7. Kafka S.M. Kliuchovi pytannia oblikovoho zabezpechennia upravlinnia osnovnymy zasobamy naftohazovykh pidpryiemstv: analiz osoblyvostei, sklad ta otsinka. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. 2019. № 2. S. 76-87. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_2_9.

8. Nitsenko V.S. Poniattia restrukturyzatsii u suchasnii ekonomichnii dumtsi. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. 2009. № 6. T. 2. S. 218-221.

9. Nitsenko V.S., Kravchuk A.O. Znachennia vnutrishnoho kontroliu v upravlinni pererobnym pidpryiemstvom. Fynansы, uchet, banky: sbornyk nauchnыkh trudov. 2014. № 1(20). S. 215-218.

10. Plakhtii T.F. Oblik vytrat na remont ta modernizatsiiu osnovnykh zasobiv: bukhhalterski ta podatkovi naslidky. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. 2017. No 4. S. 108-116.

11. Kundeus O.M. Oblik vytrat na polipshennia ta remont osnovnykh zasobiv. Innovatsiina ekonomika. 2012. No12. S. 264-269.

12. Kovalchuk N.O., Pobizhan T.A. Analiz stanu osnovnykh zasobiv na pidpryiemstvakh Ukrainy. Molodyi vchenyi. 2017. № 10. S. 910-914. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_208.

13. Pryhozhyn A.Y. Metodы razvytyia orhanyzatsyi. Moskva: MTsFЭR, 2003. 341 s.

14. Rozanova V.A. Psykholohyia upravlenyia: uchebnoe posobye. yzd., 5-e, pererab. y dop. M.: Yzdatelstvo «Alfa-Press», 2007. 384 s.

Надійшла / Paper received : 01.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 364.442.6.003.2 (477)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-33

ХРУЩ Н. А., ХРУЩ В. О.
Хмельницький національний університет

ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У статті досліджено питання, які пов'язані з процесами формування організаційно-економічних механізмів та їх складової фінансових механізмів соціального захисту населення. Відзначено важливість виконання фінансовим механізмом провідної ролі у сфері фінансового забезпечення і регулювання соціально-економічних процесів в державі. Проведено аналіз публікацій щодо трактування сутнісного наповнення поняття «фінансовий механізм», його складових та особливостей формування. Наведено авторське бачення трактування та організаційної структури фінансового механізму. Побудовано організаційно-економічний механізм соціального захисту населення. Окреслено складові та зазначено місце системи соціального захисту населення в організаційно-економічному механізмі соціального захисту населення. Встановлено склад фінансового забезпечення, що уможливлює дієздатність системи соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист населення, система соціального захисту, фінансове забезпечення, організаційно-економічний механізм, фінансовий механізм.

N. KHRUSHCH, V. KHRUSHCH
Khmelnytskyi National University

FORMING THE FINANCIAL MECHANISM'S COMPONENTS FOR POPULATION SOCIAL PROTECTION

The article examines issues related to the processes of formation of organizational and economic mechanisms and their component - social protection financial mechanisms. The importance of the financial mechanism playing a leading role in the field of financial support and regulation of socio-economic processes in the country is noted. It is emphasized that the formation of the organizational and economic mechanism for population social protection should become a priority in the state policy of realization of the most important social needs. The analysis of publications on the interpretation of the essential content of the concept of "financial mechanism", its components and features of formation. The author's vision of interpretation and organizational structure of the financial mechanism is given. It is noted that the organizational structure of the financial mechanism depends on its purpose (application sphere) and features of functioning. In turn, the functioning of the financial mechanism is ensured through organizational structures that characterize the superstructure of society like legal regulation, planning, organization and control. The organizational and economic mechanism for social protection of the population is constructed. The components and the place of the system of population social protection in the organizational and economic mechanism for population social protection are outlined. The composition of financial support has been established, which enables the viability of the social protection system.

Key words: population social protection, social protection system, financial provision, organizational and economic mechanism, financial mechanism.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні виклики (воєнні дії на сході країни, масове зубожіння населення, усунення держави від регулювання цін та інші) і обмежені фінансові можливості України потребують визнання об'єктивною необхідністю розробку дієвого механізму соціального захисту населення. Формування організаційно-економічного механізму соціального захисту населення має стати пріоритетним напрямом у державній політиці реалізації найважливіших суспільних потреб.

Сучасна система соціального захисту населення держави потребує реформування та удосконалення щодо її фінансового забезпечення. Створення ефективної системи соціального захисту населення має стати домінуючим завданням у процесі побудови соціально-економічної моделі суспільства в Україні. Визначальним чинником, який сприятиме формуванню дієвого соціального захисту громадян, виступає фінансове забезпечення соціальної сфери. Саме фінансове забезпечення уможливлює дієздатність системи соціального захисту населення. Це актуалізує дослідження процесів формування складових фінансового механізму, який є найвагомішим елементом загального організаційно-економічного механізму соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розгляд питань, пов'язаних із дослідженням процесів формування організаційно-економічних механізмів, фінансових механізмів і, зокрема, формуванням складових фінансового механізму соціального захисту населення, залишається у фокусі досліджень впродовж тривалого періоду часу та не втрачає інтересу дослідників і на сучасному етапі розвитку економічної думки.

Ознайомлення із сукупністю літературних джерел із даної проблематики, дає підстави стверджувати, що має місце різноманітність підходів до трактування сутнісного наповнення поняття «фінансовий механізм», його складових та особливостей формування. Це пояснюється складністю, багатоаспектністю та постійним розвитком уявлень щодо фінансового забезпечення і регулювання соціально-економічних процесів в державі. [1-14].

Проблеми, пов'язані із процесами формування і реалізацією фінансових механізмів у сфері соціального захисту населення, також є предметом досліджень широкого кола вітчизняних та закордонних науковців.

Зокрема, дослідження у сфері фінансового забезпечення соціального захисту населення викладені у працях зарубіжних вчених: У. Беверіджа, Ш. Бланкарта, Дж. Бьюкенена, Ф. Вагнера, Л. Вальраса, Т. Ганслі, Дж.М. Кейнса, Ф. Лассаля, Г. Мак-Таггарта, А. Маршала, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля, Р. Оуена, В. Парето, В. Петті, А. Пігу, В. Роїка, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца, Дж. Фабоцці, С. Фішера, Ф. Хайека, У. Шарпа та інших. Проблеми формування елементів фінансового механізму соціального захисту населення, створення ефективної системи фінансового забезпечення населення розглядаються у роботах вітчизняних вчених: Л.Баранник, О.Василик, Е. Лібанової, Л. Козарезенко, О. Кириленко, М.Кужелєва, М.Мальованого, І.Чугунова та інших [10-14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Зважаючи на значний доробок вітчизняних та закордонних науковців з питань дослідження процесів формування організаційно-економічних механізмів, фінансових механізмів і, зокрема, формування складових фінансового механізму соціального захисту населення, слід відзначити істотну різноманітність поглядів на вирішення наведених питань, що зумовлює необхідність їх систематизації та узагальнення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз та узагальнення результатів досліджень процесів формування організаційно-економічних механізмів та їх складової - фінансових механізмів у соціальній сфері; побудова організаційно-економічного механізму соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу

Формування фінансового механізму завжди було в центрі уваги науковців та практиків, оскільки саме фінансовий механізм виконує провідну роль у сфері фінансового забезпечення і регулювання соціально-економічних процесів в державі. Через фінансовий механізм здійснюється розподіл та перерозподіл ВВП, створюваного у суспільстві. Фінансовий механізм на макроекономічному рівні виступає центральною ланкою єдиної фінансової системи, способом взаємодії усіх учасників фінансових відносин (економічних агентів і низки фінансових інституцій). Дія фінансового механізму, виконання ним важливої функції у суспільстві, здійснюється через комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм та методів створення і використання фінансових ресурсів на основі методологічних, організаційних, правових засад і спеціальних заходів, котрі у сукупності визначають систему функціонування фінансів в економіці на макро- і мікро- економічному рівнях.

У той же час, здійснений нами аналіз літературних джерел свідчить про існування різних думок щодо трактування сутності поняття «фінансовий механізм», його складових та особливостей формування. Зокрема, фінансовий механізм трактується наступним чином, табл.1.

Таблиця 1.

Трактування сутності поняття «фінансовий механізм»

Автор	Джерело	Трактування сутності поняття «фінансовий механізм»
Александрова М.М., Маслова С.О.	[1, с. 132]	сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток і система фінансових індикаторів та фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив
Венгер В.В.	[2, с. 57]	сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства
Василик О.Д.	[3, с. 102-104]	сукупність форм та методів створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різних державних структур, господарських суб'єктів та населення. Це специфічна складова, яка значною мірою визначає характер не лише господарського механізму зокрема, а й економічної системи в цілому
Опарін В.М.	[4, с. 55]	сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства
Васечко Л.	[5, с. 104]	це системна сукупність фінансових регуляторів та інструментів розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів для матеріального забезпечення населення та соціально-економічного розвитку суспільства
Шулюк Б.	[6, с. 37]	сукупність фінансових процедур, що використовують у спільній діяльності державою і суб'єктами господарської діяльності задля виконання своїх функцій
Фінансовий словник Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С.	[7, с. 274]	сукупність форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення

Слід погодитись із думкою Василика О.Д., що «за найзагальнішим визначенням фінансовий механізм - комплекс спеціально розроблених і законодавче закріплених в державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян» [3, с. 104] .

Як зазначає Опарін В.М., «фінансовий вплив на соціально-економічний розвиток, який лежить в основі формування і реалізації фінансової політики, здійснюється не автоматично сам по собі, а через фінансовий механізм, який відображає напрями, характер і сутність фінансів у суспільстві [4, с. 54].

На нашу думку, в цілому, можна стверджувати, що фінансовий механізм виступає інструментом реалізації (здійснення) фінансової політики держави, його дія націлена на успішне вирішення стратегічних та тактичних завдань.

Результати здійсненого дослідження свідчать, що формування фінансових механізмів є складним та багатогранним процесом. Нами встановлено існування різних підходів до трактування власне сутності поняття «фінансовий механізм», його складових елементів. У той же час, організаційна структура фінансових механізмів, на наше переконання, залежить від їх призначення (сфери застосування) та особливостей функціонування.

Розглянемо процеси формування і реалізації фінансових механізмів у сфері соціального захисту населення, котрі потребують обґрунтування та удосконалення, про що свідчать численні праці з даної проблематики [10-14].

Вирішення проблем соціального захисту населення, що обумовлено конституційним правом громадян України, набуває особливого значення за умов фінансової нестабільності в Україні. Система надання соціальних послуг населенню являє собою складну підсистему цілісної системи органів державного управління, де центральним органом є Міністерство соціальної політики України, яке має забезпечувати формування і реалізацію державної політики у сфері соціальної захисту громадян держави. Система соціального захисту населення України має розгалужену регіональну структуру соціальних закладів та установ, завдяки яким надаються соціальні послуги певним групам населення.

Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, котрі характеризують надбудову суспільства, це такі як: правове регламентування, планування, організація та контроль.

Функцію правового регламентування виконують органи державної влади через розробку та прийняття законодавчих актів з фінансів.

Фінансове планування здійснюється шляхом розробки фінансових планів, на основі яких здійснюється оперативне управління. Основним фінансовим планом є бюджет держави, який затверджується законодавчо.

Функції організації фінансової діяльності в державі покладенні на органи державного управління, зокрема на Міністерство фінансів та Національний банк України. «Якість» роботи органів державного управління є визначальним чинником ефективності дії фінансового механізму в країні.

Функція фінансового контролю полягає у моніторингу руху грошових потоків, перевірці законності здійснення фінансових операцій. Результативність фінансового контролю також значно впливає на правильне спрямування дії фінансового механізму.

Слід наголосити про важливість дії фінансового механізму. Ми підтримуємо позицію фахівців, що дія фінансового механізму реалізується на основі таких методів впливу як: фінансове забезпечення та фінансове регулювання.

Так, фінансове забезпечення приватних осіб, підприємницьких структур і держави в цілому має здійснюватися через самофінансування, кредитування, страхування, безповоротне фінансування. В свою чергу, важливим завданням фінансової політики держави є встановлення оптимального співвідношення між ними, тобто визначення економічно обґрунтованих пропорцій. Фінансове регулювання розглядається з точки зору використання механізмів фіскальної і монетарної політики держави та засобів ринкового саморегулювання. При цьому дієвість фінансової політики має бути обумовлена правильним вибором та узгодженням фінансового механізму [8, с. 163-166].

Результативність дії фінансового механізму може бути досягнута лише за рахунок спрямованого взаємовпливу усіх його елементів на процес відтворення. Перш за все, важливо забезпечити зворотній зв'язок між елементами фінансового механізму різних горизонтальних і вертикальних рівнів. Результативність значно залежить і від своєчасного реагування елементів механізму вищого рівня на зміни, які відбуваються із елементами нижчого рівня.

В процесі створення організаційної структури фінансових механізмів переважно застосовується рівнева схема побудови. Ми підтримуємо думку, щодо доцільності побудови трьохрівневої структури організаційної будови фінансового механізму, де на першому (визначальному) рівні діють фінансові методи; на другому - фінансові інструменти; а на третьому - фінансові важелі [9].

До фінансових методів віднесено фінансове прогнозування і планування, ціноутворення, оподаткування, інвестування, фінансування, страхування, стимулювання, кредитування, фінансовий контроль.

До фінансових інструментів віднесено засоби, що застосовуються для виконання пріоритетів фінансової політики - державний бюджет, фінансове планування, податки, збори, грошовий капітал, фінансові ресурси, стимули, санкції, форми фінансового контролю. У сфері соціального захисту населення фінансовими інструментами виступають: фінансові регулятори надходжень, фінансові регулятори розподілу, фінансові регулятори страхового резервування, тощо.

Фінансові важелі діють у межах фінансового інструменту, це ставки, норми тощо. У сфері соціального захисту населення фінансовими важелями є соціальні норми та нормативи, фінансові резерви, пільги, стимули, санкції, ліміти, тощо.

Фінансовий механізм є одним із головних домінантів організаційно-економічного механізму соціального захисту населення, рис.1.

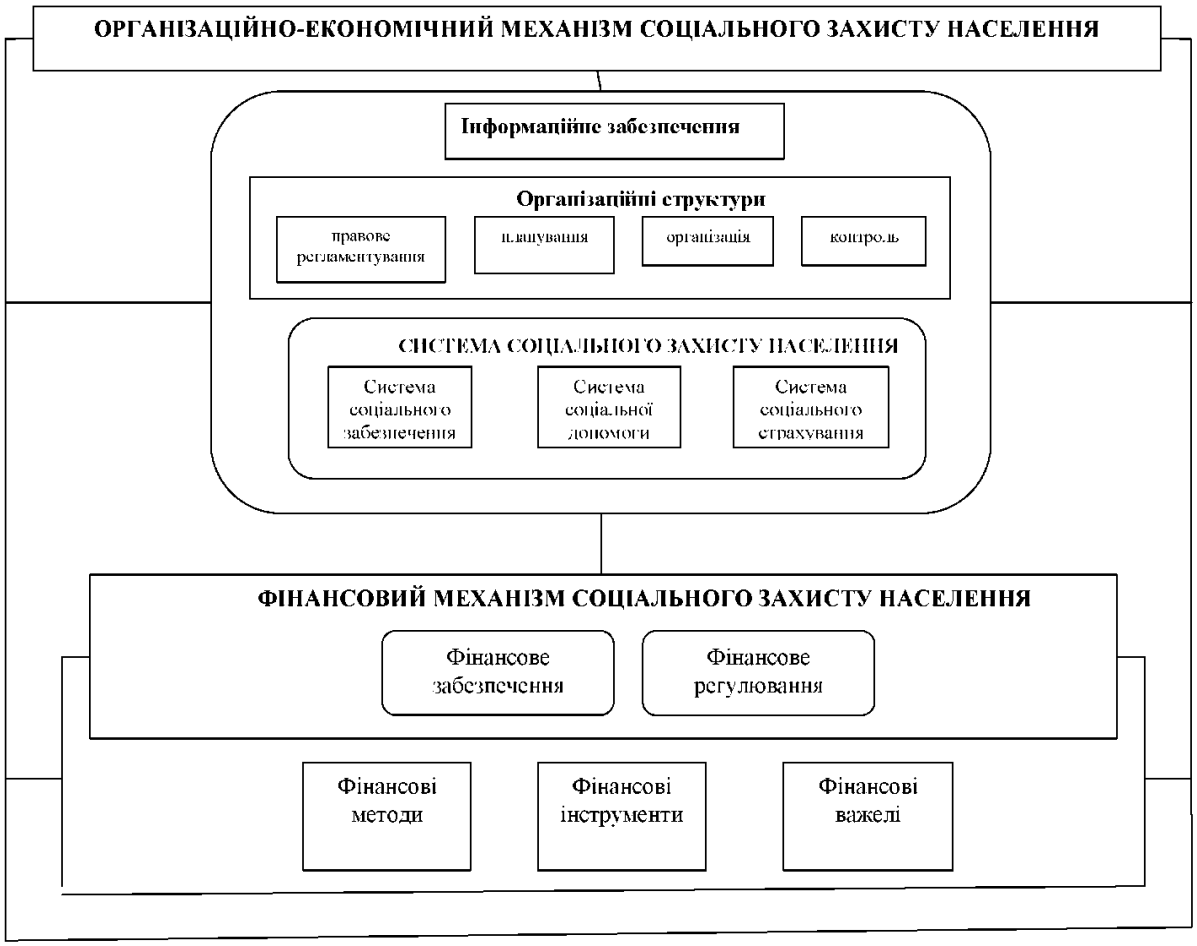

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм соціального захисту населення
(побудовано авторами на основі опрацювання [2-4, 9, 11, 14 та ін.])

В основі організаційно-економічного механізму соціального захисту населення, і відповідно фінансового механізму, лежить система соціального захисту населення. Оскільки, соціальний захист в Україні реалізується через соціальне забезпечення, соціальну допомогу та соціальне страхування, доцільно виділити три складові системи соціального захисту населення. Такий підхід викладено у дослідженнях Т.І. Велискар, ми також підтримуємо таку організаційну структуру [14, с. 24-25].

Під системою соціального захисту слід розуміти сукупність суб’єктів, об’єктів, підсистеми забезпечення, які пов’язані та взаємодіють між собою з метою забезпечення умов для повноцінного існування усього без винятку населення країни в період дії соціальних ризиків. Система соціального захисту населення кожної країни має свою мету, завдання, принципи побудови, об’єкти, суб’єкти, механізм функціонування та систему фінансового забезпечення. Мета, завдання, принципи побудови системи соціального захисту населення визначаються законодавством кожної країни та різняться у залежності від затвердженою у ній концепції функціонування такої системи. Суб’єктами системи соціального захисту населення виступають: держава через різноманітні її органи, підприємства (установи, організації), громадські (волонтерські організації), благодійні організації, волонтери, домогосподарство (окрема людина, багатодітна сім’я) [14, с. 24-25].

Дієздатність системи соціального захисту населення значною мірою залежить від її фінансового забезпечення. Фінансове забезпечення соціального захисту населення має багатоканальну структуру, що складається із коштів державного та місцевих бюджетів, державних і недержавних соціальних фондів, суб'єктів господарювання різних форм власності та доброчинних (благодійних) фондів. Фінансове забезпечення соціального захисту населення здійснюється шляхом перерозподілу частини вартості ВВП на основі соціальної солідарності, яка передбачає взаємодопомогу усіх учасників системи соціального захисту. Така взаємна допомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними і соціально-демографічними групами населення.

В цілому система фінансового забезпечення соціального захисту населення покликана створити фінансову базу для забезпечення захисту населення як суб’єкту захисту протягом дії соціального ризику.

Висновки. Формування організаційно-економічного механізму соціального захисту населення має стати пріоритетним напрямом у державній політиці реалізації найважливіших суспільних потреб.

Фінансовий механізм, як складова організаційно-економічного механізму соціального захисту населення, виконує провідну роль у сфері фінансового забезпечення і регулювання соціально-економічних процесів в державі.

Сьогодні накопичено значний доробок вітчизняних та закордонних науковців з питань дослідження процесів формування організаційно-економічних механізмів, фінансових механізмів і, зокрема, формування складових фінансового механізму соціального захисту населення, однак існує істотна різноманітність поглядів, що зумовило необхідність систематизації та узагальнення.

Проведений аналіз публікацій щодо трактування сутнісного наповнення поняття «фінансовий механізм, його складових та особливостей формування дозволяє зробити висновок, що фінансовий механізм виступає інструментом реалізації (здійснення) фінансової політики держави, його дія націлена на успішне вирішення стратегічних та тактичних завдань. Організаційна структура фінансового механізму залежить від його призначення (сфери застосування) та особливостей функціонування. Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, котрі характеризують надбудову суспільства.

Фінансовий механізм є одним із головних домінантів організаційно-економічного механізму соціального захисту населення. В основі побудованого нами організаційно-економічного механізму соціального захисту населення, і відповідно фінансового механізму, лежить система соціального захисту населення. Оскільки, соціальний захист в Україні реалізується через соціальне забезпечення, соціальну допомогу та соціальне страхування, вважаємо за доцільне виділення трьох складових системи соціального захисту населення. В свою чергу, фінансове забезпечення соціального захисту населення має багатоканальну структуру та уможливлює дієздатність системи соціального захисту населення.

Напрямками подальших досліджень є розробка науково-методичного підходу до оцінки ефективності фінансового механізму соціального захисту населення.

Література

1. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : Навчально-методичний посібник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Венгер В.В. Фінанси: навч. пос. [для студ. Вищ. Навч. зал.] / В.В. Венгер. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 432 с.
3. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / Василик О. Д. - К. : НІОС, 2000. - 416 с.
4. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. / Опарін В.М. — 4-те вид., без змін. -К.: КНЕУ, 2007. - 240 с.
5. Васечко Л. Співвідношення понять «фінансовий механізм», «механізм фінансування», «фінансове забезпечення», «фінансове регулювання» / Л. Васечко // Вісник Львівського університету. Серія екон. – Вип.41. – 2009. – С 103-107.
6. Шулюк Б. Фінансові методи у структурі фінансового механізму державно-приватного партнерства: наукові дослідження / Б. Шулюк // Світ фінансів. - № 2(59). – 2019. – С. 37-48.
7. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 3-тє вид., випр. та доп. – К. : Знання, 2000. – 587 с.
8. Льовочкін С.В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: Монографія. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с.
9. Артус М.М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 54-59.
10. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи / Л.В. Лисяк // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія «Економіка». – 2017. – С. 23–30.
11. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочінський М. М.", 2016. - 496 с.
12. Чугунов І. Я. Формування видатків бюджету у системі соціально-економічного розвитку країни / Чугунов І. Я., Ігнатюк І. М. // Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди. – 2016. – № 28 /1. – С. 217–226.
13. Кириленко О.П. Фінансування соціального захисту населення в Україні: тенденції та перспективи / О.П. Кириленко, А.Ю. Огінська // Інноваційна економіка. – 2018. - № 1-2. – С. 175-182.
14. Великсар Т. І. Домінанти реформування системи фінансового забезпечення соціального захисту населення / В. Г. Баранова, Т. І. Великсар // Науковий вісник ОНЕУ. – 2018. – № 3 (255). – С. 20–34.

References

1. Aleksandrova M. M., Maslova S. O. Hroshi. Finansy. Kredyt : Navchalno-metodychnyi posibnyk. – 2-he vyd., pererobl. i dop. – K. : TsUL, 2002. – 336 s.
2. Venher V.V. Finansy: navch. pos. [dlia stud. Vyshch. Navch. zal.] / V.V. Venher. - K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. - 432 s.
3. Vasylyk O. D. Teoriia finansiv: pidruchnyk / Vasylyk O. D. - K. : NIOS, 2000. - 416 s.
4. Oparin V.M. Finansy (Zahalna teoriia): Navch. posibnyk. / Oparin V.M. — 4-te vyd., bez zmin. -K.: KNEU, 2007. - 240 s.
5. Vasechko L. Spivvidnoshennia poniat «finansovyi mekhanizm», «mekhanizm finansuvannia», «finansove zabezpechennia», «finansove rehuliuvannia» / L. Vasechko // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia ekon. – Vyp.41. – 2009. – S 103-107.
6. Shuliuk B. Finansovi metody u strukturi finansovoho mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva: naukovi doslidzhennia / B. Shuliuk // Svit finansiv. - № 2(59). – 2019. – S. 37-48.

7. Zahorodnii A.H. Finansovyi slovnyk / A.H. Zahorodnii, H.L. Vozniuk, T.S. Smovzhenko. – 3-tie vyd., vypr. ta dop. – K. : Znannia, 2000. – 587 s.

8. Lovochkin C.B. Makrofinansova stabilizatsiia v Ukraini u konteksti ekonomichnoho zrostannia: Monohrafiia. – K.: Nasha kultura i nauka, 2003. – 432 s.

9. Artus M.M. Finansovyi mekhanizm v umovakh rynkovoi ekonomiky // Finansy Ukrainy. – 2005. – № 5. – S. 54-59.

10. Lysiak L. V. Finansove zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: problemy ta perspektyvy / L.V. Lysiak // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. – Seriia «Ekonomika». – 2017. – S. 23–30.

11. Malovanyi M. I. Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: monohrafiia. Uman: Vydavets "Sochinskyi M. M.", 2016. - 496 s.

12. Chuhunov I. Ya. Formuvannia vydatkiv biudzhetu u systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy / Chuhunov I. Ya., Ihnatiuk I. M. // Ekonomichnyi visnyk universytetu. Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody. – 2016. – № 28 /1. – S. 217–226.

13. Kyrylenko O.P. Finansuvannia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini: tendentsii ta perspektyvy / O.P. Kyrylenko, A.Iu. Ohinska // Innovatsiina ekonomika. – 2018. - № 1-2. – S. 175-182.

14. Velyksar T. I. Dominanty reformuvannia systemy finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia / V. H. Baranova, T. I. Velyksar // Naukovyi visnyk ONEU. – 2018. – № 3 (255). – S. 20–34.

Надійшла / Paper received : 27.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 339.138
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-34

ЗАБУРМЕХА Є. М.
Хмельницький національний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

У статті розглянуто комплекс просування банківських продуктів і послуг, досліджено наукові підходи щодо специфіки функціонування системи інтегрованих маркетингових комунікацій у місцях продажу, охарактеризовано способи оцінки ефективності їх використання. Розглянуто різні підходи до визначення економічної ефективності маркетингових зусиль комерційного банку. Запропоновано показники для визначення економічної ефективності використання інтегрованих маркетингових комунікацій. Виділено комунікативний ефект від здійснення маркетингових заходів, психологічну ефективність комунікаційної діяльності. Результатом дослідження є визначення показника рентабельності рекламної діяльності, який може слугувати базою під час вибору майбутньої стратегії маркетингової діяльності банківської установи та основою для прийняття управлінських рішень щодо ІМК.

Ключові слова: *інтегровані маркетингові комунікації, показники економічної ефективності використання інтегрованих маркетингових комунікацій, психологічна ефективність маркетингових комунікацій, економічна ефективність маркетингових комунікацій, комплекс просування товару, реклама, стимулювання збуту.*

Ye. ZABURMEKHA
Khmelnytskyi National University

EFFICIENCY OF INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS IN THE ACTIVITIES OF A COMMERCIAL BANK

In modern conditions of rapid development of information economy and growth of economic significance Information about financial and banking institutions that compete with the advantage is the use of content marketing communications, justified by a review of the effectiveness of financing such activities and correct determination of its effectiveness. As you know, neither commercial banks use a variety of methods to stimulate the sale of banking products, advertising services, etc. However, with the development of marketing, replenishment of market conditions of functioning of banking institutions, growth of external dynamics the environment of his tools began to rapidly improve and develop.

The article discusses the complexities of the promotion of banking products and services, explores scientific approaches on the specifics of the functioning of integrated marketing communications systems at points of sale, and described methods for evaluating the effectiveness of their use. Consider different approaches to the definition of economic efficiency of marketing efforts of a commercial bank. Indicators for determination are offered economic efficiency of using integrated marketing communications. Separate communicative effect of marketing measures, psychological effectiveness of communication activities. The result The study is a determination of the profitability of advertising, which can serve as a baseline choosing the future marketing strategy of the banking institution and the basis for adoption management decisions regarding the IMC.

Keywords: integrated marketing communications, indicators of economic efficiency use of integrated marketing communications, psychological effectiveness of marketing communications, economic efficiency of marketing communications, product promotion, advertising, incentives sales

Постановка проблеми. В сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційної економіки та зростання економічної значимості інформації для фінансово-банківських установ важливою конкурентною перевагою є вміле використання маркетингових комунікацій, обґрунтоване з погляду результативності фінансування такої діяльності та правильне визначення її ефективності. Як відомо, нині комерційні банки використовують різноманітні методи для стимулювання реалізації банківських продуктів, рекламування послуг тощо. Однак із розвитком маркетингу, ускладненням ринкових умов функціонування банківських установ, зростанням динамічності зовнішнього середовища його інструменти почали стрімко вдосконалюватися та розвиватися. Сьогодні споживачеві вже недостатньо запропонувати низьку ціну та просувати фінансові продукти та послуги через велику мережу філій. Сучасні реалії змушують фінансистів думати стратегічно та використовувати найсучасніші інноваційні методи у конкурентній боротьбі. У зв'язку з цим значної популярності набуває використання інтегрованих маркетингових комунікацій, котрі поєднують у собі увесь процес просування фінансових продуктів та послуг від реклами до їх збуту та допомагають не лише ефективно донести інформацію до споживача, але й зміцнити позиції банку на ринку, посилити його імідж та соціальну відповідальність перед суспільством, що максимально сприяє досягненню комерційним банком його поточних цілей та посиленню конкурентних стратегічних позицій в майбутньому.

Під інтегрованими маркетинговими комунікаціями (ІМК) розуміють стратегічний аналіз, вибір, застосування та контроль над усіма засобами маркетингових комунікацій, які забезпечують ефективну взаємодію між підприємством та його наявними і потенційними покупцями, споживачами та клієнтами. За своєю природою ІМК є практичним застосуванням концепції загальності комунікацій. Це означає, що всі повідомлення, що відсилаються споживачам, мають бути інтегрованими, а отже, односпрямованими та узгодженими. Крім цього, вони мають сприяти досягненню єдиної комунікаційної мети – мінімізації сфери розбіжності економічних інтересів підприємства та його цільових споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій наукових джерел показує, що дослідження питання аналізу сутності інтегрованих маркетингових комунікацій, їх місця та ролі в маркетинговій діяльності та управлінні підприємством знаходяться в центрі уваги вчених та практиків. В науковій літературі проблеми формування та використання інтегрованих маркетингових комунікацій розглядаються як вітчизняними так і зарубіжними вченими маркетологами: Дібровою Т.Г., Котлером Ф., Мазилкіною С.І., Примак Т.О., Решетніковою І.Л., Роматом Е.В., Смітом П., Старостіною А.О., Холенсоном С., Шерашевою М.Ю. Разом з тим, оцінюючи вклад цих науковців в розвиток теорії маркетингу, дослідженні сутності маркетингових комунікацій в цілому і інтегрованих маркетингових комунікацій зокрема, слід зазначити, що аналізу процесу формування та управління інтегрованими маркетинговими комунікаціями у фінансовій сфері не приділено достатньої уваги. Ці проблеми аналізуються в даній статті. Окрім того, відкритим залишається питання про те, як оцінити ефективність використання тих чи інших інтегрованих інструментів маркетингу окремо та разом.

Мета статті полягає у дослідженні інтегрованих маркетингових комунікацій, в узагальненні їх видів та у характеристиці складових елементів. Основними завданнями статті є дослідження методів оцінювання використання ІМК на фінансовому ринку, виокремлення психологічної та економічної ефективності використання ІМК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування інтегрованих маркетингових комунікацій у комплексі забезпечує ефективне донесення повідомлення споживачу за допомогою всіх елементів комунікацій.

Маркетингові взаємодії, що відображають сутнісні сторони ринкової парадигми сучасної економіки, обумовлюють рух маркетингових комунікацій у напрямі їх інтеграції. Цю тенденцію проявляє формування інтегрованих комунікацій. Фактично процес реалізації інтегрованих маркетингових комунікацій – це процес впровадження нової парадигми маркетингу. Інтеграція (від лат. integer – цілий) – поєднання економічних суб'єктів, поглиблення їх взаємодії, розвиток зв'язків між ними [8-10]. Відомі зарубіжні вчені-маркетологи Дж. Бернет та С. Моріарті визначають інтегровані маркетингові комунікації (ІМК) як стратегію координації та об'єднання повідомлення для досягнення максимального впливу. В Американській асоціації рекламних агенцій розкривається поняття ІМК як концентрацію планування маркетингових комунікацій, пов'язану з необхідністю оцінювання стратегічної ролі окремих напрямків (реклами, стимулювання збуту, паблік рилейшнз тощо) та пошук оптимального їх поєднання для забезпечення чіткості, послідовності максимізації впливу комунікаційних програм за допомогою несуперечливої інтеграції всіх окремих звернень [11-12].

Реальна значимість інтегрованих маркетингових комунікацій полягає в тому впливі, який надають реалізовані програми комплексу маркетингових комунікацій після деякого часу. В зв'язку з цим виникає необхідність проаналізувати те, як комунікації впливають на поведінку наявних і потенційних споживачів цільового ринку комерційного банку за деякий проміжок часу. Це означає, що повинна бути досліджена програма реалізацій комунікацій інших заходів, потенційний сегмент ринку, а також повідомлення (інформація), які маркетолог здійснював у минулому.

Можна визначити критерії інтегрованості комунікацій:

- узгодженість комунікаційних цілей з маркетинговими цілями та загальними цілями банківської установи;
- взаємодія маркетингових комунікацій з іншими функціями бізнесу, пов'язаними з розробкою нових банківських продуктів та менеджментом;
- узгодженість інструментів маркетингу (маркетингового міксу) з необхідними комунікативними повідомленнями;
- використання всіх складових комплексу маркетингових комунікацій для надання необхідної допомоги споживачу на кожному етапі процесу придбання банківського продукту чи послуги;
- взаємодія внутрішніх підрозділів і зовнішніх агентств над спільно розробленим та узгодженим планом та стратегією;
- ефективне використання розробленого та виділеного бюджету на маркетингові комунікації.

Як бачимо із наведеного визначення, ІМК є частиною складного комплексу просування банківського продукту, а отже, містить низку елементів, які слід окремо вивчати та вміло використовувати в ефективному поєднанні для отримання результату / ефекту синергії.

Комплекс просування банківського продукту (послуги) – поєднання основних засобів маркетингових комунікацій для досягнення рекламних та маркетингових цілей. Комплекс просування об'єднує п'ять основних засобів впливу на цільові сегменти ринку, а саме рекламу, стимулювання збуту, персональний продаж, зв'язки з громадськістю, прямий маркетинг [7]. Комерційні банки можуть використовувати їх у комплексі, що дає значно більший ефект, чи використовувати окремо, що скорочує витрати на їх проведення.

Реклама – це переконуючий засіб інформації про продукт чи банк, комерційна пропаганда споживчих властивостей фінансових продуктів і послуг і переваг діяльності банківської установи, котра готує активного й потенційного споживача до купівлі [2, с. 126]. Реклама як продукт – це форма неособистого пред'явлення цільовій аудиторії інформації про фінансові продукти та послуги певного банку

в будь-якій формі. Згідно з Реклама є найпоширенішим інструментом комплексу просування товарів та послуг, бо ефективність від її застосування є найбільшою. Однак водночас слід зауважити, що реклама є й найризикованішим засобом ІМК, оскільки, як показує практика, невдало зроблена реклама значно швидше відштовхує споживача, ніж будь-які інші засоби маркетингу.

Реклама виконує багато функцій, котрі й визначають її важливість у розвитку економічних відносин та конкуренції, а саме комунікативну, контролюючу, маркетингову, соціальну, стимулюючу, психологічну, інформаційну, економічну. На наш погляд, ключовою функцією є економічна, оскільки саме вона забезпечує досягнення головної мети – збільшення прибутку. Доповнює її маркетингова, яка допомагає впливати на цільову аудиторію й керувати попитом споживачів за допомогою інформаційних потоків.

Важливим моментом у побудові рекламної кампанії комерційного банку є збір інформації про ринок, поведінку конкурентів, врахування аспектів сезонності певних видів виробництва й продажу, найближчих свят. Зі зростанням динамічності зовнішнього середовища функціонування, загостренням конкуренції та підвищенням ризикованості здійснення ринкових операцій потреба у такій інформації зростає. Особливо зростають вимоги до якості, своєчасності та об’єктивності цієї інформації, оскільки вона є основою прийняття управлінських рішень у сфері формування та використання ІМК у діяльності банківської установи. Тому важливо забезпечити надійність і внутрішніх, і особливо зовнішніх джерел її отримання.

Серед внутрішніх джерел отримання інформації головною є управлінська звітність, що характеризує діяльність підприємства за відповідний період. Серед основних джерел зовнішньої інформації можна виділити інформацію про діяльність конкурентів; статистичні дані про економічні та демографічні процеси, що відбуваються в країні; дані про представників контактних аудиторій, зокрема різних суспільних формувань; всі інші джерела, що можуть характеризувати зовнішнє середовище, яке впливає на діяльність компанії.

Отже, керівництво повинні вміти об’єктивно аналізувати не лише внутрішню інформацію про діяльність банку, але й зовнішні фактори виливу на його роботу з врахуванням розвитку аналізованих процесів у найближчій перспективі. Отже, як бачимо, робота маркетолога комерційного банку є достатньо відповідальною. Маркетолог повинен вміло обирати засоби маркетингу й формувати ефективні ІМК, будувати рекламну стратегію та обґрунтовувати її перед керівництвом, правильно визначати й оцінювати їх економічну ефективність. Як же реалізувати завдання формування й оцінки ефективності ІМК на практиці?

В економічній літературі представлено різні підходи до оцінювання ефективності реклами. Так, для виділення чистого ефекту реклами з метою подальшого визначення економічної ефективності за методом «ефект-витрати» причини зміни обороту (прибутку) поділяються на основні та другорядні [4, с. 82]. Критерій поділу цих витрат визначається безпосередньо на підприємстві. До основних можна віднести управлінські рішення на підприємстві, зміни у виробництві, модернізацію та вплив науково- технічного прогресу тощо. До другорядних причин зміни обсягу товарообороту відносяться: 1) вплив попередньої рекламної кампанії підприємства; 2) інерція споживчої поведінки під час вибору товарів; 3) сезонні коливання; зміна деяких життєвих потреб і установок споживачів; 4) рівень інфляційного очікування споживачів; 5) екологічні катастрофи і стихійні лиха; 6) заборгованість населенню по зарплаті [4, с. 82]. Аналізуючи зміни товарообороту, підприємство звертає особливу увагу на всі об’єктивні фактори, що могли його зменшити чи збільшити, а поділ на основні та другорядні може залежати від виду діяльності фірми.

Формуючи й оцінюючи комплекси маркетингу, важливо розрізняти види реклами, яку будуть використовувати маркетологи у діяльності комерційного банку. При цьому основною класифікаційною ознакою можна визначити умови застосування: престижна реклама, реклама марки, рубрична реклама, роз’яснювально-пропагандистська тощо. Чітке визначення виду реклами суттєво впливає на оцінювання її ефективності, оскільки застосуванням реклами того чи іншого виду переслідуються різні кінцеві цілі.

Комунікація передбачає наявність шести елементів, а саме відправник, повідомлення, канал комунікації, отримувач, процеси кодування та декодування [6].

Ефективність реклами визначається на економічному та комунікативному рівнях. Оцінювання комунікативного ефекту починається на стадії розроблення реклами і передбачає застосування одного з таких методів, як асоціативні тести, тести наочності, метод вимірювання запам’ятовування реклами [3, с. 98].

Ефективність проведення ІМК залежить від багатьох змінних, зокрема від бюджету на комунікаційні заходи, знання ринку, орієнтації споживачів, визначення мети проведення заходів, методики, що застосовується.

Економічна ефективність інтегрованих маркетингових комунікацій характеризується співвідношенням між результатом, отриманим від них, і вкладеними коштами на їх реалізацію за певний період часу. Аналіз формування й реалізації ІМК допомагає оцінити в грошовому вимірі її ефективність, визначити умови їх впливу на окремих споживачів. Для цього доцільно скористатися показником рентабельності інвестицій (RMI) [3, с. 99]:

$$RMI = \frac{\text{Валовий прибуток} - \text{Витрати на ІМК}}{\text{Витрати на ІМК}} \times 100\%. \quad (1)$$

Показник RMI дає змогу якісно оцінити, порівняти різні маркетингові заходи та визначити найбільш ефективні. Він характеризує отриманий валовий прибуток за період використання інтегрованих маркетингових комунікацій за винятком витрат на ІМК на кожну одиницю витрат комплексу просування.

Економічна ефективність комунікаційної діяльності може бути оцінена як від застосування одного комунікаційного інструменту, так і від їх комплексу.

Як уже зазначалось, найпоширенішим інструментом є реклама. Для того щоб визначити економічну ефективність від її використання, комерційний банк може використати такі показники:

- приріст обсягів реалізації банківських продуктів та послуг за певний період (час використання реклами);
- зростання обсягів депозитів;
- зростання прибутковості капіталу;
- відношення приросту прибутку, отриманого в результаті рекламної кампанії, та витрат на її проведення.

Важливо зазначити, що за будь-яких умов валовий дохід повинен перевищувати витрати на рекламні заходи, інакше використання інструмента не є ефективним.

Відповідно до розрахунків можна найбільш якісно оцінити ефективність використання реклами та порівняти її з попередніми періодами використання цього інструмента.

Крім зазначеного, для комерційного банку важливо оцінювати й комунікативний ефект від здійснення ІМК (психологічну ефективність комунікаційної діяльності), що є досить непростим, але необхідним завданням.

Психологічна ефективність комунікаційної діяльності – ступінь впливу одного або сукупності комунікаційних інструментів на споживачів (залучення уваги клієнтів, запам'ятовування, розпізнавання, задоволеність обслуговуванням чи послугою, вплив на мотивацію клієнта тощо). Оцінка психологічної ефективності є важчим завданням, ніж економічної. У цьому випадку необхідно оцінити ефект донесення потрібної банку інформації до споживача. Для цього можуть бути використані такі методи, як анкетування та опитування. До початку проведення дослідження необхідно правильно обрати період для оцінки, час, скласти анкети чи створити питання тощо. Ці шляхи потребують значно більших витрат часу та ресурсів, але результати в подальшому допоможуть краще розуміти свого споживача та впливати на нього.

Отже, ефективність ІМК допомагає оцінити ефективність обраної загальної стратегії комерційного банку. В процесі здійснення такого оцінювання слід чітко виділити заходи, які приносять найбільший дохід, та проаналізувати, в яких аспектах застосування ІМК не має ніякого впливу. Обираючи стратегію маркетингової діяльності комерційному банку необхідно визначитись, якими саме нормами воно буде керуватися. При цьому розрахунок RMI є одним із важливих інструментів та показників визначення ефективності маркетингової діяльності банківської установи. Для його використання необхідно проаналізувати валовий прибуток у динаміці до використання ІМК, під час та після його реалізації. Окрім того, оцінюючи ефективність застосування конкретних комплексів маркетингу на практиці, слід враховувати, що механізм використання ІМК часто має наслідковий ефект, тобто «розганяє» товарооборот і після ІМК, що не враховується економічною оцінкою як результат постфактум, однак цей ефект можна врахувати, здійснюючи оцінку психологічної ефективності комунікаційної діяльності. Саме тому важливо прораховувати очікуваний результат відповідно до визначених норм та проаналізувати наслідки комунікацій в перспективі. З цією метою слід забезпечити зворотній зв'язок зі споживачем та ринком як головну умову забезпечення ефективної комунікації.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, можна стверджувати, що інвестиції в маркетингові комунікації сприяють не лише збільшенню прибутку банківської установи, але й зміцненню її іміджу, гудвілу та конкурентоспроможності загалом. Розрахунок показника RMI показує, наскільки ефективно були використані банком комунікаційні інструменти. Цей показник є важливим під час вибору майбутньої стратегії маркетингової діяльності банківської установи. Відповідно до нього визначаються норми ефективності використання ІМК та проводиться аналіз їх застосування, тому він може слугувати базою для прийняття управлінських рішень щодо ІМК. Важливим моментом є те, що RMI розраховується вже не на основі витрат, а на основі валового прибутку, а також вже за винятком витрат на ІМК. Тобто стає можливим реально оцінити ефект від кожної вкладеної грошової одиниці. Крім того, детальний аналіз продажів із застосуванням ІМК допоможе зрозуміти, який саме з інструментів (стимулювання, реклама тощо) спричинив найбільший ефект. За допомогою RMI можна визначити, який акцент робити під час проведення маркетингової діяльності надалі.

Література

1. Прокопчук І. Реклама як інструмент впливу на процес прийняття рішень споживачем/ І. Прокопчук // Студентський вісник НУВГП. – 2015. – № 3. – С. 126-128.

2. Овсій К. Методи оцінки ефективності реклами та оптиміза- ції медіапланування / К. Овсій // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 32-35.

3. Норік Л. Економетричні моделі оцінки ефективності різних видів реклами в рамках маркетингових комунікацій / Л. Норік, К. Гусаченко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2009. – № 36-1. – С. 97-102.

4. Кобєлєва Т Методи оцінювання ефективності реклами та її впливу на споживачів / Т Кобєлєва, Л. Марчук // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ». Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – 2015. – № 25 (1134). – С. 79-84.

5. Могиліна Л. Стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності / Л. Могиліна // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики. – О., Атлант, 2014. – С. 109-110.

6. Примак Т Міжнародний маркетинг : [навч. посіб.] / Т Примак. – К. : МАУП, 2004. – 228 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.if.ua/book/16/1387.html.

7. Соломянюк Н. Теоретичні основи визначення поняття «інтегровані маркетингові комунікації» / Н. Соломянюк, Ю. Молдаховська // Наука. Теория и практика: вестник – 28.12.2011-30.12.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.конференция.com.ua/pages/view/161.

8. Ленсколд Дж. Рентабельность инвестиций в маркетинг. Методы повышения прибыльности маркетингових компаний / Дж. Ленсколд ; пер.с англ., ред. В. Колчанова, М. Карлика. – СПБ. : Питер, 2005. – 272 с.

9. Алешина И.В. Поведение потребителей./ И.В. Алешина/ – М.: Фаир Пресс, 1999. – 257 с.

10. Діброва Т.Г. Маркетингова політика комунікацій: стратегії, вітчизняна практика. Навчальний посібник. / Т.Г. Діброва. – К.: „Видавничий дім „Професіонал”, 2009. – 320 с.

11. Мазилкина Е.И. Маркетинговые коммуникации: учебно-практическое пособие./ Е.И. Мазилкина. – М.: Издательско – торговая корпорация „Деников и К”, 2008. – 256 с.

12. Маркетинг: Підручник / за ред. А.О. Старостіної. – К.: Знання, 2009. – 1070 с.

13. Примак Т.О. Маркетингові комунікації: Навчальний посібник./ Т.О. Примак. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 280 с.

References

1. Prokopchuk I. Reklama yak instrument vplyvu na protses pryiniattia rishen spozhyvachem/ I. Prokopchuk // Studentskyi visnyk NUVHP. – 2015. – № 3. – S. 126-128.

2. Ovsii K. Metody otsinky efektyvnosti reklamy ta optymiza- tsii mediaplanuvannia / K. Ovsii // Upravlinnia rozvytkom. – 2013. – № 12. – S. 32-35.

3. Norik L. Ekonometrychni modeli otsinky efektyvnosti riznykh vydiv reklamy v ramkakh marketynhovykh komunikatsii / L. Norik, K. Husachenko // Visnyk NTU «KhPI». – 2009. – № 36-1. – S. 97-102.

4. Kobielieva T Metody otsiniuvannia efektyvnosti reklamy ta yii vplyvu na spozhyvachiv / T Kobielieva, L. Marchuk // Visnyk Nats. tekhn. un-tu «KhPI». Temat. vyp.: Tekhnichnyi prohres i efektyvnist vyrobnytstva. – 2015. – № 25 (1134). – S. 79-84.

5. Mohylina L. Stratehiia zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpryiemstva v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti / L. Mohylina // Ekonomika pidpryiemstva: suchasni problemy teorii ta praktyky. – O., Atlant, 2014. – S. 109-110.

6. Prymak T Mizhnarodnyi marketynh : [navch. posib.] / T Prymak. – K. : MAUP, 2004. – 228 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://library.if.ua/book/16/1387.html.

7. Solomianiuk N. Teoretychni osnovy vyznachennia poniattia «intehrovani marketynhovi komunikatsii» / N. Solomianiuk, Yu. Moldakhovska // Nauka. Teoryia y praktyka: vestnyk – 28.12.2011-30.12.2011. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.konferentsyia.com.ua/pages/view/161.

8. Lenskold Dzh. Rentabelnost ynvestytsyi v marketynh. Metodы povыshenyia prybыlnosty marketynhovykh kompanyi / Dzh. Lenskold ; per.s anhl., red. V. Kolchanova, M. Karlyka. – SPB. : Pyter, 2005. – 272 s.

9. Aleshyna Y.V. Povedenye potrebytelei./ Y.V. Aleshyna/ – M.: Fayr Press, 1999. – 257 s.

10. Dibrova T.H. Marketynhova polityka komunikatsii: stratehii, vitchyzniana praktyka. Navchalnyi posibnyk. / T.H. Dibrova. – K.: „Vydavnychyi dim „Profesional”, 2009. – 320 s.

11. Mazylkyna E.Y. Marketynhovыe kommunykatsyy: uchebno-praktycheskoe posobye./ E.Y. Mazylkyna. – M.: Yzdatelsko – torhovaia korporatsyia „Denykov y K”, 2008. – 256 s.

12. Marketynh: Pidruchnyk / za red. A.O. Starostinoi. – K.: Znannia, 2009. – 1070 s.

13. Prymak T.O. Marketynhovi komunikatsii: Navchalnyi posibnyk./ T.O. Prymak. – K.: Elha, Nika-Tsentr, 2003. – 280 s.

Надійшла / Paper received : 04.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 368:33.012
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-35

NATALIA SIDELNYK
ORCID ID: 0000-0002-9628-3011
e-mail: n.sidelnikh@gmail.com
Insurance Company "VUSO", Ukraine

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PERSONAL INSURANCE DEVELOPMENT

Life insurance plays a vital role in the country's economy, as a tool for attracting long-term investment, and in the social life of the population, as a tool for welfare and insurance protection. Life insurance plays a vital role in developing the country's economy, as the accumulated sums insured are used to pay insurance premiums and invest in the economy. At the same time, insurers and policyholders receive additional income. The positive role of life insurance is reflected in the addition of the social protection system, as the insurance policy adds confidence in the future and takes care of health in case of suicide and other targeted actions that directly threaten the insured's life with no payments. This work aims to study the trend of changes in the volume of critical indicators of personal insurance on the example of life insurance, accident, health insurance, and analysis of the dynamics of change of these indicators in the future. The article analyzes the leading indicators of Ukrainian insurance companies in personal insurance during 2015-2019. It was found that the largest amount of insurance premiums in the field of health insurance have insurance companies "Unika", "Leading", "Ingo Ukraine". Accordingly, the maximum insurance payments are made by "Unika", "Leading", "Alpha Insurance". The top level of insurance payments for life insurance is observed in the company "Alpha Insurance". Metlife, Unika Zhyttia, and TAS are also leaders in the insurance market. Instead, the leaders in insurance payments are Metlife, Grave Ukraine Life Insurance, and TAS. Thus, the prominent leading companies in the life insurance market are "MetLife", "Unique of Life" and "TAS". The leaders in the accident insurance market are "Credo", "Alpha Insurance" and "PZU Ukraine". The constructed forecast was carried out using absolute growth and growth rate. The obtained result of the estimates allows us to conclude that in 2020 there will be a gradual increase in the volume of insurance premiums and payments in the personal insurance sector.

Keywords: insurance, insurance market, personal insurance, insurance company, insurance payments.

СІДЕЛЬНИК НАТАЛІЯ
«Страхова компанія «VUSO» (Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОГО СТРАХУВАННЯ

Страхування життя відіграє важливу роль в економіці країни, виступаючи інструментом залучення довгострокових інвестицій, та в соціальному житті населення, виступаючи інструментом забезпечення добробуту та страхового захисту населення. Страхування життя відіграє важливу роль для розвитку економіки країни, так як накопичені страхові суми спрямовуються не лише на виплату страхових сум, а й інвестуються в економіку, при цьому страховики та страхувальники отримують додаткові доходи. Позитивна роль страхування життя відображається у доповненні системи соціального захисту, оскільки поліс страхування додає впевненості у майбутньому та змушує піклуватись про своє здоров'я, так як за умови самогубства та інших цілеспрямованих дій, що несуть пряму загрозу життю застрахованого, виплати не будуть здійснені. Метою даної роботи є дослідження тенденції зміни обсягу даних ключових показників особистого страхування на прикладі страхування життя, від нещасних випадків і медичного страхування та аналіз динаміки зміни зазначених показників на перспективу. У статті проаналізовано основні показники діяльності українських страхових компаній у сфері особистого страхування протягом 2015-2019 років. Було виявлено, що найбільший обсяг страхових премій у напрямку медичного страхування мають страхові компанії «Уніка», «Провідна», «Інго Україна». Відповідно максимальні страхові виплати здійснюють «Уніка», «Провідна», «Альфа страхування». Максимальний рівень страхових виплат із страхування життя спостерігається у компанії «Альфа страхування». Лідерами на ринку страхування є також «Метлайф», «Уніка життя» та «ТАС». Натомість лідерами зі страхових виплат є «Метлайф», «Граве Україна страхування життя» та «ТАС». Таким чином, основними провідними компаніями на ринку страхування життя є «Метлайф», «Уніка життя» та «ТАС». Лідерами на ринку страхування нещасних випадків є «Кредо», «Альфа страхування» та «PZU Україна». Побудований прогноз був здійснений за допомогою абсолютного приросту і темпу росту. Отриманий результат прогнозу дозволяє зробити висновок, що у 2020 р. спостерігатиметься поступовий ріст обсягу страхових премій і виплат у секторі особистого страхування.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, особисте страхування, страхова компанія, страхові виплати.

Problem statement in general and its connection with important scientific or practical tasks

Life insurance plays a vital role in developing the country's economy, as the accumulated sums insured are used to pay insurance premiums and invest in the economy. At the same time, insurers and policyholders receive additional income. The positive role of life insurance is reflected in the addition of the social protection system, as the insurance policy adds confidence in the future and forces you to take care of your health, as, in case of suicide and other targeted actions that directly threaten the life of the insured. The advantage of life insurance is also motivational, as the insured person is interested in making payments that are accumulating for various purposes.

Thus, life insurance is one of the types of personal insurance, which protects property interests in case of disability of the insured, living to the specified age or death. The peculiarity of this type of insurance is that it is long-term (the contract term is from 10 to 40 years). Life insurance plays a vital role in the country's economy, as a tool for attracting long-term investment, and in the social life of the population, as a tool for welfare and insurance protection.

Analysis of recent research and publications

Domestic scientists were engaged in research of essence and features of functioning personal insurance and research of the basic tendencies of the insurance market development in Ukraine, including Botvina N. O. [1],

Klepikova O. [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**], Onyshko S. V. [7], Muzyka O. M. [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**] Philipenko A. V. [9], Hrynchyshyn Ya. M. [3], Onyshchenko V.P. [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**], Malikova I. P. [6], Zolotarova O. V. [5], Pozdnyakova L.O. [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**], Vremenko L. V. and Derkach K. I. [2], Zhuravka O. S., Pakhnenko O. M. and Sukhomlin A. A. [4] and others.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem to which the article is devoted

Despite the significant amount of research to identify key trends in the development of personal insurance, it is not enough attention to the logical combination between the analytical part of the study of potential prospects for the development of this sector.

Formulation of the goals of the article

The article aims to study the trend of changing the volume of these critical indicators of personal insurance on the example of life insurance, accident, health insurance and analyze the dynamics of change of these indicators in the future.

Presenting main material

Given that the leading share of the personal insurance market is health insurance, the percentage of which exceeds 50%, consider the leaders among insurance companies that provide voluntary health insurance (Table 1).

Table 1.

Rating of insurance companies by indicators of health insurance for 2019

№	Insurance Company	Premiums, UAH mln.	Payments, UAH mln.	Level of payments,%
1	Unika	621,0	352,7	56,79
2	Providna	483,8	314,9	65,09
3	Ingo Ukraina	329,4	192,0	58,29
4	ARX	286,8	159,5	55,59
5	Alfa Insurance	266,2	221,1	83,08
6	Naftogastrakh	242,2	170,9	70,59
7	Krayina	170,9	107,4	62,83
8	PZU Ukraina	139,9	82,2	58,75
9	TAS SG	127,6	73,9	57,91
10	Universalna	109,7	44,5	40,62

According to the Table 1we will note that the largest volume of premiums has "Unika" - 621 million UAH, "Providna " - 483,8 million UAH, "Ingo Ukraina " - 329,4 million UAH. Accordingly, the maximum insurance payments are in "Unika" - UAH 352.7 million, "Providna " - UAH 314.9 million," Alpha Insurance "- UAH 221.1 million. However, the maximum level of insurance payments is observed in" Alpha Insurance "- 83, 08%.

As shown by the calculations shown in Table 2, the number of companies providing life insurance has halved over 2015-2019, so consider the market leaders (Table 2).

Table 2.

Rating of life insurance companies for 2019

№	Insurance Company	Premiums, UAH mln.	Payments, UAH mln.	Level of payments,%
1	Metlife	1231,3	167,3	13,59
2	Unika	871,3	24,2	2,78
3	TAS	559,7	144,4	25,80
4	PZU Ukraina	523,8	44,0	8,40
5	TAS SG	383,8	6,1	1,59
6	Grave Ukraina Insurance	379,1	162,9	42,97
7	ARX LIFE	176,2	17,2	9,76
8	Knyaza Life	73,5	10,2	13,88
9	Grinvud Life	67,4	0,3	0,45
10	KD-life	45,7	12,3	26,91

According to the data given in Table 2, the leader in the insurance market is "Metlife" which volume of premiums makes 1231,3 million UAH, "Unika" - 871,3 million UAH., and TAS SG - UAH 559.7 million. Instead, the leaders in insurance payments are Metlife - UAH 167.3 million. Grave Ukraina Insurance - UAH 162.9 million. and TAS - UAH 144.4 million.

Thus, the prominent leading companies in the life insurance market are Metlife, Unika, and TAS SG.

Consider the rating of insurance companies that provide insurance against accidents (Table 3).

After analyzing the Table 3 note that the leaders in the accident insurance market are "Kredo". The collected premiums are 584.5 million UAH, "Alfa Insurance" - 142.1 million UAH., and PZU Ukraina - UAH 113.6 million.

Given the leading indicators of the development of the personal insurance market of Ukraine during 2015 - 2019. Structural changes characterized the dynamics of net insurance premiums and payments. Therefore, it is necessary to study the trend of changes in life insurance, accident, health insurance and analyze the dynamics of these indicators in the future. Since the study is conducted in five years, it is possible to optimally forecast the number of net insurance premiums and payments in the personal insurance market of Ukraine for one year.

Consider the dynamics of changes in insurance payments in the studied segment of the insurance market. The absolute growth and growth rate of the respective indicators are presented in Table 4.

Table 3.

Rating of insurance companies for accident insurance for 2019

№	Insurance Company	Premiums, UAH mln.	Payments, UAH mln.	Level of payments,%
1	Кredo	584,5	119,5	20,4
2	Alfa Insurance	142,1	1,6	1,1
3	PZU Ukraina	113,6	2,3	2,1
4	Unika	86,2	16,,6	19,3
5	Universalna	79,2	8,6	10,9
6	European travel insurance	37,9	0,8	2,2
7	VUSO	37,8	0,2	0,7
8	TAS SG	15,9	1,7	11,0
9	Arsenal Insurance	15,7	0,3	2,4
10	Ukrfinstrakh	14,6	0,03	0,3

Table 4.

Absolute growth and growth rate of insurance payments in the personal insurance market of Ukraine during 2015-2019

Year	Life insurance	Absolute growth	Growth rate	Accident insurance	Absolute growth	Growth rate		Medical Insurance	Absolute growth	Growth rate
2015	491,5			77,5				1414,3		
2016	418,3	-73,2	0,9	140,7	63,2	1,8		1579,7	165,4	1,1
2017	556,2	137,9	1,3	160,2	19,5	1,1		1965,5	385,8	1,2
2018	704,9	148,7	1,3	191,4	31,2	1,2		2439,8	474,3	1,2
2019	575,9	-129,0	0,8	197	5,6	1,0		3021,8	582	1,2

As you can see, the growth rate of life insurance premiums is trapezoidal with a decline in the corresponding value. Life insurance payments have also been on a negative trend since 2018, when health insurance has a slight but gradual increase in insurance benefits.

Let's build a forecast for both indicators for 2020, using the average value of absolute growth and growth rate. To do this, add the average total increase to the last level of the series, and multiply the value of the average growth rate by the previous value. Thus, we have the following forecast values of insurance premiums and payments (Table 5).

Table 5.

Forecast values of insurance premiums and payments in the personal insurance market of Ukraine for 2020, obtained using average absolute growth and growth rate

Insurance premiums			
Average value	Life insurance	Accident insurance	Medical Insurance
Absolute growth	5233,2	1912,5	7562,3
Growth rate	5597,1	2156,9	8294,1
Insurance payments			
Average value	Life insurance	Accident insurance	Medical Insurance
Absolute growth	597,0	226,9	3423,7
Growth rate	614,1	255,0	3657,2

As you can see, the obtained forecast values differ from each other and give a different picture of changes in indicators, while the trend of the series is positive.

Thus, we obtained three forecast values of insurance premiums and payments in the personal insurance market of Ukraine for 2020. It is possible to determine which value should be trusted using particular criteria for assessing the quality of the forecast: average absolute error (MAE), standard error (MSE), percentage error (MPE), fundamental mean percentage error (MAPE), standard deviation (RMSE), standard deviation (RMSPE).

The smaller the value of the calculated values, the higher the quality of the forecast. In practice, these characteristics are using quite often. This approach gives good results if the forecast period does not contain fundamentally new patterns. Based on the MPE and MAPE criteria, it is possible to conclude about some general level of adequacy of the model based on their comparison. The main criteria that indicate the quality of the forecast are MAPE and RMSPE.

The calculated values of the criteria for estimating the forecast of the volume of insurance premiums and payments are presented in the following tables (Table 6).

As you can see, the values of some criteria for assessing the quality of the forecast for insurance premiums are much higher than zero. However, the MAPE and RMSPE criteria indicate a good quality of the predicted value obtained by extrapolation based on the average absolute increase.

A similar picture is observed for the forecast of the value of insurance payments (Table 7).

Table 6.

Criteria for assessing the forecast of insurance premiums

Data source	MAE	MSE	RMSE	RMSPE	MPE	MAPE
Extrapolation based on average absolute growth	89,266	98,059	34,843	12,12%	-8,28%	8,28%
Extrapolation based on average growth rate	91,905	27,213	67,226	13,15%	-10,66%	10,66%

Table 7.

Criteria for assessing the forecast of insurance payments

Data source	MAE	MSE	RMSE	RMSPE	MPE	MAPE
Extrapolation based on average absolute growth	93,566	75,829	40,651	0,51	0,25%	0,25%
Extrapolation based on average growth rate	90,073	70,734	38,851	0,51	0,09%	0,09%

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction

In the context of this goal, it was found that the largest amount of insurance premiums in the field of health insurance have insurance companies "Unika", "Providna", "Ingo Ukraina". Accordingly, the maximum insurance payments are made by "Unika", "Providna", "Alfa Insurance". The top level of insurance payments for life insurance is observed in the company "Alpha Insurance". Metlife, Unika, and TAS are also leaders in the insurance market. Instead, the leaders in insurance payments are Metlife, Grave Ukraina Insurance, and TAS. Thus, the prominent leading companies in the life insurance market are Metlife, Unika, and TAS. The leaders in the accident insurance market are "Kredo", "Alfa Insurance," and "PZU Ukraina". The constructed forecast was carried out using absolute growth and growth rate. The obtained result of the estimates allows us to conclude that in 2020 there will be a gradual increase in the volume of insurance premiums and payments in the personal insurance sector.

References

1. Botvina N.O. (2016) Stan ta tendentsiyi finansovoyi bezpeky u strakhovomu sehmenti Ukrayiny. Biznes-navihator, № 1 (38), Pp. 52-57.

2. Hrynchyshyn Ya. M., Prokopyuk A. V. (2017) Stan ta perspektyvy rozvytku strakhovoho rynku Ukrayiny. Molodyy vchenyy. – № 3. – Pp. 622-626.

3. Klepikova O. A. (2013) Modeling of marketing strategy of an insurance company. Bulletin of the Kiev National University named after. T. G. Shevchenko Economy. № 6 (147). P. 55—60. 2.

4. Klepikova O. A. (2013) Modeling of marketing strategy of an insurance company. Bulletin of the Kiev National University named after. T. G. Shevchenko Economy. № 6 (147). P. 55—60. 2.

5. Malikova I. P. (2017) Otsinka kontsentratsiyi strakhovoho rynku Ukrayiny,yiyi zv″yazok z protsesamy monopolizatsiyi ta konkurentsiyi. Naukovyy visnyk Khersons′koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky ». – Vol. 23. Part 3. – Pp. 76-79.

6. Muzyka O. M. Status and trends of the Ukrainian insurance market development. Collection of scientific and technical works of NLUU. Lviv. 2009. P. 246—255.

7. Onyshchenko V.P. (2010) Riven′ strakhovykh vyplat yak pokaznyk rozvytku strakhovoho rynku Ukrayiny / V.P. Onyshchenko, O.V. Klimchuk // Visnyk Chernihivs′koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. № 43. – P. 156–163.

8. Onyshko S. V., Shevchuk Yu. V. (2016) Problemy finansuvannya i perspektyvy rozvytku medychnoho strakhuvannya v Ukrayini. Intelekt XXI. – № 5. – Pp.158-162.

9. Philipenko A. V., Olvinska Yu. V. (2018) Porivnyal′nyy analiz medychnoho strakhuvannya v krayinakh svitu. Statystyka – instrument sotsial′no-ekonomichnykh doslidzhen′: mater. konf. – Odesa, ONEU.– Pp. 91-97.

10. Pozdnyakova L.O. (2010) Problemy rozvytku strakhovoho rynku Ukrayiny i shlyakhy yikh rozv'yazannya v suchasnykh umovakh / L.O. Pozdnyakova // Aktual′ni problemy ekonomiky. – № 6(108). – P. 250–254

11. Reytynh strakhovykh kompaniy Ukrayiny. Forynshurer: strakhovanye. URL: https://forinsurer.com/ratings/nonlife/ 18/12/94/ (accessed: 10.03.2020).

12. Vremenko L. V., Derkach K. I. (2019) Suchasni tendentsiyi rozvytku konkurentsiyi ta monopolizatsiyi na vitchyznyanomu strakhovomu rynku. Biznes Inform. № 3. Pp. 358–364.

13. Zhuravka O. S., Pakhnenko O. M., Sukhomlyn A. A. (2019) Doslidzhennya kontsentratsiyi ta konkurentsiyi na strakhovomu rynku Ukrayiny. Visnyk Sums′koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomika». № 1. Pp. 26–35.

14. Zolotarova O. V. (2017) Klyuchovi tendentsiyi ta priorytety rozvytku rynku strakhovykh posluh v Ukrayini. Ekonomika i derzhava. № 11. Pp. 413–420.

Надійшла / Paper received : 01.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-36

ЧЕРВ'ЯК А. В.
ORCID 0000-0002-2747-4041
e-mail: anncharviak@gmail.com
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ

Досліджено питання актуальності забезпечення на достатньому рівні економічної безпеки фінансово-кредитної установи. Сформульовано теоретичний підхід до розуміння поняття економічної безпеки фінансово-кредитної установи через сприйняття її здатності протидіяти загрозам. Досліджено погляди науковців на питання формування системи захисту установи та розробки комплексу заходів з дослідження рівня економічної безпеки фінансово-кредитної установи. Сформовано компонентну методику оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи. Наведено та аргументовано актуальність застосування наведеної методики з урахуванням необхідності аналізу не лише фінансових показників (які не зменшуються у своїй вагомості) але й використання результатів аналізу інформаційного забезпечення та людського капіталу. Проаналізовано необхідність застосування та використання в роботі як кількісних показників аналізу роботи фінансово-кредитної установи так і якісних індикаторів. Аргументовано важливість перевірки достовірності інформації під час проведення методики оцінювання та зосередження уваги на адекватності політики установи стосовно клієнтів та працівників установи, що передбачає необхідність забезпечення відповідних мов праці. У методиці оцінки економічної безпеки надано визначення показника інформаційної достовірності та його вагову складову у формуванні сумарного результату оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи.

Ключові слова: методика оцінювання; економічна безпека; стабільність; фінансово-кредитна установа.

ANNA CHERVIAK
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

METHODS OF ASSESSING THE FINANCIAL INSTITUTIONS ECONOMIC SECURITY

The development of the national economy directly depends on the economic security of financial institutions. The activities of financial institutions are associated with the consolidation of market participants, while operating in a constant environment of risk. The provision of financial services and ensuring their implementation at a high level sets the institution the task - to ensure the appropriate level of its economic stability.

Financial and credit institutions have a fairly extensive customer base and terms of service. Given the fierce competition in the market, financial institutions must meet not only legal requirements but also the needs of customers. Only an economically stable financial institution with a sound economic policy will be attractive to the client and competitive.

The permanent increase in the number of threats to the economic security of financial institutions requires management to create an effective methodology for assessing economic

The question of the relevance of ensuring an adequate level of financial institution`s economic security has been studied. A theoretical approach to understanding the concept of financial institution`s economic security through the perception of its ability to counter threats is formulated. The views of scientists on the formation of a system of protection in the state and the development of a set of measures to study the level of economic security of financial institutions. Has been formed as a component methodology for assessing economic security. The relevance of the application of the above methodology is given and argued, taking into account the need to analyze not only financial indicators (which do not decrease in importance) but also the use of the results of the analysis of information support and human capital. The necessity of application and use in work of both quantitative indicators of the analysis of financial institution work and qualitative indicators analyzed. The importance of verifying the accuracy of information during the evaluation methodology and focusing on the adequacy of the institution's policy towards customers and employees of the institution, which provides for the need to ensure appropriate languages. The method of economic security assessment provides a definition of the indicator of information reliability and its weight component in the formation of the total result of economic security assessment.

Keywords: evaluation methodology; economic security; stability; financial and credit institution.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток національної економіки напряму залежить від економічної безпеки фінансово-кредитних установ. Діяльність фінансово-кредитних установ пов'язана із консолідацією учасників ринкових відносин, здійснюючи при цьому свою діяльність у постійному середовищі ризику. Надання фінансових послуг та забезпечення здійснення їх на високому рівні ставить перед установою завдання – забезпечення належного рівня своєї економічної стабільності.

Фінансово-кредитні установи мають досить розгалужену клієнтську базу і умови надання послуг. Враховуючи жорстку конкуренцію на ринку, фінансово-кредитні установи мають відповідати не лише законодавчим вимогам але й потребам клієнтів. Лише економічно стабільна фінансово-кредитна установа, з виваженою економічної політикою буде привабливою для клієнта та конкурентоздатною.

Перманентне зростання кількості загроз економічній безпеці фінансово-кредитних установ вимагає від управлінського менеджменту створення дієвої методики оцінювання економічної безпеки з метою виявлення та протидії дестабілізуючим факторам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи уже довгий час є об'єктом ґрунтовних наукових досліджень. Основи формування та організацію комплексної системи економічної безпеки фінансово-кредитних установ розглядають Мельник С. І. [1], Яременко С. М. [2], Дудченко Н. В.[3], Барановський О.І. [4] простежує залежність соціальної сфери й господарського комплексу від адекватної оцінки рівня безпеки установи, питанням конкретизації її складових займалися Прокопенко Н.С., Виклюк М.І [5]. Питання особливості забезпечення економічної фінансово-кредитної установи, з точки зору аналізу фінансової складової, розглянуто у праці Онищенка В.О. [6], проблематиці забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитних установ присвячені дослідження Мєшко О., Іванець В. [7], ключовим фактором, який створює загрози економічній безпеці, за підходом Волкової Н.І., Худолій Ю.С. [8] є недосконалість маркетингової політики установи, важливість дієвої системи ризик-менеджменту фінансово-кредитних інститутів аналізує Єгоричева С.Б. [9]

Виявлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Стабільна та надійна фінансово-кредитна установа відіграє важливу роль у контексті розвитку економіки країни. Їх стратегічна роль обумовлена функціями, цілями діяльності та впливом на інших суб'єктів ринку. Всі суб'єкти на ринку економічних відносин пов'язані між собою. Зважаючи на те, що фінансово-кредитні установи створюють передумови для фінансового забезпечення фізичних та юридичних осіб на ринку, навіть незначні зміни у їх економічній безпеці матимуть наслідки для всіх суб'єктів.

Актуальність питання формування методичного підходу до забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитних установ проявляється у наявності досить широко базису наукових робіт. Науковцями наведені ґрунтовні дослідження з питання організації системи забезпечення економічної безпеки кожної фінансово-кредитної установи. Проте, відсутній комплексний і водночас дієвий інструментарій із оцінювання економічної безпеки, який буде універсальним у даному питанні для усіх фінансово-кредитних установ з урахуванням специфіки їх функціонування.

Формулювання цілей статті

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності економічної безпеки фінансово-кредитної установи та розроблення дієвої методики з її оцінювання, яка буде забезпечувати комплексну оцінку економічної безпеки фінансово-кредитної установи.

Виклад основного матеріалу

Економічна безпека фінансово-кредитної установи залежить від багатьох факторів зовнішнього і внутрішнього походження. Адекватність розробленої методики оцінювання економічної безпеки установи є основою для формування своєчасних та результативних управлінських рішень з метою попередження та ліквідації наявних і потенційних загроз її діяльності.

Для формування ефективної методики оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи варто визначити саму суть економічної безпеки для запропонованого виду установ. Аналіз точок зору різних авторів [6-12] щодо змісту економічної безпеки фінансово-кредитних установ свідчить, що не існує єдиного підходу до даного поняття.

Пропонується авторський підхід до визначити поняття економічної безпеки фінансово-кредитної установи, через призму ідентифікації та протидії загрозам. Така характеристика найбільш чітко визначить мету та завдання заходів, які спрямовані на забезпечення достатнього рівня економічної безпеки фінансово-кредитної установи.

Економічної безпеки фінансово-кредитної установи – це сукупність взаємопов'язаних функціональних складових забезпечення захисту ресурсів, менеджменту та процесів діяльності фінансово-кредитної установи від негативного впливу на них загроз, раціональна композиція якої дозволяє фінансово-кредитній установі досягти високого рівня економічної безпеки.

У сучасній науковій літературі представлено широкий спектр методів аналізу результатів діяльності фінансово-кредитних установ, проте не всі вони можуть буди застосовані у методиці оцінки саме економічної безпеки фінансово-кредитної установи. Більше того, більша частина досліджень присвячена питанню дослідження банківських установ, залишаючи без уваги інших суб'єктів ринку.

Фінансово-кредитні установи здійснюють свою діяльність в умовах невизначеності, постійному коефіцієнті ризику адже якщо внутрішню структуру установи можна контролювати завдяки управлінським рішенням менеджменту установи, то зовнішнє середовище можливо лише аналізувати та здійснювати прогноз стосовно його стану у короткостроковій перспективі.

Досить широкого розповсюдження набув погляд, що фінансові результати діяльності та їх аналіз дозволить оцінити рівень економічної безпеки фінансово-кредитної установи в повній мірі [13,14]. Такий підхід є неповноцінним. Він залишає без уваги не менш важливі фактори, як рейтинговий показник установи, стан внутрішньо-корпоративного середовища роботи та інформаційне забезпечення методів аналізу. Формування методики оцінки економічної безпеки фінансово-економічної установи на основі тільки звітів є недоцільним, оскільки тоді виникає ризик маніпуляції даною інформацією в інтересах фінансово-кредитної установи.

Звісно, фінансові показники результатів діяльності є основою для аналізу та формування заходів із забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи та мають значну питому вагу в оцінці.

Проте, врахування лише їх при формуванні методики оцінювання економічної безпеки фінансово-кредитних установ буде недоцільно.

Пропонується до розгляду компонентна методика оцінки рівня економічної безпеки фінансово-кредитної установи. За авторського підходу, до компонентів методики відноситься:

1. Рейтингова оцінка фінансово-кредитної установи.
2. Індикаторний аналіз результатів діяльності фінансово-кредитної установи.
3. Аналіз динаміки змін основних показників звітності фінансово-кредитної установи.
4. Оцінка рівня соціально-психологічного задоволення працівників та клієнтів фінансово-кредитної установи.
5. Відкритість доступу до інформації фінансово-кредитної установи.

Рейтингова оцінка фінансово-кредитної установи передбачає визначення місця установи у рейтингу за результативністю роботи та тенденції до зміни, у порівнянні з попереднім періодом аналізу. За базу для формування рейтингу приймаються сумарні показник отриманого доходу та залучених коштів за аналізований період.

Індикаторний аналіз результатів діяльності фінансово-кредитної установи для розробки дієвої методики оцінки економічної безпеки полягає у використанні індикаторів аналізу діяльності фінансово-кредитної установи, з подальшим порівнянням отриманих результатів з нормативним значенням. Даний компонент дозволить здійснити кількісний аналіз результатів діяльності, визначити відхилення індикатора від норми і відповідно здійснити націлений аналіз (аналіз спрямований на визначення причин відхилення отриманого значення показника від нормативного) для виявлення причинно-наслідкового зв'язку.

Таблиця 1

Індикатори для оцінки результатів діяльності фінансово-економічної безпеки

№	Індикатор	Оптимальне значення
	Ефективність роботи банку	≥1
	Коефіцієнт відношення кредитів та зобов'язань	0,7
	Коефіцієнт достатності капіталу	≥ 10%
	Питома вага виданих кредитів в активах, %	70%
	Коефіцієнт поточної ліквідності	0,7
	Коефіцієнт загальної ліквідності	2
	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	20%
	Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	<1

*запропонований перелік автором

Аналіз динаміки змін результатів діяльності фінансово-кредитної установи, як складової компоненти у методиці оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи, складається з двох частин: аналізу основних статей балансу та результату про фінансові результати.

При оцінці рівня соціального та морального задоволення клієнтів та співробітників фінансово-кредитної установи використовується метод опитування. Це якісний показник, який не дає конкретних числових даних в результаті. Але даний підхід актуальний в аналізі різних структурних підрозділів установи та клієнтів різної приналежності. Метод опитування клієнтів дозволить визначити їх відношення до фінансово-кредитної установи, рівень співпраці та культури спілкування працівників з клієнтами. Опитування працівників фінансово-кредитної установи дозволить визначити їх відношення до установи, рівень відповідальності, обізнаності в роботі свого підрозділу та фінансово-кредитної установи в цілому. Застосування методу опитування відноситься до внутрішнього механізму забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи, а його актуальність та необхідність проявляється у наступному:

велика кількість фінансово-кредитних установ, а відтак напружена конкурента боротьба змушує установи використовувати всі можливі методи для того, щоб клієнт залишався задоволеним і у нього не було необхідності розглядати інші фінансово-кредитні установи;

недобросовісна поведінка та нехтування посадовими обов'язками працівників фінансово-кредитної установи завдає шкоди морально-стійкому середовищу роботи працівників та призводить до витоку конфіденційної інформації, що шкодить репутації банку та несе за собою збитки;

опитування різної категорії клієнтів та співробітників дозволить визначити проблематичні аспекти в роботі персоналу, співставити їх і дійти до логічного висновку з метою впровадження управлінських рішень.

При аналізі компоненту рівня соціально-психологічного задоволення клієнтів та співробітників фінансово-кредитної установи доцільно окрім якісного аналізу використати в роботі кількісні показники. Для відображення внеску адміністрації фінансово-кредитної установи у забезпечення належного рівня соціально-психологічного розвитку пропонується використовувати в роботі коефіцієнти наведені в таблиці 2.

Відкритість доступу до інформації фінансово-кредитної установи являється якісним показником. Він показує доступність інформації для клієнтів та інвесторів, наскільки складно отримати загальну інформацію про фінансово-кредитну установу (кількість працівників, підрозділи, контактні дані та інші) та інформацію звітного характеру, яка містить в собі результати діяльності фінансово-кредитної установи. Актуальність відкритості до інформації проявляється у тому, що коли установа відповідає всім вимогам

чинного законодавства, чітко і зрозуміло проводить свої розрахунки та виплати, то інформація призначена для загального оприлюднення буде у вільно доступі та вчасно оновлена.

Таблиця 2

Коефіцієнтний аналіз соціально-психологічного рівня розвитку фінансово-кредитної установи

Коефіцієнт	Розрахунок	Значення
К1 - Коефіцієнт власних інвестицій	Інвестиції у інформанійно-технічне оснащення/Загальні інвестиції	Характеризує рівень зацікавленості установи у розвитку
К2 - Коефцієнт інвестиційної привабливості	Залучені інвестиції в інформаційну систему/Загальний обсяг залучених інвестицій	Рівень інвестиційної привабливості
К3 - Коефіцієнт рівня кваліфікації персоналу	Кількість працівників/Фінансування курсів підвищення кваліфікації	Показує зацікавленість установи у розвитку власного персоналу без втручання сторонніх фахівців
К4 - Коефіцієнт інформаційної грамотності персоналу	(Кількість працівників які успішно пройшли тестування/Загальна кількість працівників) *100%	Рівень кваліфікації працівників

*складено автором

Аналіз кожного компоненту дозволяє сформувати шкалу отриманих балів.

Розподіл балів за компонентної методики оцінки рівня економічної безпеки фінансово-кредитної установи наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл балів за компонентною методикою

Компонент	Характеристика	Бал
Рейтингова оцінка фінансово-кредитної установи	Знаходиться у першу половину рейтингу і має тенденцію до підвищення місця у ньому	1
	Знаходиться у другій половині рейтингу і має тенденцію до зниження місця у ньому	0
Індикаторний аналіз результатів діяльності фінансово-кредитної установи	5 із 7 індикаторів у межах норми	1
	4 із 7 індикаторів знаходяться у межах норми	0
Аналіз динаміки змін основних показників звітності фінансово-кредитної установи	Тенденція до збільшення відповідних показників фінансової звітності, без наявних різких змін у динаміці	1
	Тенденція до зниження відповідних показників фінансової звітності, з наявністю різких змін у динаміці	0
Оцінка рівня соціально-психологічного задоволення працівників та клієнтів фінансово-кредитної установи	Працівники та клієнти задоволені роботою фінансово-кредитної установи, присутнє фінансування для 3х із 4х зазначених коефіцієнтів.	1
	Працівники та клієнти незадоволені роботою фінансово-кредитної установи, немає фінансування зазначених коефіцієнтів.	0
Відкритість доступу до інформації фінансово-кредитної установи	Інформація у вільному доступі	1
	Складно отримати будь-які дані про установу	0

До кожного компоненту розроблена власна система показників та коефіцієнт інформаційної достовірності. Коефіцієнт інформаційної достовірності (Кд) – це коефіцієнт, який характеризує залежність компонентного складника методики оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи від достовірності інформації, за якою здійснюється аналіз.

Таблиця 4

Значення коефіцієнту інформаційної достовірності

Джерела інформації	Значення Кд
Інформація яка наведена в офіційних фінансових звітах, у звітах контролюючого органу (НБУ) та результатах інших офіційних статистичних організацій	1
Інформація отримана від ненадійних джерел, яка не має підтвердження чи базується на об'єктивному сприйнятті сторонніх осіб	0,5

Відповідно до запропонованої системи, методика оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи має наступну логічну структуру (рис. 1)

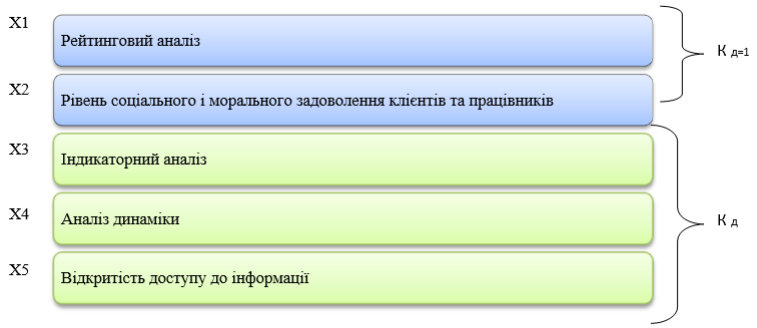

Рис.1. Логічна структура компонентної методики оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи

Відповідно до наведеної логічної структури представимо формулу, за якою буде здійснюватися оцінка економічної безпеки фінансово-кредитної установи за компонентної методики.

$$y = \sum X_n * К_д + \sum X_n * К_{д=1} \quad (1)$$

у – рівень економічної безпеки;

$К_д$- коефіцієнту інформаційної достовірності;

$К_{д=1}$- коефіцієнту інформаційної достовірності, який має базове значення 1;

Xn – кількісний результат аналізу структурних компонентів.

У результаті проведеного аналізу фінансово-кредитна установа може отримати один з трьох варіантів рівня економічної безпеки:

- високий рівень економічної безпеки фінансово-кредитної установи – сумарне значення 4-5 балів;
- достатній рівень економічної безпеки фінансово-кредитної установи – сумарне значення 3-4 бали;
- низький рівень економічної безпеки фінансово-кредитної установи – сумарне значення менше 2-х балів.

Представлена компонентна методика оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи є комплексною, оскільки передбачає застосування не лише показників фінансової діяльності, але й інших структурно важливих якісних та кількісних елементів. Ще одним ключовим моментом методики є поєднання у системі різних видів аналізу: індикаторний, метод опитування, порівняння та аналізу динаміки змін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи на високому рівні є основою для її стабільної діяльності, інвестиційної привабливості та здатності реагувати на виклики зовнішнього й внутрішнього походження без суттєвих зрушень у цілісності роботи.

Представлена компонентна методика оцінки економічної безпеки фінансово-кредитної установи є комплексною та універсальною у застосуванні та враховує важливий фактор на сучасному етапі інформатизації суспільства, як попередження маніпулюванням інформацією.

Дієва методика оцінки та забезпечення економічної безпеки фінансово-кредитної установи передбачає постійне вдосконалення, відповідно до викликів сучасності. Адже, нові процеси, системи та методи надання послуг прямо впливають на виникнення нових видів загроз та деструктивних впливів на діяльність установи.

Література

1. Мельник С. І. Сучасні підходи до моделювання системи економічної безпеки комерційного банку / С. І. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.16. – С. 357–363.

2. Яременко С. М. Організація комплексної системи економічної безпеки банку / С. М. Яременко // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 25. – С.429–439.

3. Дудченко Н. В. Сутність, структура та складові системи економічної безпеки банківських установ [Електронний ресурс] / Н. В. Дудченко, С. П. Міхно. // Ефективна економіка. – 2013. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_39.

4. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема ви- міру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. –2006. – № 1. – С. 7–25.

5. Прокопенко Н.С. Складові безпеки банківської діяльності / Н.С. Прокопенко, М.І. Виклюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.1. – С.302–308.

6. Onyshchenko V. O. Peculiarities of ensuring economic bank security in terms of financial instability / V. O. Onyshchenko, Y. S. Khudolii, A. V. Chervjak // Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – 2016. – Том 1, № 20. – С. 4 –12.

7. Мєшко О. Безпека діяльності кредитних спілок / Мєшко О., Іванець В. // Сіверян. літопис. – 2006. – № 6. – С. 133-135.

8. Volkova N. Estimating credit risks impact on economic security of a bank / Nelia Volkova, Valeria Volkova, Yuliia Khudolii // Akademia Zarządzania Politechnika Białostocka. – 2017. - №1. – С. 108–123.

9. Єгоричева С.Б. Участь банків у забезпеченні інноваційного розвитку регіональної економіки / С.Б. Єгоричева, О.В. Шиндер // Науковий вісник PUET: Economic Sciences. – 2014. – № 6(68). – С. 190 – 196.

10. Стрельбицька Л.М. Банківське безпекознавство : навч. посібн. / Л. М. Стрельбицька, М. П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. Нац. акад. СБУ, Унів. економіки та права «КРОК». – К. :Вид-во «Кондор», 2007. – 602 с..

11. Зубок М. І. Безпека банків: навч.посіб. / М. І. Зубок. – К.: КНТЕУ, 2002.– 306 с..

12. Штаєр О. М. Напрями забезпечення та основні складові економічної безпеки банку / О.М. Штаєр // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 263–270.

13. Мойсеєнко І.П., Мартинюк О.А. Методика діагностики рівня економічної безпеки банку / І.П. Мойсеєнко, О.А. Мартинюк // Економічні науки: збірник праць. – 2012. – № 8. – С. 35–42.

14. Франчук В.І. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку / В.І. Франчук, С.І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія еконо- мічна. – 2012. – Вип. 1. – С. 48–58.

Reference

1. Melnyk S.I. Modern approaches to modeling the system of economic security of a commercial bank / S.I. Melnyk // Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. - 2013. – Vip. 23.16. – P. 357–363.

2. Yaremenko S.M. Organization of a comprehensive system of economic security of the bank / S.M. Yaremenko // Formation of a market economy. – 2011. – № 25. – P.429–439.

3. Dudchenko N.V. The essence, structure and components of the system of economic security of banking institutions [Electronic resource] / N.V. Dudchenko, S.P. Mikhno. // Effective economy. – 2013. – № 4. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_39.

4. Baranovsky O.I. Banking security: a problem you measure / O.I. Baranovsky // Economics and Forecasting. –2006 - № 1. – P. 7–25.

5. Prokopenko N.S. Components of security of banking activities / N.S. Prokopenko, M.I. Exception // Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. – 2014. – Vip. 24.1. – P.302–308.

6. Meshko O. Security of credit unions / Meshko O., Ivanets V. // Severyan. chronicle. – 2006 – № 6. – P. 133–135.

7. Onyshchenko V. O. Peculiarities of ensuring economic bank security in terms of financial instability / V. O. Onyshchenko, Y. S. Khudolii, A. V. Chervjak // Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – 2016. – Том 1, № 20. – С. 4 –12.

8. Volkova N. Estimating credit risks impact on economic security of a bank / Nelia Volkova, Valeria Volkova, Yuliia Khudolii // Akademia Zarządzania Politechnika Białostocka. – 2017. - №1. – С. 108–123.

9. Yehorycheva S.B. Participation of banks in ensuring the innovative development of the regional economy / S.B. Yehorycheva, O.B. Schinder // Scientific Bulletin PUET: Economic Sciences. – 2014. – № 6 (68). – P. 190 – 196.

10. Strelbitskaya L.M. Banking security: textbook. manual / L.M. Strelbytska, M.P. Strelbytsky, V.K. Gizhevsky. Nat. acad. SBU, Univ. economics and law "STEP". - К.: Вид-во «Кондор», 2007. – 602 с.

11. Zubok M.I. Security of banks: textbook. / M.I. Tooth. - К .: КНТЕУ, 2002.– 306 с ..

12. Steyer O.M. Directions of provision and main components of economic security of the bank / O.M. Steyer // European vector of economic development. – 2011. – № 2. – P. 263–270.

13. Moiseenko I.P. Methodology for diagnosing the level of economic security of the bank / I.P. Moiseenko, O.A. Martyniuk // Economic sciences: collection of works. – 2012. – № 8. – P. 35–42.

14. Franchuk V.I. Scientific and methodological approaches to assessing the level of economic security of a commercial bank / V.I. Франчук, C.I. Melnyk // Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is economical. – 2012. – V.1 - P. 48–58.

Надійшла / Paper received : 16.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.221.264
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-37

КОЛОМІЄЦЬ Г. Б.
ДВНЗ «Київський економічний національний університет імені Вадима Гетьмана»

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ІГОР В ОПОДАТКУВАННІ ЯК СФЕРІ УЗГОДЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ І ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ

В роботі наведено результати дослідження застосування теорії ігор в оподаткуванні як можливість виявлення узгодження суспільних, в особі держави, та приватних, в особі платників податків, інтересів.

Ключові слова: оподаткування, узгодження інтересів, теорія ігор.

GANNA KOLOMIIETS
Vadym Hetman Kyiv National University of Economics

APPLICATION OF GAME THEORY IN TAXATION AS A SPHERE OF COORDINATION OF PUBLIC AND PRIVATE INTERESTS

Taxation as a sphere of interaction of public and private interests is a multifaceted process with a complex management mechanism. The complexity of the taxation process is due to the antagonistic interests of the participants in the subjects of tax relations - society in the face of the state as its authorized institution and taxpayers. On the one hand, the growth of government spending requires the greatest socialization of the country's financial resources through taxes, on the other - the tax burden has an upper limit, which is determined by the financial capabilities of the taxpayer. Therefore, any changes in tax legislation in one way or another are reduced to solving the problem of interaction between the state and the taxpayer. The study of antagonistic interests and the possibility of their coordination - the key to sustainable development of the tax system and the state as a whole.

Tax relations are an active, dynamic system that changes over time. Participants in this system nominate active agents who have their own interests, the ability to formulate goals and choose how to achieve them, based on the relevant circumstances and available resources. That is, the agent behaves strategically: he can deliberately pass distorted information to other agents, evade certain undesirable actions, offer other agents compensation for the implementation of strategies beneficial to him. Interacting active agents form active and dynamic systems.

The current state of development of social and economic relations requires the coordination of the interests of economic agents. The application of game theory in the modeling of economic processes and, in particular, in tax relations makes it possible to assess trends and directions of harmonization of public and private interests, which is the key to sustainable development of the state.

Key words: taxation, coordination of interests, game theory.

Постановка проблеми. Оподаткування, як сфера взаємодії суспільних і приватних інтересів представляє собою багатогранний процес зі складним механізмом управління. Складність процесу оподаткування обумовлена саме антагоністичними інтересами учасників суб'єктів податкових відносин – суспільства в особі держави як його уповноваженого інституту і платників податків. З одного боку, зростання державних витрат вимагає найбільшою мірою усуспільнення фінансових ресурсів країни через податки, з іншого – податковий тягар має верхню межу, що визначається фінансовими можливостями платника податків. Тому будь-які зміни в податковому законодавстві так чи інакше зводяться до вирішення проблеми взаємодії держави і платника податків. Дослідження антагоністичних інтересів та можливість їх узгодження – запорука сталого розвитку податкової системи та держави в цілому.

Аналіз останніх джерел. Дослідженням інтересів економічних агентів, їх ролі в суспільстві та їх взаємодії досліджувалися в роботах таких видатних вчених як Г. Гегель, І. Кант, А. Сміта, К. Маркс, Ф. Енгельс, П. А. Гольбах, Дж. С. Мілль, Н. Маккіавелі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Р. Коуз, А. Лернер, А. Пігу. Багато уваги вивченню взаємодії суспільних і приватних інтересів приділяють сучасні дослідники – Л. Абалкін, В. Агеєв, В. Вернадський, Б. Гершкович, Р. Євстігнєєв, А. Здравомислов, Г. Зінченко, В. Радаєв, та інші.

Вітчизняні ж науковці пішли далі у вивченні взаємовідносин між суспільними і приватними інтересами. Якщо науковці-основоположники досліджували антагонізм інтересів економічних агентів, то науковці сучасники приділяють увагу можливості та шляхи узгодження суспільних і приватних інтересів. Так А.Данілов і Т.Паєнтко [1] розглядають оподаткування як сферу взаємовідносин суспільних та приватних інтересів в якості гри з можливістю досягнення узгодженого рішення. Для досягнення узгодженості науковцями пропонується використати теорію ігор.

Використання теорії ігор з метою аналізу взаємовідносин держави, як уповноваженого інституту суспільних відносин і суб'єктів господарювання дозволяє виявити їх нові якості як гравців і властиві їх взаємовідносинам тенденції. Взаємовідносини держави та бізнесу - це свого роду різні види ігор, які здійснюються ними в різних сферах взаємодії: сфері виробництва, обігу, в реальному і монетарному секторах економіки, в галузях і на рівнях господарювання, на національних і світових ринках. В світовій практиці застосування теорії ігор до економічних ситуацій, в яких прийняття господарських рішень здійснюється в умовах невизначеності, вивчали Фон Нейман Дж, О. Моргенштерн [2], Д. Норт, Дж. Стиглиц, О. Уильямсон, Дж.Неш та багато інших науковців.

За словами А.Шиян, теорія ігор застосовується в економіці не тільки до моделювання задач організації промисловості, але і взагалі практично до кожного завдання. Так, сьогодні на мікрорівні – це

математичні моделі торгів і аукціонів, виробнича поведінка фірм тощо, а на макрорівні – моделі конкуренції країн і торгова політика держав, монетарна політика [3], податкові відносини. У вітчизняній практиці дослідження прикладного характеру методології проблем податкових відносин носять поодинокий характер (А.Шиян, Ю. Іванов, І. Майбуров [4], А. Чухно [5]) і залишають широке поле для дослідження.

Метою роботи є: дослідження застосування теорії ігор в податкових відносинах та узгодженні суспільних та приватних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Податкові відносини представляють собою активну, динамічну систему, яка змінюється в часі. Учасниками цієї системи висувають активні агенти, які мають власні інтереси, здатність до формулювання цілей та вибору способу їх досягнення, виходячи з відповідних обставин та наявних ресурсів. Тобто, агент веде себе стратегічно: може навмисне передавати спотворену інформацію іншим агентам, ухилятися від виконання певних небажаних дій, пропонувати іншим агентам компенсацію за виконання вигідних для нього стратегій. Взаємодіючі активні агенти утворюють активні і динамічні системи. До таких систем прийнято застосовувати декілька різновидів теорії ігор (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Типи ігор та їх призначення

Ознака гри	Типи ігор	Характеристика		Сфера використання	Форма гри
1	2	3		4	5
За групуванням гравців	Кооперативні	Унікальні	Гравці можуть об'єднуватися в групи, взявши на себе певні зобов'язання перед іншими гравцями і координуючи свої дії	Застосовується в сферів моделювання поведінки соціально-економічних систем. Частіше зустрічаються ігри з багатьма гравцями. Соціологія, психологія, політика	Концепція «Рівновага Неша», «Дилема ув'язнених», «Полювання на оленя»,
		Популяційні			
		Ігри які повторюються			
	Некооперативні	Позиційна форма	Кожен гравець грає сам за себе		
		Нормальна форма			
За рівністю стратегій	Симетричні	Гра буде симетричною тоді, коли відповідні стратегії у гравців будуть рівні, тобто мати однакові платежі. Інакше кажучи, якщо гравці можуть помінятися місцями і при цьому їх виграші за одні й ті ж ходи не зміняться.		Застосовується в сфері моделювання поведінки соціально-економічних систем: - аукціони, моделі монополії і олігополії, ринки і багато іншого.	«Дилема ув'язненого», «Полювання на оленя», «Яструби і голуби», «Бототто»
	Несиметричні	Гра несиметрична тоді, коли відповідні стратегії у гравців будуть різні, тобто вони матимуть різні платежі		Застосовується в сфері моделювання поведінки соціальних систм - біологія	«Ультиматум» або «Диктатор»
За обмеженням на суму виграшу	З нульовою сумою	Гравці не можуть збільшити або зменшити наявні ресурси, або фонд гри. В цьому випадку сума всіх виграшів дорівнює сумі всіх програшів при будь-якому ході		Соціальна сфера – торгівля	«Полювання на оленя», «Бототто»
	З довільною сумою	В іграх з ненульовою сумою виграш якогось гравця не обов'язково означає програш іншого, і навпаки. Результат такої гри може бути менше або більше нуля		Економічні ігри - аукціони, моделі монополії і олігополії, ринки і багато іншого; війна	«Модель Бертрана»
За порядком дій (за можливістю повторів)	Паралельні (одноразові)	В паралельних іграх гравці ходять одночасно, або вони не обізнані про вибір інших до тих пір, поки всі не зроблять свій хід.		Застосовується в сфері моделювання поведінки соціальних систм - біологія	«Полювання на оленя», «Бототто»
	Послідовні (динамічні)	У послідовних, або динамічних, іграх учасники можуть робити ходи в заздалегідь встановленому або випадковому порядку, але при цьому вони отримують деяку інформацію про попередні діях інших		Часто використовуються для моделювання керування неживими об'єктами, біологія	УСПІ-модель (узгодження суспільних і приватних інтересів), «Ультиматум»
За рівнем інформованості	Гра з повною інформацією	Учасники знають всі ходи, зроблені до поточного моменту, так само як і можливі стратегії супротивників, що дозволяє їм передбачити подальший розвиток гри .Повна інформованість означає, що відсутні всі інші види невизначеності, окрім невизначеності ігрової (зумовленої можливістю вибору гравцями своєї стратегії).		В міжнародних відносин ігри з неповною інформацією використовуються стосовно до: 1) політиці стримування і кризового реагування; 2) угодами з контролю над озброєннями; 3) дворівневому (внутрішній і міжнародний) процесу прийняття рішень; 4) формування міжнародних альянсів; 5) міжнародного лідерства.	«Дилема ув'язненого» або «Порівняння монет»
	Гра з не повною інформацією	Досить лише знання всіх доступних суперникам стратегій, знання всіх їх ходів необов'язкові.			«Ультиматум», «Багатоніжка», «Ігри з природою», «Полювання на оленя», «Бототто»
За завершеністю	Ігри з нескінченним числом кроків	Гра, здатна тривати нескінченно довго. Причому переможець і його виграш не визначені до закінчення всіх ходів. Полягає не в пошуку оптимального розв'язку, а в пошуку хоча б виграшної стратегії		Гра носить суто теоретичний характер	«Полювання на оленя»

1	2	3	4	5
Диференціальні	Дискретні ігри	Мають дискретну множину результатів гри	Теорія оптимізації, техніка, технології, фізика	«Ультиматум» «Полювання на оленя»
	Безперервні ігри	Ігри допускають неперервну множину результатів		
Метаігри		Ігри, результатом яких є набір правил для іншої гри	Універсальні	-----

Одній грі можуть бути притаманні декілька ознак. Наприклад, одна гра може бути послідовною, з повною інформацією, нескінченною кількістю кроків і бути дискретною. Так само і одну й ту ж саму соціально-економічну задачу часто можна представити у вигляді різних ігор. Задачею дослідника у цьому випадку є перш за все обґрунтування форми представлення гри, а вже потім концепції її рішення.

Для формулювання завдання в ігровій постановці необхідно послідовно розробити і реалізувати наступні етапи:

1. Визначити учасників гри і їх стратегій. На цьому етапі аналізується умова задачі (наприклад, оптимізація оподаткування), виділяються учасники гри, і розкривається суть взаємин між ними (конфліктів або взаємного партнерства, співпраці). Визначення стратегій гравців вважається в теорії ігор процесом багато в чому неформальним. Для виділення стратегій кожного гравця необхідно знати його кінцеві цілі і способи їх досягнення.

Якщо мова йде про конфлікти гравців (антагоністичні гри), то мети їх протилежні і виграш одного означає програш іншого, тобто це матричні гри з нульовою сумою.

2. Визначення виграшів гравців при використанні кожної стратегії. Тут важливим є те, що виграші (платежі) мають кількісне вираження і є показниками ступеня досягнення цілей відповідного гравця. Розміри виграшів визначаються при поєднанні різних стратегій гравців. Як приклад розглядаються взаємини держави і платників податків при виборі оптимального варіанту оподаткування.

3. Подання матриці виграшів (платежів) в нормальній формі. Подання здійснюється шляхом внесення знайдених значень виграшів (платежів) в матрицю.

Аналізуючи можливість застосування теорії ігор в оподаткування, потрібно дослідити, яка саме форма гри підходить для аналізу впливу зміни ставки певного податку. Держава являється монополістом державних послуг і зацікавлена в збільшенні прибутку. Платники податків – зацікавлені в отриманні державних послуг і, в більшості своїй, не можуть від них відмовитися. При цьому платники податків схильні до економії, збільшення своїх прибутків та зменшення або ухилення від оподаткування. Держава зманюючи ставку податку впливає на податкове навантаження, що викликає антагонізм суспільних і приватних інтересів. За таких умов дієвим буде застосування концепції «Рівноваги Неша» з правилом прийняття рішень «Мінімакс»[1] для розрахунку можливих ризиків. Рівновага Неша – набір стратегій в грі для двох і більше гравців, в якому жоден учасник не може збільшити виграш, змінивши свою стратегію, якщо інші учасники свої стратегії не змінюють. На основі «Рівноваги Неша» за допомогою платіжної матриці[2] обирається найбільш вигідний варіант податкової ставки з урахуванням мінімізації ризиків та врахуванням інтересів економічних агентів.

Аналогічно обґрунтуємо форму представлення гри для розрахунку податкового тягаря та моделювання поведінки платника податку. По відношенню до держави платник податку заходиться в полі неповної інформації. Це не кооперативна гра, так як мова йде про розрахунок для конкретного платника податку. Це не симетрична гра, так як гравці виконують різні дії. Це гра, на відміну від попередньої, не з нульовою сумою, тому що весь виграш може пропасти. Це паралельна гра, платник податку не обізнаний про вибір держави до тих пір, поки вона не зробить свій хід. Це гра з неповною інформацією, так як платник податків не володіє повною інформацію про дії держави та не може на них вплинути. Це гра з не нескінченною кількістю кроків. Це дискретна гра, тому що число дій обмежено. Таким чином ми обираємо форму гри «Ігри з Природою»[3]. При розрахунку платіжної матриці варто враховувати Критерій Байеса, Критерій Вальда, Критерій Севіджа і Критерій Гурвіца (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Критерії ризиковості в грі «Ігри з Природою» та їх характеристики

Критерій	Характеристика критерія
Критерій Байеса	Максимізується середній виграш а або мінімізується середній ризик
Критерій Вальда	В найгірших умовах гарантує максимальний виграш, орієнтує статистику на самі несприятливі стану природи, тобто цей критерій виражає песимістичну оцінку ситуації
Критерій Севіджа	Критерій мінімального ризику рекомендує ться вибирати в якості оптимальної стратегії ту, при якій величина максимального ризику мінімізується в найгірших умовах, орієнтує статистику на самі несприятливі стану природи, тобто цей критерій виражає песимістичну оцінку ситуації
Критерій Гурвіца	Критерієм песимізму – оптимізму, чим гірше наслідки помилкових рішень, тим більше бажання застрахуватися від помилок, тим у ближче до 1

[1] *Правило «Мінімакс» – правило прийняття рішень, яке використовується в теорії ігор, теорії прийняття рішень, дослідженні операцій, статистики та філософії для мінімізації можливих втрат з тих, які особі, що приймає рішення, не можна запобігти при розвитку подій за найгіршим для нього сценарієм.*

[2] *Статистичний метод прийняття рішень, що допомагає керівнику вибирати з можливих альтернатив*

[3] *Матричні ігри з урахуванням останнього типу невизначеності називаються «Іграми з природою».*

Результатом кожного розрахунку є знаходження сідлової точки. Тобто, якщо верхня і нижня ціна гри однакова, то вважається, що матрична гра має сідлову точку. Вірно і зворотне твердження: якщо матрична гра має сідлову точку, то верхня і нижня ціни матричної гри однакові. Відповідний елемент одночасно є найменшим в рядку і найбільшим в стовпчику і дорівнює ціні гри. Наявність або відсутність сідлової точки дає підстави робити висновки про узгодження суспільних і приватних інтересів.

Висновки/ Сучасний стан розвитку суспільних і економічних відносин потребує узгодження інтересів економічних агентів. Застосування теорії ігор в моделюванні економічних процесів і, зокрема, в податкових відносинах дає можливість оцінити тенденції і напрямки розвитку гармонізації суспільних і приватних інтересів, що є запорукою сталого розвитку держави.

Література

1. Данілов А.Д., Паєнтко Т.В. Теорія ігор в методології дослідження // Бізнесінформ. – 2011. - № 7(2). С.126-128

2. Фон Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение / Дж. Фон Нейман.- М.: Наука, 1970. – 708с.

3. Шиян А.А. Теорія ігор: основи та застосування в економіці та менеджменті /А.А. Шиян // Навчальний посібник. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 164 с.

4. Податкова політика: теорія, методологія, інстру- ментарій: Навч. посібник / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б., д-ра екон. наук, проф. Майбурова І. А. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 492 с.

5. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення// Економіка України. – 2008. – No7. – С. 4 – 13

References

1. Danilov AD, Paentko TV Game theory in research methodology // Businessinform. - 2011. - № 7 (2). P.126-128

2. Von Neumann J., Morgenstern O. Game theory and economic behavior / J. Von Neumann.- M .: Science, 1970. - 708p.

3. Shiyan AA Game theory: basics and application in economics and management /A.A. Shiyan // Textbook. - Vinnytsia: VNTU, 2009. - 164 p.

4. Tax policy: theory, methodology, tools: Textbook. manual / Ed. Dr. Econ. Sciences, Prof. Ivanova Yu. B., Dr. of Economics. Sciences, Prof. Maiburova IA - Kh .: VD "INZHEK", 2010. - 492 p.

5. Chukhno A. Institutionalism: theory, methodology, significance // Economy of Ukraine. - 2008. - No7. - P. 4 - 13

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.48:332.14
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-38

КУРБАТОВА Т. О.
ORCID: 0000-0001-6891-443X
e-mail: t.kurbatova@macro.sumdu.edu.ua
ЖУРАВКА Ф. О.
ORCID: 0000-0001-8368-5743
e-mail: f.zhuravka@uabs.sumdu.edu.ua
РОМАНЮК Я. С.
ORCID: 0000-0003-0654-6242
e-mail: romanyukyaroslavna@gmail.com
ЛАЗІС П. М.
ORCID: 0000-0002-7346-3773
e-mail: pavel.lazis@gmail.com
Сумський державний університет

ВПЛИВ АНЕКСІЇ КРИМУ НА ТУРИСТИЧНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНУ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто важливість екологічної компоненти в формуванні туристичної привабливості регіону. Проаналізовано вплив окупації Криму на зміну якості довкілля півострова. Досліджено основні проблеми, які погіршують стан навколишнього природного середовища в регіоні та негативно впливають на його туристичну конкурентоспроможність. Однією з основних проблем є відмова від розвитку «зеленої» енергетики на користь розбудови вуглеводневої енергогенерації. Як наслідок, сьогодні енергозабезпечення Криму відбувається шляхом використання шкідливих для довкілля та клімату енерготехнологій, тоді як до його анексії уряд України активно розвивав на півострові екологічно чисту відновлювальну енергетику. Значних збитків довкіллю завдає масштабна мілітаризація регіону. Розбудова військової інфраструктури, розміщення сухопутних, повітряних і морських військових об'єктів, системне проведення військових навчань посилюють техногенне навантаження на навколишнє природне середовище туристичного півострова. Будівництво інфраструктурних об'єктів, зокрема Кримського мосту та автомагістралі «Таврида» сприяло забрудненню акваторій Чорного та Азовського морів, неконтрольованому видобутку корисних копалин, вирубці зелених насаджень та знищенню природо-заповідного фонду. Негативних наслідків довкіллю завдала техногенна катастрофа на підприємстві «Кримський титан», результатом якої стали масштабні викиди сірчистого ангідриду і хлориду водню в атмосферне повітря. Критично на якість навколишнього природного середовища впливає відсутність адекватної системи поводження з твердими побутовими відходами, що призвело до перевантаження чинних полігонів та утворення низки стихійних звалищ на території півострова. Визначено, що збереження рекреаційного потенціалу Кримського півострова, перетворення його на привабливий для світового туристичного ринку регіон вимагає реалізації ефективних заходів, спрямованих на зменшення техногенного навантаження на довкілля регіону.

Ключові слова: туризм, туристична привабливість, екологічні проблеми, анексія, Крим.

TETIANA KURBATOVA,
FEDIR ZHURAVKA,
YAROSLAVA ROMANIUK,
PAVLO LAZIS
Sumy State University

THE IMPACT OF THE ANNEXATION OF CRIMEA ON THE TOURIST ATTRACTIVENESS OF THE REGION: ENVIRONMENTAL ASPECT

The paper considers the importance of the ecological component in forming the tourist attractiveness of the region. The influence of Crimea's occupation on the change of the quality of the peninsula's environment is analysed. The main problems that worsen the state of the environment in the region and negatively affect its tourist competitiveness are studied. One of the main issues is the refusal to develop "green" energy in favour of the development of hydrocarbon power plants. As a result, today, Crimea's energy supply is carried out by using climate-damaging energy technologies, while before its annexation; the Ukrainian government was actively developing renewable energy on the peninsula. Large-scale militarization of the region causes significant damage to the environment. The development of military infrastructure, the location of land, air, and naval military facilities, the systematic conduct of military exercises increase the technogenic load on the environment of the tourist peninsula. The construction of infrastructure facilities, including the Crimean Bridge and the Tavryda highway, has contributed to the pollution of the Black and Azov Seas, uncontrolled mining, deforestation, and the destruction of nature reserves. The technogenic catastrophe at the Crimean Titan plant had negative consequences for the environment, which resulted in large-scale emissions of sulphur dioxide and hydrogen chloride into the atmosphere. The quality of the environment is critically affected by the lack of an adequate system for solid waste management, which has led to the overloading of existing landfills and the formation of many garbage dumps on the peninsula. It is determined that the preservation of the recreational potential of the Crimean peninsula, its transformation into an attractive region on the world tourist market requires the implementation of effective measures to reduce the technogenic load on the region's environment.

Key words: tourism, tourist attractiveness, environmental problems, annexation, Crimea.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Туристична привабливість регіону являє собою сукупність матеріальних і нематеріальних характеристик, що впливають на результати туристичної діяльності та визначають положення регіону на ринку туристичних послуг. На формування туристичної привабливості регіону впливає низка чинників, серед них [1, 2]: природно-географічний (географічне розташування, кліматичні умови, наявність природних заповідників, національних парків тощо); політичний (правове регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівень безпеки туристів тощо); економічний (ступінь розвитку туристичної інфраструктури, ціни на туристичні товари, послуги тощо); соціальний (рівень життя населення, демографічна ситуація тощо); культурний (кількість музеїв, бібліотек, кінотеатрів тощо); екологічний (якість навколишнього природного середовища, ризики виникнення техногенних катастроф тощо).

Серед зазначених чинників, надзвичайно важливою складовою туристичної привабливості території є стан довкілля. Зниження його якісних характеристик може призвести до втрати туристичної значущості регіону. З огляду на це, заходи, спрямовані на збереження та покращення стану навколишнього природного середовища, є обов'язковою складовою стратегій розвитку туристичного потенціалу регіонів [3].

Півострів Крим є відомим туристичним регіоном, що володіє цінними природними, культурними, історичними та рекреаційними ресурсами. Протягом багатьох років Крим був екологічно чистим курортним і туристичним центром. Однак, ситуація кардинально змінилася після анексії півострова Російською Федерацією. На сьогодні екологія півострова зазнає катастрофічних змін, що ставить під загрозу розвиток регіону як туристично привабливої дестинації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Туристична привабливість Кримського півострова в доокупаційний період досліджена в працях багатьох вітчизняних науковців зокрема Грабарєвої А.В. [4], Харічкова С.К., Воробйової О.А., Дишлового І.М. [5], Башти О. І. [6], Кравченко Л. А. [7] та інших. Основна увага приділялася вивченню специфіки природно-ресурсного потенціалу Кримського регіону, стратегічних орієнтирів та інноваційних напрямів розвитку рекреаційно-туристичної сфери Кримського півострова, проблем залучення інвестицій до кримської туристичної індустрії. Після анексії півострова фокус наукових робіт змістився в сторону досліджень впливу військової інтервенції на розвиток туристичної галузі в Криму. Останні публікації стосуються змін в географії та складі туристичних потоків [8, 9], впливу санкцій на розвиток туризму в Криму [10], перспектив та викликів розвитку туризму в Кримському регіоні [11, 12]. Однак, на сьогодні відсутні дослідження щодо впливу анексії на екологію та ландшафт півострова, які відіграють суттєву роль в туристичній привабливості регіону. З огляду на це, саме аналізу екологічної компоненти в туристичній привабливості Кримського регіону буде присвячене дане дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою даної роботи є дослідження впливу анексії Кримського півострова на якість довкілля регіону та його туристичну привабливість.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні до основних проблем, які негативно впливають на екологічну ситуацію в Криму, а відтак і на його туристичну привабливість, можна віднести:

- зміну курсу щодо розвитку «зеленої» енергетики;
- прогресуючу мілітаризацію півострова;
- реалізацію інфраструктурних об'єктів, що порушують екосистему регіону;
- техногенні катастрофи на промислових підприємствах та ризики їх виникнення;
- відсутність системи сортування на переробки твердих побутових відходів.

Відмова від масштабного розвитку «зеленої» енергетики на користь розбудови традиційних об'єктів енергетики, які базуються на спалювані викопних паливно-енергетичних ресурсів, є одним із рішень на користь забруднення атмосферного повітря викидами парникових газів. На сьогодні енергозабезпечення анексованого півострова відбувається шляхом використання шкідливих для довкілля та клімату технологій, тоді як до його окупації уряд України докладав максимум зусиль для розвитку «зеленої» енергетики на півострові.

Варто зазначити, що Кримський півострів був одним із проблемних регіонів з точки зору забезпечення електроенергією. Лише 14% потреб в електричній енергії покривалося за рахунок власних електростанцій, які для генерації енергії використовували вуглеводні, – решта надходила на півострів з материкової частини України [13]. Водночас саме півострів Крим серед інших регіонів України має найкращі кліматичні умови для освоєння потенціалу «зеленої» енергетики, сонячної та вітрової зокрема. Враховуючи, що до окупації Крим був найпопулярнішим туристичним напрямом в Україні, і усвідомлюючи важливість екологічної компоненти в його туристичній привабливості, саме територія півострова була обрана урядом країни для масштабної розбудови об'єктів відновлюваної енергетики.

Протягом 2009–2013 років у Криму була реалізована низка масштабних проєктів сонячної та вітрової електроенергетики. Так, у 2011 році було введено в експлуатацію сонячну електростанцію «Перово», яка за встановленою потужністю – 105,56 МВт – посідає 3 місце серед найбільших чинних фотоелектричних парків у Європі [14]. Електростанція зайняла територію у 200 гектарів і здатна

задовольнити потребу в електроенергії столиці Криму, міста Сімферополь. Сонячний парк «Охотніково», потужністю 85,3 МВт, також входить до числа 10 найбільших фотоелектричних парків Європи [14**Помилка! Закладку не визначено.**]. До найбільших вітроелектростанцій, які були інстальовані на півострові, належать Сакська, загальною встановленою потужністю 19 МВт, Донузлавська – 17,2 МВт та Тарханкутська – 16,6 МВт.

Загальна встановлена потужність сонячних електростанцій у Криму на кінець 2013 року становила 407,01 МВт, вітроелектростанцій − 87,7 МВт, що склало 75% та 70% відповідно від загальної встановленої потужності генеруючих потужностей «зеленої» енергетики в Україні. Сумарний обсяг згенерованої електроенергії об'єктами відновлюваної енергетики в Криму на кінець 2013 року становив 834,2 млн кВт·год, що дозволяло покривати близько 18% потреб в електроенергії півострова [13].

Варто зазначити, що стрімкий розвиток сонячної та вітрової енергетики у Криму розпочався після запровадження українським урядом високих ставок «зеленого» тарифу – спеціального підвищеного тарифу, за яким, відповідно до чинного законодавства України, закуповується я весь обсяг електроенергії, згенерований з відновлюваних енергетичних ресурсів.

Анексія Криму Російською Федерацією навесні 2014 року докорінно змінила ситуацію в області відновлювальної енергетики півострова, і вже 1.04.2014 р. було припинено роботу всіх об'єктів «зеленої» енергетики на його території. Формально їх відключили через невизначеність політичної та економічної ситуації в країні, а фактично тому, що одразу після окупації півострова уряд України відмовився від здійснення платежів для кримських генеруючих потужностей, а чинний уряд Автономної республіки Крим відмовився купувати електроенергію за високими українськими «зеленими» тарифами. У вересні 2014 року робота місцевих «зелених» електростанцій була відновлена у зв'язку дефіцитом електроенергії на півострові, однак зберегти колишній високий рівень доходів власникам електростанцій не вдалося. Для сонячних електростанцій був встановлений тариф, який був у 5 разів менше, для вітроелектростанції – у 3 рази менше, ніж вони отримували до анексії півострова, що зробило експлуатацію таких електростанцій нерентабельною.

Надалі уряд анексованого Криму не вживав будь-яких реальних дій з економічної підтримки розвитку відновлюваної енергетики, у результаті чого її розвиток був припинений. Виключенням стало завершення розпочатих до 2014 року проєктів Останкінської вітроелектростанції потужністю 25 МВт та сонячної електростанції «Николаевка» потужністю 69,7 МВт. Водночас найбільша сонячна електростанція півострова «Владиславовка» потужністю 110 МВт, будівництво якої розпочалося до анексії півострова, на сьогодні не введена в експлуатацію [15].

Встановлення російської влади в Криму призвело до зміни пріоритетів енергетичного розвитку півострова шляхом переорієнтації на розбудову об'єктів вуглеводневої енергетики та інтеграції енергетичної системи Криму до енергосистеми Російської Федерації. Так, проблема енергодефіцитності регіону була вирішена шляхом: 1) будівництва нових теплоелектростанцій на території півострова, зокрема «Таврической» та «Балаклавской», встановленою потужністю 470 МВт та 496,8 МВт відповідно; 2) збільшення встановленої потужності Сімферопольської телоелектростанції з 68 до 100 МВт; 3) будівництва Енергетичного мосту через дно Керченської протоки для з'єднання Кримської енергетичної системи з енергосистемою Російської Федерації, основним пунктом підключення та джерелом потужності якого стала Ростовська атомна електростанція [16].

Колосальних збитків екології курортного Криму завдає прогресуюча мілітаризація півострова. Варто зазначити, що з часів окупації півострова Російська Федерація суттєво посилила розміщення сухопутних, повітряних і морських військових об'єктів на території Криму, які створюють додатковий техногенний тиск на його екосистему [17]. Особливу шкоду завдають військові бази та інфраструктура, функціонування яких потребує великих обсягів прісної води. Варто зазначити, що до анексії півострова 85% потреб Криму в прісній воді забезпечувалося завдяки Північно-Кримському каналу, що з'єднує Дніпро з півостровом. Після окупації постачання води до Криму було припинено. На сьогодні її запаси поповнюються з водосховищ та підземних джерел. Масштабне використання підземних джерел обумовлює засолення ґрунту, що призводить до занепаду сільського господарства. Крім того, використання запасів прісної води на військові цілі створює серйозні загрози її дефіциту для потреб місцевого населення [18].

Руйнівних наслідків екології півострова завдають військові навчання, які, у тому числі проводяться й на територіях природних заповідників Криму. Під час таких навчань знищується місцева флора і фауна, забруднюються ґрунти, руйнуються природні ландшафти. Як наслідок, такі території на довгі роки стають непривабливими та непридатними для відпочинку. Окремим питанням є забруднення морського середовища військовими суднами, продуктами вибухів боєприпасів внаслідок проведення системних військових навчань в Керченській протоці, акваторіях бухт Севастополя, в затоках Донузлав і Сиваш [19].

Більш того, результати низки останніх дослідження засвідчують можливе нарощування ядерного потенціалу на території півострова, зокрема потенційне розміщення на території півострова тактичної ядерної зброї, установок зі збагачення урану, оновлення місць зберігання ядерних озброєнь радянського періоду поблизу Севастополя та Феодосії. Все це може спричинити забруднення довкілля радіонуклідами та посилити ризики виникнення техногенних катастроф [20].

Суттєвий негативних наслідків екологія регіону зазнала під час будівництва масштабних

інфраструктурних об'єктів на території Кримського півострова. До одного з таких об'єктів належить автомагістраль «Таврида» загальною протяжністю 250,75 кілометра, яка проходить через весь Кримський півострів і з'єднує Керч із Севастополем. Для будівництва автомобільної дороги було вирубано понад 200 тисяч дерев та кущів, у тому числі й тих, які занесені до Червоної Книги. Крім того, суттєво постраждали Кримські гори, оскільки будівництво автомагістралі обумовило стрімке збільшення кількості кар'єрів для видобутку піску і щебеню. Це, своєю чергою, не тільки змінило ландшафт півострова, а й мало негативний плив на розташування підземних водних пластів, посилення ерозії в місцях розробки кар'єрів тощо [21, 22].

Ще одним об'єктом, реалізація якого завдала значної шкоди природі й екології півострова, є Кримський міст, що з'єднує Керченський і Таманський півострови через острів Тузла і Тузлинську косу. Будівництво мосту призвело до забруднення морської акваторії, порушення природного відтворення водних біоресурсів, погіршило водообмін між Чорним та Азовським морями [23].

Окремої уваги заслуговують техногенні катастрофи та потенційні ризики їх виникнення на промислових підприємствах Кримського півострова. Одна із найбільших екокатастроф сталася у серпні 2018 році на заводі «Кримський титан», який є найбільшим у Східній Європі підприємством з виробництва діоксиду титану, який використовується для виготовлення лакофарбової продукції, гуми, пластмас, каучуку тощо. Основною причиною катастрофи стало порушення технологічних процесів експлуатації кислотонакопичувача. Масштабні викиди сірчистого ангідриду і хлориду водню призвели до серйозного забруднення довкілля, що обумовило необхідність тимчасової евакуації населення через погіршення стану здоров'я та втрати великої частини врожаю на прилеглих територіях [24]. Варто зазначити, що на території півострова розміщено ще декілька великих хімічних підприємств, таких як «Кримський содовий завод» та «Кримський бромовий завод», які за умови порушення правил безпеки можуть стати центрами потенційних техногенних аварій у майбутньому [25].

Негативно на туристичну привабливість регіону впливає відсутність системи сортування і переробки твердих побутових відходів. Основний внесок у збільшення обсягів їх генерації відіграло стрімке зростання населення півострова через його масове заселення громадянами Російської Федерації. Так, за даними [26] населення півострова зросло з 2,4 млн осіб у 2014 році до 3,1 млн осіб у 2021 році.

Відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання утворенню твердих побутових відходів та їх утилізації призвели до перевантаження чинних полігонів. Як наслідок, більшість з них працюють з порушенням проєктних показників щодо обсягів їх накопичення та не відповідають нормам екологічної безпеки.

Варто зазначити, що офіційні полігони твердих побутових відходів в Криму здебільшого розташовані вище рівня моря та прилеглих населених пунктів. Як наслідок, отруйний фільтрат з полігонів стікає по схилах до населених пунктів, забруднюючи ґрунти та поверхневі води. Крім того, полігони твердих побутових відходів є джерелом викидів в атмосферу біогазу, який має неприємний запах, що розповсюджується на значні відстані, і при відповідних концентраціях, є токсичним для людей. Неконтрольована емісія біогазу та здатність твердих побутових відходів до горіння обумовлюють виникнення пожеж, випадки яких мали місце на полігонах Сімферополя у 2017 році, Феодосії у 2018 році та Євпаторії у 2021 році [25].Окремою проблемою є утворення великої кількості дрібних несанкціонованих звалищ в межах та поза межами населених пунктів, вивезення сміття на території природних заповідників.

Варто зазначити, що екологічні виклики довкіллю Кримського півострова не обмежується лише вищезазначеними проблемами. Не меншу шкоду природній унікальності Криму та його туристичній привабливості наносить масова забудова кримського узбережжя, парків та рекреаційних зон, розорення кримських степів та знищення природно-заповідного фонду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Досліджені проблеми забруднення навколишнього природного середовища створюють серйозні загрози екологічній безпеці Кримського півострова та негативно впливають на його туристичну привабливість. Збереження та примноження рекреаційного потенціалу Криму, перетворення його на привабливий для світового туристичного ринку регіон вимагає негайних та ефективних дій, спрямованих на мінімізацію техногенного впливу на довкілля півострова. Однак, ефективна реалізація заходів, спрямованих та його покращення унеможливлюється через те, що сьогодні Кримський півострів знаходиться поза правовим полем як України, так і міжнародного співтовариства.

Література

1. Юхновська Ю.О. Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі України: теорія, методологія, практика [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня док. екон. наук / Ю.О. Юхновська. – Дніпро, 2012. – 588 с.

2. Давидова О.Г. Методи оцінювання туристичної привабливості регіонів країни / О.Г. Давидова // Український соціум. – 2015. – № 4 (55). – С. 97-107.

3. Скляр Г.П. Рекреаційно-туристична привабливість регіону: екологічний та інвестиційний аспекти / Г.П. Скляр, Н.М. Карпенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 2 (53). – С. 23-28.

4. Грабарєв А.В. Специфіка природно-ресурсного потенціалу кримського регіону та його сучасний стан [Електронний ресурс] / А.В. Грабарєв // Ефективна економіка. – 2011. – № 3. – Режим доступу:

http://surl.li/akamm.

5. Харічков С.К. Стратегічні орієнтири розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Українському Причорномор'ї / С.К. Харічков, О.А. Воробйова, І.М. Дишловий // Регіональна економіка. – 2009. – №2 (52). –С. 23-30.

6. Башта О.І. Напрями інноваційного розвитку рекреаційної системи в Кримському регіоні / О.І. Башта // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 44-48.

7. Кравченко Л.А. Інноваційне забезпечення розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Л.А. Кравченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3. – С.7-11.

8. QHA. Туризм в Криму до і після анексії: інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akann.

9. Напалкова А., Неяскин Г., Захаров А. Як через п'ять років Росія і Крим переживають наслідки анексії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akanz.

10. Веселова В. Море, сонце, санкції: як кримські курорти просувають за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akaoe.

11. Некреча К. Масового туризму в Криму не буде»: Сергій Вікарчук про світову кризу та перспективи кримського курортного сезону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akaol.

12. Семена М. Крим: сурогат відпочинку й туризму замість курорту світового рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akaov.

13. Курбатова Т.О. Наукові засади організаційно-економічного механізму управління розвитком відновлювальної енергетики [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук / Т.О. Курбатова. – Суми, 2016. – 188 с.

14. PV resources. Large-scale photovoltaic power plants [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akasc.

15. Forpost. Чому в Криму не розвивається сонячна енергетика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akapt.

16. Ліга бізнес. П'ять років окупації: Росія запустила в Криму дві ТЕС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akapv.

17. Медійна ініціатива. Мілітаризація Криму: з 2014 року відбулося 6-кратне зростання сил РФ на півострові [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akaqf.

18. Укрінформ. Росія стягнула в Крим військо, якому треба 2,6 мільйона кубометрів води на рік[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akaqk.

19. Кримськотатарський ресурсний центр. Мілітаризація Криму Росією небезпечна для природних систем регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akaqm.

20. Кривошеєв П. Мілітаризація Криму Росією призводить до катастрофічних наслідків для його екосистем [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akaqw.

21. Armyinform «Таврида» – «дорога смерті» в Криму чи дорога «смерті Криму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akarc.

22. Ситник Н., Аннітова І. Жертви на вівтарі «Тавриди»: що знищує нова траса в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akarj.

23. Укрінформ. Будівництво «Керченського моста» спровокувало в Криму екологічну катастрофу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akarl.

24. ЕПЛ. Екологічна катастрофа в Криму: отруєне повітря. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://surl.li/akarp.

25. Василюк О. Довкілля Криму: зміни і втрати за час окупації Частина ІІ. Забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akarq.

26. ЦЖР. За роки окупації Криму населення півострова за рахунок міграції з Російської Федерації зросло щонайменше на 1 млн осіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surl.li/akary.

References

1. Yukhnovska Y.O. Balanced development of the potential of the tourist industry of Ukraine: theory, methodology, practice [Text]: dissertation for the degree of doc. econ. sciences / Y.O. Yukhnovskaya Y.O. – Dnipro, 2012. – 588 p.

2. Davydova O.G. Methods for assessing the tourist attractiveness of the country's regions / O.G. Davydova O.G // Ukrainian society. – 2015. – № 4 (55). – P. 97-107.

3. Skliar G.P. Recreational and tourist attractiveness of the region: environmental and investment aspects / G. P. Skliar, N.M. Karpenko // Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. – 2012. – № 2 (53). – P. 23-28.

4. Hrabariev A.V. The specifics of the natural resource potential of the Crimean region and its current state [Electronic resource] / A.V. Hrabariev // Efficient economy. – 2011. – № 3. Access mode: http://surl.li/akamm.

5. Kharichkov S.K. Strategic guidelines for the development of the recreational and tourist sphere in the Ukrainian Black Sea coast / S.K. Kharichkov, O.A.Vorobiova, I.M. Dyshlovyi // Regional economy. – 2009. – №2 (52). – P. 23-30.

6. Bashta O.I. Directions of innovative development of the recreational system in the Crimean region / O.I. Bashta // Problems of the economy. – 2012. – № 4. – P. 44-48.

7. Kravchenko L.A. Innovative support for the development of tourist and recreational potential of the region. / L.A. Kravchenko // Bulletin of Khmelnytsky National University. – 2011. – № 3. – P.7-11.

8. QHA. Tourism in Crimea before and after annexation: infographics [Electronic resource]. – Access mode:: http://surl.li/akann.

9. Napalkova A., Neiaskyn G., Zakharov A. Five years later, Russia and Crimea are experiencing the consequences of annexation [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akanz.

10. Veselova V. Sea, sun, sanctions: how Crimean resorts are promoted abroad [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaoe.
11. Nekrecha K. There will be no mass tourism in Crimea: Serhiy Vikarchuk about the world crisis and prospects of the Crimean holiday season [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaol.
12. Semena M. Crimea: a surrogate for recreation and tourism instead of a world-class resort [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaov.
13. Kurbatova T.O. Scientific principles of organizational and economic mechanism of management for renewable energy development [Text]: dissertation for the degree of cand. econ. sciences / T.O. Kurbatova – Sumy, 2016. – 188 p.
14. PV resources. Large-scale photovoltaic power plants [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akasc.
15. Forpost. Why solar energy is not developing in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akapt.
16. Business league. Five years of occupation: Russia has launched two thermal power plants in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akapv.
17. Media initiative. Militarization of Crimea: since 2014, there has been a 6-fold increase in Russian forces on the peninsula [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaqf.
18. Ukrinform. Russia has sent troops to Crimea, which needs 2.6 million cubic meters of water a year [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaqk.
19. Crimean Tatar Resource Center. Russia's militarization of Crimea is dangerous for the region's natural systems [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaqm.
20. Kryvosheiev P. Russia's militarization of Crimea has catastrophic consequences for its ecosystems [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akaqw.
21. Armyinform "Tavryda" – "the road of death" in the Crimea or the road of "death of the Crimea" [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akarc.
22. Sytnyk N., Annitova I. Victims at the altar "Tavryda": what destroys the new route in the Crimea [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akarj.
23. Ukrinform. The construction of the Kerch Bridge provoked an ecological catastrophe in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akarl.
24. EPL. Ecological catastrophe in Crimea: poisoned air [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akarp.
25. Vasyliuk O. Crimean environment: changes and losses during the occupation Part II. Environmental pollution and depletion of natural resources [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akarq.
26. CJI. During the years of occupation of Crimea, the population of the peninsula due to migration from the Russian Federation increased by at least 1 million people [Electronic resource]. – Access mode: http://surl.li/akary.

Надійшла / Paper received : 07.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-39

ШПИЛЬОВА В.О., ШПИЛЬОВИЙ В. А.
ПВНЗ "Європейський університет" Черкаська філія

СУЧАСНИЙ СТАН ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Дослідження податкового потенціалу, що проводяться сучасними авторами, найчастіше стосуються розгляду проблем міжбюджетних відносин і податкових доходів окремих територій держави, а також можливостей зростання цих доходів. Проте система податкового адміністрування не повною мірою виконує притаманні їй функції з усунення податкової асиметрії і підвищення ефективності податкової політики, не стимулює результативність бізнесу. Недооцінка ролі методів аналізу та оцінки для досліджень звужують кордони отримання податковими органами і економічними суб'єктами корисної та профільної інформації. Проблема нерозвиненості методології, недостатності ефективних інструментів оцінки податкового потенціалу підприємств зумовлена тим, що не в повній мірі враховується вплив інституційної структури економіки та інфраструктури податкового потенціалу платників податків.

В статті розглянуто основні підходи до визначення поняття податкового потенціалу підприємства та проаналізовано основні фактори впливу на нього. Виділені основні напрями та рекомендації щодо підвищення податкового потенціалу підприємств України.

Ключові слова: податковий потенціал, методи оцінки податкового потенціалу, податкове навантаження, напрями підвищення податкового потенціалу.

SHPYLOVA V., SHPYLOVYI V.
Higher Educational Institution "European University" Cherkasy branch

THE CURRENT STATE OF THE TAX POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Studies of the tax potential conducted by modern authors, most often relate to the problems of intergovernmental relations and tax revenues of individual territories of the state, as well as opportunities for growth of these revenues. However, the system of tax administration does not fully perform its inherent functions to eliminate tax asymmetry and increase the effectiveness of tax policy, does not stimulate business performance. Underestimation of the role of analysis and evaluation methods for research narrows the boundaries of obtaining useful and relevant information by tax authorities and economic entities. The problem of underdeveloped methodology, lack of effective tools for assessing the tax potential of enterprises is due to the fact that the impact of the institutional structure of the economy and the infrastructure of the tax potential of taxpayers is not fully taken into account.

The article deals with the main approaches to the definition of the tax potential of the company and analyzes the main factors of influence on him. Were identified the basic directions and recommendations for improving tax potential of enterprises in Ukraine.

Keywords: tax potential, methods for assessing the potential tax, tax load, directions of improvement tax potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Дослідження податкового потенціалу, що проводяться сучасними авторами, найчастіше стосуються розгляду проблем міжбюджетних відносин і податкових доходів окремих територій держави, а також можливостей зростання цих доходів. Проте система податкового адміністрування не повною мірою виконує притаманні їй функції з усунення податкової асиметрії і підвищення ефективності податкової політики, не стимулює результативність бізнесу. Недооцінка ролі методів аналізу та оцінки для досліджень звужують кордони отримання податковими органами і економічними суб'єктами корисної та профільної інформації. Проблема нерозвиненості методології, недостатності ефективних інструментів оцінки податкового потенціалу підприємств зумовлена тим, що не в повній мірі враховується вплив інституційної структури економіки та інфраструктури податкового потенціалу платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження питання визначення податкового потенціалу та чинників, що на нього впливають висвітлено у працях таких вчених: Кашиної Н.В., Мошкова С.С., Окунь А.С., Рощупкиної В.В., Горького Н.В., Сабітової Н.М., Коломієць А.Л., Мельник А.Д., Каламбет С.В. та інших. Проте методичне забезпечення визначення податкового потенціалу підприємств не розкрите в достатньому обсязі, оскільки більшість наукових робіт присвячено аналізу податкового потенціалу на макрорівні. Тому необхідно дослідити сутність податкового потенціалу на рівні підприємства, а також визначити основні напрями його підвищення.

Постановка завдання

Метою дослідження є узагальнення теоретичних положень та визначення сутності податкового потенціалу підприємства, розроблення методичних рекомендацій щодо підвищення його рівня в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасна економічна ситуація в Україні потребує оновленого підходу до визначення податкового потенціалу з метою вирівнювання податкового навантаження в окремих регіонах та на окремих платників податків. Категорія ефективності оподаткування, складовою частиною якої є податковий потенціал, характеризувалася різними показниками та оцінювалася за різними критеріями [8].

Аналіз останніх досліджень показав, що серед відомих науковців не склалось єдиної думки щодо сутності податкового потенціалу. Досліджуючи трактування поняття «податковий потенціал» різними авторами, виявлено наступні його класифікаційні ознаки:

- як сукупність відносин;
- в залежності від джерел формування;
- пов'язаний з базою оподаткування;
- як сукупність витрат.

На думку Кашиної Н.В. податковим потенціалом є очікуваний обсяг доходів, що може бути реально зібраний на певній території при середньому рівні збору податків [4]. Горький Н.В. вважає, що податковий потенціал складається з потенціалів окремих податків [1]. Як бачимо, дані визначення не є досить точними і не характеризують сутність податкового потенціалу на рівні підприємства. Найбільш точним, на нашу думку, є формулювання Коломієць А.Л. та Мельник А.Д. Вони розглядають податковий потенціал як частину фінансових ресурсів, які відповідно до чинного податкового законодавства являють собою потенційно можливу суму податкових баз, які є основою для нарахування всієї сукупності податків та обов’язкових платежів [5].

Каламбет С.В. розуміє податковий потенціал як сукупну величину вкладених у товар інтелектуального потенціалу, фізичних сил (праці), матеріальних та енергетичних витрат, вартості основних фондів і засобів виробництва, що може відображати можливість відшкодування деякої умовної величини надходжень до загальносуспільних витрат життєзабезпечення і розвитку держави [2].

На думку Сабітової Н.М. податковий потенціал пов’язаний з базою оподаткування [7].

На нашу думку, податковий потенціал підприємства – це спроможність підприємства вчасно та повністю сплатити податки для забезпечення соціального та економічного розвитку держави, не вплинувши негативно при цьому на його основну та фінансову діяльність та не позбавляючись стимулів для свого подальшого розвитку

Концептуальні засади визначення податкового потенціалу на рівні підприємства доцільно формувати виходячи із структурної схеми економічної діяльності з урахуванням її мети, якою звичайно вважається отримання прибутку. Відповідно до структури економічної діяльності податковий потенціал є сукупністю статичної та динамічної складової.

Стратегічний податковий потенціал (СПП) – це потенціальна податкова база, яка розраховується як різниця між валовими доходами і сукупними валовими витратами. СПП розраховується на макро- і мікрорівнях.

Тактичний податковий потенціал (ТПП) — це розмір запланованих податкових платежів, тобто це СПП з відрахуванням суми пільг за податковими платежами, які надаються платникам податків. У цілому ТПП дає реальну суму податкових платежів, на яку може розраховувати держава при плануванні свого бюджету на фінансовий рік за умови виконання всіма платниками своїх зобов'язань.

При розрахунку бази оподаткування промислових підприємств повинні враховуватись комплексний аналіз і оцінка прибутковості територіальної власності регіону та бюджетної ефективності, якості виробничої та соціальної інфраструктури, потреб технологічного оновлення галузей регіону, ресурсної бази, забезпечення транспортом тощо.

Крім цього, необхідно врахувати ряд чинників, які значно впливають на базу оподаткування: неплатежі в економіці, заборгованість по заробітній платні, форми розрахунків (грошові, бартерні, вексельні та інші). Обов'язковим є аналіз впливу податків на зміну податкової бази промислових підприємств, їх фінансового стану, форм розрахунків, правового статусу та холдингових структур.

Показники повинні складати основу інформаційної бази розрахунку прибутку промислових підприємств, їх економічного, фінансового та податкового потенціалу.

Кількісна оцінка податкового потенціалу може бути дана як в абсолютному вираженні, так і у вигляді індексів, що характеризують відношення податкового потенціалу даного економічного суб'єкта до середнього показника по галузі, країні тощо Відзначимо також двоїсту природу оцінки податкового потенціалу – з одного боку, вона спрямована на визначення обсягу фінансових ресурсів, які можуть трансформуватися в потік податкових платежів, а з іншого боку, вона передбачає виявлення гранично допустимої податкового навантаження для суб'єктів податкових відносин. Іншими словами, податковий потенціал, так чи інакше, кореспондується з податковим навантаженням. Серед економістів немає єдиної думки з приводу прийнятих до розрахунку показників при визначенні податкового навантаження на підприємство. Джерела сплати податків різні: витрати виробництва, фінансові результати, прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати всіх обов'язкових платежів.

Використання існуючих методик оцінки податкового потенціалу регіону стосовно податкового потенціалу підприємства доцільно розглядати як частину процедури аналізу ретроспективної, поточної і перспективної економічної інформації, а також фінансової стійкості організації. Стабільне зростання податкового потенціалу платника податків базується на збільшенні податкової бази та зниження рівня заборгованості за видами податків.

Оскільки податковий потенціал підприємства характеризує його фінансові можливості по відтворенню податкових надходжень до бюджетної системи, на нашу думку, метод його оцінки повинен базуватися на оцінці та аналізі структури податкових баз.

Характеристика методів оцінки податкового потенціалу, їх переваг та недоліків наведена у таблиці 1[3].

Таблиця 1.

Характеристика методів оцінки податкового потенціалу

Метод	Переваги методу	Недоліки методу
1. Методи оцінки на основі побудови репрезентативної системи податкових показників		
Репрезентативна система податкових показників.	Може використовуватися для визначення податкового потенціалу з урахуванням реальних можливостей та існуючої практики формування податкових баз.	Висока трудомісткість.
Метод кореляційно-регресійного аналізу.	Невелика трудомісткість, значнаоб'єктивність. Дозволяє виявити факторну залежність фактичних надходжень і податкових баз.	Вибір показників для розрахунку неоднозначний, що ускладнює його застосування на регіональному рівні.
2. Методи оцінки на основі даних форм податкової звітності та коригування сум фактично зібраних податків		
Розрахунок, що спирається на адитивну властивість податкового потенціалу.	Розмежування розрахунку за видами податків дозволяє отримати достатньо точний результат. Визначення коефіцієнта збирання збільшує достовірність даних.	Інформаційною базою служать дані ретроспективного періоду, не враховується поточний і перспективнийстан податкової бази.
Спрощений метод.	Доступність даних, простота їх збору.	Обмеженість розрахунків за рахунок невеликої кількості використовуваних параметрів.
Плановий метод.	Високий ступінь достовірності.	Не використовується інформація про податкову базу.
3. Метод оцінки з використанням індексу податкового потенціалу (ІПП)		
Оцінка з використанням ІПП	Високий ступінь достовірності.	Потрібен великий обсяг ретроспективної інформації
Метод сукупних податкових ресурсів	Більш точне відображення фактичного обсягу податкових ресурсів.	

Основним методичним інструментом оцінки податкового потенціалу платника податків слід визнати методики оцінки податкової бази по кожному податку. Методики оцінки податкової бази по кожному податку застосовуються в основному для цілей податкового планування на рівні організації.

Однією з передумов розробки та реалізації заходів з податкового регулювання підприємницьких структур є визначення та аналіз податкового навантаження на підприємства.

Податковий кодекс, який набрав чинності з 1 січня 2011 року, консолідує окремі частини податкового законодавства в єдиний кодекс, проте не вирішує ключові проблеми податкового середовища функціонування бізнесу. Зокрема: руйнує можливості створення європейської моделі формування середнього класу та самодостатнього суспільства за рахунок малого та середнього бізнесу; розширює права податкової служби, що загрожує адміністративним тиском та новим проявам корупції з боку представників податкових органів; передбачає залежність податкової системи від адміністративного втручання Уряду в її функціонування, що створює резерви для лобіювання певних приватних інтересів, а отже, нерівне конкурентне бізнес-середовище [6].

З метою підвищення податкового потенціалу та покращення бізнес середовища необхідно здійснити наступні кроки з удосконалення податкової політики України:

1. Серед багатьох пріоритетів та цілей податкової політики чітко обрати стимулювання ділової активності як основи розбудови конкурентоспроможної економіки, а отже, перспективної фіскальної ефективності та економічного зростання у цілому.

2. Слід враховувати фундаментальну відмінність між цілями та механізмами реалізації податкової політики за умов глобалізації та інтеграції. Економічна інтеграція в довгостроковій перспективі має призвести до податкової конвергенції податкових систем різних країн на основі єдиної податкової політики.

3. Проводити скоординовану м'яку податкову політику паралельно з жорсткою бюджетною, обмежувальною грошово-кредитною та гнучкою курсовою (валютною) політиками. Це буде найбільш прийнятний варіант для української економіки із слаборозвинутими інститутами, значним рівнем доларизації, істотним рівнем суспільної свідомості, демократії, корупції.

4. Удосконалення фіскальної ефективності податкової системи в умовах гострого дефіциту державних фінансів слід проводити не на шкоду реалізації цілей стимулювання ділової та інвестиційної активності.

5. Впровадження стимулюючого потенціалу податкової системи у напрямку залучення бізнесу до реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку шляхом обґрунтованого надання різних видів податкових преференцій. Зокрема, це стосується:

- Надання податкових пільг для інвестиційної діяльності, яка реалізує пріоритети економічного розвитку, примножує інтелектуальний капітал, сприяє створенню нових робочих місць, розв’язує проблеми екології та засновує високотехнологічне виробництво.

- Оптимізація використання стимулюючого потенціалу спеціальних податкових режимів. Впродовж останніх років ефективність використання спеціальних правових режимів економічної діяльності немає одностайної оцінки.

- Запровадження системи інвестиційно-інноваційних податкових кредитів як ефективного інструменту стимулювання ділової активності.

- Удосконалення процедури адміністрування ПДВ, особливо його відшкодування. У Податковому кодексі досить сумнівним з точки зору своєчасності є положення стосовно зниження ставки ПДВ, який за своєю природою є непрямим податком і не здійснює додатковий тиск на фінансовий стан підприємства, а лягає на споживача. Більш ефективним є зниження оподаткування прибутку, а не ПДВ.

6. Удосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва. У цілому спрощена система оподаткування в рамках Податкового кодексу наразі доопрацьовується, що потребує особливої уваги, адже малий бізнес в умовах високого рівня безробіття виконує соціальну функцію.

7. Підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності на регіональному рівні за рахунок децентралізації податкової системи, в т.ч. шляхом: удосконалення перерозподілу системи оподаткування у напрямку посилення фіскальної потужності регіонів.

Запропоновані напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності та покращення податкового середовища функціонування бізнесу в Україні повинні бути реалізовані в комплексі, а також скоординовані з відповідними інструментами грошово-кредитної, валютної, бюджетної та митної політик.

Висновки з даного дослідження

Таким чином, визначення сутності податкового потенціалу підприємства являє собою комплексний процес, детальне дослідження якого повинно проводитись з використанням досягнень економічних, фінансових та юридичних наук.

Методи оцінки податкового потенціалу мають як переваги, так і недоліки. Проте, при комплексному застосуванні цих методів можна точніше і якісніше визначити податковий потенціал платника податків.

Наведені шляхи підвищення податкового потенціалу підприємств можуть стимулювати бізнесову активність підприємств, що в свою чергу призведе до більшого наповнення бюджетів України.

Література

1. Горький Н.В. Налоговый потенциал в механизме международных отношений / Н.В. Горький // Финансы. – 1999. – № 6. – С. 27-30.

2. Каламбет С.В. Податковий потенціал:теорія, практика, управління / С.В. Каламбет. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – 304 с. – № 2. – С. 29-32.

3. Каратаев А.С., Инструментарий оценки налогового потенциала крупнейшего налогоплательщика // Вектор науки ТГУ. – 2010 - № 4(14), - с.226-229

4. Кашина Н.В. Методика расчетов налогового потенциала / Н.В. Кашина // Финансы. – 2001. – № 12. – С. 35-37.

5. Коломиец А.Л. О понятиях налогового и финансового потенциалов региона / А.Л. Коломиец, А.Д. Мельник // Налоговый вестник. – 2000. – № 1. – С. 6-9.

6. Мельник Мар'яна. Напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в Україні / М. Мельник // Економіст. - 2011. -№ 5. - С. 28-32.

7. Сабитова Н.М. О понятии финансового потенциала региона и методология его оценки / Н.М. Сабитова // Финансы. – 2003. – № 2. – С. 63-65.

8. Смердов В.Ю. Сущность и оценка налогового потенциала / «Управління розвитком» – 2010 – №4 (80) – с. 159-161

References

1. Horkyi N.V. Nalohovыi potentsyal v mekhanyzme mezhdunarodnыkh otnoshenyi / N.V. Horkyi // Fynansы. – 1999. – № 6. – S. 27-30.

2. Kalambet S.V. Podatkovyi potentsial:teoriia, praktyka, upravlinnia / S.V. Kalambet. – Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, 2001. – 304 s. – № 2. – S. 29-32.

3. Karataev A.S., Ynstrumentaryi otsenky nalohovoho potentsyala krupneisheho nalohoplatelshchyka // Vektor nauky THU. – 2010 – № 4(14), – s.226-229

4. Kashyna N.V. Metodyka raschetov nalohovoho potentsyala / N.V. Kashyna // Fynansы. – 2001. – № 12. – S. 35-37.

5. Kolomyets A.L. O poniatyiakh nalohovoho y fynansovoho potentsyalov rehyona / A.L. Kolomyets, A.D. Melnyk // Nalohovыi vestnyk. – 2000. – № 1. – S. 6-9.

6. Melnyk Mariana. Napriamy pidvyshchennia podatkovoho potentsialu stymuliuvannia dilovoi aktyvnosti v Ukraini / M. Melnyk // Ekonomist. – 2011. -№ 5. – S. 28-32.

7. Sabytova N.M. O poniatyy fynansovoho potentsyala rehyona y metodolohyia eho otsenky / N.M. Sabytova // Fynansы. – 2003. – № 2. – S. 63-65.

8. Smerdov V.Iu. Sushchnost y otsenka nalohovoho potentsyala / «Upravlinnia rozvytkom» – 2010 – №4 (80) – s. 159-161

Надійшла / Paper received : 09.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.43
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-40

КАРПІН С. І.
Львівський торговельно-економічний університет

МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Результативне функціонування агропромислового комплексу та його інфраструктури створює необхідні умови для розвитку й прогресивного зростання аграрного сектора національної економіки. Розвиток агропромислового комплексу, в умовах сьогодення, взаємопов'язаний з науково-теоретичними дослідженнями, розробкою та впровадженням нових технологій й інновацій, постає фактором модернізації у внутрішньогалузевій господарській діяльності та її соціально-економічної сфери. Сучасний стан інфраструктури агропромислового комплексу України та поширення пандемії COVID-19 обмежує соціально-економічні можливості у внутрішньогалузевому середовищі та надає інерційність процесам розвитку агропромислового виробництва у національному макроекономічному середовищі.

Метою статті є розробка концептуальної моделі механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу.

Матеріали та методи. Теоретичним підґрунтям у процесі наукового дослідження стали наукові праці відомих українських та зарубіжних науковців, законодавство України та нормативні акти. Під час дослідження були використані загальнонаукові і спеціальні методи: аналізу, діагностики, синтезу, індукції, дедукції – для побудови концептуальної моделі механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу; було використано метод узагальнення та конкретизації щодо диференційними завданнями механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу тощо.

Результати. У науковому дослідженні побудовано концептуальну модель механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу.

Висновки. За результатами дослідження, доведено,що концептуальна модель механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу, передбачає формування комплексу адаптивної взаємодії узгоджених складових організаційного, структурно-функціонального та методичного характеру, які спрямовані на системне вирішення протиріч, які виникають між суб'єктами агропромислового комплексу та його інфраструктури в процесі реалізації диференціальних цілей, з метою покращення якісних і кількісних індикаторів та конкурентних переваг у агропромисловому комплексі, що сприятиме стійкому розвитку національної економіки в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, розвиток, структурно-функціональне забезпечення, глобалізація, інтеграція, сталий розвиток, соціально-економічні аспекти, стратегічні імперативи, інновації, адаптація.

KARPIN S.
Lviv University of Trade and Economics

MODEL OF MANAGEMENT MECHANISM OF INTEGRATED INFRASTRUCTURE OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

The effective functioning of the agro-industrial complex and its infrastructure creates the necessary conditions for the development and progressive growth of the agricultural sector of the national economy. The development of the agro-industrial complex, in today's conditions, is interconnected with scientific and theoretical research, development and implementation of new technologies and innovations, is a factor of modernization in intra-industry economic activity and its socio-economic sphere. The current state of the infrastructure of the agro-industrial complex of Ukraine and the spread of the COVID-19 pandemic limits the socio-economic opportunities in the intra-industry environment and gives inertia to the development of agro-industrial production in the national macroeconomic environment.

The aim of the article is to develop a conceptual model of the management mechanism of the integrated infrastructure of the agro-industrial complex.

Materials and methods. The theoretical basis in the process of scientific research were the scientific works of famous Ukrainian and foreign scientists, Ukrainian legislation and regulations. During the research, general scientific and special methods were used: analysis, diagnostics, synthesis, induction, deduction - to build a conceptual model of the management mechanism of the integrated infrastructure of the agro-industrial complex; the method of generalization and specification of the differential tasks of the mechanism of management of the integrated infrastructure of the agro-industrial complex, etc. was used.

Results. The scientific research builds a conceptual model of the mechanism of management of the integrated infrastructure of the agro-industrial complex.

Conclusions. According to the results of the study, it is proved that the conceptual model of the management mechanism of the integrated infrastructure of the agro-industrial complex provides for the formation of a complex of adaptive interaction of agreed components of organizational, structural-functional and methodological nature. in the process of implementing differential goals, in order to improve qualitative and quantitative indicators and competitive advantages in the agro-industrial complex, which will contribute to the sustainable development of the national economy in the face of global challenges.

Key words: agro-industrial complex, development, structural and functional support, globalization, integration, sustainable development, socio-economic aspects, strategic imperatives, innovations, adaptation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Управління розвитком агропромислового комплексу охоплює нормативні, правові, організаційні, структурні, функціональні, виробничі, інвестиційні, інноваційні, економічні, соціальні й екологічні аспекти. Пріоритетом системи управління розвитком агропромислового комплексу в умовах поширення пандемії

COVID-19 та агресивної політики зовнішнього оточення є забезпечення сталого соціально-економічного зростання, підвищення соціально-економічних стандартів та забезпечення продовольчої безпеки країни. Тому, з урахуванням визначених аспектів, дослідження концептуальних орієнтирів механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є актуальним та необхідним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методологічні основи забезпечення розвитку аграрної сфери широко представлені у працях таких відомих зарубіжних науковців як: Є. Домар, Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, Г. Мюрдаль, Р. Нурксе, М. Портер, У. Петті, К. Прахалад, Д. Рікардо, У. Ростоу, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, М. Тодаро, Р. Харрод, Т. Шульц, Й. Шумпетер. Деякі теоретико-методологічні аспекти фундаменту системи управління трансформаційних процесів у агропромисловому комплексі відображені у працях: П. Гайдуцький, В. Галушко, В. Геєць, О. Головченко, М. Долішній, Л. Дейнеко, Ж. Дерій, М. Дем'яненко, Г. Запша, В. Ільчук, М. Крапивко, А. Лисецький, М. Лендел, Ю. Лупенко, О. Коваленко, М. Малік, Є. Масленніков, Ю. Мельник, Б. Пасхавер, Г. Підлісецький, О. Радченко, М. Сахацький, П. Саблук, Ю. Сафонов, М. Хвесик, О. Чубукова, О. Шебаніна, О. Шеремет, В. Яковенко та ін.

Але не зважаючи на колосальну теоретичну та методологічну базу наукових результатів дослідження з питання розвитку аграрного комплексу та його інфраструктури, ще й досі залишається безліч питань, особливо в умовах сучасних викликів, які пов'язані з розповсюдженням пандемії COVID-19.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є формування та всебічне обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка науково-практичних обґрунтованих рекомендацій щодо концептуальної моделі механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу.

Основні результати дослідження

Суб'єктами механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу виступають: господарюючі суб'єкти всіх сфер агропромислового комплексу, обслуговуючі суб'єкти й організації, державні, регіональні та територіальні інституції, а також фізичні особи в момент, коли вони отримують інфраструктурні послуги або користуються матеріальною базою інфраструктури агропромислового комплексу країни.

Таким чином, до суб'єктів механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу входить сукупність індивідів, суб'єктів господарювання та відповідні інституції, які приймають участь у наданні, отриманні та контролю послуг, що забезпечують необхідні умови відтворення та життєдіяльності у національному середовищі.

Об'єктом механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу виступають інфраструктурні послуги та блага, які відповідають вимогам суб'єктів господарювання та фізичних осіб, надання та споживання яких упорядковує їх господарські взаємодії, прискорює та раціоналізує тимчасові та просторові зв'язки у сфері агропромислового відтворення й удосконалює обслуговування споживачів агропромислової продукції .

Суперечливість механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу обумовлена змістом інфраструктурної діяльності як допоміжної або обслуговуючою по відношенню до основного виробництва у агропромисловому комплексі, що визначає першорядне значення розвитку агропромислового виробництва і лише після цього його інфраструктурної складової. В умовах глобальних викликів сьогодення та продовження трансформаційних процесів у агропромисловому комплексі пріоритетним є розвиток інфраструктури, що сприятиме модернізації агропромислового комплексу.

Таким чином, другорядність ролі інфраструктури в системі суспільного відтворення, з одного боку, та необхідність її сучасного прискореного розвитку, з іншого, визначають основні протиріччя механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу, які відображають різноспрямованість інтересів різних суб'єктів даного сегменту національної економіки, що проявляється у слабкості аграрно-промислової політики в умовах поширення пандемії COVID-19, незбалансованості відтворювальної структури комплексу, нерозвиненості основних галузей та сегментів агропромислового комплексу країни.

Побудова механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу вимагає синтезованого підходу до визначення компонентів механізму з урахуванням стандартів аграрної, промислової й інфраструктурної сфери, особливостей функціонування національної економіки.

Відмітимо, що формування механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу, а також процес його впровадження забезпечується симбіозом базових і спеціальних інструментів, які уможливлюють ефективність і системність процесу вирішення оперативних, тактичних та стратегічних завдань. Дієвий механізм управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу оптимально інтегрується в систему національної економіки, забезпечуючи реалізацію завдань загальнодержавної політики щодо розвитку аграрної та промислової сфери національної економіки.

Сформована модель механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу, який містить відповідні системні складові організаційного, функціонально, інфраструктурного та системного спрямування, представлено на рис. 1.

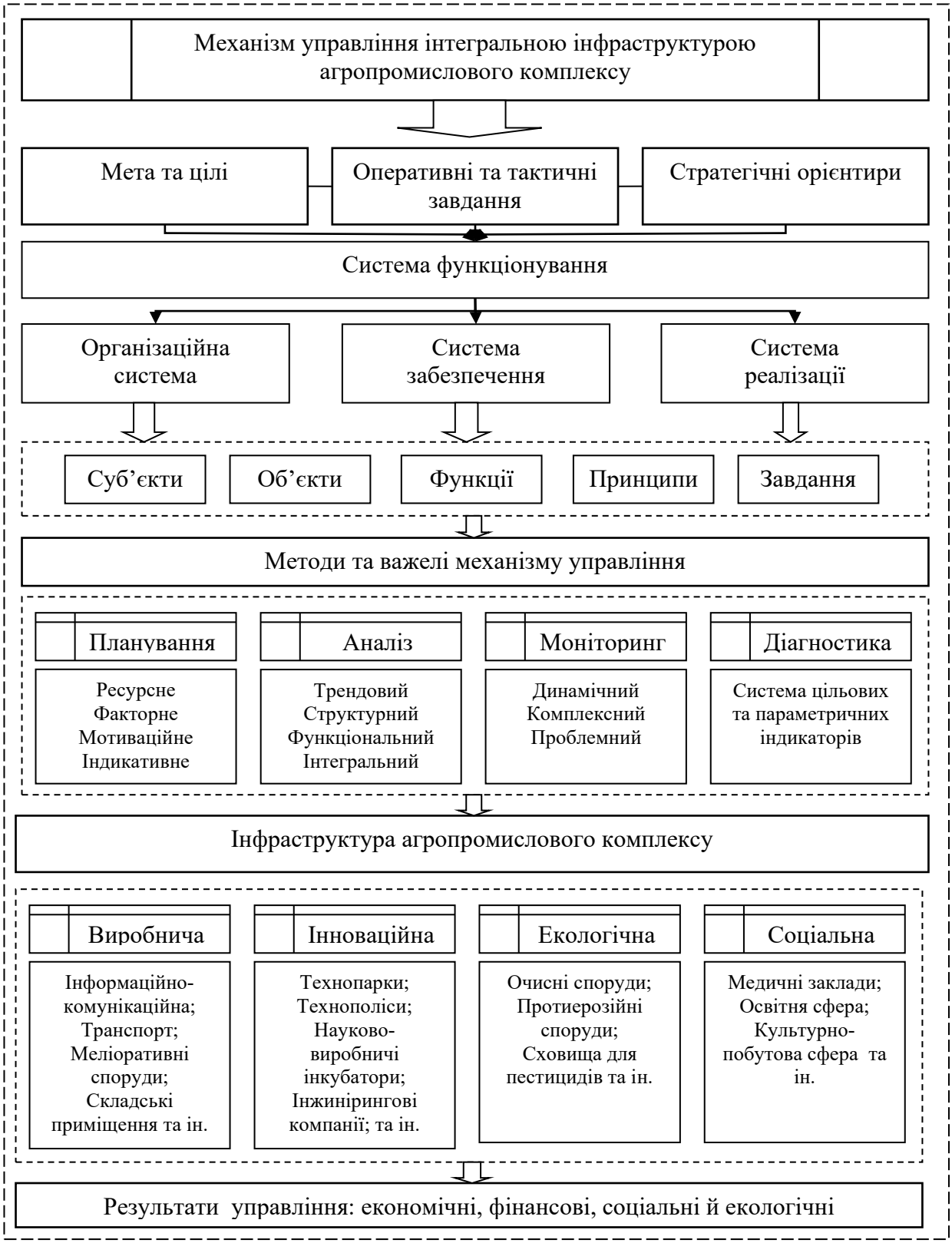

Рис. 1. Модель механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу
(Джерело: розроблено автором)

Метою механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу – є формування взаємозв'язків між інфраструктурними сегментами, які забезпечують функціонування та розвиток агропромислової сфери з покращенням результативних індикаторів і конкурентних переваг у макроекономічному середовищі.

Представлений механізм повинен мати ефективну інструментальну підтримку, який здатний не тільки враховувати специфіку агропромислової сфери, але також максимально швидко адаптуватись до

глобальних викликів, з урахуванням потреб національної економіки та суспільства.

Кожний сегмент механізму виконує поставлені цілі, що поступово наближає до виконання основної мети управління агропромисловим комплексом – максимізації якісних і кількісних показників результативності та ефективне використання отриманих результатів за всіма напрямками діяльності у агропромисловому комплексі.

Інтегральною метою механізму управління інфраструктурою агропромислового комплексу є надання інфраструктурному забезпеченню інтегрального характеру та розвиток усіх його сегментів на основі узгодження виникаючих між суб'єктами господарювання протиріч, які забезпечують досягнення інфраструктурою рівня, який відповідає рівню розвитку агропромислового виробництва у відповідних умовах. Інтегральна мета конкретизується у диференціальних цілях запропонованого механізму управління. Реалізація диференціальних цілей визначає напрямок розвитку інфраструктурного механізму та забезпечує досягнення інтегральної мети.

У механізмі управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу конкретизація інтегральної мети у диференціальних завданнях здійснюється за функціональною ознакою інфраструктури: виробнича, інноваційна, екологічна та соціальна, що дозволяє розкрити зміст внутрішньогалузевих загальних відтворювальних умов, розвиток яких розглядається як інтегральна мета. Відмітимо, що диференційними завданнями механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є:

– забезпечення ефективних умов відтворення матеріальних факторів агропромислового виробництва – виробнича інфраструктура;

– створення умов для розробки інновацій та інвестиційної підтримки –інноваційна інфраструктура;

– створення нормальних умов відтворення людського капіталу –соціальна інфраструктура;

– забезпечення умов природоохоронної діяльності – екологічна інфраструктура.

Таким чином, визначені диференціальні завдання виступають як інтегральні в механізмі управління конкретного інфраструктурного сегменту агропромислового комплексу. Даний аспект визначає складність структури досліджуємого механізму, взаємообумовленість його елементів та можливість виникнення мультиплікативного ефекту, за яким реалізація будь-якої інтегрально-диференціальної складової призводить до виникнення багаторазових ефектів, які виявляються у реалізації інших завдань. Відмітимо, що у кінцевому випадку формуються імпульси розвитку всієї інфраструктури агропромислового комплексу як наслідок інтегральної взаємодії її складових сегментів.

Інтегрально-диференціальна складова у межах кожного механізму управління відповідною інфраструктурою агропромислового комплексу конкретизується наступним чином: створення умов, які сприяють підвищенню ефективності та розвитку агропромислового ринку шляхом налагодження зв'язків між контрагентами сільськогосподарського виробництва та промислової продукції (послуг); формування умов, які забезпечують необхідну екологічну та соціальну підтримку; розвиток конкурентоспроможності у внутрішньогалузевому середовищі, що сприятиме зростанню національної економіки.

Основними задачами управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є:

– ефективне функціонування системи управління інфраструктурною складовою та взаємопов'язаність із загальною системою управління агропромисловим комплексом;

– створення умов для забезпечення максимального розміру результативних індикаторів господарювання у інфраструктурній складовій агропромислового комплексу;

– сприяння комплексності й якості процесу формування та використання результатів інфраструктурної складової у відповідності до інтегральної мети;

– досягнення достатнього рівня економічної, соціальної та екологічної безпеки у агропромисловому комплексі за умови урахування впливу факторів ендогенного й екзогенного середовища;

– забезпечення ефективної системи мотивації персоналу, орієнтованої на досягнення запланованих економічних, соціальних та екологічних результатів у агропромисловому комплексі з урахуванням впливу несприятливих внутрішніх та зовнішніх чинників (глобальних факторів);

– виявлення резервів підвищення ефективності функціонування інфраструктурної складової агропромислового комплексу, що сприятиме його розвитку.

Належне функціонування механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу здійснюється за допомогою системи принципів, які поділяються на загальні та специфічні. Відмітимо, що у своїй сукупності зазначені принципи створюють струнку систему правил, які забезпечують високу ефективність механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплекс в будь-яких умовах.

Базову основу класичних принципів управління сформулювали представники концепції наукової організації праці:

– Ф. Тейлор у 1911 році у науковій праці «Принципи та методи наукового менеджменту»;

– Г. Емерсон у 1912 році у науковій роботі «Дванадцять принципів продуктивності»;

– А. Файоль у 1916 році у науковій праці «Загальне та промислове управління».

Запропоновані Ф. Тейлором, Г. Емерсоном, А. Файолем принципи стали базовими та отримали свій подальший розвиток у сучасних системах управління [1].

Створена А. Файолем система нараховує чотирнадцять принципів, яка напряму пов'язана з п'ятьма функціями управління суб'єктом:

– прогнозуванням;
– плануванням;
– організацією;
– координуванням;
– контролем.

Серед основних принципів, які притаманні будь-якому суб'єкту національної економіки відноситься:

– єдність напрямку, повноваження та відповідальність;
– винагорода персоналу та ланцюг командування (ієрархія);
– стабільність робочого місця для персоналу та корпоративний дух;
– дисципліна та підлеглість особистих інтересів загальним [1].

Зазначені принципи набули подальшого розвитку в роботах науковців та дослідників, що привело до появи принципу системності (або системного підходу); принципу економічності, який передбачає необхідність кошторису витрат на управління та його порівняння з можливими втратами підприємства у разі ризикових подій; принципу обґрунтованості дій, які використовують в управлінні результатами діяльності; принципу послідовності, який зумовлює потребу дотримання управлінцем під час розробки та реалізації послідовності дій для найефективнішого їх застосування в процесі прийняття управлінських рішень [1].

Враховуючи існуючи підходи, на нашу думку, система управління агропромисловим комплексом та його інфраструктурною складовою забезпечується наступними загальними принципами:

– адаптивність системи;
– варіативності підходів до розробки управлінських рішень;
– гнучкості організаційних структур;
– динамічності;
– дисципліни;
– економічності й ефективності процесу управління;
– ієрархічності управлінських рішень;
– інноваційності;
– компетентності;
– контролю;
– наукової обґрунтованості управління;
– послідовності;
– прогностичності та плановості;
– своєчасності прийняття управлінських рішень;
– системності;
– справедливості;
– стимулювання та мотивації;
– цілеспрямованості.

Враховуючи специфіку управління агропромисловим комплексом та його інфраструктурною складовою, також необхідно віднести наступні специфічні принципи:

– безумовна відповідальність;
– динамізму та стратегічної орієнтованості;
– оптимальне об'єднання інтересів суб'єктів господарювання та соціально-економічних інтересів розвитку територіальних громад;
– орієнтованості на довгостроковий ефект від використання результатів діяльності інфраструктурної складової;
– прагнення до удосконалення;
– соціальної й екологічної спрямованості управління результатами господарювання;
– функціональної дефініції.

Основними принципами функціонування механізму механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є принципи:

– адекватності або відповідності;
– комплексності;
– адаптації або гнучкості.

Принцип адекватності механізму передбачає необхідність забезпечення відповідності механізму та його сегментів досягнутому рівню розвитку продуктивних сил у агропромисловому комплексі, особливостям сучасного етапу розвитку національної економіки та цілям аграрної й промислової політики в країні.

Принцип комплексності передбачає, що ефективність функціонування кожного сегмента механізму зростає при його включенні у загальну систему і, навпаки, різко зменшується у разі несистемного застосування.

Принцип адаптації передбачає, що для ефективного пристосування до умов, що постійно змінюються, відповідні сегменти механізму повинні мати необхідну, обґрунтовану та достатню інформацією, що розподіляється нерівномірно. Відмітимо, що інфраструктура агропромислового комплексу повинні пристосовуватися до будь-яких змін у макроекономічному середовищі та впливу контрольованих або неконтрольованих факторів.

Інфраструктура агропромислового комплексу візуалізується у сукупності сегментів продуктивних сил у вигляді різноманітних галузей, виробничих сфер, галузей та елементів, які надають цілісного характеру як національному господарству та його окремим комплексам, функціональне призначення яких полягає у забезпеченні діяльності відповідного суб'єкта національної економіки.

Відмітимо, враховуючи логіку економічного розвитку, дія механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу характеризується системними, взаємопов'язаними та послідовними у часі процесами виникнення, становлення та функціонування національної інфраструктури, адекватною рівню розвитку господарської діяльності у агропромисловому комплексі та сформованим економічним умовам, накопичення нових кількісних змін у наявній інфраструктурі, обумовлюють появу нової якості, а, отже, і нового циклу розвитку.

Формування нових видів інфраструктурної підтримки у агропромисловому комплексі пов'язане:

– з еволюцією загального виробництва та появою нових факторів виробництва;

– інноваційною діяльністю;

– зі зміною соціально-економічних умов розвитку агропромислового комплексу та його складових.

Механізм управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу характеризується властивими йому методами, інструментами, формами, економічними стимулами та нормативно-правовими аспектами, які дозволяють досягти визначених суб'єктами механізму відповідних та оперативних і стратегічних завдань.

У системі методів механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу важливе місце відводиться планування та прогнозуванню.

Прогнозування є системою науково-обґрунтованих уявлень про можливі перспективні напрями розвитку інфраструктурної складової агропромислового комплексу, про терміни та способи досягнення визначених цілей. В умовах ринкової трансформації та впливу глобальних факторів прогнозування набуває особливого значення та стає початковим етапом планування та управління розвитком інфраструктурної складової агропромислового комплексу. Прогнозування дозволяє передбачати перспективи подальшого розвитку інфраструктури агропромислового комплексу та надає інформацію зацікавленим стейкхолдерам щодо об'єктів прогнозування.

Планування – це визначений пріоритетний порядок дій, які забезпечують вирішення оперативних, тактичних і стратегічних завдань у відповідному господарському сегменті національної економіки. Процес планування – особливий вид діяльності у агропромисловому комплексі, у ході якої формуються виробничі, інвестиційні, економічні, соціальні й екологічні цілі, потім визначають завдання, інструментальну підтримку та створюють відповідну структуру та модель для впровадження, моніторингу, діагностики, оцінки, координації та контролю за виконанням визначеного плану функціонування й розвитку відповідного сегменту агропромислового комплексу та його інфраструктурних компонентів.

Планування як метод механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є цілеспрямованим процесом розробки варіантів майбутнього стану об'єкта із встановленням способів та строків його досягнення, які конкретизуються у кількісних параметрах та служать орієнтирами цілеспрямованого їх розвитку.

Таким чином, механізм управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу спрямовує господарські взаємодії суб'єктів на вирішення виникаючих між ними протиріч у напрямку забезпечення узгодженої взаємодії щодо створення загальних умов відтворення в агропромисловому комплексі. Зміна відтворювальних умов обумовлює зміну цілей та завдань механізму, що відображається у зміні його структури, методів і інструментів досягнення цілей і сприяє розвитку агропромислового комплексу та його інфраструктурної складової. Складність цільової функції механізму управління, пов'язана з інтеграційною природою інфраструктури агропромислового комплексу, що визначає необхідність її конкретизації щодо основних видів інфраструктурного забезпечення, виявлення тенденцій та диспропорцій механізмів розвитку виробничої, інноваційної, соціальної та екологічної інфраструктури даного сегменту національної економіки.

Ефективність управління як сукупність наслідків прийнятих управлінських рішень на рівні агропромислової галузі, можна вважати кінцевим результатом задоволення потреб (вимог) суб'єктів господарювання з урахуванням легітимності та законності, в умовах обмеженості ресурсів, що реалізується з метою досягнення стратегічних цілей механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу.

Сучасні цільові індикатори, стратегічні пріоритети та конкретні інструменти розвитку агропромислового комплексу та його інфраструктурної складової у національному макроекономічному середовищі потребують системного програмного підходу, що забезпечить соціально-економічне зростання та розвиток у агропромислового комплексу і його інфраструктури.

Процес управління розвитком агропромислового комплексу і його інфраструктури у національному макроекономічному середовищі за формою реалізації має наступні основні види:

– апріорне управління розвитком агропромислового комплексу і його інфраструктури – впроваджується у вигляді цільового програмування і призначене для вирішення стратегічних завдань розвитку комплексу та його інфраструктури (впровадження інновацій, зростання аграрного та промислового виробництва, побудова сучасної інфраструктури, вдосконалення продуктивних сил тощо);

– апостеріорне управління розвитком агропромислового комплексу і його інфраструктури – впроваджується за рахунок будь-яких заходів, механізмів, моделей та інших інструментів кон'юнктурного характеру і призначене насамперед для підтримки збалансованості агропромислового виробництва у національній економіці;

– комбіноване управління розвитком агропромислового комплексу і його інфраструктури – впроваджується за рахунок визначених соціально-економічних й екологічних програм, спрямованих на підтримку збалансованості зростання результатів господарювання у агропромисловому комплексі.

Основні проблемні аспекти механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу:

– поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних обмежень;

– відсутність єдиної інноваційно-інвестиційної стратегії розвитку аграрної та промислової сфери країни;

– диспропорційна регіональна концентрація суб'єктів та об'єктів агропромислового комплексу та його інфраструктури;

– значний відтік кваліфікованої робочої сили необхідної для розвитку агропромислового комплексу та його інфраструктури;

– значний рівень імпорту необоротних активів у агропромисловому комплексі;

– не системні природоохоронні заходи та високий рівень забруднення;

– недостатня ресурсоефективність агропромислового комплексу та його інфраструктури;

– політична нестабільність, військові дії на сході країни та тимчасова окупація частини території;

– превалювання суб'єктів агропромислового комплексу та його інфраструктури з низькою доданою вартістю.

Відмітимо, що механізм управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу передбачає формування комплексу адаптивної взаємодії узгоджених складових організаційного, структурно-функціонального та методичного характеру, які спрямовані на системне вирішення протиріч, які виникають між суб'єктами агропромислового комплексу та його інфраструктури в процесі реалізації диференціальних цілей. Результати впровадження дієвого механізму управління сприяють покращенню якісних і кількісних індикаторів та конкурентних переваг у агропромисловому комплексі, що забезпечує стійкий розвиток національної економіки в умовах глобальних викликів.

Висновки. Таким чином, основною метою механізму управління інтегральною інфраструктурою агропромислового комплексу є дотримання пріоритетної лінії зростання позитивних результатів у агропромисловому комплексі та його інфраструктури, що забезпечить розвиток аграрної сфери країни. Застосування окремих форм механізму управління залежить від умов функціонування агропромислового комплексу та його інфраструктури, поставлених стратегічних завдань, міжнародної кон'юнктури та поширення пандемії COVID-19. Раціональність і працездатність механізму управління розвитку агропромислового комплексу та його інфраструктури може мати як однакові, так і протилежні вектори спрямованості по відношенню до сумарної складової цих векторів ефективності системи управління в даному сегменті національної економіки.

Процес управління розвитком агропромислового комплексу та його інфраструктури функціонує перш за все, як упорядкована система, тому доцільно розглядати систему управління даним сегментом національної економіки з точки зору системного підходу. Основними складовими визначеної системи є мета, пріоритетні орієнтири, завдання, принципи, функції управління, обмеження, а також суб'єкти, які здійснюють вплив на агропромисловий комплекс та його господарські одиниці за допомогою функціонального інструментарію, враховуючи вплив глобальних факторів і спрямовуючись на ефективність господарювання у агропромисловому комплексі.

Література

1. Побережець О.В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства : монографія. Херсон: Видавництво : Грінь Д.С., 2016. 500 с.

2. Мельник Ю. М. Теоретико-методологічні засади регулювання розвитку промисловості у національній економіці: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 365 с.

3. The Global Competiveness Index. The Global Competitiveness Report 2013-2019. World Economic Forum. URL : https://www.weforum.org/reports

4. Financial Development Index Database. IMF. URL: https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b&sId=1480712949562

5. Financial Sector. Data. The World Bank Group. URL : https://data.worldbank.org/topic/financial-sector?view=chart

6. Index of Economic Freedom. URL : https://www.heritage.org/index/

7. Гураль А. О., Ломачинська І. А. Вплив фінансового розвитку Вишеградської групи на соціально-економічний добробут. Економіка: реалії часу. 2017. №6 (34). С. 37-43.

8. Lomachynska I., Babenko V., Yemets O., Yakubovskiy S., Hryhorian R. Impact of the foreign direct investment inflow on the export growth of the Visegrad group countries. Studies of Applied Economics. 2020. 38, 3(1).

9. Gural A., Lomachynska I. FDI and financial development as determinants of economic growth for V4 countries. Baltic Journal of Economic Studies. 2017. Vol 3, No 4. P. 59-64.

References

1. Poberezhets, O. V. (2016). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia rezultatamy diialnosti promyslovoho pidpryiemstva : monohrafiia [Theoretical and methodological and practical principles of research of the performance management system of an industrial enterprise: monograph]. Kherson : Vydavnytstvo : Hrin D.S. [in Ukrainian].

2. Melnyk, Yu. M. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady rehuliuvannia rozvytku promyslovosti u natsionalnii ekonomitsi : monohrafiia [Theoretical and methodological principles of regulating the development of industry in the national economy: a monograph]. Kherson : OLDI-PLIuS. [in Ukrainian].

3. The Global Competiveness Index. The Global Competitiveness Report 2013-2019. World Economic Forum. URL : https://www.weforum.org/reports

4. Financial Development Index Database. IMF. URL: https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b&sId=1480712949562

5. Financial Sector. Data. The World Bank Group. URL : https://data.worldbank.org/topic/financial-sector?view=chart

6. Index of Economic Freedom. URL : https://www.heritage.org/index/

7. Hural A. O., Lomachynska I. A. Vplyv finansovoho rozvytku Vyshehradskoi hrupy na sotsialno-ekonomichnyi dobrobut. Ekonomika: realii chasu. 2017. №6 (34). S. 37-43.

8. Lomachynska I., Babenko V., Yemets O., Yakubovskiy S., Hryhorian R. Impact of the foreign direct investment inflow on the export growth of the Visegrad group countries. Studies of Applied Economics. 2020. 38, 3(1).

9. Gural A., Lomachynska I. FDI and financial development as determinants of economic growth for V4 countries. Baltic Journal of Economic Studies. 2017. Vol 3, No 4. R. 59-64.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 336.71
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-41

ЄПІФАНОВА І. Ю., КОВАЛЬ Н.О.
Вінницький національний технічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РЕІНЖИНІРИНГУ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено наукові підходи щодо застосування фінансового реінжинірингу в банківській діяльності. Виявлено, що успішність використання даного інструменту дасть можливість в перспективі реформувати основні напрями системи в банківському секторі. Взаємодія усіх елементів і процесів фінансового реінжинірингу дозволить перевести фінансовий менеджмент комерційних банків на якісно новий рівень. Сучасним банкам для того щоб досягати конкурентних переваг, підтримати ліквідність, підвищити доходи інноваційним інструментом має стати фінансовий реінжиніринг. На сьогоднішній день це один із ключових методів антикризового управління комерційних банків і направлений на досягнення фінансової ефективності і стійкості банківської діяльності.

Ключові слова: банк; фінансовий реінжиніринг; кредитування; бізнес-процеси; інноваційна діяльність.

IRYNA YEPIFANOVA, KOVAL NATALIIA
Vinnytsia National Technical University

PROSPECTS OF APPLICATION OF FINANCIAL REENGINEERING IN BANKING ACTIVITY

The article examines scientific approaches to the application of financial reengineering in banking.

The interaction of all elements and processes of financial reengineering will bring the financial management of commercial banks to a qualitatively new level. For commercial banks, to achieve competitive advantage, maintain liquidity, increase profits and at the same time reduce costs, today must become an innovative tool for reengineering. Which is one of the key methods of crisis management of commercial banks and aimed at achieving financial efficiency and sustainability of banking. This is a rational organization of the process of activity, which allows customers to get a quality banking product or maintain leadership in certain indicators of the banking business. It is also the management of personnel in customer service. This direction allows you to effectively direct the activities of employees in the right direction, ensuring that the bank achieves the goals of the development strategy. This also applies to marketing policy, which increases the competitiveness of banking by specific means - through pricing policy or non-standard methods of sales promotion. In this case, adequate restructuring of other parts of the bank's management system must be ensured. Actually, this is the concept of banking reengineering.

Reengineering in the field of financial management of commercial banks provides new competitive advantages, allows you to reduce costs and increase revenues, while ensuring a rapid response of commercial banks to changing situations. Reengineering of financial management of commercial banks should also provide support for the Bank's liquidity as a guarantee of its reliability, compliance with the interests of depositors and creditors, minimization of banking activities.

Reengineering of financial management of commercial banks helps maintain the liquidity of banks and is one of the key methods of crisis management of commercial banks, all this guarantees rapid and qualitatively new changes in the activities of commercial banks to achieve financial results. efficiency and stability in difficult conditions of the competitive environment.

Banking reengineering should be aimed at identifying and significantly improving the main components of the banking business, which can provide it with stable profits and competitive advantages.

Keywords: bank; financial reengineering; crediting; business processes; innovative activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У умовах глобалізації світової економіки та ринкових перетворень вітчизняної фінансової системи сучасні українські банки потребують адекватні стратегії удосконалення діяльності і оновлення свого бізнесу. В процесі прискорення та впровадження нових банківських продуктів і послуг відбуваються досить оперативні реакції на зміни ринкової ситуації фінансового сектору. Світовий досвід роботи закордонних банків засвідчує, що за допомогою цього інструменту фінансовим установам вдається досить швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку, досягати конкурентних переваг на ринку банківський послуг, підвищувати доходи та одночасно скорочувати витрати. В Україні без впровадження та використання фінансового реінжинірингу банківська діяльність не може цілком задовільнити потреби споживчого сектору банківських послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед вітчизняних і закордонних науковців, які займаються питаннями використання та застосування фінансового реінжинірингу, можна виділити наступних: Т. Девенпорт [1], М. Хаммер і Дж. Чампі [2], Пол Аллен [3], Данченко О.В. [4], Лачкова В. М. [5], Фурса Т. П. [6], Волков К. В. [7], Вовк В. Я. [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень у напрямку застосування фінансового реінжинірингу в банківській діяльності, питання ефективності та успішності використання цього інструменту, його сутність, особливості, переваги та недоліки потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення можливостей застосування фінансового реінжинірингу як фінансового інструменту у напрямку інноваційного банківського менеджменту, а також систематизації теоретико-методологічних підходів щодо його адаптації до сучасного банківського сектору.

Виклад основного матеріалу

Стратегія європейської інтеграції в Україні, яка є ключовим пріоритетом зовнішньої та внутрішньої політики держави на короткострокову та довгострокову перспективу потребує зміцнення та стабільності щодо роботи банківського сектору, котрий є гарантом фінансової рівноваги в країні. Надзвичайно гостро на сьогоднішній день постає потреба в розробці нових, інноваційних та ефективних інструментів впровадження дієвого фінансового менеджменту в умовах конкуренції в складному банківському середовищі. Використання одного із інноваційних методів банківського менеджменту, який забезпечить можливість впливу на ефективність та результативність будь-якої діяльності, є фінансовий реінжиніринг. Застосування фінансового реінжинірингу в банківській діяльності направлені на удосконалення тих підходів, які гарантовано забезпечать банку стабільний прибуток і конкурентні переваги, а також дадуть змогу утримати лідерство за визначеними показниками в сегменті ринку банківських послуг. Результатом використання реінжинірингу у фінансовому менеджменті комерційних банків є зниження ризиків, поліпшення якості банківських послуг, скорочення витрат, підвищення рівня задоволеності клієнтів та збільшення продуктивності.

В процесі застосування реінжинірингу в фінансовому менеджменті комерційних банків було б доцільно виділити певні критерії, до яких перш за все відносяться: максимальне задоволення потреб клієнтів, забезпечення конкурентних переваг та клієнтоорієнтованість.

Реінжиніринг фінансового менеджменту комерційних банків має на меті удосконалення тих напрямів діяльності, які гарантовано забезпечать банку стабільний прибуток і конкурентні переваги, забезпечать можливість утримання лідерства за визначеними показниками в сегменті ринку банківських послуг. Застосування реінжинірингу, як засвідчує практичний досвід, допомагає ефективно посприяти конкурентоспроможності та нестандартним методам стимулювання продажів банківських продуктів.

На особливу увагу науковців та практиків за останні роки заслуговує проблема забезпечення ліквідності банків. Банківський бізнес під впливом сучасних тенденцій розвитку супроводжуються значними ризиками на які наражаються банки. Постійна трансформація цих ризиків потребує від банків впровадження інноваційних інструментів управління ними. Особливо це стосується вибору методів та інструментів управління ризиком ліквідності вітчизняних банків. Так як банківські кризи набули систематичного характеру, а в умовах прискореної глобалізації та відкритості економічної системи ще більше йде загострення та зростання рівня ризиковості діяльності у фінансовому секторі. Для оперативного реагування на характер прояву реальної кризи ліквідності її треба діагностувати та своєчасно виявити. Саме тому профілактичними заходами щодо попередження виникнення кризи ліквідності може стати інструментарій фінансового реінжинірингу[9].

Варто приділити увагу й передумовам застосування реінжинірингу в процесі реалізації механізму банківського кредитування. Реінжиніринг механізму кредитування доцільно проводити з метою зменшення розривів між вхідними фінансовими потоками та наданими новими кредитами. У здійсненні кредитування бере участь велика кількість ланок організаційної структури комерційного банку. І в результаті спільної роботи у загальному процесі може відбутися певний збій, при цьому ні співробітник, ні навіть група не знають всі технічні деталі. За таких умов, у разі впровадження нових продуктів, застосування фінансового реінжинірингу надасть можливість створити динамічну модель ефективного функціонування кредитного механізму.

На сьогоднішній день в комерційних банках за умов проведення реінжинірингу кредитування, варто врахувати такі особливості[10]:

- виконавці в процесі прийняття рішень досить обмежені в своїх повноваженнях виходячи з високої ризикованості кредитних операцій;
- регламентовані та досить жорсткі правила проведення операцій з боку обов'язкового врахування вимог НБУ; подання та складання звітності по кредитних операціях до державних органів передбачає досить жорсткі вимоги до якості підготовки проектних процесів та часу його впровадження;
- створюється висока залежність між процесом реінжинірингу та якості програмно-технічного забезпечення, а також кваліфікації програмістів;
- виникає загроза відмивання «брудних» грошей, що вимагає та обумовлює високу відповідальність при здійсненні функцій фінансового моніторингу операцій банку;
- динамічність моделі оновлення нормативної бази щодо виконання кредитних операцій досить висока.

Світовий досвід показує, що проекти реінжинірингу проводяться по всьому світу вже майже двадцять років, і статистика дозволяє сформулювати певні висновки про негативні та позитивні моменти застосування проектів. Як правило, більше половини проектів повністю провалюються. Ще частина не досягає поставлених цілей і на це впливають наступні чинники: суттєвий опір змінам (60% проектів), обмеження, що притаманні існуючим системам (40%), недостатня узгодженість в діях роботи підрозділів

(40%), відсутність лідера проекту (40%), очікування які не є реалістичними (30%), тощо [11, 12]. Таким чином перспективи застосування фінансового реінжинірингу відносно діяльності комерційного банку потребують, на наш погляд, подальших досліджень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна відзначити, що функціонування сучасної банківської системи потребує перегляду існуючих підходів та концепцій щодо використання нових підходів для вдосконалення управління банківською діяльністю з метою зниження ризиків під час інвестування банками коштів у розвиток економіки. Банківський бізнес повинен використовувати новітні інструментарії управління та трансформацій бізнес процесів — фінансовий реінжиніринг. Сучасний процес реінжинірингу в банківському секторі вимагає застосування системного підходу до аналізу зовнішнього середовища та структурування роботи в середині самого банку. Він створює умови реорганізації та підвищення ефективності банківської діяльності. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є застосування інструментів фінансового реінжинірингу щодо механізму кредитування у банках та оцінки їх ефективності, застосування інструментів моніторингу достатності та якості компонентів ліквідності, а також адаптація кращого досвіду європейських банківських структур в проведенні фінансового реінжинірингу до умов розвитку фінансової банківської системи України.

Література

1. Davenport Th.H. Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology. Boston: Harvard Business School Press, 1992. 337 p.

2. Hammer M. Reengineering Work: Don’t Automate, Obliterate. Harvard Business Review. 1990. № 4. 25-35 pp.

3. Аллен Пол Х. Реинжиниринг банка: Программа выживания и успеха. М.: Альпина Паблишер, 2002. 264 с.

4. Данченко О. Практичні аспекти реінжинірингу бізнес процесів. К.: Університет економіки та права "КРОК", 2017. 238 с.

5. Лачкова В.М. Лачкова Л.І., Шевчук І.Л., Фінансовий менеджмент у банку: навч. посібник. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 180 с.

6. Фурса Т.П. Організаційні аспекти фінансового менеджменту комерційного банку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. 2014. № 6 ч.5. С. 92-94.

7. Волков К. В. Алгоритм реинжиниринга. Справочник экономиста. 2005. № 2. С. 49-57.

8. Вовк В. Я. Стратегічне управління конкурентоспроможністю банку: монографія. Харків.: НТМТ, 2011. 336 с.

9. Міщенко В. Слав’янська Н., Криклій О. Роль та місце реінжинірингу в сучасному банку. Банківська справа. 2013. № 3. С. 3-9.

10. Богданова К. А. Реінжиніринг механізму банківського кредитування. Молодий вчений. 2015. № 2(17). С. 97-102. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/21.pdf

11. Reengineering Success Factors. URL: http://www.prosci.com.

12. Why Re-Engineering Fails. URL: http://www.prosci.com.

References

1. Davenport Th.H. Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology. Boston: Harvard Business School Press, 1992. 337 s.

2. Hammer M. Reengineering Work: Don’t Automate, Obliterate. Harvard Business Review. 1990. № 4. 25-35

3. Allen Pol Kh. Reynzhynyrynh banka: Prohramma vыzhyvanyia y uspekha. M.: Alpyna Pablysher, 2002. 264.

4. Danchenko, O.B. (2017), Praktychni aspekty reinzhynirynhu biznes protsesiv [Practical aspects of business process reengineering], University of Economics and Law "KROK", 2017. 238 s.

5. Lachkova V.M. Lachkova L.I., Shevchuk I.L., Finansovyi menedzhment u banku: navch. posibnyk. Kharkiv : Vydavets Ivanchenko I.S., 2017. 180 s.

6. Fursa T.P. Orhanizatsiini aspekty finansovoho menedzhmentu komertsiinoho banku. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky. 2014. № 6 ch.5. S. 92-94.

7. Volkov K. V. Alhorytm reynzhynyrynha. Spravochnyk эkonomysta. 2005. № 2. S. 49-57.

8. Vovk V. Ya. Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu banku: monohrafiia. Kharkiv.: NTMT, 2011. 336 s.

9. Mishchenko V. Slavianska N., Kryklii O. Rol ta mistse reinzhynirynhu v suchasnomu banku. Bankivska sprava. 2013. № 3. S. 3-9.

10. Bohdanova K. A. Reinzhynirynh mekhanizmu bankivskoho kredytuvannia. Molodyi vchenyi. 2015. № 2(17). S. 97-102. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/21.pdf

11. Reengineering Success Factors. URL: http://www.prosci.com.

12. Why Re-Engineering Fails. URL: http://www.prosci.com.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330.342.3
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-42

СТАМАТІН В. В., ТАРАРУЄВ Ю. О.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

АНАЛІЗ ПІДПРИЄМСТВ МІСЬКОГО ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ ТА ОЦІНКА ЇХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ

В статті надано детальний аналіз роботи (економічних показників діяльності) комунальних підприємств міського електротранспорту на прикладі ряду транспортних підприємств міста Харкова, а також оцінка з економічної точки зору їх підприємницької активності та перспектив щодо її розвитку. Для виявлення підприємницького потенціалу підприємств пропонується здійснення ряду етапів: аналіз поточного стану підприємств, що передбачає узагальнення звітної інформації щодо їх діяльності та виявлення тенденцій розвитку за результатами аналізу; вибір і визначення показників, що узагальнено відображають підприємницький потенціал підприємств, що означає обґрунтування показників, які комплексно характеризують їх діяльність і можуть використовуватися як індикатори реалізації підприємницького потенціалу; та інтегральна оцінка підприємницького потенціалу, що передбачає узагальнення критеріїв оцінки такого потенціалу й розрахунок відповідного інтегрального показника. На основі результатів розрахунків пропонується проводити ранжування (за підприємствами або видами транспорту) для визначення пріоритетних напрямків залучення інвестицій в галузь.

Ключові слова: міський електротранспорт, підприємницький аспект, інтегральні показники, фінансові результати, збитковість.

VYACHESLAV STAMATIN, YURIY TARARUYEV
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ANALYSIS OF MUNICIPAL ELECTRIC TRANSPORT ENTERPRISES AND EVALUATION OF THEIR ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

В статті надано детальний аналіз роботи (економічних показників діяльності) комунальних підприємств міського електротранспорту на прикладі ряду транспортних підприємств міста Харкова, а також оцінка з економічної точки зору їх підприємницької активності та перспектив щодо її розвитку. Для виявлення підприємницького потенціалу підприємств пропонується здійснення ряду етапів: аналіз поточного стану підприємств, що передбачає узагальнення звітної інформації щодо їх діяльності та виявлення тенденцій розвитку за результатами аналізу; вибір і визначення показників, що узагальнено відображають підприємницький потенціал підприємств, що означає обґрунтування показників, які комплексно характеризують їх діяльність і можуть використовуватися як індикатори реалізації підприємницького потенціалу; та інтегральна оцінка підприємницького потенціалу, що передбачає узагальнення критеріїв оцінки такого потенціалу й розрахунок відповідного інтегрального показника. На основі результатів розрахунків пропонується проводити ранжування (за підприємствами або видами транспорту) для визначення пріоритетних напрямків залучення інвестицій в галузь. Разом з тим, галузева специфіка підприємств МЕТ обумовлює наявність проблем, які потребують першочергового вирішення, до них належать: залежність підприємств МЕТ від державного фінансування, що обумовлене низькою ефективністю їх діяльності та частково пояснюється застосуванням методів управління, що набули поширення за часів планової економіки; низькі фінансові результати та збитковість, що пояснюється необґрунтованістю тарифів на тлі зростання кількості пасажирів, що відносяться до пільгових категорій; високий рівень фізичного зношення рухомого складу внаслідок тривалого використання основних засобів виробничого призначення без проведення їх модернізації чи оновлення. І тільки застосування підприємницького підходу на комунальних підприємствах міського електротранспорту нашої країни можуть вирішити назрілі питання щодо виходу галузі із кризи. Кількість реалізованих підприємницьких проектів на інших підприємствах України постійно збільшується, отже варто керівництву підприємств МЕТ звернути на це увагу, спираючись на науковий підхід та детальне опрацювання, вдосконалення та вивчення подібного досвіду.

Keywords: urban electric transport, business aspect, integrated indicators, financial results, unprofitability

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливим науковими чи практичними завданнями

Важливість розвитку міського громадського транспорту для забезпечення економічного зростання на міському та регіональному рівнях сьогодні не викликає сумнівів. Підприємства міського електричного транспорту (МЕТ) не лише забезпечують задоволення потреб пасажирів у переміщеннях, підвищуючи якість їхнього життя, а й виконують соціальну функцію (що виражається у перевезенні значної кількості громадян, які належать до різних пільгових категорій).

Разом з тим, галузева специфіка підприємств МЕТ обумовлює наявність проблем, які потребують першочергового вирішення, до них належать:

1. Залежність підприємств МЕТ від державного фінансування, що обумовлене низькою ефективністю їх діяльності та частково пояснюється застосуванням методів управління, що набули поширення за часів планової економіки.
2. Низькі фінансові результати та збитковість, що пояснюється необґрунтованістю тарифів на тлі зростання кількості пасажирів, що відносяться до пільгових категорій населення.
3. Високий рівень фізичного зношення рухомого складу внаслідок тривалого використання основних засобів виробничого призначення без проведення їх модернізації та оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність перелічених проблем підтверджується науковими роботами, присвяченими їх

частковому вирішенню. У багатьох роботах вітчизняних [1-7] та зарубіжних [8-11] дослідників містяться досить слушні та обґрунтовані рекомендації щодо покращення діяльності та забезпечення економічної ефективності функціонування підприємств міського громадського транспорту. Зокрема, у роботах [1, 2] розглядаються проблеми функціонування підприємств МЕТ технічного та соціально-економічного характеру та окреслені шляхи подолання кризи на міському електричному транспорті. В проаналізованих статтях сформульовані та досліджені проблеми, що спостерігаються на підприємствах МЕТ, та обговорюється необхідність реалізації економічних, правових, адміністративних, фінансових, організаційних та інших заходів для підвищення ефективності функціонування всього громадського транспорту, що сприятиме комплексному розвитку комунального господарства великих міст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Втім, сучасний стан транспортних підприємств вказує на те, що перелічені проблеми залишаються актуальними і потребують більш ретельного дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз роботи (економічних показників діяльності) комунальних підприємств міського електротранспорту на прикладі ряду транспортних підприємств міста Харкова, а також оцінка з економічної точки зору їх підприємницької активності та перспектив щодо її розвитку.

Виклад основного матеріалу

В умовах що склалися, найбільш дієвим інструментом забезпечення фінансової самостійності підприємств МЕТ та ефективності їх функціонування є наукове обґрунтування та впровадження заходів з підвищення підприємницької активності цих підприємств. Проблеми, що перелічені вище, виникають, головним чином, через низьку ефективність діяльності підприємств МЕТ, що приводить до погіршення фінансового стану через брак фінансових та інших ресурсів. Залежність підприємств МЕТ від державного фінансування та певна консервативність керівництва обумовлює зниження ініціативності працівників щодо пошуку способів подолання кризового стану.

Зважаючи на нестачу фінансування, метою виявлення та підвищення підприємницького потенціалу є, перш за все, залучення інвесторів та ініціювання спільних проєктів для забезпечення розвитку підприємств МЕТ.

Для виявлення підприємницького потенціалу підприємств МЕТ пропонується здійснення таких етапів:

1. Аналіз поточного стану підприємств МЕТ – передбачає узагальнення відкритої звітної інформації що відображає діяльність підприємств МЕТ та виявлення тенденцій розвитку цих підприємств за результатами аналізу.

2. Вибір і визначення показників, що узагальнено відображають підприємницький потенціал підприємств МЕТ – означає обґрунтування показників, що комплексно характеризують діяльність підприємств МЕТ і можуть використовуватися як індикатори реалізації їх підприємницького потенціалу за різними напрямками діяльності.

3. Інтегральна оцінка підприємницького потенціалу підприємств МЕТ – передбачає узагальнення критеріїв оцінки підприємницького потенціалу і розрахунок відповідного інтегрального показника. На основі результатів розрахунків пропонується проводити ранжування (за підприємствами або видами транспорту) для визначення пріоритетних напрямків залучення інвестицій.

Аналіз підприємств міського електричного транспорту буде проведено на прикладі підприємств м. Харкова. Такий підхід має декілька переваг: а) враховуються усі види міського електричного транспорту (метро, трамвай, тролейбус); б) порівнюються підприємства що мають аналогічні умови функціонування, бо надають послуги пасажирам на території конкретного міста; в) тенденції, що будуть виявлені в результаті аналізу певною мірою характеризують міський електричний транспорт в цілому, бо у м. Харкові представлені найбільш розповсюджені його види. Об'єктами аналізу є такі електротранспортні підприємства: КП «Салтівське трамвайне депо»; КП «Тролейбусне депо №2»; КП «Тролейбусне депо № 3»; КП «Харківський метрополітен».

Оскільки низька ефективність електротранспортних підприємств частково пояснюється нераціональністю використання активів, доцільно навести їх структуру за період 2020 рр. Необоротні активи підприємств традиційно розділені на основні засоби, капітальні інвестиції та нематеріальні активи. (рис. 1).

На прикладі перелічених вище підприємств спостерігаємо різні варіанти використання необоротних активів. Так, КП «Салтівське трамвайне депо» не використовує нематеріальні активи, але має найбільшу частку незавершених капітальних інвестицій у складі необоротних активів. Наявність капітальних незавершених інвестицій вказує на брак фінансування для їх завершення, тоді як відсутність нематеріальних активів говорить про знижені перспективи інноваційного розвитку цього підприємства.

Необоротні активи КП «Тролейбусне депо «№ 2» майже повністю складаються з основних засобів, тоді як питома вага інших їх видів є вкрай низькою, що також є свідченням того, що підприємство не має необхідних ресурсів для розвитку через здійснення інвестицій та впровадження інновацій.

Структуру необоротних активів КП «Тролейбусне депо №3» можна умовно вважати найбільш оптимальною серед представлених підприємств, бо частка нематеріальних активів цього підприємства є найвищою, а капітальні інвестиції поступово реалізуються у господарській діяльності.

Те саме можна сказати і про КП «Харківський метрополітен». Незначні структурні показники капітальних інвестицій та нематеріальних активів пояснюються тим, що масштаби діяльності цього підприємства є досить значними і потребують використання необоротних активів, що мають значну вартість.

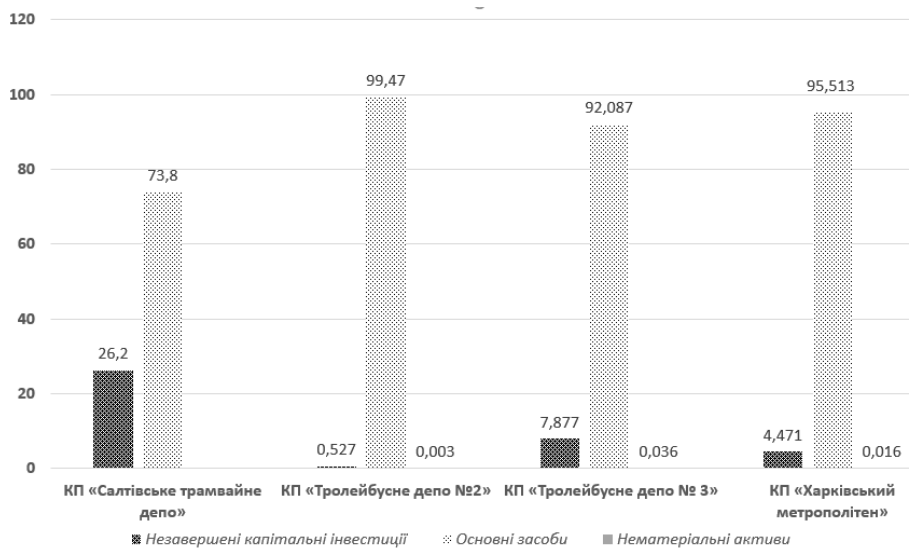

Рис. 1. Структура необоротних активів підприємств МЕТ, 2020 р., відсотки

Для аналізу використання підприємствами основних засобів досить часто використовують показник їх фізичного зношення, що характеризує міру перенесення вартості цих активів на продукцію, послуги чи роботи підприємства і відображає економічну доцільність їх використання.

Загальновідомо, що коефіцієнт фізичного зношення визначають за формулою (1):

$$К_{фзн} = \frac{ФЗ_{оз}}{ПВ_{оз}}, \quad (1)$$

де $К_{фзн}$ – коефіцієнт фізичного зношення основних засобів підприємства, частка одиниці;

$ФЗ_{оз}$ – величина фізичного зношення основних засобів, тис. грн.;

$ПВ_{оз}$ – первісна вартість основних засобів, тис. грн.

Оскільки перенесення вартості основних засобів на вартість послуг відбувається поступово, коефіцієнт фізичного зношення зростає, а його одиничне значення свідчить про повне фізичне зношення цих активів і економічну недоцільність їх подальшого використання у господарській діяльності підприємства. Результати визначення коефіцієнту фізичного зношення основних засобів підприємства представлені нижче (рис. 2).

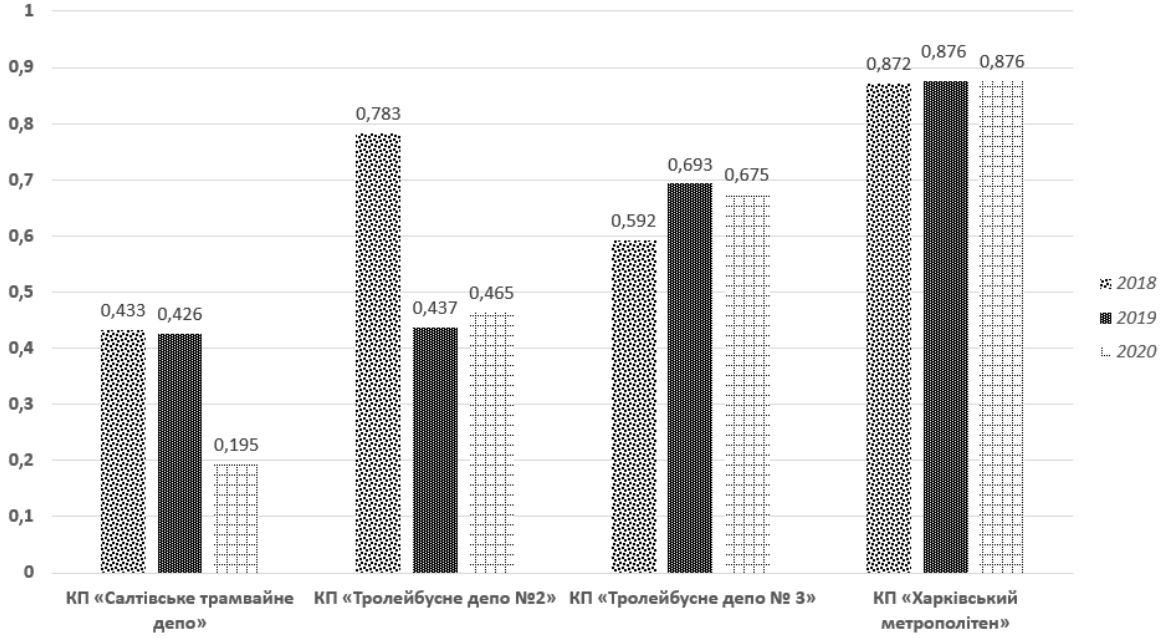

Рис. 2. Коефіцієнт фізичного зносу основних засобів підприємств МЕТ, частка одиниці

За результатами аналізу варто відзначити, що показники фізичного зношення КП «Харківський метрополітен» є найбільшими серед підприємств, що розглядаються. Але це пояснюється впливом декількох чинників: по-перше, оновлення рухомого складу метрополітену потребує більше коштів порівняно з іншими видами міського електричного транспорту через специфіку використання підземного транспорту; по-друге, значна первісна вартість основних засобів цього підприємства обумовлює низькі значення коефіцієнту фізичного зношення.

КП «Салтівське трамвайне депо» демонструє значне зниження коефіцієнту фізичного зношення основних засобів (до рівня 19,5 % у 2020 р.), що вказує на оновлення цих активів. Те ж стосується і КП «Тролейбусне депо № 2», що характеризується відносною стабілізацією коефіцієнту зношення на рівні менше 50 %. Основні засоби підприємства «Тролейбусне депо № 3» зношені приблизно на 2/3 первісної вартості і потребують оновлення. Така ситуація характерна для більшості підприємств міського електричного транспорту.

Таким чином, підприємства МЕТ, яким властиве зростання рівня фізичного зношення потребують модернізації рухомого складу та оновлення інших видів основних засобів, але практичне виконання цього завдання можливе лише за умов поступового перетворення транспортних підприємств на суб'єктів підприємницької діяльності, з внесенням відповідних змін у норми чинного законодавства.

Оборотні активи також відіграють важливу роль у діяльності підприємств МЕТ і їх аналіз, зазвичай, починається з визначення структурних показників. Практика свідчить, що – як і значна кількість інших суб'єктів господарювання – підприємства МЕТ мають значні проблеми, пов'язані із зростанням дебіторської заборгованості.

Структурні показники найбільш важливих видів оборотних активів підприємств міського електричного транспорту представлені нижче (рис. 3).

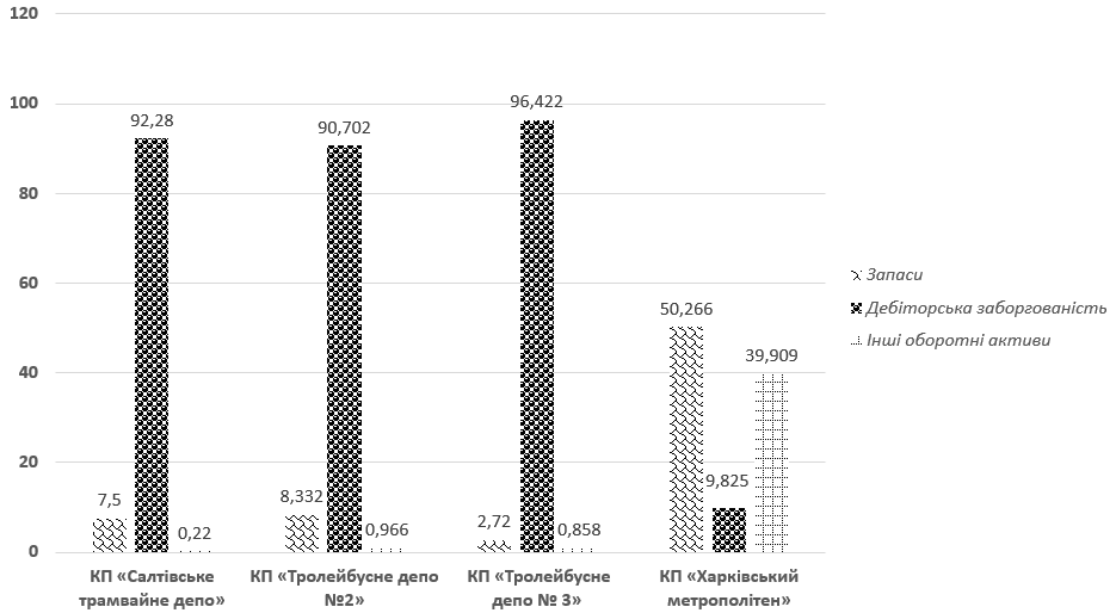

Рис. 3. Структура оборотних активів підприємств МЕТ, 2020 р., відсотки

За результатами аналізу структурних показників, що характеризують оборотні активи електротранспортних підприємств, можна виявити транспорту протилежні ситуації:

1. Для представлених підприємств наземного електричного характерне переважання у структурі оборотних активів дебіторської заборгованості, частка якої перевищує 90 % вартості цих активів. Така ситуація є вкрай негативною, бо дебіторська заборгованість хоча і належить до активів підприємства, тимчасово використовується його контрагентами і потребує повернення.

2. Натомість, КП «Харківський метрополітен» відзначається незначною питомою вагою дебіторської заборгованості, а його оборотні активи складаються, переважно із виробничих запасів та інших оборотних активів. Таким чином, цьому підприємству вдалося провести заходи з інкасації заборгованості і підвищити ефективність використання оборотних активів, що значно підвищує привабливість цього підприємства для потенційних інвесторів і перспективи реалізації його підприємницького потенціалу.

Для оцінки ефективності використання оборотних активів підприємств, як правило використовуються коефіцієнт оборотності та тривалість обороту оборотних активів. Перший з цих показників відображає річну кількість оборотів (операційних циклів) оборотних активів, а другий – тривалість одного обороту в днях. Формули для визначення цих показників представлені нижче (2), (3):

$$К_{об} = \frac{ЧД}{ОА}; \quad Т_{об} = \frac{360}{К_{об}}, \qquad (2), (3)$$

де $К_{об}$ – коефіцієнт оборотності оборотних активів, об./рік;

ЧД – чистий дохід підприємства, тис. грн.;

ОА – середня вартість оборотних активів підприємства, тис. грн.;

$Т_{об}$ – тривалість обороту (операційного циклу) підприємства, дні.

Значення коефіцієнту оборотності менше одиниці свідчить, що операційний цикл триває більше року, що відбивається і на тривалості операційного циклу підприємства. Уповільнення швидкості обертання оборотних активів є свідченням зниження ефективності їх використання, бо доходи підприємства при цьому знижуються (в тому числі і за рахунок зростання величини дебіторської заборгованості підприємства). Таким чином, між наведеними показниками існує зворотна залежність, що обумовлено методикою їх розрахунку та економічним змістом.

Результати визначення коефіцієнту оборотності оборотних активів підприємств МЕТ та тривалості їх обороту за 2018-2020 рр. представлені нижче (рис. 4, 5)

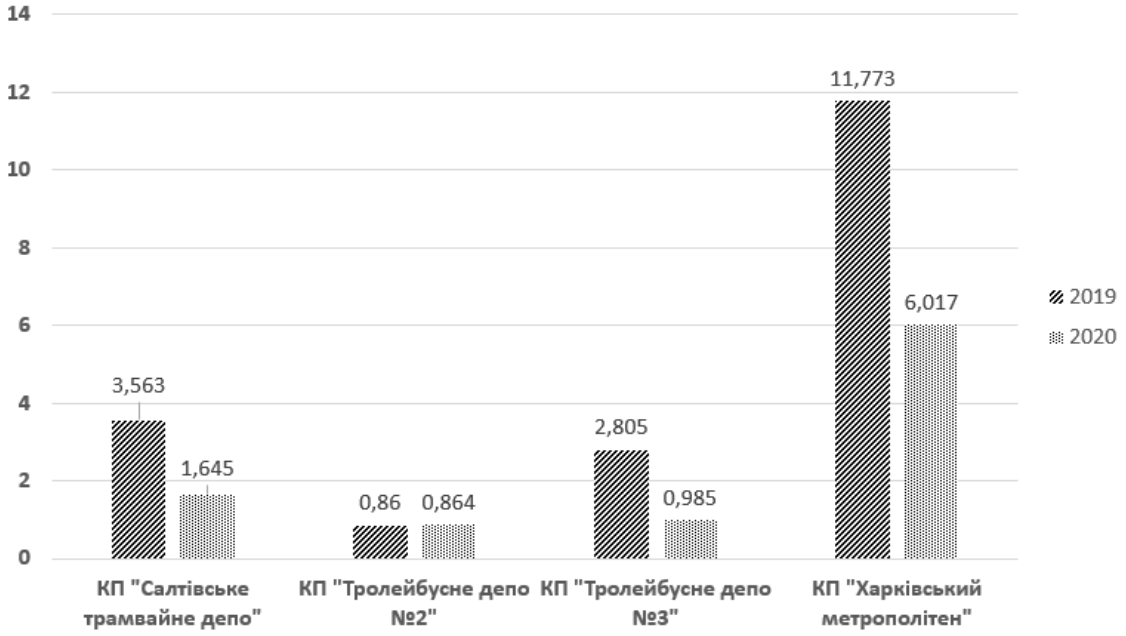

Рис. 4. Коефіцієнти оборотності оборотних активів підприємств МЕТ, об. / рік

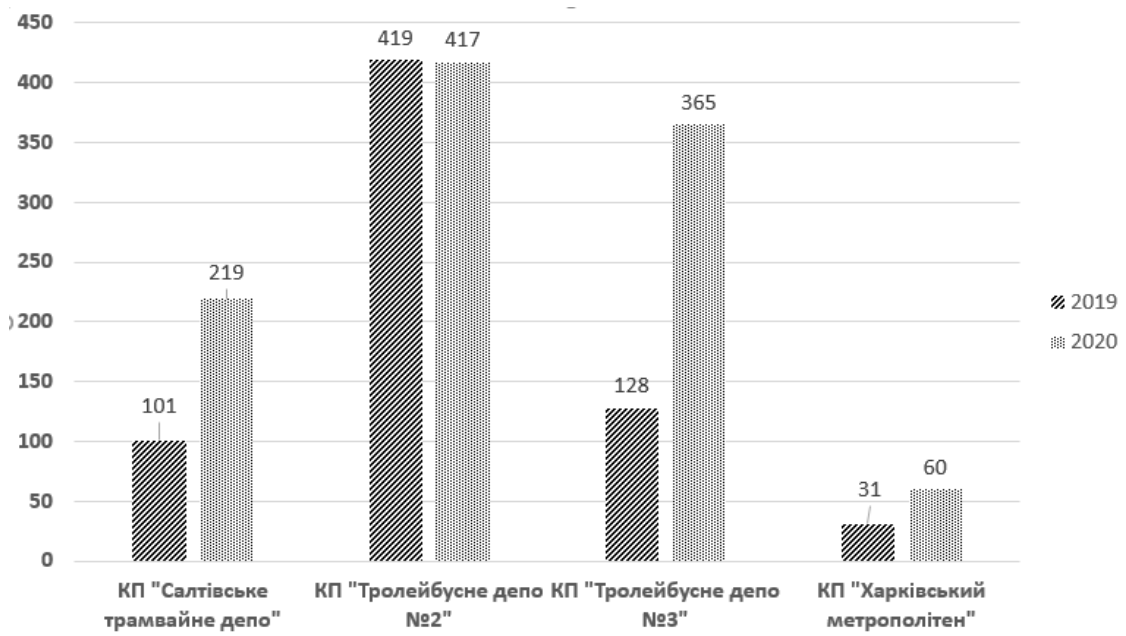

Рис. 5. Тривалість обороту оборотних активів підприємств МЕТ, дні

Як бачимо, КП «Тролейбусне депо № 2» має найнижчу ефективність використання оборотних активів, що підтверджується значеннями тривалості обороту цих активів, що становить більше року. В той же час, ефективність використання оборотних активів КП «Харківський метрополітен» є доволі високою, хоча у 2020 р. відбулося значне зниження цього показника. Досить високі показники оборотності пояснюються успішною інкасацією дебіторської заборгованості та змінами величини доходів підприємства.

Значення показників інших підприємств можна умовно вважати середніми, а їх підвищення пов'язане з поверненням боргів та покращенням платіжної дисципліни дебіторів.

Далі доцільно перейти до аналізу структури операційних доходів та витрат підприємств міського електричного транспорту. Як і у попередніх випадках, визначимо показники структури за останній рік періоду. Традиційно, у складі операційних доходів виділяють чистий дохід від реалізації послуг та інші операційні доходи, тоді як операційні витрати розподіляються за операційними елементами (рис. 6, 7).

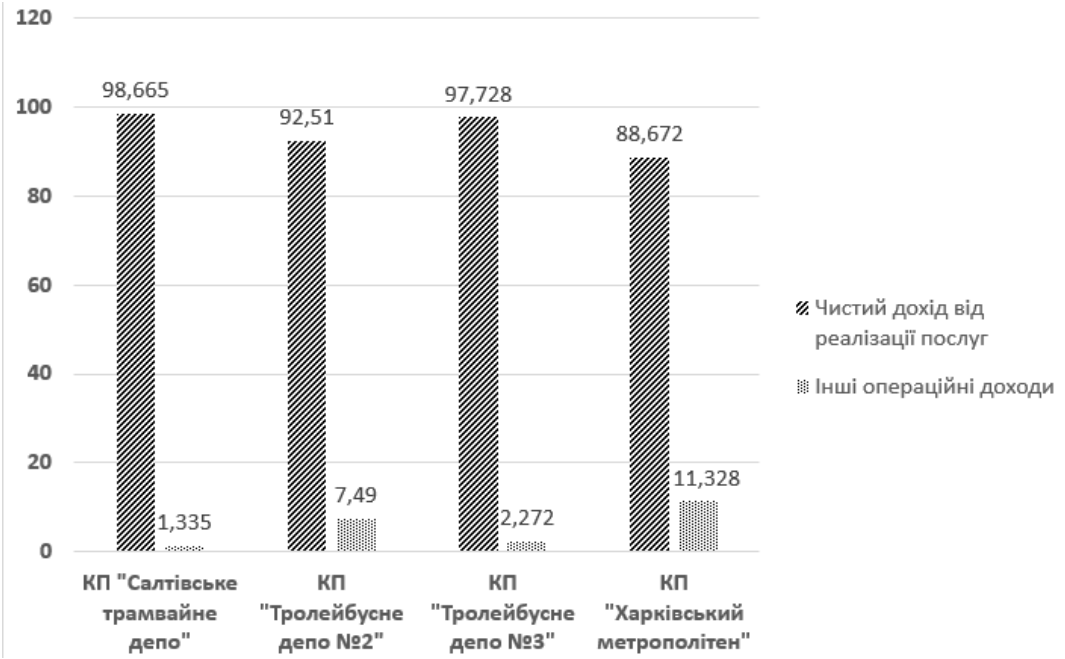

Рис. 6. Структура операційних доходів підприємств МЕТ за 2020 р., відсотки

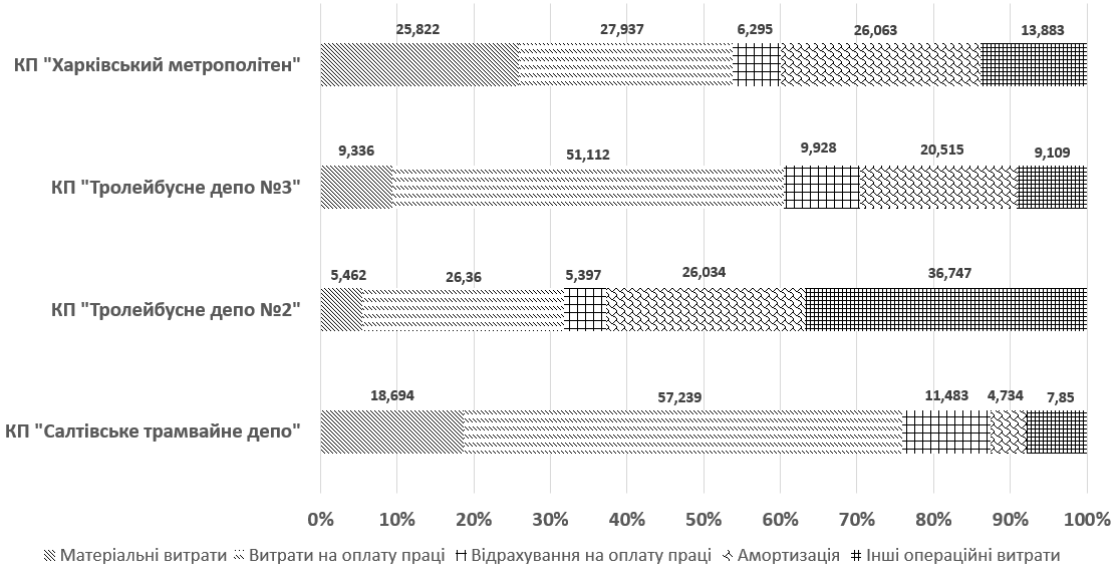

Рис. 7. Структура операційних витрат електротранспортних підприємств, 2020 р, відсотки

Результати розрахунків свідчать, що найбільш диверсифікованою є діяльність КП «Харківський метрополітен» (інші операційні доходи складають більше 11 % у загальній вартості операційних доходів), це пояснюється, зокрема, доходами від реклами та сприяє зниженню ризику діяльності цього підприємства. В той же час, операційні доходи інших підприємств що розглядаються, на більш ніж 90 % складаються з доходів від надання послуг. Це обумовлено галузевою специфікою цих підприємств, але в сучасних умовах необхідно диверсифікувати джерела утворення доходів для зниження ризиків операційної діяльності (така диверсифікація підвищує і інвестиційну привабливість підприємства). З огляду на викладене вище, найбільш ризикованою варто вважати діяльність КП «Салтівське трамвайне депо».

Переходячи до аналізу структури операційних витрат електротранспортних підприємств, варто звернути особливу увагу не лише на частку матеріальних витрат у цих витратах, а й проаналізувати значення частки заробітної плати у їх структурі, бо це дозволить робити опосередковані висновки щодо матеріального стимулювання працівників підприємств МЕТ.

Структуру операційних витрат КП «Харківський метрополітен» можна назвати збалансованою, бо відсутні диспропорції щодо тих чи інших складових операційних витрат. Варто також відзначити значні витрати на оплату праці КП «Тролейбусне депо № 3 та КП «Салтівське трамвайне депо», що може пояснюватися багатьма причинами – від зростання заробітної плати працівників до зменшення інших видів операційних витрат. Також, незначна частка витрат на амортизацію основних засобів Салтівського трамвайного депо може свідчити про використання фізично зношеної техніки або суттєвого скорочення рухомого складу, що можна вважати негативними тенденціями для усіх електротранспортних підприємств.

Співставлення доходів та витрат електротранспортних підприємств вказує на те, що у переважній більшості випадків вони є збитковими і тому характеризуються негативними значеннями рентабельності. На підтвердження низької ефективності діяльності підприємств МЕТ визначимо показник чистої рентабельності активів, який досить часто використовується для аналізу діяльності підприємств та організацій різних галузей (4):

$$ЧР_а = \frac{ЧП}{А_{сер}}, \quad (4)$$

де $ЧР_а$ – чиста рентабельність активів, частка одиниці;

$А_{сер}$ – середня вартість активів, тис. грн.;

ЧП – чистий прибуток (збиток) підприємства, тис. грн.

Негативне значення цього показника відображає величину збитків на грошову одиницю середньої вартості активів підприємства. Перевагою його застосування вважається те, що відношення чистого прибутку до активів підприємства цілком узгоджується з уявленнями про ефективність використання ресурсів. Результати визначення чистої рентабельності активів електротранспортних підприємств представимо у графічному вигляді (рис. 8).

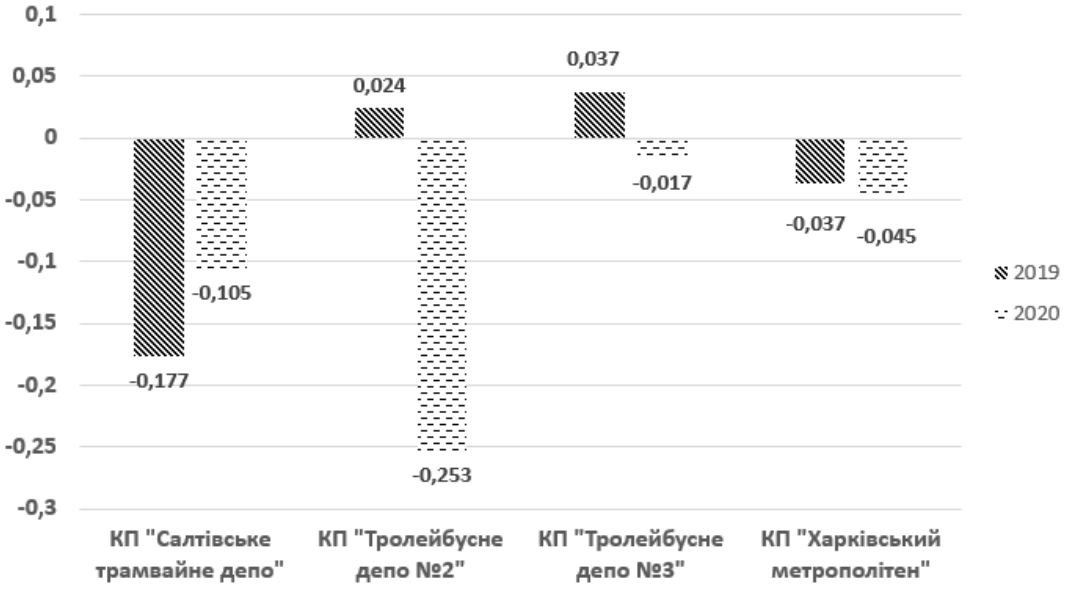

Рис. 8. Чиста рентабельність активів електротранспортних підприємств, 2019-2020 рр., частка одиниці

Як бачимо, електротранспортні підприємства, здебільшого, характеризуються збитковістю, а величина позитивної рентабельності досить незначна і не перевищує 4 % вартості активів підприємств МЕТ. Така ситуація виникає тому, що означені підприємства є дотаційними і не орієнтовані на отримання прибутку, бо створювалися за часів планової економіки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, за результатами проведених розрахунків, що узагальнено відображають діяльність електротранспортних підприємств, варто відзначити наступне:

По-перше, у структурі необоротних активів підприємств МЕТ переважають основні засоби, а використання нематеріальних активів, як результату інноваційної діяльності, не набуло належного поширення. Найбільшим рівнем фізичного зносу основних засобів характеризується КП «Харківський метрополітен», що вказує на необхідність оновлення рухомого складу цього підприємства.

По-друге, порівняно високі значення показників ефективності використання оборотних активів КП «Харківський метрополітен» пояснюються успішною інкасацією дебіторської заборгованості (тоді як сукупна частка заборгованості інших підприємств МЕТ перевищує 90 % вартості оборотних активів, що є надзвичайно негативним явищем).

По-третє, КП «Харківський метрополітен» також найбільш диверсифіковане за структурою формування операційних доходів, що сприяє зниженню ризику діяльності цього підприємства. Також варто

відзначити, що кожне з розглянутих підприємств має різну структуру операційних витрат, величина яких, здебільшого, перевищує операційні доходи.

По-четверте, електротранспортні підприємства відзначаються збитковістю або вкрай низькою ефективністю використання належних їм активів, що підтверджується результатами визначення цього показника за 2020 р.

Крім того, варто підкреслити, що застосування підприємницького підходу на комунальних підприємствах міського електротранспорту нашої країни вкрай назріле питання. Кількість реалізованих підприємницьких проектів на інших підприємствах України постійно збільшується, отже варто керівництву підприємств МЕТ звернути на це увагу, спираючись на науковий підхід та детальне опрацювання, вдосконалення та вивчення цього питання.

Література

1. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту : монографія. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.

2. Водовозов Є.Н., Димченко О.В., Палант О.Ю., Тараруєв Ю.О. Проблеми реструктуризації підприємств наземного електричного транспорту : монографія. Харків : Золоті сторінки, 2018. 208 с.

3. Никифорук О.І. Модернізація наземних транспортних систем України : монографія. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2014. 440 с.

4. Башинська І.О., Філіппов В.Ю. Проблеми та шляхи удосконалення функціонування міського пасажирського транспорту. Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 7/1. С. 35–37.

5. Гнедіна К.В. Проблеми та перспективи розвитку міського електричного транспорту. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2017. № 74. С. 11–19.

6. Димченко О.В., Круду А.С. Обґрунтування тенденцій розвитку підприємств міського електричного транспорту у контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Комунальне господарство міст. 2014. № 113. С. 3–9.

7. Доброва Н.В., Осипова М.М., Нечепуренко М.С. Напрями удосконалення діяльності міського електротранспорту. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 14. С. 58–64.

8. Burinskiene M. Urban transport systems planning : monograph. Vilnius : Technika, 2005. 352 p.

9. Lithuanian urban transport systems, Klaipeda : monograph / P. Juskevicius et al. Vilnius : Technika, 2006. 181 p.

10. Griskeviciene D., Juskevicius P., Valeika V. Transport : The Territorial Master Plan of Lithuanian Republic. Vilnius : Urbanistika, 2001.

11. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / Procedia Engineering 178 (2017) 515–525. URL: https: // www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991 (дата звернення 29.01.2020).

References

1. Palant O. (2016) Stratehiya systemnoyi modernizatsiyi mis′koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv: Golden Pages (in Ukraine).

2. Vodovozov Yu.N. and other (2018) Problemy restrukturyzatsiyi pidpryyemstv nazemnoho elektrychnoho transport [Problems of restructuring enterprises of land electric transport]. Kharkiv : Golden Pages (in Ukraine).

3. Nykyforuk O.I. (2014) Modernizatsiya nazemnykh transportnykh system Ukrayiny [Modernization of Ukraine`s land transport systems]. Kyiv : IEP NANU. (in Ukraine).

4. Bashynska I.O., Filippov V.Iu. (2017) Problemy ta shliahy udoskonalennia funktsionuvannia pasazhyrskoho pasazhyrskoho transportu [Problems and way of improving of urban passenger transport]. Ekonomika. Finansy. Pravo, no. 7/1, pp. 35-37.

5. Hnedina K.V. (2017) Problemy ta perspektyvy rozvytku mis′koho elektrychnoho transportu [Problems and prospects of urban electric transport development]. Bulletin of the Chernihiv State Technological University, no. 74, pp. 11-19.

6. Dimchenko O.V., Kurdu A.C. (2014) Obgruntuvannya tendentsiy rozvytku pidpryyemstv mis′koho elektrychnoho transportu u konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv v Ukrayini [Substantiation of tendencies of development of enterprises of urban electric transport in the context of European integration processes in Ukraine]. Municipal economy of cities, no. 113, pp. 3-10.

7. Dobrova N.V., Osypova M.M., Nechepurenko M.S. (2017) Napryamy udoskonalennya diyal′nosti mis′koho elektrotransportu [Directions of improvement of activity of city electric transport]. Black Sea Economic Studies, vol. 14, pp. 58-64.

8. Burinskiene M. Urban transport systems planning : monograph. Vilnius : Technika, 2005. 352 p.

9. Lithuanian urban transport systems, Klaipeda : monograph / P. Juskevicius et al. Vilnius : Technika, 2006. 181 p.

10. Griskeviciene D., Juskevicius P., Valeika V. Transport : The Territorial Master Plan of Lithuanian Republic. Vilnius : Urbanistika, 2001.

11. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / Procedia Engineering 178 (2017) 515–525. URL: https: // www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991 (assessed 29 January 2020).

Надійшла / Paper received : 05.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.562:338.314
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-43

СВИДРУК І. І.
Львівський торговельно-економічний університет
ІЛЬЧИШИН С. М.
Національний університет «Львівська політехніка»

ЯКІСТЬ АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено пошуку шляхів підвищення якості аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. Показано, що запорукою ефективної зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств є інституційна підтримка на національному та накопичення потенціалу для виходу на зовнішній ринок. Виявлено певну недосконалість державної статистики і відсутність інституційно закріпленого механізму оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Базовою метрикою ефективності запропоновано максимізацію доходу від здійснення експортно-імпортних операцій, кількісний вимір якої визначає відношення сукупного позитивного ефекту зовнішньоекономічного співробітництва та сумарних витрат на його реалізацію. В якості основних кількісних метрик результативності запропоновано коефіцієнти ефективності та ефекту. Факторний аналіз динаміки ефективності зовнішньоекономічної діяльності рекомендовано здійснювати за кожною групою товарів шляхом ланцюгових підстановок. Аналіз розвитку нових напрямків рекомендовано здійснювати з використанням індексу вартості, агрегатних індексів цін, фізичного обсягу і структури, визначення впливу зовнішніх чинників на результуючу оцінку – методами детермінованого факторного аналізу. Економіко-математичне моделювання підвищує якість аналізування ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. Напрямом подальших досліджень може стати аналіз особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: інституційний вплив, зовнішній ринок, експорт, імпорт, факторний аналіз, економіко-математичне моделювання.

SVYDRUK IRENA
Lviv University of Trade and Economics
ILCHYSHYN STEPAN
Lviv Polytechnic National University

QUALITY OF ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article is devoted to finding ways to improve the quality of analysis of the efficiency of foreign economic activity of industrial enterprises. It is shown that the key to effective foreign economic activity is the institutional support of their functioning at the national level and the accumulation of potential for entering the foreign market. To adequately determine the quality of export potential development, it is proposed to evaluate its actual achievement for each nomenclature position, unrealized potential and complaint metrics. It is noted that the effective implementation of foreign strategic strategies is facilitated by the correct construction of the organizational and economic mechanism of the enterprise. The influence of institutional factors on the effectiveness of organizational and economic mechanism of foreign economic activity of industrial enterprises requires a detailed analysis of the effectiveness of their operation, which is proposed as an integrated assessment of development metrics and evaluated using methods of deterministic factor analysis. The forms of state statistical observation are considered and a certain imperfection of statistics and the absence of an institutionally established mechanism for assessing the effectiveness of foreign economic activity of enterprises are revealed. It is proposed to analyze the efficiency of foreign economic activity of industrial enterprises by integrating the metrics of development of domestic and foreign markets. The basic efficiency metric is the maximum net income of the enterprise from the implementation of export-import operations, the quantitative measurement of which determines the ratio of the total positive effect of foreign economic cooperation and the total cost of its implementation. Coefficients of efficiency and effect are offered as the basic quantitative metrics of efficiency. At simultaneous carrying out by the industrial enterprise of export and import operations it is offered to calculate integral indicators of efficiency. Factor analysis of the dynamics of the efficiency of foreign economic activity is recommended for each group of goods by chain substitutions. It is recommended to analyze the development of new areas of foreign economic activity by product groups and products of the same range using the value index, aggregate price indices, physical volume and structure, determine the impact of external factors on the resulting assessment is proposed using methods of deterministic factor analysis. The use of economic and mathematical modeling improves the quality of analyzing the effectiveness of foreign economic activity of industrial enterprises. The direction of further research may be the analysis of the peculiarities of state regulation of foreign economic activity of industrial enterprises in the context of European integration.

Keywords: institutional influence, foreign market, export, import, factor analysis, economic and mathematical modeling.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні умови розвитку національної соціально-економічної системи актуалізують вагомість такого чинника конкурентоспроможності промислових підприємств, як ефективність зовнішньоекономічної діяльності. Зовнішньоекономічна діяльність створює передумови для сталого економічного розвитку промислових підприємств за рахунок розширення діяльності на міжнародних ринках, розширення джерел надходження виробничих ресурсів і технологій. Ціль максимізації поточної і перспективної прибутковості потребує спрямування інвестиційно-інноваційної та виробничо-збутової політики підприємства на

виявлення і раціональне використання всіх ринкових можливостей для забезпечення зростання попиту на власну продукцію, мобілізації потенціалу зростання її якості та відповідного нарощування темпів капіталізації підприємств. У цьому ракурсі зовнішньоекономічну діяльність ми розглядаємо в якості важливого резерву економічного зростання промислових підприємств і найважливішого інструменту забезпечення конкурентних переваг, що актуалізує проблему адекватного оцінювання її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналізуючи діяльність вітчизняних підприємств, І. Манаєнко та І. Просяник дійшли висновку, що покращення показників ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності потребує низки інституційних заходів, зокрема розроблення стратегії загальнодержавної зовнішньоекономічної діяльності [1]. Ю. Боб та О. Недбалюк окреслили перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні [2], Я. Машталір обґрунтувала конкурентні переваги як критерій виходу підприємств на зовнішні ринки [3], Н. Грущинська проаналізувала особливості процесів інституційного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств України [4], Л. Черчик наголошує, що основним способом нарощування потенціалу зовнішньоекономічної діяльності підприємств є створення сприятливих економічних умов для підвищення випуску вітчизняної продукції та надання послуг з фінансування модернізації виробництва, впровадження інновацій, розвитку науково-технічного потенціалу, запровадження спеціальної системи кредитування обігових коштів виробників [5]. Є. Зосимова пропонує використання показників масштабу і збалансованості для отримання узагальнюючої оцінки бюджетної ефективності зовнішньоекономічних операцій [6]. Т. Васюк зауважує, що оптимальний вибір способу виходу на зовнішній ринок має бути таким, щоб витрати на його проведення не перевершували середні витрати при будь-якій можливій ситуації на ринку в майбутньому [7]. Н. Проскуріна запропонувала систему підконтрольних показників зовнішньоекономічної діяльності підприємств [8]. D. Akyol, G. Tuncel та G. Bayhan представили методику порівняльного аналізу калькуляції витрат на основі діяльності [9]. E. Bănică та V. Vasile зауважили про необхідність врахування обмежень і викликів глобалізації світової економіки [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Розглянуті підходи дослідників до оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств відрізняються переліком показників, методикою їх розрахунку та визначенням ролі в інтегральному оцінюванні, що спричиняє до необхідності методологічного пошуку для їх узгодження в цілісній системі оцінювання впливу різних факторів на рівень ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств.

Формулювання цілей статті

Метою статті є окреслення економіко-математичної моделі для підвищення якості аналізування ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу

Відмінністю зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств від інших видів господарської діяльності є її включення у зовнішньоекономічну політику держави. Використання переваг міжнародного поділу праці дозволяє підприємствам здійснювати спільні операції з суб’єктами господарювання інших країн на вигідних взаємовідносинах як на території України, так і за її межами [11], що відображається через зовнішньоекономічні зв'язки суб'єктів господарювання (рис. 1).

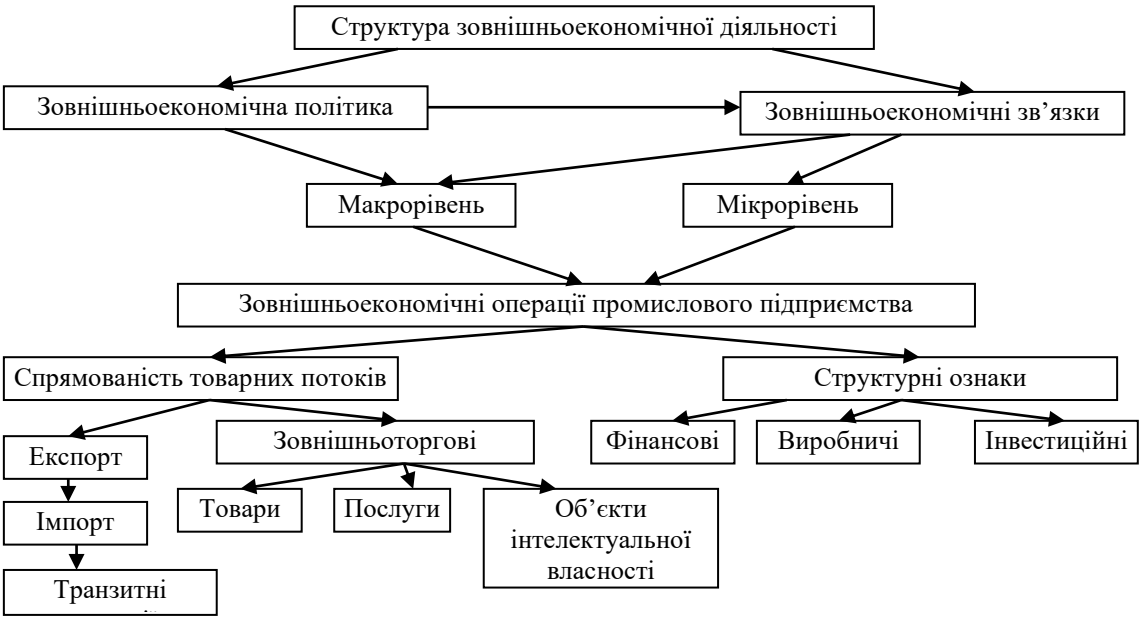

Рис. 1. Структура зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: побудовано автором за матеріалами [12]

Основою забезпечення ефективного функціонування промислових підприємств на зовнішньому ринку є інституційна підтримка їх стабільного функціонування на національному ринку та накопичення достатнього потенціалу для виходу на зовнішній ринок. Ефективній реалізації зовнішньостратегічних стратегій сприяє правильна побудова організаційно-економічного механізму підприємства, заснованого на взаємодії всіх структурних елементів (рис. 2).

Вплив інституційних факторів на ефективність організаційно-економічного механізму зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств вимагає деталізації аналізу ефективності функціонування як на рівні окремого промислового підприємства, так і на загальнодержавному рівні. Результативність зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних товаровиробників обумовлюється необхідністю окресленням вектору структурної перебудови економіки з позицій євроінтеграції, з врахуванням особливостей розвитку світових соціально-економічних систем та можливостей інтегрування до них вітчизняних промислових підприємств.

Рис. 2. Структура організаційно-економічного механізму забезпечення ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства

Джерело: власна розробка автора

Відтак, доцільно сформувати пріоритетні напрями такої інтеграції для зростання ефективності діяльності промислових підприємств на міжнародних ринках (табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетні напрями розвитку організаційно-економічного механізму зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств на міжнародних ринках

Напрями	Заходи реалізації
Орієнтація на зовнішньоекономічну діяльність	пошук і використання інноваційних форм діяльності, ефективне використання потенціалу підприємства відповідно до обраної стратегії
Підтримка стабільності	забезпечення стабільної та ефективної роботи підприємства у кризових умовах
Гнучке реагування	гнучкий відклик на зміни ринкових можливостей та виникнення загроз
Максимізація прибутку	забезпечення максимізації прибутку підприємства при одночасній максимізації добробуту працівників
Збереження і розвиток конкурентних переваг	визначення сильних та слабких сторін діяльності, формування стратегії розвитку на основі прогнозування для забезпечення стійких конкурентних переваг на ринку

Джерело: власна розробка автора

Поглиблення інтеграційних процесів особливо актуалізує економічну категорію ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств, визначаючи вектор реформування національної економічної системи. Інституційний вплив зосереджується на виробничих факторах забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках, що потребує адекватного оцінювання результатів зовнішньоекономічної діяльності, зокрема експортно-імпортних операцій. В умовах загострення міжнародної конкурентної боротьби на світових ринках виникає необхідність у розробці ефективних інструментів забезпечення захисту прав та інтересів України та її суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в торговельно-економічній сфері [13], спрямованих на підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки в залежності від ситуацій, які можуть виникати в міжнародній торгівлі та міжнародних відносинах. Таким чином, виникає потреба у чіткому визначенні, а згодом, у разі необхідності, і реалізації заходів, спрямованих на захист національних економічних інтересів, забезпеченні економічної безпеки держави в сучасних умовах світового торговельного простору.

Усталений методологічний підхід до оцінювання базується на постулаті ототожнення ефективності та результативності діяльності [7]. Разом з тим, ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств варто оцінювати як співвідношення результатів і витрачених на їх досягнення ресурсів. Необхідність

удосконалення методів оцінювання результатів зовнішньоекономічної діяльності зумовлюється, по-перше, розбіжністю валюти експортної виручки та витрат, що потребує включення до розрахунків показників курсової різниці. По-друге, оскільки зовнішньоекономічна діяльність складає лише частину виробничо-господарської, виникає потреба в додатковому обліку відповідних витрат та кінцевих результатів (вигід) від зовнішньоекономічних угод. По-третє, високий ступінь ризикованості зовнішньоекономічної діяльності передбачає додаткові витрати на страхування, послуги юридичних, консалтингових та експертних організацій.

Загалом ефективність зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств варто розглядати як складну категорію, що інтегрує різноманітні метрики розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків. Вірно обрані показники ефективності дозволяють отримати адекватну відповідь про доцільність зовнішньоторговельних операцій. Базовою метрикою ефективності є максимум чистого доходу підприємства від здійснення експортно-імпортних операцій, кількісний вимір якої визначає відношення сукупного позитивного ефекту зовнішньоекономічного співробітництва та сумарних витрат на його реалізацію. В умовах євроінтеграції національної економіки підприємства використовують уніфіковану систему платіжного балансу МВФ за методикою Держстату [14]. Державне статистичне спостереження щодо інвестицій зовнішньоекономічної діяльності проводиться за формами "Звіт про прямі іноземні інвестиції", "Звіт про прямі інвестиції за кордон", "Звіт про взаємозв’язки підприємства з прямими іноземними інвестиціями в рамках відносин прямого інвестування" та "Звіт про взаємозв'язки підприємства – прямого інвестора в рамках відносин прямого інвестування". Для обліку експорту (імпорту) товарів застосовується Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), яка побудована на базі шестизначної Гармонізованої системи опису та кодування товарів (ГС) та восьмизначної Комбінованої Номенклатури Європейської Економічної Співдружності (КНЄЕС), та є деталізованою номенклатурою ГС для країн ЄЕС 2002 року. Основними статистичними показниками є:

– обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з початку інвестування нерезидентів в Україні та резидентів за кордоном;

– рух прямих інвестицій (акціонерного капіталу) за формами внесення/вилучення: грошові внески, цінні папери, рухоме і нерухоме майно, нематеріальні активи, за концесійними договорами та договорами про спільну інвестиційну діяльність;

– зміна вартості капіталу, утрата капіталу, перекласифікація інвестицій;

– дохід прямого інвестора за видами: дивіденди, проценти та інші доходи за борговими зобов’язаннями/вимогами;

– заборгованість за кредитами та позиками; кредиторська та дебіторська заборгованість за торговими кредитами; інші зобов’язання та вимоги між прямим інвестором і підприємством прямого інвестування;

– частка прямого інвестора у статутному капіталі підприємства прямого інвестування;

– обсяг та рух зворотного капіталу;

– резервний капітал підприємства-резидента;

– частка участі та розмір внеску підприємства прямого інвестування у статутний капітал підприємства-резидента;

– ознака підприємства прямого інвестування щодо існування зобов’язань/вимог перед/до пов'язаними підприємствами;

– ознака підприємства прямого інвестування щодо наявності інформації про іноземних інвесторів, які контролюють або впливають на його безпосередніх прямих інвесторів;

– ознака підприємства-прямого інвестора (резидента) щодо наявності інформації про здійснення прямих інвестицій підприємством прямого інвестування (нерезидентом);

– ознака належності респондента до підприємств спеціального призначення.

У статистиці зовнішньої торгівлі товарами враховуються всі товари, що додаються до запасів матеріальних ресурсів або відраховуються з них у результаті їх імпорту чи експорту. Однак в загальні обсяги експортно-імпортних операцій не входять операції з невидимими товарами (зокрема, з електроенергією та товарами, що передаються трубопровідним транспортом). Отож, декларується близько лише 85% операцій, що свідчить про певну недосконалість статистики та відсутність усталеного загальновизнаного механізму оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Українські промислові підприємства володіють доволі обмеженими ресурсами, отож зовнішньоекономічні проєкти слід планувати з комплексним урахуванням зовнішніх впливів та внутрішніх можливостей. Запропонована економіко-математична модель максимізації ефективності ($max\,F$) передбачає врахування низки кризових обмежень, зокрема щодо виробничої потужності промислових підприємств, платіжного балансу, ємності ринків тощо.

$$max\,F = \sum_{T_в P_{зе}} П_{TP_{зе}} \times E_{TP} + \sum_{T_в} П_T \times B_T - \sum_{T_в P_{зі}} П_{TP_{зі}} \times I_{TP}\ , \qquad (1)$$

де $T_в$ – кількість видів продукції, що виробляється промисловим підприємством; $P_{зе}$ ($P_{зі}$) – кількість зовнішніх ринків експорту (імпорту) продукції; $П$ – питомий прибуток від реалізації експортної

(витрати на придбання імпортної) продукції; E_{TP} – обсяг експорту продукції; B_T – обсяг внутрішнього виробництва продукції; I_{TP} – обсяг імпорту продукції.

Основними кількісними метриками результативності експорту є коефіцієнти його ефективності (K) та ефекту експорту (E_e). Оскільки їх розрахунок потребує врахування низки чинників (кількість експортованого товару, контрактні ціни, динаміка валютного курсу, рівень накладних витрат, виробничу собівартість), визначення впливу цих чинників на результуючу оцінку варто здійснювати з використанням методів детермінованого факторного аналізу.

$$K = \frac{Д_e}{C_e + B_m + B_д}, \tag{2}$$

де $Д_e$ – дохід від експорту товару; C_e – собівартість експортованого товару; B_m – транспортно-експедиторські витрати; $B_д$ – додаткові витрати (на договірну діяльність, страхування, платіжно-розрахункові операції, митні платежі тощо).

$$E_e = ГЕ + ГВ - \left(C_e + B_m + B_д\right), \tag{3}$$

де $ГЕ$ – грошовий еквівалент відрахувань до валютного фонду підприємства; $ГВ$ – грошова виручка від обов'язкового продажу частини валюти державі.

При імпорті товару для застосування у власному виробництві необхідно враховувати дохід, отриманий підприємством від його використання (грошова виручка від реалізації товарів, вироблених з використанням закуплених), а також витрати на його експлуатацію (сума вартості сировини, енергії та витрат на обслуговування і робочу силу). Дохід від використання імпортованих товарів слід підсумовувати з доходом від імпорту, а витрати на їх обслуговування в процесі виробництва – з витратами на імпорт.

При одночасному здійсненні промисловим підприємством експортних та імпортних операцій для оцінювання ефективності його активності на зовнішніх ринках варто обчислювати інтегральні показники ефективності, що передбачають співмірність досягнутих результатів. Факторний аналіз зміни коефіцієнта ефективності зовнішньоекономічної діяльності доцільно здійснювати за кожною групою товарів шляхом ланцюгових підстановок. Насамперед, доцільно визначати зміни товарної структури та географічного напрямку експортно-імпортних операцій, проаналізувати терміни виконання контрактів з обчисленням узагальнюючого коефіцієнту прострочених зобов'язань (відношення вартості товару за простроченими контрактами до вартості товару по всіх зовнішньоекономічних зобов'язаннях). Важливо також аналізувати розвиток нових напрямків зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства за товарними групами та товарами одного асортиментного ряду з використанням загального індексу вартості та агрегатних індексів цін, фізичного обсягу і структури.

Щоб визначити вплив розвитку експортного потенціалу підвищення ефективності діяльності промислового підприємства, необхідно визначити величину кожної з його складових. Для цього варто оцінювати фактично досягнутий експортний потенціал за кожною номенклатурною позицією, нереалізований потенціал за показниками валютної виручки минулих років та рекламаційні метрики. Зазначимо, що перші дві метрики нереалізованого потенціалу можуть розглядатись як його резерв, натомість рекламації є дестабілізуючим фактором, що зумовлює зниження експортного потенціалу промислових підприємств. Використання економіко-математичного моделювання підвищує ефективність процесів аналізування ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств завдяки можливості більш повному застосуванню метрик результативності. Так, універсальна методика аналізу з можливістю форсайт-порівняння отриманих метрик для визначення тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства, заснована на процедурах динамічного програмування, дозволяє здійснювати оптимальне планування динамічного розвитку систем для покрокового пошуку оптимальної програми розподілу ресурсів. Принцип оптимальності дозволяє визначати товарну та географічну структури експортно-імпортних операцій, здатних забезпечити максимізацію прибутків підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, запорукою ефективної зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств є інституційна підтримка їх функціонування на національному та накопичення потенціалу для виходу на зовнішній ринок. Вплив інституційних факторів на ефективність організаційно-економічного механізму зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств вимагає деталізації аналізу ефективності їх функціонування, який запропоновано розглядати як інтегральну оцінку метрик розвитку та оцінювати з використанням методів детермінованого факторного аналізу. Запропонована економіко-математична модель максимізації ефективності передбачає врахування низки кризових обмежень щодо виробничої потужності промислових підприємств, платіжного балансу, ємності ринків. В якості основних кількісних метрик результативності експорту запропоновано коефіцієнти його ефективності та ефекту. Обчислення

інтегральних показників ефективності потребує співмірності досягнутих результатів, тому факторний аналіз динаміки ефективності зовнішньоекономічної діяльності запропоновано здійснювати за кожною групою товарів шляхом ланцюгових підстановок. Використання економіко-математичного моделювання підвищує ефективність аналізування ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств завдяки можливості більш повному застосуванню метрик результативності. Напрямом подальших досліджень може стати аналіз особливостей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств в умовах євроінтеграції.

Література

1. Манаєнко І. М., Просяник І. В. Особливості зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 18 (3). С. 11-15.
2. Боб Ю. В., Недбалюк О. П. Суть і перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Матеріали XIV Міжнар. наук. інтернет-конф. Advanced technologies of science and education. Київ, 19-21.04.2018. Київ: ТК Меганом, 2018. С. 103-105.
3. Машталір Я. П. Конкурентні переваги як основний критерій виходу підприємства на зовнішній ринок. Економіка: проблеми теорії та практики. 2016. № 218. С. 475-482.
4. Грущинська Н. М. Управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств України в умовах становлення процесів митного регулювання України. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 7 (49). С. 101-108.
5. Черчик Л. Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 2. С. 21-26.
6. Зосимова Ж. С. Проблеми та умови покращення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2013. № 2. С. 32-39.
7. Васюк Т. В. Методи дослідження та визначення економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 3. С. 131-136.
8. Проскурніна Н. В. Обгрунтування системи підконтрольних показників зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Управління розвитком. 2011. № 5 (102). С. 187-189.
9. Akyol D. E., Tuncel G., Bayhan G. M. A comparative analysis of activity-based costing and traditional costing. World Academy of Science. Engineering and Technology. 2015. № 3. P. 44-47.
10. Bănică E., Vasile V. The Export Efficiency Dynamics of Romanian Owned Capital Companies. Limits and Challenges in a Globalised World. The Annals of the University of Oradea, Economic Science. 2017. P. 25-38.
11. Верховна Рада України. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.
12. Вівчар О. І. Основні аспекти підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Галицький економічний вісник. 2009. № 2 (23). С. 26-32.
13. Мазаракі А. А., Юхименко В. В., Гребельник О. П., Мельник Т. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ: монографія. Київ: Київський Національний торговельно-економічний університет, 2008. 309 с.
14. Державна служба статистики України. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження щодо інвестицій зовнішньоекономічної діяльності, затверджені наказом Держстату від 03.10.2014 № 284. Київ, 2014. 17 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.../mp_izd.pdf

References

1. Manaienko, I. M., & Prosianyk, I. V. (2018). Osoblyvosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti vitchyznianykh pidpryiemstv v umovakh yevrointehratsii [Features of foreign economic activity of domestic enterprises in the context of European integration]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 18 (3), 11-15.
2. Bob, Yu. V., & Nedbaliuk, O. P. (2018). Sut i perspektyvy rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini [The essence and prospects of foreign economic activity in Ukraine]. Materialy XIV Mizhnar. nauk. internet-konf. Advanced technologies of science and education. 19-21.04.2018. Kyiv: TK Mehanom, 103-105.
3. Mashtalir, Ya. P. (2016). Konkurentni perevahy yak osnovnyi kryterii vykhodu pidpryiemstva na zovnishnii rynok [Competitive advantages as the main criterion for the company's entry into foreign markets]. Ekonomika: problemy teorii ta praktyky, 218, 475-482.
4. Hrushchynska, N. M. (2015). Upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpryiemstv Ukrainy v umovakh stanovlennia protsesiv mytnoho rehuliuvannia Ukrainy [Management of foreign economic activity of enterprises of Ukraine in the conditions of formation of processes of customs regulation of Ukraine]. Aktualni problemy ekonomiky, 7 (49), 101-108.
5. Cherchyk, L. (2015). Osnovni problemy zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpryiemstv Ukrainy [The main problems of foreign economic activity of enterprises of Ukraine]. Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 2, 21-26.
6. Zosymova, Zh. S. (2013). Problemy ta umovy pokrashchennia zovnishnoekonomichnoi diialnosti vitchyznianykh pidpryiemstv [Problems and conditions for improving the foreign economic activity of domestic enterprises]. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriia: Ekonomichni nauky, 2, 32-39.
7. Vasiuk, T. V. (2015). Metody doslidzhennia ta vyznachennia ekonomichnoi efektyvnosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia [Methods of research and determination of economic efficiency of foreign economic activity of business entities]. Aktualni problemy ekonomiky, 3, 131-136.
8. Proskurnina, N. V. (2011). Obhruntuvannia systemy pidkontrolnykh pokaznykiv zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpryiemstva [Substantiation of the system of controlled indicators of foreign economic activity of the enterprise]. Upravlinnia rozvytkom, 5 (102), 187-189.

9. Akyol, D. E., Tuncel, G., & Bayhan, G. M. (2015). A comparative analysis of activity-based costing and traditional costing. World Academy of Science. Engineering and Technology, 3, 44-47.

10. Bănică, E., & Vasile, V. (2018). The Export Efficiency Dynamics of Romanian Owned Capital Companies. Limits and Challenges in a Globalised World. The Annals of the University of Oradea, Economic Science, 25-38.

11. Verkhovna Rada Ukrainy (1991). Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 r. №959-KhII [On foreign economic activity: Law of Ukraine of April 16, 1991 №959-XII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text.

12. Vivchar, O. I. (2009). Osnovni aspekty pidvyshchennia efektyvnosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpryiemstv [The main aspects of improving the efficiency of foreign economic activity of enterprises]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, 2 (23), 26-32.

13. Mazaraki, A. A., Yukhymenko, V. V., Hrebelnyk, O. P., & Melnyk, T. (2008). Zovnishnotorhovelni aspekty konkurentnoi polityky Ukrainy v umovakh SOT [Foreign trade aspects of Ukraine's competition policy in the WTO]. Kyiv: Kyivskyi Natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet. 309 s.

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2014). Metodolohichni polozhennia z orhanizatsii derzhavnoho statystychnoho sposterezhennia shchodo investytsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti, zatverdzheni nakazom Derzhstatu vid 03.10.2014 № 284 [Methodological provisions on the organization of state statistical observation on investments of foreign economic activity, approved by the order of the State Statistics Committee of 03.10.2014 № 284]. Kyiv. 17 s. URL: www.ukrstat.gov.ua.../mp_izd.pdf.

Надійшла / Paper received : 04.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК: 338.24:336.153.2
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-44

РУЖИЦЬКИЙ І. Ю.
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ІНСТРУМЕНТАРІЙ МОДЕЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті представлено методичний підхід до формування комплексу моделей оцінки, аналізу та прогнозування рівня забезпечення економічної безпеки в частині виявлення можливих альтернатив розвитку, нових, раніше не врахованих ситуацій економічної безпеки з метою проведення аналізу сформованих тенденцій розвитку національної економіки, що дає можливість нагромадження в практиці державного управління необхідного обсягу інформації для розробки і прийняття рішень в сфері забезпечення безпеки національної економічної системи та визначити часові, просторові та структурні особливості інвестиційно-інноваційного розвитку, сформувати стратегічні заходи, спрямовані на забезпечення економічної безпеки країни.

Ключові слова: економічна безпека, національна економіка, національна безпека, методика, фактори, оцінка.

RUZHITSKY I.
Chernihiv Polytechnic National University

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ECONOMIC SECURITY ASSESSMENT

The article presents a methodical approach to the formation of a set of models for assessing, analyzing and forecasting the level of economic security in terms of identifying possible alternatives for development, new, previously unaccounted for situations of economic security in order to analyze existing trends in the national economy. management of the necessary amount of information for the development and decision-making in the field of security of the national economic system and determine the temporal, spatial and structural features of investment and innovation development, to form strategic measures to ensure the economic security of the country. Thus, building on the basis of the above algorithm model of the dependence of the level of economic security of the national economy on the level of threats will trace the relationship between the level of economic security and individual threats, identify those threats that have the most significant impact on national security. The resulting number of values of the level of economic security of the country does not allow to explicitly trace the relationship between the level of economic security and individual threats, to identify those threats that have the most significant impact on the level of economic security of the national economy. The assessment of threats to economic security begins with the allocation of representative indicators for each threat studied. After that, an integrated assessment of the level of economic security on the indicators-representatives of threats and an integrated assessment of the level of threats on the initial indicators, except for the representatives, are carried out in parallel. Then, based on a retrospective series of observations, a model of the relationship between threats and a model of the relationship between threats and economic security can be built. After that, the level of each threat and the total level of economic security is forecast one step ahead, after which the coefficients of the models of the relationship between threats and the relationship between threats and economic security are listed. This allows you to track the dynamics of changes in the system of threats and the dynamics of changes in the degree of impact of each individual threat on the overall level of economic security. Below are the algorithms for constructing these models.

Key words: economic security, national economy, national security, methodology, factors, assessment.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення економіка України проходить випробування, зумовлені падінням ВВП, зростанням інфляції та бюджетного дефіциту, гострою кризою державних фінансів, грошової і банківської системи, відтоком капіталу, значною борговою залежністю та загостренням соціальної напруги в суспільстві. Оцінюючи масштабність назрілих проблем, набуває особливої актуальності потреба в детальному дослідженні змісту, видів, чинників виникнення та способів поширення загроз економічній безпеці України, які тривалий час накопичувалися в економічній сфері й залишаються невирішеними, а в ряді випадків супроводжуються поглибленням негативних тенденцій. В умовах реформування запровадження дієвого механізму упередження ризиків та загроз економічній безпеці національної економіки вирішально вплине на підвищення її конкурентоспроможності та відновлення економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем забезпечення стійкості національної економіки до негативного впливу широкого кола загроз зробили такі вітчизняні науковці, як В. Геєць, З. Варналій, О. Барановський, А. Сухоруков, О. Власюк, В. Предборський, М. Єрмошенко, В. Кириленко, Г. Козаченко, В. Шлемко, В. Онищенко, Я. Жаліло, В. Мунтіян, С. Пирожков, О. Комеліна, Н. Юрків, В. Мартинюк, В. Дубіщев, С. Кірєєв, В. Касьяненко, Л. Птащенко, Ф. Медвідь, С. Онищенко, Д. Буркальцева та багато інших. Однак, зважаючи на ґрунтовні напрацювання у сфері економічної безпеки, поза увагою вчених залишається проблема упередження, зменшення негативного впливу та нейтралізації загроз економічній безпеці національної економіки, що зумовило вибір теми дослідження, мету, постановку й розв’язання основних завдань.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вдосконалення методичних засад оцінювання економічної безпеки національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка загроз економічної безпеки включає наступні основні етапи: виділення показників-репрезентантів загроз; інтегральна оцінка рівня загроз по вихідним показникам за винятком репрезентантів; оцінка взаємозв'язку загроз і рівня економічної безпеки; оцінка взаємозв'язку загроз; прогнозування рівня загроз.

Оцінка загроз економічній безпеці починається з виділення показників-репрезентантів для кожної загрози, що досліджується. Після цього паралельно здійснюється інтегральна оцінка рівня економічної безпеки по показниках-репрезентантах загроз і інтегральна оцінка рівня загроз по вихідним показникам за винятком репрезентантів. Потім по ретроспективному ряду спостережень можуть бути побудовані модель взаємозв'язку загроз і модель взаємозв'язку загроз і економічної безпеки. Після цього здійснюється прогнозування на один крок уперед рівня кожної загрози і сукупного рівня економічної безпеки, після чого проводиться перерахування коефіцієнтів моделей взаємозв'язку загроз і взаємозв'язку загроз і економічної безпеки. Це дозволяє відстежити динаміку зміни системи загроз і динаміку зміни ступеня впливу кожної окремої загрози на сукупний рівень економічної безпеки. Нижче приведені алгоритми побудови зазначених моделей.

Розглянемо алгоритм вибору показників-репрезентантів загроз на основі методу центра ваги. При оцінці і аналізі загроз економічної безпеки регіону виникає задача зменшення вихідного числа показників, які описують кожну з них. Це пояснюється тим, що при досить великому числі показників, що описують кожну загрозу, виникають труднощі з їх змістовною інтерпретацією. Одним з варіантів рішення поставленої задачі може бути вибір показників-репрезентантів для кожної із загроз, що аналізуються, на основі використання методу центра ваги.

У цьому випадку для кожної s-ї загрози економічній безпеці із сукупності показників, що її характеризують, $X_1^s, X_2^s, \ldots, X_{qs}^s$, де q_s – число показників, що описують s-ту загрозу, вибирається показник-репрезентант $U_s = X_k^s*$. При цьому кожен показник вихідної сукупності розглядається як точка в T-мірному просторі, де T – число розглянутих періодів розвитку регіону. У якості критерію добору оптимальної точки X_k^s* аналізуються відстані між крапками $X_1^s, X_2^s, \ldots, X_{qs}^s$

Блок-схема алгоритму методу цента ваги, який використовується для вибору показників-репрезентантів загроз економічної безпеки регіону, представлена на рис.1. Нижче приведений опис кожного блоку.

Блок 1. На основі попереднього якісного аналізу визначається перелік загроз економічній безпеці і перелік показників, що описують кожну загрозу.

Блок 2. Для кожної загрози формується матриця вихідних даних виду $X^s = \{x_{tj}^s\}_{T\times Ns}$, де x_{tj}^s – значення j-го показника в t-й період розвитку, що описує загрозу s; $s=[1,p]$, де p – число розглянутих загроз безпеки, N_s – загальне число показників, що описують S-ту загрозу, T – число розглянутих періодів розвитку.

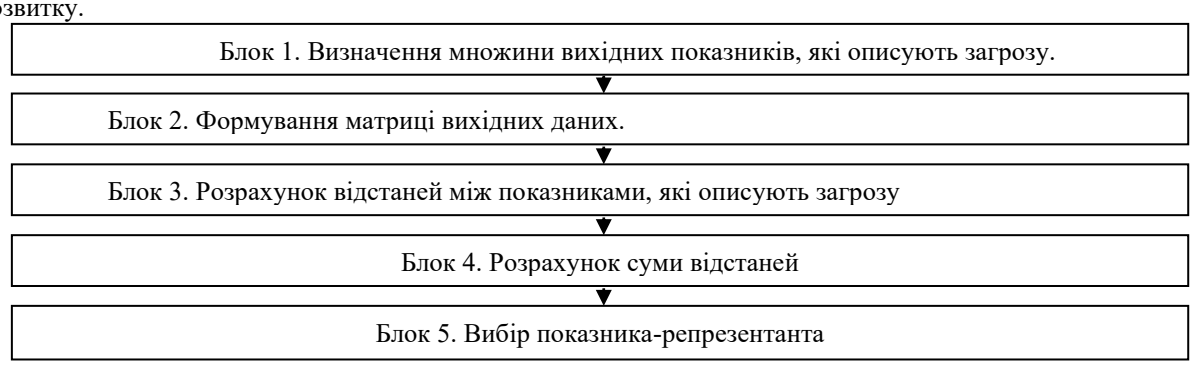

Рис.1. Блок-схема алгоритму методу центра ваги

Джерело:розроблено автором на основі [1-2]

Блок 3. Матриця відстаней має вигляд:

$$C = \{C_{ij}\}_{Ns\times Ns}\,,\ C_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^{T}(x_{ik} - x_{jk})^2}. \quad (1)$$

Блок 4. Вид формули розрахунку суми відстаней визначається в залежності від числа вихідних показників, що характеризують загрозу.

Якщо число вихідних показників, що характеризують загрозу, більше двох, то для кожного показника розраховується сума відстаней d_{ik} до інших показників, що описують дану загрозу, по формулі:

$$d_{ik} = \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^{Ns} C_{ij}, \quad (2)$$

де C_{ij} – відстань i-го показника від j-го показника s-ї загрози;

Ns – число показників, що описують s-ту загрозу.

Якщо число вихідних показників, що характеризують загрозу, дорівнює двом, то розраховуються суми відстаней кожного з цих двох показників від показників-репрезентантів, обраних для інших загроз на попередньому кроці:

$$d_{ik} = \sum_{j=1}^{p} C_{ij}, \quad (3)$$

де p – кількість показників-репрезентантів, обраних раніше для загроз, у яких число вихідних показників більше двох або дорівнює одиниці.

Блок 5. Вибір показника-репрезентанта загрози здійснюється в залежності від числа вихідних показників, що характеризують загрозу.

Якщо число вихідних показників, що характеризують загрозу, більше двох, то як показник-репрезентант вибирається показник, для якого:

$$d_{mk} = \min_i d_{ik},\ i=[1,Ns], \quad (4)$$

де Ns – число показників, що описують s-ту загрозу.

Якщо число вихідних показників, що характеризують загрозу, дорівнює двом, то як показник-репрезентант вибирається показник, для якого:

$$d_{mk} = \max_i d_{ik},\ i=[1,2]. \quad (5)$$

Таким чином, використання алгоритму методу центра ваги для визначення показників-репрезентантів загроз економічній безпеці дозволить значно скоротити розмірність інформаційного простору показників загроз, а також визначити набір найбільш значимих показників, що характеризують загрози. Отримана за допомогою даного алгоритму сукупність показників-репрезентантів загроз служить вихідною інформацією при розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки.

Розглянемо алгоритм побудови моделей оцінки рівня загроз та оцінки рівня економічної безпеки на основі методу рівня розвитку. При аналізі динаміки зміни станів окремого регіону часто виникає необхідність їхнього упорядкування за рівнем економічної безпеки. Процедура упорядкування дозволяє виділити в розглянутій сукупності станів національної економіки найкращий і найгірший стани, визначити діапазон зміни показника рівня економічної безпеки в межах сукупності станів і ін.

Для упорядкування станів національної економіки пропонується використовувати методи багатовимірного статистичного аналізу, а саме, методи таксономії. Зазначені методи служать для виявлення закономірностей у статистичних сукупностях, одиниці яких характеризуються відносно великим набором показників. Тому їх використання розширює можливості проведення різноманітних зіставлень на багатовимірних об'єктах [3]. Далі докладно розглянутий алгоритм розробки моделі оцінки рівня економічної безпеки національної економіки. З урахуванням необхідних модифікацій, зміст яких відображено в пункті 2.3, даний алгоритм використовується і для оцінки рівня окремих загроз.

Кожен стан національної економіки розглядається як точка в багатовимірному просторі загроз:

$$X_t = (x_{t1}, x_{t2}, \ldots, x_{tm}), \quad (6)$$

де x_{tj} – значення j-го показника, що описує t-й стан регіону, $t=[1,T]$, $j=[1,m]$.

Згідно [4], методи таксономії, що здійснюють упорядкування багатовимірних об'єктів, поділяються на дві групи: методи лінійного упорядкування і методи нелінійного упорядкування. Їхнє основне розходження полягає в тому, що методи першої групи здійснюють проектування крапок багатовимірного простору на пряму, а методи другої групи – на площину. Слід зазначити, що хоча методи нелінійного упорядкування більш повно характеризують взаємозв'язок між досліджуваними об'єктами, їх результати набагато складніше інтерпретувати через відсутність явно вираженої ієрархії об'єктів. Тому для упорядкування станів регіону за рівнем економічної безпеки пропонується використовувати лінійні методи упорядкування, а саме, метод розрахунку показника рівня розвитку, запропонований З. Хельвигом.

Блок-схема пропонованого алгоритму упорядкування станів національної економіки за рівнем економічної безпеки представлена на рис. 2 [3].

Послідовно розглянемо кожний з визначених блоків. В першому блоці на основі попереднього

якісного аналізу, а також у результаті реалізації моделі класифікації загроз, визначається перелік загроз економічній безпеці і перелік вихідних показників, що описують ці загрози. Оскільки економічна безпека країни визначається значним числом вихідних показників, це утрудняє її оцінку і вимагає великих витрат праці і часу. У зв'язку з цим, здійснюється попереднє згортання інформаційного простору показників для кожної загрози за допомогою методу центра ваги.

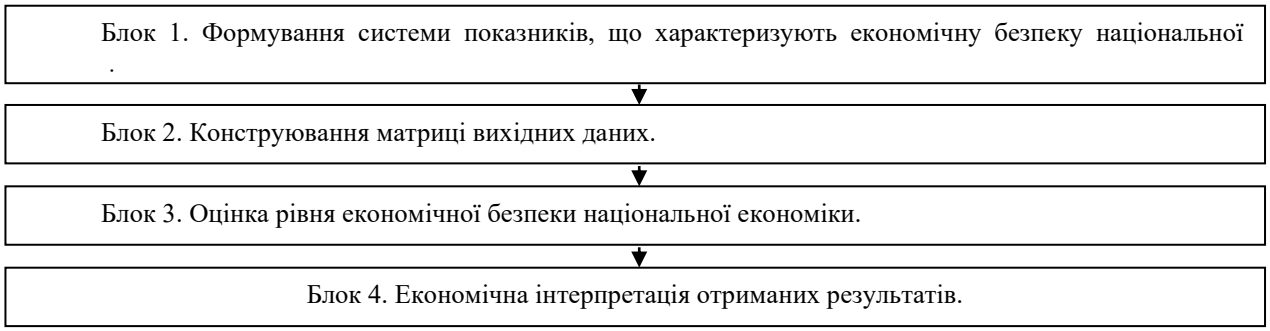

Рис. 2. Блок-схема алгоритму упорядкування станів національної економіки за рівнем економічної безпеки
Джерело:розроблено автором на основі [4-5]

В другому блоці формується матриця вихідних даних, що має вигляд:

$$X' = \{x'_{tj}\}_{T\times p} \qquad (7)$$

де x_{tj} – значення показника-репрезентанта *j*-ї загрози для *t*-го стану національної економіки , *j=[1,p], t=[1,T],*

T – кількість досліджуваних періодів розвитку регіону,

p – кількість загроз.

Оскільки вихідні показники представлені в різних одиницях виміру, до них застосовують процедуру стандартизації.

В третьому блоці визначається кількісний показник рівня економічної безпеки регіону. Нижче приведений алгоритм побудови даного показника:

1. Виділення в розглянутій сукупності показників-стимуляторів і показників-дестимуляторів.

Дані типи показників уведені для того, щоб врахувати їх економічний зміст: показники-стимулятори підвищують рівень економічної безпеки, а показники-дестимулятори, відповідно, знижують його. У загальному виді тип показника визначається так:

стимулятори: $$(x_{sj} \geq x_{rj}) \Rightarrow (w_s \succ w_r) \qquad (8)$$

дестимулятори: $$(x_{sj} \geq x_{rj}) \Rightarrow (w_s \prec w_r) \qquad (9)$$

Умова (8) означає, що об'єкт w_s домінує над об'єктом w_r, що формально записується: $w_s \succ w_r$, якщо $x_{sj} \geq x_{rj}$. Умова (9) характеризує ознаку протилежної дії. Для такого роду ознак об'єкт w_r домінує над об'єктом w_s, якщо $x_{sn} \geq x_{rn}$. Усі використовувані в дослідженні ознаки варто привести до одного типу, наприклад перетворити в стимулятори. Так, дестимулятори заміняються на стимулятори шляхом наступних перетворень:

$$x_{tj} = 1 - x'_{tj}\ , \qquad (10)$$

де x'_{tj} - – *t*-та реалізація *j*-го показника-дестимулятора.

2. Розрахунок координат крапки верхнього полюсу:

$$P_o = [p_{01}, p_{02}, ..., p_{om}]\ , \quad p_{0j} = \max_t x_{tj}\ . \qquad (11)$$

3. Розрахунок відстаней між точками-станами національної економіки і точкою верхнього полюсу P_0:

$$d_t = [\sum_{j=1}^{m}(x_{tj} - p_{0j})^2]^{\frac{1}{2}}, \quad t=[1,T]. \tag{12}$$

4. Розрахунок показника рівня економічної безпеки $M = (M_1, M_2, ..., M_T)$.

$$M_t = \frac{d_t}{c_0}, \text{ t=[1,T]} \tag{13}$$

$$c_0 = \overline{d} + a * s_d, \ \overline{d} = \frac{1}{T}\sum_{t=1}^{T} d_t, \ s_d = [\frac{1}{T}\sum_{t=1}^{T}(d_t - \overline{d})^2]^{\frac{1}{2}}, \tag{14}$$

де a – деяке позитивне число, обиране таким чином, щоб значення показника M_t змінювалися в інтервалі від 0 до 1[5].

На четвертому етапі здійснюється економічна інтерпретація отриманих результатів. Для того, щоб показник M приймав високі значення при великих значеннях стимуляторів і низькі значення при малих значеннях стимуляторів, його перетворюють до виду:

$$M^* = 1 - M. \tag{15}$$

Таким чином, результатом застосування розглянутого алгоритму є ряд значень інтегрального показника рівня економічної безпеки національної економіки, що дозволяє упорядкувати досліджувану сукупність його станів.

Розглянемо алгоритм побудови моделі взаємозв'язку загроз і економічної безпеки.

Отриманий у результаті застосування попереднього алгоритму ряд значень рівня економічної безпеки країни не дозволяє в явному виді простежити залежність між рівнем економічної безпеки і окремими загрозами, визначити ті загрози, що роблять найбільш істотний вплив на рівень економічної безпеки національної економіки. Поставлена задача вирішується в рамках кореляційно-регресійного аналізу за допомогою розробки моделі залежності рівня економічної безпеки від рівня загроз:

$$M = f(U_1, U_2, ...U_p) \tag{16}$$

де M – рівень економічної безпеки національної економіки,

$U_1, U_2, ...U_p$ - рівень загроз.

На рис. 3. представлена блок-схема алгоритму побудови моделі .

Нижче приведений опис кожного з зазначених блоків.

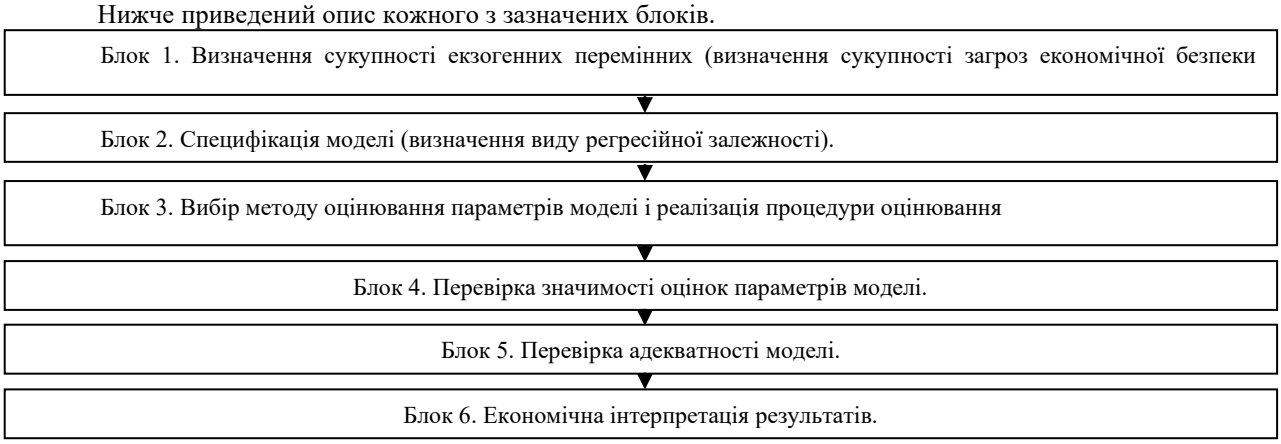

Рис. 3. Блок-схема алгоритму побудови моделі взаємозв'язку загроз і економічної безпеки

Джерело:розроблено автором на основі [6-7]

Блок 1. У якості екзогенних перемінних моделі розглядаються загрози економічній безпеці країни, перелік яких визначений у результаті попереднього якісного аналізу стану економічної безпеки регіону і реалізації моделі класифікації загроз. При цьому передбачається, що загрози певним чином взаємозалежні, але характер залежності нелінійний.

Блок 2. Вид функції регресії заздалегідь невідомий, тому необхідно по вибірковим даним, які є у наявності, і які характеризують динаміку зміни рівня окремих загроз і рівня безпеки в цілому, щонайкраще підібрати опис функції регресії. Оскільки наявний ряд значень показника економічної безпеки містить

усього 11 точок, передбачається, що залежність між M і $U_1, U_2, \dots U_p$ є лінійною.

Блок 3. Оцінки параметрів моделі знаходяться за допомогою методу найменших квадратів (МНК). Як критерій оптимальності оцінок розглядається функціонал

$$P = \sum_{t=1}^{T} e_t^2 = \sum_{t=1}^{T} (M_t - \widehat{M}_t)^2 \quad (17)$$

де M_t і $\widehat{M}_t$- відповідно, реальне і теоретичне значення рівня економічної безпеки у t -й період розвитку національної економіки,

e_t - відхилення реального значення рівня економічної безпеки від теоретичного значення.

Щодо величин e_t, приймаються наступні припущення: відхилення e_t є реалізаціями випадкової величини e ; математичне чекання випадкової величини e дорівнює нулю; дисперсія відхилень постійна і відхилення e_t є незалежними випадковими величинами.

Блок 4. У результаті перевірки значимості оцінок параметрів моделі встановлюється статистична значимість або незначимість відмінності їх від нуля. Перевірка значимості зводиться до перевірки за допомогою критерію Ст'юденту гіпотез виду: $H_0: a_i = 0; H_1: a_i \neq 0, i = 0,1,2,\dots,p$. Для такої перевірки використовується статистика

$$t_{i,набл} = \frac{|\hat{a}_i|}{S_{\hat{a}_i}}. \quad (18)$$

Оцінка параметра значимо відрізняється від нуля, якщо $t_{набл} > t_{\nu;1-\alpha/2}$.

Довірчі інтервали для кожного з параметрів моделі представляються в наступному виді:

$$\hat{a}_i - t_{\nu;1-\varepsilon/2} S_{\hat{a}_i} \leq a_i \leq \hat{a}_i - t_{\nu;1-\varepsilon/2} S_{\hat{a}_i}. \quad (19)$$

Блок 5. Для перевірки адекватності моделі необхідно зіставити залишкову дисперсію $S_{ост}^2$ з незалежною оцінкою S_M^2 дисперсії досвіду σ^2. При адекватній моделі розходження між ними повинно бути чисто випадковим, у противному випадку залишкова дисперсія $S_{ост}^2$ повинна бути значимо (невипадково) більше S_M^2. Зіставлення двох оцінок дисперсій здійснюється за допомогою f -критерію. Для цього обчислюється статистика

$$f_{набл} = \frac{S_{ост}^2}{S_M^2}, \quad (20)$$

що потім порівнюється з критичним значенням $f_{кр} = f_{1-\alpha}(\nu_1, \nu_2)$, де $f_{1-\alpha}(\nu_1, \nu_2)$ - відповідний рівню імовірності $1-\alpha$ квантиль f -розподілу Фішера з числом ступенів свободи ν_1 і ν_2. Тут ν_1 – число ступенів свободи $S_{ост}^2$, ν_2– число ступенів свободи S_M^2. Якщо виконується умова $f_{набл} \leq f_{кр}$, то модель визнається адекватною.

Оцінка точності регресійного аналізу здійснюється за допомогою коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації, парної кореляції і часткової кореляції.

Коефіцієнт множинної кореляції R характеризує ступінь спільного впливу загроз на сукупний рівень безпеки регіону:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum_{i=1}^{n} (M_i - \widehat{M}_i)^2}{\sum_{i=1}^{n} (M_i - \bar{M})^2}}. \quad (21)$$

У зв'язку з випадковістю вибірки, вибірковий коефіцієнт кореляції може бути відмінний від нуля, навіть якщо між величинами, що спостерігаються, немає кореляції. Для перевірки гіпотези про відсутність кореляції застосовуються критерії Ст'юдента або Фішера.

Коефіцієнт множинної детермінації R^2 показує частку дисперсії результативного показника M, обумовлену впливом незалежних факторів U_i, що включені у модель. У випадку лінійної регресії $R^2 = R * R$.

Коефіцієнт парної кореляції характеризує тісноту лінійного зв'язку між двома показниками:

$$r = \sqrt{\frac{n\sum_{i=1}^{n}(U_i^k - \bar{U}^k)(U_i^m - \bar{U}^m)}{\sum_{i=1}^{n}(U_i^k - \bar{U}^k)^2 \sum_{i=1}^{n}(U_i^m - \bar{U}^m)^2}}\,. \quad (22)$$

Значимість коефіцієнта парної кореляції перевіряється за допомогою критерію Ст'юдента. Статистика Ст'юдента розраховується таким чином:

$$t_{набл} = \frac{R*\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-R^2}}\,. \quad (23)$$

Вирішальне правило для критерію Ст'юдента:

$|t_{набл}| \le t_{\nu;1-\alpha/2}$ – гіпотеза H_0 приймається, $|t_{набл}| > t_{\nu;1-\alpha/2}$ – гіпотеза H_0 відкидається.

Коефіцієнт часткової кореляції $r_{yj\bullet 123,\dots,j-1,j+1,\dots,p}$ характеризує ступінь впливу кожного окремого незалежного показника U_j на зміну результативного показника M при вже врахованому впливі інших незалежних показників, які включені у модель:

$$r_{yj\bullet 123,\dots,j-1,j+1,\dots,p} = \sqrt{\frac{1-R^2_{y\bullet 123,\dots,p}}{1-R^2_{y\bullet 123,\dots,j-1,j+1,\dots,p}}} \quad (24)$$

Значимість коефіцієнта часткової кореляції так само перевіряється за допомогою критерію Ст'юдента. Статистика Ст'юдента розраховується таким чином:

$$t_{набл} = \frac{R*\sqrt{n-p-1}}{\sqrt{1-R^2}} \quad (25)$$

Вирішальне правило для критерію Ст'юдента:

$|t_{набл}| \le t_{\nu;1-\alpha/2}$ – гіпотеза H_0 приймається, $|t_{набл}| > t_{\nu;1-\alpha/2}$ – гіпотеза H_0 відкидається.

Блок 6. Після одержання конкретного виду моделі здійснюється її економічна інтерпретація.

Висновки. Таким чином, побудова на підставі приведеного вище алгоритму моделі залежності рівня економічної безпеки національної економіки від рівня загроз дозволить простежити залежність між рівнем економічної безпеки і окремими загрозами, визначити ті загрози, що роблять найбільш істотний вплив на рівень безпеки національної економіки. Отриманий у результаті застосування попереднього алгоритму ряд значень рівня економічної безпеки країни не дозволяє в явному виді простежити залежність між рівнем економічної безпеки і окремими загрозами, визначити ті загрози, що роблять найбільш істотний вплив на рівень економічної безпеки національної економіки.

Література

1. Наказ Міністерства економіки України від 29.10.2013 № 1277 "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України". URL: http://www.uazakon. com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
2. Andruseac G. Economic security – new approaches in the context of globalization. URL: https://ceswp.uaic.ro/ articles/CESWP2015_VII2_AND.pdf
3. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. Інноваційна економіка. 2013. № 6. С. 336-340.
4. Мажула О.В. Критерізація економічної безпеки держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 126-130.
5. Артюшок К.А. Критерії та індикатори економічної безпеки і збалансованого розвитку регіону. Збалансоване природокористування. 2016. Вип. 3 С. 59-63.
6. Economic security for a better world. URL: https:/ /www.social$protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=8670.
7. Кизим М.О., Іванов Ю.Б., Губарєва І.О. Оцінювання рівня економічної безпеки України та країн Європейського союзу. Економічна безпека: теорія, практика, управління. 2018. Вип. 4. С. 7-18.

References

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On approval of Methodical recommendations for calculating the economic security level in Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/ rada/show/v1277731$13#Text (Accessed 18 December 2019).
2. Andruseac, G. (2015), "Economic security – new approaches in the context of globalization", available at: https://ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2015_VII2_$ AND.pdf (Accessed 18 January 2019).
3. Sak, T. V. (2013), "Economic security of Ukraine: concept, structure, main tendencies", Innovatsiyna ekono$ mika, vol. 6, pp. 336-340.
4. Mazhula, O. V. (2015), "Criteria for economic security of the state", Ekonomika ta derzhava, vol. 11, pp. 126-130.

5. Artyushok, K. A. (2016), "Criteria and indicators of economic security and balanced development of the region", Zbalansovane prirodokoristuvannya, vol. 3, pp. 59-63.

6. International Labour Organization (2004), "Economic security for a better world", available at: https:/ /www.socialprotection.org/gimi/gess/RessourcePDF. action?ressource.ressourceId=8670 (Accessed 20 December2019).

7. Kizim, M. O. Ivanov, Yu. and Hubarieva, I. (2018), "Assessment of the level of economic security of Ukraine and the countries of the European Union", Ekonomichna bezpeka: teoriya, praktika, upravlinnya, vol. 4, pp. 7-18.

Надійшла / Paper received : 04.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 351: 328.185
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-45

ТУЛЬЧИНСЬКА С. О., КРАСНОШАПКА В. В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проведено дослідження основних аспектів причин виникнення корупційних ризиків у сфері публічної влади в контексті економічної безпеки. Розглянуті сучасні підходи до визначення сутності поняття корупція. Досліджені основні теоретичні підґрунтя визначення корупційних ризиків, як онови корупційних явищ. Проведено аналіз динаміки Індексу сприяння корупції для України, виявлені основні тенденції змін даного показника. Запропонована та обґрунтована схема взаємозалежності причин корупційних ризиків та економічної безпеки у сфері публічної влади. Визначені основної причини виникнення корупційних ризиків, які згруповані відповідно до різних напрямів. Запропоновані пріоритетні напрями запобігання причин виникнення корупційних ризиків у публічній сфері України.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, публічна влада, економічна безпека, публічне управління, антикорупційна політика, Індекс сприяння корупції.

TULCHYNSKA SVITLANA, KRASNOSHAPKA VOLODYMYR
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

PECULIARITIES OF RESEARCH OF THE CAUSES OF CORRUPTION RISKS IN THE SPHERE OF PUBLIC AUTHORITY IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY

The article studies the main aspects of the causes of corruption risks in the sphere of public authorities in the context of economic security. The aim of the article is to elaborate the substantiation of the causes of corruption risks in the sphere of public authorities in the context of economic security in the conditions of growing crisis and structural transformations. In order to achieve the purpose and fulfill the set task, the author has brought up materials of leading scientists in the sphere of public administration. The methodological basis is the growth of general scientific methods, such as: synthesis (determining the features of the concepts of "corruption", "corruption risks"), analysis (on the dynamics of the place of Ukraine in the Corruption Perceptions Index), systematization (grouping and substantiation of the causes of corruption risks), generalization (substantiation of conclusions and subsequent research). The modern approaches to defining the essence of the concept of corruption were considered. The main theoretical basis for defining corruption risks as new corruption phenomena was examined. The analysis of the dynamics of the Corruption Perceptions Index for Ukraine was conducted and the main trends of changes in this indicator were revealed. The scheme of interdependence of causes of corruption risks and economic security of public authorities was proposed and substantiated. For the Ukrainian sphere of public administration, corruption as a phenomenon is a major threat that inhibits social and economic development, affects the level of economic security, deepens the crisis in the economy, reduces welfare, worsens the investment, innovation climate, inhibits international cooperation. all relevant sectors of the country. The main causes of corruption risks, grouped according to different directions, were identified. The priority directions of prevention of causes of corruption risks in the public sphere of Ukraine are proposed. Further research of this area will be based on the materials presented in the article. The analyzed causes of corruption risks in the sphere of public authorities in the context of economic security need to be taken into account in determining the effectiveness and efficiency of domestic mechanisms of anti-corruption policy.

Key words: corruption, corruption risks, public power, economic security, public administration, anti-corruption policy, Corruption Perceptions Index.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасному суспільстві корупційні ризики є загрозою адекватному державному управлінню, основам публічної влади та економічній безпеці держави. Рівень корупції в Україні з кожним роком зростає, про що свідчать дані дослідження Індексу сприйняття корупції, відповідно до якого Україна у 2020 році посідала 117 місце зі 180 країн [6]. Погіршення стану сприяння розвитку корупції у вітчизняних реаліях потребують ґрунтованих досліджень причин вчинення корупційних правопорушень, тобто корупційних ризиків. Зростання проявів корупційних ризиків у сфері державного управління та публічної влади є однією із загроз економічній безпеці держави, оскільки основною причиною вчинення корупційних дій є отримання економічної вигоди окремими особами за рахунок органів публічної влади на різних рівнях державного управління. Саме тому у межах формування механізмів державного управління запобіганню та протидії корупції в органах влади в контексті економічної безпеки доцільно вивити та проаналізувати основні причини корупційних ризиків у вітчизняному публічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми корупції, корупційних ризиків, причин її виникнення та заходам щодо їх попередження та запобігання є предметом дослідження наступних вчених: К. Бугайчук [1], А. Волошенко [2], В. Гладкий [3], Ю. Дмитрієв [4], К. Заїка [5]. Р. Клітгаард, О. Попело.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, слід зауважити, що у зв'язку із постійними змінами умов та середовища саме причини виникнення корупційних ризиків у сфері публічної влади потребують поглибленого дослідження, систематизації та розробки превентивних заходів саме у контексті економічної безпеки.

Формування цілей статті

Метою статті є обґрунтування причин виникнення корупційних ризиків у сфері публічної влади в контексті економічної безпеки в умовах наростання кризи та структурних перетворень.

Виклад основного матеріалу

Сучасний етап розвитку публічної влади в Україні характеризується переформатуваннях основоположних засад її здійснення, в тому числі й у напрямі антикорупційної політики. Вимоги, що ставить міжнародне суспільство перед вітчизняною публічною владою потребують активізації боротьби із корупційними ризиками на початкових етапах їх формування. Для української сфери публічного управління корупція, як явище є основною загрозою, що гальмує суспільний та економічний розвиток, впливаю на рівень економічної безпеки держави, поглиблює кризові процеси в економіці країни, знижує рівень добробуту населення, погіршує інвестиційний, інноваційний клімат держави, гальмує міжнародне співробітництво в усіх повідних галузях країни.

Визначивши основні тенденції розвитку корупції в умовах дослідження причин виникнення корупційних ризиків необхідно розглянути теоретичний базис предмету дослідження, а саме розглянути сутність понять «корупція» та «корупційний ризик», що дозволить поглибити розуміння необхідності їх запобігання.

Наукові дослідження, які присвячені визначенню сутності поняття корупція сформувалися на отриманому досвіді та спостереженнях даного явища у суспільстві. Наприклад, Р. Клітгаард розглядає корупцію як наслідок непродуктивної діяльності інститутів суспільства, а її рівень визначається на основі монополії владних рішень, їх свободі ухвалення, але без інститутів підзвітності [9].

Тобто корупціє є наслідком монополії інститутів публічної влади на ухвалення суспільно важливих рішень, оскільки вони нікому не звітують за їх наслідки. Дане трактування уже вказує на причини виникнення корупційних ризиків: монополія влади на управлінські рішення, відсутність громадського контролю, свобода дій щодо ухвалення та виконання таких рішень.

Науковці визначають, що корупція є «аморальним, асоціальним та протиправним явищем, яке, приведе державу до зневаги інших держав, суттєвих збитків для економіки країни та як наслідок деградації та занепаду держави в цілому».

Тобто, корупція має властивості правого, соціального та морального характеру, які відповідають таким же причинам її вчинення, а поглиблення корупційних процесів у майбутньому призведе до структурних криз різних сфер суспільства (економічної, політичної, міжнародної). А також наполягають, що для подолання глибокої корупції необхідно провести ряд ґрунтовних соціальних реформ, які будуть включати антикорупційну політику через послідовні системні та скоординовані дії. Відповідно, окрім виявлення причин виникнення корупційних ризиків в умовах постійних перетворень необхідно сформувати заходи та напрями їх подолання, що буде ефективнішим інструментом ніж покарання за уже вчинені корупційні дії.

Аналіз підходів щодо визначення сутності корупційного ризику, дозволить сформувати напрями причин їх виникнення, а також дозволить поглибити знання про стан корупційної ситуації в країні, запропонувати заходи щодо подолання корупційних ризиків, оцінити існуючий рівень антикорупційної політики органів публічної влади. Так, науковець А. Волошенко та К. Бугайчук розглядають ризик корупції як «відповідний факт, який створює умови для вчинення корупційних правопорушень особами, уповноваженими на здійснення таких функцій, як управління державою та місцеве самоврядування» [1, 2].

Тобто, автор зазначає, що ризик корупції залежить від умов, о складаються у суспільстві, а корупцію можуть вчиняти на державному та місцевому рівні.

Дещо відрізняється підхід до визначення даного поняття у експертів Центру політико-правових реформ, які називають корупційними ризиками правові, організаційні та інші фактори та причини, які спричиняють, заохочують та стимулюють корупційні дії у сферах контрольно-наглядової діяльності держави та надання адміністративних послуг.

Погоджуємось із визначенням експертів, проте зауважимо, що корупційні ризики можуть стимулювати корупцію й у інших сферах державного управління (наприклад при державних закупівлях, чи митній діяльності.

Більш повним та обґрунтованим визначенням сутності корупційних ризиків є погляд Ю. Дмитрієва, який розглядає їх як «умови, які сприяють зростанню, розвитку, впровадженню та розповсюдженню корупційних практик в офіційній та професійній публічній діяльності, що склалися в результаті зазначених процедур у відповідних процесуальних законах та інших нормативних актах, включаючи статути, відомчі нормативні акти для уповноважених органів» [4].

Такий підхід має правничий характер та відображає значення корупційних ризиків у формуванні корупційної діяльності в органах публічної влади, яка проникає у різні структури, організації та установи на нормативно-правовому рівні. Тобто автор наголошує на поглибленому рівні корупційних ризиків у діяльності структур.

Зауважимо, що корупційним ризикам піддаються різні сфери публічного управління: бюджетно-податкова, надання адміністративних послуг, митна, здійснення державного нагляду, ліцензування господарських сфер діяльності тощо. Саме тому, починаючи з 2016 року в країні подолання корупції та корупційних ризиків є одним із пріоритетних напрямів державного управління та політики, яка має забезпечити механізм виявлення, оцінки, аналізу та подолання корупційних ризиків на усіх рівнях публічної влади.

Дослідження свідчать, що сучасна антикорупційна політика в Україні зосереджується на сам перед на: моніторингу державної антикорупційної політики, забезпеченні переслідування за корупцію, превентивній антикорупційній діяльності. Вважаємо, що для підвищення ефективності антикорупційної політки необхідно здійснювати заходи до вчинення корупційних діянь, тобто зосередити увагу на превентивних заходах, першочерговим з яких є дослідження причин корупційних ризиків.

Антикорупційна політика має ґрунтуватись на причинах корупційних ризиків, запобігаючи їм до вчинення корупційних дій, чим буде зумовлюватись її превентивний характер. Для цього розглянемо основні групи причин корупційних ризиків у сфері публічної влади, які є умовно розділеними у зв'язку із трансформаційними процесами у публічні сфері та здатності до адаптацій окремих суб'єктів корупції.

У зв'язку з цим нині існує досить значна кількість підходів до визначення причин виникнення корупційних ризиків. До прикладу Ю. Дмитрієв та ряд інших науковців визначають, що причини корупційних ризиків необхідно розглядати через призму факторів, які на них впливають та поділяти на зовнішні і внутрішні.

В свою чергу, внутрішні причини будуть обумовлені організаційною та правовою діяльністю всередині державних установ, також можуть містити соціальну й економічну складові. До групи зовнішніх причин автор відносить правові, економічні, політичні, соціальні тощо, і вони обов'язково пов'язані із умовами функціонування системи публічного управління [4].

Заїка К. дещо конкретизує причини виникнення корупційних ризиків, зауваживши, що найчастіше корупційні ризики виникають при виконанні функцій та процедур структурними підрозділами органами публічної влади через такі причини [5]:

- відсутність дієвого контролю з боку керівництва та громадськості;
- відсутність необхідного рівня автоматизації та цифровізації внутрішніх організаційних процесів в органах державної влади;
- дублювання функцій різними органами публічної влади;
- наявність правових колізій норм нормативних та регуляторних актів вітчизняної законодавчої бази;
- неефективність взаємодії та координації уповноважених органів державної влади;
- неефективність судової влади та дії суддів на власну користь;
- неналежне реагування (або його відсутність) на скарги та відгуки громадян щодо неправомірної корупційної поведінки працівників органів публічної влади
- неоднозначність податкового, бюджетного, господарського та митного законодавства;
- низький рівень профілактичної роботи серед працівників служб органів державної влади;
- проблеми технічного та методологічного характеру тощо.

Враховуючи такі підходи до визначення причин виникнення корупційних ризиків у публічні сфері можемо їх поділити на декілька основних підгруп: економічні, інформаційні, організаційні, політичні, правові, соціальні.

Адекватна антикорупційна політика, впливу на неї корупційних ризиків та тенденції сучасного стану корупції в Україні зумовили виділення пріоритетних напрямів запобігання причин виникнення корупційних ризиків у публічній сфері (рис. 1).

До них відносимо:

- прозоре та підзвітне управління публічними активами та подальший розвиток сфери закупівель;
- незалежність та спроможність антикорупційної інфраструктури;
- сформована професійна та незалежна судова влада.

Кожен із запропонованих напрямів, має конкретні заходи щодо досягнення відповідної мети. Виконання та впровадження таких напрямів дозволить покращити антикорупційний клімат в Україні, сприятиме економічному та суспільному стійкому зростанню у майбутніх періодах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, розглянуті сучасні аспекти причин виникнення корупційних ризиків у сфері публічної влади в контексті економічної безпеки можемо зробити наступні висновки:

- корупція є всеохоплюючим економічно-соціальним явищем, яке деструктивно впливає на усі сфери діяльності людини та публічного управління, у тому числі й на економічні безпеку держави;
- корупційні ризики є умовами, факторами та середовищем, як спряють вчиненню корупційних дій, дестабілізують соціо-економічну ситуацію в країні;
- антикорупційна політика має базуватись на превентивних заходах, що будуть спрямовані на причини виникнення корупційнійних ризиків та враховуватиме схему взаємозалежності причин корупційних ризиків та економічної безпеки у сфері публічної влади;

- актуальними причинами виникнення корупційнійних ризиків у сфері публічної влади є досить значна кількість суспільних процесів, які мають властивість змінюватись та пристосовуватись до заходів антикорупційної політики, які умовно можна поділити на економічні, інформаційні, організаційні, політичні, правові, соціальні;

- у ході дослідження з'ясовано, що в умовах реалізації державної політики запобігання корупції необхідно враховувати пріоритетні напрями запобігання причин виникнення корупційних ризиків у публічній сфері України.

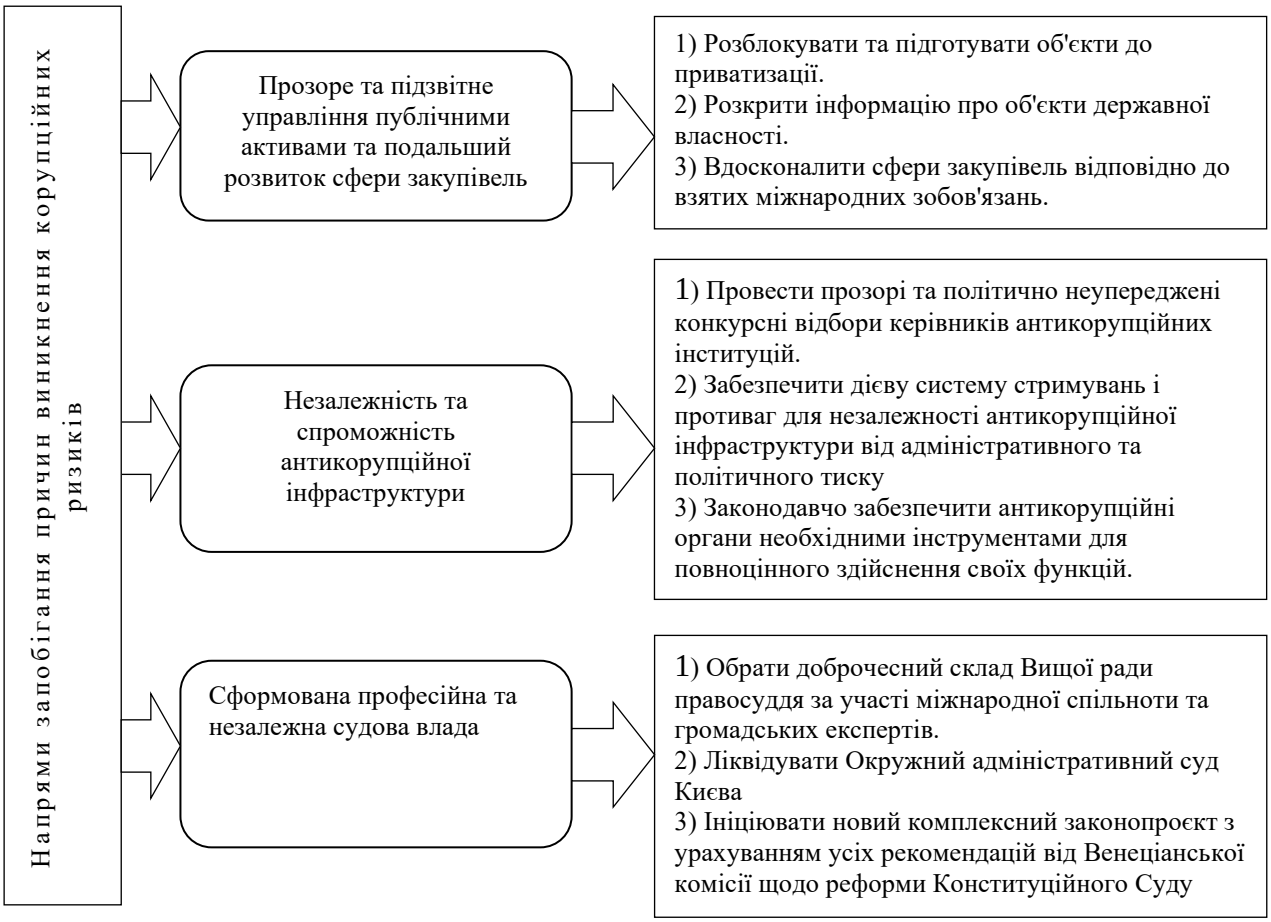

Рис. 1. Пріоритетні напрями запобігання причин виникнення корупційних ризиків у публічній сфері України
*побудовано на основі досліджень [1]

Отже, здійснене дослідження щодо основних аспектів причини виникнення корупційних ризиків у сфері публічної влади в контексті економічної безпеки потребують їх врахування у визначенні результативності та ефективності вітчизняних механізмів антикорупційної політики у подальших роботах.

Література

1. Бугайчук, К. Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 39-40.

2. Волошенко А. В. Шляхи до своєчасного виявлення і нейтралізації корупційних ризиків. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 12(174). С. 312-321

3. Гладкий В.В. Сутність та значення феномену корупції. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2019. № 18. С. 124-132.

4. Дмитрієв Ю. В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 4. С. 92–95.

5. Заїка К.П. Корупційні ризики: поняття та засоби їх мінімізації. Актуальні проблеми правознавства. 2018. № 2. С. 35–38.

6. Індекс сприйняття корупції-2019. Трансперенсі Інтернешнл Україна URL: http://cpi.ti-ukraine.org/#/

7. Тульчинська С.О. Місце України за міжнародними рейтингами конкурентоспроможності. Формування ринкових відносин в України. Вип. 8 (87). 2008. С. 30-34.

8. Тульчинська С.О., Змієнко М.О. Інвестування як елемент реалізації стратегії розвитку національної економіки. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Вип. 29. 2011. С. 182-186.

9. Центр політико-правових реформ. URL: https://pravo.org.ua/
10. Johnson G. Exploring Corporate Strategy. 6th ed. Pearson Education Ltd: FT Prentice Hall. 2002. 1082 p

References

1. Buhaychuk, K. L. (2017) "Corruption risks: concept, classification, assessment methodology, elimination measures" Criminal law and criminological principles of anti-corruption: collection. thesis add. V International. scientific practice conf. (Kharkiv, March 31, 2017). Kharkiv: KhNUVS, pp. 39-40.
2. Voloshenko, A.V. (2015). "Ways to timely detection and neutralization of corruption risks". Aktual′ni problemy ekonomiky. № 12(174). S. 312-321.
3. Gladky, V.V. (2019), "The essence and significance of the phenomenon of corruption",Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy, vol. 18.
4. Dmytriyev, YU. V. (2015) "Corruption risks in the system of public administration: concepts and types". Menedzher: Visnyk Donets′koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. №1 (69). S. 126-132.
5. Zayika, K.P. (2018) "Corruption risks: concepts and means of their minimization", Aktual′ni problemy pravoznavstva. № 2. S. 35-38.
6. Corruption Springs Index-2019. Transparency International Ukraine URL: http://cpi.ti-ukraine.org/#/
7. Tulchynska S.O. (2008) "Mistse Ukrainy za mizhnarodnymy reitynhamy konkurentospromozhnosti" Formation of market relations in Ukraine. no. 8 (87). pp. 30-34.
8. Tulchynska S.O., Zmiienko M.O. (2011) "Investuvannia yak element realizatsii stratehii rozvytku natsionalnoi ekonomiky" Problems of improving the efficiency of infrastructure. no. 29. pp. 182-186.
9. Center for Political and Legal Reforms. URL: https://pravo.org.ua/
10. Johnson, G. (2002) Exploring Corporate Strategy. 6th ed. Pearson Education Ltd: FT Prentice Hall. 1082 p.

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.24:330.54:330.342
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-46

ЖУРАВЛЬОВА Ю. О.
Управління Державної служби якості освіти в Одеській області

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті досліджено державне регулювання суспільних благ. Визначено, що розподіл і споживання суспільних благ в умовах ринку обумовлюють несприятливий відбір, моральний ризик, проблему «безбілетника», що обумовлює недієздатність ринку суспільних благ та обґрунтовує визначальну роль держави у їх відтворенні. Визначено державне регулювання суспільних благ як діяльність державних інституцій, направлену на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання ресурсів для відтворення суспільними благами. Запропоновано механізм державного регулювання суспільних благ у національній економіці. Зауважено, що важливими аспектами державного регулювання суспільних благ є визначення оптимальних меж участі держави у цьому процесі, створення сприятливих конкурентних умов для відтворення суспільних благ, зниження інформаційної асиметрії, вирішення проблеми виміру ефективності їх відтворення, високий рівень відповідальності суб'єктів цього процесу, відсутність бюрократії.

Ключові слова: суспільні блага, суспільний сектор, державне регулювання.

ZHURAVLOVA YULIYA
Department of the State Service for Education Quality in Odessa region

STATE REGULATION OF PUBLIC GOODS IN THE CONDITIONS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS

The article examines the state regulation of public goods. It was determined that the distribution and consumption of public goods in market conditions cause unfavorable selection, moral hazard, the problem of «free-rider», which causes the incapacity of the public goods market and justifies the decisive role of the state in their reproduction. The state regulation of public goods is defined as the activity of state institutions aimed at ensuring the regulatory framework, the formation of the institutional environment, the determination of rules and procedures for the formation, distribution, usage of resources for reproduction of public goods. The main prerequisites for state participation in the reproduction of public goods are the need to ensure national security, social obligations of the state, external effects of creation and consumption of public goods, increase their investment attractiveness, reduce transaction, transformation costs and social losses, excluding the share of public goods consumers.

The institutional environment of public goods is defined as a set of interrelated fundamental political, social, legal, economic regulations and rules, which determine the conditions of their creation, distribution, consumption, and its main purpose is to unite public efforts to meet collective needs, solve «market failures» on the basis of the principle of Pareto optimality, balancing individual interests and social responsibility, the principle of compensation. The basic institutions for the provision of public goods are power, market, competition, entrepreneurship, etc., and the corresponding institutional forms. The mechanism of state regulation of public goods in the national economy was offered. It was noted that important aspects of state regulation of public goods are to determine the optimal limits of state participation in this process, creating favorable competitive conditions for the reproduction of public goods, reducing information asymmetry, solving the problem of measuring the effectiveness of their reproduction, high level of responsibility, lack of bureaucracy.

Key words: public goods, public sector, state regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасних умовах соціально-економічний розвиток потребує постійного підвищення рівня та якості життя населення, що пов'язано з удосконаленням освітньої та культурної складової, системи охорони здоров'я, соціальних стандартів й соціальної інфраструктури, розв'язанням екологічних і природно-кліматичних проблем, гарантуванням національної безпеки та якості державного управління тощо. Отже, важливою складовою національної економіки виступають суспільні блага, основним призначенням яких є задоволення колективних потреб усіх громадян, не залежно від того, оплачують вони їх, чи ні.

При цьому визначальну роль у забезпеченні відтворення суспільних благ відводиться державі, яка бере на себе відповідальність за їх створення, виходячи з національних інтересів, зокрема, забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки, соціальних зобов'язань в частині забезпечення рівного та безкоштовного доступу громадян до відповідних суспільних благ, сприяння соціально-економічному добробуту. Отже, доступність і належна якість суспільних благ у національній економіці забезпечується шляхом розподілу повноважень між органами законодавчої влади, місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності й децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню суспільних благ та їх відтворенню у національній економіці присвячено наукові роботи Дж. М. Б'юкенена, Р. Масгрейва [1], К. Менгера, Р. Нельсона, У. Нордхаус [2], А. Пігу [3], Дж. Е. Стігліца [4], Ч. Тібу, Е.Тоффлера, А. Шаффле, К. Шмідта та ін. Серед вітчизняних науковців, які зробили значний внесок у їх дослідження, слід відзначити Т. Бровко, З. Галушку, О. Длугопольського [5], О. Даниленка, А. Залевську-Шишак, Т. Калашнікову, В. Кузьменко [6], Н. Камєнєва та інші.

Разом із цим, незважаючи на значний доробок, питання державного регулювання суспільних благ потребує подальшого дослідження, враховуючи політичні, соціальні, економічні, інституційні перетворення у національній економіці.

Формування цілей статті

Метою статті є формування теоретико-методологічних підходів до державного регулювання суспільних благ в умовах інституційних перетворень.

Виклад основного матеріалу

Сукупність суспільних благ у національній економіці формують сектор суспільних благ, як складну інституційну структуру, що є складовою національної економіки, та призначену створити умови для зростання соціально-економічного добробуту, розвитку людського капіталу. Цей сектор характеризується наступними ознаками: пов'язаний із задоволенням потреб, що обумовлені суспільними інтересами; предмет послуги знаходиться у компетенції публічної влади; попит задовольняється рівномірно; відсутня дискримінація для споживачів; неперсоніфікованість щодо споживачів; відповідність запитам і вимогам суспільства як споживача; транспарентність механізму забезпечення суспільними благами та його адаптивність до змін; підзвітність сфери публічних послуг (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, які перебувають в їх управлінні, та беруть участь у забезпеченні суспільства цими послугами).

При формуванні системи державного регулювання слід урахувати, що основними причинами неефективності та низької якості забезпечення суспільними благами є відсутність конкуренції у їх виробництві, інформаційна асиметрія, складність виміру ефективності їх відтворення, низький рівень відповідальності суб'єктів цього процесу, бюрократія. Відповідно, важливими складовими системи відтворення суспільних благ в умовах перетворень є: забезпечення Парето-ефективності, закріплення прав власності, стимули до колективної співпраці, стандарти, договори, нормативні акти, санкції, інститут довіри.

Державне регулювання суспільних благ – це діяльність державних інституцій, направлена на забезпечення нормативно-правової бази, формування інституційного середовища, визначення правил і процедур щодо формування, розподілу, використання природних, соціальних, людських, виробничих, фінансових ресурсів для забезпечення суспільними благами на основі реалізації функцій: виробничої (створення й відтворення суспільних благ), соціальної (участь у розподілі суспільних благ та задоволенні потреб у них шляхом реалізації відповідної політики), фіскальної (акумулювання фінансових ресурсів задля відтворення суспільних благ), стабілізуючої (забезпечення безкризового стійкого соціально-економічного розвитку), консолідуючої (забезпечення взаємопов'язаності, єдності різних сфер та галузей життєдіяльності суспільства); виховної (створення, закріплення та розвиток культури відтворення суспільних благ). Теоретико-методичний інструментарій державного регулювання сфери суспільних благ представлено на рис. 1.

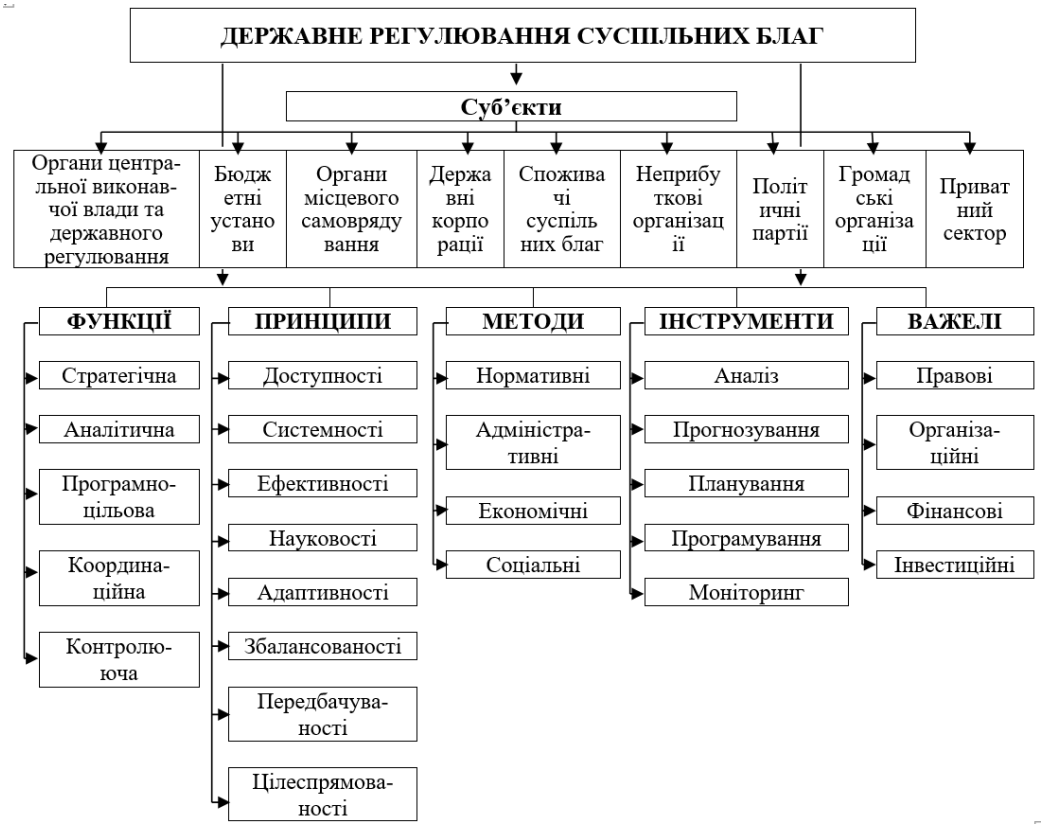

Рис. 1. Теоретико-методичний інструментарій державного регулювання суспільних благ
(Джерело: розроблено автором)

В умовах перетворень система державного регулювання суспільних благ повинна характеризуватися ціле покладанням і орієнтованістю на результат, справедливістю, безпристрасністю й відповідальністю, оптимальним рівнем регуляторного навантаження, узгодженістю регуляторної політики на різних рівнях економічної системи, інформаційною відкритістю і прозорістю механізму регулювання, циклічністю, обліком ризиків.

Важливим аспектом державного регулювання є методи, які зазвичай поділяють на прямі і непрямі. Прямі методи регулювання характеризуються тим, що держава безпосередньо здійснює створення та розподіл суспільних благ, або забезпечує їх через державне замовлення приватному сектору («держава виробляє»). Непрямі методи передбачають заохочення приватного сектору на основі стимулювання, зокрема, шляхом застосування субсидій, податкових пільг, ваучерів, грантів, пільгового кредитування тощо («держава захищає»). Серед факторів, які визначають форми участі держави у забезпечення суспільними благами, до яких відносять створення, забезпечення, фінансування, державно-приватне партнерство, слід виділити такі, як характер блага, стабільність і тривалість попиту, можливі варіанти задоволення даної потреби, коло споживачів та їх особливості, коло зацікавлених осіб, причини, що обумовлюють видатки державного (місцевого) бюджету, доцільність участі держави й ін.

Державне регулювання суспільних благ передбачає специфічний соціальний ефект від суспільної опіки, який через задоволення колективних потреб примножує соціально-економічний добробут суспільства за умови:

- сформованого та якісного інституційного середовища, «раціональної поведінки» держави, що передбачає використання максимально ефективних засобів і процедур розподілу коштів, що перебувають у власності держави, обґрунтованості та доречності державної підтримки соціальної сфери;
- державного регулювання використання факторів виробництва на основі «оптимальних рішень» (оптимальність виробництва та розподілу суспільних благ, оптимальність державних витрат, податкових зборів щодо компенсації витрат держави на суспільні блага).

Інституційне середовище суспільних благ можна визначити як сукупність взаємопов'язаних основоположних політичних, соціальних, юридичних, економічних норм і правил (рис. 2), що визначає умови їх створення, розподілу, споживання, та основним його призначенням є об'єднання суспільних зусиль для задоволення колективних потреб, вирішення «провалів ринку» на основі принципу оптимальності по Парето, збалансування індивідуальних інтересів та соціальної відповідальності, принципу компенсації. Базовими інститутами для забезпечення суспільних благ є влада, ринок, конкуренція, підприємництво тощо (рис. 2) та відповідні їм інституційні форми. При цьому роль того чи іншого інституту змінюється в залежності від характеристик-властивостей конкретного суспільного блага, ступеню їх прояву й структури зовнішніх ефектів – участь держави беззаперечна для забезпечення чистими суспільними благами і мінімальна у випадку змішаного, ринкові механізми, підприємницька здатність, державно-приватне партнерство вкрай важливі для створення та розподілу суспільного блага з низьким рівнем невиключеності, а у випадку низької неконкурентності державі доцільно зосередитися на локальних суспільних благах.

Рис. 2. Модель інституційного середовища суспільних благ у національній економіці
(Джерело: розроблено автором)

Необхідними характеристиками інституційного середовища сфери суспільних благ є наявність інституцій та інститутів, що вирішують «проблему безбілетника» на основі принципу раціонального розподілу та використання суспільних благ, формування згоди та переваг індивіда щодо колективних інтересів. При цьому вплив економічних, правових, соціальних, політичних, культурних, демографічним, технологічних факторів обумовлює зміни та трансформацію інституційного середовища, а, отже, необхідним є забезпечення його гнучкості, адаптивності, стійкості, ефективності:

Гнучкість інституційного середовища сфери суспільних благ – здатність пристосовуватися до змін умов функціонування шляхом перебудови інституцій та інститутів з метою мінімізації трансакційних і трансформаційних витрат, максимізації індивідуальної та суспільної ефективності відповідних інституцій та інститутів.

Адаптивність інституційного середовища сфери суспільних благ – здатність інституційного середовища пристосовуватися до динамічних умов оточуючого середовища щодо відповідності цілей та результатів відтворення суспільних благ, подальше існування системи, зберігаючи якісну визначеність.

Рівновага інституційного середовища сфери суспільних благ – здатність забезпечувати узгодження інтересів стейкхолдерів, ні один з яких не готовий нести додаткові витрати на перегляд домовленостей (контрактів); баланс формальних і неформальних інституцій.

Стійкість інституційного середовища сфери суспільних благ – здатність перманентно протистояти внутрішнім та зовнішнім змінам під впливом сукупності факторів, що ініціюють механізми супротиву, завдяки яким інститути залишаються у вихідному стані або швидко повертаються до нього.

Ефективність інституційного середовища сфери суспільних благ – формування інституційного середовища відтворення суспільних благ з мінімальними трансакційними витратами, що виникають в результаті порушення рівноваги інституційного середовища.

У результаті глобалізації спостерігається трансформація інституційного середовища сфери суспільних благ у національній економіці, що проявляється у наступному: розширення суб'єктів (міжнародні та регіональні організації, координуючі агенції, недержавні некомерційні організації, транснаціональні компанії й ін.); багатостороння координованість колективних дій на основі не лише стимулів щодо ефективності, а й прозорості та інклюзивності; координованість локальних, національних, глобальних суспільних благ; поширення глобальних та регіональних програм сталого розвитку; розвиток моніторингу, проєктного менеджменту, комплаєнс-контролю; цифровізація суспільних благ; зацікавленість країни у пропозиції суспільних благ залежить від дій інших країн; розширення джерел фінансування та трансформація фінансового механізму відтворення суспільних благ; трансформація ролі держави, її методів та інструментів у системі забезпечення суспільними благами.

У сучасних умовах функціонування національної економіки актуалізуються аспекти трансформацій під впливом четвертої промислової революції, цифровізації, посилення глобальних проблем сучасності, що має деструктивний вплив на стан і динаміку розвитку сектору суспільних благ. У результаті державне регулювання суспільних благ потребує чіткого розмежування повноважень між рівнями влади на основі принципу забезпечення соціально-економічного добробуту населення, справедливості та ефективності; достатньої самостійності органів місцевої влади щодо визначення розміру та структури видатків на суспільні блага; достатнього ресурсного потенціалу; стимулів і механізмів щодо ефективності, результативності, справедливості сектору суспільних благ. У контексті цього формування механізму державного регулювання суспільних благ (рис. 3) є важливим етапом стратегічного розвитку сектору в умовах трансформації національної економіки.

Важливим питання ефективного державного регулювання суспільних благ в умовах трансформації є ідентифікація меж втручання держави у відтворення суспільних благ. Основними передумовами участі держави у відтворенні суспільних благ можна визначити необхідність забезпечити національну безпеку, соціальні зобов'язання держави, зовнішні ефекти створення та споживання суспільних благ, підвищити їх інвестиційну привабливість, зменшити трансакційні, трансформаційні витрати та суспільні втрати, у тому числі виключивши частку споживачів із кола користувачів суспільного блага. Разом із цим, держава не завжди може забезпечити ефективне відтворення суспільних благ («провал» держави), зокрема, в результаті обмеженості інформації щодо прийняття рішень, недосконалості політичного процесу, обмеженості контролю над бюрократією або схильністю до корупції. Більш того, монополія держави у створенні суспільних благ може супроводжуватися негативними наслідками: відсутність стимулів до мінімізації витрат, підвищення якості продукції і послуг, впровадження нових технологій, підвищення ефективності управлінських рішень та продуктивності праці тощо.

У контексті доцільно державі створити ефективний конкурентний механізм відтворення суспільних благ за такими напрямками:

- конкурсний розподіл виробництва суспільних благ поряд із удосконаленням системи ціноутворення та форм розрахунків за виконані роботи, виключенням неефективних і необґрунтованих витрат;
- розвиток спільної власності на суспільні блага споживачів та їх спільного споживання; забезпечення доступності до суспільних благ тоді, коли у цьому є потреба, свобода вибору споживача та його раціональність;

- залучення до створення суспільних благ на рівноправних умовах суб'єктів різних форм власності; державний, громадський, наддержавний контроль якості суспільних благ, система стимулів і санкцій; оптимальний розподіл повноважень щодо виробництва суспільних благ між рівнями суспільного сектору;

- протидія анти конкурентним діям, зокрема, на основі стандартів щодо суспільних благ, відкритості та повноти інформації, свободи вибору, їх корисності та ефективності, антимонопольного регулювання та політики захисту економічної конкуренції.

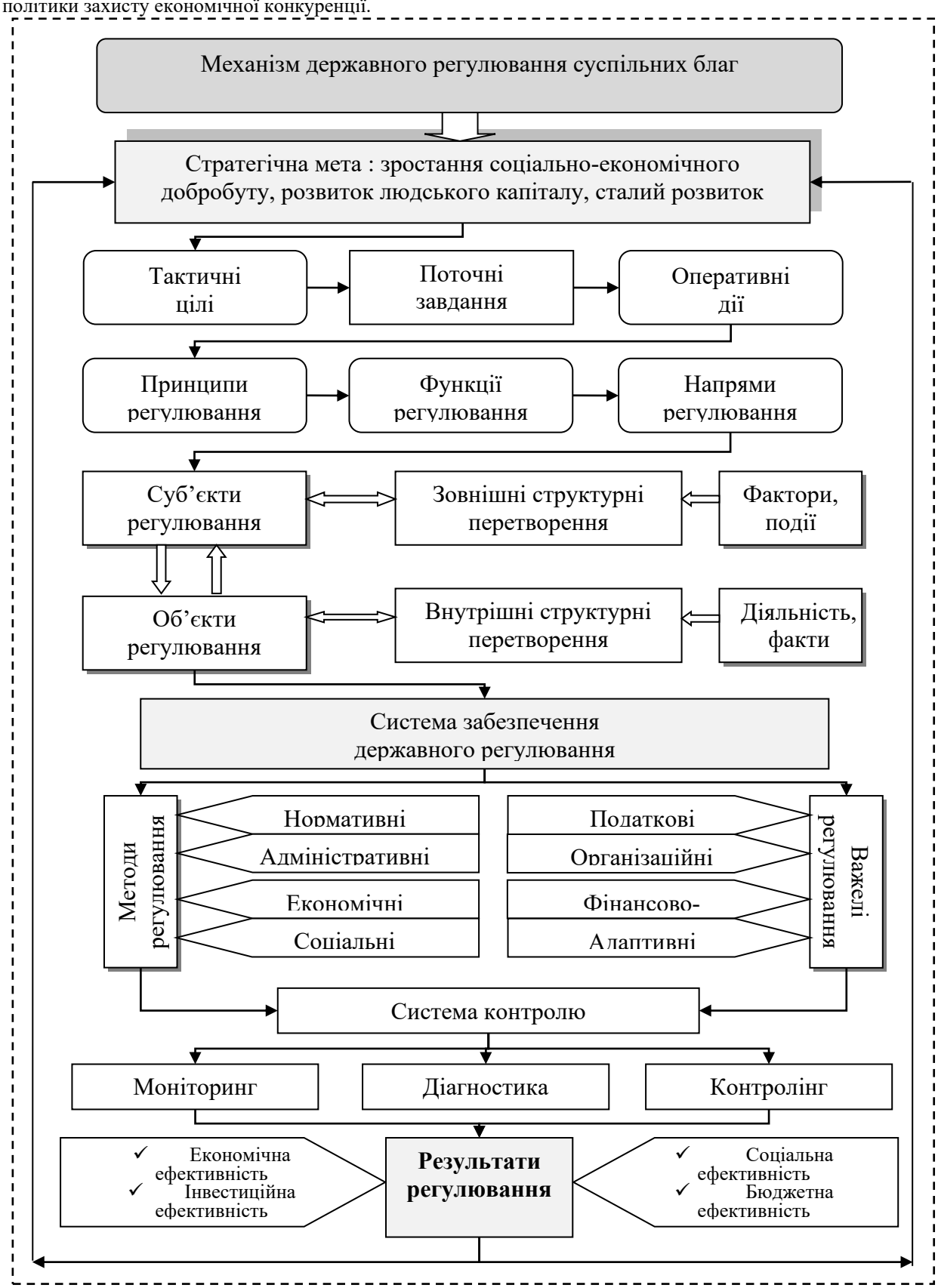

Рис. 3. Модель механізму державного регулювання суспільних благ у національній економіці
(Джерело: розроблено автором)

Важливим аспектом державного регулювання суспільних благ в у мовах перетворень є створення ефективної системи фінансового забезпечення, орієнтованої на зростання соціально-економічного добробуту, розвиток людського капіталу, на основі збалансування індивідуальних і суспільних цілей суб'єктів фінансово-інвестиційних відносин, досягнення економічної, соціальної, бюджетної ефективності. Ефективний механізм фінансового забезпечення вибудовується на принципах розвитку, відкритості та динамічності, взаємозв'язку та координації складових цілісної системи, узгодження та збалансування цілей, адаптивності, організованості та керованості, наявності ресурсного, організаційного, інституційного потенціалу, стійкості та рівноваги. При цьому внутрішній прояв змісту фінансового механізму реалізується через акумуляційну, фондоутворюючу, розподільну, організаційну, регулюючу, координаційну, мотиваційну функції. Обґрунтована структура фінансового механізму, що включає нормативно-правову, методичну, організаційну, координаційну, мотиваційну, контролюючу підсистеми. Важливою характеристикою моделі є ризико-орієнтованність, що передбачає контроль, профілактику, оптимізацію, управління сукупності політичних, правових, технологічних, комерційних, фінансових, соціальних ризиків на основі принципів розподілу ресурсів, пропорційності, гнучкості, законності, відкритості. Для побудови оптимальної моделі фінансового забезпечення суспільних благ запропоновано застосувати методологію теорію ігор, ризик-менеджменту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, створення, розподіл і споживання суспільних благ в умовах ринку обумовлюють несприятливий відбір, моральний ризик, проблему «безбілетника». Це підтверджує недієздатність ринку суспільних благ, як ефективного механізму збалансування попиту і пропозиції, та обґрунтовує визначальну роль держави у забезпеченні суспільними благами. Державне регулювання суспільних благ полягає у забезпеченні нормативно-правової бази, формуванні інституційного середовища, визначенні правил і процедур щодо формування, розподілу та використання сукупності ресурсів для забезпечення населення суспільними благами на основі виробничої, соціальної, фіскальної, стабілізуючої, консолідуючої, виховної функцій, функції безпеки, і, як результат, забезпечення зростання рівня та якості життя, людського капіталу, сталого розвитку.

Література

1. Musgrave R. A. The theory of public finance. New York : McGraw-Hill, 1976. 384 p

2. Nordhaus W. Paul Samuelson and global public goods / Ed. : M. Szenberg, L. Ramrattan and A. A. Gottesman. Samuelsonian economics and the twenty-first century. Oxford : Oxford University Press, 2006. 343 p

3. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Пер. с англ. М. : Прогресс, 1985. 512 с.

4. Stiglitz J. E. Knowledge as a global public good / Ed. : I. Kaul, I. Grunberg and M. A. Stern. Global public goods : international cooperation in the 21st century. New York : Oxford University Press, Inc., 1999. 585 p.

5. Длугопольський О. В. Теорія економіки державного сектора: навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 488 с.

6. Кузьменко В. П. Теорія суспільного вибору: ретроспективний аналіз у контексті транзитивної економіки. Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Економ. науки. 2004. Т. 30. С. 3–12.

References

1. Musgrave, R. A. (1976). The theory of public finance, McGraw-Hill, New York, 384 s

2. Nordhaus, W. (2006). Paul Samuelson and global public goods. Ed: M. Szenberg, L. Ramrattan and A. A. Gottesman. Samuelsonian economics and the twenty-first century, Oxford University Press, Oxford, 343 p.

3. Pigu, A. (1985). Economic welfare theory. Trans. from Eng. [Ekonomicheskaya teoriya blagosostoyaniya; per. s ahgl.], Progress, Moskva, 512 s. [in Russian]

4. Stiglitz, J. E. (1999). Knowledge as a global public good. Ed.: I. Kaul, I. Grunberg and M. A. Stern. Global public goods: international cooperation in the 21st century, Oxford University Press, Inc., New York, 585 p.

5. Dluhopol's'kyj, O. V. (2007). Teoriia ekonomiky derzhavnoho sektora [Theory of public sector economy], Ekonomichna dumka, Ternopil' [in Ukraine]

6. Kuz'menko, V. P. (2004). Teoriia suspil'noho vyboru: retrospektyvnyj analiz u konteksti tranzytyvnoi ekonomiky [Theory of public choice: retrospective analysis in the context of a transitive economy]'. Naukovi zapysky. Natsional'nyj universytet «KyievoMohylians'ka Akademiia». Ekonomichni nauky. 30. 3–12. [in Ukraine]

Надійшла / Paper received : 04.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.71
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-47

ХАЧАТРЯН В. В.
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ

В статті проаналізовано існуючі в сучасній науці підходи до трактування сутності потенціалу підприємства. Охарактеризовано різні концепції дослідження потенціалу: трактування його як сукупності або як характеристики ресурсів, що характеризує ресурсну концепцію вивчення даної категорії, а як потужності, сукупності можливостей, здатності досягати результату та відносини – результатну. Підтверджено неоднозначність позиції щодо трактування категорії «потенціалу підприємства», Здійснено обґрунтування особливостей узгодження категорій «ринковий потенціал», «виробничий потенціал» та «стратегічний потенціал контексті дослідження поняття «потенціал підприємства». Доведено, що дані категорії є принципово різними, адже ринковий потенціал включає формування та використання попиту на товари чи послуги призведе, тоді як стратегічний потенціал являється моделлю поведінки підприємства на ринку. Розмежування даних понять забезпечить підвищення ефективності використання підприємницького потенціалу підприємства з огляду на використання особливостей кожного з них.

Ключові слова: підприємницький потенціал, ринковий потенціал, виробничий потенціал, стратегічний потенціал.

VALENTYNA KHACHATRYAN
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE

ENTERPRISE POTENTIAL: ESSENCE AND ECONOMIC CONTENT

The article analyzes the existing approaches in modern science to the interpretation of the essence of the potential of the enterprise. Different concepts of potential research characterized: its interpretation as a set or as a characteristic of resources, which characterizes the resource concept of studying this category, and as power, set of opportunities, ability to achieve results and relations - resultant. The ambiguity of the position on the interpretation of the category "enterprise potential" confirmed, because the same category is associated with the concepts of "resources", "opportunities", "abilities" and acts as a characteristic or relationship. adhere to the etymological interpretation of the category "potential" in relation to the enterprise as a set of opportunities to achieve appropriate results in their activities, due to the system of abilities to use them in a changing environment. The potential of the enterprise described as a complex, changing system that is able to adapt to environmental conditions, the study of which is due to the urgent need to determine the processes of its formation and implementation mechanisms to improve the enterprise management system. The peculiarities of coordination of the categories "market potential", "production potential" and "strategic potential" in the context of the study of the concept of "enterprise potential" substantiated. It proved that these categories are fundamentally different, because the market potential includes the formation and use of demand for goods or services will lead, while the strategic potential is a model of enterprise behavior in the market. Given the above, all three types of potential that scientists identify with entrepreneurship are only its structural elements that interact with each other. The delimitation of these concepts will increase the efficiency of the entrepreneurial potential of the enterprise in view of the use of the features of each of them

Key words: entrepreneurial potential, market potential, production potential, strategic potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних мінливих економічних реаліях функціонування підприємств нерозривно пов'язано з використанням наявного потенціалу, який характеризує можливості розвитку суб'єктів господарювання, наносить помітний вплив на фінансову стійкість підприємства. Саме економічний потенціал підприємства виступає основою прийняття стратегічних управлінських рішень, забезпечує формування та реалізацію перспективної стратегії підприємства, є основним драйвером управління суб'єктом господарювання. Теоретичне обґрунтування економічного потенціалу підприємства як ключового аспекту його економічного розвитку, дослідження його структури дозволяють визначити основні принципи активізації економічної політики підприємства щодо інтенсифікації економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Обґрунтуванню теоретико-методологічних засад формування потенціалу підприємства та його структуризації присвячено наукові праці вітчизняних вчених: О.Б. Альохіна, О.М. Анісімової, А. Б. Брутмана, М. П. Войнаренка, І. М. Герасименко, О.І. Гончар, І. З. Должанського, І.А. Ігнатьєвої, І. М. Карапейчика, Н. Б. Кирич, Н. С. Краснокутської та інших. Проте незважаючи на високий рівень теоретичної обґрунтованості, дане питання залишається актуальним завдяки різноспрямованості наукових підходів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Поняття «потенціал підприємства» є широковживаним в сучасній економіці та науці, проте його сутність досить часто відрізняється в різних наукових працях. Ототожнення потенціалу підприємства з іншими близькими з змістом категоріями зумовлює необхідність чіткого виділення сутнісних характеристик потенціалу підприємства.

Формування цілей статті

Метою статті є обґрунтування сутності економічного потенціалу підприємства та визначення основних його структурних елементів

Виклад основного матеріалу

В наукових працях сучасних зарубіжних науковців термін «потенціал» трапляється не часто, натомість останнім часом помітного поширення набуло питання щодо створення здатності суб'єкта господарювання найкращого використання конкурентних переваг [11, 103, 215, 263], водночас концепція підприємства, що базується на ресурсному підході, вважається такою, що має описовий характер і не дозволяє досліджувати бізнес-процеси.

Визначення категорії «потенціал» з точок зору сучасних науковців досить різноманітне, найбільш розповсюдженими є такі сутнісні характеристики даного поняття:

- «сукупність ресурсів;
- потужність виробництва;
- загальна ресурсна, економічна, природна характеристика регіону;
- можливість досягнення ефекту» [3].

Відповідно до виокремлених ознак, науковцями було побудовано різні концепції дослідження потенціалу: трактування його як сукупності або як характеристики ресурсів, що характеризує ресурсну концепцію вивчення даної категорії, а як потужності, сукупності можливостей, здатності досягати результату та відносини – результатну (рис. 1).

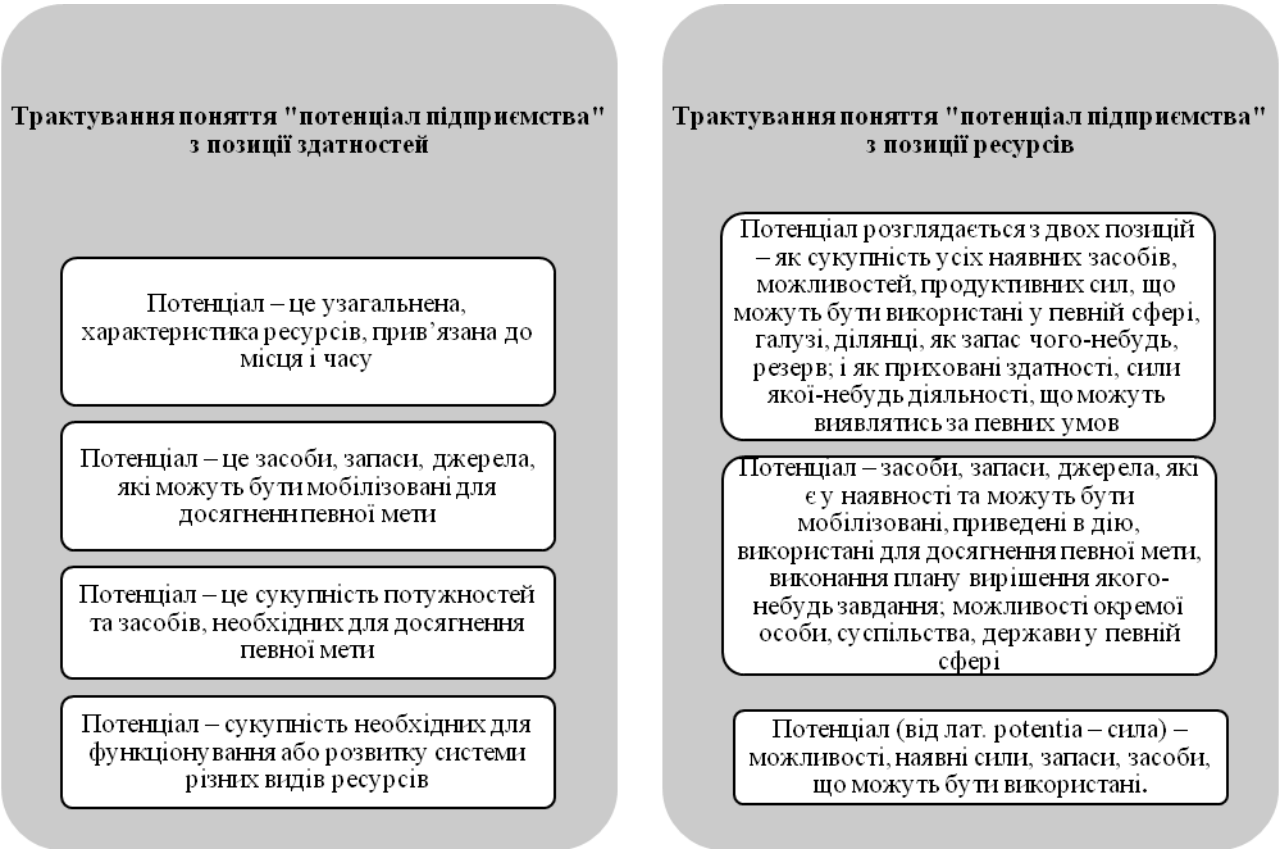

Рис. 1. Наукові підходи до трактування поняття «потенціал підприємства»

Джерело: узагальнено автором на основі

Наявність різноманітних ознак підтверджує неоднозначність позиції щодо трактування категорії «потенціалу підприємства», адже одна і та сама категорія пов'язується з поняттями «ресурси», «можливості», «здатності» та виступає як характеристика чи відносини. Як свідчить етимологічне значення даного поняття, то лише категорія «можливість» автентична поняттю «потенціал», вона виступає його первинною основотворчою ланкою. Тому саме «існування можливості розвитку дійсності» є об'єктивною необхідністю використання ресурсів, застосування здатностей, а не навпаки.

Ресурси, без можливості їхнього використання, не володіють здатністю до розвитку дійсності. Теорія потенціалу заснована на ресурсній концепції ілюструє в презентаційному контексті фірму, яка отримує ті чи інші результати, однак, не дозволяє визначити завдяки яким процесам і чому. На недоцільність ототожнення даних категорій вказують ряд вчених, які визначають таку принципову позицію: «ресурси існують незалежно від суб'єктів господарювання, а потенціал окремого підприємства не відокремлюється від нього» [2].

Відповідно, потенціал не може бути лише характеристикою ресурсів, оскільки є більш ширшим

поняттям. Потужність ресурсів є лише виробничою характеристикою, яка не дає уявлення про кінцевий результат господарювання за умов їхнього використання. Трактування потенціалу підприємства як здатності досягати тих чи інших результатів, звичайно, близьке до поняття використання можливостей, однак їхнє ототожнення є некоректним. Щодо розуміння потенціалу підприємства як сукупності відносин, то, на нашу думку, така позиція не визначає суті поняття, оскільки потенціал підприємства виступає предметом господарських відносин у процесі його реалізації, проте сам по собі – не відносини.

Однак, при визначені категорії «потенціал підприємства», наголошуючи на першопричинність поняття «можливість», не варто відокремлювати їх від поняття «здатність». Під «здатністю підприємства розуміють його особливості, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного виду діяльності» [1, с. 114], а «можливість «можливість» – це засіб, умова, обставина необхідна для здійснення будь-чого» [1, с. 115].

Категорію потенціал підприємства також досить часто пов'язують з поняттям «динамічні здатності» («Dynamic Capabilities»). Дана теорія досить гармонійно будує взаємозв'язки між поняттями здатностей та можливостей підприємства, і, на наш погляд, включає управління потенціалом підприємства, оскільки, враховує не лише мінливість зовнішнього середовища суб'єкта господарювання, а й на необхідності розвитку компетенцій знаходити та використовувати дані можливості [4, с. 1322].

На нашу думку, дана концепція повністю співвідноситься з сутністю потенціалу підприємства як реальної можливості, оскільки, відображає її суть – здатність до розвитку дійсності. З огляду на вищезазначене, пропонуємо наступне авторське визначення досліджуваної категорії: потенціал підприємства – це сукупність можливостей досягати відповідних результатів у своїй діяльності, обумовлених системою здатностей їхнього використання в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Характерною особливістю трактування досліджуваної дефініції є використання понять, що характеризують одні і ті ж функціональні сфери діяльності підприємства. Досить часто «потенціал підприємства» ототожнюють з поняттями «виробничий потенціал», «економічний потенціал», «стратегічний потенціал», «ринковий потенціал». На наш погляд, дані категорії хоча і близькі за змістом, однак вони не є ідентичними, проте їх взаємодія може виступати функціональною ознакою структуризації потенціалу підприємства.

Узгодження вище зазначених категорій є об'єктивною необхідністю дослідження поняття «потенціал підприємства» і його структурування. Підхід до визначення потенціалу підприємства як сукупності можливостей дозволяє вирішити дану проблему визначивши основні можливості, об'єктивне існування яких забезпечує життєдіяльність підприємства.

Важливими питаннями в процесі обґрунтування сутності та структури підприємства виступає з'ясування місця можливостей у забезпеченні життєдіяльності підприємства, ролі ринкових можливостей в функціонуванні підприємства, місця стратегії підприємства в процесі його функціонування.

Сталою закономірністю є те, що відсутність попиту на товари чи послуги призведе до припинення існування такого суб'єкта господарювання, що підкреслює важливість ринкових можливостей та ринкового потенціалу в діяльності підприємства. В свою чергу, стратегія виступає моделлю поведінки підприємства на ринку, тому, на наш погляд, стратегічний потенціал з одного боку виступає похідною категорією ринкового потенціалу підприємства, а з іншого – описує наявність можливостей застосування сучасних інструментів управління для забезпечення ефективного функціонування та розвитку підприємства. Ринкові можливості забезпечують необхідність здійснення виробництва, оскільки ринок формує сукупний попит, що забезпечує певний рівень прибутковості підприємства.

Рис. 2. Взаємодія окремих видів потенціалу підприємства
Джерело: побудовано автором.

Внутрішні можливості підприємства представлені його ресурсами та компетенціями, які в загальній сукупності складають потенціал для використання ринкових шансів. В результаті сполучення специфічного для підприємства виробничого потенціалу та ринкового формується стратегічний потенціал успіху, який слід інтерпретувати як передумову успішної діяльності підприємства у віддаленій перспективі» [1, с. 84].

Трактування потенціалу підприємства, зважаючи на обсяг існуючих протягом десятиліть досліджень, представляє собою систему знань, що дають уявлення про дану категорію, однак, все ще знаходиться на етапі свого формування. Узагальнюючи теоретичне дослідження даного поняття, можна зробити такі висновки:

– суть категорії «потенціал підприємства» з точки зору розуміння її як «ресурси» та «потужність»

цілком доцільно доповнюється поняттями «можливості», «здатності», «відносини». Проте, на наш погляд, не варто, початкову суть поняття «потенціал» як «існування можливості: здатність до розвитку дійсності, точно вираженої можливості», замінювати близькими за змістом категоріями такими як ресурси, потужність або відносини. Потенціал підприємства необхідно трактувати виходячи з етимологічного трактування категорії «потенціал» стосовно підприємства як сукупність можливостей досягати відповідних результатів у своїй діяльності, обумовлених системою здатностей їхнього використання в умовах мінливого зовнішнього середовища;

– не зважаючи на існування великого наукового доробку в даній сфері досліджень, фундаментальна проблема її вивчення й досі не виражена. На нашу думку, крім відповідності змісту категорії, запропоноване нами трактування «потенціалу підприємства», відображає основну проблему теорії потенціалу: здатність використовувати наявні можливості в умовах динамічного зовнішнього середовища.

– сутнісні характеристики досліджуваної категорії вказують на те, що вона є складною, мінливою системою, що здатна адаптуватись до умов зовнішнього середовища, дослідження якої обумовлено нагальною необхідністю визначення процесів її формування і механізмів реалізації для удосконалення системи управління підприємством.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, поняття «потенціал підприємства» являється досить широким та багатогранним, що враховує як наявність ресурсної складової, так і можливостей розвитку підприємства, що є більше абстрактним поняттям. Різні трактування потенціалу підприємства дозволяють інколи ототожнювати його з виробничим, ринковим чи стратегічним потенціалом підприємства. Проте було обґрунтовано, що дані категорії є принципово різними, адже ринковий потенціал включає формування та використання попиту на товари чи послуги призведе, тоді як стратегічний потенціал являється моделлю поведінки підприємства на ринку. З огляду на вищесказане, усі три види потенціалу, який науковці ототожнюють із підприємницьким є лише його структурними елементами, що взаємодіють між собою. Розмежування даних понять забезпечить підвищення ефективності використання підприємницького потенціалу підприємства з огляду на використання особливостей кожного з них.

Література

1. Гончар О. І. Актуалізація управління потенціалом підприємства за умов євроінтеграції : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2015. 333 с.

2. Гончар О. І. Мотиваційні аспекти адаптивного управління потенціалом підприємства. Науковий вісник Полісся. Чернігів : ЧНТУ, 2016. № 2 (6). С. 79 – 84.

3. Игнатенко Н. Т., Руденко В. П. Производственно-ресурсный потенциал территории. Львів: Вища школа, 1986. 263 с.

4. Трифилова А. А. Управление инновационным развитием предприятия. М. : Финансы и статистика, 2003. 176 с.

5. Федонін О. С., Рєпіна, І. М. Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка : підруч. для студ. ВНЗ. Київ : КНЕУ, 2004. 316 с.

6. Фигурнов Э. П. Производственный потенциал социалистического общества. Политический самообразование. 1982. № 1. С. 238–249.

References

1. Gonchar O.I. (2015). Actualization of enterprise potential management in terms of European integration: a monograph. [Actualization of enterprise potential management in terms of European integration: a monograph]. Khmelnytsky: KhNU (in Ukrainian).

2. Gonchar O.I. (2016) Motyvatsiini aspekty adaptyvnoho upravlinnia potentsialom pidpryiemstva [Motivational aspects of adaptive management of enterprise potential]. Scientific Bulletin of Polissya, vol. 2 (6). pp. 79 - 84.

3. Ignatenko N.T., Rudenko V.P. (1986). Production and resource potential of the territory [Production and resource potential of the territory] . Lviv: Higher School (in Russian).

4. Trifilova A.A. (2003). Management of innovative development of the enterprise. [Management of innovative development of the enterprise]. M .: Finance and Statistics (in Russian).

5. Fedonin O.S., Repina, I.M., Oleksyuk O.I. (2004). Potential of the enterprise: formation and evaluation: textbook. for students. [Potential of the enterprise: formation and evaluation: textbook. for students]. Kyiv: KNEU, (in Russian).

6. Figurnov E. P. (1982). Proyzvodstvennii potentsyal sotsyalystycheskoho obshchestva [The production potential of socialist society]. Political self-education, vol. 1. pp. 238–249.

Надійшла / Paper received : 01.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-48
УДК 351.863

КРУПА О. В.
Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОБҐРУНТУВАННЯ МІСЦЯ І СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Охарактеризовано зміст і пріоритетні національні інтереси України в контексті національної безпеки. Досліджено превалюючі у вітчизняній науковій думці підходи до виокремлення складових соціальної безпеки та їх місця в системі національної безпеки. Обґрунтовано три ключових аспекти соціальної безпеки держави: нормативно-правовий, економічний та рівень суспільного розвитку. З'ясовано роль соціальної безпеки в комплексі елементів національної безпеки держави.

Ключові слова: соціальна безпека, підходи, Україна, складові елементи

KRUPA O. V.
Khmelnitsky National University

SOCIETAL SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: POSITION AND COMPONENTS

Ensuring the societal security of the state in the modern conditions of highly dynamic world development and growing international integration begins to play one of the most important roles in the context of the countries' general security policy. The issue of ensuring social security is becoming especially urgent for Ukrainian society, because the neglect of key threats and the promotion of the society polarization has led to significant protest movements and even to the loss of part of the territories. Since effective detection, prevention of threats or minimization of their consequences is impossible without a clear understanding of the essence, key aspects of societal security and its position in Ukraine's national security system, the issue of in-depth consideration of the outlined issues is ripe for today in our state.

The purpose of the study consists in substantiating the position and components of the state societal security in the system of its national security.

In the article characterized the content and priority national interests of Ukraine in the context of its national security. Studied the approaches to distinguishing the societal security components and their position in the national security system, prevailing in the domestic scientific opinion. Three key aspects of the state's societal security are substantiated: normative and legal, economic and the level of social development. Clarified the role of societal security in the complex of state national security elements.

Keywords: societal security, approaches, Ukraine, constituent elements

Вступ. Забезпечення соціальної безпеки держави в сучасних умовах високодинамічного світового розвитку та зростання міжнародної інтегрованості починає відігравати одну з найважливіших ролей в контексті загальної без пекової політики країн. Особливої актуальності питання забезпечення соціальної безпеки набувають для українського суспільства, адже нехтування ключовими загрозами і сприяння поляризації суспільства призвело до значних протестних рухів і навіть до втрати частини територій. Оскільки ефективне виявлення, попередження загроз чи мінімізація їх наслідків неможливі без чіткого розуміння змісту, ключових аспектів соціальної безпеки та її місця в системі національної безпеки України, то на сьогодні в нашій державі назріло питання поглибленого розгляду окресленої проблематики.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні місця та складових соціальної безпеки держави в системі її національної безпеки.

Аналіз літературних джерел з даної тематики. Концепція соціальної безпеки перебуває в активному науковому вжитку всього кілька десятиріч, проте чималий спектр питань вже отримав висвітлення в роботах цілого ряду науковців. Зокрема, серед українських дослідників вказаного питання варто виокремити роботи Т. Васильціва, З. Варналія, І. Гнибіденка, О. Грішнової, М. Кальницької, А. Колота, Р. Лупака, Ю. Харазішвілі. В той же час, значна кількість питань, в тому числі й проблема структурної декомпозиції соціальної безпеки, потребує подальшого вивчення в контексті необхідності формування й закріплення на державному рівні узгодженого бачення щодо її місця в системі запобігання загрозам національній безпеці України.

Постановка завдання. Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1] – саме дане трактування затверджене у вітчизняному законодавстві. При цьому, під національними інтересами України розуміються «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [1].

Головною метою державної політики національної безпеки затверджено реалізацію однойменної статті Конституції України, згідно до якої «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність» [2; 3].

Стратегією національної безпеки України визначені пріоритетні національні інтереси, в числі яких:

- ✓ відстоювання незалежності і державного суверенітету;

- ✓ відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- ✓ суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- ✓ захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- ✓ європейська і євроатлантична інтеграція.

Фактично, в контексті державної безпеки України Стратегією закріплюється подальша розробка комплексу спеціалізованих стратегій: людського розвитку; воєнної безпеки; громадської безпеки та цивільного захисту; розвитку оборонно-промислового комплексу; економічної безпеки; енергетичної безпеки; екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату; біобезпеки та біологічного захисту; інформаційної безпеки; кібербезпеки; зовнішньополітичної діяльності; забезпечення державної безпеки; інтегрованого управління кордонами; продовольчої безпеки та Національної розвідувальної програми [3]. Іншими словами, соціальна безпека як категорія і як складова національної безпеки в Україні наразі не знайшла відображення у нормативному полі.

В той же час, методологія розрахунків показників соціальної безпеки [4], розроблена Науково-дослідним інститутом соціальної політики Міністерства соціальної політики України і НАН України, виходить з того, що соціальна безпека населення лежить виключно у площині сфери соціальної політики і включає наступні напрями: соціально-трудові відносини, демографічна ситуація, соціальне розшарування, соціальний захист, безпека життя.

Серед науковців також панує повна невизначеність стосовно питання складових соціальної безпеки, а, відтак, і їх місця в системі національної безпеки. Так, на думку М. Кальницької в числі складових соціальної безпеки варто виокремлювати безпеку відтворення населення та трудового потенціалу нації, безпеку соціальної сфери, безпеку ринку праці та зайнятості населення та міграційну безпеку [5]. Проте, якщо враховувати, що соціальна сфера включає сферу соціально-трудових відносин, то саме такий підхід до виділення складових соціальної безпеки породжує більше запитань, аніж відповідей.

Ряд науковців активно розвивають думку щодо трьох основних складових елементів соціальної безпеки, виокремлених за ієрархічною компонентою [6]:

- соціальна безпека держави: зайнятість і ринок праці, безробіття, екологічна та техногенна безпека, епідеміологічна ситуація, соціальне партнерство, демографічна ситуація, трудова міграція, соціально-трудові відносини;
- соціальна безпека суспільства: соціальне середовище, соціальне страхування, ґендерна політика, запобігання та вирішення трудових конфліктів, боротьба з бідністю, етнонаціональні і релігійні відносини, виховання патріотизму;
- соціальна безпека людини:
- якість життя: охорона здоров'я, харчування, житло та умови проживання, сім'я та дитинство, освіта, культура та мистецтво, комунікації та зв'язок, вільне пересування, подорожі, туризм, вільний доступ до інформації, дозвілля і відпочинок;
- рівень життя: показники соціального розвитку, прожитковий мінімум, мінімальна і середня, номінальна і реальна заробітна плата, доходи і витрати населення, зростання споживчих цін, заборгованість із виплати заробітної плати.

За такого підходу можемо говорити, що автори до питань соціальної безпеки намагалися включити переважну більшість відносин соціальної сфери, особливо якщо трактувати соціальну сферу як «всю сукупність соціальних відносин, які супроводжують людину протягом її життя і, зокрема, відносин у сфері виховання, навчання, забезпечення охорони здоров'я і праці, діяльності, дозвілля тощо, тобто, як сукупність усіх соціальних відносин індивідів, у тому числі за посередництвом інституційних органів, установ, організацій [7, с. 27].

Схожий підхід підтримує і Сиченко О. [8], проте по-іншому відносячи ті чи інші складові до окремих елементів. Так, до компонентів державної соціальної безпеки автором пропонується включати: ринок праці, зайнятість, соціальне партнерство, демографічну ситуацію, екологічну та епідеміологічну безпеку. Натомість, до соціальної безпеки суспільства, за твердженням автора, мають входити показники соціального середовища, гендерної політики, соціального захисту, соціальної рівності та патріотизму. Що ж до соціальної безпеки індивідів, то вона, на думку О. Сиченко, має включати компоненти якості та рівня життя, а також етнонаціональних відносин, вирішення конфліктів та соціального діалогу.

Інша група авторів [9] пропонує декомпонувати соціальну безпеку за критерієм соціального статусу індивідів, виокремлюючи три елементи:

- потреби населення (здібності людей привласнювати матеріально-речові й духовні компоненти в межах наявного соціального статусу);
- умови життя (сукупність матеріально-речових і духовних складників соціального статусу), які безпосередньо наближені до потреб населення;
- дохід, який здійснює зв'язок між потребами і умовами життя.

Харазішвілі Ю. та Грішнова О. [10] пропонують виокремлювати три ключових складових елементи соціальної безпеки: матеріальне забезпечення якості життя, тобто рівень життя, демографічну складову та соціальну складову якості життя, розуміючи при цьому соціальну безпеку як «стан соціальної сфери, за

якого забезпечуються висока якість життя населення (матеріальний рівень і соціальні складові), захищеність основних життєво важливих демовідновлювальних процесів (незалежно від впливу реальних і потенціальних, внутрішніх та зовнішніх загроз), можливість здобуття якісної освіти і відсутність загроз здоров'ю та життю людини» [10, с. 158].

І. А. Гнатенко та В. О. Рубежанська вважають за необхідне виокремлювати п'ять параметрів соціальної безпеки, в числі яких: рівень життя населення, соціально-трудові відносини, система освіти, система охорони здоров'я та демографічна ситуація [11, с. 245].

Також у вітчизняному науковому просторі наявний підхід, прихильники якого пропонують виокремлювати одинадцять елементів соціальної безпеки держави і, зокрема:

- умови, що дозволяють громадянам безперешкодно заробляти собі засоби для життя способами, що не суперечать закону;
- сприятливі умови праці, захист від негативних дій індустріального виробництва;
- надійна система соціального захисту, захист від чинників, що знижують життєвий рівень, стабільність суспільного життя;
- гарантовані прожитковий мінімум та інші соціальні стандарти усім членам суспільства;
- захист цивільних і політичних прав і свобод, відповідних принципам правової демократичної держави;
- екологічна безпека членів суспільства;
- матеріальна допомога тим, кому через об'єктивні причини вона необхідна;
- свобода духовного життя, захист від ідеологічного тиску;
- захист від політичного переслідування і адміністративного свавілля;
- сприятливий психологічний клімат як в суспільстві, так і в окремих структурних утвореннях;
- умови, що забезпечують задоволення необхідного рівня потреб громадян в освіті, медичній допомозі тощо [12].

Отже, в Україні на сьогодні панує певна неузгодженість як в нормативній документації, так і в науковому середовищі не лише щодо місця і ролі соціальної безпеки в системі національної безпеки держави, але й щодо власне складових елементів соціальної безпеки. І тут слід розуміти, що кожен з означених підходів має раціональне зерно, базується на результатах певних досліджень, хоча, з іншого боку, має й приводи для критики. Така ситуація пояснюється комплексністю поняття соціальної безпеки і, що більш важливо, відсутністю усталених міжнародних його трактувань. Відносна новизна концепції соціальної безпеки в процесі свого теоретичного обґрунтування сприяє виникненню все більшої кількості нових запитань, щоразу ставлячи під сумнів попередні отримані відповіді. Однак те, у чому науковці одностайні – соціальна безпека держави є неодмінною складовою її національної безпеки. Хоча кожен автор по своєму трактує місце і роль соціальної безпеки в системі національної безпеки держави, виходячи з власного розуміння сутнісних аспектів даного поняття.

В даному контексті цікавим, з нашої точки зору, видається трактування, за яким соціальну безпеку розуміють як «такий рівень правового та суспільного порядку, за якого державою та недержавними установами забезпечується відсутність соціальних ризиків для людини при здійсненні трудової діяльності, реалізації права на соціальне забезпечення й захист, а також на культурний і духовний розвиток [13]. Звісно, дане твердження також не позбавлене недоліків і, зокрема, щодо відсутності ризиків, адже в жодному разі неможливо забезпечити повну відсутність соціального ризику для кожного індивіда. Проте у ньому акцентується увага на двох ключових аспектах соціальної безпеки – нормативно-правовому та власне рівні суспільного розвитку.

Нормативно-правовий аспект соціальної безпеки – це комплекс нормативних документів, стратегій, програм, методик, задекларованих намірів держави та діючих інституційних механізмів щодо регулювання рівня впливу загроз соціальній безпеці на різних ієрархічних рівнях: індивідуальному, суспільному чи на рівні держави в цілому.

Рівень суспільного розвитку в контексті соціальної безпеки характеризується станом розвитку культури, освіти, моралі, толерантності, гендерної рівності, інклюзії тощо в конкретному суспільстві (спільноті, колективі). Виокремлення даної складової соціальної безпеки підтримується й іншими науковцями в частині відзначення «тісного органічного зв'язку між соціальною безпекою, з одного боку, і соціальним розвитком і соціальними відносинами – з іншого. Без наявності розвинених соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини чи суспільства, а соціальна безпека відображає значною мірою рівень зрілості процесів соціального, суспільного розвитку» [14, с. 71].

Окрім наведених, з нашої точки зору, важливо виокремлювати ще й третій компонент соціальної безпеки – економічний. В даному випадку мова йде про рівень та якість життя індивідів (громад, спільнот),

Отже, ми визначилися з основними складовими соціальної безпеки держави в системі її національної безпеки і вже на основі цього можемо зробити висновок, що соціальна безпека не є її окремим компонентом, а тісно пов'язана і навіть функціонально частково має спільні завдання й з іншими безпековими політиками та стратегіями. Зокрема, в частині економічного аспекту соціальна безпека тісно пов'язана з економічною безпекою, в частині нормативно-правового – з внутрішньополітичною безпекою,

громадською безпекою і цивільним захистом, інформаційною безпекою тощо, а в частині рівня суспільного розвитку – зі Стратегією людського розвитку, що передбачає розвиток людського капіталу України шляхом модернізації освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту. Таким чином, можемо підкреслити визначальну роль соціальної безпеки в системі забезпечення національної безпеки держави, а, отже, даному питанню варто приділяти значно більше уваги на державному рівні.

Висновки. Соціальна безпека держави є дуже багатогранним і комплексним поняттям, що значно ускладнює обґрунтування її місця в системі національної безпеки. В той же час, роль соціальної безпеки може бути обґрунтована, виходячи з основних її складових елементів. Проведене дослідження дозволило встановити, що ключовими аспектами соціальної безпеки є нормативно-правовий та економічний, а також рівень суспільного розвитку. Виходячи з цього, було зроблено висновок щодо міжпредметної ролі соціальної безпеки в комплексі елементів національної безпеки держави, адже вона поєднує в собі частини окремих без пекових компонентів, проте повністю не містить всіх складових жодного з них.

Література

1. Про національну безпеку : закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

2. Конституція України : закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР в редакції від 01.01.2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Стратегія національної безпеки України, затв. Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12

4. Методологія розрахунків показників соціальної безпеки. Київ : Науково-дослідний інститут соціальної політики Міністерства соціальної політики України і НАН України, 2014. 12 с. URL : http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Metodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoyi-bezpeky.pdf

5. Кальницька М. А. Структура соціальної безпеки та динаміка її показників в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 25. С. 66–71.

6. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / [І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.] ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. Київ: КНЕУ, 2006. 292 с.

7. Кудлаєнко С. В. Соціальна політика: моделі, пріоритети, механізми реалізації : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2018. 342 с.

8. Сиченко О. О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Державне управління*. 2012. Т. 186. Вип. 174. С. 34–38.

9. Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції : монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., к.е.н., доц. Лупака Р. Л. Львів : Видавництво ННВК «АТБ», 2018. 303 с.

10. Харазішвілі Ю., Грішнова О. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. Економіка України. 2018. № 11–12. С. 158–171. URL : http://economyukr.org.ua/docs/EU_18_11_157_uk.pdf

11. Гнатенко І. А., Рубежанська В. О. Параметри та показники соціальної безпеки населення України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 1. С. 242–249.

12. Варналій З. С., Галушка З. І. Соціальна безпека як система. *Економіка і управління: Науковий журнал*. 2010. № 3 (47). С. 94–100.

13. Куценко В. І., Удовиченко В. П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2010. 652 с.

14. Соціальна держава: український вибір / за ред. В.А. Гошовської; вид. друге. Київ : ЦПСД, 2007. 337 с.

Надійшла / Paper received : 14.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 334.021:658.7:658.8: 338.58
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-49

ДУДНІК Л. О.
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ОСОБЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ В ПИТАННЯХ УПРАВЛІННЯ ТОВАРОПОТОКАМИ В АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ МЕРЕЖАХ

У статті акцентовано увагу на важливості узагальнення особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах. Представлено узагальнений опис таких типових ринкових збоїв як негативні зовнішні фактори, монополії, неефективність у виробництві та розподілі, неповну інформацію, нерівність та суспільні блага.

Встановлено, що суб'єкти управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах можуть мати різні мотиви для трансформації, такі як фінансові інтереси, покращення (громадського) іміджу; або соціальні та екологічні проблеми, пов'язані з продуктивністю (наприклад, корпоративна соціальна відповідальність).

Доведено, що стійкість також може сприйматися по-різному, тобто як об'єкт конкуренції; як атрибут вірогідності харчового продукту; або як можливість співпраці через стале управління ланцюгом поставок.

Аргументовано, що з боку суспільства важливим є таке налагодження взаємодії між ринковими акторами, яке б сприяло вирішенню існуючих проблем між учасниками таких відносин і щоб треті сторони, які не були учасниками цих відносин, не відчували можливого негативного впливу наслідків такої ринкової взаємодії на себе.

Ключові слова: сталість розвитку, товаропотоки, агропродовольчі мережі, управління, провали ринку, суспільна ефективність.

L. DUDNIK
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

FEATURES OF INCREASING SUSTAINABILITY OF DEVELOPMENT IN ISSUES OF COMMODITY FLOW MANAGEMENT IN AGRICULTURAL NETWORKS

The article emphasizes the importance of generalizing the features of increasing the sustainability of development in the management of trade flows in agri-food networks. A generalized description of such typical market failures as negative external factors, monopolies, inefficiency in production and distribution, incomplete information, inequality and public goods is presented. It is established that the subjects of traffic management in agri-food chains may have different motives for transformation, such as financial interests, improvement of (public) image; or social and environmental performance issues (such as corporate social responsibility). It has been proven that sustainability can also be perceived differently, as an object of competition; as an attribute of food product probability; or as an opportunity for collaboration through sustainable supply chain management. It is argued that it is important for society to establish interaction between market actors, which would help solve existing problems between participants in such relations and that third parties who were not participants in these relations do not feel the possible negative impact of such market interaction on themselves.

Key words: sustainability of development, trade flows, agri-food networks, management, market failures, public efficiency.

Постановка проблеми. Одним з феноменів еволюції людства є ринок та ринкова система господарювання. Багатьох людей дивує та обставина, що мотивом діяльності окремих людей в ринковій системі є досягнення своїх особистих цілей на основі раціонального розрахунку співвідношення між необхідними для цього ресурсами та очікуваними і фактичними доходами за результатом реалізації своїх задумів. При цьому, у суспільному розрізі, відбувається вирішення сукупності проблем, зокрема через дію ринкових законів попиту та пропозиції. Одним з наслідків стрибкоподібного економічного та технологічного розвитку стало виникнення питань, що не вирішувалися на ринкових засадах, які отримали назву «провалів ринку». Зазначене потребує актуалізації різних аспектів розгляду даного блоку питань, зокрема в контексті управління товаропотоками в агропродовольчих мережах.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вивчення особливостей підвищення рівня сталості розвитку за різними складовими економіки присвятили свою увагу багато вчених, серед яких були такі як: Бездушна Ю. С. [1], Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. [2], Гуторов А. О. [3], Демешкант Н. А. [4], Кацьма, В. І. [5], Красноруцький О. О., Руденко С. В. [6], Макаров И. А. [7], Бойченко С. Г. [8], Шпикуляк О. Г. [9], Goulder L., Parry I. [10], Meadows D. H., Meadows D. L. , Randers J., Behrens W. W. [11] та багато інших. Виходячи із зазначеного узагальнення особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах характеризується важливістю у теоретичному та практичному відношенні.

Мета статті. Мета статті полягає в узагальненні особливостей підвищення сталості розвитку в питаннях управління товаропотоками в агропродовольчих мережах.

Виклад основного матеріалу. Науковцями та суспільними діячами зазначається необхідність детального вивчення особливостей ринкової взаємодії між суб'єктами ринкових відносин і особливе відношення до випадків коли за результатами ринкових відносин є негативний не врахований в ринковій дії результат, які впливає на інші сторони суспільства. Такі випадки ототожнюються із «провалами ринку». Провал ринку відбувається тоді, коли результат роботи людей в групі виявляється гіршим, ніж очікувався,

незважаючи на початкові абсолютно раціональні корисливі мотиви. За такого розвитку подій економічні результати відхиляються від того, що експерти вважають оптимальним. Якщо враховувати всі результати такого прояву «провалів ринку» - то суспільство, в цілому, отримує значно менше ефективну взаємодію. Слід обумовитися, що поняття «провал ринку» не описує випадки результатів ринкових трансакцій, що мали негативний результат між сторонами взаємодії. Ці випадки характеризують прояв селективної функції ринку. Наслідком не врахування суб'єктом ринку особливостей залучення ресурсів для задоволення суспільної потреби у товарах або послугах є отримання ним збитків. При відсутності можливості щодо їх компенсації або зміни способу задоволення суспільного попиту результатом такої ситуації може бути банкрутство та усунення з ринку такого суб'єкта. Назва «провал ринку» не описує властиві недоліки в ринковій економіці - може бути і прояв неефективності державного управління функціонуванням ринку. Відносно такого прикладу можна зазначити пошук ренти спеціальними групами інтересів. Групи з особливими інтересами можуть отримати велику вигоду, здійснюючи лобіювання, наприклад через низькі тарифи, невеликого рівня витрат для учасників групи з метою привелевійованого отримання гарантованих прибутків.

Крім того, не кожен поганий результат від ринкової активності вважається провалом ринку. Наприклад, якщо пропозицію товару на ринку здійснюють декілька суб'єктів, то саме той варіант, який не визнається споживачами з економічних причин усувається з ринку. Провал ринку не означає, що суб'єкти ринку не можуть вирішити проблему. З іншого боку, не всі ринкові невдачі мають потенційне рішення, навіть з розсудливим регулюванням або додатковою обізнаністю громадськості. У цьому відношенні слід привести приклади регулювання в ринковій та адміністративно-господарській системи. Для прикладу, відносно ланцюга руху товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах, слід вказати, що негативний прояв щодо забруднення повітря від вихлопних газів є складовою технологічного рівня виробництва, а не властивістю певної суспільної системи розвитку економіки.

Відносно прояву провалів ринку слід зазначити:

- провал ринку відбувається, коли індивіди, що діють в раціональних власних інтересах, дають менш оптимальний або економічно неефективний результат;
- провал ринку, більшою мірою, може статися на типових ринках, де відбувається безпосередній продаж товарів і послуг;
- провал ринку може проявитися і на не типових ринках, коли групи впливу маючи ринкову владу здійснюються лобіювання власних інтересів не зважаючи на їх результати на суспільство.

Вирішення випадків провалів ринку може бути здійснено за рахунок врахування безпосередніми учасниками ринкової взаємодії негативних екстерналій впливу на треті сторони, заходів державного регулювання, суспільних колективних дій.

Ініціювання розгляду питань зміни акцентів при забезпеченні економічного розвитку здійснювалося різними суспільними організаціями, суспільними діячами, науковцями, експертами різних країн. Як один з характерних заходів в цьому відношенні хочеться зазначити доповідь «Римского клубу» у 1972 р. «Межі зростання» («The Limits to Growth») [11], у межах викладу якої акцентувалася увага на таких світових тенденціях як зростання чисельності населення на планеті та підвищення рівня вичерпності природних ресурсів та необхідності, у зв'язку із цим, врахування стану природнього середовища й наявних у людської цивілізації ресурсів. В контексті зазначеного звертає на себе увагу, що у доповіді не просто ставилася проблема, а й аналізувалися можливості її вирішення на основі використання інструментів моделювання та формування сценаріїв розвитку суспільних процесів. За допомогою використання даних інструментів авторами було проаналізовано межі демографічного та економічного зростання людства. Так, укрупненими групами чинників сформованої ними моделі World3 були: тенденція зміни народонаселення, рівень розвитку промисловості й виробництва продуктів харчування при врахуванні стану екосистем планети та обмежень за оціночним рівнем окремих природних ресурсів. Економічна система, особливо при її розгляду у межах планети Земля, по своїй суті, є складною динамічною системою, тенденції зміни характеристик якої дуже складно передбачити. У цьому відношенні заслуговує на пильний інтерес підготовка авторами 12 найбільш можливих сценаріїв дій при наближенні людської спільноти до меж зростання на основі обрахунку характеристик 9 змінних моделі таких як: чисельність населення; обсяг промислового, аграрного капіталу та капіталу сфери послуг; промислова земля, сільськогосподарські угіддя та вільна земля; рівень запасів невідновлюваних ресурсів; рівень забруднювачі, які складно вилучити [11].

Одним з учених, предметом уваги яких були управлінські інструменти досягнення сталого розвитку є Бойченко С.Г. [8], якою також наголошувалося на важливості системного врахування чинників при використанні моделей та сценаріїв зміни екологічних, промислових та людських підсистем. Виходячи з положень теорії катастроф нею, базуючись на припущенні про повторюваність прояву катастрофічних природних явищ, зроблено аналіз періодичності їх повторюваності за результатами оцінювання коливань термічного режиму за тривалий період – друге тисячоліття нашої ери, на основі чого визначені критерії їх прояву і основні чинники, що їх спричиняють. Нею наголошується на важливості встановлення таких залежностей, оскільки воно може бути використано як елемент прогнозування виникнення надзвичайних та катастрофічних ситуацій природнього характеру. Це, у першу чергу, є важливим виробництва продуктів харчування та задіяння всієї системи управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах як

базисного елементу задоволення продуктами харчування та вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення різних країн та континентів Землі. У розвиток прикладного характеру цих досліджень нею сформовані моделі та сценарії прояву катастрофічних природних явищ, зокрема на території України, що може бути дієвим інструментом вирішення питань досягнення сталого розвитку.

Успішність вирішення проблеми досягнення сталого розвитку потребує розробку заходів з даних питань на різних рівнях управління. Як приклад у цьому відношенні можна зазначити підхід Гоулдера Л. (Goulder L.) і Перрі І. (Parry I.) [10, с. 152-174] та Макарова І. О. [7, с. 487-490], якими наголошується на важливості наближення до рівня сталого розвитку за рахунок використання регулюючих інструментів, одними з яких є система торгівлі квотами на викиди (міжнародний та міждержавний інструмент) та вуглецевий податок або податок на викиди парникових газів (інструмент регулювання на державному та господарському рівні).

Важливим є зважене відношення до використання зазначеного інструменту. Багато країн світу досягли суттєвого успіху в забезпеченні належного рівня життя свого населення, безперечною складовою чого є розвиток промисловості та сфери послуг. За допомогою встановлення високого рівня податків на викиди можна забезпечити суттєве зменшення рівня забруднення атмосфери, але цей результат може супроводжуватися суттєвим зменшення економічної активності та падінням рівня добробуту населення. Запровадження подібних інструментів доцільно здійснювати з поширенням пропозицій з інвестування технологічної модернізації виробничих потужностей та процесів у бік таких, які меншою мірою впливають на довкілля.

Безперечно, відмінність між цими інструментами, як і зазначають Гоулдер Л. і Перрі І. [10], визначається співвідношенням загального обсягу викидів та ставкою податку на викиди, що обумовлюється економічною суттю впливу даного податку на господарські процеси. У свою чергу, Макаров І. О. [7, с. 489-490] наголошує на необхідності підготовки гнучкого порядку застосування даного податку. З одного боку, основна суть такого підходу полягає у встановлення максимально високого рівня ціни на квоту по викидах, що безперечно матиме як обмежувальний характер щодо рівня викидів, так і рівня економічної активності. З іншого боку, важливим також є максимальне зниження верхньої межі рівня викидів, що дасть можливість зберегти у певних межах рівень економічної активності. Але необхідним все одно лишається підвищення технологічного рівня виробничих та господарських процесів у бік їхнього більш безпечного для природи та умов проживання людей впливу.

Часто серед причин провалів ринку зазначають зовнішні фактори, монополію, інформаційну асиметрію та нерухомість факторів. Одним з простих прикладів провалу ринку є проблема суспільних благ. Суспільними благами є товари або послуги, які, якщо вони виробляються, виробник не може обмежити своє споживання платою клієнтам і для яких споживання однією особою не обмежує споживання іншими.

Суспільні блага створюють ринкові збої, якщо деякі споживачі все одно вирішать не платити, а використовувати наявне. Національна оборона є одним з таких суспільних благ, тому що кожен громадянин отримує аналогічні пільги незалежно від рівня оплати за них. Дуже складно для суспільства здійснювати забезпечення національної оборони на приватних засадах. Оскільки уряди не можуть використовувати конкурентну цінову систему для визначення правильного рівня національної оборони, вони також стикаються з серйозними труднощами, виробляючи оптимальну суму. Це може бути прикладом провалу ринку без чистого рішення.

Асиметрична інформація часто вирішується посередниками або рейтинговими агентствами, щоб повідомити про ризики цінних паперів. Негативні зовнішні фактори, такі як забруднення, можуть вирішуватися позовами, які потенційно можуть збільшити витрати учасників ринкової взаємодії та сприяти перегляду умов або технологічного способу здійснення ринкової угоди. Технологічні компанії, які отримують позитивні зовнішні фактори від випускників з технічною освітою, можуть субсидувати комп'ютерну освіту за допомогою стипендій. Ці питання використання позитивних та негативних ектерналій слід здійснювати диференційовано, щоб не припускати негативного їх впливу на суспільство та сприяти закріпленню позитивних прикладів впливу на задоволення суспільних потреб. Уряди можуть здійснити регулювання положень законодавства як відповідь на провал ринку. В цьому відношенні слід зазначити можливість введення податків і субсидій. Субсидії можуть допомогти стимулювати поведінку, яка може призвести до позитивних зовнішніх наслідків. Тим часом, оподаткування може допомогти зменшити негативну поведінку. Наприклад, введення додаткового податку на використання чистого пального порівняно із його сумішами з біоетанолом може збільшити вартість споживання і зробити його більш дорогим для споживачів.

Приватні колективні дії часто використовуються як рішення провалу ринку. Сторони можуть в приватному порядку погодитися обмежити споживання і забезпечити дотримання правил між собою. Споживачі та виробники можуть об'єднатися, щоб сформувати кооперативи для надання послуг, які в іншому випадку можуть бути недоведені на чистому ринку, такі як комунальний кооператив для електричного обслуговування сільських будинків або кооперативне холодильне сховище для групи молочних фермерів, щоб охолодити своє молоко в ефективних обсягах.

Основним засобом, за допомогою якого можна виправити провал ринку, є втручання уряду. Це вимагає від уряду прийняття законодавства, такого, наприклад, як антимонопольна політика, і включення різних цінових механізмів, таких як податки і субсидії.

Бідність вважається результатом провалу ринку. Коли настає рецесія, рівень бідності зростає, тому що працівники втрачають роботу або втрачають робочий час, що призводить до відсутності доходу або меншого доходу відповідно. Нерівність, яка є складовою провалу ринку, в кінцевому підсумку може призвести до бідності, коли багатство не розподіляється пропорційно по всьому суспільству. Це можна виправити за допомогою державного втручання, наприклад, шляхом прогресивного оподаткування різних видів доходів громадян залежно від рівня цих доходів.

Економічний егоїзм призводить до того, що на ринках виробляється все, що хочуть люди. Щоб розбагатіти, фірми повинні продати те, що громадськість прагне купити. Зовнішні фактори підривають соціальні переваги індивідуального егоїзму. Якщо егоїстичним споживачам не доведеться платити виробникам за пільги, вони не будуть платити, а якщо егоїстичним виробникам не платять, вони не будуть виробляти. Цінний продукт не з'являється. Це спрощений приклад можливого колективного недопущення провалу ринку.

Колективні дії розглядаються як добровільні та цілеспрямовані дії групи акторів, що використовують їхні спільний інтерес для досягнення спільної мети. Хоча в науковому та експертному середовищі наголошується на колективній діяльності в агропродовольчих мережах, дослідження все ще не стикаються з тим, яку конкретну роль можуть відігравати ці міжорганізаційні мережі. Крім того, як практика, так і дослідження залишаються зосередженими на тому, як інновації та практики сталого розвитку формуються на рівні окремих фірм.

В подальшому важливим є вивчення особливостей управління товаропотоками в агропродовольчих мережах шляхом вивчення структури мережі, динаміки, акторів, процесів та взаємодій.

Висновки. Суб'єкти управління товаропотоками в агропродовольчих ланцюгах можуть мати різні мотиви для трансформації, такі як фінансові інтереси, покращення (громадського) іміджу; або соціальні та екологічні проблеми, пов’язані з продуктивністю (наприклад, корпоративна соціальна відповідальність).

Стійкість також може сприйматися по-різному, тобто як об’єкт конкуренції; як атрибут вірогідності харчового продукту; або як можливість співпраці через стале управління ланцюгом поставок. Хоча окремі фірми є ключовими для трансформації до більшої стійкості, слід стимулювати міжорганізаційне співробітництво між суб’єктами економіки, політикою та суспільством. Співпраця між кількома організаціями, особливо за ланцюгами руху товаропотоків, здається ефективною стратегією для зменшення невизначеності та розширення доступу до ресурсів (наприклад, матеріалів чи навичок), але вимагає колективних зусиль і дій.

Типи ринкових збоїв включають негативні зовнішні фактори, монополії, неефективність у виробництві та розподілі, неповну інформацію, нерівність та суспільні блага.

З боку суспільства важливим є таке налагодження взаємодії між ринковими акторами, яке б сприяло вирішенню існуючих проблем між учасниками таких відносин і щоб треті сторони, які не були учасниками цих відносин, не відчували можливого негативного впливу наслідків такої ринкової взаємодії на себе.

Література

1. Бездушна Ю. С. Посилення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств: фінансово-майновий аспект. Облік і фінанси. 2014. Вип. 1. С. 8-12.

2. Варченко О. М., Свиноус І. В., Липкань О. В. Особливості формування попиту на продовольство в сучасних умовах. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 1(187). С. 50-61.

3. Гуторов А. О. Ґенеза формування парадигми інклюзивного розвитку національної економіки. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. №4. С. 47-53.

4. Демешкант Н. А. Інноваційна природоохоронна діяльність як умова сталого розвитку аграрної сфери виробництва. Ефективна економіка. 2015. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3952.

5. Кацьма, В. І. Сутність та роль логістичного управління в системі управління підприємством. Економічний аналіз. 2016. Т. 23. № 2. С. 60-65.

6. Красноруцький О. О., Руденко С. В. Функціональні та інструментальні концепції в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 2. С. 5-10.

7. Макаров И. А. Глобальное изменение климата как вызов мировой экономике и экономической науке. Экономический журнал Высшей школы экономики. 2013. № 3. 479-496.

8. Напівемпіричні моделі та сценарії глобальних і регіональних змін клімату : монографія / С. Г. Бойченко ; НАН України, Ін-т геофізики ім. С. І. Субботіна. К. : Наук. думка, 2008. 310 с.

9. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 159-165.

10. Goulder L., Parry I. Instrument Choice in Environmental Policy. Review of Environmental Economics and Policy. 2008. Vol. 2. № 2. 152–174.

11. Meadows Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. The Limits to Growth, New York : Universe Books. 1972. 205 p.

References

1. Bezdushna Yu. S. Posylennia finansovoi bezpeky silskohospodarskykh pidpryiemstv: finansovo-mainovyi aspekt. Oblik i finansy. 2014. Vyp. 1. S. 8-12.

2. Varchenko O. M., Svynous I. V., Lypkan O. V. Osoblyvosti formuvannia popytu na prodovolstvo v suchasnykh umovakh. Aktualni problemy ekonomiky. 2017. № 1(187). S. 50-61.

3. Hutorov A. O. Geneza formuvannia paradyhmy inkliuzyvnoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2018. №4. S. 47-53.

4. Demeshkant N. A. Innovatsiina pryrodookhoronna diialnist yak umova staloho rozvytku ahrarnoi sfery vyrobnytstva. Efektyvna ekonomika. 2015. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3952.

5. Katsma, V. I. Sutnist ta rol lohistychnoho upravlinnia v systemi upravlinnia pidpryiemstvom. Ekonomichnyi analiz. 2016. T. 23. № 2. S. 60-65.

6. Krasnorutskyi O. O., Rudenko S. V. Funktsionalni ta instrumentalni kontseptsii v doslidzhenniakh mekhanizmiv upravlinnia ekonomichnym potentsialom ahrarnykh pidpryiemstv. Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky. 2016. № 2. S. 5-10.

7. Makarov Y. A. Hlobalnoe yzmenenye klymata kak vыzov myrovoi эkonomyke y эkonomycheskoi nauke. Эkonomycheskyi zhurnal Vыsshei shkolы эkonomyky. 2013. № 3. 479-496.

8. Napivempirychni modeli ta stsenarii hlobalnykh i rehionalnykh zmin klimatu : monohrafiia / S. H. Boichenko ; NAN Ukrainy, In-t heofizyky im. S. I. Subbotina. K. : Nauk. dumka, 2008. 310 s.

9. Shpykuliak O. H. Ekonomichni instytutsii ta instytuty u rozvytku teorii rynku. Ekonomika APK. 2010. № 1. S. 159-165.

10. Goulder L., Parry I. Instrument Choice in Environmental Policy. Review of Environmental Economics and Policy. 2008. Vol. 2. № 2. 152–174.

11. Meadows Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. The Limits to Growth, New York : Universe Books. 1972. 205 p.

Надійшла / Paper received : 22.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 332.8:336.02
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-50

ЯНЧУК С. В.
ORCID ID: 0000-0002-0657-3040
e-mail: svitlanayan71@gmail.com
Сумський державний університет

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЖИТЛО: АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті проаналізовано сучасні європейські та вітчизняні тенденції щодо доступності житла та державної фінансової політики із забезпечення доступного та соціального житла на прикладі вибірки з 25 країн Європи за період з 2011 р. до 2019 р. Обґрунтовано, що більшість країн Європи стикається з проблемою перенаселення житла та фінансового навантаження на загальну вартість житла, що обумовлює необхідність розвитку та вдосконалення державної фінансової політики в цій сфері. Визначено країни за найвищим та найнижчим рівнем перенаселення житла серед власників та орендарів житла відповідно, а також за показником фінансового навантаження на загальну вартість житла. Наголошено на досить високому рівні перенаселеності житла в Україні. Проаналізовано розподіл домогосподарств за типом володіння житлом в країнах ЄС та в Україні. Охарактеризовано тенденції бюджетного фінансування соціального житла та його зв'язок з рівнем перенаселення житла.

Ключові слова: державна політика, доступне житло, соціальне житло, фінансова політика, фінансування житла.

SVITLANA IANCHUK
Sumy State University

PUBLIC FINANCIAL POLICY AND SOCIAL HOUSING: ANALYSIS OF EUROPEAN AND DOMESTIC TRENDS

The article deals with current European and domestic trends in housing affordability and public financial policy to provide affordable and social housing on the example of a sample of 25 European countries for the period from 2011 to 2019. It is argued that most European countries face the problem of housing affordability, overcrowding of housing and financial burden on the total cost of housing. So, there is the necessity to develop and improve public financial policy in this area. Countries are identified by the highest and lowest levels of housing overcrowding among homeowners and tenants, respectively, as well as by the indicator of the financial burden on the total cost of housing. It is determined that the highest level of overcrowding among homeowners occurs in Latvia (38.9%), the Slovak Republic, Poland, Greece, and Italy, and the lowest – in Ireland (0.3%), Switzerland, Norway, Great Britain, France, and Belgium. The highest level of overcrowding among tenants is in Poland (65.1%), the Slovak Republic, Latvia, Lithuania, and Italy, the lowest – in Ireland (7.2%), Great Britain, Switzerland, the Netherlands, and Germany. The financial burden on the total cost of housing is the highest in Poland (54%), Greece, Spain, Italy, and Luxembourg, while the lowest is in Norway (6.1%), Denmark, Sweden, the Netherlands, and Austria. At the same time, these indicators differ between countries dozens of times, which is evidence, among other things, of differences in public financial policy in the field of affordable housing. The distribution of households by type of housing in general in the EU countries shows that only 43% of households own their own housing (without outstanding mortgage / housing loan), 26% - on a mortgage / housing loan, 22% - rent housing at market prices, 9% - rent at reduced prices or free of charge. In Ukraine private property (privatized, purchased housing) accounts for 94.6% and rented housing for 4.7% of households. However, in Ukraine the level of housing overcrowding is 50.2%, and the share of children under the age of 18 living in overcrowded housing is 72.2%. It was found that on average in the EU there is a decline in budget funding for social housing from 0.5% to 0.4% of GDP. Ireland (1.1%), Denmark (0.7%), France (0.8%), Great Britain (0.9%) and Finland (0.6%) show the highest indicators of budget financing of social housing. Accordingly, in these countries there is a significantly lower level of overcrowding.

Keywords: public policy, affordable housing, social housing, financial policy, financing housing.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблематика доступності житла та державної політики в цій сфері не є новою в наукових колах, будучи одним із пріоритетних питань, широко обговорюваних в урядових кулуарах, мас-медіа і в суспільстві загалом. Відсутність можливостей придбати чи орендувати житло за ринковими цінами виникає не лише в законодавчо визначених категорій осіб, що потребують соціального захисту та особливої підтримки з боку держави, але й наразі повсякчасно серед типових домогосподарств. Причини цієї ситуації можна розглядати в ракурсі зовнішніх і внутрішніх чинників, що різняться залежно від країни і рівня її економіки, проте спільними факторами є урбанізація та перенаселеність великих міст, міграційні процеси, пов’язані з пошуком можливостей для кращого працевлаштування чи навчання, зростання номінальних і реальних цін на ринках нерухомості, зниження рівня доходів домогосподарств і їх нестабільність під впливом наслідків економічних криз, глобальних викликів на кшталт пандемії COVID-19, розширення сегменту уразливих верств населення, погіршання стану здоров’я громадян, недоліків у бюджетній і соціальній політиці держави тощо. Тому фінансова політика у сфері забезпечення соціальним і доступним житлом, без сумнівів, є актуальним напрямком державної політики. І її інструментарій охоплює не лише державні програми підтримки розвитку доступності житла для кожного громадянина, зокрема прямі бюджетні витрати у формі субсидування чи виділення коштів для придбання житла дітьми-сиротами тощо, але й механізми залучення бізнес-структур, забудовників доступного житла й інших стейкхолдерів до

вирішення цієї проблеми шляхом надання податкових пільг і гарантій, іпотечного кредитування, контрольних заходів на ринку оренди житла тощо. У той же час порівняно низький рівень доступності житла, якості житлових умов багатьох домогосподарств, ефективності здійснюваної державної політики в цій сфері в Україні обумовлює необхідність вдосконалення державної фінансової політики щодо забезпечення соціальним і доступним житлом з урахуванням позитивного європейського досвіду в контексті інклюзії та сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти фінансового забезпечення доступного та/ або соціального житла досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Т. Воронкова [1], В. Дем'янишин [2], Т. Іглесіас [3], Б. Керслейк [4], Н. Олійник [5], М. Пасічний [6], А. Салві дел Перо [7], С. Дж. Сміс [8], Д. Хаусман [9] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значний науковий доробок з питань соціального і доступного житла, питання саме державної фінансової політики в цій сфері залишається малодослідженим. Подальшого розвитку потребує дана проблематика в Україні, базуючись на наявному світовому досвіді. Постійної актуалізації і ретельного вивчення потребують, передусім, європейські тренди, як і моніторинг стану в Україні, з метою вироблення єдиного бачення та стратегічного плану дій у цьому напрямку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сучасних європейських і вітчизняних тенденцій щодо доступності житла та державної фінансової політики із забезпечення доступного та соціального житла.

Виклад основного матеріалу

Нагальність розвитку та вдосконалення державної фінансової політики із забезпечення доступного та соціального житла обумовлюється, по-перше, рівнем перенаселеності житла. Цей показник визначається як відсоток населення, що проживає в перенаселеному, переповненому домогосподарстві. Відповідно особа вважається такою, що проживає в перенаселеному житлі за умови, якщо домогосподарство не має у своєму розпорядженні мінімуму кімнат, що дорівнює: – одній кімнаті для домогосподарства; – одній кімнаті на пару в домогосподарстві; – одній кімнаті на кожну особу віком від 18 років; - одній кімнаті на пару одиноких осіб однієї статі віком від 12 до 17 років; – одній кімнаті на кожну особу віком від 12 до 17 років, не віднесену до попередньої категорії; – одна кімнаті на пару дітей до 12 років. Рівень перенаселеності житла серед власників житла (без непогашеної іпотеки / житлової позики) у країнах Європи станом на 2019 р. (виходячи з наявності статистичних даних на порталі Євростату) представлено на рисунку 1.

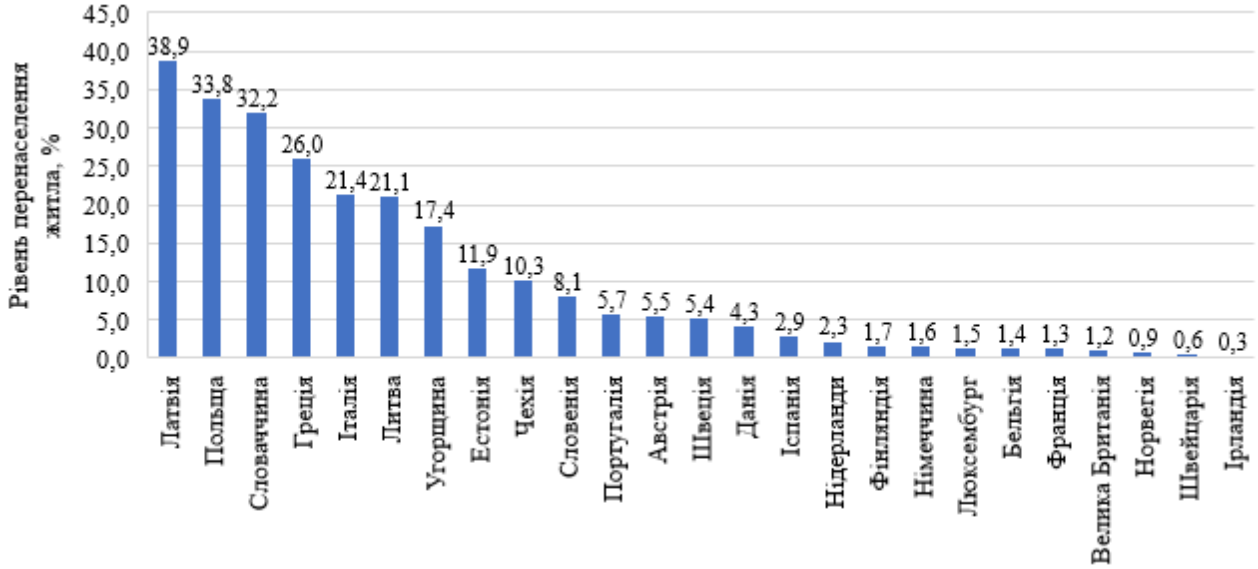

Рис. 1. Порівняльний аналіз країн Європи за рівнем перенаселеності житла серед власників житла
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Євростату, 2019 [10]

Порівнюючи країни Європи за цим показником, слід зазначити, що найвищий рівень має місце в Латвії, Словацькій Республіці, Польщі, Греції та Італії, а найнижчий – в Ірландії, Швейцарії, Норвегії, Великій Британії, Франції та Бельгії. Рівень перенаселеності житла серед орендарів житла (серед тих, що орендують житло за ринковими цінами) у країнах Європи наведено на рисунку 2.

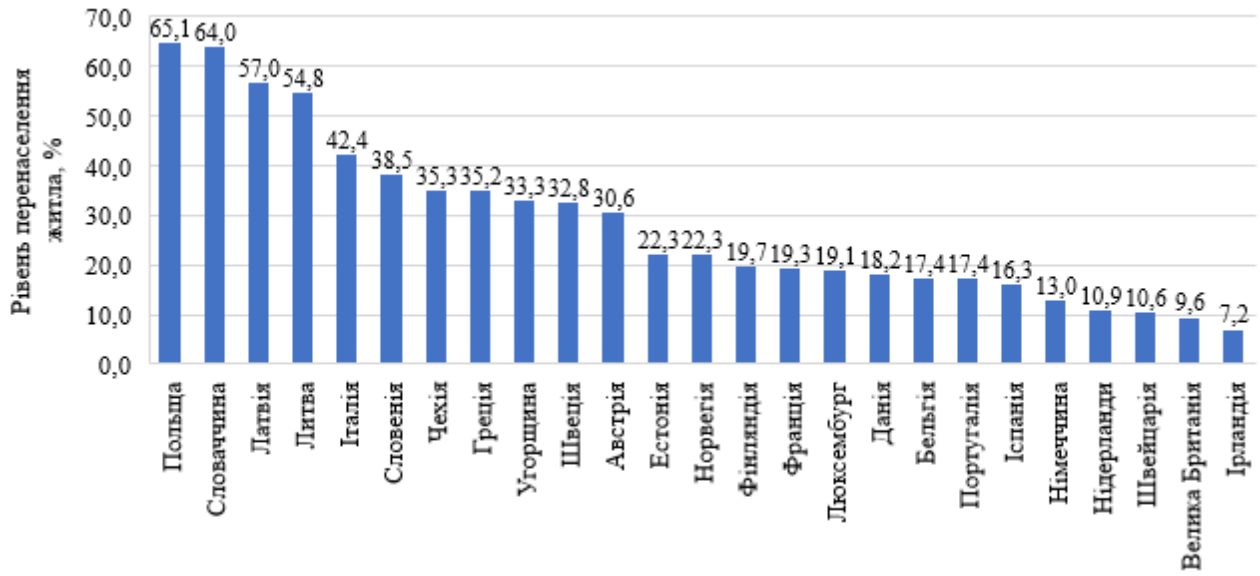

Рис. 2. Порівняльний аналіз країн Європи за рівнем перенаселеності житла серед орендарів житла
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Євростату, 2019 [10]

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що станом на 2019 рік найвищий рівень перенаселеності житла серед орендарів житла має місце в Польщі, Словацькій Республіці, Латвії, Литві та Італії, найнижчий – відповідно в Ірландії, Великій Британії, Швейцарії, Нідерландах і Німеччині. При цьому дані показники різняться між країнами в десятки разів, що є свідченням в тому числі відмінностей в державній фінансовій політиці у сфері доступного житла.

По-друге, на рисунку 3 візуалізовано дані щодо фінансового навантаження на загальну вартість житла у цій же вибірці з 25 країн Європи за 2019 рік.

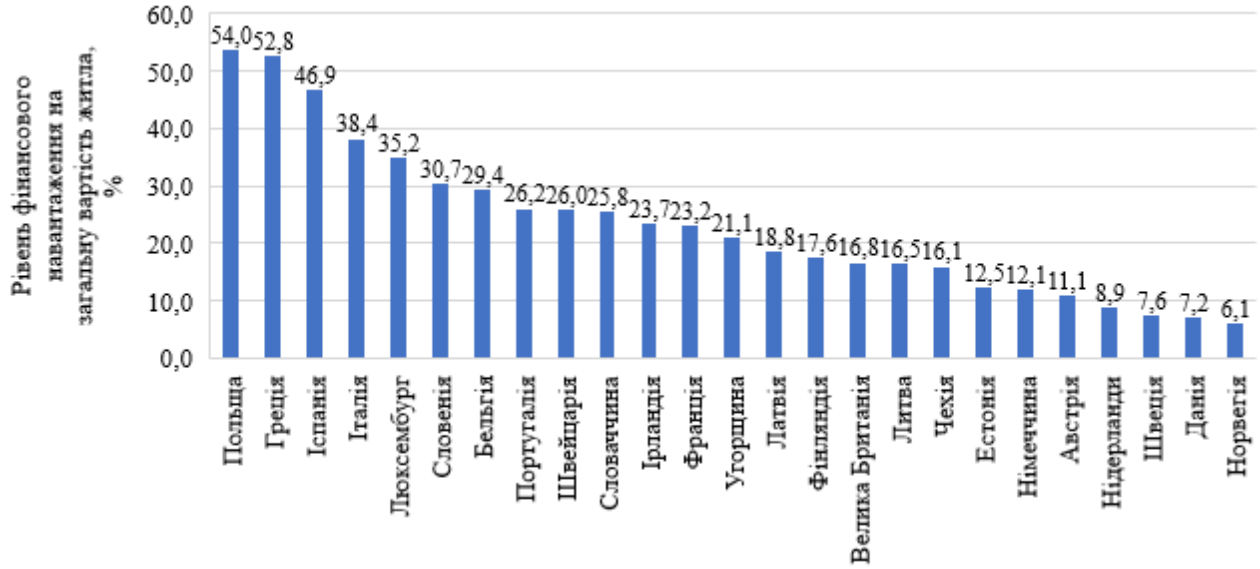

Рис.3. Фінансове навантаження на загальну вартість житла (станом на 2019 рік)
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Євростату, 2019 [11]

Як бачимо, цей показник найвищий в Польщі, Греції, Іспанії, Італії та Люксембузрзі, натомість, найнижчий – у Норвегії, Данії, Швеції, Нідерландах та Австрії.

У той же час розподіл домогосподарств за типом володіння житлом загалом в середньому по країнах ЄС (станом на 2019 р.) свідчить, що власним житлом (без непогашеної іпотеки / житлової позики) володіють лише 43% домогосподарств (рис. 4).

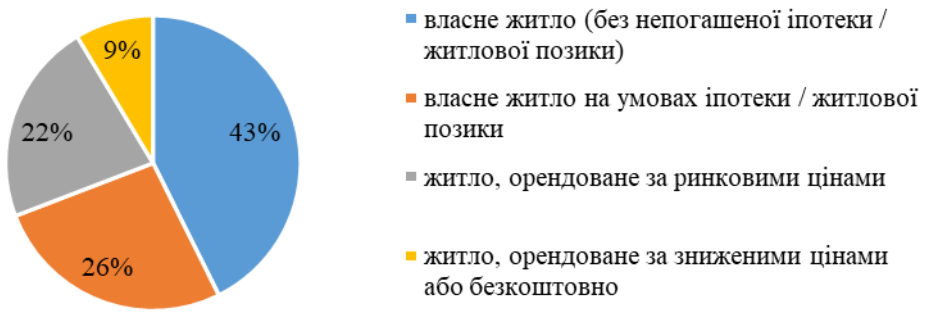

Рис. 4. Розподіл домогосподарств за типом володіння житлом у країнах ЄС (станом на 2019 р.)
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Євростату, 2019 [12]

Натомість, в Україні приватна власність (приватизоване, куплене житло) складає 94,6 % за даними Державної служби статистики України (станом на 2019 рік) (рис. 5).

Рис. 5. Розподіл домогосподарств України за типом власності їх житла
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Державної служби статистики України, 2019 [13]

При цьому рівень перенаселеності житла в Україні становить 50,2 % (станом на 2019 рік, без урахування домогосподарств, які проживають у гуртожитках). При цьому частка дітей у віці до 18 років, які проживають у перенаселеному житлі складає 72,2 % [13], що також свідчить про нагальність розвитку та вдосконалення державної фінансової політики у сфері доступного та соціального житла в Україні.

За останні 10 років динаміка бюджетних витрат на соціальне житло в країнах ЄС наведена на рисунку 6.

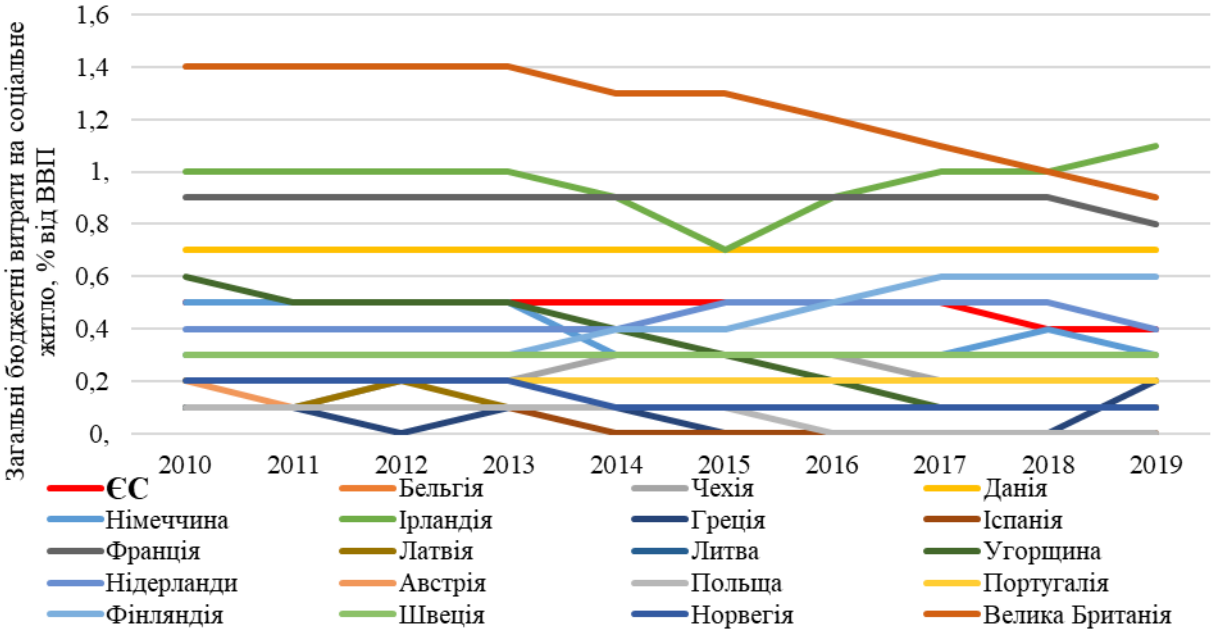

Рис. 6. Динаміка бюджетних витрат на соціальне житло в країнах ЄС за 2010-2019 рр.
Джерело: побудовано авторкою на базі даних Євростату, 2010-2019 [14]

У середньому по ЄС з 2018 року спостерігаємо падіння бюджетного фінансування соціального житла з 0,5 % до 0,4 % ВВП. Лише у деяких країнах наразі має місце позитивна динаміка, зокрема в Ірландії (1,1 % від ВВП у 2019 р.) та Греції (0,2 % від ВВП у 2019 р.), або стабільна динаміка – у Бельгії (0,2 % ВВП),

Данії (0,7 % ВВП) тощо. Найвищі показники у цьому напрямку демонструють Ірландія (1,1 % ВВП), Данія (0,7 % ВВП), Франція (0,8 % ВВП), Велика Британія (0,9 % ВВП) і Фінляндія (0,6 % ВВП). Відповідно в цих країнах (особливо в Ірландії, Великій Британії) спостерігається і нижчий рівень перенаселення житла.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В результаті проведеного аналізу 25 країн Європи за період з 2011 р. до 2019 р. можна відзначити, що більшість країн Європи стикається з проблемою доступності житла, перенаселення житла та фінансового навантаження на загальну вартість житла, що обумовлює необхідність розвитку та вдосконалення державної фінансової політики в цій сфері. Визначено, що найвищий рівень перенаселення житла серед власників житла має місце в Латвії (38,9 %), Словацькій Республіці, Польщі, Греції та Італії, а найнижчий – в Ірландії (0,3 %), Швейцарії, Норвегії, Великій Британії, Франції та Бельгії. Найвищий рівень серед орендарів житла має місце в Польщі (65,1 %), Словацькій Республіці, Латвії, Литві та Італії, найнижчий – відповідно в Ірландії (7,2 %), Великій Британії, Швейцарії, Нідерландах і Німеччині. Показник фінансового навантаження на загальну вартість житла найвищий в Польщі (54 %), Греції, Іспанії, Італії та Люксембузрзі, натомість, найнижчий – у Норвегії (6,1 %), Данії, Швеції, Нідерландах та Австрії. При цьому дані показники різняться між країнами в десятки разів, що є свідченням в тому числі й відмінностей в державній фінансовій політиці у сфері доступного житла.

Розподіл домогосподарств за типом володіння житлом загалом в середньому по країнах ЄС свідчить, що власним житлом (без непогашеної іпотеки / житлової позики) володіють лише 43% домогосподарств, на умовах іпотеки /житлової позики – 26 %, орендують житло за ринковими цінами – 22 %, орендують за зниженими цінами або безкоштовно – 9 % домогосподарств. Натомість, в Україні приватна власність (приватизоване, куплене житло) складає 94,6 %, а орендоване житло – 4,7 %. Проте, в Україні рівень перенаселеності житла становить 50,2 %, а частка дітей у віці до 18 років, які проживають у перенаселеному житлі складає 72,2 %.

З'ясовано, що в середньому по ЄС спостерігається падіння бюджетного фінансування соціального житла з 0,5 % до 0,4 % ВВП. Найвищі показники з бюджетного фінансування соціального житла демонструють Ірландія (1,1 % ВВП), Данія (0,7 % ВВП), Франція (0,8 % ВВП), Велика Британія (0,9 % ВВП) і Фінляндія (0,6 % ВВП). Відповідно в цих країнах має місце і суттєво нижчий рівень перенаселення житла (зокрема, в Ірландії та Великобританії – найнижчі показники перенаселення як серед власників, так і орендарів житла), що свідчить про позитивний вплив державної фінансової політики в цій сфері. У той же час механізми державної фінансової політики із забезпечення соціального і доступного житла не обмежуються лише прямим бюджетним фінансуванням, спираючись також на податкові пільги для забудовників доступного житла, податкові пільги для покупців житла, пільгове іпотечне кредитування тощо, що є предметом подальшого дослідження.

Література

1. Воронкова Т. Є., Кошеленко О. А. Проблеми та перспективи доступного житла для молоді в Україні. Ефективна економіка. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/69.pdf

2. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України: моногр. / за ред. В. Г. Дем'янишина. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 464 с.

3. Iglesias, T. Our Pluralist Housing Ethics and the Struggle for Affordability. Wake Forest Law Review. 2007. № 42. P. 511-593.

4. Kerslake, B., et al. The Business Case for Affordable Housing. The Centre for Economics and Business Research Ltd, London, 2016. URL: https://www.peabody.org.uk/media/10773/business-case-for-affordable-housing.pdf

5. Олійник Н. Державні житлові програми: стан реалізації і шляхи вдосконалення системи будівництва та придбання житла для громадян. Вісник НАДУ. 2009. № 3. С. 101-110.

6. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.

7. Salvi del Pero, A. et al. Policies to promote access to good-quality affordable housing in OECD countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. 2016. №. 176. https://dx.doi.org/10.1787/5jm3p5gl4djd-en.

8. International Encyclopedia of Housing and Home. 1st Edition / Editor in Chief: Susan Smith. Elsevier Science, 2011. 3862 p.

9. Hausman, D., McPherson, M., Satz, D. Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy. University Press: Cambridge, 2016. https://doi.org/10.1017/9781316663011

10. Overcrowding rate by tenure status. EU-SILC survey. Eurostat Data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi173/default/table?lang=en

11. Financial burden of the total housing cost. EU-SILC survey. Eurostat Data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mded04/default/bar?lang=en

12. Distribution of population by tenure status, type of household and income group. EU-SILC survey. Eurostat Data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO02__custom_864454/default/table?lang=en

13. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm

14. General government expenditure by function. Eurostat Data. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_1523848/default/table?lang=en

References

1. Voronkova, T. E., Koshelenko, O. A. (2018). Problemy ta perspektyvy dostupnoho zhytla dlya molodi v Ukrayini [Problems and prospects of affordable housing for young people in Ukraine]. Efficient economy. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/69.pdf (in Ukrainian).

2. Finansova polityka investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny (2014) [Financial policy of investment and innovation development of Ukraine]: monograph / for ed. V. G. Demyanishin. Ternopil: TNEU, 2014. 464 p. (in Ukrainian).

3. Iglesias, T. (2007). Our Pluralist Housing Ethics and the Struggle for Affordability. Wake Forest Law Review, 42, 511-593.

4. Kerslake, B., et al. (2016). The Business Case for Affordable Housing. The Centre for Economics and Business Research Ltd, London. Retrieved from: https://www.peabody.org.uk/media/10773/business-case-for-affordable-housing.pdf

5. Oliynyk, N. (2009). Derzhavni zhytlovi prohramy: stan realizatsiyi i shlyakhy vdoskonalennya systemy budivnytstva ta prydbannya zhytla dlya hromadyan [State housing programs: the state of implementation and ways to improve the system of construction and acquisition of housing for citizens]. NAPA Bulletin, 3, 101–110 (in Ukrainian).

6. Pasichny, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial policy of the state]: monograph. Kyiv: Kyiv national trade and economy University, 440 p. (in Ukrainian).

7. Salvi del Pero, A. et al. (2016). Policies to promote access to good-quality affordable housing in OECD countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 176. https://dx.doi.org/10.1787/5jm3p5gl4djd-en.

8. International Encyclopedia of Housing and Home (2011). 1st Edition / Editor in Chief: Susan Smith. Elsevier Science, 3862 p.

9. Hausman, D., McPherson, M., Satz, D. (2016). Economic Analysis, Moral Philosophy, and Public Policy. University Press: Cambridge, UK. https://doi.org/10.1017/9781316663011

10. Eurostat Data (2019). Overcrowding rate by tenure status. EU-SILC survey. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi173/default/table?lang=en

11. Eurostat Data (2019). Financial burden of the total housing cost. EU-SILC survey. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mded04/default/bar?lang=en

12. Eurostat Data (2019). Distribution of population by tenure status, type of household and income group. EU-SILC survey. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_LVHO02__custom_864454/default/table?lang=en

13. Sotsial′no-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrayiny u 2019 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny). [Socio-demographic characteristics of Ukrainian households in 2019 (according to a sample survey of living conditions of Ukrainian households)]: Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2019. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm (in Ukrainian).

14. Eurostat Data (2019). General government expenditure by function. Eurostat Data. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_EXP__custom_1523848/default/table?lang=en

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.33:631.11:005.332.4
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-51

ЮР'ЄВ В. В.
Подільський державний аграрно-технічний університет

НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті досліджуються напрями диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності, які впливають на поточний стан агропромислового комплексу України. Проаналізовано трактування сутності категорії «диверсифікації» та досліджено основні характеристики диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств. Визначено, що інноваційною формою диверсифікації являються кластери, що формуються з конкурентоспроможних економічних суб'єктів в рамках відповідних галузей і локальних утворень. Встановлено, що ефект диверсифікації виражається в появі нових видів продукції і послуг, зміні галузевих, міжгалузевих та регіональних пропорцій. Встановлено, що сільське господарство визначається пріоритетним сектором української економіки в товарній структурі експорту. Визначено, що у 2010 р. у структурі валової продукції сільського господарства частка галузі рослинництва становила 69,9 %, а тваринництва – 29,4 %, то у 2019 р. така тенденція була наступною – 79,1 % та 20,8 % відповідно. Встановлено, що українські сільськогосподарські підприємства вирощують високодохідні сільськогосподарські культури, такі як зернові, ріпак та соняшник, які користуються високим попитом на міжнародному ринку. Визначено, що до основних напрямків диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності відносять диверсифікацію економічної діяльності сільськогосподарських підприємств (формування різних цехів, підприємств та виробництв по переробці сільськогосподарських товарів, проникнення у нові галузі та сфери виробництва) та диверсифікацію економічної діяльності малих форм сільського господарства (створення підприємств малих форм сільського господарства, організація нових видів виробництва в рамках власної галузі (вирощування нових видів, садиба лісу, вирощування екологічно чистих продуктів), розширення асортименту товарів).

Ключові слова: сільське господарство, сільськогосподарське підприємство, агропромисловий комплекс, диверсифікація.

VOLODYMYR YURIEV
Podilsky State Agrarian Technical University

DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE SYSTEM OF ENSURING THEIR COMPETITIVENESS

The paper studies the areas of diversification of agricultural enterprises in the system of ensuring their competitiveness that affect the current state of the agro-industrial complex of Ukraine. The interpretation of the essence of the category of «diversification» is analyzed and the main characteristics of diversification of agricultural enterprises are investigated. It is determined that the innovative form of diversification are clusters formed from competitive economic entities within the relevant industries and local entities. It is established that the effect of diversification is expressed in the emergence of new products and services, changes in sectoral, intersectoral and regional proportions. It is established that agriculture is determined by the priority sector of the Ukrainian economy in the commodity structure of exports. It is determined that in 2010 the share of crop production in the structure of gross agricultural output was 69.9%, and livestock – 29.4%, in 2019 this trend was as follows – 79.1 % and 20.8%, respectively. It is established that Ukrainian agricultural enterprises grow high-yielding crops, such as cereals, rapeseed and sunflower, which are in high demand on the international market. It is determined that the main directions of diversification of agricultural enterprises in the system of ensuring their competitiveness include diversification of economic activities of agricultural enterprises (formation of various shops, enterprises and industries for processing agricultural products, penetration into new industries and spheres of production) and diversification of small businesses. (creation of enterprises of small forms of agriculture, organization of new types of production within its own industry (growing new species, forest estates, growing environmentally friendly products), expanding the range of goods).

Key words: agriculture, agricultural enterprise, agro-industrial complex, diversification.

Постановка проблеми. З-за сучасних умов соціально-економічний розвиток країни неможливий без формування ефективного агропромислового комплексу. У зв'язку з посиленням конкуренції на світовому ринку важливе значення займає стійкість підприємства на ринку сільськогосподарських продуктів. Оскільки виробники сільськогосподарської продукції стикаються з проблемами постійного зростання витрат на аграрне виробництво, що призводить до зростання цін на продукти харчування та незадоволення населення, через постійне зростання цін. Тому для зниження витрат та продажу продукції за прийнятними цінами керівники сільськогосподарських підприємств змушені шукати нові можливості. Постійний пошук раціональної моделі виживання та подальшого розвитку сільськогосподарського підприємства в умовах зниження купівельного попиту та освоєння вигідних товарних ніш на ринку сільськогосподарської продукції в результаті змушує застосування диверсифікації виробництва як стримувального фактору стосовно високих витрат на сільськогосподарське виробництво та для забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Диверсифікація діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки дозволяє знижувати ризики необґрунтовано високих витрат і оперативно реагувати на структуру попиту, що змінюється, зберігати потенціал організації та виробничі потужності. Особливістю диверсифікації для

сільського господарства є можливість пристосуватися до мінливих умов сільськогосподарського ринку і навіть впливати на нього. У зв'язку з цим, досить актуальним і необхідним у сучасних умовах є огляд існуючих напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності досліджує значна кількість науковців, зокрема А. І. Трубілін, В. І. Гайдюк, А. В. Кондрашова, М. Г. Паремузова, А. Е. Горохова, Н. А. Далісова, Е. В. Степанова, Н. І. Степаненко, О. О. Томілін, В. В. Попова, І. В. Бурачек, Н. В. Михайленко, А. М. Пивовар, Є. І. Богуславський, О. В. Горяник та інші. Праці зазначених вище науковців присвячені аналізу диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, які вплинули на генезис та забезпечення результативної діяльності агропромислового комплексу країни.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження сучасних напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності. Для досягнення мети визначено наступні завдання: встановити сутність поняття «диверсифікація» та описати його основні характеристики; проаналізувати основні показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України; визначити основні напрями диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етапі становлення світового ринкового суспільства сільськогосподарські підприємства повинні шукати власні конкурентні переваги [1, с. 116]. Основні стратегічні напрями сталого розвитку агропромислового комплексу необхідно базувати як на розширенні сфери діяльності сільськогосподарського підприємства, так і на диверсифікації товарної продукції. Диверсифікація виробництва та товарної номенклатури визначається як важливий напрямок розвитку господарського суб'єкта ринкової економіки.

Розвиток номенклатури товарної продукції агробізнесу дозволяє сільськогосподарському підприємству засвоювати нові канали збуту, розширювати ринки збуту та отримувати додаткові кошти для розвитку бізнесу і виробництва. Розвиток сільськогосподарського виробництва та вирощування нових видів сільськогосподарської продукції створює передумови для створення раціональної та розширеної сівозміни, що, своєю чергою, чинить сприятливий вплив на якісний склад ґрунту.

Розвиток видового складу продукції, що вирощується, створює резерви для підвищення фінансового стану та конкурентоспроможності агропромислового підприємства. Отже, сільськогосподарським підприємствам необхідно проводити стратегію диверсифікації основної діяльності для забезпечення гнучкості та ефективної перебудови організаційної структури. Напрями диверсифікації сільськогосподарського підприємства мають бути економічно ефективні та сприяти розвитку агропромислового комплексу.

В основі терміну «диверсифікація» лежить латинське слово «diversus» – різне, відмінне. Науковці під цим поняттям розуміють інші інноваційні технології сільськогосподарського виробництва [2]. Диверсифікація визначається як форма економічних зв'язків суб'єктів господарювання і являється закономірністю існування та інноваційного розвитку агропромислових систем. Науковці виділяють наступні закономірності розвитку диверсифікації: усунення диспропорцій аграрного відтворення, вирівнювання галузевої рентабельності та трансформація і динамічна стійкість.

Ефект диверсифікації виражається в появі нових видів продукції і послуг, зміні галузевих, міжгалузевих та регіональних пропорцій. Диверсифікація може реалізуватися з метою отримання ефекту масштабу виробництва та розширення видів діяльності. В агропромисловому комплексі диверсифікація здійснюється шляхом вертикальної інтеграції сільськогосподарських товаровиробників та підприємств промислової переробки й організацій, що надають фінансові послуги – виробниче і інвестиційне спрямування, яке визначається як розширення масштабів діяльності. У сільському господарстві найпоширенішими видами диверсифікації є горизонтальна та конгломератна диверсифікація. Основними видами стратегії диверсифікації в агропромисловому комплексі є диверсифікація по продукту і по регіону [3].

Керівники великих структур зазвичай застосовують стратегію інноваційної диверсифікації. Різноманіття видів даної стратегії надає можливість кожному підприємству віднайти таку модель розвитку, яка підходить саме йому та сприяє стійкості до оновлення. Диверсифіковані напрямки інноваційної діяльності забезпечують конкурентні переваги підприємству.

Інноваційною формою диверсифікації є кластери, що формуються з конкурентоспроможних економічних суб'єктів в рамках відповідних галузей і локальних утворень. Проте розвиток ефективних диверсифікованих кластерів можливий лише при наявності ефективної регіональної стратегії, оскільки їх розвиток у відриві від регіону неефективний [4].

Найчастіше останніми роками керівники сільськогосподарських підприємств використовують диверсифікацію через застосування ресурсозберігаючих технологій. Зважаючи на сучасні тенденції, рівень і темпи запровадження та розвитку ресурсозберігаючих технологій у нашій країні, доцільно відзначити значні

відмінності від індикаторів ефективності та їх застосування у зарубіжних країнах [5]. У результаті зростання цін на матеріальні та енергетичні ресурси відбувається повільне впровадження технологій ресурсозбереження, що призводить до багаторазового збільшення вартості продуктів агропромислових підприємств. Ці фактори негативно впливають на показники результативності, зокрема на дохідність та конкурентоспроможність виробників сільськогосподарської продукції. Внаслідок впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій розширюються можливості сталого та стабільного розвитку сільського господарства [2].

Отже, диверсифікація визначається, як актуальний напрям удосконалення управління виробничо-господарською діяльністю, зокрема у стратегічній перспективі. Оскільки підприємницька діяльність на аграрному ринку України визначається як ризикована через непередбачуваність конкурентного середовища. Проникаючи у нові сфери бізнесу, підприємці захоплюють нові ринки, а значить потенційні сектори для одержання додаткових доходів будуть пом'якшувати негативний вплив специфіки сільськогосподарського виробництва, а насамперед сезонності.

Ефект диверсифікації виходить за межі аграрного сектора економіки, тому виникає необхідність модернізації економіки в умовах кризи сільського господарства, оскільки функціонування в СОТ вимагає посилення конкурентних позицій агропромислового комплексу України на шляху його інноваційного розвитку. Низька інноваційна сприйнятливість агропромислового комплексу в Україні проявляється у втраті значної частини науково-технічного потенціалу, негативних аспектах стану світової економіки вимагають здійснення заходів щодо вдосконалення управління в аграрному секторі, принципово новому підході, що відображає вплив зовнішніх і внутрішніх факторів інноваційного розвитку та їх взаємодії з державним регулюванням.

Сільське господарство визначається пріоритетним сектором для української економіки, оскільки воно забезпечує більше 50 % фонду споживання населення і визначається як пріоритетний сектор економіки в товарній структурі експорту та займає друге місце серед секторів економіки, протягом тривалого періоду часу має позитивне зовнішньоторговельне сальдо [6, с. 135].

Аграрні підприємства сконцентрували свої зусилля на виробництві зернових та технічних культур, де така тенденція спричинена зростанням ціни на таку продукцію на світовому ринку, що, своєю чергою, спричинила стрімке скорочення поголів'я тварин і поточних обсягів виробництва продукції тваринництва. Згідно зі статистичними даними у 2010 р. у структурі валової продукції сільського господарства частка галузі рослинництва становила 69,9 %, а тваринництва – 29,4 %, то у 2019 р. така тенденція була наступною – 79,1 % та 20,8 % відповідно (див. рис. 1).

Комерціалізація діяльності аграрних підприємств в Україні спричинила значні структурні зміни у посівах сільськогосподарських культур, тому сільськогосподарські підприємства вирощують високодохідні сільськогосподарські культури: зернові, ріпак та соняшник, які користуються високим попитом на міжнародному ринку, що в результаті сприяло скорочення вирощення затратних і трудомістких культур – цукрових буряків та кормових культур (див. рис. 2).

Зменшення вирощування кормових культур, висока затратність, трудомісткість та ризикованість виробництва тваринницької продукції, довготривалий термін оборотності капіталу спонукали сільськогосподарських товаровиробників скоротити діяльність тваринницької галузі (див. рис. 1; рис. 2).

Отже, діюча система аграрного виробництва в Україні визначається, як результат адаптації сільськогосподарської галузі до реального стану функціонування національної економіки [8, с. 73]. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва залежить від факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, до яких належать: стан розвитку ринкової сфери, яка формується при взаємодії постачальників, покупців, конкурентів, потенційних інвесторів, органів державного управління, територіальної громади, ЗМІ тощо [9].

На рис. 3. відображені напрямки диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності.

Також можна виокремити наступні основні напрями диверсифікації як: багатоваріантність діяльності сільськогосподарських підприємств; розвиток несільськогосподарських напрямів діяльності у сільських громадах, для того, щоб забезпечити зайнятість та зростання рівня доходів населення; зростання у структурі товарної продукції питомої ваги продукції підсобних виробництв; створення інтегрованих структур [9].

Синергетичний ефект диверсифікації полягає в одержанні більшого чистого прибутку диверсифікованою системою, ніж сума чистих прибутків, що входять до її складу окремих господарських систем, які діють самостійно, а також сприяє економії інвестицій, витрат та часу відтворювального процесу. Встановлено, що функціонування агропромислового комплексу полягає в низькому рівні диверсифікаційних процесів, локалізації виробництв та недостатній фінансовій підтримці інновацій.

Дія сукупності даних факторів обумовлює специфіку заходів посилення конкурентних позицій агропромислового комплексу таких як: підтримка експорту вітчизняного продовольства, високотехнологічних виробництв, олігопольних ринків; вдосконалення діяльності територіальних торгових палат по сертифікації і стандартизації сільськогосподарської продукції; стимулювання диверсифікації сільськогосподарського і продовольчого ринків за рахунок розвитку середнього і малого підприємництва та

ринкової інфраструктури; підвищення ролі галузевих спілок та асоціацій; надання податкових пільг, кредитів для підприємств, які засвоюють нову продукцію і технології; відновлення підтримки гарантійного забезпечення високоефективних проєктів з наданням регіонам субсидій у формі грантів на засвоєння нових технологій; підтримка диверсифікаційних можливостей формування та розподілу доходів суб'єктів продовольчих ринків в залежності від різних критеріїв; визначення обсягів підтримки сільського господарства з урахуванням відповідних нормативів [9].

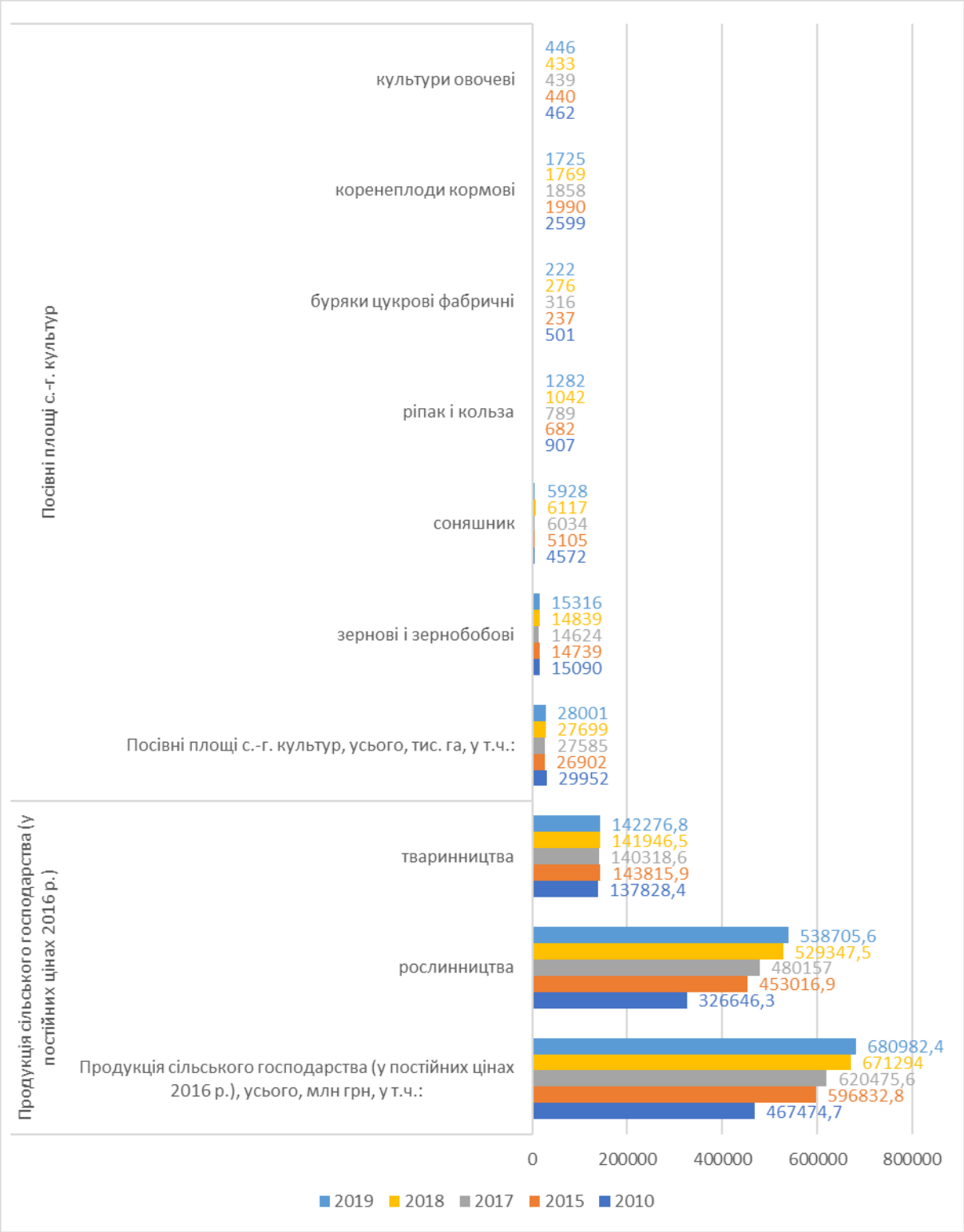

Рис. 1. Показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України та посівні площі с.-г. культур, 2010-2019 рр.

Примітки: сформовано автором на основі [7].

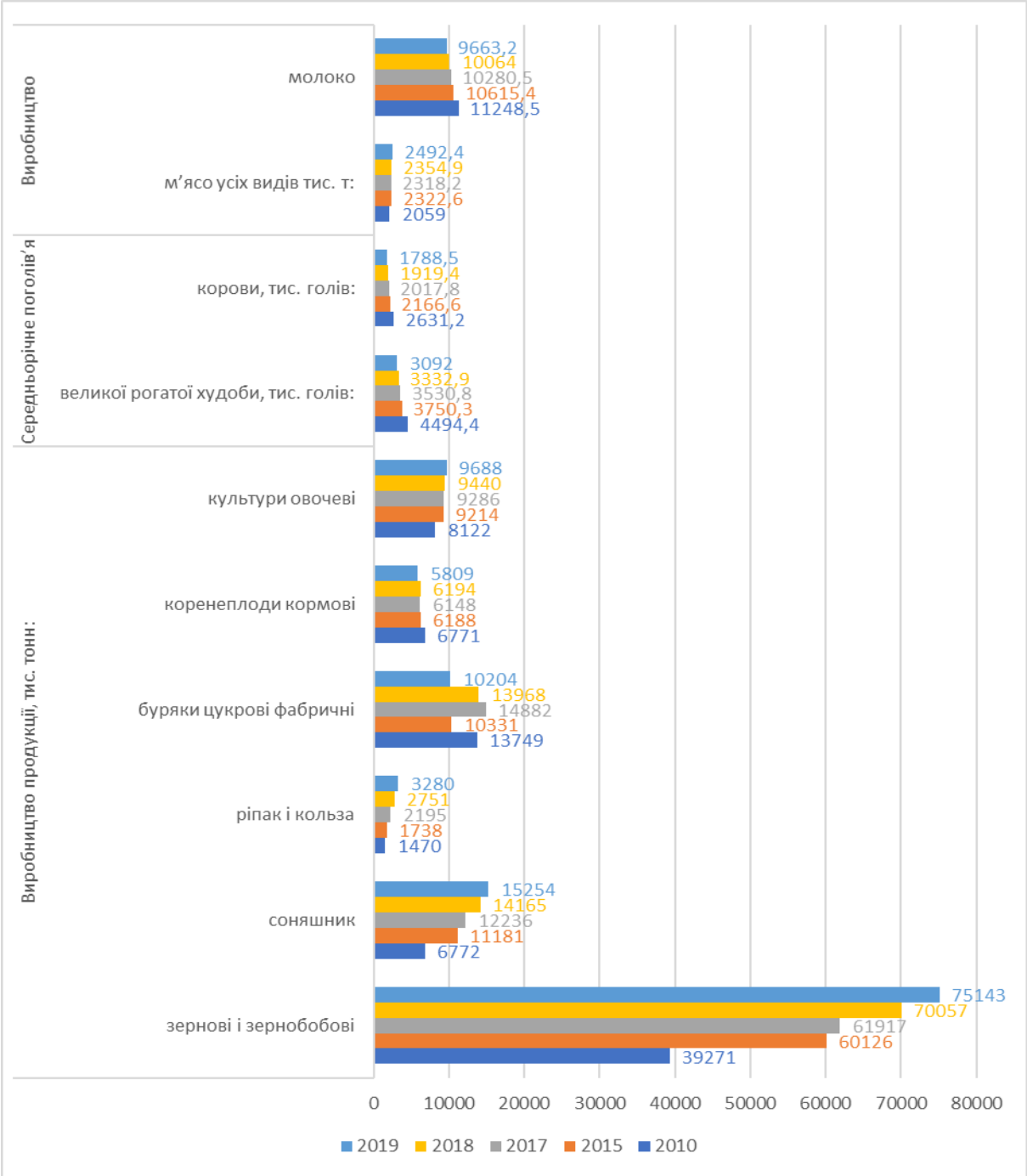

Рис. 2. Показники виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України та середньорічного поголів'я, 2010-2019 рр.

Примітки: сформовано автором на основі [7].

Напрямки диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств

Диверсифікація економічної діяльності сільськогосподарських підприємств: формування різних цехів, сільськогосподарських підприємств та виробництв по переробці сільськогосподарських товарів, проникнення у нові галузі та сфери виробництва.

Диверсифікація економічної діяльності малих форм сільського господарства: створення підприємств малих форм сільського господарства, організація нових видів виробництва в рамках власної галузі (вирощування нових видів, садиба лісу, вирощування екологічно чистих продуктів), розширення асортименту товарів.

Рис. 3. Напрямки диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств

Примітки: сформовано автором на основі [10].

Підтримуючі заходи повинні бути скеровані інституційними структурами на створення потрібних кондицій для подолання інноваційної паузи, розвитку цивілізованої конкуренції, зниження підприємницьких ризиків. Найбільш актуальними являються наступні заходи з розвитку інформаційно-аналітичної та інноваційної інфраструктури, формування кондицій стосовно взаємодії інфраструктурних та підприємницьких виробничих компонентів, тому для реалізації таких заходів необхідна диверсифікація програм інфраструктурного забезпечення підприємництва в агропромисловому комплексі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що в умовах інтенсифікації реалізації напрямів диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств в системі забезпечення їх конкурентоспроможності, ця тема набуває серед дослідників все більшої актуальності. Встановлено, що ринково-орієнтована диверсифікація сільськогосподарського виробництва дає можливість підприємству організувати кожен вид товарного виробництва як спеціалізований самостійний бізнес, а імплементація політики з диверсифікації виробництва дозволяє ефективніше застосовувати ресурси організації, підвищити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість підприємств агропромислового комплексу.

Встановлено, що головною причиною диверсифікації сільськогосподарських підприємств являється невідповідність складних умов виробництва для забезпечення необхідного рівня його ефективності. Диверсифікація аграрного виробництва дає можливість підприємству ефективно впливати на ринок, формувати чітку стратегію розвитку, а згодом отримати високі активи, уникнути можливого ризику. Пропонуємо здійснювати диверсифікацію сільськогосподарських підприємств надзвичайно обережно, враховуючи специфіку виробництва, структуру конкуренції над ринком збуту готової сільськогосподарської продукції.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для застосування сучасних підходів до менеджменту та управління сільськогосподарськими підприємствами в умовах диверсифікації їхньої діяльності, що дасть змогу стимулювати сільськогосподарську діяльність, підвищити рівень прибутку та забезпечити конкурентоспроможність агропромислового комплексу.

Література

1. Trubilin A. I., Gaiduk V. I., Kondrashova A. V., Paremuzova M. G., Gorokhova A. E. Management of integration formations in the AIC as food security tool. Amazonia Investiga. 2020. Т. 9. № 25. С. 116-125.

2. Далисова Н. А., Степанова Э. В. Диверсификация сельскохозяйственного производства на основе ресурсосбережения. Вестник Алтайской академии экономики и права. 2018. № 6. С. 58-68.

3. Степаненко Н. І. Механізм формування стратегії диверсифікації агросервісних підприємств. Всеукраїнський науковий журнал. 2010. №1 (15). С. 18-21.

4. Томілін О. О. Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері: зб. наук. пр. ВНАУ. Серія «Економічні науки». 2012, №3 (69), С. 205-211.

5. Попова В. В. Диверсификация производства на сельхозпредприятии как фактор повышения его конкурентоспособности. Материалы V Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». 2013. URL: https://scienceforum.ru/2013/article/2013004062

6. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 21. С.134-137.

7. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf

8. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 848 с.

9. Пивовар А. М. Стратегія диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств як інструмент підвищення ефективності використання трудового потенціалу. Економіка та держава. 2012. № 12. С. 67-70.

10. Богуславський Є. І., Горяник О. В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва. Агросвіт. 2016. № 8. С. 40-47.

References

1. Trubilin, A. I., Gaiduk, V. I., Kondrashova, A. V., Paremuzova, M. G., Gorokhova, A. E. (2020). Management of integration formations in the AIC as food security tool. Amazonia Investiga. T. 9. № 25. pp. 116-125 [in English].

2. Dalisova, N. A., Stepanova, E. V. (2018). Dyversyfikatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva na osnovi resursozberezhennia. [Diversification of agricultural production on the basis of resource conservation]. Visnyk Altaiskoi akademii ekonomiky ta prava. №6. pp. 58-68 [in Russian].

3. Stepanenko, N. I. (2010). Mekhanizm formuvannia stratehii dyversyfikatsii ahroservisnykh pidpryiemstv. [The mechanism of formation of strategy of diversification of agroservice enterprises]. Vseukrainskyi naukovyi zhurnal. №1 (15). pp. 18-21 [in Ukrainian].

4. Tomilin, O. O. (2012). Dyversyfikatsiia ahrarnykh pidpryiemstv yak diieva stratehichna oriientatsiia v ahropromyslovii sferi. [Diversification of agricultural enterprises as an effective strategic orientation in the agro-industrial sphere]: zb. nauk. pr. VNAU. Seriia "Ekonomichni nauky". №3 (69), pp. 205-211 [in Ukrainian].

5. Popova, V. V. (2013). Dyversyfikatsiia vyrobnytstva na silhosppidpryiemstvi yak faktor pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti. [Diversification of production at an agricultural enterprise as a factor in increasing its competitiveness]. Materialy V Mizhnarodnoi studentskoi naukovoi konferentsii «Studentskyi naukovyi forum». Available at: https://scienceforum.ru/2013/article/2013004062 [in Russian].

6. Burachek, I. V., Mykhailenko, N. V. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini. [Current state and prospects of agricultural development in Ukraine]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Vyp. 21. pp.134-137 [in Ukrainian].

7. Silske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk. 2020. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf [in Ukrainian].

8. Ekonomichna entsyklopediia. (2001). [Economic Encyclopedia]: u 3 t. T. 2 / redkol.: Mochernyi, S. V. (vidp. red.) ta in. Kyiv: Vydavnychyi tsentr "Akademiia". 848 p. [in Ukrainian].

9. Pyvovar, A. M. (2012). Strateghija dyversyfikaciji dijaljnosti siljsjkoghospodarsjkykh pidpryjemstv jak instrument pidvyshhennja efektyvnosti vykorystannja trudovogho potencialu [Strategy for diversification of agricultural enterprises as a tool to improve the efficiency of labor potential]. Ekonomika ta derzhava. № 12. pp. 67-70. [in Ukrainian].

10. Bohuslavskyi, Ye. I., Horianyk, O. V. (2016). Dyversyfikatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva. [Diversification of agricultural production]. Ahrosvit. № 8. pp. 40-47 [in Ukrainian].

Надійшла / Paper received : 11.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.242 (477)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-52

МАТКОВСЬКИЙ А. В.
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано нормативно-правової базис забезпечення економічної безпеки України. Встановлено, що недоліком інституційно-організаційної складової механізму забезпечення економічної безпеки держави є відсутність чіткого розмежування повноважень органів державної влади, на яких покладено функції забезпечення економічної безпеки Україні. Визначено, що в Україні здійснюється пасивне забезпечення економічної безпеки, яке є занадто небезпечним в умовах зростаючої кількості глобальних викликів і загроз. Тому необхідна розробка системи активного управління економічною безпекою держави, що дозволить перейти від епізодичних заходів до створення стабільного механізму забезпечення економічної безпеки, регулярного виявлення і вирішення всієї сукупності проблем. Обґрунтовано необхідність узгодження програм, концепцій і положень стратегічного планування в сфері економічної безпеки держави, а також формування стратегії економічної безпеки держави. Запропоновано та охарактеризовано механізм забезпечення економічної безпеки держави, який базується на принципі випереджаючого управління та врахування інноваційної політики розвитку національної економіки.

Ключові слова: економічна безпека держави; забезпечення економічної безпеки держави; організаційно-економічний механізм; нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; стратегія економічної безпеки держави; інноваційна політика.

ANDREY MATKOVSKIY
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article analyzes the regulatory framework for ensuring the economic security of Ukraine. It is established that the shortcoming of the institutional and organizational component of the mechanism for ensuring the state economic security is the lack of public authorities powers clear delineation, which are responsible for Ukraine economic security ensuring. Based on the world experience of the state economic security ensuring, it is necessary to clearly delineate functions and tasks, to create a single centre of coordination and control over the authorities' activities in the field of Ukraine economic security at the legislative level. It is also important to distinguish between the tasks of the state, regional and local levels while ensuring the unity of the economic security management executive branch of each regions and the state as a whole. It is determined that Ukraine provides passive economic security, which is too dangerous in the face of global challenges and threats. Therefore, it is necessary to develop an active management of state economic security, which will move from sporadic measures to creating a stable economic security mechanism, regular detection and resolution of the whole problems set. The necessity of programs, concepts and provisions coordination of strategic planning in the field of state economic security, and also formation of state economic security strategy is substantiated. The mechanism of ensuring the state economic security is proposed and characterized. It is based on the principle of advanced management and taking into account the innovation policy of the national economy. The innovation policy formation, which ensures the resources allocation and the definition of the science and technology development directions includes the development of an economic mechanism for its implementation. Modernization and strengthening of the national economy scientific and technical base with the balanced use of foreign experience in strengthening national economic security are the main guidelines of Ukraine economic security system.

Keywords: economic security of the state; ensuring the economic security of the state; organizational and economic mechanism; regulatory and legal support; institutional support; state strategy of economic security; innovation policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Забезпечення економічної безпеки держави стало загальновизнаною необхідністю для запобігання деструктивного впливу глобальних викликів і загроз на національну економіку. Нестабільні кризові умови сьогодення зумовлюють потребу у швидкому реагуванні на ризики зовнішнього середовища та трансформацію національної економіки на засадах інноваційного розвитку із використанням активного підходу до забезпечення економічної безпеки держави. Це зумовлює об'єктивну необхідність розробки і успішної реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки на макрорівні за принципом випереджаючого управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі зробили значний вклад у формування концептуальних підходів до визначення сутності, ролі, складових і форм економічної безпеки держави, можна виділити наступних: Кейнса Дж.М. [1], Лючіані Дж. [2], Пастернак-Таранушенка Г. А. [3], Варналія З. С. [4], Барановського О. І. [5], Сухорукова А. І. [6], Власюка О.С. [7], Онищенко С. В. [8] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень вдосконалення інституційних основ забезпечення економічної безпеки держави та формування механізму забезпечення економічної безпеки держави, орієнтованого на інноваційний розвиток потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження інституційного базису економічної безпеки держави та визначення перспектив його удосконалення на основі формування і реалізації організаційно-економічний механізму забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу

Поглиблення трансформаційних процесів в Україні передбачає розробку та впровадження стратегічних і тактичних дій зміцнення економічної безпеки держави з відповідною сукупністю заходів економічного й нормативно-правового забезпечення. У рамках нормативно-правової бази формується єдина державна політика, яка являє собою узгоджену, збалансовану, скоординовану систему заходів, в тому числі в сфері забезпечення економічної безпеки держави, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [9] та Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [10], сталий розвиток національної економіки визнано одним із ключових напрямів реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки. Для забезпечення сталого і динамічного економічного зростання необхідно реалізовувати комплекс заходів за основними напрямами державної політики забезпечення національної безпеки в економічній сфері:

- розвиток ринкової конкуренції, забезпечення демонополізації економіки та детінізації господарських відносин;
- захист права власності, забезпечення дерегуляції та не допущення тиску на бізнес;
- створення конкурентних умов для залучення інвестицій, зокрема іноземних;
- забезпечення сталого функціонування фінансової системи, послідовності грошово-кредитної політики та підвищення рівня довіри до національних фінансових інститутів;
- удосконалення законодавства про організацію судової влади та забезпечення справедливого правосуддя;
- створення сприятливих, зокрема фінансових умов, для розвитку науки, забезпечення розбудови науково-дослідницької інфраструктури, а також ефективної взаємодії вчених із державним і приватним сектором, стимулювання інновацій та запровадження новітніх технологій, зокрема у сферах безпеки та оборони, охорони здоров'я, промисловості, енергетиці, машинобудуванні, сільському господарстві, будівництві та інфраструктурі, спорті, в інформаційній та телекомунікаційній сферах;
- сприяння розвитку авіаційної та космічної галузей як таких, що мають значний потенціал і можливості для виробництва високотехнологічної продукції цивільного та оборонного призначення;
- визначення та впровадження надійного механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля;
- реформування земельних відносин, здійснення заходів з упорядкування обліку земельних ресурсів, забезпечення екологічно орієнтованого розвитку агропромислового комплексу та продовольчої безпеки;
- модернізація транспортної інфраструктури, у тому числі через механізми державно-приватного партнерства, проведення прозорої приватизації з метою залучення внутрішніх та іноземних інвестицій у модернізацію й розвиток підприємства, сприяння зростанню продуктивності праці в економіці;
- сприяння розширенню енергетичного потенціалу України та ефективне його використання, диверсифікація джерел і маршрутів постачання енергетичних ресурсів;
- підвищення енергоефективності, упровадження суцільного обліку виробництва, передачі та використання енергетичних ресурсів, упровадження загальнодержавного енергетичного балансу, забезпечення подальшого розвитку паливно-енергетичного сектору на умовах сталого розвитку та екологічної безпеки, з урахуванням новітніх технологій виробництва енергії з відновлюваних джерел та її зберігання.

Інституційно-організаційна складова механізму забезпечення економічної безпеки держави складається з органів законодавчої, виконавчої й судової гілок влади та Президента України, діяльність яких спрямована на реалізацію економічної політики щодо забезпечення економічної безпеки в системі національної безпеки України [11]. Серед інституцій (організацій), які реалізують механізм забезпечення економічної безпеки держави, насамперед слід виділити Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Бюро економічної безпеки, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, органи прокуратури, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Суттєвим недоліком інституційно-організаційної складової є відсутність чіткого розмежування повноважень органів державної влади, на яких покладено функції забезпечення економічної безпеки Україні. Тому, спираючись на світовий досвід забезпечення економічної безпеки держави, необхідно на законодавчому рівні чітко розмежувати їх функції та завдання, створити єдиний центр координації та контролю за діяльністю органів влади в сфері забезпечення економічної безпеки України. Важливо також розмежувати завдання державного, регіонального і місцевого рівнів при забезпеченні єдності виконавчої влади у сфері управління економічною безпекою кожного з регіонів та держави у цілому.

Функціонування механізму забезпечення економічної безпеки держави неможливе без кадрової складової [13]. Кваліфіковані кадри є рушіями економічної політики країни, носіями знань, умінь та

навичок. Тому забезпечення органів державної влади та їх підрозділів необхідним контингентом співробітників шляхом спеціального добору, розстановки й навчання висококваліфікованих кадрів завжди прямо чи опосередковано впливає на рівень забезпечення економічної безпеки держави.

Для здійснення державними органами діяльності щодо забезпечення економічної безпеки країни вагоме значення має об'єктивна, повна, комплексна інформація про економічне становище країни і рівень реалізації пріоритетних національних інтересів у економічній сфері, визначених на законодавчому рівні.

Отже, основними завданнями механізму забезпечення економічної безпеки є покращення інституційно-організаційного та нормативно-правового забезпечення на всі рівнях державного управління, узгодженість програм, концепцій і положень стратегічного планування.

Кожна країна, якою б економічно розвиненою вона б не була, жодним чином не застрахована від негативного впливу дестабілізуючих факторів внутрішнього чи зовнішнього середовища. Але, як показує світовий досвід, ступінь негативної дії загроз економічній безпеці держави можна мінімізувати в разі наявності чіткого стратегічного плану розвитку національної економіки, в якому визначені основні напрямки державної політики для усунення зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці держави.

У США, країнах Європи, Японії систематично розробляються та реалізуються стратегії (концепції) економічної безпеки [14]. Ця проблема була усвідомлена й новими індустріальними країнами після здобуття незалежності на початку 90-х років XX ст., у результаті чого більшість постсоціалістичних держав, країн СНД, розробляють і реалізують власні концепції національної економічної безпеки. В Україні результатом нормативного розроблення проблем економічної безпеки держави стало, за великим рахунком, прийняття лише Закону України «Про національну безпеку України» і Стратегії національної безпеки України, де безпосередньо економічній безпеці відведено окремі розділи, які мають суто декларативний характер.

У провідних західних країнах концепція національної економічної безпеки являє собою теоретичну основу економічної політики країни. Вона утворюється спільними зусиллями вчених та фахівців, певних державних структур і відбиває в концентрованому вигляді погляди на сутність змін та шляхи забезпечення (захисту) національних економічних інтересів. Будь-яка політична партія, що перебуває при владі, розробляє концепцію національної економічної безпеки як доктрину, що віддзеркалює її політичну волю і має конкретну ідеологічну спрямованість. Готовність уряду додержуватися цієї концепції у своїй практичній діяльності означає водночас його готовність нести відповідальність і за приватні результати її реалізації, і за виконання взятих перед нацією зобов'язань у даній сфері [16].

Відсутність в Україні аналогічних офіційних документів із забезпечення економічної безпеки держави викликає певну хаотичність дій та суттєві прогалини у цій сфері. Так, недосконалість правової бази, а саме невідповідність і суперечливість нормативних актів щодо регулювання економічних процесів, призвели до серйозних прорахунків, допущених на початкових етапах реформ у перші роки незалежності України, послаблення державної системи регулювання і контролю, що разом із відсутністю дієвої державної політики стало основним чинником зростання організованої злочинності, корупції та інших інституціональних деформацій в національній економіці.

На сьогодні можна говорити про пасивне забезпечення економічної безпеки України шляхом вирішення проблем у міру їх виникнення, яке побудоване на реагуванні на відхилення від безпечних рівнів. Тобто, лише утворення аномалій спонукає державні органи управління до дії, що направлені або на компенсацію збитків від впливу загроз економічної безпеки, або на подолання негативних тенденцій розвитку об'єкта. Такий метод призводить до втрати можливості своєчасного реагування, в результаті чого національна економіка функціонує лише завдяки значній інерції.

Вочевидь, така система є занадто небезпечною, тому необхідна розробка системи активного управління економічною безпекою держави, що дозволить перейти від епізодичних заходів до створення стабільного механізму забезпечення економічної безпеки, регулярного виявлення і вирішення всієї сукупності проблем. Успішне функціонування такої системи управління можливе тільки за умови реалізації принципу випереджаючого управління, першочерговим етапом впровадження якого є розробка Стратегії економічної безпеки держави.

У науковій літературі немає єдиного визначення суті поняття «стратегія». Синтезуючи окремі визначення можна дійти до висновку, що стратегія – це довготерміновий курс розвитку, специфічний управлінський план дій, спрямованих на досягнення встановлених цілей в межах визначеної політики.

Стратегія як офіційний документ визначає основні напрямки і шляхи досягнення цілей в довгостроковій перспективі на основі концентрації зусиль на певних пріоритетах. Таким чином, вона є основою для розробки планів, проектів і програм з конкретних напрямів розвитку й повинна постійно уточнюватися в процесі реалізації в зв'язку з мінливістю та динамічністю економічних процесів.

Перехід до інноваційної моделі соціально-економічного розвитку робить особливо актуальною цілеспрямовану діяльність щодо забезпечення економічної безпеки країни та її громадян на основі єдиної державної стратегії як нормативно-правового акта. Саме такий правовий документ стає тією методологічною основою, на базі якої відбувається правове регулювання економічних відносин в країні. Він повинен систематизувати та інтегрувати всі конкретні закони економіко-правового плану. У такому разі можна сподіватися на взаємодоповнюючу, синхронну дію низки законів в єдиному напрямі і з певною ефективністю [16].

У даному контексті слід сформувати заходи науково-методичного, нормативно-правового, організаційного, кадрового, матеріально-технічного і фінансового характеру, що забезпечують реалізацію стратегічних напрямків, які, у свою чергу, слід розділити на надзвичайні, першочергові, середньострокові і перспективні. У рамках переходу від пасивного до активного способу забезпечення економічної безпеки держави на основі принципу випереджаючого управління в Україні має бути сформований якісно новий механізм забезпечення економічної безпеки.

У результаті реалізації організаційного механізму забезпечується взаємодія елементів системи, встановлення взаємозв'язків та узгоджених дій учасників процесу, створення організаційних умов для реалізації інтересів та соціальних потреб споживачів. Організаційний механізм визначається також системою методів та прийомів формування та регулювання відносин об'єктів із внутрішнім та зовнішнім середовищем. При цьому організаційний механізм пов'язаний з об'єктивною дією економічних законів, закономірностей і принципів, того, що складає їх основу та сутність, і є засіб забезпечення необхідних результатів. Таким чином, організаційний механізм включає в себе сукупність елементів будь-якого процесу, а саме: ресурси, організаційні форми, методи, принципи, цілі, задачі, функції, правові норми та нормативи, які забезпечують раціональне та ефективне функціонування всієї системи.

Економічний механізм – це відкрита складна інтегрована система, яка постійно розвивається та складається із комплексу взаємопов'язаних елементів, які в свою чергу направлені на ефективне використання ресурсів в процесі діяльності та забезпечення стійкого розвитку [13]. Економічні взаємозв'язки мають, як правило, багатоланковий характер. Це зумовлено ієрархічною структурою, значною кількістю об'єктів і дворівневим органом управління в масштабі регіону. Єдність природи організаційного та економічного механізмів обумовлює їхній тісний взаємозв'язок. Для уявлення концептуальності суті та основних передумов практичної реалізації організаційно-економічного механізму регулювання діяльності нами визначено основні методичні положення, що його формують.

Зміст організаційно-економічного механізму міститься у встановленні чіткого взаємозв'язку, строгій впорядкованості та визначенні ступеня важливості елементів, які в неї входять, тобто організаційно-економічних заходах, що розробляються, а також у виборі необхідних інструментів з метою забезпечення максимального рівня ефективності за рахунок якісних перетворень у соціально-економічній системі регіону. Для того, щоб визначити склад елементів організаційно-економічного механізму розвитку регіональної системи необхідно встановити мету його існування. У контексті досягнення високої конкурентоспроможності національної економіки для України на даний час найбільш актуальними завданнями є подолання посткризових процесів, формування умов для створення ресурсів модернізації, перехід на інноваційну модель економічного розвитку. Це і є пріоритетні національні економічні інтереси, на які має бути зорієнтована стратегія економічної безпеки держави.

Розроблення державної стратегії економічної безпеки в сучасних умовах має включати комплексний аналіз її інституціональних засад, визначення критеріїв і параметрів, що характеризують загальноекономічну кон'юнктуру, а також системи показників стану динаміки тієї чи іншої сфери безпеки, що дає змогу забезпечити комплексне відображення, по-перше, всієї сукупності чинників, які впливають на рівень даної сфери безпеки; по-друге, всієї повноти суперечностей усередині самої сфери як джерел загрози економічній безпеці держави.

Держава повинна забезпечити всі види захисту як своїх економічних інтересів, так і інтересів суспільних структур, громадян. При цьому головними принципами забезпечення захисту як процесу повинні бути: а) законність; б) додержання балансу інтересів держави, підприємств різних форм власності і фізичних осіб; в) їх взаємовідповідальність по забезпеченню захисту [16].

Державна діяльність щодо забезпечення економічної безпеки включає:

- створення інформаційної бази для об'єктивного і всебічного моніторингу економічної ситуації та здійснення цього моніторингу з метою виявлення і прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз життєвоважливим інтересам суб'єктів економічної безпеки держави;
- розроблення комплексу оперативних і довгострокових заходів щодо попередження та нейтралізації загроз, оцінку результатів їх здійснення;
- створення умов для реалізації комплексу державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки держави.

Державна діяльність у сфері забезпечення економічної безпеки України має здійснюватися на всіх рівнях економіки і державного управління з чітким розмежуванням повноважень апаратів Президента України, зокрема Ради національної безпеки і оборони при Президенті України, і Кабінету Міністрів України, а також завдань державного, регіонального й місцевого рівнів при забезпечення єдності виконавчої влади. Функції всіх структур державного управління, в тому числі з вертикальним розподілом повноважень, в сфері забезпечення економічної безпеки держави мають бути чітко визначені в державній стратегії економічної безпеки.

Таким чином, розробка та реалізація Стратегії економічної безпеки України є першочерговим кроком в процесі переходу від пасивної до активної моделі забезпечення економічної безпеки держави, що ґрунтується на принципі випереджаючого управління.

Модель активного забезпечення економічної безпеки держави використовується всіма

високорозвиненими країнами світу й має суттєві переваги в порівнянні з пасивною моделлю [15], яка використовується органами державної влади України, й характеризується вирішенням проблем у міру їх виникнення шляхом реагування на відхилення, що виникають.

Механізм забезпечення економічної безпеки держави, який базується на принципі випереджаючого управління, дозволяє досягти високої ефективності державної економічної політики, оскільки він передбачає використання стабільного механізму забезпечення економічної безпеки, врегульованого відповідними нормативно-правовими актами в даній сфері, зокрема стратегією економічної безпеки держави, в основі яких є регулярне виявлення і вирішення всієї сукупності проблем, а не використання епізодичних заходів з усунення критичних аномалій.

Формами прямої участі держави в забезпеченні економічної безпеки виступають:

- розміщення державних замовлень на постачання продукції для загальнодержавних потреб;
- участь в окремих структуроутворюючих інвестиційних проектах з використанням конкурсної і контрактної системи їх реалізації;
- здійснення державної підтримки програм регіонального розвитку;
- взаємодія державних і регіональних бюджетних систем з метою підтримки депресивних та найбільш прогресивних регіонів.

Механізм забезпечення економічної безпеки сприяє розвитку економіки у межах порогових значень показників економічної безпеки з урахуванням кількісних і якісних критеріїв. Виділяють загальні макроекономічні показники, такі, як рівень життя, рівень інфляції, темпи економічного зростання, індекси цін, показники і трансформації в світову економіку і т.д., та базові макроекономічні показники – структура власності, динаміка приватизації, показники монополізації, податкові показники і приватні виробничі показники економічної безпеки – структура ВВП, показники інвестицій, сума неплатежів та ін. Заходи з державного регулювання економічних процесів повинні сприяти підтримці економіки в стані стійкості та стабільності.

Лише з використанням такого підходу до забезпечення економічної безпеки держави Україна має можливість перейти на якісно новий рівень економічного розвитку, що ґрунтується на інноваційній моделі з відмовою від сировинної орієнтації. При цьому пріоритетними напрямками зміцнення економічної безпеки мають бути інноваційний, інституціональний, антикорупційний та енергетичний, адже саме в цих сферах утворюються ті загрози економічній безпеці, що виступають каталізаторами більшості потенційно можливих загроз у всіх сферах економічної безпеки держави.

Забезпечення високого рівня економічної безпеки держави залежить у першу чергу від стабільності й сили національної економіки. Тому модернізація й зміцнення виробничої та науково-технічної бази економіки зі зваженим використанням зарубіжного досвіду зміцнення національної економічної безпеки є головними орієнтирами системи забезпечення економічної безпеки України.

Необхідно також чітко усвідомлювати реальні й потенційно можливі загрози національним економічним інтересам, визнати провідну роль в їх передбаченні й попередженні, а не використання епізодичних антикризових заходів з усунення критичних ситуацій, що виникають в результаті тривалої негативної дії тих чи інших загроз. Для цього необхідний комплексний підхід до впровадження на державному та регіональному рівні низки заходів, направлених на активізацію державних виконавчих органів стосовно моніторингу економічної ситуації, її аналітичної оцінки, виявлення ймовірних зовнішніх та внутрішніх загроз та їх попередження.

Необхідною умовою ефективної реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки на сучасному етапі є розробка Стратегії економічної безпеки України, збалансований розподіл функцій і повноважень між гілками та органами влади, чітке розмежування на законодавчому рівні політичних та адміністративних повноважень, функцій і відповідальності з метою досягнення стратегічних цілей системи забезпечення економічної безпеки держави, які полягають у високій конкурентоспроможності національної економіки, підтримці стабільного й стійкого економічного зростання України.

Формування інноваційної політики, яка забезпечує розподіл ресурсів та визначення напрямів розвитку науки і техніки включає розробку економічного механізму її реалізації. В сучасних умовах активізувати інноваційну діяльність потрібно за найбільш пріоритетними напрямами [17]. Основним аспектом державної політики повинен стати розвиток тих сфер виробництва, які сприяють економічному зростанню регіонів. На цій основі необхідно виробити стратегічні підходи до переходу на економічно безпечний розвиток економічної системи регіону. Стратегія розвитку науково-виробничої сфери регіону має визначати напрями поліпшення позицій регіону на світових ринках інноваційної, наукоємної, високотехнологічної продукції і послуг, а також ресурси, механізми, організаційні заходи, які для цього потрібні; створення сприятливих умов для здійснення структурної реорганізації і технологічної модернізації виробничої бази регіону для підвищення її конкурентоспроможності; забезпечення розвитку наукового та науково-технічного потенціалу регіонів; створення необхідної інноваційної інфраструктури та системи трансферу технологій та ін.

Досягти бажаного рівня інноваційності економіки держави не можливо без залучення капіталу, тому потрібно в рамках реалізації Програми забезпечення економічної безпеки підвищувати інвестиційну привабливість території та ефективно регулювати інвестиційним процесом на регіональному рівні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У результаті проведеного дослідження можна відзначити, що необхідною умовою забезпечення економічної безпеки держави в умовах глобальних викликів є формування та реалізація організаційно-економічного механізму реалізації стратегічних орієнтирів забезпечення економічної безпеки держави на засадах посилення інноваційної активності, спрямування інвестиційних ресурсів на реалізацію національних проектів і програм, розширення публічно-приватного партнерства, стимулювання інноваційної діяльності з урахуванням використання наявного ресурсного потенціалу. Отже, варто підкреслити, що для ефективної реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки на сучасному етапі необхідна розробка Стратегії економічної безпеки України, збалансований розподіл повноважень між гілками та органами влади, чітке розмежування на законодавчому рівні політичних та адміністративних функцій і відповідальності з метою досягнення стратегічних цілей системи забезпечення економічної безпеки держави, які полягають у високій конкурентоспроможності національної економіки, підтримці стійкого економічного зростання України.

Література

1. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money [Електронний ресурс] / J. M. Keynes. – New York.: Polygraphic Company of America, 1936. – Режим доступу : https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/index.htm

2. Luciani J. The Economic Content of Security / J. Luciani // Journal of Public Policy. – 1998. – Vol. 8. – № 2. – P. 151–173.

3. Пастернак-Таранушенко Г. А. Філософські засади забезпечення економічної безпеки держави (з викладенням основ філософії екосестейту) / Г. А. Пастернак-Таранушенко // Національний інститут проблем міжнародної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb5&issue=2001_1-2.

4. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: [монографія] / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.

5. Економічна безпека: навч. посіб. / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.]. – К.: Алерта; КНТ; Центр учб. літератури, 2010. – 368 с.

6. Сухоруков А. І. Синергетичний механізм формування системи економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Д. О. Остапчук // Економічний часописXXI. – 2014. – № 1–2 (1). – С. 19–22.

7. Власюк О. С. Теорія і практика безпеки в системі науки про економіку: наукова доповідь / О. С. Власюк; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

8. Онищенко, С. В. Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм упередження [монографія] / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 337 с.

9. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : закон України : [прийнято ВР України від 21.06.2018 № 2469-VIII] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2018. – № 31. – Ст. 241. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

10. Стратегія національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ - БЕЗПЕКА КРАЇНИ» [Електронний ресурс] : Указ Президента України : [від 14.09.2020 № 392/2020]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12

11. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення : монографія / О.В. Комеліна, С. В. Онищенко, А. В. Матковський. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 202 с.

12. Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави / Л. М. Акімова // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. – 2016. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247

13. Варналій З. С. Механізм попередження загроз економічній безпеці України / З. С. Варналій, С.В. Онищенко, О.А. Маслій // Економічний часопис – XXI. – 2016. – № 159 (5-6). – С. 20 – 24.

14. Пугач О. А. Світовий досвід упередження загроз економічній безпеці національної економіки / О.А. Пугач // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 12. (Ч. 3). – 2015. – С. 43–46.

15. Онищенко С. В. Ризики та загрози в умовах цифровізації: безпековий аспект / С. В. Онищенко, О. А. Маслій // II International Scientific Conference Development of Socio-Economic Systems in a Global Competitive Environment: Conference Proceedings, May 24th, 2019. – Le Mans, France. – P.54-56.

16. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін.]. – Х.: Право, 2009. – 312 с.

17. Онищенко С.В. Аналіз загроз економічній безпеці України в умовах інноваційного розвитку економіки / С.В. Онищенко, А.В. Матковський, О.А. Пугач // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1 – 2 (2). – С. 8 – 11.

References

1. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money [Electronic resource] / J. M. Keynes. – New York.: Polygraphic Company of America, 1936. – Access mode: https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/index.htm

2. Luciani, J. The Economic Content of Security / J. Luciani // Journal of Public Policy. – 1998. – Vol. 8. – № 2. – P. 151–173.

3. Pasternak-Taranushenko H. A. Filosofski zasady zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy (z vykladenniam osnov filosofii ekosesteitu) / H. A. Pasternak-Taranushenko // Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [Electronic resource]. – Access mode: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/ issue.php?s=prnb5&issue=2001_1-2.

4. Varnalii Z. S. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorytety zmitsnennia: [monohrafiia] / Z. S. Varnalii, D. D. Burkaltseva, O. S. Saienko. – K.: Znannia Ukrainy, 2011. – 299 p.

5. Ekonomichna bezpeka: navch. posib. / [O. Ye. Korystin, O. I. Baranovskyi, L. V. Herasymenko ta in.]. – K.: Alerta; KNT; Tsentr uchb. literatury, 2010. – 368 p.

6. Sukhorukov, A. I. Synerhetychnyi mekhanizm formuvannia systemy ekonomichnoi bezpeky derzhavy / A. I. Sukhorukov, D. O. Ostapchuk // Ekonomichnyi chasopys - XXI. – 2014. – № 1–2 (1). – P. 19–22.

7. Vlasiuk O. S. Teoriia i praktyka bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku: naukova dopovid / O. S. Vlasiuk; Nats. in-t problem mizhnar. bezpeky pry Radi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. – K., 2008. – 48 p.

8. Onyshchenko, S. V. Zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy: sutnist, otsiniuvannia ta mekhanizm uperedzhennia [monohrafiia] / S. V. Onyshchenko, O. A. Puhach. – Poltava: PoltNTU, 2015. – 337 p.

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [Electronic resource] : zakon Ukrainy : [pryiniato VR Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2018. – № 31. – Ст. 241. – Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

10. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «BEZPEKA LIUDYNY - BEZPEKA KRAINY» [Electronic resource] : Ukaz Prezydenta Ukrainy : [vid 14.09.2020 № 392/2020]. – Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12

11. Ekonomichna bezpeka derzhavy: otsiniuvannia ta stratehichni oriientyry zabezpechennia : monohrafiia / O.V. Komelina, S. V. Onyshchenko, A. V. Matkovskyi. – Poltava: PoltNTU, 2013. – 202 p.

12. Akimova L. M. Sutnisna kharakterystyka osnovnykh zahroz v ekonomichnii bezpetsi derzhavy / L. M. Akimova // Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektronne naukove fakhove vydannia. – 2016. – № 10 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247

13. Varnalii Z. S. Mekhanizm poperedzhennia zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy / Z. S. Varnalii, S. V. Onyshchenko, O.A. Maslii // Ekonomichnyi chasopys – XXI. – 2016. – № 159 (5-6). – P. 20 – 24.

14. Puhach O. A. Cvitovyi dosvid uperedzhennia zahroz ekonomichnii bezpetsi natsionalnoi ekonomiky / O. A. Puhach // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. – Vyp. 12. (Ч. 3). – 2015. – P. 43–46.

15. Onyshchenko S.V. Ryzyky ta zahrozy v umovakh tsyfrovizatsii: bezpekovyi aspekt / S. V. Onyshchenko, O.A. Maslii // II International Scientific Conference Development of Socio-Economic Systems in a Global Competitive Environment: Conference Proceedings, May 24th, 2019. – Le Mans, France. – P. 54-56.

16. Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia: monohrafiia / [L. S. Shevchenko, O. A. Hrytsenko, S. M. Makukha ta in.]. – Kh.: Pravo, 2009. – 312 p.

17. Onyshchenko S.V. Analiz zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh innovatsiinoho rozvytku ekonomiky / S.V. Onyshchenko, A.V. Matkovskyi, O.A. Puhach // Ekonomichnyi chasopys – XXI. – 2014. – № 1 – 2 (2). – P. 8 – 11.

Надійшла / Paper received : 03.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-53

ВЕРГАЛ К. Ю.
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення поняття цифрова економіка. Встановлено, що поняття «цифрова економіка» має значну кількість інтерпретацій, що може бути узагальнена у ресурснооріентованому, процесуальному, бізнес-орієнтованому, структурному, комбінованому підходах. Визначено, існування важелів впливу цифрової економіки, які можуть мати як позитивний, так і негативний ефект. Проаналізовано існуючі підходи до виділення ризиків цифрової економіки. Запропоновано систематизувати ризики цифрової економіки на макро- та мікрорівнях.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрова трансформація, інформаційні технології, ризики, цифровізація.

KSENIIA VERHAL
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

THREATS AND RISKS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

The article analyzes the threats and risks of digital transformation of the economy. The digital transformation of Ukraine's economy has been proclaimed at the state level through the definition of the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and directions of digital transformation - vectors of economic development 2030.

It is determined that the term "digital economy" generalizes the following concepts of "Internet economy", "network economy", "virtual economy", "information economy", which described the progressive impact of digitalization on economic processes.

The article analyzes the approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the digital economy. It is established that the concept of "digital economy" has a significant number of interpretations, which are determined by the constant improvement of structural elements of the digital economy. Approaches to the definition of this concept can be generalized in the following approaches: resource-oriented, procedural, business-oriented, structural. Given the deepening digitalization of socio-economic processes, the existence of combined approaches to the definition of "digital economy" has been established. It is determined that there are levers of influence of the digital economy, which can have both positive and negative effects - digital data, process automation, high-speed telecommunication networks, digital access to the client. The existing approaches to the identification of risks of the digital economy are analyzed. It is proposed to systematize the risks of the digital economy at the macro and micro levels. Macro-level risks are identified - social, environmental, economic, technological, institutional, information risks. Micro-level risks include the following risks: personnel risks, managerial risks, information and technological risks.

Keywords: digital economy, digital transformation, information technologies, risks, digitalization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Ключовою особливістю сучасної економіки є глибоке проникнення цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, успішність впровадження яких визначає в тому числі цифрову конкурентоспроможність країни (World Digital Competitiveness Ranking) Наслідуючи світові тенденції розвиток економіки України здійснюється з урахуванням необхідності створення ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства для їх ефективності, конкурентоздатності та національного розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення, що проголошено у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [6]. А напрямки цифрової трансформації відображено у розробленому Кабінетом міністрів України документі «Вектори економічного розвитку 2030» [1], що і зумовлює актуальність досліджуваної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі займалися аналізом сутності цифрової економіки слід виділити наступних: С. Веретюк [2], М. Войнаренко [3], Н. Гражевська [4], Л. Карвальхо [12], С. Коляденко [5], Н. Негропонте [14], Д. Тапскотт [15], І. Шевчук [9] та інші, якими узагальнено підходи до визначення терміну «цифрова економіка», досліджено теоретичний базис розвитку підприємств та організацій в умовах цифровізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень у даному напрямку, у зв'язку з подальшим розвитком цифрових технологій, появою нових послуг та бізнес-моделей подальших досліджень потребує дослідження негативного впливу цифрової трансформації, зокрема визначення та систематизації загроз та ризиків цифрової економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз загроз та ризиків цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу

Інтегрувавшись в усі сфери економіки інноваційні технології призвели до необхідності адаптації суб'єктів господарювання до нових умов зовнішнього середовища та зумовили появу у 1995 р. нового

терміну – «цифрова економіка» [14, 15], який замінив собою більш вживані на той час поняття – «інтернет економіка», «мережева економіка», «віртуальна економіка», «інформаційна економіка», що описували прогресуючий вплив діджиталізації на економічні процеси. Знайшовши відображення у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, які досліджували сучасні тенденції трансформації економіки під впливом глобальних та локальних мереж, інформаційних та комунікаційних технологій, поняття «цифрова економіка» так і не отримала єдиного визначення, а її розуміння у науковій літературі було узагальнено у зарубіжними ученими з точки зору наступних підходів [14]:

- ресурсоорієнтований, який базовим елементом цифрової економіки називає технології та інформаційні ресурси;
- процесуальний – використання технологій при здійсненні господарських операцій;
- структурний – до компонентів цифрової економіки включається процес трансформації і розвиваючі структури на базі веб-технологій;
- бізнес-орієнтований – до складових цифрової економіки відносяться нові моделі бізнесу – мережевий бізнес та електронна торгівлі.

Зазначені підходи знайшли відображання і у вітчизняному науковому просторі. На державному рівні визначення цифрової економіки подається в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. від 17 січня 2018 р., де розглядається як діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові [6]. С. Коляденко розглядає цифрову економіку як таку, що базується на виробництві електронних товарів і сервісів високотехнологічними бізнес-структурами і дистрибуції цієї продукції за допомогою електронної комерції [5, с. 106-107]. С. Веретюк визначає цифрову економіку як ще нереалізовану трансформацію всіх сфер економіки завдяки перенесенню всіх інформаційних ресурсів та знань на комп'ютерну платформу [2, с. 51]. М. Войнаренко та Л. Скоробогата [3] описують цифрову економіку як конкретну економічну форму прояву виробництва товарів і послуг, в якій домінують цифрові технології, де інформаційні потоки функціонально залежать від інформаційно-комунікаційних технологій.

У той же час, зустрічаються і комбіновані підходи, що поєднують у собі декілька поглядів на сутність цифрової економіки. Так, Український інститут майбутнього визначає цифрову економіку як тип економіки, де ключовими факторами та засобами виробництва є цифрові дані (бінарні, інформаційні тощо) та мережеві транзакції, а також їх використання як ресурсу, що дає змогу істотно збільшити ефективність та продуктивність діяльності та цінність для отриманих продуктів та послуг [7]. Л. Карвальхо називає цифрову економіку економікою гіперзв'язків, що характеризується зростанням зв'язків між людьми, організаціями та машинами через Інтернет та засоби цифрових технологій, які включають: передове виробництво, робототехніку, автоматизацію фабрик, нові джерела даних, хмарні обчислення, аналітику великих даних і штучний інтелект [12].

Значною мірою на відсутність єдиного підходу до визначення цифрової економіки впливає і стрімкий розвиток інформаційних технологій, які постійно розширюють дане поняття. Визначені міжнародною організацією OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) три основні складові цифрової економіки [13] (підтримуюча інфраструктура (апаратне та програмне забезпечення, телекомунікації, мережі та ін.); електронний бізнес (ведення господарської діяльності та будь-яких інших бізнес-процесів через комп'ютерні мережі); електронна комерція (дистрибуція товарів через Інтернет)), постійно доповнюються новими трендами [9], зокрема:

− великі дані;
− Інтернет речей;
− цифрові трансформації як окремих бізнес-процесів, так і цілих секторів;
− економіка спільного користування (sharing economy);
− віртуалізація фізичних інфраструктурних IT−систем;
− штучний інтелект;
− цифрові платформи тощо.

Узагальнюючи суспільну думку щодо потенційних можливостей цифрової економіки як драйвера розвитку бізнесу та суспільства, що до 2025 р. може надати додатково понад 30 трлн дол. США доходів для світової економіки, представники Всесвітнього економічного форуму вказають на існування чотирьох її важелів впливу [16], зокрема:

1. Цифрові дані, які підвищують якість прогнозування та прийняття управлінських рішень.
2. Автоматизація, яка у поєднані зі штучним інтелектом породжує автономні системи, здатні до самоорганізації, та призводить до зменшення частоти помилок, зниження експлуатаційних витрат, підвищення швидкості виконання операцій.
3. Високошвидкісні телекомунікаційні мережі, які синхронізують ланцюги поставок та скорочують терміни виробництва.
4. Цифровий доступ до клієнта, що забезпечує прозорість діяльності і нові види послуг.

Відзначаючи загальні позитивні тенденції діджиталізації, що проявляються в тому числі і у мультиплікативному ефекті від впровадження інформаційних технологій, великих даних, інтернету-речей, електронної комерції, слід відзначити, що цифрова економіка, яка характеризується більш високим рівнем

динамізму та невизначеності, а також суттєвою інформаційною асиметрією між ключовими гравцями на ринку, породжує цілу низку загроз та ризиків. Так, визначені важелі впливу цифрової економіки крім переваг, створюють і можливі загрози. Цифрові дані призводять до виникнення загроз інформаційної безпеки та піднімають питання необхідності збереження особистих даних. Автоматизація породжує соціальні проблема, зокрема зростання безробіття. Високошвидкісні телекомунікаційні мережі потребують збільшення інвестицій на їх придбання та впровадження, а цифровізація послуг потребує трансформації бізнес-моделей підприємств.

А тому важливу роль у дослідженнях цифрової економіки займає питання дослідження можливих ризиків, які зумовлені упровадженням цифрових технологій. Так, Шевчук І.Б., Депутат Б.Я., Тарасенко О.Є виділяє наступні ризики [9]:

1. Ризики, пов'язані із застосуванням Інтернету речей: уразливість (несанкціонований вплив, кібертероризм) і незаконне застосування технологій (управління відеонаглядом і т.п.).

2. Ризики застосування штучного інтелекту, роботизації, автоматизації: зростання соціального відчуження через утрату робочих місць, підвищення рівня безробіття, соціальна напруженість, тотальне спостереження за населенням, можливий витік інформації, що є комерційною таємницею, та ін.

3. Ризики використання технології блокчейн, пов'язані з уразливістю безпеки самої системи блокчейна і побудованої на ній інфраструктурі послуг, незмінністю інформації в мережі (неможливість виправити помилку, змінити некоректно введену інформацію), використанням токенів як засобу для відмивання грошей, фінансування тероризму.

4. Ризики, пов'язані з використанням імпортної мікроелектроніки. Основна частка програмного забезпечення (зокрема, системного програмного забезпечення операційних систем і систем управління базами даних) та комп'ютерної техніки, що використовуються в Україні, є імпортованими. Не виключено, що вони можуть містити спеціальні чіпи для шпигування.

5. Ризики, пов'язані із застосуванням хмарних і розподільних обчислень – залежність від надійності функціонування телекомунікаційної системи; розмивання відповідальності за інформаційну безпеку та зниження рівня контролю у зв'язку із їх розподілом між компаніями-користувачами, організацією та власником хмарної платформи, Інтернет-провайдером.

6. Ризики, пов'язані зі стійкістю роботи Інтернету.

7. Ризики впливу на суспільну свідомість. Розвиток технологій великих даних, зростання мережевого простору, досягнення в когнітивних і поведінкових науках зумовили появу ефективних розробок, орієнтованих на неявний збір даних і приховане управління груповою поведінкою великих колективів.

8. Ризики, пов'язані з підвищенням рівня складності бізнес-моделей і відсутністю кваліфікованих кадрів.

Гражевська Н. І., Чигиринський А. М., Хандій О.О., Шамілева Л.Л, узагальнюючі світовий досвід цифрової трансформації національних економіки, виділяють наступні ризики та загрози [4]:

1. Поляризація кадрів за рівнем володіння цифровими навичками, що підвищує ризики невідповідності якісних освітніх та професійних знань, вмінь персоналу вимогам та потребам ринку праці.

2. Поглиблення соціальної поляризації суспільства, звуження сфери формування і реалізації середнього класу, блокування соціальних ліфтів і регресивна соціальна мобільність населення. Особливої уваги потребують процеси, пов'язані із прекаризацією економічно активного населення, втратою країною трудового по$ тенціалу в зв'язку зі зростанням трудової міграції.

3. Виникнення соціально-психологічних проблем в окремих людей та суспільства в цілому, що пов'язані із загрозами сегрегації населення країни за критеріями їх компетенцій у цифрових технологіях, погіршення функціональних можливостей і трудових навичок персоналу та зміни мотиваційних орієнтирів.

Згідно досліджень Хусаїнової К.О. до ризиків цифрової економіки слід віднести наступні [10, 11]:

- адміністративні: невідповідність чинному законодавству потребам нового технологічного порядку; відсутність єдиних стандартів, обмежень на закупівлю іноземного обладнання та програмного забезпечення в умовах відсутності вітчизняних аналогів;

- фінансові: необхідність залучення значних інвестицій на впровадження цифрових технологій;

- відсутність достовірної інформації, що впливає на рівень довіри до цифрових технологій та зменшує ефективність від переваг їх впровадження;

- низький рівень готовність суб'єктів господарювання до адаптації цифрових технології та необхідність підвищення своєї цифрової грамотності;

- дефіцит висококваліфікованих спеціалістів;

- відсутність мотивації керівництва компанії до впровадження цифрових технологій.

Аналіз наведених ризиків вказує на необхідність виокремлення ризиків, що породжує цифрова економіка на макрорівні та на рівні підприємств (рис. 1).

Так, на макрорівні цифровізація економіки спричиняє виникнення низки соціальних ризиків, серед яких виділяють зростання безробіття в наслідок автоматизації; брак ІТ фахівців та необхідність їх постійної перекваліфікації, зростання соціально-економічної нерівності в наслідок нерівномірної інформатизації суспільства. Інфраструктурні ризики визначаються виникненням цифрового розриву за рахунок

нерозвиненості цифрової інфраструктури країни. Екологічні ризики є похідними ризиками, що породжуються зростанням споживання електроенергії та збільшенням викидів парникових газів. Інформаційні ризики пов'язані з низьким рівнем інформаційної безпеки, зокрема хакерськими атаками, кіберзлочинністю, цифровою дезінформацією населення. Відсутність чи неоднозначність понятійного апарату цифрової економіки, проблема ідентифікації та визначення правового статусу залучених суб'єктів цифрового ринку, правова культура учасників інформаційних правовідносин, недостатнє регулювання нових ринків та видів діяльності породжують інституційні ризики макроекономічного рівня. Економічні ризики виникають в наслідок глобалізації економічних відносин та посилення конкуренції в усіх сферах економіки.

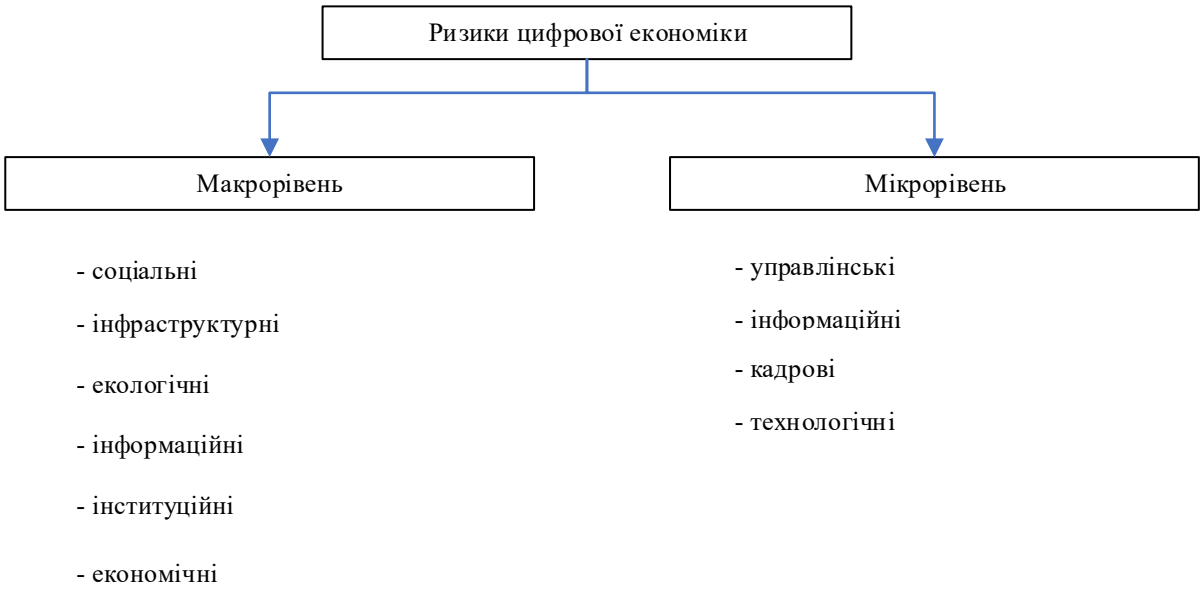

Рис. 1. Ризики цифрової економіки

На макрорівні слід виділити наступні ризики:

- технологічні (залежність від цифрових платформ та рішень провідних IT компаній; технологічні збої; застарілі технології);
- кадрові (зростання плинності кадрів та їх неготовність до впровадження сучасних цифрових технологій; зростання вартості кваліфікованих робітників);
- управлінські (застарілі бізнес-моделі; стратегічні помилки при діджиталізації);
- інформаційні (неефективне використання інформації та IT; затримки у поширені інформації; недостовірність інформації);
- фінансові (зростання витрат на впровадження нових технологій).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином вплив цифрова трансформація економіки потребує комплексного урахування переваг, які створюються для бізнесу в наслідок впровадження інформаційних технологій, та загроз, що виникають унаслідок впливу діджиталізації на усі сфери діяльності. Усунення бар'єрів для цифрових перетворень, а також негативного впливу ризику цифрової економіки потребують розроблення стратегії, що дозволить їх ідентифікувати, та в подальшому уникнути або зменшити їх вплив на розвиток економіки та бізнесу.

Література

1. Вектори економічного розвитку 2030 / Кабінет міністрів України. – Центр економічного відновлення, 2020. – 416 с.
2. Веретюк С. М. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні / С. М. Веретюк, В. В. Пілінський // Наукові записки Українського науководослідного інституту зв'язку. – 2016. – № 2. – С. 51-58.
3. Войнаренко М. П. Мережеві інструменти капіталізації інформаційно інтелектуального потенціалу та інновацій / М. П. Войнаренко, Л. В. Скоробогата // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 3. – Т. 3. – С. 18–24.
4. Гражевська Н. І. Цифрова трансформація економіки в умовах посилення глобальних ризиків і загроз / Н. І. Гражевська, А. М. Чигиринський // Економіка та держава. – 2021. – № 8. – С. 53–57.
5. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі / С. В. Коляденко // Економіка. Фінанси. Менеджмент. – 2016. – № 6. – С. 106–107.
6. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018

р. № 67-р. Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/ go/67-2018-%D1%80

7. Україна 2030Е − країна з розвинутою цифровою економікою. Режим доступу : https://strategy.uifuture.org/ kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

8. Хандій О.О. Вплив цифрових трансформацій на економіку та сферу праці: соціально-економічні ризики та наслідки / О. О. Хандій, Л. Л. Шамілева // Економічний вісник Донбасу. – 2019. – № 3 (57). – С. 181—188.

9. Шевчук І.Б., Депутат Б.Я., Тарасенко О.Є. Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики / І. Б. Шевчук, Б. Я. Депутат, О. Є. Тарасенко // Причорноморські економічні студії. – 2019. – Випуск 47-2. – С. 173-177. Режим доступу : http://bses.in.ua/journals/2019/47_2_2019/34.pdf

10. Digital transformation of enterprises faces 4 challenges [Electronic resource] Available at: https://ac.gov.ru/news/page/cifrovaatransformacia-predpriatij-stalkivaetsa-s-4- vyzovami-25080

11. Ekaterina Khusainova1 Threats to the economic security of a digital enterprise in the energy industry [Electronic resource] / Ekaterina Khusainova1, Liliya Urazbahtina1, Nina Serkina1, Regina Salixova1, Zoya Shackih1 // E3S Web of Conferences. – 2021. Available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/64/e3sconf_suse2021_01018.

12. Luísa Cagica Carvalho Handbook of Research on Entrepreneurship and Marketing for Global Reach in the Digital Economy / Luísa Cagica Carvalho, Pedro Isaías. – IGI Global, 2018. – 609 p.

13. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy [Electronic resource] / T. L. Mesenbourg. – U.S. Bureau of the Census, 2001. Available at: https://www.census.gov/library/working-papers/2001/econ/mesenbourg-01.html

14. Negroponte N. Being Digital / N. Negroponte. – NY: Knopf, 1995. – 256 p.

15. Tapscott D. The digital Economy: promise and peril in the age of networked intelligence / D. Tapscott. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 265 p.

16. The digital transformation of industry (A European study commissioned by the Federation of German Industries (BDI) and conducted by Roland Berger Strategy Consultants). Available at: http://bdi. eu/media/user_upload/Digital_Transformation.pdf

References

1. Vektory ekonomichnoho rozvytku 2030 / Kabinet ministriv Ukrainy. – Tsentr ekonomichnoho vidnovlennia, 2020. – 416 s.

2. Veretiuk C. M. Vyznachennia priorytetnykh napriamkiv rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini / C. M. Veretiuk, V. V. Pilinskyi // Naukovi zapysky Ukrainskoho naukovodoslidnoho instytutu zviazku. – 2016. – № 2. – S. 51-58.

3. Voinarenko M. P. Merezhevi instrumenty kapitalizatsii informatsiino intelektualnoho potentsialu ta innovatsii / M. P. Voinarenko, L. V. Skorobohata // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – 2015. – № 3. – T. 3. – S. 18–24.

4. Hrazhevska N. I. Tsyfrova transformatsiia ekonomiky v umovakh posylennia hlobalnykh ryzykiv i zahroz / N. I. Hrazhevska, A. M. Chyhyrynskyi // Ekonomika ta derzhava. – 2021. – № 8. – S. 53–57.

5. Koliadenko S. V. Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti / S. V. Koliadenko // Ekonomika. Finansy. Menedzhment. – 2016. – № 6. – S. 106–107.

6. Kontseptsiia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/ go/67-2018-%D1%80

7. Ukraina 2030E − kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu. Rezhym dostupu : https://strategy.uifuture.org/ kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html

8. Khandii O.O. Vplyv tsyfrovykh transformatsii na ekonomiku ta sferu pratsi: sotsialno-ekonomichni ryzyky ta naslidky / O. O. Khandii, L. L. Shamileva // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – 2019. – № 3 (57). – S. 181—188.

9. Shevchuk I.B., Deputat B.Ia., Tarasenko O.Ie. Tsyfrovizatsiia ta yii vplyv na ekonomiku Ukrainy: perevahy, vyklyky, zahrozy y ryzyky / I. B. Shevchuk, B. Ya. Deputat, O. Ye. Tarasenko // Prychornomorski ekonomichni studii. – 2019. – Vypusk 47-2. – S. 173-177. Rezhym dostupu : http://bses.in.ua/journals/2019/47_2_2019/34.pdf

10. Digital transformation of enterprises faces 4 challenges [Electronic resource] Available at: https://ac.gov.ru/news/page/cifrovaatransformacia-predpriatij-stalkivaetsa-s-4- vyzovami-25080

11. Ekaterina Khusainova1 Threats to the economic security of a digital enterprise in the energy industry [Electronic resource] / Ekaterina Khusainova1, Liliya Urazbahtina1, Nina Serkina1, Regina Salixova1, Zoya Shackih1 // E3S Web of Conferences. – 2021. Available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/64/e3sconf_suse2021_01018.

12. Luísa Cagica Carvalho Handbook of Research on Entrepreneurship and Marketing for Global Reach in the Digital Economy / Luísa Cagica Carvalho, Pedro Isaías. – IGI Global, 2018. – 609 p.

13. Mesenbourg T.L. Measuring the Digital Economy [Electronic resource] / T. L. Mesenbourg. – U.S. Bureau of the Census, 2001. Available at: https://www.census.gov/library/working-papers/2001/econ/mesenbourg-01.html

14. Negroponte N. Being Digital / N. Negroponte. – NY: Knopf, 1995. – 256 p.

15. Tapscott D. The digital Economy: promise and peril in the age of networked intelligence / D. Tapscott. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 265 p.

16. The digital transformation of industry (A European study commissioned by the Federation of German Industries (BDI) and conducted by Roland Berger Strategy Consultants). Available at: http://bdi. eu/media/user_upload/Digital_Transformation.pdf

Надійшла / Paper received : 17.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 331.5:364.48
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-54

ЛАГОДІЄНКО В. В.
Одеська національна академія харчових технологій
ШАПОВАЛОВА І. О.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
БУЛЮК В. В.
Херсонська обласна рада
ДЕМЧЕНКО А. М.
Одеська національна академія харчових технологій

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Ключовими елементами ринку праці сільських територій, як і будь-якого іншого ринку, є попит, пропозиція і ціна. Попит на ринку праці сільських територій формують роботодавці – суб'єкти господарської діяльності в аграрній та поза аграрній сферах виробництва. Пропозицію – жителі сільських територій, які входять до групи економічно-активного населення. Ціна на ринку праці сільських територій – середній рівень заробітної плати, що отримують зайняті в усіх сферах діяльності в межах визначеної адміністративної локації. Розмір, або як його ще називають ємність, ринку праці сільських територій визначається попитом роботодавців. На попит та пропозицію ринку праці впливає безліч демографічних, економічної кон'юнктури, державної політики зайнятості факторів, а також зміна рівня цін та номінальної заробітної плати. Адже ринок праці є динамічною системою, комплексом соціально-трудових відносин щодо умов наймання, використання й обміну робочої сили на життєві засоби, які включають в себе механізм самореалізації, механізм попиту і пропозиції, що функціонує на основі інформації про зміну ціни праці - заробітної плати.

Метою цієї статті є дослідження теоретико-методологічних засад проблем розвитку ринку праці сільських територій.

Кон'юнктура ринку праці сільських територій – один із найчутливіших індикаторів, що характеризують їх рівень соціально-економічного розвитку. Сучасна інноваційна економіка змінює пріоритети в структурі публічного управління і розвитку сільських територій: по-перше, в її структурі визначною стає не матеріальна, а інтелектуальна власність – людський капітал. Перебуваючи під дією різноманітних умов та факторів впливу, ринок праці сільських територій, як ніякий інший ринок, залежить від повноти сформованості інституційного середовища та якості його окремих елементів – інститутів та інституцій. Досліджуючи сучасний стан та тенденції розвитку аграрного ринку праці, просторова локалізація якого співпадає із сільськими територіями, вітчизняні вчені-аграрники вказують на наявність численних проблем, що перешкоджають його нормальному функціонуванню та стійкому розвитку. Різке загострення проблеми вимушеного безробіття на сільських територіях зумовлює погіршення усіх показників життєзабезпечення жителів сільських територій. Обмежені можливості для праці в селі, нижчий рівень доходів у чималому ступені вплинули на процеси відпливу та деградації робочої сили й обезлюднення сіл, і, як наслідок, - на наростання соціально-економічних диспропорцій у сільській місцевості та появу депресивних сільських територій, де економічні, соціальні й екологічні проблеми все більше посилюються, призводять до загальної нестійкості та дезінтеграції економіки України.

Збезлюднення сільських територій, скорочення відповідного ринку праці й зайнятості відбувається внаслідок трьох незалежних причин: 1) викривлена галузева структура сільського господарства із домінуванням виробництва, що найменше потребує ручної праці; 2) урбанізація, що є головною причиною скорочення пропозиції робочої сили; 3) підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві, що є головною скорочення попиту на робочу силу. Ринок праці сільських територій включає в себе аграрний ринок праці та ринок праці несільськогосподарських видів підприємницької діяльності. Виходячи з цього інститути зайнятості сільських територій можна розділити на дві групи: 1) інститут аграрного підприємництва; 2) інститути неаграрного підприємництва (інститут соціального сервісу, інститут виробничого сервісу, інститут промислового виробництва, інститут будівництва, інститут ремесел).

Ключові слова: сільські території, ринок праці, господарське середовище, сільське господарство, зайнятість.

VOLODYMYR LAGODIIENKO
Odessa National Academy of Food Technologies
I. SHAPOVALOVA
Mykolayiv Interregional Institute of Human Development, Higher Educational Institution "University Ukraine "
V. BULYUK
Kherson Regional Council
ALINA DEMCHENKO
Odessa National Academy of Food Technologies

PROBLEMS OF THE LABOR MARKET DEVELOPMENT RURAL

The key elements of the labor market in rural areas, as well as any other market, demand, supply and price. The demand on the labor market in rural areas form the employers - entrepreneurs in the agricultural and non agricultural areas of production. Deals - residents of rural areas who belong to a group of economically active population. The price of the labor market in rural areas - average wages get engaged in all areas of activity within certain administrative location. Size, or as it is called capacitance rural labor market depends on the demand of employers. On the supply and demand of the labor market is influenced by many demographic, economic conditions, the state employment policy factors as well as changes in the level of prices and nominal wages. Because the labor market is a dynamic system, a set of industrial relations on the terms of employment, use and exchange of labor for life vehicles, which include a mechanism self mechanism of supply and demand, which operates on the basis of information on the change in price of labor - wages.

The purpose of this article is to study the theoretical and methodological foundations of the labor market problems of rural areas.

Labor market in rural areas - one of the most sensitive indicators that characterize their level of socio-economic development. The modern innovative economy changing priorities in the structure of public administration and rural development: first, its structure becomes remarkable material and intellectual property - human capital. Being under various conditions and factors influencing the labor market rural market like no other, depends on the completeness of the formation of the institutional environment and the quality of its individual elements - institutes and institutions. Exploring the current state and trends of the agricultural labor market, spatial localization which coincides with the rural areas, agrarian our scientists point to the numerous problems that prevent proper operation and sustainable development. The sharp aggravation of the problem of involuntary unemployment in rural areas causes deterioration of all indicators sustenance residents of rural areas. Limited opportunities for work in the countryside, a lower level of income to a large extent influenced the processes flight and degradation of labor and Depopulation of villages, and as a result - the growth of social and economic disparities in rural areas and the appearance of depressed rural areas, where economic, social and environmental concerns are increasingly amplified, leading to overall instability and disintegration of the economy of Ukraine.

Depopulation rural areas, reducing the relevant labor market and employment is due to three independent reasons: 1) distorted industrial structure with dominance of agriculture production, which requires minimum manual labor; 2) urbanization, which is the main reason for the reduction in labor supply; 3) increased productivity in agriculture, which is a major reduction in demand for labor. The labor market in rural areas include agricultural labor market and labor market non-farm business activities. Therefore institutions of employment in rural areas can be divided into two groups: 1) Institute of Agricultural businesses; 2) non-agricultural business institutions (institute of social service institute of industrial services, industrial Institute, Institute Building, Institute of Crafts).

Keywords: rural development, labor market, business environment, agriculture, employment.

Вступ

На сьогодні ринок праці сільського господарства характеризується підвищеним рівнем напруги, де можливості працевлаштування і вибір вакансій надто обмежені, а темпи зростання й тривалість безробіття значно вищі, ніж у містах, та перевищують соціально допустимий рівень. Як особливість сільського господарства слід вказати високу трудомісткість і низьку прибутковість галузей, що супроводжується відтоком ресурсів, у тому числі робочої сили, в інші сфери виробництва. Ситуація, яка нині склалася на вітчизняному сільському ринку праці, не може не викликати занепокоєння, адже вражаючі диспропорції його кон'юнктури, зростання рівня безробіття серед населення, дефіцит якісних робочих місць та недостатнє забезпечення умов для гідної праці становлять потенційну загрозу для стабільного соціального розвитку та економічної безпеки держави. Кризовий стан сучасного ринку праці в Україні характеризується недостатнім рівнем реформування трудової сфери. Щодо сільського ринку праці, то тут наявна ще додаткова низка негативних тенденцій, таких як сезонність сільськогосподарських робіт, а отже, й нестабільність і нерівномірність оплати праці, а також втрата навиків кваліфікованих кадрів через закриття або ліквідацію сільськогосподарських формувань.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад розвитку ринку праці сільських територій. Для досягнення визначеної мети та відповідно до логіки наукового дослідження були поставлені завдання: проаналізувати проблеми розвитку ринку праці сільських територій, дослідити шляхи формування критеріїв дослідження розвитку ринку праці сільських територій.

Методика досліджень

Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові роботи вітчизняних вчених із проблем розвитку ринку праці сільських територій. У процесі дослідження використовувалися такі методи: монографічний, наукової абстракції, спостереження, рядів динаміки, середніх величин, індукції та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження

У більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. Як правило, пропонуються не ті професії, які реально затребувані роботодавцями, і не в тій місцевості, де є вакансії. Загострює соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості монопсонія на ринку праці. Це такий тип ринку, на якому в конкретному селі (селищі) існує велика кількість продавців робочої сили й лише один покупець. Проте нерідко такий покупець (роботодавець) реально існує на кілька сіл [1]. Справедливість останнього зауваження підтверджується і дослідженням Кропивка М.Ф., який відмічає: «Існує чітко виражена тенденція залежності людності сільських населених пунктів від наявності робочих місць: суб'єкти господарської діяльності відсутні у 91,4% сільських населених пунктах із чисельністю жителів до 49 осіб; у 82,7 − з чисельністю від 50 до 99 осіб; у 22,7 − з чисельністю від 500 до 1000 осіб і в 13,0 % − із чисельністю понад 1000 осіб» [2]. І далі: «Майже у третини сільських населених пунктів відсутні суб'єкти аграрного бізнесу, які формують робочі місця, що в основному забезпечують доходи сільських жителів і надходження до місцевих бюджетів» [3].

Не меншою проблемою є низький рівень оплати праці зайнятих в сільській місцевості. Як відмічає Морозюк Н.В.: «Офіційний рівень безробіття в Україні досить низький, але третина сільських домогосподарств із дітьми, в яких усі дорослі працюють, були бідними... Це підтверджує структура доходів сільських домогосподарств, в якій частка оплати праці становить лише 34%, тоді як у розвинутих країнах світу – 80-90%. Селяни значною мірою залежні від державних виплат (пенсій, соціальних допомог) та власної важкої праці в особистих селянських господарствах» [4]. Такий же підхід до даної проблеми

знаходимо і у Булавки О.Г.: «Оплата праці в аграрній сфері є найнижчою серед галузей економіки, загострюється проблема бідності, знижується життєвий рівень селян. У структурі грошових доходів домогосподарств у сільській місцевості заробітна плата становить близько 41,1%, тоді як більше половини сімейного бюджету (58,9%) у них витрачається на продовольчі товари» [5]. Низький рівень заробітної плати є демотивуючим фактором зайнятості в рамках аграрного ринку праці, який провокує подальше знелюднення сільських територій. З цього приводу Маслак М.М. зауважує: «Нагальною проблемою, незважаючи на провідне місце галузі в економіці регіону, є неналежний рівень оплати праці робітників сільського, лісового та рибного господарств. Через недостатню вмотивованість робітників зменшується кількість працівників цієї галузі» [6].

Ефективне функціонування та стійке зростання аграрного ринку праці є безальтернативною умовою суттєвого підвищення рівня життя жителів сільських територій. З цього приводу Ткачук В.А справедливо зауважує: «Стратегічне спрямування на підвищення рівня життя сільського населення має ґрунтуватися, насамперед, на модернізації сільськогосподарського виробництва з якнайшвидшим розв'язанням проблем зайнятості на селі. Забезпечення роботою сільських сімей має бути спрямоване на об'єднання зусиль усіх виробників сільськогосподарської продукції з місцевою владою і самоврядуванням на певній території» [7]. Розвиток аграрного ринку праці значною мірою впливає на результативність державної політики, спрямованої на подолання соціально-демографічної кризи на селі. Дослідження вітчизняних вчених підтверджують наявність такого причинно-наслідкового зв'язку. Зокрема Чопенко В.М. зауважує: «Демографічна ситуація в українському селі набула нині загрозливого характеру. Для її поліпшення необхідне запровадження системи заходів, спрямованих на… створення нових робочих місць…» [8]. На прямий зв'язок ефективного функціонування аграрного ринку праці та стійкий соціальний розвиток сільських територій вказують Шебанін В.С і Кормишкін Ю.А. Вчені слушно відмічають: «Серед найгостріших проблем для мешканців сільських територій України розрізняють безробіття та бідність. Вважаємо, що від якості управління трудовим потенціалом (забезпечення умов для його збереження і відтворення, створення можливостей для ефективного здійснення трудової діяльності, регулювання мобільності працівників) залежить розвиток сільських територій» [9]. Схожий підхід знаходимо у Талавирі М.П. та Горай А.О.: «… Продовжує знижуватися зайнятість сільського населення, внаслідок чого значна частка найбільш працездатних і кваліфікованих жителів села працюють лише на своїх ділянках, ведуть власне виробництво чи виїжджають на заробітки до великих міст або за кордон. Враховуючи вкрай низький рівень доходів сільського населення, це призводить до зростання бідності на селі…, погіршення демографічної ситуації…» [10].

Дієсперов В.С. слушно зауважує, що центральною проблемою економіки праці та й усієї економіки є продуктивність праці, про що часто забувають керівники усіх рівнів [11]. Вчений справедливо вказує на те, що продуктивність праці в сільгосппідприємствах України у 5-8 разів нижча, ніж у кращих світових аграрних економіках, а у господарствах населення ще в 2-3 рази нижча, ніж у громадському секторі. Кириленко І.Г. та Кравчук В.П. також відмічають величезні невикористані резерви ресурсного потенціалу аграрної сфери виробництва внаслідок низького рівня продуктивності праці в галузіn [12]. Такої ж думки і Соколова А.О. й Ратошнюк Т.М., які стверджують: «Сучасна стратегія розвитку аграрного сектору економіки України... вимагає пошуку нових дієвих інструментів процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення. Розвиток сільських територій прямо залежить від якості управління трудовим потенціалом...» [13]. Тому одним із найважливіших аспектів активної політики зайнятості є постійне підвищення кваліфікації працівників [14]. Такий підхід знаходить своє відображення в роботах багатьох вітчизняних вчених-аграрників. Зокрема, Терещенко В.К. та Морозюк Н.В. слушно зауважують: «В умовах все більшої недоступності для сільської молоді вищої освіти дієвим інструментом може стати прозорий відбір органами місцевого самоврядування талановитої молоді для направлення на навчання, яке доцільно фінансувати як із місцевих, так і з державного бюджетів, для малозабезпечених студентів доцільно передбачити щомісячні стипендії. Гарантувати робоче місце випускнику допоможе укладення договору та створення механізму контролю за його дотриманням не лише випускників, але й роботодавців» [15].

Звуження ємності аграрного ринку праці внаслідок скорочення попиту на працю жителів сільських територій та низький рівень оплати праці зумовлюють міграцію селян в міста та закордон, і негативну динаміку природного приросту населення сільських територій. Як відмічає Рябоконь В.П.: «Основною причиною кризи демографічного стану на селі стала активізація негативних процесів: з одного боку, зростання смертності, розлучень, старіння населення, з іншого – зменшення народжуваності та шлюбності селян. Крім того, останнім часом демографічна ситуація на селі значно погіршилася через масову трудову міграцію найбільш продуктивної частини суспільства... Причиною трудової міграції є не тільки прагнення мігрантів поліпшити своє матеріальне становище..., а й можливість створити сім'ї нормальні умови для проживання, навчання з гарантованим соціальним захистом» [16].

Пошук шляхів стабілізації та вихід на зростаючу траєкторію розвитку ринку праці сільських територій необхідно здійснювати у напрямі формування державних та приватних інститутів зайнятості, забезпечення їх гармонійної взаємодії та взаємодоповнення. Як відмічає Ткачук В.А.: «Організаційно-економічний механізм регулювання зайнятості дає змогу за допомогою важелів впливати на процеси розвитку аграрного ринку праці та досягнення ефективної зайнятості, зниження рівня безробіття. Такий

підхід спрямований на поєднання сукупності правових норм, методів, важелів, інститутів державного, приватного і громадського впливу на трудовий потенціал села…» [17].

Важливим аспектом розвитку ринку праці сільських територій є формування його повноцінної інфраструктури. Насамперед, це стосується соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. В даному контексті ми повністю погоджуємося з точкою зору Рябоконя В.П та Рарок Л.А., які стверджують: «Стан соціальної інфраструктури сільських територій значною мірою залежить від рівня аграрного виробництва, але водночас відбувається зворотний вплив: від рівня розвитку складових інфраструктури залежить рівень виробництва на селі» [16]. На наявність даного зв'язку вказують Пакуліна А.А., Рудас Д.С. і Пакуліна Г.С.: «Відтворення трудових ресурсів пов'язане з рівнем розвитку соціальної сфери сільських територій, які й забезпечують процес сільськогосподарського виробництва робочою силою. Умови та якість життя в сільських населених пунктах впливають на закріплення й додаткове залучення кваліфікованих трудових ресурсів в аграрне виробництво» [17]. Досліджуючи сучасний стан соціальної інфраструктури сільських територій, Мудрак Р.П. справедливо зауважує, що серед головних причин скорочення сільського населення України чільне місце займає нижчий рівень розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості порівняно із містом [18]. Вчений звертає увагу на результати соціологічних досліджень: «... У середньому 97% міських жителів та 93% жителів села вважають ознаками бідності відсутність нормальних житлових умов домогосподарства (водогін у житлі, ванна або душова кімната всередині житла, туалет зі зливом всередині житла тощо). При цьому фактично страждали від їх відсутності у середньому лише 6% обстежених міських домогосподарств і 40% сільських домогосподарств». На фактор соціальної інфраструктури у розвитку зайнятості на сільських територіях вказують також Лагодієнко В.В. і Лагодієнко Н.В. Вчені слушно зауважують: «... Зважаючи на роль селянських домогосподарств у постачанні продовольчих ресурсів на внутрішній ринок, задача українського суспільства – забезпечити порівняно вищу частку сільського населення нашої країни. Для цього, передусім, необхідно створити належні умови життя – забезпечити відновлення та розвиток соціальної інфраструктури сільських населених пунктів...» [19].

Враховуючи, що наразі основним видом господарської діяльності на сільських територіях України є сільське господарство, важливу роль у формуванні зайнятості жителів сільських територій відіграє його галузева структура. На даний аспект звертає увагу Попова О.Л., яка відмічає скорочення попиту на робочу силу збоку сільськогосподарських підприємств. Вчена слушно зауважує: «Це відбувається не лише внаслідок підвищення продуктивності праці, а переважною мірою за рахунок переходу підприємств до монопродуктової моделі сільськогосподарського виробництва (частка продукції рослинництва перевищує 2/3 вартості валової продукції), все більшої концентрації діяльності на вирощуванні інтенсивних малотрудомістких культур – зернових, соняшнику, ріпаку. При цьому обмежується ведення трудомісткого тваринництва…» [20]. На дану проблему звертають увагу Мудрак Р.П. та Лагодієнко В.В.: «В Україні галузева структура сільськогосподарського виробництва є помітно викривленою: частка тваринницьких галузей становить лише 31,5%, що є на 12,3 п. п. меншим, ніж в ЄС. Крім того, у самому рослинництві мають місце галузеві диспропорції, які проявляються в наростанні тенденції монокультуризму (вітчизняні аграрії займаються виробництвом 3–5 культур, продукція яких користується попитом на світовому ринку: зернові колосові, кукурудза на зерно, соняшник, ріпак і соя)» [21].

На сучасному етапі, враховуючи, що сільськогосподарське виробництво є домінуючою сферою суспільного виробництва на сільських територіях, найважливішим серед інститутів зайнятості сільських жителів є інститут аграрного підприємництва. З цього приводу Малік М.Й. стверджує, що є значний потенціал розвитку підприємництва на селі в частині створення нових робочих місць і збільшення чисельності зайнятих [22]. Такої ж думки Дюк А.А., яка відмічає: «Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі через механізм кооперування найбільш бажана з економічної точки зору, бо надає можливість дрібним суб'єктам сільськогосподарського ринку згуртувати власні зусилля, знизити трансакційні витрати і претендувати на значно вищу додану вартість» [23]. Схожий підхід знаходимо у Жигірь А.А.: «Ефективна зайнятість на селі можлива за умов налагодження і функціонування усіх видів виробництва на селі;… створення та розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів…» [24]. А колектив вчених Морозюк Н.В., Шапошнік В.М. і Круглик С.Г. з цього приводу справедливо зазначають: «… Слід звернути увагу на молодіжне аграрне підприємництво, яке може вирішити проблеми як зайнятості молоді, так і реалізації нею власного лідерського потенціалу. Це дасть змогу, з одного боку, відновити цивілізоване конкурентне середовище в аграрній галузі, а з іншого боку, пожвавити життя сільських громад через втілення креативних ідей молодих лідерів та найсучасніших інновацій» [25]. Ігнатенко М.М. вбачає у суб'єктах аграрного підприємництва головних роботодавців на сільських територіях: «На нашу думку, подальший розвиток ринку праці, зайнятості сільського населення, сприяння удосконалення людського капіталу на селі, підвищення добробуту сільських жителів, відродження сільських територій має ґрунтуватися на здійсненні подальших реформ агросфери…» [26]. Що, на думку вченого, має вилитись у стимулювання підприємців до створення нових робочих місць.

Оцінюючи перспективи розвитку аграрної сфери виробництва, в контексті забезпечення зайнятості жителів сільських територій ми приходимо до невтішного висновку – попит на робочу силу буде скорочуватися. Це пов'язано із процесом поширення індустріальних технологій та їх усе ширшого використання в усіх галузях аграрного виробництва. Даний процес є невблаганним через свою об'єктивність

– підвищення продуктивності праці для забезпечення прийнятного рівня конкурентоспроможності, та для забезпечення зростаючих потреб суспільства в сільськогосподарській продукції продовольчого й непродовольчого призначення.

Насамперед, відмітимо стійку спадну динаміку жителів сільських територій в глобальному масштабі (рис.1). За даними Світового банку в 1960р. частка сільських жителів планети складала 66,4%. За останніх 60 років вона скоротилася на 22,5 в.п., досягнувши в 2020р. значення 43,8%, і продовжує скорочуватися.

В науковій літературі даний процес дістав назву «урбанізація». Урбанізація - це зростання значення міст у розвитку суспільства, яке супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням частки міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі [27].

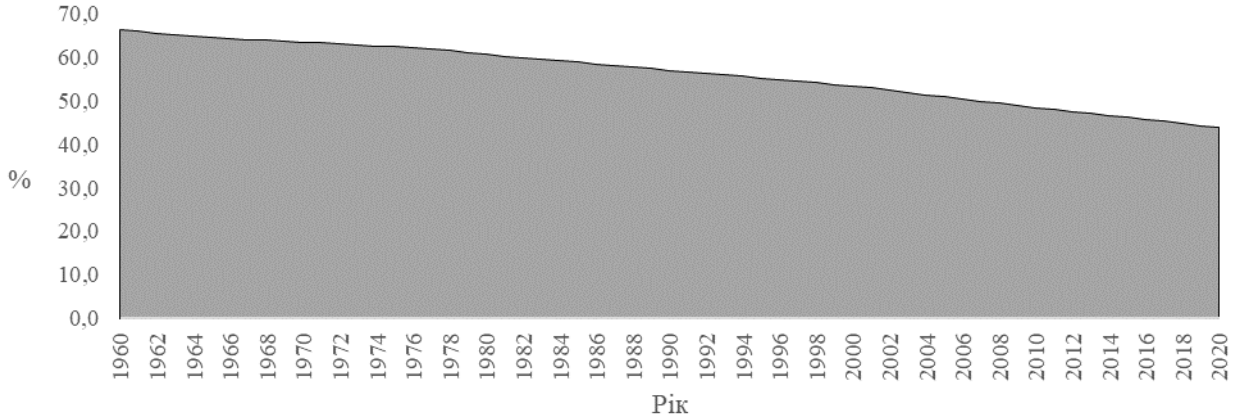

Рис. 1. Частка сільських жителів в загальній структурі населення світу, %*

*побудовано за даними [28]

Можна назвати безліч причин урбанізації, проте найбільш значущими є:

1) міста забезпечують більш високий рівень продуктивності праці та добробуту населення;

2) міський спосіб життя і типові елементи культури поширюються з міст на все суспільство [29], стимулюючи міграцію сільських жителів у місто.

Даний процес охопив усі без виключення країни, навіть з найбільш розвиненими аграрними секторами економіки. Наприклад, у США все частіше власники цілком успішного фермерського бізнесу журяться, що їх діти не бажають успадковувати батьківської справи, а воліють жити і працювати в місті. За критерій відбору в групу країн із найбільш розвиненим аграрним сектором економіки, ми взяли ті, що є світовими лідерами у експорті зернових – Аргентину, Австралію, Канаду, ЄС, Казахстан США і Україну [30] (табл. 1).

Отже, урбанізація є головною причиною знелюднення сільських територій та скорочення пропозиції робочої сили на аграрну ринку праці. Способами уповільнення даного процесу є забезпечення:

- розвитку повноцінної соціальної інфраструктури сільських територій;
- розвитку сучасних високошвидкісних транспортних комунікацій;
- відносно високого рівня заробітної плати зайнятих в сільськогосподарському виробництві;
- культивування в суспільстві здорового способу життя невід'ємним атрибутом якого є проживання в сільській місцевості.

Таблиця 1

Частка сільського населення в загальній структурі населення країн – лідерів зернового експорту, %, у середньому за п'ятирічний період*

Роки	Аргентина	Австралія	Канада	США	ЄС	Казахстан	Україна
1960-1964	25,3	17,8	29,5	29,2	40,2	54,7	51,7
1965-1969	22,6	16,5	25,9	27,4	37,4	51,7	47,7
1970-1974	20,3	15,7	24,1	26,4	35,1	48,7	43,7
1975-1979	18,3	14,9	24,4	26,3	33,4	46,9	40,3
1980-1984	16,2	14,4	24,1	26,0	32,0	45,0	37,1
1985-1989	14,2	14,5	23,5	25,2	31,2	43,8	34,2
1990-1994	12,5	14,7	23,1	23,9	30,3	43,9	33,2
1995-1999	11,4	15,4	21,6	22,0	29,6	44,0	33,0
2000-2004	10,5	15,7	20,2	20,6	28,8	43,8	32,7
2005-2009	9,6	15,2	19,6	19,7	27,7	43,4	31,9
2010-2014	8,9	14,6	18,9	18,9	26,6	43,0	31,2
2015-2020	8,2	14,0	18,6	17,8	25,6	42,6	30,7

*розраховано за даними [31, 32]

Поряд з урбанізацією, другим чинником, що зумовлює міграцію сільського населення та зниження попиту на робочу силу є підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві (рис. 2).

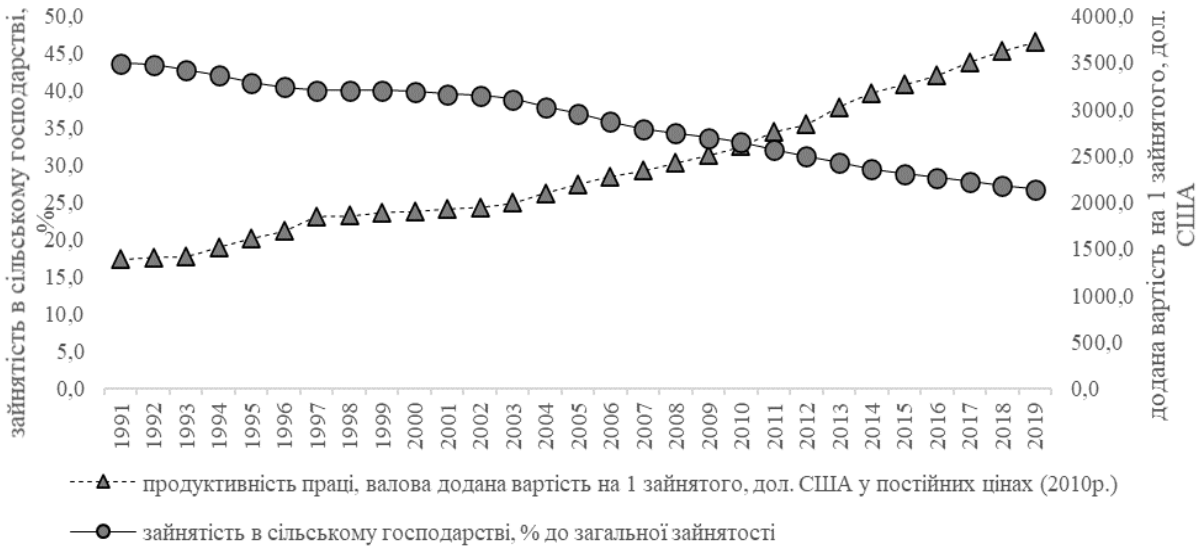

Рис. 2. Зайнятість та продуктивність праці у світовому сільському господарстві, % до загальної зайнятості, дол. США у постійних цінах (2010р.) доданої вартості на 1 зайнятого*

*розраховано за даними [31, 32]

Як бачимо в глобальному масштабі має місце стійкий обернено пропорційний зв'язок рівня зайнятості та продуктивності праці в сільському господарстві. Важливо підкреслити, що зайнятість розглядається в якості функції, а продуктивність праці – в якості фактору впливу:

$$E_a = f(P),$$

де: E_a – зайнятість у сфері сільськогосподарського виробництва;

P – продуктивність праці в сільському господарстві.

Виявлена закономірність справедлива і для українського сільського господарства (рис.3).

Рис. 3. Зайнятість та продуктивність праці у сільському господарстві України, % до загальної зайнятості, дол. США у постійних цінах (2010р.) доданої вартості на 1 зайнятого*

*розраховано за даними [31, 32]

З метою порівняльної оцінки, в якості ще одного прикладу ми взяли сільське господарство Польщі. У вітчизняному експертному і коло експертному середовищі дуже популярним є використання Польщі, як зразка для наслідування у питаннях аграрної реформи – вважається, що результати перетворень в аграрному секторі економіки цієї країни набагато кращі, ніж в Україні (рис. 4).

Проте, як бачимо, у польському сільському господарстві відбуваються процеси ідентичні українським – зростання продуктивності праці зумовлює скорочення зайнятості.

Частково нейтралізувати понижуючий вплив зростання продуктивності праці на попит на робочу силу в сільському господарстві можна через:

- підтримку розвитку галузей сільськогосподарського виробництва, які потребують відносно більших затрат ручної праці – тваринництва, садівництва, ягідництва, виноградарства, овочівництва тощо;

- сприяння розвитку малих організаційних форм аграрного виробництва та селянської кооперації, як способу підвищення селянської самозайнятості;

- сприяння розвитку несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях – «зеленого», морського, гірського та оздоровчого туризму, підсобних промислів, транспортної інфраструктури, соціальної інфраструктури сільських територій тощо.

Рис. 4. Зайнятість та продуктивність праці у сільському господарстві Польщі, % до загальної зайнятості, дол. США у постійних цінах (2010р.) доданої вартості на 1 зайнятого*

*розраховано за даними [31, 32]

Стосовно останнього пункту слушно зауважує Прокопчук Л.М.: «Історична та культурна самобутність сільських регіонів України дозволяє розвивати народні промислові виробництва (українська вишивка, художнє плетення, гончарне мистецтво, вироби з дерева, металу та інші ремесла), а також підсобні цехи (власна переробка виробленої в господарстві продукції, особливо овочів і фруктів); промисли сільськогосподарських підприємств (ставкове рибництво, риболовля, мисливство, виготовлення будівельних матеріалів тощо), які допомагають створити робочі місця для значної частини сільських мешканців...» [33].

Малік М.Й. та Мамчур В.А. пропонують наступну класифікацію несільськогосподарського підприємництва на селі:

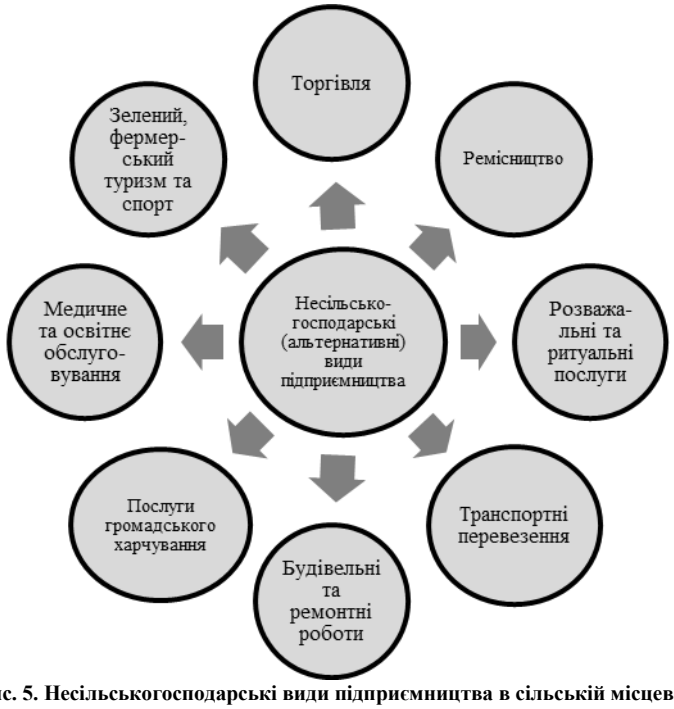

Рис. 5. Несільськогосподарські види підприємництва в сільській місцевості як базис розвитку особистих селянських господарств*

*розраховано за даними [35]

У нашому дослідженні ми часто використовуємо поняття «аграрний ринок праці», досліджуючи зайнятість на сільських територіях. Є потреба пояснити методологічні відмінності понять «аграрний ринок праці» та «ринок праці сільських територій». На нашу думку аграрний ринок праці – це секторальний ринок, що, разом із ринком землі та ринком капіталу, є складовою частиною ринку факторів виробництва (ресурсів) аграрного сектору економіки. На аграрному ринку праці попит на працю, її пропозиція, конкуренція та ціна праці (заробітна плата) перебувають у тісному зв'язку із кон'юнктурою аграрного виробництва:

- аграрне виробництво зростає: зростає попит на робочу силу, конкуренція між найманими працівниками послаблюється, зростає ціна (заробітна плата), зростає пропозиція праці;

- аграрне виробництво скорочується: скорочується попит на робочу силу, конкуренція між найманими працівниками посилюється, падає ціна (заробітна плата), скорочується пропозиція праці.

Зв'язок між аграрним ринком праці та ринком праці сільських територій – це зв'язок частини і цілого. Тобто, ринок праці сільських територій є ширшим поняттям, ніж аграрний ринок праці. Їх органічний зв'язок пояснюється тим, що сільські території є просторовою локацією аграрного виробництва. Відповідно, жителі сільських населених пунктів формують пропозицію на аграрному ринку праці, а суб'єкти сільськогосподарського виробництва - попит. Враховуючи, що на сучасному етапі аграрне виробництво є домінуючою сферою суспільного виробництва на сільських територіях, агарний ринок праці наразі є найважливішою складовою ринку праці сільських територій, який фактично і визначає відповідний рівень зайнятості. Проте, ринок праці сільських територій не обмежується однією складовою – аграрним ринком праці. Іншою складовою, що має достатній потенціал формування зайнятості в майбутньому, є ринок праці несільськогосподарських видів підприємницької діяльності на сільських територіях (рис. 5.).

Враховуючи, що саме попит на робочу силу збоку роботодавців визначає ємність ринку праці та фактичні обсяги зайнятості, такі уточнення є важливою умовою класифікації інститутів зайнятості сільських територій (рис. 6):

Рис. 6. Інститути зайнятості сільських територій*

*власна розробка

Запропонована класифікація є теоретико-методичною основою розробки механізму становлення та розвитку інститутів зайнятості сільських територій країни та окремих її регіонів.

Висновки. Збезлюднення сільських територій, скорочення відповідного ринку праці й зайнятості відбувається внаслідок трьох незалежних причин: 1) викривлена галузева структура сільського господарства із домінуванням виробництва, що найменше потребує ручної праці; 2) урбанізація, що є головною причиною скорочення пропозиції робочої сили; 3) підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві, що є головною скорочення попиту на робочу силу. Ринок праці сільських територій включає в себе аграрний ринок праці та ринок праці несільськогосподарських видів підприємницької діяльності. Виходячи з цього інститути зайнятості сільських територій можна розділити на дві групи: 1) інститут аграрного підприємництва; 2) інститути неаграрного підприємництва (інститут соціального сервісу, інститут виробничого сервісу, інститут промислового виробництва, інститут будівництва, інститут ремесел).

Література

1. Могильний О.М. Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення. Економіка АПК, 2013, №12. С. 5-12.

2. Кропивко М.Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. Економіка АПК, 2014, №7. С. 109-121.

3. Кропивко М.Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України. Економіка АПК, 2017, №4. С. 5-16.

4. Морозюк Н.В. Методологічні підходи до оцінки рівня та якості життя сільського населення. Економіка АПК, 2013, №8. С. 57-62.

5. Булавка О.Г. Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій. Економіка АПК, 2013, №2. С. 77-80.

6. Маслак М.М. Регіональний аспект розвитку кадрової політики агропромислового виробництва. Економіка АПК, 2018, №3. С. 106-112.

7. Булавка О.Г., Капінус М.Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. Економіка АПК, 2015, №9. С. 75-82

8. Чопенко В.М. Шляхи подолання соціально-демографічної кризи на селі. Економіка АПК, 2014, №11. С. 56-60.

9. Шебанін В.С., Кормишкін Ю.А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. Економіка АПК, 2020, №8. С. 6-12. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006

10. Талавиря М.П., Горай А.О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. Економіка АПК, 2018, № 11. С. 75-79. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075

11. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці. Економіка АПК, 2016, №6. С. 110-117.

12. Кириленко І.Г., Кравчук В.П. Роль мотиваційних чинників у нарощуванні обсягів виробництва аграрної продукції. Економіка АПК, 2013, №5. С. 108-115.

13. Соколова А.О., Ратошнюк Т.М. SWOT-аналіз як дієвий інструмент процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення. Економіка АПК, 2014, №1. С. 57-64.

14. Романюк І.А. Державна соціальна політика в забезпеченні продуктивної зайнятості сільського населення. Економіка АПК, 2014, №10. С. 105-109.

15. Терещенко В.К., Морозюк Н.В. Напрями професіоналізації органів місцевого самоврядування сільських територій. Економіка АПК, 2014, №9. С. 52-56.

16. Рябоконь В.П. Децентралізація – шлях до розвитку сільських територій в Україні. Економіка АПК, 2020, №1. С. 6-17. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006

17. Рябоконь В.П., Рарок Л.А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. Економіка АПК, 2016, №4. С. 56-65.

18. Пакуліна А.А., Рудас Д.С., Пакуліна Г.С. Сталий розвиток соціальної інфраструктури сільських територій України. Економіка та управління національним господарством, 2019, випуск 35. С. 93-101. https://doi.org/10.32843/infrastruct35-13

19. Мудрак Р.П. Соціальна інфраструктура сільських територій. Вісник Черкаського університету, 2019, №1, Серія «Економічні науки». С. 11-19. https://doi.org/10.31651/2076-5843-2019-1-11-19

20. Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Сільськогосподарська діяльність селянських домогосподарств України: роль, стан та перспективи. Український журнал прикладної економіки, 2019, Том 4, № 2. С. 32-43. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-2-4

21. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». Економіка України, 2018, №1. С. 28-39. https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.01.028

22. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. Економіка АПК, 2016, №6. С. 97-103.

23. Дюк А.А. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі в умовах трансформації господарювання. Економіка АПК, 2020, №5. С. 108-117. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005108

24. Жигірь А.А. Підвищення зайнятості на селі як складова розвитку сільськогосподарських територій. Економіка та держава, 2012, №5. С. 14-16.

25. Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г. Розвиток аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді. Причорноморські економічні студії, 2019, випуск 42. С. 30-34.

26. Ігнатенко М.М. Проблеми та перспективи підвищення зайнятості сільського населення на засадах соціальної відповідальності агробізнесу [Електронний ресурс]. Ефективна економіка, 2015, №12. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4662

27. Урбанізація [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація

26. Rural population (% of total population) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?downloadformat=excel

29. Лагодієнко В.В., Довгаль О.В. Чинники економічного зростання регіонів в умовах диспропорційності. «Актуальні проблеми інноваційної економіки» науковий журнал. № 3. 2018. С. 15-21.

30. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. Grain: World Markets and Trade, September 2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/zs25x844t/v118sd53m/q524kn052/grain.pdf

31. Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?downloadformat=excel

32. Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant 2010 US$) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/NV.AGR.EMPL.KD?downloadformat=excel

33. Прокопчук Л.М. Аналіз стану зайнятості населення в аграрному секторі економіки. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2015, випуск 12, частина 3. С. 150-153.

34. Малік М.Й., Мамчур В.А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. Економіка АПК, 2019, №4. С. 39-52. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904039

References

1. Mogulniy O.M. The agricultural labor market, functional features and their social and economic consequences for the population. Economy AIC, 2013, №12. S. 5-12.

2. Kropyvko M.F. Organization and planning of comprehensive development of agricultural production and rural areas in terms of decentralization of power. Economy AIC, 2014, №7. S. 109-121.

3. Kropyvko M.F. Strategic vision of the agricultural system of Ukraine. The economy of agriculture, in 2017, №4. S. 5-16.

4. Morozyuk N.V. Methodological approaches to assessing the level and quality of life of the rural population. Economy AIC, 2013, №8. S. 57-62.

5. Bulavka O.G. Continuous certification villages of Ukraine - the basis of rural development. Economy AIC, 2013, №2. S. 77-80.

6. Maslak M.M. Regional aspects of personnel policy agricultural production. Economy AIC, 2018, №3. S. 106-112.

7. Bulavka O.G., Kapinus M.R. Ways to improve the living standards of the rural population. Economy AIC, 2015, №9. S. 75-82

8. V. Chopenko Ways to overcome socio-demographic crisis in the country. Economy AIC, 2014, №11. S. 56-60.

9. Shebanin V.S. Kormyshkin Y.A. Diversification use of labor potential of rural areas. Economy AIC, 2020, №8. S. 6-12. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006

10. Talavyrya M.P., Mount A. Rural Development under decentralization. Economy AIC, 2018, number 11. P. 75-79. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075

11. Diyesperov V.S. Economics of agricultural labor. Economy AIC 2016, №6. S. 110-117.

12. Kyrylenko I.G., Kravchuk V.P. The role of motivational factors in increasing agricultural production. Economy AIC, 2013, №5. S. 108-115.

13. Sokolov A.A., Ratoshnyuk T.N. SWOT-analysis as an effective tool for the process of forming productive employment in rural areas. Economy AIC, 2014, №1. S. 57-64.

14. Romaniuk I.A. State social policy to ensure productive employment in rural areas. Economy AIC, 2014, №10. S. 105-109.

15. Tereshchenko V.K., Morozyuk N.V. Directions professionalization of local governments in rural areas. Economy AIC, 2014, №9. S. 52-56.

16. Riabokon V.P. Decentralization - the path to rural development in Ukraine. Economy AIC, 2020, №1. S. 6-17. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006

17. Riabokon V.P. Rarok L.A. The development of social infrastructure in rural areas. The economy of agriculture, in 2016, №4. S. 56-65.

18. Pakulina A.A., Rudas D.S., Pakulina G.S. Sustainable development of social infrastructure in rural Ukraine. Economics and Management of National Economy, 2019, Issue 35. P. 93-101. https://doi.org/10.32843/infrastruct35-13

19. Mudrak R.P. The social infrastructure of rural areas. Vestnik Cherkassky University, 2019, №1, Series "Economics." S. 11-19. https://doi.org/10.31651/2076-5843-2019-1-11-19

20. Lagodiienko V.V. Lagodiienko N.V. Agricultural activities of peasant households in Ukraine: the role, status and prospects. Ukrainian Journal of Applied Economics, 2019, Volume 4, № 2. P. 32-43. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-2-4

21. Mudrak R.P., Lagodiienko V. Ahroinflyatsiya and the consumer price index for food products: a comparative analysis of the "Ukraine - EU". Economy of Ukraine, 2018, №1. S. 28-39. https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.01.028

22. Malik M.I. Enterprise and rural development. Economy AIC 2016, №6. S. 97-103.

23. Duke A.A. Organizational and economic socialization of entrepreneurship in rural areas in terms of transformation management. Economy AIC, 2020, №5. S. 108-117. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005108

24. Zhyhir A.A. Increased employment in rural areas as part of agricultural areas. Economy and State, 2012, №5. S. 14-16.

25. Morozyuk N.V., Shaposhnik V.M., Kruglik S.G. Development of the agricultural business as a form of implementation of leadership potential of young people. Black Sea Economic Studies, 2019, Issue 42. P. 30-34.

26. Ignatenko N.M. Problems and prospects of increasing rural employment based on social responsibility agribusiness [electronic resource]. Efficient Economy, 2015, №12. Access: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4662

27. Urbanization [electronic resource]. Access: https://uk.wikipedia.org/wiki/Урбанізація

28. Rural population (% of total population) [electronic resource]. Access: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?downloadformat=excel

29. Lagodiienko V.V., Dovgal O.V. Factors of economic growth of regions in the conditions of disproportion. "Actual problems of innovative economy" scientific journal. № 3. 2018. pp. 15-21.

30. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. Grain: World Markets and Trade, September 2021 [electronic resource]. Access: https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/zs25x844t/v118sd53m/q524kn052/grain.pdf

31. Employment In Agriculture (% of Total Employment) (Modeled Ilo Estimate) [Electronic Resource]. Access Mode: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/sl.agr.empl.zs?ddownloadformat=excel

32. Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added Per Worker [Electronic resource]. Access Mode: https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/nv.agr.empl.kd?downloadformat=excel

33. Prokopchuk L.M. Analysis of the state of employment in the agrarian sector of the economy. Scientific Bulletin of the Kherson State University, 2015, Issue 12, Part 3. P. 150-153.

34. Malik M.Y., Mamchur V.A. Self-employment and development of non-agricultural business in the village. Economics of agroindustrial complex, 2019, №4. P. 39-52. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904039.

Надійшла / Paper received : 19.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 339.56-046.44(047)
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-55

ТКАЧЕНКО І. С., ЗАВГОРОДНЯ Т. П., ОБЕРТИНСЬКИЙ Л. В.
Хмельницький національний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

В статті досліджуються питання, пов'язані з аналізом показників, що відображають сучасний стан розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Проаналізовано підходи науковців до інтерпретації поняття «зовнішньоекономічна діяльність». Встановлено, що така діяльність є одним з основних макроекономічних чинників стійкого економічного зростання і розвитку кожної країни, створюючи умови для інтеграції національної економічної системи до системи світового господарства. На основі аналізу статистичних даних Головного управління статистики України роль та місце України в світовій господарській системі. Визначені основні пріоритети зовнішньої економічної та інтеграційної діяльності України , серед який виділяються азіатський, африканський, американський та західноєвропейський вектори. Для кожного напрямку визначені особливості та стратегічні напрямки співпраці. В статті представлені показники зовнішньоекономічної діяльності та виявлені тенденції в їх зміні. Визначені країни, з якими Україна має найбільш щільний товарообіг за показниками експорту та імпорту. Виявлені групи товарів та послуг, за якими зовнішньоекономічна діяльність здійснюється найбільш інтенсивно. Ідентифіковано основні чинники, що здійснюють найбільший вплив на формування показників зовнішньої торгівлі України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, експорт, зовнішня торгівля.

IVAN TKACHENKO, TETIANA ZAVHORODNIA, LEONID OBERTYNSKYI
Khmelnytskyi National University

CURRENT STATE AND DYNAMICS OF UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY DEVELOPMENT

The foreign economic activity of each country is an important prerequisite for its sustainable economic growth. It becomes especially relevant in modern economic conditions, when the processes of transnationalization, international economic integration, division of labor, globalization are intensifying.

Foreign economic activity promotes the development of promising areas of export potential; It is at the expense of foreign economic activity that our country solves the problem of shortage of energy, the latest machinery and equipment, technology, and some consumer goods.

The development of foreign economic activity of the regions of Ukraine is one of the priority areas of state economic policy, which is to expand mutually beneficial relations with other countries and equal entry of the national economy into the world economic space.

The article examines issues related to analyzing indicators that reflect the current state of development of foreign economic activity in Ukraine. The approaches of scientists to the interpretation of the concept of "foreign economic activity" are analyzed. It is established that such activity is one of the main macroeconomic factors of sustainable economic growth and development of each country, creating conditions for integrating the national economic system into the world economy. Based on the analysis of statistical data of the Main Department of Statistics of Ukraine, the role and place of Ukraine in the world economic system. The main priorities of Ukraine's foreign economic and integration activities have been identified, including Asian, African, American, and Western European vectors. Peculiarities and strategic directions of cooperation are determined for each direction. The article presents indicators of foreign economic activity and identifies trends in their change. The countries with which Ukraine has the densest trade turnover in exports and imports have been pointed out. Identified groups of goods and services for which foreign economic activity is carried out most intensively. The main factors that have the most significant impact on Ukraine's foreign trade indicators have been identified.

Keywords: foreign economic activity, import, export, foreign trade

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Зовнішньоекономічна діяльність кожної країни виступає важливою передумовою її стійкого економічного зростання. Особливої актуальності вона набуває за сучасних умов господарювання, коли відбувається інтенсифікація процесів транснаціоналізації, міжнародної економічної інтеграції, поділу праці, глобалізації.

Зовнішньоекономічна діяльність сприяє розвитку перспективних напрямів експортного потенціалу; саме за рахунок зовнішньоекономічної діяльності наша країна вирішує проблему нестачі енергоносіїв, новітніх машин та устаткування, технологій, деяких товарів народного споживання.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності регіонів України є одним з пріоритетних напрямів державної економічної політики, який полягає в розширенні взаємовигідних відносин з іншими країнами та рівноправному входженні національної економіки до світового економічного простору.

Ключову роль у підвищенні ефективності та соціально-економічної результативності зовнішньоекономічної політики держави відіграють окремі регіони як суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. Їх роль та вплив на формування зовнішньоекономічних зв'язків держави визначаються специфічними особливостями соціально-економічного розвитку цих територіальних одиниць. Отже, в сучасних умовах господарювання виникає необхідність визначення передумов та вихідних параметрів розробки механізму взаємодії економічних бізнес-одиниць для досягнення міжнародних інтересів країни. З

цієї позиції актуальним завданням сьогодення є виявлення трендів зовнішньоекономічної діяльності регіонів України та оцінювання її прогнозних значень. Така інформація слугуватиме основою обґрунтування перспектив розвитку конкретного регіону і вироблення ефективної стратегії його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження питань, пов'язаних із аналізом та оцінюванням трендів зовнішньо-економічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання залишається у фокусі досліджень багатьох науковців. Сучасні підходи до інтерпретації цієї складної та багатогранної категорії висвітлили в своїх працях М. Б. Владичин, Н. С. Струк [1], М.А. Шум зі співавторами [2], А. Бурковськая та Д. Пароконний [3], Н.М. Тюріна зі співавторами [4], М. В. Кармінська-Бєлоброва [5] та багато інших. За результатами проведених досліджень можна зробити висновок, що сутність зовнішньоекономічної діяльності науковцями характеризується як важливий і потужний макроекономічний чинник стійкого економічного зростання і розвитку кожної країни, сприяючи її інтеграції до системи світового господарства. Цей чинник набуває особливої ваги з погляду на зростаючі тенденції міжнародної кооперації, та глобалізації. Питання, пов'язані з дослідженням стану та тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, в частині експортно-імпортних операцій, відображені в роботах І. Гвоздецької [6], І.М. Манчур, Н.О. Микитюк [7], А.О. Задої [8]. Науковцями проаналізована нормативно-правова база, що регулює зовнішньо-економічну діяльність, здійснено оцінювання впливу різних типів факторів на зовнішньоекономічну діяльність країни, виявлені причини зміни обсягу експорту та імпорту вітчизняних підприємств. Узагальнено та згруповано проблеми розвитку й визначено напрями вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Не зважаючи на значний доробок науковців у дослідженні питань, пов'язаних з характеристиками різних аспектів зовнішньоекономічної діяльності, аналіз впливу сучасних умов господарювання на показники такої діяльності з урахуванням високої динамічності внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування вітчизняної економічної системи є актуальним і потребує подальшого розгляду.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сучасних статистичних даних, що відображають зовнішньоекономічну діяльність вітчизняних підприємств та виявлення основних тенденції їх зміни.

Виклад основного матеріалу

Зовнішньоекономічна діяльність країни складається з цілої низки різноманітних зовнішньоекономічних операцій. Розглянемо питання розвитку, проблем та перспектив зовнішньої торгівлі України, а також стану її зовнішньоекономічної діяльності і динаміки основних показників, що цю діяльність характеризують. В ролі інформаційної бази скористаємось матеріалами державної служби статистики України [9], а також публікаціями науковців за темою дослідження.

Зовнішня торгівля будь-якої держави виступає як невід'ємна складова частина національної економіки; джерело одержання іноземної валюти; фактор інтеграції країни в систему світового господарства. Відповідно її розвитку кожна держава приділяє особливу увагу, направляючи і заохочуючи її. За даними Державної служби статистики України [9], Україна виробляє 5% світової мінеральної сировини і продуктів її переробки. Розвідані запаси корисних копалин оцінюються в сім трлн дол. Також фахівці зазначають [10, 11], що частка виробництва марганцевої руди у відсотках від світового виробництва в Україні становить 32 %. Обсяг виготовлення чавуна в Україні 52 млн т, сталі – 54 млн т, готового прокату – 41,5 млн т. За цими показниками наша країна посідає п'яте місце у світі. У той же час, тут знаходиться 25 % світових чорноземів. Україна повною мірою забезпечена висококваліфікованими кадрами. До того ж Україна має вигідне географічне положення.

Для нашої країни зовнішня торгівля є не лише джерелом поповнення Держбюджету, а також є орієнтиром напряму інтеграції. За роки незалежності України спостерігається тенденція до переорієнтації її торгових відносин з країн СНД на інші країни світу, в першу чергу, європейські. Особливо помітно це після 2014 року, у зв'язку із поглибленням зовнішньторговельних стосунків із країнами ЄС, внаслідок початку дії повної та всеохоплюючої зони вільної торгівлі в межах підписаної Угоди про Асоціацію України з ЄС.

За даними Державної служби статистики України [9], у 2016 р. зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 226 країн світу, більшість з них являються членами Світової організації торгівлі. Партнерами України з експорту та імпорту товарів є країни СНД, ЄС, Азії, Африки, також Америка, Австралія та Океанія та інші країни світу. Ще одним досягненням з травня 2016 року, у рамках співпраці з СОТ, є повний доступ України до ринків сфери державних закупівель згідно Угоди Світової організації торгівлі про державні закупівлі, на відміну від іноземних підприємств українські підприємства тільки відкривають для себе глобальний ринок державних закупівель.

Основними напрямками зовнішньої економічної та інтеграційної діяльності України є:

а) азіатський вектор. Україна повинна враховувати інтеграційні процеси в країнах APEC (Asia and Pasifics Economics Corporation) У це угруповання входять країни АСЕАН, НІК і такі розвинуті країни, як Японія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Китай. Цей регіональний ринок є найбільшим, із значними природними багатствами, де проживає близько 40 % населення Земної кулі, виробляється більше 50 % ВНП світу. Велике значення має Індія як ринок збуту продукції хімічної промисловості та сільськогосподарського

машинобудування. Нині на Індію припадає близько 10 % українського експорту мінеральних добрив, і ця частка може бути істотно збільшена. Щоб утвердитися на цьому ринку, Україна повинна постійно стимулювати торгівлю з АРЕС та Індією. Перспективними товарами на ринку АРЕС можуть бути високоякісна продукція машинобудування, суднобудування, електроніка;

б) африканський вектор. Важливість Африканського континенту для нашої країни визначається його великими природним, багатствами та істотними потенційними можливостями для взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва. Внаслідок членства у міжнародних і регіональних організаціях країни цього континенту мають вагомий вплив на світовій арені, тому співпраця з цими країнами може принести Україні істотні вигоди. Серед основних споживачів українських товарів варто відзначити Єгипет (питома вага якого становить 33,66 % усього українського експорту в країни Африки), Алжир (19,47 %), Марокко (8,44 %), Туніс (5.08 %);

в) американський вектор. В Україні і в країнах Америки сформувалися певні інтереси, потреби та можливості, які сприяють тісному співробітництву. Об'єктивна зацікавленість сторін у співпраці, здатність товарів та послуг задовольняти потреби покупців на українських і американських ринках за широкою номенклатурою створюють значні резерви та перспективні напрямки подальшого зростання торгівлі. Варто зазначити, що США займає вагоме місце на інвестиційному ринку України. Але через недосконалу правову базу України частка американських інвестицій в Україну не збільшується;

г) західноєвропейський вектор. Одним з найважливіших пріоритетів сучасної державної геополітики є її західноєвропейський вектор. Україна історично і географічно завжди була європейською країною із традиційно тісними зв'язками з європейськими державами, особливостями культури та менталітету населення.

Зовнішня торгівля є основним джерелом поповнення державного бюджету України. Починаючи з 2013 року у розвитку торговельно-економічної діяльності України з'явилася низка проблем, ключові з яких були пов'язані з диверсифікацію геополітичних та регіональних пріоритетів української держави. Ряд інших негативних факторів також мав вирішальний вплив.

На розвиток зовнішньої торгівлі здійснювали вплив такі негативні чинники, як несприятлива для України ситуація на ключових світових товарних та фінансових ринках з подальшим перерозподілом фінансових потоків та активів не завжди на користь України; коливання вартості сировинних ресурсів; відсутність стабільності вітчизняної валюти та зростання курсу американської і європейської валюти по відношенню до гривні; відносно низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів та послуг.

Глобалізаційні процеси, шо мають місце на світових товарних і фінансових ринках, розвиток міжнародної кооперації, домінуюче значення зовнішньоекономічних та торговельних зв'язків виступають визначальними чинниками, які зумовлюють необхідність більш щільної інтеграції зовнішньої торгівлі та вітчизняної економіки. Одним з основних обмежень, що впливають на економічний розвиток України, є критична її залежність від зовнішніх ринків. Тому кризові процеси в міжнародній економіці обмежують здатність нарощувати експорт України, що також, негативно впливає на розвиток національної економіки.

Для багатьох країни світу зовнішньоекономічні операції підприємств, зокрема експортно-імпортні відіграють вагоме значення в розвитку економіки держави. Свої зовнішньоекономічні політики Уряди багатьох країн спрямовують саме на спрощення вивозу товарів власного виробництва на закордонні ринки, розвиток зовнішньоекономічних операцій, на диверсифікацію експорту та на лібералізацію всієї зовнішньоекономічної діяльності, що, в свою чергу, збільшує доходи держави. Тому, кожна розвинута країна прагне якомога ефективніше налагодити експортно-імпортні операції.

Оптимізувати кількість імпорту в країну, за рахунок ефективного зовнішньоекономічної політики із застосуванням тарифних та нетарифних інструментів регулювання. Для того, щоб оптимізувати та збільшити обсяги експортних операцій перед урядами країн стоїть ряд питань у сфері ЗЕД, які потрібно постійно розв'язувати. Так, і для подальшого розвитку ЗЕД України першочерговим завданням є визначення основних проблем для подальшого їх усунення в перспективі [8, 12].

Саме для того, щоб визначити перешкоди збільшенню експортних поставок закордон, спочатку слід детально проаналізувати динаміку зовнішньоекономічних операцій нашої країни за останні кілька років, а також визначити сучасний стан експортно-імпортних операцій.

Таблиця 1

Показники зовнішньої торгівлі України

Рік	Експорт, млрд. дол. США	Імпорт, млрд. дол. США	Сальдо, млрд. дол. США	Оборот зовнішньої торгівлі, млрд. дол. США	Індекс покриття імпорту експортом
2011	80,9	87,2	-6,3	168,1	0,93
2012	80,9	89,8	-8,9	170,7	0,90
2013	74,8	83,3	-8,5	158,1	0,90
2014	64,1	60,8	3,3	124,9	1,05
2015	46,8	43,0	3,8	89,8	1,09
2016	45,1	42,9	2,2	88	1,05
2017	52,6	55,1	-2,5	107,7	0,95

Для детального аналізу зовнішньоекономічної діяльності України, розглянемо таблицю 1, в якій наведені основні показники за період з 2011року по 2016 рік. а саме: обсяг експорту (у млрд дол. США) , обсяг імпорту (млрд дол. США), сальдо торговельного балансу, зовнішньоторговельний обіг, коефіцієнт покриття експортом імпорту, а також розрахована експортна, імпортна та зовнішньоторговельні квоти. (Шляхом зіставлення показників експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обігу з обсяги ВВП України за ці ж роки

З наведених даних, робимо висновок, що сальдо торгового балансу було від'ємним, окрім 2014-2016 рр. Динаміка експорту та імпорту України за досліджуваний період представлена на рисунку 1.

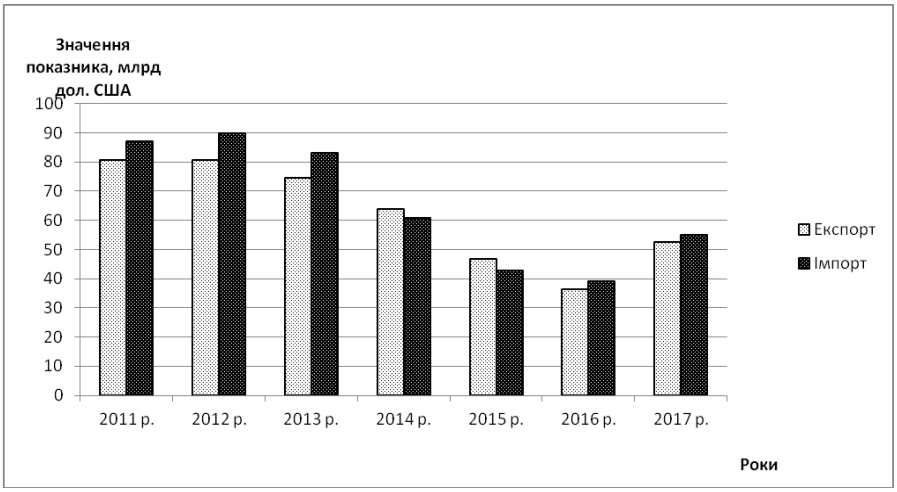

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту України

Показники зовнішньої торгівлі та ВВП України представлені у таблиці 2. Питома вага експорту у ВВП України знизилась у 2017 році порівняно з 2011 роком на 0,7 відсотків, а у порівнянні з 2016 роком – на 0,2 відсотка. У 2017 році порівняно з 2010 роком співвідношення імпорту до експорту в Україні зростає, це пов'язано із зменшенням експорту товарів Україною, що розпочалось ще з 2013 року. Структура зовнішньої торгівлі України за останніх три роки за даними [13] відображена на рисунку 2.

Таблиця 2

Показники зовнішньої торгівлі та ВВП України

Показник	Значення показника						
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Зміна ВВП, у % до попереднього року	5,5	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3	2,4
Питома вага експорту у ВВП, %	49,8	47,7	43	48,6	52,6	49,3	49,1

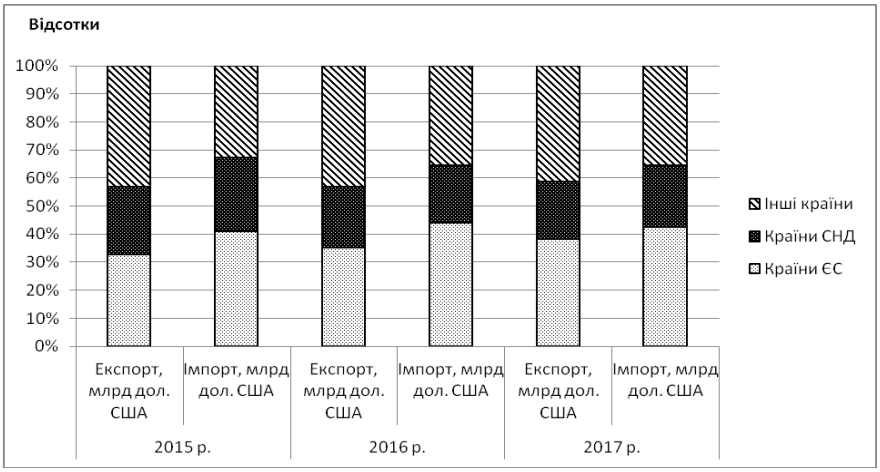

Рис. 2. Структура зовнішньої торгівлі України з країнами СНД та ЄС

Зменшення експорту відбулось у 2014 році, в частині експорту до країн СНД та до 2017 року з 2014 року знизився майже вдвічі. Зменшення більш ніж вдвічі відбулось з 2013 року по 2017 рік також і щодо імпорту товарів в Україну з країн СНД. За період з 2011 року по 2017 рік з усіма регіонами світу спостерігається деяке зменшення експорту товарів з України, та в порівнянні 2011 року з 2017 роком показники імпорту товарів з усіх регіонів світу є досить сталими. За період з 2011 року по 2017 рік спостерігається збільшення імпорту товарів з Африки, США та Європи.

У зв'язку із загостренням дипломатичних та економічних відносин із Російською Федерацією через військові дії на Сході України у 2014 р. український експорт певною мірою переорієнтовується з Російської Федерації на країни ЄС, відповідно відбулось збільшення експорту у 2017 році порівняно з 2010 роком на 329,6 млн. дол. США та зменшення до країн СНД на 1678,5 млн. дол. США. З боку держав-членів ЄС основними торговельними партнерами України стали Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Великобританія, Нідерланди. Машинобудування (електричні машини та устаткування) стало однією з основних товарних груп українського експорту до ЄС поряд із чорними металами, зерновими культурами, рудами, шлаками, золою, енергетичними матеріали, насінням і плодами олійних рослин.

У 2017 році порівняно з 2011 роком відбулось зменшення імпорту товарів з країн СНД на 283,2 млн. дол. США, країн ЄС на 467,5 млн. дол. США та Азії на 111,2 млн. дол. США, що відповідно становить майже 5,2 відсотка, 8,5 відсотків та 2 відсотка від загального показника експорту 2017 року.

Розглянемо більш детально ситуацію у зовнішній торгівлі України окремо товарами окремо послугами у 2017 році. Як показують статистичні дані [9, 14], зовнішньоторговельні операції з товарами у 2017 р. Україна здійснювала з партнерами із 226 країн світу. Експортували товари до 198 країн світу, імпортували – із 207 країни. Кількість підприємств, що здійснювали зовнішню торгівлю товарами становили в експорті 15,6 тис одиниць, в імпорті – 24,9 тис одиниць. Експорт товарів у 2017 році становив 43,3 млрд дол. США, та збільшився на 19 % проти обсягу 2016 року. Імпорт товарів у 2017 році становив 49,6 млрд дол. США, та збільшився на 26,4 % у порівнянні з попереднім роком. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 6,4 млрд дол. США (негативне у 2016 році – 2,9 млрд дол. США). Експорт у країни ЄС становив 17,7 млрд дол. США, країни СНД – 6,9 млрд дол. США. Імпорт у країни ЄС становив 20,1 млрд дол. США, країни СНД – 11,5 млрд дол. США. Утворення негативного сальдо зумовлене перевищенням обсягів імпорту над обсягами експорту товарів. Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2017 році склав 0,87 (у 2016 році цей показник становив 0,93).

Протягом останніх років основні позиції українського експорту залишились майже незмінними. У структурі товарного експорту у 2017 р. переважали чорні метали – 19,9 % від загального обсягу експорту, зернові культури – 16,7 %, жири та олії тваринного або рослинного походження – 10,9 %, електричні машини – 5,7 %, руди, шлак і зола – 5,4 %, механічні машини – 4,3 % та насіння і плоди олійних рослин – 4,2 % [14].

Експорт послуг у 2017 році становив 10,7 млрд дол. США, і збільшився на 8,6 % проти обсягу 2016 року, імпорт послуг – 5,5 млрд дол. США, і збільшився на 2,6 % відповідно. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 5,2 млрд дол. США (у 2016 р. також позитивне – 4,6 млрд дол. США).

Утворення позитивного сальдо, як в попередні роки, зумовлене перевищенням обсягів експорту над обсягами імпорту послуг. На формування позитивного сальдо вплинули в основному обсяги транспортних послуг, у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг, з переробки матеріальних ресурсів. Сальдо послуг трубопровідного транспорту становило 2,5 млрд дол. США, послуг з переробки товарів з метою реалізації за кордоном – 1,1 млрд дол. США, комп'ютерних послуг – 1,0 млрд дол. США, повітряного та морського транспорту – по 0,5 млрд дол. США Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2017 р. склав 1,96 (у 2016 р. – 1,85).

Протягом останніх років основні позиції структури експорту послуг залишились майже незмінними. У 2017 р. серед послуг, що було надано Україною, значну частку від загального обсягу експорту традиційно займали транспортні послуги, послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги, послуги з переробки матеріальних ресурсів, ділові послуги. В цілому, зазначимо, що у структурі експорту України переважала сировинна – за даними Державної служби статистики України [9], майже 70 % експорту товарів (25,3 млрд. дол. США) складають: продукція АПК, металургійної та хімічної галузей промисловості, мінеральні продукти, деревина, сировина для легкої промисловості. На динаміку українського експорту також значною мірою вплинули дестабілізація виробництва і падіння світових цін на сировину.

Негативно вплинуло на експорт України та ВВП також призупинення РФ дії Договору про зону вільної торгівлі з Україною з 1 січня 2016 р., в результаті чого були запроваджені ставки ввізного мита на рівні режиму найбільшого сприяння замість попередньо чинних «нульових» ставок ввізних мит. Окрім того, РФ заборонила імпорт деяких сільськогосподарських товарів українського походження (м'ясо та продукція з нього, риба, молоко та молочна продукція, овочі, фрукти та горіхи, деякі продукти харчування) та обмежила транзитний рух вантажу з України через територію Росії до третіх країн, Казахстану та Киргизстану. Такі обмежувальні заходи призвели до суттєвого скорочення експортного постачання товарів українського виробництва не тільки до деяких країн СНД (країни Центральної Азії та Закавказзя), а й до інших країн Азії. Так, експорт українських товарів у 2016 році до Казахстану зменшився на 312,6 млн дол. (на 43,9 %), Азербайджану – на 70,8 млн дол. (на 22,2 %), Туркменістану – на 61,3 млн дол. (на 36,0 %), Киргизстану – на 35,1 млн дол. (на 46,5 %), Узбекистану – на 32,1 млн дол. (на 18,4 %), Вірменії – на 12,6 млн дол. (на 12,4 %), Грузії – на 11,9 млн дол. (на 3,0 %), Таджикистану – на 4,6 млн дол. (на 15,2 %) та Монголії – на 3,6 млн дол. (на 12,8 %) [13].

Присутність України у глобальній виробничій мережі істотно зросла за останні десять років, але все ще залишається недостатньою. Для активного включення до глобальних ланцюгів доданої вартості необхідно змінити товарну структуру українського експорту і перейти на виробництво середньо- та

високотехнологічної продукції. Також, протягом останніх років український експорт демонструє поступову географічну диверсифікацію через зменшення орієнтованості України на ринки країн СНД, хоча ці ринки й досі залишаються традиційними для українських виробників (у 2017 році частка експорту товарів і послуг на ринки СНД становила 20,6 %). Спостерігається тенденція до виходу на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС. Сукупна частка ринку ЄС в обсязі українського експорту товарів зросла з 25,9 % у 2008 році до 38,4 % у 2017 році, зокрема, внаслідок отриманих Україною автономних торгових преференцій та початку дії Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Україною [14].

У 2016 році продовжилася трансформація географічної структури експорту українських товарів, що почалась у попередні роки. Зокрема, відбувалося зростання ролі країн ЄС та Азії для збуту продукції українських експортерів та імпортерів на тлі зниження ролі країн СНД, насамперед Росії. Погіршення російсько-українських економічних відносин так чи інакше позначилося на торгівлі України з іншими країнами СНД, наслідком чого стали, як зазначалося вище, доволі високі темпи скорочення експортно-імпортних операцій саме з цією групою країн. По-перше, у цьому випадку проявилася належність, наприклад, Білорусі та Казахстану до Митного союзу, провідна роль у якому належить Росії. По-друге, погіршення російсько-українських відносин ускладнило економічні зв'язки України з державами Закавказзя та Центральної Азії, які транзитом здійснюються через територію Росії. Набирає обертів співробітництво з Німеччиною (механічні машини, засоби наземного транспорту, крім залізничного, фармацевтична продукція та Китаєм (електричні та механічні машини, взуття) у сфері імпорту [6].

Основними партнерами в галузі експортних поставок були Італія (чорні метали, зернові культури, насіння і плоди олійних рослин), Польща (чорні метали, руди, шлак і зола, електричні машини), Туреччина (чорні метали, добрива, жири та олії тваринного або рослинного походження), Єгипет (чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження), Китай (вироби з чорних металів, залізничні локомотиви, механічні машини) [6]. Слід відзначити, що Україна недостатньо використовує потенціал зовнішньої торгівлі з такими країнами як Канада, Китай, Франція, Німеччина, Ірландія, Японія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Сполучені Штати Америки та ряд інших. Експорт послуг представлений, головним чином, транспортними послугами, з яких близько половини припадає на транспортування природного газу та нафти, за рахунок чого Україна залишається їх нето-експортером.

Імпорт товарів істотно знизився за останні роки і склав у 2016 році 39,2 млрд. доларів США порівняно з 85,5 млрд. доларів США у 2008 році Це зниження було обумовлене низкою причин, серед яких слабка виробнича активність, падіння реальних доходів населення і скорочення внутрішнього попиту, девальвація гривні та введення тимчасового додаткового імпортного збору. Імпорт у структурі торгівлі в Україні представлений переважно споживчими товарами, що складають більше однієї його третини. Структура імпорту визначається високою залежністю від енергоресурсів: у 2017 році він становив більше 50 %. Зазначимо також, що в сучасних умовах євроінтеграційних процесів, ЄС є найбільшим торговельним партнером України, що становить понад 40 % своєї торгівлі в 2017 році. Україна займає 0,9 % загальної торгівлі ЄС.

Основним експортом України є сировина (чавун, сталь, видобувна продукція, сільськогосподарська продукція), хімічна продукція та машини. Основний експорт ЄС до України – машини та транспортне обладнання, хімікати та промислові товари. Загальна торгівля між ЄС та Україною зросла на 27,1 % з січня по серпень 2017 року порівняно з січнем-серпнем 2016 року. За цей період експорт з ЄС до України збільшився на 26,6 %, тоді як імпорт з ЄС до України збільшився на 27,7 %.

В цілому, за даними Мінекономрозвитку України [13] можна зробити висновок, що формування показників зовнішньої торгівлі України відбувається під впливом наступних факторів:

- ✓ волатильність кон'юнктури світових ринків на певну продукцію українського експорту, зокрема на залізну руду, що призводить до різноспрямованих тенденцій розвитку експорту;
- ✓ припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення залізничними та автомобільними шляхами у межах Донецької та Луганської областей;
- ✓ значна сировинна спрямованість українського експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішнього ринку збуту, що робить дуже вразливим від цінових коливань обсяг надходження валютних ресурсів;
- ✓ продовження торговельної агресії Росії (дія ембарго щодо поставок на її територію українських продовольчих товарів, застосування до українського експорту ставок РНС (внаслідок одностороннього призупинення Росією дії Договору про зону вільної торгівлі СНД у відносинах з Україною);
- ✓ продовження військової агресії Росії проти України;
- ✓ системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання).

Висновки. Зовнішньоекономічна діяльність країни в сучасних умовах господарювання ґрунтується на знаходженні певного балансу загальнонаціональних та міжнародних інтересів, з урахуванням комерційних вигод окремих суб'єктів господарювання, та вибудова активних зовнішньоекономічних зв'язків всіх учасників ринкових відносин. З урахуванням цього завдання виявлення тенденцій в зміні показників, що відображають зовнішньоекономічну діяльність підприємств є важливим завданням. Така

інформація може стати в нагоді при виявленні «вузьких» місць стратегії національного розвитку, сприятиме міжнародній кооперації суб'єктів господарювання та дозволить сформувати позитивний вплив на розробку базових показників діяльності.

Проведений аналіз показників зовнішньоекономічної діяльності України показав, що вона проводила зовнішньоторговельні операції із партнерами із 226 країн світу, більшість з них являються членами Світової організації торгівлі. Партнерами з експорту та імпорту товарів є країни СНД, ЄС, Азії, Африки, також Америка, Австралія та Океанія. Визначено, що найважливішим пріоритетом сучасної національної політики в галузі розвитку міжнаціональних економічних її західноєвропейський вектор. Україна історично і географічно завжди була і залишається європейською країною із традиційно міцними зв'язками з європейськими державами, враховуючи особливості культури та менталітету населення.

Сальдо торгового балансу переважно було від'ємним, окрім періоду з 2014року по 2016 рік. разом з тим для експорту та імпорту послуг у 2017 році спостерігалось позитивне сальдо. Основними партнерами в галузі експортних поставок були Італія, Польща, Туреччина, Єгипет, Китай. В галуз імпорту Україна підтримували щільні торговельні зв'язки зі Швейцарією, США, Польщею, Німеччиною, Китаєм.

Аналіз показників експорту та імпорту показав, що від'ємне сальдо мало місце лише у 2013 році та 2016 році. У 2015 році та 2016 році обсяг експорту зменшувався у порівнянні з попередніми періодами часу. Позитивним є те, що у 2017 році обсяг експорту у порівнянні з попереднім роком зріс і в абсолютному вираженні перевищив рівень 2012 року.

Проведений аналіз сприятиме розробленню та удосконаленню заходів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей в галузі розвитку зовнішньо-економічної діяльності.

Література

1. Владичин М. Б. Основні підходи до розкриття сутності зовнішньоекономічної діяльності торговельних підприємств / М. Б. Владичин, Н. С. Струк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 4(1). – С. 198-202.

2. Шум М. А. Щодо трактування поняття «Зовнішньоекономічна діяльність» / М. А. Шум, О. Є. Якименко, К. О. Біліченко // Економіка. Фінанси. Право. – 2017. – № 12(2). – С. 49-51.

3. Burkovskaya A. Foreign economic activity and its impact on the balance of payments of Ukraine / Alla Burkovskaya, Dmytro Parakonnyi // Modern Economics. – № 1. – pp. 146-151

4. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність України: оцінка стану, проблеми та чинники впливу на розвиток / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка, Т. В. Назарчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2017. – № 2(2). – С. 147-154.

5. Кармінська-Бєлоброва М. В. Зовнішньоекономічна діяльність України на сучасному рівні: проблеми та напрямки / М. В. Кармінська-Бєлоброва // Бізнес Інформ. – 2016. – № 4. – С. 26-30

6. Гвоздецька І. Тенденції зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств: маркетинговий аспект [Електронний ресурс] / І. Гвоздецька // Економіст. – 2017. – № 9. – С. 31-37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2017_9_10.

7. Манчур І.М.. Зовнішньоекономічна діяльність: експорт та імпорт як фактори впливу на економіку України / І.М. Манчур, Н.О. Микитюк // Інфраструктура ринку. Електронний науково-практичний журнал. – 2019. – Вип. 38. – С.188-195.

8. Задоя А.О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції / А.О. Задоя // Академічний огляд. – 2016. – №2 (45). – С. 110 – 117

9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

10. Павлюк Т.С. Проблемні питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності України / Т.С. Павлюк, Н.М. Шмиголь // Причорноморські економічні студії: науковий журнал. – 2016. – Вип. 3. – С. 118–121.

11. Павлюк Т.С. Торговельні відносини як основа зовнішньоекономічної діяльності між Україною та ЄС / Т.С. Павлюк, Н.М. Шмиголь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2017. – Вип. 11. – с. 198–201.

12. П'янкова О.В. Зовнішня торгівля України: проблематика структурних змін та пріоритетів / О.В. П'янкова, О.С. Ралко // Економіка і суспільств. – 2016. – № 5. – С. 65 – 71.

13. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua.

14. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році / Відп. за вип. А. О. Фризоренко. – Київ. : Державна служба статистики України, 2018. – 148 с.

References

1. Vladychyn M. B. Osnovni pidkhody do rozkryttia sutnosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti torhovelnykh pidpryiemstv / M. B. Vladychyn, N. S. Struk // Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. – 2015. – № 4(1). – S. 198-202.

2. Shum M. A. Shchodo traktuvannia poniattia «Zovnishnoekonomichna diialnist» / M. A. Shum, O. Ye. Yakymenko, K. O. Bilichenko // Ekonomika. Finansy. Pravo. – 2017. – № 12(2). – S. 49-51.

3. Burkovskaya A. Foreign economic activity and its impact on the balance of payments of Ukraine / Alla Burkovskaya, Dmytro Parakonnyi // Modern Economics. – № 1. – pp. 146-151

4. Tiurina N. M. Zovnishnoekonomichna diialnist Ukrainy: otsinka stanu, problemy ta chynnyky vplyvu na rozvytok / N. M. Tiurina, N. S. Karvatska, T. V. Nazarchuk // Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. – 2017. – № 2(2). – S. 147-154.

5. Karminska-Bielobrova M. V. Zovnishnoekonomichna diialnist Ukrainy na suchasnomu rivni: problemy ta napriamky / M. V. Karminska-Bielobrova // Biznes Inform. – 2016. – № 4. – S. 26-30

6. Hvozdetska I. Tendentsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti ukrainskykh pidpryiemstv: marketynhovyi aspekt [Elektronnyi resurs] / I. Hvozdetska // Ekonomist. – 2017. – № 9. – S. 31-37. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2017_9_10.

7. Manchur I.M.. Zovnishnoekonomichna diialnist: eksport ta import yak faktory vplyvu na ekonomiku Ukrainy / I.M. Manchur, N.O. Mykytiuk // Infrastruktura rynku. Elektronnyi naukovo-praktychnyi zhurnal. –2019. – Vyp. 38. – S.188-195.

8. Zadoia A.O. Zovnishnia torhivlia Ukrainy: suchasni masshtaby, struktura i tendentsii / A.O. Zadoia // Akademichnyi ohliad. – 2016. – №2 (45). – S. 110 – 117

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/

10. Pavliuk T.S. Problemni pytannia rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti Ukrainy / T.S. Pavliuk, N.M. Shmyhol // Prychornomorski ekonomichni studii: naukovyi zhurnal. – 2016. – Vyp. 3. – S. 118–121.

11. Pavliuk T.S. Torhovelni vidnosyny yak osnova zovnishnoekonomichnoi diialnosti mizh Ukrainoiu ta YeS / T.S. Pavliuk, N.M. Shmyhol // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. – 2017. – Vyp. 11. – s. 198–201.

12. Piankova O.V. Zovnishnia torhivlia Ukrainy: problematyka strukturnykh zmin ta priorytetiv / O.V. Piankova, O.S. Ralko // Ekonomika i suspilstv. – 2016. – № 5. – S. 65 – 71.

13. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.me.gov.ua.

14. Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2017 rotsi / Vidp. za vyp. A. O. Fryzorenko. – Kyiv. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. – 148 s.

Надійшла / Paper received : 11.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 338.439.6:[330.15:338.432]
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-56

ПРОХОРЧУК С. В., ЯГОДЗІНСЬКА А. С.
Міжнародний університет бізнесу і права

ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Цілі сталого розвитку є ключовими напрямками розвитку країн, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку. Вони ухвалені на період від 2015 до 2030 року і нараховують 17 Глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань. Досягнення країнами кожної з них сприятиме забезпеченню успішного розвитку, де поміж багатьох основних однією з важливих є забезпечення формування системи продовольчого забезпечення.

Метою цієї статті є дослідження тих цілей сталого розвитку країни та визначення їх місця, що впливають на формування системи продовольчого забезпечення та взаємозв'язку з аграрним сектором країни.

Дослідження показали, що в Україні за основними цілями сталого розвитку країни є багато напрямів щодо покращення ситуації на краще. Результати аналізу кожної з 17 ЦСР визначили вплив кожного з них на формування системи продовольчого забезпечення, прямопропорційно впливають на неї і визначають напрями та тенденції сталого розвитку аграрного сектору економіки.

Доведено, що: за умов збереження динаміки рівня споживання досягнення раціональної норми споживання по м'ясу можна очікувати у 2036 році, по фруктах – у 2038 році, а по молоку встановлена тенденція до зменшення рівня його споживання; за умов збереження динаміки загального експорту та експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, а за інших рівним умов динаміка частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД не зміниться, досягти запланованих показників до 2030 року не вдасться, а досягнення значення 51,0 % 2020 року можна буде лише у 2052 році; за умови збереження темпів росту площ сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь досягти запланованого рівня індикатора можна буде у встановлені строки, однак, запланований на 2030 рік показник (1,7 %) дуже низький (зважаючи на світові тенденції розвитку органічного руху та потенційні можливості участі України у цьому процесі, даний індикатор має бути значно вищим); за умови збереження встановлених тенденцій досягти цільового значення, передбаченого в Національної доповіді 2017 «Цілі сталого розвитку: Україна» ЦСР2, по споживчих цінах на продукти харчування до 2030 року не вдасться.

Майбутні звіти про стан продовольчої безпеки та харчування у світі сприятимуть інтегрованому моніторингу прогресу у напрямку подолання голоду та викорінення всіх форм недоїдання (ЦСР 2.1 та 2.2) шляхом оцінки синергії та компромісів із зусиллями щодо досягнення інших цілей у рамках ЦСР2 та прогрес, досягнутий на інших ЦСР. Це буде здійснюватися здебільшого на глобальному рівні за допомогою порівнянь регіонів та країн, а також через тематичні дослідження країн.

Аргументовано, що у загальному вигляді діяльність ФАО у реалізації ЦСР2 можна систематизувати за трьома напрямами: моніторинг реалізації ЦСР2 та вимірювання прогресу; глобальні процеси; глобальні партнери. Такий розподіл визначається специфікою цілей та завдань за конкретним напрямом діяльності та рівнем.

Доведено, що ФАО має значні потенційні порівняльні переваги по наданню допомоги країнам в забезпеченні нових викликів в сфері моніторингу ЦСР2, зокрема через реалізацію проєктів: Глобальна стратегія вдосконалення сільськогосподарської статистики (GSIAS); Модуль опитування Самооцінки рівня продовольчої небезпеки (FIES-SM); Глобальний оглядовий центр (GSH).

Ключові слова: цілі сталого розвитку, система продовольчого забезпечення, сталий розвиток аграрного сектору, рівень споживання населення, глобальні цілі розвитку країни.

PROKHORCHUK S., IAGODZINSKA A.
International University of Business and Law

ACHIEVING THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE FORMATION OF THE FOOD SUPPLY SYSTEM

The goals of sustainable development are the key directions of development of the countries approved by the UN Summit on Sustainable Development. They are approved for the period from 2015 to 2030 and have 17 Global Goals, which meet 169 goals. The achievement of each of them by the countries will contribute to successful development, where among the many main ones one of the most important is to ensure the formation of the food security system.

The purpose of this article is to research of the goals of sustainable development of the country and determine their place that affect the formation of the food security system and the relationship with the agricultural sector of the country.

Research has shown that in Ukraine, according to the main goals of sustainable development of the country, there are many ways to improve the situation for the better. The results of the analysis of each of the 17 CSWs determined the impact of each of them on the formation of the food supply system, directly proportionally affect it and determine the directions and trends of sustainable development of the agricultural sector.

It is proved that: if the dynamics of the level of consumption is maintained, a rational consumption rate for meat can be expected in 2036, for fruit - in 2038, and for milk there is a tendency to reduce the level of its consumption; under conditions of maintaining the dynamics of total exports and exports of food industry and processing of agricultural raw materials in exports of groups 1-24 UKTZED, and other things being equal, the dynamics of the share of food industry and processing of agricultural raw materials in exports of groups 1-24 UKTZED will not change. it will not succeed by 2030, and it will be possible to reach the value of 51.0% in 2020 only in 2052; provided that the growth rate of agricultural land under organic production in the total area of agricultural land is maintained, the planned level of the indicator can be achieved in due time, however, the planned target for 2030 (1.7%) is very low (given global trends in organic movement and potential opportunities for Ukraine's participation in this process, this indicator should be much higher); provided that the established trends continue to achieve the target set in the National Report

2017 "Sustainable Development Goals: Ukraine" CSW2, consumer prices for food by 2030 will not succeed.

Future reports on the state of food security and nutrition in the world will contribute to the integrated monitoring of progress towards overcoming hunger and eradicating all forms of malnutrition (CSD 2.1 and 2.2) by assessing synergies and trade-offs with other CSD goals2 . This will be done mostly at the global level through comparisons of regions and countries, as well as through case studies of countries.

It is argued that in general, FAO's activities in the implementation of CSW2 can be systematized in three areas: monitoring the implementation of CSW2 and measuring progress; global processes; global partners. This distribution is determined by the specifics of goals and objectives for a particular area of activity and level.

FAO has been shown to have significant potential comparative advantages in assisting countries in meeting new challenges in the field of CSD monitoring2, in particular through the implementation of the following projects: Global Strategy for the Improvement of Agricultural Statistics (GSIAS); Self-Assessment of Food Hazard Assessment Module (FIES-SM); Global Review Center (GSH).

Key words: sustainable development goals, food security system, sustainable development of the agricultural sector, the level of consumer consumption, global development goals.

Постановка проблеми у загальному вигляді
та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Дослідження стану і тенденцій формування цілей сталого розвитку в кожній країні є вимогою часу і потребує дослідження на постійній основі з метою пошуку резервів для покращення ситуації на краще. Вплив окремих цілей сталого розвитку на формування системи продовольчого забезпечення є ключовим у визначенні трендів розвитку означених процесів.

Дослідження показують, що в якості основної сполучної ланки між людьми і планетою продовольство і сільське господарство можуть допомогти в досягненні декількох цілей сталого розвитку (ЦСР). Стале продовольство та сільське господарство мають великий потенціал для відродження сільських громад, забезпечення інклюзивного зростання в країнах та стимулювання позитивних змін.

Аналіз досліджень та публікацій

Вагомий внесок у розвиток теорії та практичних рекомендацій щодо формування системи продовольчого забезпечення відповідно до цілей сталого розвитку, зроблено як вітчизняними, так і іноземними науковцями, зокрема: Басюркіна Н.Й., Довгаль О.В., Ігнатенко М.М., Коваленко О.В., Копитко В.І., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В., Мостова А.Д., Мудрак Р.П., Надвиничний С.А., Осадчук І.В., Павлов О.І., Прунцева Г.О., Островський І.А., Можайкіна Н.В., Скрипник І.М., Юзефович А.Е., Яремчук Н.В. та ін. Разом з тим, глобалізація та динамічність розвитку сучасного світу постійно ставлять нові виклики щодо продовольчого забезпечення населення, вирішення яких неможливе традиційними способами, які були ефективними ще десять-двадцять років тому. Вищезазначене обумовлює актуальність теми, що визначає мету та завдання дисертаційного дослідження.

Мета та завдання статті

Метою статті є дослідження тих цілей сталого розвитку країни та визначення їх місця, що впливають на формування системи продовольчого забезпечення та взаємозв'язку з аграрним сектором країни. Для досягнення визначеної мети та відповідно до логіки наукового дослідження були поставлені завдання: проаналізувати стан формування основних цілей сталого розвитку і зробити висновки щодо їх впливу на формування системи продовольчого забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Цілі сталого розвитку, що на нашу думку здійснюють найбільший вплив на формування системи продовольчого забезпечення можна виокремити в окрему групу для проведення окремого дослідження. Такими цілями є: ЦСР 2, ЦСР 3, ЦСР 12, ЦСР 13, ЦСР 14, ЦСР 15.

ЦСР2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства. За результатами досліджень Бабича М.М., Лагодієнка В.В. та Мудрака Р.П. "стан продовольчої безпеки у 2016 р. в Україні за більшістю індикаторів … не задовольняє встановлені порогові значення та норми … за продукцією тваринницького походження зменшилась середньодобова калорійність раціону населення країни; рівень достатності запасів зерна у державних ресурсах нижчий порівняно з гранично встановленою межею; встановлено високий рівень продовольчої залежності (за умови дотримання раціональних норм споживання) за м'ясом, молоком, рибними продуктами, плодами, ягодами та виноградом; перевищує пороговий рівень відсоток імпортозалежності України по олії, плодам, ягодам та винограду" [1, 2, 3].

Така ситуація пов'язана не лише з низькою купівельною спроможністю населення [4]: навіть по продовольству, для виробництва якого Україна має необхідні природні ресурси та умови – молоко, м'ясо та плоди, – в країні спостерігається їх дефіцит (табл. 1). Отже, недоотримання калорій даної групи продовольства пов'язане, в першу чергу, з недостатнім виробництвом даних видів продукції. Тим більше, по всіх цих видах встановлені значні обсяги реалізації продукції на експорт.

Значно вищими є показники забезпеченості українців власним виробництвом зернових культур, картоплі та овочів (табл. 2): по цих культурах встановлено значний надлишок виробленої продукції порівняно з потребою у споживанні за раціональними нормами. Але слід пам'ятати, що таких показників досягнуто в умовах найвищого в країнах ЄС рівня освоєння земельних ресурсів (69%), рівня розораності території (54%) та забезпеченості населення ріллею (78 га на 100 чол.). Навіть в країнах колишнього соціалістичного табору, які зараз є країнами-членами ЄС, коливання даних індикаторів становить 23-60%

рівня освоєння земельних ресурсів, 9-41% рівня розораності території та 8-48 га на 100 чол. (за винятком Литви) забезпеченості населення ріллею [5].

Таблиця 1.

Співвідношення виробництва, споживання та потреби м'яса, молока та плодів в Україні

Показник	2005р.	2010р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
М'ясо та м'ясні продукти							
Забезпеченість достатнього споживання виробництвом, %	42,3	56,1	68,6	67,8	68,0	68,2	69,6
Дефіцит продукції, тис т	-2175,9	-1608,7	-1078,1	-1101,8	-1092,3	-1078,5	-1026,8
Достатність споживання, %	48,9	65,0	67,6	63,6	64,3	64,6	66,0
Частка експорту в обсязі виробництва, %	5,1	2,3	9,2	10,5	13,0	15,1	16,9
Молоко та молочні продукти							
Забезпеченість достатнього споживання виробництвом, %	76,6	64,5	68,1	65,2	64,0	63,7	62,7
Дефіцит продукції, тис т	-4182,7	-6186,1	-5208,0	-5669,4	-5837,4	-5861,4	-5995,2
Достатність споживання, %	59,4	54,3	58,6	55,2	55,1	52,6	52,0
Частка експорту в обсязі виробництва, %	13,9	8,5	4,7	4,4	4,2	8,1	8,0
Плоди, ягоди і виноград (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу)							
Забезпеченість достатнього споживання виробництвом, %	50,2	52,1	62,9	65,9	62,2	64,3	79,8
Дефіцит продукції, тис т	-2112,3	-1976,6	-1435,2	-1313,8	-1452,2	-1363,6	-768,1
Достатність споживання, %	41,2	53,3	58,1	56,6	55,2	58,7	64,2
Частка експорту в обсязі виробництва, %	14,3	16,4	14,4	12,8	11,9	11,8	10,9
Частка продукції, переробленої на вино, %	21,1	25,4	20,2	14,0	20,0	20,2	19,6

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [6]

Примітка: забезпеченість достатнього фонду споживання визначається співвідношенням обсягів фактичного виробництва продукції до необхідних обсягів продовольства за раціональними нормами споживання; дефіцит (-) або надлишок продукції визначається як різниця між фактичними обсягами виробництва та необхідними обсягами продовольства за раціональними нормами споживання; достатність споживання визначається співвідношенням фактичного споживання до раціональних норм

Проте, і за таких умов, неефективна торгівельна політика привела до того, що рівень запасів зерна, один з основних індикаторів рівня продовольчої безпеки, за досліджуваний період лише в 2015 році в Україні задовольняв граничний рівень [1, 2]. При цьому обсяг експорту зернових становить більше 60%.

Ще більше питань викликає оцінка індикаторів співвідношення виробництва, споживання та потреби цукру та олії в Україні. Так, забезпеченість достатнього споживання виробництвом по цукру, починаючи з 2014 року становить більше 120% і в динаміці зростає до 126% у 2018 році, але достатність споживання у тому ж 2014 році становить 96% і у динаміці зменшується до 78% у 2018 році [6]. Причина – реалізація продукції на експорт, який за період з 2014 по 2018 роки зріс на 32%. Така ж ситуація і зі споживанням олії – внутрішній попит задовольняється на 90% при забезпеченості достатнього споживання виробництвом у 1141% (!) адже 96% виробленої продукції реалізується на експорт.

Отримані результати свідчать про необхідність перегляду політики розвитку аграрного сектору в Україні і не лише в частині обсягів та структури виробництва, але і в підходах до напрямів використання та розподілу продукції.

ЦСР3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці.

В Україні постійно спостерігається дефіцит споживання калорій тваринного походження, що свідчить про низьку якість раціону, та надмірне споживання калорій рослинного походження – вуглеводи, – що веде до ожиріння. Офіційна статистика України не наводить даних відносно людей з недостатньою або надмірною вагою. За даними ВОЗ в Україні у 2000 році був найвищий показник у світі (!) відсотку дітей у віці до 5 років із зайвою вагою – 26,5% (табл. 2).

У 22,0% дітей віком до 5 років встановлено відставання у рості (найвищий показник у світі – 55,95%). Значно нижчий, порівняно з найвищим значенням у світі (39,94%), є показник поширеності недоїдання у дітей – 4,1%. В Україні високі показники частки населення з надмірною вагою серед дорослих (61,9%) та з підвищеним загальним холестерином (44,4%), також суттєві проблеми з поширенням анемії у дітей віком до 5 років (26%), жінок (24,8%) та жінок репродуктивного віку – 23,5%.

ЦСР12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва. За дослідженнями Лагодієнка В.В. та Мудрака Р.П. в Україні спостерігаються щорічні втрати у фізичній вазі продовольчої продукції, а також значний обсяг харчових відходів [8, 9]. За офіційною статистикою (табл. 3): втрати продукції в Україні за період з 2014 р. по 2018 р. склали 9,0 тис. т м'яса (0,4% від виробництва), 13,6 тис. т молока (0,1%), 15,8 тис. т яєць (1,6%), 1340,4 тис. т зернових (2,1%), 3591,4 тис. т картоплі (16,2%), 1144,6 тис. т овочів (11,5%), 234,4 тис. т плодів (9,1%), 80,0 тис. т цукру (4,3%) та 28,4 тис. т олії (0,5%).

Таблиця 2

Поширеність захворюваностей в результаті неправильного харчування у дітей та дорослих в Україні

Показник	Фактичні дані по Україні за 2000 рік	Світові данні	
		мінімальне значення (min)	максимальне значення (max)
2000 рік			
Відсоток дітей у віці до 5 років із зайвою вагою, %	26,50	0,93	26,50
Відставання у рості дітей віком до 5 років, %	22,00	1,30	55,95
Поширеність недоїдання у дітей, %	4,10	0,00	39,94
Відсоток живонароджених, які важили менше 2500 г (менше 5,51 фунта), %	5,5	2,8	50,9
2012 рік			
Смертність дітей у віці до 5 років, на 1000 народжених	5,7	5,7	171,4
2014 рік			
Підвищена глюкоза в крові, %	7,3	4,0	29,2
Підвищений загальний холестерин, %	44,4	15,2	69,8
2016 рік			
Поширення анемії у невагітних жінок, %	23,50	8,70	70,18
Поширення анемії у дітей віком до 5 років, %	25,98	8,55	86,18
Поширення анемії у жінок, %	24,80	16,16	62,96
Поширення анемії у жінок репродуктивного віку, %	23,54	9,09	69,60
Поширення ожиріння серед дорослих, %	24,1	0,1	61,0
Поширення ожиріння серед дітей та підлітків, %	5,8	0,0	31,7
Поширення надмірної ваги серед дорослих, %	61,9	4,7	87,9
Поширення недостатньої ваги серед дітей і підлітків, %	2,3	0,1	26,7
Поширення недостатньої ваги серед дорослих, %	1,5	0,2	29,7
Рівень смертності для дорослих (вірогідність смерті від 15 до 60 років на 1000 населення)			
усього	180,0	49,2	483,5
чоловіки	264,3	60,9	463,7
жінки	98,4	35,6	393,6

Джерело: згруповано за даними ВОЗ [7]

Таблиця 3

Втрати продукції відповідно до балансів за офіційними даними Державної служби статистики в Україні

Втрати продукції	Роки							В середньому за 2014-2018 роки
	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
М'ясо та м'ясні продукти								
тис. т	7	8	8	8	10	10	10	9
% до обсягів виробництва	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
Молоко та молочні продукти								
тис. т	3	8	14	15	14	13	12	13,6
% до обсягів виробництва	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Яйця та яйцепродукти								
тис. т	6	16	37	21	11	6	4	15,8
% до обсягів виробництва	0,8	1,6	3,3	2,2	1,3	0,7	0,4	1,6
Зернові і зернобобові культури								
тис. т	375	794	1593	1400	1350	1106	1253	1340,4
% до обсягів виробництва	1,0	2,0	2,5	2,3	2,0	1,8	1,8	2,1
Картопля								
тис. т	2062	2720	3824	3799	3174	3361	3799	3591,4
% до обсягів виробництва	10,6	14,5	16,1	18,2	14,6	15,1	16,9	16,2
Овочі і баштанні продовольчі культури								
тис. т	393	835	1223	1203	1195	1050	1052	1144,6
% до обсягів виробництва	5,2	9,4	11,8	12,3	12,0	10,8	10,6	11,5
Плоди, ягоди і виноград								
тис. т	191	170	231	218	213	225	285	234,4
% до обсягів виробництва	9,0	7,9	9,5	8,6	8,9	9,2	9,4	9,1
Цукор (включаючи основні цукромісткі продукти, в перерахунку на цукор)								
тис. т	120	94	80	105	74	71	70	80,0
% до обсягів виробництва	5,6	5,2	3,9	7,2	3,7	3,5	4,0	4,3
Олія (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію)								
тис. т	52	41	35	33	25	24	25	28,4
% до обсягів виробництва	3,6	1,3	0,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [10]

Примітка: індикатор достатності споживання визначається через співвідношення фактичного споживання до раціональної норми споживання

Однак є всі підстави вважати, що навіть розрахунки втрат продовольства та харчових відходів за методикою ФАО не показують усієї масштабності цієї проблеми, адже Україну віднесено до групи країн ЄС,

де застосовуються технології на значно вищому рівні порівняно з іншими [11], тому коефіцієнти за методикою ФАО для України, очевидно, будуть вищими.

ЦСР13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками. Основними проблемними питаннями пов'язаними із дією негативних факторів на сталий розвиток є зміни в кліматі земної кулі. Такі зміни клімату, безперечно, матимуть значний вплив на сільське господарство країни. Як зазначають експерти Світового банку [12], хоча підвищення температури може мати позитивний вплив на виробництво озимої пшениці, картоплі та кукурудзи в центральних та північних регіонах України, очікуване зменшення кількості опадів у південних районах країни, як передбачається, матиме негативний вплив на виробництво озимої пшениці: урожайність озимої пшениці дуже вразлива до несприятливих погодних умов у вегетаційний період і може зменшитись на 20-50%; аналогічно, коливання урожайності ярих зернових може становити 35-75%. За прогнозами очікується більш раннє настання теплої погоди весною та настання холодної погоди восени. Збільшення кількості посушливих днів у поєднанні зі зменшенням опадів та теплих днів влітку очевидно вимагатиме переходу від богарного землеробства до іригації.

ЦСР14. Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку. Аналіз даних служби статистики України щодо добування водних біоресурсів показує, що їх добування водних біоресурсів в Україні за період з 2000 по 2019 роки зменшилось. Так, дані 2013 року у порівняні з даними за 2000 рік свідчить про зменшення обсягу добування водних біоресурсів (на 35,5 %), але відмічено значне зростання обсягу та частки видобутих ресурсів: у внутрішніх водних об'єктах – на 19,6 та 9,3 %; у виключній (морській) економічній зоні України – на 38,4 та 18,6 % відповідно. При цьому обсяги добування водних біоресурсів та у відкритому морі зменшились на 44,8 та 94,1 % відповідно, а частка їх обсягу у загальній кількості водних біоресурсів зменшилась на 7,2 та 20,7 %. Такі показники свідчать, про розвиток рибного промислу саме у сільському господарстві: дані за 2019 рік наведено по підприємствах, основний вид економічної діяльності яких згідно з КВЕД відноситься до розділу 03 «Рибне господарство» секції А «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство».

З іншого боку, недостатня кількість для споживання рибної продукції традиційно замінюється іншим білком, рослинного або тваринного походження, виробництво якого, так само, забезпечує сільське господарство. Отже, з точки зору забезпечення ЦСР14 у контексті виконання завдань ЦСР2 сільське господарство відіграє визначальну роль.

ЦСР15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустеленням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття. Даний блок включає значну кількість індикаторів – зупинимось на тих, які безпосередньо пов'язані з сільським господарством (табл. 4).

Таблиця 4

Індикатори ЦСР15 – захист та відновлення екосистем суші «Відновити деградовані землі та ґрунти з використанням інноваційних технологій»

Втрати продукції	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	Цільовий орієнтир, встановлений на 2020 рік
Встановлення та реалізація добровільного національного завдання щодо досягнення нейтрального рівня деградації земель за напрямом: "Підтримання вмісту органічної речовини (гумусу) у ґрунтах" (вміст органічного вуглецю (гумусу) у ґрунтах сільськогосподарських угідь, %)	3,16	-	-	-	3,14
у розрізі зон:					
Полісся	2,33	-	-	-	2,24
Лісостеп	3,21	-	-	-	3,19
Степ	3,45	-	-	-	3,40
Площа орних земель (ріллі), тис. га	32531,1	32541,3	32543,5	32544,2	31150,9
Частка площі орних земель (ріллі) у загальній території країни, %	53,9	53,9	53,9	53,9	51,6
Площа сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ), тис. га	7848,3	7840,5	7833,8	7820,8	8389,3
Площа земель органічного виробництва, тис. га	410,55	381,2	289,0	309,1	500,0

Джерело: за даними Державної служби статистики України [6]

Примітка: [1]Дані розраховуються один раз на п'ять років. Розрахунок даних за 2020 рік буде здійснено у 2021 році після завершення чергового п'ятирічного туру

Як свідчать дані, по жодному індикатору, станом на 2018 рік, не встановлено позитивної тенденції у наближені до цільових значень 2020 року. Гірше того, значення показників у 2018 році порівняно з даними 2015 року віддаляють від досягнення цільових значень. Щоб зрозуміти, настільки небезпечними є показники, слід навести дані Світового банку [13]: серед 233 країн світу у 2016 році Україна займала друге місце після Бангладеш (59,6 %) за рівнем розораності території (площа ріллі по відношенню до загальної площі) і лише три країни мають близькі значення: Данія (56,6 %), Молдова (55,6 %) та Індія (52,6 %). При

цьому усереднені дані індикатора наступні: світ – 11,1 %; Центральна Європа та Прибалтика – 32,8 %; Європа – 23,9 %; Європа і Центральна Азія – 12,4 %; Європейський Союз – 24,9 %; Члени ОЄСР – 10,9 %; Південна Азія – 43,3 %. При цьому, найбільшою є чисельність країн з рівнем розораності до 10 % – 119 держав. Тож вирішення питань продовольчої безпеки екстенсивним шляхом через збільшення площ ріллі неможливе, при цьому суттєве зменшення рівня розораності території є винятково важливим завданням національного значення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аргументовано, що у загальному вигляді діяльність ФАО у реалізації ЦСР2 можна систематизувати за трьома напрямами: моніторинг реалізації ЦСР2 та вимірювання прогресу; глобальні процеси; глобальні партнери. Такий розподіл визначається специфікою цілей та завдань за конкретним напрямом діяльності та рівнем.

Доведено, що ФАО має значні потенційні порівняльні переваги по наданню допомоги країнам в забезпеченні нових викликів в сфері моніторингу ЦСР2, зокрема через реалізацію проєктів: Глобальна стратегія вдосконалення сільськогосподарської статистики (GSIAS); Модуль опитування Самооцінки рівня продовольчої небезпеки (FIES-SM); Глобальний оглядовий центр (GSH).

Майбутні звіти про стан продовольчої безпеки та харчування у світі сприятимуть інтегрованому моніторингу прогресу у напрямку подолання голоду та викорінення всіх форм недоїдання (ЦСР 2.1 та 2.2) шляхом оцінки синергії та компромісів із зусиллями щодо досягнення інших цілей у рамках ЦСР2 та прогрес, досягнутий на інших ЦСР. Це буде здійснюватися здебільшого на глобальному рівні за допомогою порівнянь регіонів та країн, а також через тематичні дослідження країн.

Доведено, що: за умов збереження динаміки рівня споживання досягнення раціональної норми споживання по м’ясу можна очікувати у 2036 році, по фруктах – у 2038 році, а по молоку встановлена тенденція до зменшення рівня його споживання; за умов збереження динаміки загального експорту та експорту продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД, а за інших рівним умов динаміка частки продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1-24 УКТЗЕД не зміниться, досягти запланованих показників до 2030 року не вдасться, а досягнення значення 51,0 % 2020 року можна буде лише у 2052 році; за умови збереження темпів росту площ сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь досягти запланованого рівня індикатора можна буде у встановлені строки, однак, запланований на 2030 рік показник (1,7 %) дуже низький (зважаючи на світові тенденції розвитку органічного руху та потенційні можливості участі України у цьому процесі, даний індикатор має бути значно вищим); за умови збереження встановлених тенденцій досягти цільового значення, передбаченого в Національної доповіді 2017 «Цілі сталого розвитку: Україна» ЦСР2, по споживчих цінах на продукти харчування до 2030 року не вдасться.

Література

1. Бабич М.М. Продовольча безпека України: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-р. екон. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 47 с.
2. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз “Україна – ЄС”. Економіка України. 1 (674). 2018. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_1_4
3. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. Економічний часопис – XXI. - Scopus Indexed. 2018, №172(7-8), С. 44-50.
4. Яців І. Вплив експортно-імпортних операцій на формування продовольчої безпеки України. Аграрна економіка. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 3-13.
5. Agricultural Market Information System. AMIS Rapid Response Forum. 2012. URL: http://www.amis-outlook.org/amis-about/rapid-response-forum/en/?page=1&ipp=3&no_cache=1&tx_dynalist_pi1[par].
6. Державна служба статистики України. Статистичний щорічник України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.
7. World Health Organization. 2020. URL: https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/children-aged-5-years-overweight-(-weight-for-height-2-sd).
8. Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Моделювання оцінки інноваційної спроможності промислових підприємств. Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». Web of Science. №1 (28), 2019. С. 280-289. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.162979
9. Ruslan Mudrak, Iryna Nyzhnyk, Volodymyr Lagodiienko, Nataliia Lagodiienko Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. TEM Journal. Volume 8, Issue 4, Pages 1159-1168, ISSN 2217-8309, DOI: 10.18421/TEM84-08, November 2019. (Scopus)
10. Державна служба статистики України. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.
11. Kotykova O., Babych M. Economic Impact of Food Loss and Waste, AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics, 2019. Vol. 11, No. 3, pp. 57-71. doi: 10.7160/aol.2019.110306

12. Climate Change Knowledge Portal. Vulnerability: Ukraine. 2020. URL: https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/ukraine/vulnerability.

13. World Bank. Data. 2019. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.UMIC?end=2018&locations=1W-UA&most_recent_year_desc=false&start=2002&view=chart.

References

1. Babych M.M. Prodovolcha bezpeka Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: avtoref. dys. ... d-r. ekon. nauk : 08.00.03. Mykolaiv, 2019. 47 s.

2. Mudrak R.P., Lahodiienko V.V. Ahroinfliatsiia ta indeks spozhyvchykh tsin na prodovolchi tovary: porivnialnyi analiz "Ukraina – YeS". Ekonomika Ukrainy. 1 (674). 2018. http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_1_4

3. Mudrak R.P., Lahodiienko V.V., Lahodiienko N.V. Vplyv sukupnykh vytrat na obsiahy natsionalnoho vyrobnytstva. Ekonomichnyi chasopys – XXI. - Scopus Indexed. 2018, №172(7-8), S. 44-50.

4. Iatsiv I. Vplyv eksportno-importnykh operatsii na formuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy. Ahrarna ekonomika. 2020. T. 13, № 1-2. S. 3-13.

5. Agricultural Market Information System. AMIS Rapid Response Forum. 2012. URL: http://www.amis-outlook.org/amis-about/rapid-response-forum/en/?page=1&ipp=3&no_cache=1&tx_dynalist_pi1[par].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

7. World Health Organization. 2020. URL: https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/children-aged-5-years-overweight-(-weight-for-height-2-sd).

8. Lahodiienko V.V., Lahodiienko N.V. Modeliuvannia otsinky innovatsiinoi spromozhnosti promyslovykh pidpryiemstv. Zbirnyk naukovykh prats «Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky». Web of Science. №1 (28), 2019. S. 280-289. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.162979

9. Ruslan Mudrak, Iryna Nyzhnyk, Volodymyr Lagodiienko, Nataliia Lagodiienko Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. TEM Journal. Volume 8, Issue 4, Pages 1159-1168, ISSN 2217-8309, DOI: 10.18421/TEM84-08, November 2019. (Scopus)

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.

11. Kotykova O., Babych M. Economic Impact of Food Loss and Waste, AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics, 2019. Vol. 11, No. 3, pp. 57-71. doi: 10.7160/aol.2019.110306

12. Climate Change Knowledge Portal. Vulnerability: Ukraine. 2020. URL: https://climateknowledgeportal.worldbank.org/country/ukraine/vulnerability.

13. World Bank. Data. 2019. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.UMIC?end=2018&locations=1W-UA&most_recent_year_desc=false&start=2002&view=chart.

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020

УДК 330
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-57

КОГУТ-ФЕРЕНС О. І.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЕНЕРГЕТИКИ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ВІДТВОРЕННЯ

В статті розглянуто особливості та тенденції світової енергетичної системи. Під якою пропонуємо розуміти утворення мегаекономічного середовища, яке в свою чергу структурно охоплює особливості енергетичного розвитку усіх країн планети. Здійснено аналіз публікацій та досліджень за даною тематикою, з'ясовано що у найближчому часі людство стикнеться з тотальним дефіцитом енергетичних ресурсів. Також відмічено ряд причин цій обставині, серед яких не пропорційний характер поширення енергетичних ресурсів між країнами, регіонами. Узагальнено існуючі теоретичні та практичні напрацювання та виокремлено особливо важливі напрямки світової енергетичної системи, які потребують свого вирішення. Серед найбільш актуальних: надмірне споживання енергії відносно одиниці реального ВВП на душу населення, підвищення рівня витрат на імпорт викопних видів палива а одиницю реального ВВП країни. Важливими показниками виміру реального стану щодо прогнозних показників світового розвитку енергетики слід вважати: волатильність цін на нафту, цінову стабільність на нафтогазові продукти, волатильність витрат на енергоносії, умови та ризики при світового виробництва вугілля, умови та ризики при світовому виробництві природного газу, умови та ризики зберігання та видобуток світових запасів вугілля, витрати енергоносіїв на одну особу, транспортні витрати на особу. З огляду на наявний характер протікання енергетичних процесів у світовому енергетичному балансі слід розглядати три напрямки ймовірного розвитку подій енергетичної системи: безповоротні процеси енергетичної системи, реакція світової енергетичної системи, оптимальні шляхи та заходи щодо підвищення енергетичної безпеки, які візуалізовано та охарактеризовано у табличному вигляді. З'ясовано розуміння категорії детермінізм у науковій світоглядній площині. Не дивлячись на різне походження думок щодо детермінізму, будь-яка його форма має спільні ознаки: взаємозумовленість та взаємозалежність між основними складовими системного явища.

В результаті дослідження мною визначено основні детермінанти розвитку світової енергетичної системи та окреслено шляхи їх реалізації: забезпечення надійності та стабільності енергопостачання, досягнення потрібного рівня енергетичної безпеки, дотримання необхідного стану енергоефективності, застосування принципів екологізації, пошук та запровадження альтернативних джерел підвищення енергетичного потенціалу світової енергетики.

Ключові слова: детермінанти, економічний детермінізм, альтернативні джерела енергетики, екологізація, енергоефективність, енергетична система, енергозберігаючі засоби, нафтогазові ресурси, волативність, ВВП, енергетичні підприємства, світовий енергетичний ринок, енергетична безпека.

KOHUT-FERENS O. I.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ENERGY MARKET AND NEW TRENDS FOR RECOVERY

The article examines the peculiarities and trends of the world energy system. Under this, we propose to understand the formation of a mega-economic environment, which structurally covers the peculiarities of the energy development of all countries on the planet. An analysis of publications and research on this topic was carried out; it was found that shortly, humanity will face a total shortage of energy resources. Several reasons for this circumstance were also noted, including the disproportionate distribution of energy resources between countries and regions. The existing theoretical and practical developments are summarized, and critical areas of the world energy system that need to be resolved are highlighted. Among the most relevant: are excessive energy consumption relative to a unit of real GDP per capita and an increase in the cost level for importing fossil fuels per unit of the country's real GDP. Important indicators of the measurement of the natural state about the forecast indicators of the world energy development should be considered: volatility of oil prices, price stability of oil and gas products, volatility of costs for energy carriers, conditions, and risks in the world production of coal, conditions, and risks in the world production of natural gas, conditions, and risks storage and production of world coal reserves, consumption of energy carriers per person, transport costs per person. Given the current nature of the flow of energy processes in the world energy balance, three directions of the probable development of energy system events should be considered: irreversible processes of the energy system, reaction of the world energy system, optimal ways and measures to increase energy security, which are visualized and characterized in tabular form. The understanding of the determinism category in the scientific worldview plane is clarified. Regardless of the different origins of opinions regarding determinism, any form has standard features: interdependence and interdependence between the main components of the system phenomenon. As a result of the research, I determined the main determinants of the development of the world energy system. I outlined the ways of their implementation: ensuring the reliability and stability of energy supply, achieving the required level of energy security, observing the required state of energy efficiency, applying the principles of greening, searching for, and introducing alternative sources of increasing the energy potential of the world energy sector.

Keywords: determinants, economic determinism, alternative energy sources, greening, energy efficiency, energy system, energy saving means, oil and gas resources, volatility, GDP, energy enterprises, world energy market, energy security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Щорічне збільшення споживання та застосування енергетичних ресурсів породжують виклики до зростання ролі та значення науково-технічного прогресу на інноваційних засадах для відтворення енергетичного потенціалу у глобальному вимірі. Разом з тим, світова енергетична система стикнулася з питанням втамування споживацьких потреб усе більшою кількістю вуглеводневих ресурсів, запаси яких є

практично вичерпаними. Поштовхом до запровадження енергозберігаючих заходів у світовому масштабі стала світова енергетична криза 1973-1974 років, яка дозволила переосмислити принципи енергоємності, збільшення пропозиції паливно-енергетичних продуктів шляхом розширення внутрішніх можливостей країн до самозабезпечення. Отже, досліджуючи стан та тенденції світової енергетичної системи, слід чітко розуміти основні детермінанти, які формують трансформаційні процеси у цій царині та покликані чинити тиск на увесь господарський розвиток людства.

Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень і публікацій

Питанням з'ясування причин, наслідків, тенденцій розвитку світової енергетичної системи займалися багато дослідників, серед яких є і теоретики і практики. Найбільш глибинні дослідження у цьому сенсі було зроблено: А.С. Завербний В.Р. Купчаком, І.С. Керницьким, О.М. Павловою, К.В. Павловим, І.В. Перевозовою, М.С. Псуй, В.Р. Лагодієнком та іншими [4, 6,7, 8. 10, 11].

Проте світова енергетика не є статичною системою, вона завжди знаходиться у динаміці що і потребує постійної зміни теоретичних та практичних детермінант свого нового розвитку. Під детермінантами розвитку енергетичної системи пропоную розуміти.

Формулювання цілей статті

Мета даної статті полягає у всебічному дослідженні детермінант розвитку світового енергетичного ринку, а також окреслення нових тенденції її відтворення.

Висвітлення основного матеріалу

Слід розглядати будь-яке системне формування наслідком динамічних процесів між його основними компонентами. Проте розвиток, як безперервність соціально-економічних процесів всередині будь-якої системи не може здійснюватися без своїх рушійних сил. Саме процеси стимулювання дозволяють активізувати трансформаційні зрушення в прогресивному напрямі позитивних тенденцій усієї системи. Сутнісно детермінанти є надзвичайно багатогранними категоріями.

Згідно бачення дослідника С. Коврига, детермінізм є однієї з форм наукового пізнання, який передбачає аналіз конкретних явищ та процесів виходячи із результативної взаємодії ряду чинників в емпіричному розрізі. Дослідник є переконаним, що принцип детермінізму не припускає випадковості виникнення певних явищ, оскільки будь-яка подія чи вчинок має логічне та ґрунтовне пояснення та не є випадковим [5].

Досліджуючи енергетичну систему світу, слід говорити про економічний детермінізм, концепцію, що досліджує економічні процеси, як виняткові фактори в процесі поступального та сталого розвитку. Дослідник В. Базаров переконаний, що саме ці чинники і є спектрами подальших тенденцій та видозмін [2].

Детермінізм економічного середовища в першу чергу є з своїм технологічним проявом, оскільки орієнтований на принципах домінування чинників суспільного процесів виробництва: засобам та предметам праці, а також технологічному способу їх забезпечення.

Проте, найзмістовніше відносно сутнісного змістовного наповнення принцип детермінізму розкрито у працях К. Маркса та Ф. Енгельса. Орієнтуючись на свідомість та мотивацію робітничого класу, К Макркс визначав рушійні сили економічних процесів об'єктивним чинником еволюції людського суспільства [3].

Тому за переконанням К. Маркса та Ф. Енгельса, принцип детермінізму віддзеркалює взаємозалежність різного виду факторів від системи соціально-економічних та виробничих відносин, які виникають в процесі взаємодії між суб'єктами.

Не дивлячись на різне походження думок щодо детермінізму, будь-яка його форма має спільні ознаки: взаємозумовленість та взаємозалежність між основними складовими системного явища.

Світова енергетична система як утворення мегаекономічного середовища структурно охоплює особливості енергетичного розвитку усіх країн планети. Тенденційно людство у потрібному напрямку раціоналізує господарський розвиток життєво необхідних ресурсів шляхом застосування науково-технічного прогресу, інноваційних підходів, оптимізаційних заходів та енергоощадних та енергозберігаючих технологій. Попри строкатість та диференційованість характеру енергетичних систем різних країн слід говорити про загальні питання які пов'язані із необхідністю негайного альтернативного технологічного та економічного пошуку заміни шкідливих викопних ресурсів на більш безпечні природні аналоги.

В цьому сенсі слід проаналізувати прогнози експертів щодо наявності пропозиції енергетичних ресурсів. Аналітичні дані та практичні узагальнення дослідників та практиків переконливо свідчать, що вугілля, як енергетичний ресурс постійно зменшує свої запаси, є небезпечним та з часом людство змушене буде стикнутися з небезпекою зникнення цього ресурсу із світових запасів за 500-600 років. Стосовно нафтогазових ресурсів, слід відмітити обмеженість їх пропозиції у світовому енергетичному балансі у майбутньому через 120-150 років. Слід зауважити також надзвичайну шкідливість та складність у видобуванні та постачанні цієї енергетичної компоненти для промислових та споживацьких цілей. Дефіцит та зростання цін на вугілля, нафту та газ є свідченням необхідності негайної заміни на більш раціональний та безпечний ресурсний потенціал.

Інститутом енергії XXI століття під егідою Американської торгової палати визначається надзвичайно величезна роль енергії, як невід'ємної складової до зростання та розвитку життєвих форм в усьому світі. З огляду на тотальні кризові явища, які час від часу торкаються світової фінансової системи,

попит на енергоносії завжди є нееластичним стосовно зміни ціни та націлений на зростання у величезних масштабах. Це насамперед яскраво простежується у таких країнах, як Китай, Індія, Бразилія, Сінгапур, Тайвань та інші. Також слід відмітити не пропорційний характер поширення енергетичних ресурсів між країнами, регіонами. Згідно даних Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) понад 1 млрд людей не мають можливості користуватися сучасними енергетичними послугами, що автоматично відносить їх країни до слаборозвинутих [9].

Таблиця 1

Ймовірні сценарії розвитку світової енергетики

Безповоротні процеси енергетичної системи	Реакція світової економічної системи	Оптимальні шляхи та заходи щодо підвищення енергетичної безпеки
1. Збільшення обсягу енергетичного споживання	Висока енергоємність та нехтування енергозберігаючим обладнанням та заходами, які спричинили масштабне збільшення споживання ресурсів. Це в свою чергу потребуватиме збільшення інвестування в енергетичну сферу у розмірі 1 трильйона доларів США щорічно до 2030 року	1) пропагування обов'язкового енергетичного напряму реалізації енергетичної політики, що охоплює підвищення рівня ефективності застосування енергетичних ресурсів; обмеження енергоємності; 2) інвестиційна політика передбачає підвищення рівня гарантованості для іноземних інвестицій;
2. Значне енергоспоживання у країнах з обмеженим доступом енергетичних ресурсів	Енергетичний баланс споживання буде досягнуто шляхом обмеження енерговитрат розвиненими країнами світу щоб досягти стабільного розвитку енергетичного забезпечення на душу населення.	1) застосування енергозберігаючих заходів та обладнання задля обмеження витрат енергії на душу населення. 2) актуалізується консолідація усіх суб'єктів господарювання для оптимальної моделі енергозбереження
3) Сталість структури споживання енергетичних ресурсів.	На разі, викопні джерела енергії ще на довго зберігатимуть своє панування в енергетичному балансі. Швидкого прориву у застосуванні альтернативних джерел енергії не буде, оскільки стабільне та постійне впровадження альтернативних джерел енергії потребує значних капіталовкладень. Ймовірне збільшення обсягу світової торгівлі газом та нафтою.	1) Важливим є налагодження імпорту енергетичних ресурсів у тих країнах, які цього потребують. 2) Збільшення заходів щодо диверсифікації енергетичних ресурсів та їх постачальників для підвищення рівня енергетичної безпеки.
4. Обмеження обсягу викидів парникових газів щодо уникнення глобальних змін клімату.	Безперечне домінування процесів обмеження обсягів викидів парникових газів до 2050 років. Причинами цьому стануть: - застосування інноваційних технологій в теплоенергетиці; - зменшення рівня споживання викопного палива; - обмеження обсягу викидів шкідливих парникових газів	Застосування сучасних технологічних рішень у теплоенергетиці: - паротурбінних ТЕС, які функціонують на ультранадкритичних параметрах пари; - побудова електричних станцій з змішаним процесом газифікації вугілля
5. Знешкодження та утилізація геологічних походжень вуглекислого газу.	Ймовірним сценарієм до 2030 року стануть заходи з технологічного застосування утилізації геологічних порід вуглекислого газу на електричних станція та великих промислових об'єктах.	Технологічне вдосконалення: - ТЕС комбінованого типу; - збільшення застосування теплових насосів.
6. Поширення ролі електроенергетики	Ймовірним сценарієм до 2030 року стане збільшення частини споживання електроенергетичних ресурсів до 60%, загальним електричним споживанням до 30000 млрд. кВт. Год.	1) вдосконалення структури електропостачання; 2) збільшення постачання електричної енергії до країн Європи за принципом ENSTRO – G
7. Інтеграційна співпраця в процесі поширення світових електричних мереж	Ймовірний сценарій поглиблення інтеграційних процесів в електроенергетиці з подальшим об'єднанням в транснаціональні енергетичні системи, що сприятиме підвищенню якості на надійності енергопостачання споживачам	1) імплементація електроенергетичної стратегії у мережеву стратегію Європи; 2) законодавче узгодження консолідованого електроенергетичного міжнародного простору
8. Збільшення частини вироблення атомної енергетики.	Ймовірний сценарій збільшення атомної енергетики зокрема за рахунок країн з низьким енергетичним потенціалом за умови обов'язкового дотримання екологічних стандартів.	1) розвиток легководневих реакторів-розмножувачів на швидконейтронах; 2) підвищення власного ядерного потенціалу країн з низьким рівнем енергозабезпечення.
9. Прискорений розвиток темпів застосування альтернативних джерел енергії.	Прогнозується сценарій зростання частини відновлювальних, нетрадиційних джерел енергії серед країн, то найбільшими шансами щодо застосування ВДЕ стануть країни високого енергетичного потенціалу та економічного розвитку.	1) збільшується частка застосування ВДЕ у структурі світового споживання; 2) найбільш результативних ефектів слід очікувати у вітроенергетиці, сонячних електростанціях, теплових панелях, водневій енергетиці
10. Активне запровадження інноваційних енергетичних технологій.	Інноваційні технології дозволяють збільшити обсяг попиту, підвищити рівень надійності та енергопостачання, покращення стану навколишнього середовища та кліматичних умов.	1) Підвищення рівня конкурентоспроможності енергетичного середовища країни; 2) Оновлення технічного забезпечення функціонування енергетичних підприємств

Підтвердженням цьому є те, що певна частина світових запасів нафти, газу, та інших видів викопних енергетичних ресурсів зосереджена лишень в окремих країнах. Тому питання світової логістичної системи є не менш актуальним з огляду на проблеми поставки енергетичних ресурсів у світовому балансі.

Наступною перепоною до стабільного та пропорційного забезпечення енергетичними ресурсами є обмежена та недостатня кількість шляхів сполучення між країнами, які транзитують, виробляють та постачають енергетичні ресурси до споживачів. Це наштовхує на думку важливості стабільності та безпечності проведення міжнародної торгівлі енергетичними ресурсами. При постачанні енергетичних ресурсів важливими ціноутворюючими компонентами є логістичне сполучення, наявність партнерських стосунків між країнами, стабільність політичної ситуації у крані.

Зазначені чинники в різній мірі але формують безпековість світової енергетичної безпеки. Важливими показниками виміру реального стану щодо прогнозних показників світового розвитку енергетики слід вважати: волатильність цін на нафту, цінову стабільність на нафтогазові продукти, волатильність витрат на енергоносії, умови та ризики при світового виробництва вугілля, умови та ризики при світовому виробництві природного газу, умови та ризики зберігання та видобуток світових запасів вугілля, витрати енергоносіїв на одну особу, транспортні витрати на особу, тощо [4].

Тому, узагальнюючі існуючі теоретичні та практичні узагальнення та реальні напрацювання у цьому сенсі слід виокремити особливо важливі напрямки світової енергетичної системи, які потребують свого вирішення. Мова йде у першу чергу про:

-надмірне споживання енергії відносно одиниці реального ВВП на душу населення (є свідченням світових процесів надмірного енергетичного споживання та вичерпання й без того обмеженого енергетичного потенціалу економіки),

- підвищення рівня витрат на імпорт викопних видів палива а одиницю реального ВВП країни (що є свідченням значного витратного балансу та обтяження для стабільного функціонування економічної системи будь-якої країни),

- відсутність достатнього рівня диверсифікації електрогенеруючих потужностей країн (є свідченням недостатньої консолідації та координації зусиль у сфері проєктності та інтеграції світових мережевих комунікацій у частині трансферту електрогенеруючих компаній) [1].

Тому розглядаючи світову енергетичну систему, як компоненту світового економічного простору слід передусім систематизувати її тенденції у цілому не дивлячись на різносторонній доступ та наявність пропозиції енергетичних ресурсів у тій чи іншій країні.

З огляду на наявний характер протікання енергетичних процесів у світовому енергетичному балансі слід розглядати три напрямки ймовірного розвитку подій енергетичної системи: безповоротні процеси енергетичної системи, реакція світової енергетичної системи, оптимальні шляхи та заходи щодо підвищення енергетичної безпеки [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розглядаючи системність світової енергетичної системи у динаміці свого розвитку слід акцентувати уваги на таких основних детермінантах її розвитку та шляхів їх подальшої реалізації. Серед зазначеного слід виділити:

1.Забезпечення надійності та стабільності енергопостачання:

- запровадження змішаних методів регулювання енергетичної системи збалансування ціноутворення енергетичної сфери та обмеження монополізованості;

- вдосконалення інституціоналізації світового енергетичного ринку з подальшою лібералізації процесів на ньому;

- формування конкурентного ринкового середовища з подальшим пропагуванням ринкових принципів світового енергетичного ринку;

- забезпечення вільного доступу усіма учасниками енергетичного ринку до енергетичних ресурсів;

- підвищення рівня соціального забезпечення споживачів з метою зростання купівельної спроможності.

2. Досягнення потрібного рівня енергетичної безпеки:

- створення енергетичного хабу з метою збільшення процесів резервування енергетичних ресурсів;

- імплементація спільних нормативних, економічних, просторових зусиль між енергетично-домінуючими країнами щодо застосування інноваційних шляхів децентралізації енергетичних ресурсів в країнах з низьким енергетичним потенціалом;

- уникнення проявів корупції, політичних потрясінь, військових конфліктів та форс-мажорних випадків в економічних системах країн світу;

- політика диверсифікації різноманітних видів та форм енергетичних ресурсів між розвиненими країнами світу.

3.Дотримання необхідного стану енергоефективності:

- мінімізація сукупних витрат на енергетичне забезпечення у розрахунку ВВП на душу населення;

- оптимізаційні заходи з метою здійснення розвідки, збільшення запасів та резервів а також видобутку власних енергетичних ресурсів застосовуючи внутрішній ресурсний потенціал;

- альтернативне заміщення вартісних закордонних видів викопного палива (вугілля, нафти, газових продуктів) вітчизняними аналогами шляхом переробки внутрішньої енергетичної сировини;

- застосування системи моніторингу та внутрішнього аудиту на підприємствах енергетичної галузі різних країн.

4. Застосування принципів екологізації:

- обмеження викидів парникових газів підприємствами енергетичної сфери шляхом встановлення квот;

- застосування екологічно чистих видів альтернативних джерел енергії (вітрової, геотермальної, водневої, сонячної;

- популяризація політики енергоощадності, основною метою якої є протидія ризикам та усунення ймовірностей своєчасних загроз.

5. Пошук та запровадження альтернативних джерел підвищення енергетичного потенціалу світової енергетики:

- здійснення домовленостей щодо процесів диверсифікації основних енергетичних ресурсів шляхом запровадження в першу чергу відновлювальних та альтернативних джерел постачання;

- запровадження інституцій щодо дослідження економічної та соціальної складових видобування, зберігання та транспортування альтернативних джерел енергії.

Література

1. Борожко О. О., Сокотенюк С. М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 4. С. 71–75.

2. Дробот С. А. СУТНІСТЬ ДЕТЕРМІНАНТІВ РОЗВИТКУ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 22, Частина 1. 2018. С.97-100.

3. Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (25 квітня 2018 р.). К.: КНЕУ, 2018. 232 с.

4. Завербний А.С., Псуй М.С., Керницький І.С.. Світові тенденції розвитку енергетики та потенційні можливості для підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах інтегрування її енергетичного сектору. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 121-12.С.121-127.

5. Коврига С. Детермінанти політичного простору. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. №4. С. 164–171.

6. Купчак В.Р., Лагодієнко В.Р. та інші. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.

7. Павлов К.В., Павлова О.М., Коротя М.І. Регулювання діяльності регіональних газорозподільних підприємств України: монографія. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2020. 256 с.

8. Павлова О.М., Павлов К.В., Купчак В.Р., Червоняк В. Функціонування мережі підземних газових сховищ в контексті енергетичної безпеки країни. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. №3(19). С. 105-112.

9. Ризики для енергетичної безпеки: глобальний і національний аспекти: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1039.

10. Стрішенець О.М., Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка». Збірник наукових праць. Випуск 1 (47). Том 2. Ужгород, 2016. С. 35-38.

11. Януль С. Павлов К., Коротя М., Галянт С. Характеристика газотранспортної системи України. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. №1(17). С. 31-38.

References

1. Borozhko O. O., Sokoteniuk S. M. Ekonomichna bezpeka krytychnykh infrastruktur Ukrainy: suchasnyi stan ta napriamy pokrashchennia. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 4. S. 71–75.

2. Drobot S. A. SUTNIST DETERMINANTIV ROZVYTKU TA ÏKh KLASYFIKATsIIa. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Vypusk 22, Chastyna 1. 2018. S.97-100.

3. Ekonomichna spadshchyna K. Marksa: pohliad cherez pryzmu stolit: zb. materialiv Vseukr. kruhloho stolu (25 kvitnia 2018 r.). K.: KNEU, 2018. 232 s.

4. Zaverbnyi A.S., Psui M.S., Kernytskyi I.S.. Svitovi tendentsii rozvytku enerhetyky ta potentsiini mozhlyvosti dlia pidvyshchennia rivnia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy v umovakh intehruvannia yii enerhetychnoho sektoru. Sotsialno-pravovi studii. 2018. Vypusk 1. S. 121-12.S.121-127.

5. Kovryha S. Determinanty politychnoho prostoru. Sotsiohumanitarni problemy liudyny. 2010. №4. S. 164–171.

6. Kupchak V.R., Lahodiienko V.R. ta inshi. Formuvannia ta rehuliuvannia rehionalnykh enerhetychnykh system: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia. Lutsk: CPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf», 2019. 346 s.

7. Pavlov K.V., Pavlova O.M., Korotia M.I. Rehuliuvannia diialnosti rehionalnykh hazorozpodilnykh pidpryiemstv Ukraïny: monohrafiia. Lutsk: SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf», 2020. 256 s.

8. Pavlova O.M., Pavlov K.V., Kupchak V.R., Chervoniak V. Funktsionuvannia merezhi pidzemnykh hazovykh skhovyshch v konteksti enerhetychnoi bezpeky krainy. Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Lutsk : Vezha-Druk, 2019. №3(19). S. 105-112.

9. Ryzyky dlia enerhetychnoi bezpeky: hlobalnyi i natsionalnyi aspekty: analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1039.

10. Strishenets O.M., Pavlov K.V. Osoblyvosti konkurentnykh vidnosyn na rehionalnykh rynkakh nerukhomosti. Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Ekonomika». Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 1 (47). Tom 2. Uzhhorod, 2016. S. 35-38.

11. Yanul S. Pavlov K., Korotia M., Haliant S. Kharakterystyka hazotransportnoi systemy Ukrainy. Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Lutsk : Vezha-Druk, 2019. №1(17). S. 31-38.

УДК 330
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-58

ШЕВЦОВА О. В.
НУ «Чернігівська політехніка»

НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЮ ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті проаналізовано нормативно- правове регулюванню та державна підтримка інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу. Встановлено,що в даний час питання вирішення проблем сільського господарства, а саме його розвитку і модернізації, з урахуванням впровадження нових та інноваційних технологій, залишається актуальним. Сільське господарство завжди залишається на першому місці, що стосується допомоги, що виділяється на його розвиток.. Виявлено, що вітчизняний агропромисловий комплекс володіє значним інноваційним потенціалом, який здатний забезпечити високий рівень науково-технологічного розвитку України в міжнародному бізнес-середовищі. У той же час резерви виробничих потужностей і сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура як і раніше залишаються переважаючими джерелами зростання в сфері агропромислового комплексу для експорту сільськогосподарської сировини на міжнародні ринки сільськогосподарської продукції. Збереження поточних тенденцій в агропромисловому секторі країни, заснованих на низько технологічному виробництві, а також триваючий спад виробництва в сфері агропромислового комплексу доводить необхідність застосування наукових підходів до впровадження та управління ними на підприємствах АПК. Сьогодні одним із пріоритетів державної політики має стати модернізація як національної промисловості в цілому, так і агропромислового комплексу зокрема на основі інтенсифікації виробництва та ефективного використання його потужного науково-технічного потенціалу.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, державна підтримка, інноваційні технології розвитку, АПК

O. SHEVTSOVA
Chernihiv Polytechnic National University

REGULATORY AND STATE SUPPORT FOR INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

The article analyzes the regulatory framework and state support for innovative technologies for the development of the agro-industrial complex. It is established that currently the issue of solving the problems of Agriculture, namely its development and modernization, taking into account the introduction of new and innovative technologies, remains relevant. Agriculture always comes first in terms of assistance allocated for its development.. It is revealed that the domestic agro-industrial complex has a significant innovative potential, which is able to ensure a high level of scientific and technological development of Ukraine in the international business environment. At the same time, reserves of production capacities and favorable external economic conditions still remain the predominant sources of growth in the agro-industrial complex for the export of agricultural raw materials to international agricultural markets. The continuation of current trends in the agro-industrial sector of the country, based on low-tech production, as well as the ongoing decline in production in the field of agro-industrial complex proves the need to apply scientific approaches to the implementation and management of them at agricultural enterprises. Today, one of the priorities of state policy should be the modernization of both the national industry as a whole and the agro-industrial complex in particular on the basis of the intensification of production and the effective use of its powerful scientific and technical potential.

Keywords regulatory and Legal Regulation, state support, innovative development technologies, agro-industrial complex

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

З моменту проголошення незалежності і по теперішній час в Україні відбулося багато змін як у суспільно-політичній, так і в економічній системах. Кардинальні трансформаційні процеси не обійшли стороною і сільськогосподарську сферу. Активний розвиток і ефективність функціонування агропромислового комплексу держави, як невід'ємної частини національної економіки, має важливий вплив на його економічний розвиток, що в свою чергу визначає стан конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Тому на шляху України до Європейського Союзу одним із стратегічних та пріоритетних напрямків діяльності держави є розвиток та підтримка агропромислового сектору. У цьому контексті важливим є адекватний рівень правового забезпечення функціонування агропромислового сектору, який не лише визначає стратегічні цілі аграрної політики, а й встановлює гарантії захисту інтересів юридичних осіб у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, котрі займалися аналізом використання інструментів проєктного менеджменту у різних галузях та на підприємствах, можна виділити наступних: Безп'ята І.В. [2], Волосюк М.В. [3], Гнаткович О.Д. [4], Готра В. В. [6], Грабовська І.В. [7], Гросул В.А. [8], Дорошко О.О. [10], Саблук П.Т., Кісіль М.І., Коденська М.Ю. [11], Каракай Ю. [12], Краснокутська Н.В. [14], Кудлай А.В. [15], Мороз С. М. [16], Осецький В.Л. [17], Затонацька Т.Г., Полегенька М.А., Ревенко М., Саранчук Г.М. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень нормативно- правового регулюванню та державної підтримки інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу в контексті проблеми

інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу України комплексного дослідження у вітчизняній юридичній науці не проводилося. Це, в свою чергу, пояснює актуальність розглянутого питання з урахуванням особливостей регулювання правовідносин в агропромисловій сфері

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз нормативно- правового регулюванню та державної підтримки інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу

Виклад основного матеріалу

В даний час питання вирішення проблем сільського господарства, а саме його розвитку і модернізації, з урахуванням впровадження нових та інноваційних технологій, залишається актуальним. Сільське господарство завжди залишається на першому місці, що стосується допомоги, що виділяється на його розвиток. Під державною підтримкою необхідно розуміти систему заходів, орієнтованих на виплату коштів з державного бюджету сільськогосподарським виробникам, які спрямовані на розвиток промисловості та сільських територій у визначених районах, так і на безпосереднє підвищення їх рентабельності за рахунок виробництва необхідної сільськогосподарської продукції, головним критерієм якого є ефективність використання цієї підтримки та спрямування на інноваційні технології розвитку агропромислового комплексу. Схему напрямів державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні представимо на рис 1.

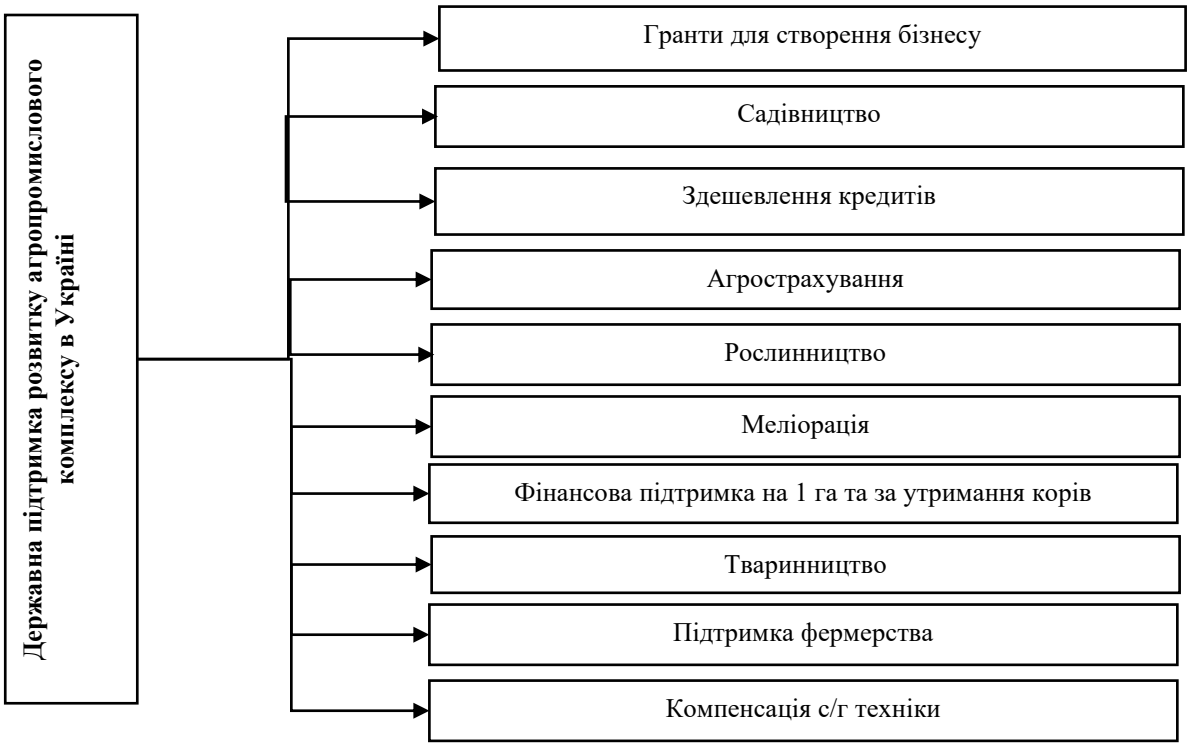

Рис. 1. Напрями державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні
Джерело: [Узагальнено автором на основі сайта https://minagro.gov.ua]

Державна підтримка розвитку АПК в Україні здійснюється у взаємодії із реалізацією політики державного управління галуззю. Глобальна продовольча криза посилюється з кожним роком, економічна і фінансова криза в Україні і за кордоном поширюється, світові природні ресурси виснажуються, екологічна ситуація погіршується, про що свідчать зміни клімату і зниження здоров'я і рівня життя населення планети. Ці та інші чинники свідчать про необхідність інтенсифікації сільського господарства як одного з найбільш ефективних способів підвищення конкурентоспроможності країни в умовах глобалізації світових економічних процесів на аграрному ринку.

На сучасному етапі необхідно реалізувати комплексні заходи з підтримки інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, у тому числі сільськогосподарських, на всіх етапах підтримки інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу, стимулювати попит на результати досліджень та інноваційні розробки, на кваліфікований персонал, а також на сприятливі умови для виробництва інноваційної продукції з високим ступенем доданої вартості. Нормативно-правове регулювання державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні можна представити на рис. 2.

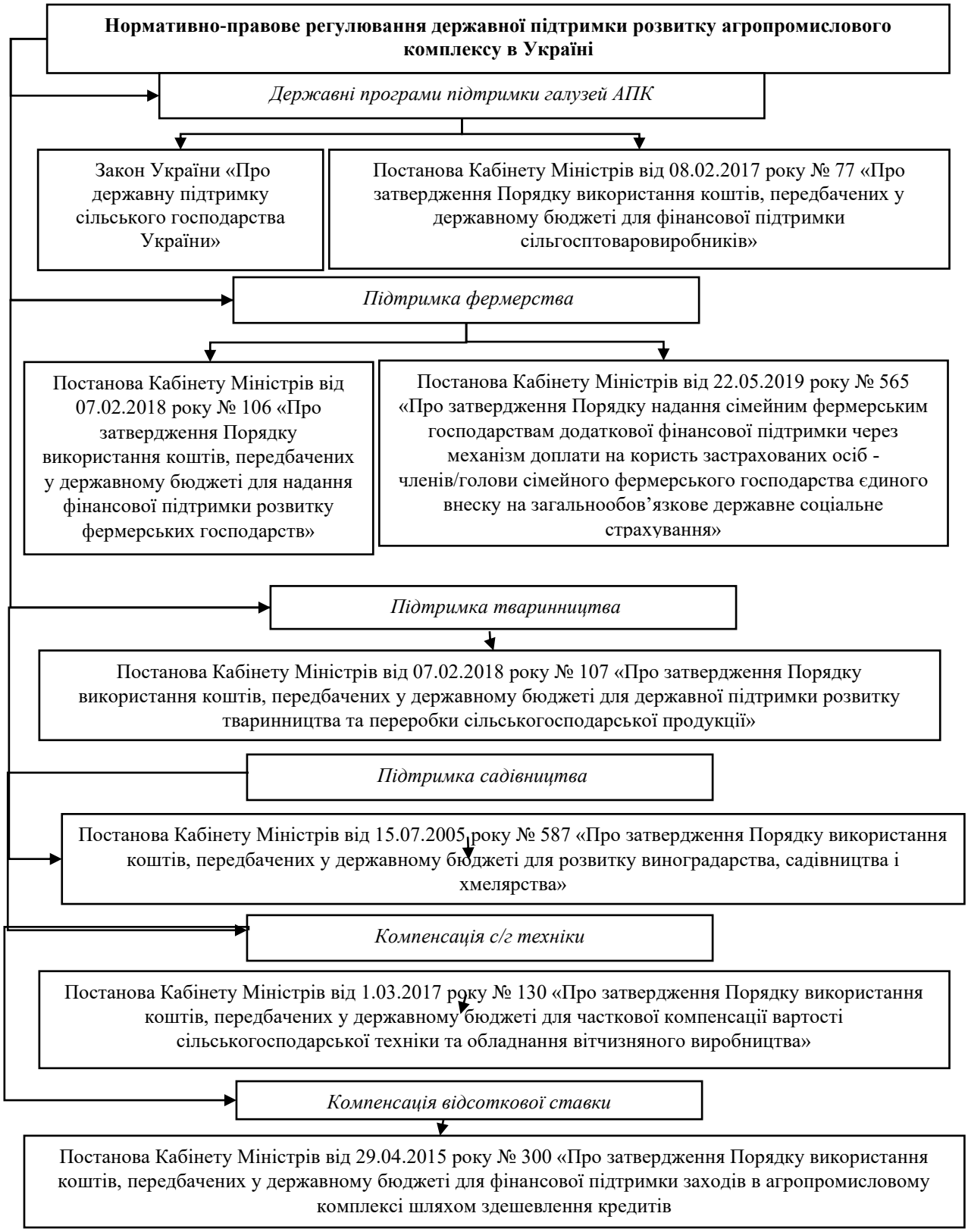

Рис. 2. Нормативно-правове регулювання державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні
Джерело: [Узагальнено автором на основі сайта https://minagro.gov.ua]

Основи державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні закладено відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877IV, підтримка аграрної галузі здійснюється за напрямами, які гарантують продовольчу безпеку та сталий розвиток. До 2020 року було сформовано наукову парадигму механізму фінансової підтримки держави, яка певною мірою окреслює кредитування витрат аграрного сектору, субсидування закупівлі ресурсів та обладнання для технологічної трансформації, регулювання ринкових цін на сільськогосподарську продукцію. та підтримка певних форм бізнесу.

Конституція України (Закон України 1996 року) знаходиться на вершині ієрархії цих правових норм, стаття 54 якої гарантує громадянам свободу науково-технічної, а також інших форм творчості, захист інтелектуальної власності та їх авторських прав. Держава сприяє розвитку науки та наукових зв'язків між Україною та міжнародною спільнотою. Крім Конституції України, Положення про інновації містяться в численних актах різних галузей законодавства. Їх можна розділити на дві групи (табл.1).

Таблиця 1

Групи правових норм державної підтримки розвитку агропромислового комплексу в Україні

Групи правових норм підтримки АПК	Правові норми
Перша група	Визначають рамки державної інноваційної політики. Наприклад, це Закон України" Про науково-технічну діяльність " (Закон України, 2015). Вона забезпечує правову, організаційну та фінансову основу для функціонування і розвитку наукової, науково-технічної діяльності і створює умови для наукової, науково-технічної діяльності, для задоволення потреб суспільства і держави в технологічному розвитку за допомогою взаємодії освіти, науки, бізнесу і влади. Більше того, до цієї групи входить Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку України (Постанова Верховної Ради України від 1999 року). Концепція передбачає основні цілі, пріоритетні напрями та принципи національної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, керівні принципи структурної переробки науково-технічного потенціалу та його ресурсів.
Друга група правових норм	Розглядають інновації, науку, технології та інноваційну діяльність тільки як частина функціонування соціально-економічних проблем країни. До цієї групи входять Закони України" Про особливий режим інноваційної діяльності технопарків"," Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні", постанови Кабінету Міністрів України щодо імплементації цих законів, а також інші нормативно-правові акти щодо окремих аспектів інноваційної діяльності.

Джерело: [Узагальнено автором на основі сайта https://www.bbc.com/ukrainian/features-50223336]

До 1990-х років центральне планування регулювало всі сектори економіки України, включно з сільським господарством, як частини Радянського Союзу. Держава регулювала ціни, а державні підприємства контролювали виробництво, маркетинг сільськогосподарських ресурсів і продукції, а також переробку та розповсюдження продуктів харчування [1]).

Перші реформи почалися наприкінці 1980-х років, коли країна почала перехід до ринкової економіки. Можливість орендувати землю у колективних господарств або окремих осіб сприяла приватному сільськогосподарському виробництву, уможливлюючи створення сімейних ферм [2-5]). Однак на початку 1990-х років Україна пережила економічну кризу, яка супроводжувалася значним економічним спадом та інфляцією, що вплинуло на сільськогосподарський сектор і призвело до значного скорочення сільськогосподарського виробництва та продуктивності. Як наслідок, кілька реформ політики лібералізації торгівлі та цін були скасовані в середині 1990-х років. Відновлені реформи приватизації агробізнесу та реструктуризації колгоспів активізувалися лише після макроекономічної стабілізації у 2000-х роках [6-8]). Якщо до 1990-х років уся земля належала державі, то сьогодні близько трьох чвертей сільськогосподарських угідь є приватною власністю [3]).

У 2005 році створено Державний аграрний фонд як державне публічне акціонерне товариство (реорганізовано у 2013 році). Його первісний мандат полягав у регулюванні цін на зерно шляхом інтервенційних закупівель, зберіганні зерна в державних силосних ямах і продажу його пекарням для гарантування цін на хліб, а також у наданні кредитів виробникам зерна. Фонд поступово почав займатися іншими видами діяльності, такими як державні закупівлі та продажі широкого асортименту сільськогосподарської та харчової продукції; форвардні контракти; переробка та оптова торгівля борошном; та продаж палива та мінеральних добрив виробникам [4]).

Дві ключові події допомогли сформувати аграрну політику в Україні. По-перше, у 2008 році Україна стала членом СОТ, встановивши пов’язані тарифи на сільськогосподарську продукцію в середньому на рівні 10,8%, розширивши експортні можливості та сприяючи змінам системи державної підтримки сільського господарства. По-друге, у 2014 році Європейський Союз та Україна підписали Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) як частину Угоди про асоціацію. ПВЗВТ офіційно набула чинності у вересні 2017 року та передбачає зниження тарифів і квоти на безмитний імпорт для полегшення торгівлі між Україною та Європейським Союзом, у тому числі сільськогосподарською та харчовою продукцією[12-18].

З 1999 по 2016 рік держава надавала значну підтримку шляхом накопичення ПДВ, заснованого на спеціальному режимі ПДВ для сільського господарства. Сільськогосподарські виробники акумулювали на спеціальних банківських рахунках ПДВ, належний до сплати первинної та переробленої продукції. Накопичені кошти були спрямовані на покриття ПДВ на придбані ресурси, а залишки використовувалися для будь-яких інших виробничих цілей. З 2014 по 2016 рік цей механізм забезпечив 90% загальної державної підтримки. Інші заходи внутрішньої політики включали, зокрема, субсидії на виробництво, податкові пільги, контроль цін, імпортні тарифи, нетарифне регулювання торгівлі, мінімальні закупівельні ціни, прямі державні закупівлі та пільгові позики (табл.2).

Таблиця 2.

Еволюція змін аграрної політики України з 1990- 2020 рр.

Період	Більш широкі рамки	Зміни в аграрній політиці
До 1990-х років	Планова економіка	Планове сільськогосподарське виробництво, державні ціни Контрольований державою ланцюжок створення вартості та торгівля сільськогосподарською продукцією, включаючи маркетинг сільськогосподарських ресурсів і продукції
1990-2000 роки	Перехідна економіка: поступові реформи до ринкової економіки Перерваний глибокою економічною кризою на початку 1990-х рр.	Підвищення імпортних тарифів на сільськогосподарські та харчові продукти переробки Земельна реформа дозволила приватну власність Поступовий демонтаж централізованих маркетингових схем Згортання реформ під час економічної кризи
2000-тепер	Відновлені реформи до відкритої економіки	Зниження сільськогосподарських тарифів після вступу до СОТ Експортні податки та квоти на основні експортні товари, які послідовно скасовуються або замінюються Меморандумами про взаєморозуміння Державний аграрний фонд (контроль за цінами, контроль за виробництвом, маркетинг, кредити тощо) з ринковими інтервенціями через мінімальні референтні ціни та державні закупівлі продовольства, які послідовно зменшуються Квоти на виробництво цукру до 2018 року Різноманітні субсидії на виробничі ресурси, підтримка відсотків і податкові пільги

Джерело: [Узагальнено автором на основі сайта https://minagro.gov.ua]

Через майже відсутній контроль над ринковими цінами, який лише частково компенсувався трансфертами виробникам через податкові пільги та інші заходи, підтримка сільськогосподарських виробників була слабкой в 1990-х роках Хоча рівень та склад субсидій продовжував коливатися впродовж останнього десятиліття та наближався до нуля. З незначною бюджетною підтримкою загальних послуг або споживачів загальна підтримка сектора залишалася невеликою в більшій частині останніх 25 років. У 2002 році було введено мораторій на заборону продажу сільськогосподарських земель, хоча дозволено передавати їх в оренду. Мораторій продовжувався щороку до 2019 року включно.

Міністерство аграрної політики та продовольства (МАПФ) є головним органом виконавчої влади в Україні, що відповідає за розвиток сільського господарства. Заходи аграрної політики України сформульовані в ряді основних законів і рішень. Закон «Про державну підтримку сільського господарства України», прийнятий у 2004 році, визначає основні пріоритети політики та заходи підтримки сільського господарства. Сільськогосподарські товаровиробники мають право на сплату єдиного податку у відсотках від нормативної вартості земель сільськогосподарського призначення, встановленої на 1 липня 1995 року та скоригованої з цього часу на загальний індекс споживчих цін. Запроваджений у 1998 році єдиний податок спочатку замінив дванадцять податків, які сплачували сільськогосподарські підприємства як суб'єкти господарювання. Відтоді сфера застосування цього податку звузилася. Наразі єдиний податок замінює три податки – податок на прибуток, податок на землю (за землі, що використовуються у сільськогосподарському виробництві) та збір за спеціальне використання води, а сільгоспвиробники зобов'язані сплачувати всі інші податки, які раніше входили до складу єдиного податку. Режим єдиного податку створює непрямі податкові пільги для виробників сільськогосподарської продукції, які за останні роки становлять близько 4,3 мільярдів гривень (150 мільйонів доларів США) на рік.

Україна є членом СОТ із травня 2008 року. Країна стягує імпортні тарифи на більшість сільськогосподарських товарів, із застосованими тарифами найбільшого сприяння (РНС) на сільськогосподарські продукти в середньому на рівні 9,1%, що значно перевищує середній рівень для несільськогосподарської продукції. на 3,7% [21]) . У той час як більшість імпортних товарів стикається з адвалерними тарифами, Україна зберігає глобальну тарифну квоту на тростинний цукор-сирець. Ця квота використовувалася лише у 2011 та 2020 роках, враховуючи надлишок пропозиції цукру на ринку України в інші роки. Експортні мита застосовуються до деяких олійних культур, живих тварин і необроблених шкір, але після вступу України до СОТ поступово зменшуються.

Україна зберігає тарифні квоти з нульовими тарифами в квоті. З 1 січня 2016 року Україна застосовує три тарифні квоти з нульовими тарифами в рамках квоти на імпорт з Європейського Союзу м'яса свинини, м'яса птиці та напівфабрикатів із нього та цукру відповідно. Сторони зобов'язалися не застосовувати експортні субсидії для взаємної торгівлі сільськогосподарськими товарами. і близько половини імпортних мит буде скасовано протягом перехідного періоду.

З 1 січня 2016 року Україна застосовує три тарифні квоти з нульовими тарифами в рамках квоти на імпорт з Європейського Союзу м'яса свинини, м'яса птиці та напівфабрикатів із нього та цукру відповідно. Сторони зобов'язалися не застосовувати експортні субсидії для взаємної торгівлі сільськогосподарськими товарами. і близько половини імпортних мит буде скасовано протягом перехідного періоду. Поглиблена і всеохопна зона вільної торгівлі, ПВЗВТ містить фундаментальні правила СОТ щодо нетарифних бар'єрів, таких як заборона імпортних та експортних обмежень, а також правила державної торгівлі. Однак труднощі України з дотриманням вимог ЄС щодо безпеки харчових продуктів, ветеринарії та фіто санітарії залишаються перешкодою для торгової інтеграції. Таким чином, ПВЗВТ містить положення щодо технічних регламентів, стандартів та оцінки відповідності для гармонізації з Європейським Союзом, а також щодо технічного співробітництва у сфері регламентів, стандартів та пов'язаних питань між Україною

та Європейським Союзом. Відповідно до цих положень у 2016 році було схвалено Комплексну стратегію імплементації законодавства про санітарні та фіто санітарні заходи, яка передбачає процес гармонізації законодавства України щодо СФС до вимог ЄС.

Інші угоди про вільну торгівлю (ЗВТ) з Україною включають ЗВТ з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), яка діє з червня 2012 року, багатосторонню Угоду про вільну торгівлю з країнами Співдружності Незалежних Держав (СНД), яка діє з серпня 2012 року, а також двосторонні угоди. з усіма членами СНД та Угода про зону вільної торгівлі між Канадою та Україною, яка діє з серпня 2017 року. Угоди про зону вільної торгівлі з Ізраїлем та Великою Британією набули чинності в січні 2021 року. У лютому 2022 року Україна та Туреччина підписали нову Угоду про зону вільної торгівлі.

У липні 2019 року КМУ схвалив Стратегію розвитку експорту Агро продовольчої продукції на період до 2026 року. Вона спрямована на конкурентоспроможність продукції, розширений асортимент експортної продукції, українські продовольчі бренди, супровідну інформацію та аналіз агропромислового комплексу. У 2019 році на сільське господарство припало 42,5 Мт CO_2 екв або 12,8% викидів парникових газів (ПГ) в Україні. Закис азоту (N2O) є найбільшим джерелом викидів (78% загальних викидів парникових газів від сільського господарства), за яким йде метан (21%). Сільськогосподарські викиди скоротилися на 51% порівняно з рівнем 1990 року, але зросли на 27% з 2010 року[16].

Україна підписала Паризьку угоду Рамкової конвенції ООН про зміну клімату у квітні 2016 року та ратифікувала її у вересні 2016 року. Оновлений національно визначений внесок України (NDC), затверджений КМУ в липні 2021 року, пропонує скоротити викиди в економіці на 65 %. % відносно рівня 1990 року до 2030 року та досягти вуглецевої нейтральності не пізніше 2060 року[18]. НДЦ охоплює ряд економічних секторів, включаючи енергетику, промислові процеси та використання продукції, сільське господарство, землекористування, зміни у землекористуванні та лісове господарство, а також відходи (РКЗК ООН, 2021[6]). Однак для сільського господарства не було встановлено жодних галузевих цілей. У жовтні 2021 року Україна приєдналася до Global Methane Pledge, ініціативи, започаткованої Європейським Союзом і Сполученими Штатами, яка спрямована на скорочення глобальних викидів метану щонайменше на 30% від рівня 2020 року до 2030 року, що може усунути потепління на понад 0,2˚C до 2050 року.

Наприкінці 2017 року КМУ затвердив План заходів щодо реалізації цієї Концепції, а також затвердив Стратегію низьковуглецевого розвитку. України до 2050 року (SLCD) у липні 2018 року. SLCD визначає скоординований підхід різних сторін і забезпечує національне бачення відокремлення економічного зростання та соціального розвитку від збільшення викидів парникових газів. Мета України стати вуглецево-нейтральною країною до 2060 року закріплена в Національній економічній стратегії до 2030 року, схваленій КМУ в березні 2021 року. Стратегія містить Державну політику в агропромисловому секторі з питань охорони навколишнього середовища та управління природними ресурсами в Сільське господарство, метою якого є наближення та гармонізація національного законодавства та політики із Зеленою угодою ЄС, запровадження національного звіту про викиди парникових газів у сільському господарстві та запровадження економічних стимулів для сталого землекористування та підвищення родючості ґрунту.

Міністерство аграрної політики та продовольства (МАПФ) та МЕПР розробляють заходи відповідно до зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію з ЄС щодо покращення екологічних практик, пом'якшення сільськогосподарських викидів та підтримки адаптації сільського господарства до зміни клімату. Політика та заходи для підтримки зусиль зі скорочення викидів у сільському господарстві включають (MEPR, 2021 [17]):

- ✓ запровадження мінімального обробітку ґрунту та заборона спалювання стерні на полях;
- ✓ підтримка землеохоронних заходів та відновлення вітрозахисних смуг;
- ✓ гармонізація з законодавством ЄС національних нормативних актів щодо розповсюдження та використання пестицидів і агрохімікатів;
- ✓ впровадження кращих сільськогосподарських практик для зон, вразливих до нітратного забруднення;
- ✓ підтримка повернення та відновлення деградованих земель (викуп державою або плата за виведення з експлуатації) ;
- ✓ підтримка використання гною на всіх етапах – виробництво, обробка, зберігання, транспортування та застосування – та його використання у виробництві біогазу;
- ✓ підтримка розвитку органічного сільського господарства та дотримання сівозмін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На основі проведеного дослідження державної підтримки інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу, можна констатувати, що державна підтримка інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу може бути визначена як такою, що має науковий і методологічний підхід, який дозволяє встановити існуючий механізм підтримки, оцінити ефективність безпосередньої підтримки, поліпшити моніторинг і визначити точки контролю за використанням бюджетних коштів. Але в свою чергу хочемо констатувати, що в Україні не існує спеціального нормативного документу для АПК, який би регулював державну підтримка інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу.

Вітчизняний агропромисловий комплекс володіє значним інноваційним потенціалом, який здатний забезпечити високий рівень науково-технологічного розвитку України в міжнародному бізнес-середовищі. У той же час резерви виробничих потужностей і сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура як і раніше залишаються переважаючими джерелами зростання в сфері агропромислового комплексу для експорту сільськогосподарської сировини на міжнародні ринки сільськогосподарської продукції. Збереження поточних тенденцій в агропромисловому секторі країни, заснованих на низько технологічному виробництві, а також триваючий спад виробництва в сфері агропромислового комплексу доводить необхідність застосування наукових підходів до впровадження та управління ними на підприємствах АПК. Сьогодні одним із пріоритетів державної політики має стати модернізація як національної промисловості в цілому, так і агропромислового комплексу зокрема на основі інтенсифікації виробництва та ефективного використання його потужного науково-технічного потенціалу.

Література

1. Аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні». – К.: Фенікс, 2011. – 350 с.

2. Безп’ята І.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2016. 337 с. С. 203.

3. Волосюк М.В. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційного розвитку агропромислового комплексу України // Проблеми науки.– 2012.– №12. – С. 19–23.

4. Гнаткович О.Д. Активізація інновацій у сільське господарство України // Ефективна економіка.– 2009 // www.economy.nayka.com.ua.

5. Гончаренко О. В. Інституціональні аспекти реалізації інноваційних пріоритетів розвитку агропромислового виробництва. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_5

6. Готра В. В. Еволюція наукових поглядів на сутність поняття «інновація» та її особливості в агропромисловому комплексі. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка, 2014. №3. С. 73-75.

7. Грабовська І.В. Сучасні аспекти мотивації і стимулювання праці науково-технічних кадрів в інноваційній сфері / І.В.Грабовська // Вісник Хмельницького національного університету, 2008. - №2. - Т.1. - С.169-173.

8. Гросул В.А. Проблеми інноваційної діяльності в Україні // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму.– 2010.– №1(3), Т. 1. – С. 76–82.

9. Державна служба статистики України, 2017.[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

10. Дорошко О.О. Особливості інноваційного розвитку України / О. О. Дорошко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 5. – С. 21–24.

11. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [Саблук П.Т., Кісіль М.І., Коденська М.Ю. та ін.] ; за ред. М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.

12. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності // Економіка України.– 2007.– №3. – С. 40–51.

13. Концепція науково-техічного розвитку галузей агропромислового виробництва України до 2015 року // www.ua-info.biz.

14. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч.посібник / Н.В.Краснокутська. - К.: КНЕУ, 2003. - 504 с. .

15. Кудлай А.В. Інноваційний розвиток економіки: регіональна модель // Економічний простір: Зб. наук. пр. - Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. - №17. - С. 30-40.

16. Мороз С. М. Фінансові аспекти розвитку інфраструктури агробізнесу / С.М.Мороз // Вісник Сумського державного аграрного університету. -1998. - №2. - С. 226 - 231.

17. Осецький В.Л., Затонацька Т.Г. Стратегія нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки // Фінанси України. - 2006. - №7. - С. 38-49.

18. Полегенька М.А. Особливості інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах України. Агросвіт, 2017. № 6. С. 49-54.

19. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки: Постанова Кабінету Міністрів від 23.02.2013 №187 // www.kmu.gov.ua.

20. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI // Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

21. Ревенко М. Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки // Економіка України.– 2011.– №12. – С. 51–5

22. Саранчук Г.М. Інноваційний розвиток сільського господарства як основа підвищення його конкурентоспроможності. Інноваційна економіка, 2010. № 1. С.26-32.

23. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України: [монографія] / Н. М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.

24. Сучасні підходи до соціально-економічного, інформаційного та науковотехнічного розвитку суб'єктів національного господарства: монографія/за ред. Л.М. Савчук, Л.М.Бандоріної. – Дніпро: Пороги, 2020. – 520 с

25. Україна в цифрах у 2010 році: Статистичний збірник / За ред. О.Г.Осауленка // Державний комітет статистики України. – К.: 2011. – 252 с.

26. The Global Innovation Index 2019. Innovation Feeding the World - https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.

27. The Global Innovation Index 2020. Innovation Feeding the World - https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.

References

1. Analiz zakonodavstva Ukrainy u sferi doslidzhen, rozrobok ta innovatsiinoi diialnosti ta propozytsii shchodo dopovnen do zakonodavstva. Proekt YeS «Vdoskonalennia stratehii, polityky ta rehuliuvannia innovatsii v Ukraini». – K.: Feniks, 2011. – 350 s.

2. Bezpiata I.V. Investytsiine zabezpechennia ahrarnoho sektora ekonomiky : monohrafiia. Mykolaiv : MNAU, 2016. 337 s. S. 203.

3. Volosiuk M.V. Napriamy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy // Problemy nauky.– 2012.– №12. – S. 19–23.

4. Hnatkovych O.D. Aktyvizatsiia innovatsii u silske hospodarstvo Ukrainy // Efektyvna ekonomika.– 2009 // www.economy.nayka.com.ua.

5. Honcharenko O. V. Instytutsionalni aspekty realizatsii innovatsiinykh priorytetiv rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriia: Ekonomichni nauky. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_1_5

6. Hotra V. V. Evoliutsiia naukovykh pohliadiv na sutnist poniattia «innovatsiia» ta yii osoblyvosti v ahropromyslovomu kompleksi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Ekonomika, 2014. №3. S. 73-75.

7. Hrabovska I.V. Suchasni aspekty motyvatsii i stymuliuvannia pratsi naukovo-tekhnichnykh kadriv v innovatsiinii sferi / I.V.Hrabovska // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 2008. - №2. - T.1. - S.169-173.

8. Hrosul V.A. Problemy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini // Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu.– 2010.– №1(3), T. 1. – S. 76–82.

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017.[Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua

10. Doroshko O.O. Osoblyvosti innovatsiinoho rozvytku Ukrainy / O. O. Doroshko // Investytsii: praktyka ta dosvid. – 2011. – № 5. – S. 21–24.

11. Investytsiina pryvablyvist ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva rehioniv Ukrainy / [Sabluk P.T., Kisil M.I., Kodenska M.Iu. ta in.] ; za red. M.I. Kisilia, M.Iu. Kodenskoi. – K. : NNTs IAE, 2005. – 478 s.

12. Karakai Yu. Rol derzhavy u stymuliuvanni innovatsiinoi diialnosti // Ekonomika Ukrainy.– 2007.– №3. – S. 40–51.

13. Kontseptsiia naukovo-tekhichnoho rozvytku haluzei ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy do 2015 roku // www.ua-info.biz.

14. Krasnokutska N.V. Innovatsiinyi menedzhment: navch.posibnyk / N.V.Krasnokutska. - K.: KNEU, 2003. - 504 s. .

15. Kudlai A.V. Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky: rehionalna model // Ekonomichnyi prostir: Zb. nauk. pr. - Dnipropetrovsk: PDABA, 2008. - №17. - S. 30-40.

16. Moroz S. M. Finansovi aspekty rozvytku infrastruktury ahrobiznesu / S.M.Moroz // Visnyk Sumskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu. -1998. - №2. - S. 226 - 231.

17. Osetskyi V.L., Zatonatska T.H. Stratehiia naroshchuvannia investytsiinoho potentsialu natsionalnoi ekonomiky // Finansy Ukrainy. - 2006. - №7. - S. 38-49.

18. Polehenka M.A. Osoblyvosti innovatsiinoi diialnosti v ahropromyslovykh pidpryiemstvakh Ukrainy. Ahrosvit, 2017. № 6. S. 49-54.

19. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy aktyvizatsii rozvytku ekonomiky na 2013–2014 roky: Postanova Kabinetu Ministriv vid 23.02.2013 №187 // www.kmu.gov.ua.

20. Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 08.09.2011 № 3715-VI // Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.zakon.hada.gov.ua.

21. Revenko M. Udoskonalennia derzhavnoho rehuliuvannia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky // Ekonomika Ukrainy.– 2011.– №12. – S. 51–5

22. Saranchuk H.M. Innovatsiinyi rozvytok silskoho hospodarstva yak osnova pidvyshchennia yoho konkurentospromozhnosti. Innovatsiina ekonomika, 2010. № 1. S.26-32.

23. Sirenko N.M. Upravlinnia stratehiieiu innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: [monohrafiia] / N. M. Sirenko. – Mykolaiv, 2010. – 416 s.

24. Suchasni pidkhody do sotsialno-ekonomichnoho, informatsiinoho ta naukovotekhnichnoho rozvytku sub'iektiv natsionalnoho hospodarstva: monohrafiia/za red. L.M. Savchuk, L.M.Bandorinoi. – Dnipro: Porohy, 2020. – 520 s

25. Ukraina v tsyfrakh u 2010 rotsi: Statystychnyi zbirnyk / Za red. O.H.Osaulenka // Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. – K.: 2011. – 252 s.

26. The Global Innovation Index 2019. Innovation Feeding the World - https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.

27. The Global Innovation Index 2020. Innovation Feeding the World - https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.

УДК 339.9: 338.48
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-59

СТЕГНЕЙ М. І.
Мукачівський державний університет, Мукачево
НОДЬ О. Л.
Фаховий коледж Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ, Берегово

ГЛОБАЛЬНІ ЧИННИКИ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СФЕРІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ

Сучасні умови розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери характеризуються швидкою динамікою та непередбачуваністю змін на глобальному, національному та регіональному рівнях. Виживання підприємств та галузі в цілому потребує формування ефективних методів адаптації, що серед іншого включають якісні системи збору, обробки, аналізу інформації про стан та тенденції розвитку релевантних чинників впливу на ефективність функціонування підприємств зазначеної сфери.

Метою написання статті є дослідження й систематизація глобальних тенденцій трансформаційних змін у розвитку міжнародного туризму і рекреації та чинників, що впливають на ці процеси.

У статті досліджено глобальні чинники сучасних трансформаційних змін у сфері розвитку туризму та рекреації, здійснено їх систематизацію, виявлено основні тренди формування і розвитку. Проаналізовано динаміку обсягів міжнародного туризму та їх диференціацію у розрізі основних субрегіонів. Визначено, що скорочення обсягів прибуття, зміни напрямків туристичних потоків та диверсифікація туристичних послуг і продуктів в останні роки зумовлені впливом насамперед проявом основних глобальних трендів, серед яких: пандемія Ковід 19, глобальна цифровізація туристичних і рекреаційних послуг а також суміжних сфер економіки, екологізація туризму, загострення проблем забезпечення безпеки внаслідок розгортання військових конфліктів та посилення міжнародного тероризму, погіршення туристичної логістики (зокрема авіасполучення). Окреслено основні напрямки адаптації туристично-рекреаційного сектору в умовах впливу вказаних трендів.

Розвиток туризму є динамічним явищем, що залежить від великої кількості чинників, що проявляються на глобальному, національному та регіональному рівнях. На глобальному рівні, основними тенденціями, які впливають на процеси трансформації туристично-рекреаційної галузі, тобто формування нових підходів до організації й надання туристичних продуктів, їх диверсифікації та масштабування в останні роки є насамперед: зміна переваг та потреб споживачів туристичних послуг, безпрецедентне зростання вимог для забезпечення безпеки туристів, стрімкий ріст та імплементація цифрових технологій у всіх сферах туристичного сервісу, переорієнтація організації туристичних послуг та формування туристичних продуктів в напрямку їх екологізації у рамках впровадження принципів «зеленої економіки».

Розробка стратегії розвитку туризму потребує якісного аналізу та оцінки найбільш релевантних глобальних трендів, що визначатимуть напрямки, інтенсивність та диверсифікацію міжнародних туристичних потоків у найближчому майбутньому, що окреслить основні загрози та дозволить знайти унікальні можливості для формування конкурентоспроможних туристичних та рекреаційних продуктів.

Ключові слова: туризм і рекреація, міжнародний туризм, цифровізація, глобальні чинники, «зелена економіка», військові загрози.

M. STEHNEI
Mukachevo State University
O. NOD
Teacher of the Vocational College of the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakotsi II

GLOBAL FACTORS OF CURRENT TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE SPHERE OF TOURISM AND RECREATION DEVELOPMENT

Current conditions for developing enterprises in the tourism and recreation sphere are characterized by rapid dynamics and unpredictability of global, national, and regional changes. The survival of enterprises and the industry as a whole requires the formation of effective methods of adaptation, which, among other things, include high-quality systems for collecting, processing, and analyzing information about the state and development trends of relevant factors affecting the efficiency of the functioning of enterprises in the specified field. The purpose of writing the article is to research and systematization of global trends of transformational changes in the development of international tourism and recreation and the factors affecting these processes.

The article examines the global factors of modern transformational changes in tourism and recreation development, systematizes them, and reveals the main trends of formation and development. The dynamics of the volumes of international tourism and their differentiation in the main subregions were analyzed. It was determined that the reduction in arrivals, changes in the direction of tourist flows, and the diversification of tourist services and products in recent years are due to the influence, first of all, of the manifestation of the main global trends, including the Covid-19 pandemic, the global digitalization of tourist and recreational services, as well as related areas of the economy, the greening of tourism, aggravation of security problems due to the development of military conflicts and the strengthening of international terrorism, the deterioration of tourist logistics (in particular, air travel). The main directions of the tourism and recreation sector adaptation under the indicated trends are outlined.

Tourism development is a dynamic phenomenon that depends on many factors manifested at the global, national, and regional levels. At the global level, the main trends affecting the processes of transformation of the tourism and recreation industry, that is, the formation of new approaches to the organization and provision of tourist products, their diversification, and scale in recent years, are primarily: changes in the preferences and needs of consumers of tourist services, an unprecedented increase in requirements for ensuring the safety of tourists, rapid growth and implementation of digital technologies in all areas of tourist service, reorientation of the organization of tourist services and the formation of tourist products in the direction of their environmental nation as part of the implementation of the principles of the "green economy." The development of a tourism development strategy requires qualitative analysis and assessment of the most relevant global trends that will determine the

directions, intensity, and diversification of international tourist flows shortly, which will outline the main threats and allow finding unique opportunities for the formation of competitive tourist and recreational products.

Keywords: tourism and recreation, international tourism, digitalization, global factors, "green economy", military threats.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні умови розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери характеризуються швидкою динамікою та непередбачуваністю змін на глобальному, національному та регіональному рівнях. Виживання підприємств та галузі в цілому потребує формування ефективних методів адаптації, що серед іншого включають якісні системи збору, обробки, аналізу інформації про стан та тенденції розвитку релевантних чинників впливу на ефективність функціонування підприємств зазначеної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження впливу різних груп чинників на розвиток туризму розглядалися у працях Романової А.А., Токаренко О.І., Черемісіної Т.В., Бабіної Н.І., Хаустової К. М,.Удворгелі Л. І., Чорій М. В. та багатьох інших українських і зарубіжних науковців. Статистичний аналіз глобальних чинників, що визначають основні тенденції у розвитку міжнародного туризму перманентно здійснюється експертами міжнародних, державних та приватних агенцій з розвитку туризму. Більшість аналітичних праць спрямовані на аналіз окремих чинників розвитку глобального туризму, їх систематизація з позицій впливу на формування державних та регіональних стратегій представлена не достатньо, що зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Визначення мети та цілей дослідження

Метою написання статті є дослідження й систематизація глобальних тенденцій трансформаційних змін у розвитку міжнародного туризму і рекреації та чинників, що впливають на ці процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сучасному етапі розвитку, стан туристичної сфери у значній мірі залежить від основних тенденцій та особливостей соціально-економічних й екологічних трансформацій на глобальному рівні, що формують загальний туристичний клімат, сприяють або обмежують розвиток тих чи інших видів туристичних послуг, впливають на спрямування туристичних потоків. Дослідження таких тенденцій є важливою умовою формування та уточнення стратегії туристичного розвитку регіонів України.

На думку Божидарника Т., до основних чинників розвитку міжнародного туризму відносяться:

1. Демографічні (загальне зростання чисельності населення, урбанізація, зміна вікової структури населення – збільшення в багатьох країнах середньої тривалості життя призводить до того, що все більше людей мають вільний час і засоби, що дозволяють їм здійснювати закордонні подорожі).

2. Соціальні (зростання добробуту населення розвинутих країн, що активно приймають участь у туристичному обміні, збільшення тривалості оплачуваних відпусток і скорочення тривалості робочого тижня, збільшення числа працюючих жінок і збільшення доходу на кожну родину (домогосподарство), зростання частки самотніх людей, тенденція до більш пізнього шлюбу і створення родини, надзвичайно швидке зростання числа бездітних пар у складі населення, зменшення імміграційних обмежень, більш ранній вихід на пенсію).

3. Економічні (полягають у зміні структури споживання товарів і послуг у напрямку збільшення в споживчому кошику частки різних послуг, у тому числі й туристичних).

4. Культурні (зростання культурного рівня населення багатьох країн і в зв'язку з цим прагнення людей до ознайомлення із закордонними культурними цінностями). 5. Науково-технічний прогрес (зумовлює швидкий розвиток матеріально-технічної бази туристської індустрії, що створює необхідні умови для масового туризму).

6. Міжнародні фактори (пом'якшення міжнародного клімату, перехід від конфронтації між окремими державами до співробітництва і взаєморозуміння, процеси глобалізації, розв'язання спірних міжнародних питань шляхом переговорного процесу) [1, с.245.].

Додатково, чинниками що впливають на розвиток міжнародного туризму, спрямування та диверсифікацію туристичних потоків є розвиток інфраструктури туристичних комплексів, інноваційних технологій а також трансформації, пов'язані з об'єктивними обставинами – природні катаклізми, зміни клімату, військові конфлікти, техногенні катастрофи та інші.

Статистичні дані свідчать про суттєве зростання обсягів туристичних потоків впродовж 2010-2019 років. Зокрема, за цей період кількість міжнародних туристів збільшилася на 63%. Це мало позитивний вплив на розвиток туристичних і рекреаційних послуг у країнах прибуття, стимулювало розширення інвестицій в дану сферу та диверсифікацю туристичних продуктів. На рис. 1 наведено динаміку основних показників розвитку міжнародного туризму за період 2010-2019 років.

Основними чинниками, що сприяли розвитку міжнародного туризму за період 2010-2019 років можна назвати: економічне зростання (відновлення світової економіки після фінансової кризи 2008-2010 років), зростання доходів населення (зокрема у країнах близького та далекого сходу), розвиток транспортної, фінансової інфраструктури та глобальних сітьових технологій, зниження митних бар'єрів внаслідок глобалізації а також формування нової масової культури та стилю життя.

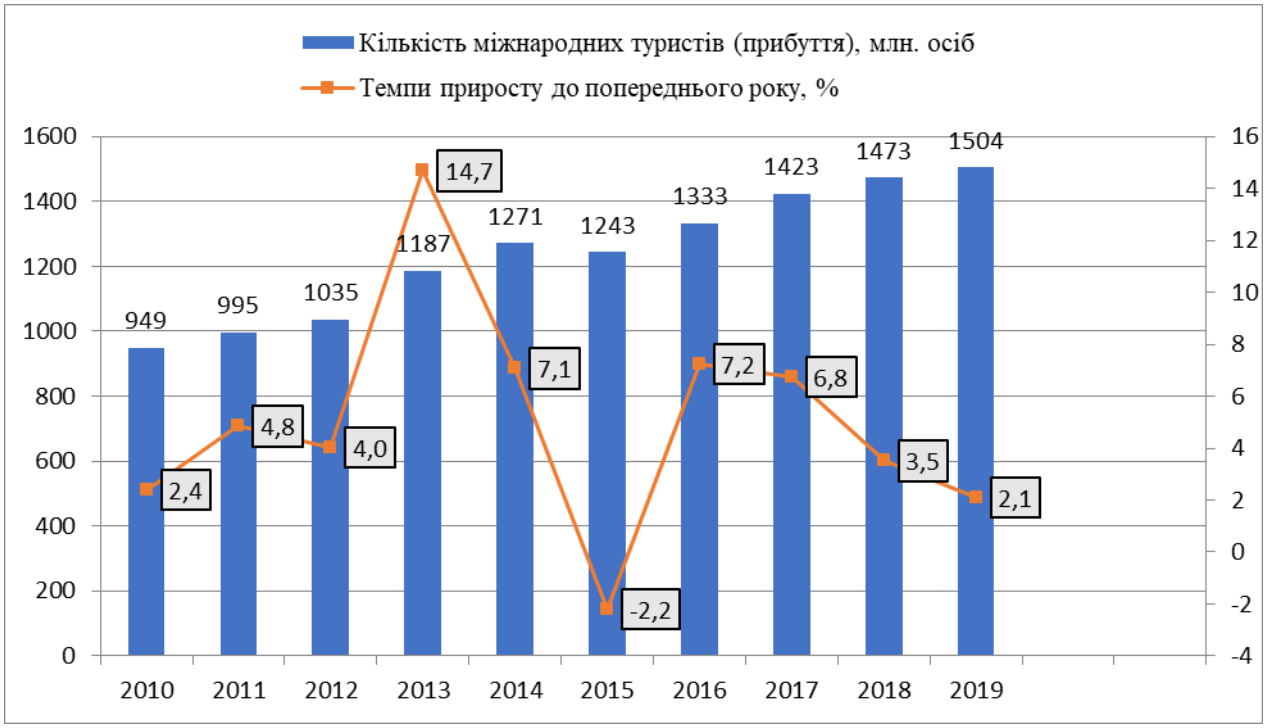

Рис. 1. Динаміка глобальних туристичних потоків

Джерело: [10]

За даними UNWTO [9], у 2019 році, лідируючими напрямками міжнародного туризму залишалася Європа (57% прибутків), а також країни азіатсько-тихоокеанського регіону (25%). Водночас, розглядаючи динаміку розвитку міжнародного туризму у розрізі основних туристичних субрегіонів (Рис.2.) можна відзначити, що найбільші темпи зростання у 2012-2013 роках спостерігалися в країнах Африки, Азії та Тихого Океану, Середнього Сходу. Це пояснюється зростанням інвестицій в розвиток туризму в означених регіонах, що сприяли суттєвому удосконаленню інфраструктури, сервісу та туристичних продуктів. Надалі темпи розвитку міжнародного туризму в усіх регіонах суттєво не відрізнялися.

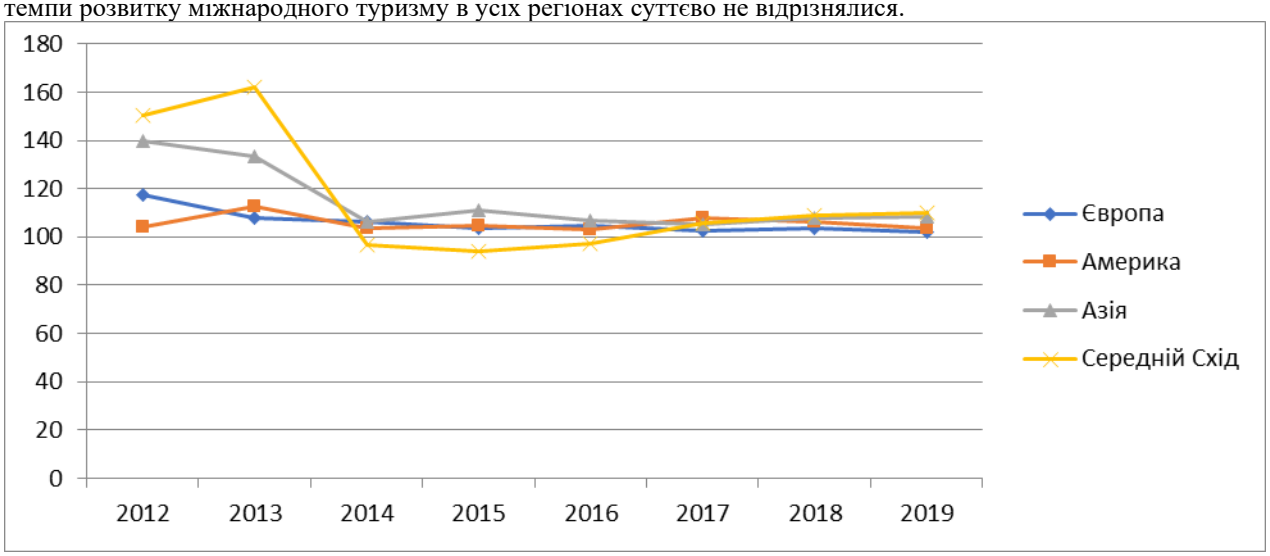

Рис.2. Індекси приросту обсягів туристичних потоків у розрізі туристичних субрегіонів, % до попереднього періоду

Джерело: розраховано авторами за даними [7]

За даними За даними ООН [7], доходи від експорту туризму (який у 2019 році досягнув 7% світового ВВП) скоротилися, що позначилося на скороченні світового ВВП на 2,8%. Туризм підтримує кожне десяте робоче місце та забезпечує кошти для існування багатьох мільйонів людей як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. У деяких країнах доходи від експорту туризму складають від 20 до 80% ВВП.

На нашу думку, впроваджені державні та міжнародні заходи зважаючи на те, що у світі все частіше виникають різні види масових захворювань, зберігатимуть свою актуальність і в постпандемійний період та суттєво впливатимуть на розробку і реалізацію стратегій розвитку туристично-рекреаційної галузі.

Важливим трендом 21 століття є стрімкий розвиток цифрових технологій, що здійснюють суттєвий вплив на глобальну економіку та сприяють цифровізації всіх процесів, пов'язаних з туристично-

рекреаційними послугами. Серед основних інноваційних цифрових технологій у міжнародному туризмі та готельній індустрії, на думку Токаренко О.І., Черемісіна Т.В., Бабіної Н.І. найбільш популярними є Blockchain-технологія, інтелектуальні роботи, Інтернет речей (IoT), голосовий контроль, технологія розпізнання обличчя [6, с. 128] .

Новітньою концепцією розвитку глобальної економіки, що впливає на формування нової філософії організації та надання туристично-рекреаційних послуг є концепція «сталого розвитку» та більш новітня її форма – розвиток «зеленої економіки». За визначенням організації з економічного співробітництва та розвитку (OECD), «Метою зеленої економіки є сприяння економічному зростанню та розвитку, одночасно забезпечуючи, щоб природні активи продовжували надавати ресурси та екологічні послуги, на які спирається наша благополуччя. Економіка та навколишнє середовище повинні взаємно зміцнювати одне одного» [4].

Як зазначає Мухін В.С., «Розвиток туризму має свій негативний вплив на природу певної території. Дослідження свідчать про те, туризм відповідний за 5% світових викидів парникових газів. Інші проблеми включають в себе надмірне споживання води (у порівнянні з використанням води вдома), утворення великої кількості відходів, пошкодження наземного та морського біорізноманіття. У свою чергу наявність природних ресурсів впливає на попит туризму. Більше третини мандрівників тяготіться до «зелений» територій та готові платити на це на 40% більше. Традиційний масовий туризм досягла стадії стійкого зростання. Навпаки, екотуризм, сьогодні займає провідні позиції, і, як очікується, він буде швидко зростати протягом наступних двох десятиліть. За оцінками, загальні витрати на екотуризм зростають швидше, ніж загальний середній ріст у галузі» [3].

Водночас, туризм на сьогодні є сферою, що найбільш легко адаптується до вимог збалансованого розвитку. Впровадження концепції «зеленого розвитку» у міжнародному туризмі передбачає максимальну орієнтацію на екологічність у процесах створення та надання туристичних продуктів на основі інновацій (використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій у закладах розміщення, перехід на відновлювальні джерела енергії, використання екологічного транспорту тощо) а також екологізація самих туристичних продуктів, розширення асортименту оздоровчих послуг, активного туризму, пішохідних турів тощо

Варто зазначити, що туристично-рекреаційна галузь – це та сфера міжнародної діяльності, яка останнім часом все більше зазнає збитків від терористичних актів та збройних конфліктів (атаки в аеропортах, готелях, громадському транспорті, утримання заручників, викрадення туристів тощо).

Погоджуємося з думкою Романової А.А, що «тероризм та будь-які збройні конфлікти становлять серйозну проблему для міжнародного туризму. Зокрема терористичні акти, що відбувались в різних містах світу, спровокували побоювання, що на планеті немає безпечного місця для відпочинку. Зростання масштабів терористичної діяльності навіть призвело до зменшення потоків туристів до Західної Європи» [5, с.95.].

Війська агресія, збройні конфлікти, громадянській війни та терористичні акти є однією з негативних тенденцій сучасності, що посилюється та приносить значну шкоду розвитку туристично-рекреаційній галузі. Підприємства туристичної сфери країн, в яких виникають збройні конфлікти а також інші країни регіону зазнають збитків внаслідок зниження іміджу безпечності подорожей, руйнування історичних пам'яток та закладів розміщення, екологічної шкоди, міграції тощо. Наслідком військових конфліктів є також політичні, що проявляються у накладенні різного роду санкцій та обмежень для громадян, скасуванні міжнародних договорів і програм, обмеження міжнародних контактів, консульського обслуговування тощо.

Найбільш резонансною в останні роки є військова агресія та напад Російської федерації на Україну, наслідком якої є не тільки нищення інфраструктури та зростаючі людські жертви, а також руйнування системи світової безпеки в цілому.

Війна Росії проти України, серед інших катастрофічних наслідків для світової економіки та безпеки, спричинила суттєву турбулентність на міжнародному туристичному ринку. Особливо негативно війна в Україні позначилася на Європейському туристичному ринку. За даними Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ), «російська агресія не тільки створює суттєві перепони відновленню туристичної галузі континенту після пандемії, а й спонукає туристів розглядати альтернативні туристичні напрямки до інших країн. Аналіз шести найбільш перспективних для Європи закордонних туристичних ринків показав, що цього літа мандрівники із США, Канади, Китаю, Японії, Росії та Бразилії значно зменшили свою присутність у регіоні. Основні причини – небезпека, зростання вартості життя та витрат на євро подорожі»[2].

Таким чином, сучасні тенденції, що відбуваються на глобальному рівні вносять свої корективи, а у деяких випадках і революційні трансформації на ринку туристично-рекреаційних послуг що відображаються на його кон'юнктурі, принципах функціонування та розвитку.

На основі дослідження можна виділити наступні глобальні тренди у розвитку туризму, що посилюють свою актуальність на майбутнє та повинні враховуватися при розробленні національних, регіональних та локальних стратегій:

- Необхідність суттєвого посилення заходів для підвищення безпеки (соціальної, екологічної, економічної, криміногенної, безпеки для життя і здоров'я, інформаційної та інших);
- Зміна традиційного групового туризму на диверсифікований, персоналізований і індивідуальний туризм, як результат цифрового моделювання подорожей та стрімкого розвитку Інтернет-технологій в туризмі;

- Розвиток та диверсифікація систем міжнародного страхування;
- Трансформація платіжних систем, розвиток інтернет-платежів, впровадження Blockchain-технологій;
- Трансформація традиційних моделей організації туристично-рекреаційної діяльності в напрямку «озеленення» туристичних послуг, впровадження принципів циркулярної економіки, збалансованого розвитку та еколого-орієнтованих моделей функціонування туристичних підприємств;
- Політизація туризму як наслідок військових конфліктів, терористичних актів, економічних війн тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Розвиток туризму є динамічним явищем, що залежить від великої кількості чинників, що проявляються на глобальному, національному та регіональному рівнях. На глобальному рівні, основними тенденціями, які впливають на процеси трансформації туристично-рекреаційної галузі, тобто формування нових підходів до організації й надання туристичних продуктів, їх диверсифікації та масштабування в останні роки є насамперед: зміна переваг та потреб споживачів туристичних послуг, безпрецедентне зростання вимог для забезпечення безпеки туристів, стрімкий ріст та імплементація цифрових технологій у всіх сферах туристичного сервісу, переорієнтація організації туристичних послуг та формування туристичних продуктів в напрямку їх екологізації у рамках впровадження принципів «зеленої економіки».

Розробка стратегії розвитку туризму потребує якісного аналізу та оцінки найбільш релевантних глобальних трендів, що визначатимуть напрямки, інтенсивність та диверсифікацію міжнародних туристичних потоків у найближчому майбутньому, що окреслить основні загрози та дозволить знайти унікальні можливості для формування конкурентоспроможних туристичних та рекреаційних продуктів.

Література

1. Божидарник Т. Міжнародний туризм : навч. пос.– К. : Центр навчальної літератури, 2019. 321 с
2. Державне агенство розвитку туризму. URL: https://www.tourism.gov.ua
3. Мухін В. С. Концепція «зеленої економіки» та її застосування в курортно-туристичній сфері. Ефективна економіка. 2019. № 3. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6965 (дата звернення: 21.10.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.151
4. Організація з економічного співробітництва та розвитку (OECD). URL: https://www.oecd.org/greengrowth/
5. Романова А.А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. Modern Economics. 2018. №9. С.93-104
6. Токаренко О.І., Черемісіна Т.В., Бабіна Н.І. Цифрові технології у міжнародному туризмі та готельній індустрії. Інфраструктура ринку. Випуск 44. 2020. С. 126-130
7. UNWTO World Tourism Barometer - Statistical annex, 2019. URL:https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/
8. Крамаренко І. С. Формування та розвиток регіонального інвестиційного потенціалу в умовах структурних трансформацій економіки: теорія, методологія та практика: монографія. ФОП Швец В.М., 2019. 356 с.
9. Kravets L. Kramarenko I., Illich S., Archybisova D., Hrystoforov V. Strategic Dominants off Orming and Development of Investment Capacityin Transition Economy. Perspectives–Journalon Economic is Sues.2019. №2. С.70-82
10. Kramarenko I., AmyelyenchukA. Implementation of corporate social responsibility in Ukraine companies. Innovative Solution in Modern Science. 2016. №9 (9). С.1-12

References

1. Bozhidarnyk, T. (2019). «International tourism»: teaching. pos. Center of Educational Literature, Kiev, Ukraine, 321 p
2. State Tourism Development Agency (2019). Available at: https://www.tourism.gov.ua
3. Mukhin, V. S. (2019). «The concept of "green economy" and its application in the resort and tourism sphere». *Efficient economy.* no. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6965.
4. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2021). Available at: https://www.oecd.org/greengrowth/
5. Romanova, A.A. (2018). «Management of the development of the tourism sector in the conditions of armed conflicts». *Modern Economics.* no. 9. pp.93-104
6. Tokarenko, O.I., Cheremisina, T.V., Babina, N.I. (2020). «Digital technologies in international tourism and hotel industry». *Market infrastructure.* no 44. pp. 126-130
7. UNWTO World Tourism Barometer - Statistical annex (2019). Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/unwto_barom21.pdf
8. Kramarenko, I. S. (2019). *Formuvannia ta rozvytok rehional'noho investytsijnoho potentsialu v umovakh strukturnykh transformatsij ekonomiky: teoriia, metodolohiia ta praktyka: monohrafiia* [Formation and development of regional investment potential in conditions of structural transformations of the economy: theory, methodology and practice: monograph]. FOP Shvets V.M. Mykolaiv, Ukraine.
9. Kravets, L. Kramarenko, I., Illich, S., Archybisova, D., Hrystoforov, V. (2019). «Strategic Dominants off Orming and Development of Investment Capacityin Transition Economy». *Perspectives–Journalon Economic is Sues*. no 2. pp.70-82
10. Kramarenko, I., Amyelyenchuk, A. (2016). «Implementation of corporate social responsibility in Ukraine companies». *Innovative Solution in Modern Science*. no 9 (9). pp.1-12

УДК 631.11
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-60

СТАВНІЧУК В. В.
Причорноморський науково-дослідний інститут

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджено значення розвитку сільського господарства як частини цілісного комплексу виробничих ресурсів агроформувань. Досліджено, що важливим кроком у розвитку аграрного сектору є його включення до політики регіонального розвитку. Нове бачення політики розвитку сільського господарства та сільських територій поєднало позиції щодо структурної адаптації та диверсифікації сільської економіки та визначило нові структури фінансування.

Обґрунтовано, що кластерні структури користуються значною підтримкою як на субрегіональному, так і на державному та місцевому рівнях, оскільки вони розглядаються як найефективніший інструмент розширення та активної реалізації інноваційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності всіх типів регіонів та забезпечення ефективного сталого просторового розвитку. Лідерами у впровадженні кластерних структур у Європі дослідники визначають Німеччину, Францію, Італію, Фінляндію, Велику Британію та Нідерланди.

Ключові слова: аграрна політика, регіональний розвиток, агроформування, економіка, кластер, диверсифікація, конкурентоспроможність, сільське господарство.

V. STAVNICHUK
Black Sea Scientific Research Institute

THE EUROPEAN EXPERIENCE OF THE FUNCTIONING OF AGRICULTURAL FORMATIONS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT PROCESS OF RURAL AREAS

The article defines the importance of the development of agriculture as a part of the integral complex of production resources of agricultural formations. It has been studied that an important step in the development of the agricultural sector is its inclusion in the policy of regional development. The new vision of the policy of development of agriculture and rural areas combined positions on structural adaptation and diversification of the rural economy and defined new financing structures.

Solving the problems of food security at the national and global levels depends primarily on the effectiveness of the mechanisms for ensuring the functioning of the agrarian sector of the economy and related industries. From the point of view of the integration of Ukraine into the European space, it is necessary to study the methodological approaches and practices of the production functions of the agricultural sector of the countries of the European Union, which have significant experience and significant positive results in this field.

Further changes in the policy of agro-industrial production and development of rural areas focused on the formation of a new quality of the rural landscape and ensuring the viability of rural communities, diversification of the rural economy, improvement of quality and safety. Improving access to food and public services, applying the policy of regional development equalization, expanding the circle of participants, focusing on increasing the efficiency of the economic, social and ecological development of rural areas, creating prerequisites and forming partnerships between state and private organizations, applying the principle of subsidiarity civil society, etc.

It is substantiated that cluster structures enjoy significant support at both the subregional, state, and local levels, as they are considered the most effective tool for expanding and actively implementing innovation potential to increase the competitiveness of all types of regions and ensure effective sustainable spatial development. Researchers identify Germany, France, Italy, Finland, Great Britain and the Netherlands as the leaders in implementing cluster structures in Europe.

Key words: agrarian policy, regional development, agricultural formation, economy, cluster, diversification, competitiveness, agriculture.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Вирішення проблем продовольчої безпеки на національному та глобальному рівнях залежить насамперед від ефективності механізмів забезпечення функціонування аграрного сектора економіки та суміжних галузей. З точки зору інтеграції України в європейський простір необхідно дослідити методологічні підходи та практики виробничих функцій аграрної галузі країн Європейського Союзу, які мають значний досвід і значні позитивні результати в цій галузі. Це дасть змогу розробити та запровадити вітчизняні механізми формування нових видів сільськогосподарських виробництв для забезпечення довгострокової позитивної динаміки загального сільськогосподарського виробництва. У цьому контексті ефективний розвиток агропромислового сектору має відбуватися за умов узгодження інтересів сільськогосподарських товаровиробників, села та суспільства в цілому, що матиме сукупний ефект для відновлення та сталого розвитку в цілому. народне господарство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Тривала фінансова криза в сільському господарстві зробила сільськогосподарських товаровиробників неконкурентоспроможними учасниками аграрних ринків. Внаслідок цього аграрії не мали змоги забезпечити виробництво необхідною технікою, мінеральними добривами, засобами захисту рослин і

тварин, пестицидами. Подальший розвиток аграрного сектору потребує додаткової ресурсної бази, а інтенсивні методи ведення господарства потребують все більших інвестицій.

Рівень сільськогосподарського виробництва – це розвиток нової форми господарювання в аграрному секторі. Доцільність розвитку сучасний агроформувань та його значення в розвитку сільської місцевості особливо оцінюють В.Г. Андрійчук, М.Д. Бабенко, А.В. Бурковська, П.І. Хаюдукі, С.В. Долінський, М.В. Зубець, С.М. Кваша, М.Й. Малик, О.Ю. Єрмакова, В.К. Збарський, В.К. Терещенко, Г.О. Науковці продемонстрували теоретичний і системний підхід та можливі проблеми щодо створення та функціонування сучасних сільськогосподарських структур.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Проблема формування нового типу господарства (агроформувань), пошуку нових шляхів створення ефективного ринку праці шляхом подальшого вдосконалення механізму економічних відносин, захисту інтересів товаровиробників, соціальної адаптації умов праці та життя села потребує подальшого наукового дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення позитивних тенденцій та стримуючих факторів розвитку європейського досвіду функціонування агроформувань в сільському господарстві та їх впливу на розвиток сільських територій, виявлення позитивних тенденцій та стримуючих факторів розвитку сучасного агроформування та подальшого розвитку; розробка наукових пропозицій щодо перспективних напрямів формування аграрної галузі та організаційних форм, здатних успішно працювати в умовах сучасних викликів і загроз.

Виклад основного матеріалу

Фундаментальним принципом сучасної аграрної політики європейських країн є взаємопов’язаність розвитку сільського господарства та сільських територій, яка, з одного боку, пов’язана з відносно невеликою часткою агропромислового виробництва в загальній структурі економіки, а з іншого – з боку Європейського Союзу (ЄС) понад 56% населення 27 держав-членів проживає в сільській місцевості, що становить 91% загальної території ЄС [1].

Європейська аграрна політика характеризується тривалим періодом становлення. Передумовою його формування та реалізації стала комплексна проблематика забезпечення продовольчої безпеки внаслідок руйнівних наслідків Другої світової війни. Це сприяло, в тому числі, прискоренню інтеграційних процесів у країнах Західної Європи та здійсненню спільних зусиль щодо якнайшвидшого відновлення промислового та аграрного секторів економіки. Спільна аграрна політика (САП) європейських країн була сформована в 1950-х роках і з часом трансформувалася з політики розвитку сільського господарства в багатофункціональну політику агропромислового виробництва з урахуванням питань розвитку сільських територій.

На ранніх етапах формування та впровадження САП його завданнями є:

- активне впровадження досягнень НТП, раціоналізація виробництва та оптимізація використання елементів для підвищення продуктивності сільськогосподарської діяльності;
- покращення умов життя сільського населення шляхом запровадження справедливого рівня життя та підвищення доходів;
- забезпечення стабільного функціонування ринків, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом;
- досягнення продовольчої безпеки на національному та субрегіональному рівнях;
- формування прийнятної для сільськогосподарських споживачів цінової політики.

Наприкінці 80-х років XX століття політика ЄС стала приділяти значну увагу розвитку сільських територій. На рівні Єврокомісії визначено необхідність залучення сільських громад до процесу вирішення складних і першочергових проблем розвитку кожного регіону. Передумовою для такого визнання були інвестиції та перспективи того, що в майбутньому потенціал розвитку традиційного сільськогосподарського виробництва ставатиме дедалі обмеженішим. Це призвело до необхідності диверсифікації економіки села, переходу з часом до використання внутрішніх резервів і широкого розвитку малих і середніх сільськогосподарських підприємств.

Важливим кроком у розвитку аграрного сектору є його включення до політики регіонального розвитку. Нове бачення політики розвитку сільського господарства та сільських територій поєднало позиції щодо структурної адаптації та диверсифікації сільської економіки та визначило нові структури фінансування.

У 1996 році Європейська Комісія організувала та провела конференцію з питань сільського розвитку в Корку, Ірландія. У результаті визначено необхідність комплексного підходу до політики сільського розвитку та прийнято маніфест, основним завданням якого є підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій. Цей документ визначив необхідність міждисциплінарного характеру теорії сільського розвитку, яка на практиці повинна мати чіткі територіальні межі. Необхідно застосувати інтегрований підхід до формування та реалізації в межах усіх сільських територій ЄС,

забезпечити адаптацію та розвиток, сприяти та здійснювати диверсифікацію економіки в напрямку малого та середнього підприємництва, розвиток сфери послуг, управління природними ресурсами та природокористування тощо.

Важливим кроком стало визнання необхідності збалансування цілей і завдань агропромислового (політика ринкової ситуації) та сільського (територіального) розвитку. Крім того, визначено можливість вибору з переліку запропонованих заходів для модернізації сільського господарства, регіонального розвитку та захисту навколишнього середовища для країн-членів ЄС з повним урахуванням їхніх територіальних особливостей.

У 2000-х роках Європейське співтовариство приділяло все більше уваги питанням сільськогосподарського промислового виробництва та сталого розвитку сільської місцевості. Перш за все, це стосується балансу між економічним зростанням і споживанням природних ресурсів та накопиченням відходів. У документі Ради Європи було висвітлено питання, пов'язані з підвищенням економічної та соціальної ефективності сільськогосподарського та промислового виробництва паралельно зі сталим використанням природних ресурсів, обмеженням відходів та збереженням біорізноманіття та екосистем. Цей напрямок розвитку мав бути забезпечений заохоченням споживання здорової та якісної їжі, формуванням екологічно стійкого виробництва, у тому числі органічного, розширеним використанням відновлюваних матеріалів та захистом біорізноманіття. Водночас питання регулювання ринку відійшли на другий план [4].

Подальші зміни політики агропромислового виробництва та розвитку сільських територій зробили акцент на формуванні нової якості сільського ландшафту та забезпеченні життєздатності сільських громад, диверсифікації сільської економіки, покращенні якості та безпеки. Покращення доступу до харчування та громадських послуг, застосування політики вирівнювання регіонального розвитку, розширення кола учасників, зосередження на підвищенні ефективності економічного, соціального та екологічного розвитку сільської місцевості, створення передумов та формування партнерства між державними та приватними організаціями, застосування принципу субсидіарності громадянське суспільство тощо.

Результатом тривалого формування та реалізації загальноєвропейської політики агропромислового виробництва та розвитку села з урахуванням регіональної специфіки стало формування ефективного агропромислового сектору в країнах ЄС. Дослідження у сфері аграрно-промислової інтеграції в розвинутих країнах, у тому числі європейських, показали, що цей вид взаємодії відбувається у вигляді:

- система договірних відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, переробними, збутовими та іншими організаціями
- агропромислові організації, створені шляхом об'єднання капіталу і праці корпорацій і окремих громадян (підприємства, кооперативи і т.д.)
- корпорації, які забезпечують весь технологічний цикл від виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації до кінцевого споживача;
- об'єднання, створене на основі договору між його учасниками і очолюване акціонерним товариством, підтримує відносини з іншими учасниками об'єднання або за договором, або шляхом участі у формуванні власності;
- холдингова компанія.

Найактивнішою формою аграрно-промислової інтеграції в Німеччині є кооператив, метою якого є підтримка економічної діяльності його членів шляхом ведення спільного кооперативного підприємства. Місією цих об'єднань є підвищення ефективності господарської діяльності та сприяння розвитку їхніх членів. Кооперативна форма взаємодії товаровиробників сільськогосподарської галузі ґрунтується на утворенні спільних представницьких органів, які здійснюють діяльність, спрямовану на сприяння розвитку господарств, переробці, зберіганню, транспортуванню та реалізації. розвиток сільських територій. Ця інтеграція допомагає малому та середньому підприємництву подолати виклики несприятливих ринкових умов і досягти економічної, соціальної та екологічної ефективності [2].

Окрім спеціалізованих агропромислових кооперативів, у Німеччині активно функціонують кооперативні структури, діяльність яких спрямована на забезпечення функціонування сільськогосподарських товаровиробників.

- забезпечення засобами виробництва (машини та ремонт, паливо, насіння, добрива, корми тощо);
- постачання виробникам сировини для переробки;
- безпосереднє виробництво готової сільськогосподарської продукції;
- здійснення супроводу дорадчої та інших видів господарської діяльності;
- будівництво та ін.

Водночас за цих умов зростають і витрати господарства, що потребує активної державної підтримки.

ЄС забезпечує економічну підтримку доходів фермерів у таких сферах: заходи розвитку сільських територій спрямовані на розвиток багатофункціонального сільського господарства, диверсифікацію виробництва та зайнятості в сільській місцевості, виробництво екологічно безпечної продукції, збереження ландшафтів. Водночас слід зазначити, що акценти підтримки поступово зміщуються з ринкових інструментів на розвиток села.

Важливим напрямком державної підтримки фермерів є підвищення соціального захисту фермерів. Основним завданням цих заходів є забезпечення належного страхування працівників сільського господарства щодо пенсійного забезпечення на випадок нещасного випадку та хвороби, потреби догляду або смерті члена сім'ї. З цією метою та в умовах зменшення чисельності населення та, як наслідок, платників у сільській місцевості, уряд постійно коригує систему соціального страхування сільського господарства. На національному рівні визнається необхідність солідарності, співфінансування системи соціального страхування фермерів, які активно працюють у суспільстві. Тому значна частина витрат федерального бюджету витрачається на забезпечення соціальної політики в аграрному секторі [3].

Формування агропромислової інтегрованої структури у Франції має свою специфіку, оскільки роль держави в економічному та соціальному розвитку є дуже сильною. Формування інтегрованих структур в аграрному секторі відбувалося, як і в Німеччині, шляхом утворення кооперативів і досягло значних результатів завдяки значній державній підтримці. Формування кооперативів почалося в 1960-х роках, коли держава почала заохочувати фермерів вступати в кооперативи та інші некомерційні структури. З цією метою було використано кілька інструментів для стимулювання цих асоціацій, серед яких варто відзначити: спрощення умов збільшення землеволодіння за рахунок регулювання ринку землі; дотації для збільшення масштабів капітальних вкладень у сільськогосподарське виробництво; розвиток організованого ринку продукції сільськогосподарської промисловості. При цьому такі об'єднання ставлять за мету забезпечення випуску сільськогосподарської сировини або готової продукції, виробленої їх членами [5].

Подальший розвиток цілісної аграрно-промислової структури зумовив появу обслуговуючих кооперативів високого спільного користування, пов'язаних із розвитком НТП і впровадженням їх досягнень у практичну діяльність та посиленням впливу монопольних структур. Кооператив Performance Machinery and Machining Cooperative. Для сприяння розвитку цих об'єднань запроваджено такі фінансово-економічні інструменти, як пільгові кредити, компенсація вартості нового обладнання, часткове звільнення від податків, надання пільгових кредитів тощо.

Кооперативи здійснюють свою діяльність за тими ж принципами, що й звичайні кооперативи, з метою забезпечення можливості концентрації агропромислової продукції у значних обсягах, залучення більших інвестиційних ресурсів та забезпечення взаємоузгодженої технологічної політики. і т.д. Проте кожен учасник такого союзу залишається незалежним.

Кооперативні групи в галузі агропромислового виробництва у Франції є неюридичними організаціями і мають на меті підвищення ефективності господарської діяльності своїх членів за рахунок збільшення виробництва сільськогосподарської сировини, раціоналізації використання наявних ресурсів і гарантій збуту. готової агропромислової продукції. У системі інтегрованих сільськогосподарських галузевих асоціацій ці групи відіграють дуже важливу роль, оскільки зміцнюють рівень конкурентоспроможності продукції членів і полегшують доступ до нових національних і міжнародних ринків.

Кластери є однією з новітніх форм промислово-економічної та територіальної інтеграції, в тому числі аграрно-промислової, в країнах ЄС. Досвід формування та розвитку кластерних структур у цих країнах є одним із найкращих показників успішності формування цих виробничих територій. Перш за все, через те, що багато кластерів у цих країнах сформувалися історично до того, як ці єдині структури отримали офіційне визнання. Це дало можливість дослідити теоретичні та прикладні аспекти їх становлення та функціонування та свідомо впроваджувати найбільш успішні напрацювання в практичну діяльність. Нині кластерні структури користуються значною підтримкою як на субрегіональному, так і на державному та місцевому рівнях, оскільки вони розглядаються як найефективніший інструмент розширення та активної реалізації інноваційного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності всіх типів регіонів та забезпечення ефективного сталого просторового розвитку. Лідерами у впровадженні кластерних структур у Європі дослідники визначають Німеччину, Францію, Італію, Фінляндію, Велику Британію та Нідерланди.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підсумовуючи аналіз європейського досвіду сучасної агропромислової інтеграції та її взаємозв'язку з процесами розвитку сільської місцевості, можна виділити ряд загальних тенденцій розвитку галузі:

1. Щоб уникнути нестабільності сільськогосподарського промислового виробництва, країни ЄС докладають значних зусиль для диверсифікації виробництва з метою розширення асортименту та номенклатури виробленої продукції. Зменшення ринкового ризику в цьому секторі бізнесу підвищує його стабільність і забезпечує стабільний розвиток бізнесу, а також бізнес-сектору.

2. Підвищення ефективності виробництва в аграрній галузі здійснюється шляхом структурних змін, які полягають у створенні та підтримці діяльності інтегрованих організацій (переважно типу кооперативів і кластерів), що забезпечують підвищення ефективності використання. Ресурси, доступні для кожної території.

3. Сприяння розвитку сільської місцевості шляхом поєднання заходів для сприяння ефективному розвитку: сільськогосподарське та промислове виробництво; розвиток соціальної інфраструктури та підвищення добробуту сільських жителів, активна участь у виробничому процесі та посилення соціального захисту; здійснення заходів щодо забезпечення сталого розвитку як у сфері виробництва сільськогосподарської промислової продукції, так і у розвитку сільських громад.

2. Розробка та реалізація суттєвих інституційних змін сільськогосподарського виробництва та функцій розвитку сільської місцевості, що полягають у змінах нормативно-правової сфери, використанні інструментів підтримки на державному та місцевому рівнях; створення відкритого та доступного інформаційного середовища; формування інститутів, що сприяють розвитку.

Цей досвід дає можливість сформувати стратегічне бачення розвитку сільських територій, тому може стати міцним фундаментом для формування національних політик у сфері інтеграції аграрної галузі та розвитку сільських територій. Це бачення особливо актуальне в період повоєнного розвитку України, коли потрібно не відновлювати старі та неефективні форми аграрно-промислової інтеграції та розвитку села, а розвивати та активно впроваджувати нові. Критичне переосмислення європейського досвіду у цій сфері дасть змогу розробити та впровадити в економічну практику найбільш ефективні форми інтеграції з урахуванням національних та регіональних особливостей.

Література

1. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с.

2. Попова О.Л. Розвиток багатофункціонального сільського господарства: досвід Німеччини. *Економіка і прогнозування*, 2015. № 2. С. 148–158.

3. Ярошко М. Німецькі реалії сімейного господарювання. URL : http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realiii-simeinogo gospodariuvannia.

4. The Cork Declaration - A living countryside : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.aughty.org/pdf/cork_declar.pdf

5. Шаманська О. І., Єкель Г. В. Інтеграційні процеси як фактор розвитку сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*, 2012. № 18. С. 35—39

6. Hoppe Robert A., Banke David E., Structure and Financesof U.S. Farms: 2005 Family Farm ReportUnited States / Hoppe and. USDA, Agriculture Economic Information Bulletin. 2016. № 12, May. 50 p., DOI: 10.2139/ssrn.923592. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592.

7. MacDonald J. Family Farming in the United States. Farm Economy. 2014, March 04. URL :http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2yzy19k.

References

1. Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh priorytetiv Ukrainy : [monohrafiia] / NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen; nauk. red. V. V. Borshchevskyi. Lviv, 2012. 216 s.

2. Popova O.L. Rozvytok bahatofunktsionalnoho silskoho hospodarstva: dosvid Nimechchyny. Ekonomika i prohnozuvannia, 2015. № 2. S. 148–158.

3. Yaroshko M. Nimetski realii simeinoho hospodariuvannia. URL : http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realiii-simeinogo gospodariuvannia.

4. The Cork Declaration - A living countryside : [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu : http://www.aughty.org/pdf/cork_declar.pdf

5. Shamanska O. I., Yekel H. V. Intehratsiini protsesy yak faktor rozvytku silskohospodarskykh pidpryiemstv. Ahrosvit, 2012. № 18. S. 35—39

6. Hoppe Robert A., Banke David E., Structure and Financesof U.S. Farms: 2005 Family Farm ReportUnited States / Hoppe and. USDA, Agriculture Economic Information Bulletin. 2016. № 12, May. 50 r., DOI: 10.2139/ssrn.923592. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592.

7. MacDonald J. Family Farming in the United States. Farm Economy. 2014, March 04. URL :http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2yzy19k.

УДК 330.341.1
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-61

КОТВИЦЬКА Н. М.
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙ У АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто досвід розвитку інновацій у сільському господарстві в різних країнах світу. Проаналізовано ефективність застосування різних методів стимулювання інновацій у галузі сільського господарства, зокрема фінансових стимулів, державної підтримки, науково-дослідних програм і технологічного трансферу. Розглянуто світовий досвід розвитку інновацій у сільському господарстві на прикладі країн, які є лідерами у цій галузі. Описано основні фактори, що сприяють розвитку інновацій у галузі сільського господарства, такі як науково-дослідна база, наявність фінансових ресурсів, наявність інфраструктури для передачі технологій, підтримка держави та ін. У статті також досліджено роль національних і міжнародних організацій у розвитку інновацій у сільському господарстві. Зокрема, досліджено діяльність таких організацій, як Європейський Союз, Всесвітня організація здоров'я, ФАО та інші. Відзначається, що розвиток інновацій у сільському господарстві може мати значний вплив на забезпечення продовольством населення. Зокрема, застосування новітніх технологій, які дозволяють збільшувати виробництво продуктів харчування, зменшувати втрати врожаю та поліпшувати якість продуктів, може бути дієвим інструментом для забезпечення стабільного та ефективного зростання галузі. Наголошено на тому, що інноваційний розвиток у галузі агропродовольства може вирішувати важливі світові проблеми, такі як голод і нерівність, а також допомогти у боротьбі зі зміною клімату та збереженні біорізноманіття. Таким чином, підкреслено необхідність залучення більшого обсягу інвестицій у науково-дослідну діяльність і розвиток технологій, що дозволить розвивати інноваційні рішення у галузі сільського господарства. Загалом у статті наголошено на тому, що інноваційний розвиток у галузі сільського господарства є основним чинником для забезпечення сталого розвитку та стійкості цієї галузі, а також для забезпечення продовольства для населення всього світу.

Ключові слова: інноваційний розвиток, агропродовольча сфера, інвестиції, агропродовольчий сектор, інноваційний потенціал.

N. KOTVYTSKA
Private Higher Education Institution «European University»

WORLD EXPERIENCE OF STIMULATING INNOVATIONS IN THE AGRICULTURAL AND FOOD INDUSTRY

The article examines the experience of innovation development in agriculture in various countries around the world. The effectiveness of different methods of stimulating innovation in agriculture is analyzed, including financial incentives, government support, scientific research programs, and technology transfer. The world experience of innovation development in agriculture is considered based on the examples of countries that are leaders in this field. The main factors that contribute to innovation development in agriculture, such as a scientific research base, financial resources, infrastructure for technology transfer, state support, etc. are described. The article also investigates the role of national and international organizations in the development of innovation in agriculture. In particular, the activities of such organizations as the European Union, the World Health Organization, FAO, and others are studied. It is noted that the development of innovation in agriculture can have a significant impact on providing food for the population. In particular, the use of cutting-edge technologies that allow for increased food production, reduced crop losses, and improved product quality can be an effective tool for ensuring stable and efficient growth in the agriculture sector. It is emphasized that innovative development in the agri-food sector can address important global issues such as hunger and inequality, as well as help fight climate change and preserve biodiversity. Therefore, the need to attract more investment in scientific research and technology development that will allow for the development of innovative solutions in agriculture is underscored. Overall, the article emphasizes that innovative development in the agriculture sector is a key factor in ensuring sustainable development and stability in this industry, as well as in providing food for the world's population.

Keywords: innovative development, agro-food sector, investments, agro-food industry, innovation potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Необхідність інноваційного розвитку у галузі агропродовольства, застосування новітніх технологій може допомогти зменшити втрати врожаю, поліпшити якість продуктів і забезпечити стабільне та ефективне зростання галузі. Інноваційний розвиток у галузі агропродовольства може вирішувати світові проблеми, такі як голод і нерівність, а також допомагати у боротьбі зі зміною клімату та збереженні біорізноманіття. Таким чином, залучення більшого обсягу інвестицій у науково-дослідну діяльність і розвиток технологій дозволить розвивати інноваційні рішення у галузі сільського господарства.

Аналіз досліджень та публікацій

Окремі питання інноваційного розвитку в агропродовольчій сфері розглядали такі науковці: О. В. Гончаренко, Я. В. Коровій, Д. Г. Сташенюк, Р. П. Топіна, О. М. Яценко та ін.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження проаналізувати світовий досвід стимулювання інновацій в агропродовольчій сфері та визначити його ефективність. Дослідження має на меті виділити найбільш ефективні підходи до стимулювання інновацій в агропродовольчій сфері та рекомендувати їх для впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу

Дослідження інновацій у агропродовольчій сфері не буде належним чином обґрунтованим без аналізу й оцінювання досвіду провідних країн світу у сфері впровадження нововведень у аграрне та переробне виробництво. Порівняльний аналіз техніко-технологічного рівня української агропродовольчої сфери з економічно розвиненими країнами дозволяє конкретизувати основні проблеми її розвитку, більшість з яких припадає саме на аграрну складову:

- фізично зношені та функціонально застарілі основні виробничі фонди;
- суттєве техніко-технологічне відставання;
- низький рівень агрокультури практично у всіх основних видах аграрної продукції;
- недосконалість механізмів комерціалізації інновацій у агропромисловому виробництві;
- відсутність чітко відпрацьованих дієвих інструментів підтримки агропродовольчих інновацій з боку держави;
- недосконалість нормативно-правової та інституційної бази агропродовольчих інновацій.

Беззаперечно, що однією з країн-лідерів у сфері виробництва агропродовольчої продукції та аграрних інновацій є США. Тому для дослідження проблем розвитку інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері України особливо важливим є вивчення американського досвіду.

Слід відзначити, що США, до того як увійти до групи лідерів агропродовольчого виробництва, пройшли шлях непростого реформування сільськогосподарської сфери після громадянської війни. Пройдений шлях реформ і трансформацій дозволив США сформувати потужну агропродовольчу галузь, яка використовує найновіші аграрні, переробні, заготівельні, логістичні, транспортні та інші технології, характеризується високою економічною ефективністю та продуктивністю праці, навіть порівняно з країнами-лідерами інноваційного розвитку [1].

США йдуть шляхом досягнення лідерських позицій у всіх сферах науки і техніки, що забезпечується шляхом підсилення зв'язків держави, бізнесу та науковою спільнотою, розвитку освітньої сфери для нарощування людського потенціалу інновацій, підвищення науково-творчого рівня та нагромадження знань. До основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики США належать стимулювання розвитку фундаментальної та прикладної науки, техніко-технологічних розробок, забезпечення найбільш широкого застосування результатів інноваційної діяльності в економіці та соціальній сфері [2].

Стрімкий розвиток науки і техніки у Сполучених Штатах був викликаний прийняттям урядом і втіленням у життя стратегії розвитку національного інноваційного потенціалу. Стратегічним планом було передбачено впровадження системи механізмів та інструментів активізації наукових пошуків. Ця система інструментів включала у себе зокрема: нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-економічні, освітні, культурні та інші механізми. Окрім того, завданням стратегії була зміна свідомості населення, популяризація науки, підняття її престижу як базису суспільного розвитку та підвищення національного багатства.

Протягом 1980-1986 рр. у США було прийнято пакет законодавчих актів, що сформували нормативно-правову основу інноваційного розвитку країни. Цей пакет нормативних актів включав закони, що визначали правові норми інноваційної діяльності на загальнонаціональному рівні, окремо – у малому бізнесі, а також у сфері трансферу технологій.

Також у 80-ті роки XX ст. у США були прийняті відповідні підзаконні акти, націлені на активізацію розвитку науки й інновацій, спрощення доступу фірм до результатів науково-технічного прогресу.

Протягом наступних років нормативно-правова база інноваційного розвитку постійно вдосконалювалась і доповнювалась новими законами, що стосувалися комерціалізації та торгівлі розробками.

На сьогодні рівень інституційного забезпечення інноваційного розвитку агропродовольчої сфери США вважається найдосконалішим на світовому рівні. Досвід США вивчають, копіюють та адаптують багато країн світу, навіть економічно розвинені.

Досвід США свідчить, що інтенсифікація аграрної та переробної сфер може давати високу віддачу інвестованого капіталу, на рівні до 50% і вище. Упровадження аграрних і переробних інновацій дає приріст обсягів продовольчої продукції до 80% [3].

Сформована у США система стратегічного планування забезпечує комбінування переваг програмно-цільового підходу до планування інноваційного розвитку з механізмами моніторингу дотримання національних і місцевих інтересів у інноваційному процесі. Саме відповідно до цих інтересів відбувається розподіл державного фінансування та матеріальної підтримки науково-технічних пошуків за конкретними напрямами, а також здійснюється трансфер отриманих науково-практичних результатів і їх впровадження у практику.

За інформацією Управління економіки та статистики США (The Economics and Statistics Administration, ESA), до стадії практичної реалізації доходить понад 25% інноваційних проєктів [4]. В Україні цей показник складає менш ніж 3%. Високий рівень виходу інновацій у практику господарювання забезпечує більш ефективне використання фінансових ресурсів.

У США в агропродовольчій сфері функціонують великі міжнародні харчові корпорації, що самостійно проводять дослідження та впроваджують інновації. Проте, з точки зору уряду США, цих

інвестицій недостатньо для забезпечення потреб інноваційного розвитку аграрних виробників, оскільки масштабні інноваційні проєкти часто вимагають витрачання фінансових, матеріальних, людських ресурсів, які не під силу навіть великим агрофірмам і мереженим об'єднанням фермерів.

Виходячи з цього, федеральний уряд визначає підтримку науково-технічних програм у агропродовольчій сфері як одне з пріоритетних завдань держави. У США держава надає широкі пільги агропродовольчим корпораціям, підрядним фірмам, неприбутковим організаціям і установам, які здійснюють наукові пошуки та займаються практичним упровадженням інновацій у агропродовольчій сфері.

Значна увага приділяється підтримці інноваційної діяльності малих форм господарювання в агропродовольчій сфері. Фінансування аграрної науки та інновацій відбувається державою спільно з владою штатів та об’єднаннями фермерів.

Розповсюдження аграрних інновацій у США передбачає взаємодію розробника та аграрного виробника на всіх етапах інноваційного процесу, від генерації ідеї – до її практичного втілення. Об’єднання фермерів представлені в опікунських радах багатьох університетів. Вони всіляко сприяють практичному втіленню нововведень, беруть участь у визначенні пріоритетних напрямів досліджень, а також формуванні освітніх траєкторій студентів. Розповсюдження інновацій відбувається за фінансової підтримки влади штатів.

Важливим напрямом забезпечення ефективного інноваційного розвитку агропродовольчої сфери США є проєкти державно-приватного партнерства, які реалізуються Міністерством сільського господарства США (United States Department of Agriculture).

Державно-приватні партнерства створюються з метою залучення фінансування у глобальний економічний розвиток усіх сфер і секторів агропродовольчої сфери на інноваційних засадах.

Наприклад, слід звернути увагу на державно-приватне партнерство з Centre for Agriculture and Biosciences International (CABI) – некомерційною міжурядовою організацією з питань розвитку та інформації, що займається проблемами аграрного виробництва та навколишнього середовища в країнах, що розвиваються, а також створенням, супроводженням і поширенням наукових знань. У межах цього партнерства відбувається нагромадження і поширення інформації щодо діагностики та лікування хвороб сільськогосподарських культур, боротьби зі шкідниками тощо [5].

Таким чином, інноваційна політика США в агропродовольчій сфері дала змогу цій країні зайняти місце глобального лідера у виробництві продовольства. Так, на частку США припадає до 15% світового виробництва пшениці, кукурудзи, сої, бавовни, тютюну, олій. Аграрна сфера США демонструє високі показники економічної ефективності.

Сьогодні в агропродовольчій сфері США реалізуються численні продуктові та процесні інновації, завдяки яким зростає виробництво продукції, підвищується її якість і зменшується рівень витрат. Здобутки генної інженерії, застосування технологій прямого посіву, нових процесів зберігання та перевезення аграрної та продовольчої продукції дозволяють значно зменшити рівень витрат і підвищити якісні параметри вироблюваної продукції.

Досконале законодавство, ефективна державна інноваційна політика, державно-приватне партнерство в агропродовольчій сфері забезпечили формування у Сполучених Штатах сприятливих умови для інноваційного розвитку аграрного та переробного виробництва, стрімкого зростання його продуктивності та ефективності.

Доцільно також вивчити досвід Канади, як однієї з провідних країн-виробників продовольства. Слід зазначити, що до кінця XX ст. за рівнем інноваційного розвитку агропродовольчої сфери Канада значно поступалася Сполученим Штатам. Проте протягом перших десятиліть XIX ст. ця ситуація стала змінюватися. Уряд Канади реалізує стратегію створення інноваційного суспільства, основою якого має стати формування високого освітнього та наукового потенціалу країни. За цей час були реалізовані системні рішення щодо трансформації освітньої та наукової системи для широкого залучення суспільства в інноваційний процес. Це дозволяє формувати у Канаді сприятливі умови для інновацій.

Формування, затвердження та практична реалізація наукових та освітніх проєктів і програм здійснюється спільно федеральним урядом та урядами регіонів (провінцій і територій).

На національному рівні регулювання процесів розвитку освіти і науки здійснюється федеральним урядом Канади через міністерства, відомства та підпорядковані їм державні наукові й освітні організації й установи.

Міністерство сільського господарства Канади (Agriculture and Agri-Food Canada) скеровує діяльність 19 науково-дослідних центрів, у яких працює 2300 співробітників, зокрема приблизно 500 дослідників [6].

Науково-дослідницька діяльність цих центрів орієнтована на національні пріоритети, зокрема такі:

- підвищення рівня здоров'я населення через забезпечення якісними і корисними інноваційними продуктами;
- згарантування високої якості та безпеки продовольства;
- гарантування продовольчої безпеки країни;
- підвищення економічної ефективності по всьому ланцюжку створення вартості у агропродовольчій сфері;
- підвищення екологічних показників агропродовольчої сфери;
- збереження та примноження біологічних ресурсів країни та генетичного різноманіття;

- пошук нових можливостей для розвитку агропродовольчої сфери.

Окрім того, в окремих регіонах країни існують власні органи влади, що координують наукові пошуки.

До складу інноваційної системи Канади також входять науково-дослідні та освітні установи, а також дослідницькі підрозділи великих, середніх і малих бізнес-суб'єктів.

У країні з 1916 р. діє Національна науково-дослідна рада Канади (National Research Council Canada), у структурі якої є дослідні установи, що здійснюють дослідження у напрямах: цифрові технології, інженерія, наука про життя, транспорт і виробництво. Рада реалізує програму сприяння промисловим дослідженням та проєкт «Центр з виробництва біопрепаратів» (Biologics Manufacturing Centre – BMC) [7].

Як і у Сполучених Штатах, у Канаді недержавний сектор залучається до програм інноваційного розвитку через механізми державно-приватного партнерства.

Метою створення таких партнерств державних органів з бізнес-структурами є нагромадження науково-технічного потенціалу, отримання ефекту синергії від поєднання зусиль дослідницьких установ, освітніх організацій і виробництва. Формою реалізації державно-приватного партнерства у Канаді часто є інноваційний кластер. У таких інноваційних кластерних утвореннях зосереджуються навчальні заклади та дослідницькі центри, а також фірми, що працюють у сфері високих технологій.

Звернемося також до досвіду країн Європи. Великобританія та провідні країни-члени ЄС, зокрема Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія тощо, для стимулювання інноваційного розвитку використовують як традиційні підходи, так і специфічні. До останніх належить створення інноваційних центрів і науково-технологічних парків. До складу цих формувань залучається обмежена кількість великих фірм. Здебільшого це високо конкурентні корпорації, відомі в усьому світі.

Практика створення інноваційних центрів поширилася у Європі у 90-ті роки XX ст. У провідних країнах були прийняті програми створення таких інноваційних центрів, які мали сформувати базис генерації та розповсюдження інноваційної продукції. Як показав досвід, це було виправданим кроком. Завдяки формуванню мережі інноваційних центрів було створено зони інноваційного розвитку.

Такі формування, як інноваційні центри та технопарки, займають чільне місце у стимулюванні інноваційного розвитку країн Європи. Водночас у розвинених країнах, окрім інноваційних центрів, технопарків та університетської науки, інноваційний розвиток багато в чому зумовлений дослідженнями, здійснюваними фірмами. Такі дослідженні є найбільш інтегрованими у виробництво. У розвинених країнах-членах ЄС і Великобританії фінансування внутрішньофірмових досліджень і наукових пошуків сягає до 70% від всього обсягу фінансування науки. Цей показник перебуває на рівні провідних країн світу [8]. Корпоративні науково-дослідні роботи європейських фірм поєднуються з університетською наукою. До цих досліджень також долучаються науково-дослідні центри та інші наукові установи. Тобто частина корпоративних досліджень передається в аутсорсинг.

Під час формування стратегії і механізмів інноваційного розвитку агропродовольчої сфери України, безсумнівно, слід звернути увагу конкретно на досвід Німеччини. Німеччина є одним з першопрохідників і європейських лідерів у стимулюванні науково-технічної активності малих фірм і впровадженні інноваційних розробок у суб'єктах малого бізнесу агропродовольчої сфери.

До найбільш успішних результатів науковців і практиків Німеччини слід віднести розробки у сфері органічного землеробства та налагодження виробництва безпечного та екологічного продовольства. Цей напрям отримує всебічну державну підтримку з кінця 90-х років XX ст. Країна займає позиції лідера у Європі та світі за обсягом виробництва і реалізації екологічно чистих харчових продуктів. Причому більшість екологічно чистих харчових продуктів виробляється у суб'єктах малих форм господарювання.

У Німеччині існує мережа екологічних спілок, які поєднують дрібних виробників екологічного продовольства. Участь у таких об'єднаннях дає можливість дрібним виробникам отримувати додаткові кошти через спілку, а також інформаційно-консалтингові та науково-технічні послуги. До плюсів членства у таких екологічних об'єднаннях слід віднести можливість сертифікувати свою продукцію та отримати фірмовий знак приналежності до організації та регіону. У країні екологічна продукція маркується із вказівкою землі, де вона вироблена.

Німеччина володіє широкою та розвиненою торговельною мережею екологічно чистої продукції. До складу цієї мережі входять спеціалізовані торговельні точки, періодичні та постійні ярмарки, спеціальні відділи у магазинах, які продають товари з екологічним маркуванням. Частину екологічної продукції виробники продають на місці, іноді з участю споживача у процесі її створення.

Основним механізмом стимулювання агропродовольчих інновацій у Великобританії є непряме стимулювання науково-дослідних робіт і розробок та підтримка впровадження нової техніки та технологій у аграрне та переробне виробництво. До непрямих методів тут слід віднести насамперед цінове регулювання, кредитну політику, страхування, надання субсидій на впровадження високовартісних технологічних рішень та ін.

Цікаво, що трансфер і розповсюдження інновацій практично повністю фінансується недержавним коштом. Держава лише сприяє трансферу інновацій організаційно та надає інформаційно-консультаційну допомогу учасникам інноваційного процесу. Для цього формуються регіональні спеціалізовані консалтингові центри, які сприяють трансферу нових технологій бізнес-структурам агропродовольчої сфери.

Базисом інноваційної політики Франції є широке залучення науково-дослідних установ, освітніх організацій, аграрних і промислових підприємств у науково-дослідну роботу та розробки. Пріоритетними напрямами є: біотехнології, інформаційні технології, екологія. Організаційними формами інноваційної діяльності є бізнес-інкубатори та технологічні парки. У бізнес-інкубаторах суб'єктам малих форм господарювання безкоштовно надається необхідне обладнання та приміщення на період розроблення та реалізації інноваційних проєктів (приблизно три роки), пропонується пільгове кредитне обслуговування, надається консалтингова, технічна та інша допомога для успішної реалізації інноваційних проєктних рішень.

Державна інноваційна політика націлена на наближення науки до виробництва, налагодження співпраці виробників з науково-дослідними установами та освітніми закладами. Це дозволяє сформувати необхідні умови для розповсюдженні інновацій у підприємницькому середовищі.

У Франції створені численні регіональні інноваційні центри, завданням яких є трансфер і розповсюдження технологій і забезпечення співпраці державних наукових установ з бізнесом і надання допомоги фірмам у освоєнні інновацій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Узагальнюючи результати аналізу стимулювання інновацій у агропродовольчій сфері у різних країнах, можна зробити висновок, що успіх інноваційного розвитку визначається активною державною позицією щодо підтримки інновацій у суб'єктів малого бізнесу. Причому підтримка має надаватися узгоджено та системно як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Державна політика і стратегія стимулювання інноваційного розвитку малих, середніх і великих суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери має вповні охоплювати всі етапи інноваційної діяльності, від генерації ідей і науково-технічних розробок, трансферу, комерціалізації і реалізації інновацій на практиці, до постачання готового продукту кінцевому споживачеві.

Державна політика у сфері інноваційного розвитку агропродовольчої сфери має бути всеосяжною. Вона не має охоплювати лише фінансово-економічні важелі підтримки, як відшкодування витрат або податкові пільги, а й комплексно охоплювати науку, освіту та бізнес, що є запорукою успіху в переведенні агропродовольчої сфери України до моделі сталого розвитку.

Література

1. Гончаренко О. В. Інноваційні засади конкурентоспроможного розвитку агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5058

2. Yatsenko O. M., Yatsenko O. V., Nitsenko V. S., Butova D. V., Loganathan N. Asymmetry of the development of the world agricultural market. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol 3. No 30, P. 423–434. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179821

3. Коровій Я. В. Глобальні виклики розвитку ринку сільськогосподарської продукції. *Економіка і організація управління.* № 4(24). 2016. С. 329–336.

4. https://web.archive.org/web/20181003171352/http://www.esa.doc.gov/

5. https://www.cabi.org/projects/plantwise/

6. https://agriculture.canada.ca/en

7. https://nrc.canada.ca/en

8. Коровій Я. Оцінювання прогресу запровадження інновацій у сільському господарстві задля сталого розвитку регіону Європи і Центральної Азії. *Галицький економічний вісник.* Тернопіль: ТНТУ, 2019. Том 59. № 4. С. 112–121. (світове господарство і міжнародні економічні відносини).

References

1. Honcharenko O. V. Innovative principles of competitive development of agro-industrial production. *Efficient economy.* 2016. No. 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5058

2. Yatsenko O. M., Yatsenko O. V., Nitsenko V. S., Butova D. V., Loganathan N. Asymmetry of the development of the world agricultural market. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol 3. No 30, P. 423–434. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179821

3. Ya. V. Korovii Global challenges of the development of the market of agricultural products. *Economics and management organization*. No. 4(24). 2016. pp. 329–336.

4. https://web.archive.org/web/20181003171352/http://www.esa.doc.gov/

5. https://www.cabi.org/projects/plantwise/

6. https://agriculture.canada.ca/en

7. https://nrc.canada.ca/en

8. Koroviy Ya. Assessment of the progress of introducing innovations in agriculture for the sustainable development of the region of Europe and Central Asia. *Galician Economic Herald*. Ternopil: TNTU, 2019. Volume 59. No. 4. P. 112–121. (world economy and international economic relations).

УДК: [631.1:334]:336.7
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-62

СУСЛІКОВ А.
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

РОЗВИТОК АНДЕРРАЙТИНГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ КОРПОРАТИВНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено стратегічні напрями розвитку андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств в контексті підвищення їх ринкової капіталізації. Визначено стратегічні переваги андеррайтингу цінних паперів для залучення корпоративними аграрними підприємствами України капіталу на українському та зарубіжних фондових ринках: залучення інвесторів, особливо іноземних, зниження вартості капіталу, зниження ставок кредитування, поліпшення корпоративного управління, підвищення іміджу компанії, спрощення доступу до міжнародних ринків, зниження ризиків. До вад андеррайтингу віднесено часткову втрата компанією свободи, контролю і закритості. Обґрунтовано напрями підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств в умовах розвитку андеррайтингу. Показано, що ефективність андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств є ключовим чинником забезпечення успішної емісії цінних паперів на фондовому ринку. Розроблено механізм формування ефективності розвитку андеррайтингу цінних паперів в контексті підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств. Показано, що ефективність андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств формується залежно від компетентності андеррайтера, раціонального вибору фондової біржі, побудови оптимальної стратегії розвитку компанії та стратегічного плану виходу на ринок капіталу, рекламної діяльності, особливо під час процедур дью-дідженс, конкурентоспроможності й бізнес-іміджу підприємства. Запропоновано методичний підхід до оцінювання ефективності андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств, що дає змогу обґрунтовувати емісійні рішення, здійснювати стратегування алокації оптимального обсягу фінансових ресурсів, більш раціонально залучати інвесторів та їх капітал, проводити науково обґрунтований моніторинг результатів емісії акцій. Проаналізовано ефективність андеррайтингу й розміщення акцій корпоративних аграрних підприємств на міжнародних фондових біржах.

Ключові слова: андеррайтинг; цінні папери; акції; фондовий ринок; корпоративні аграрні підприємства; ефективність.

A. SUSLIKOV
NSC “Institute of Agrarian Economics”

DEVELOPMENT OF SECURITIES UNDERWRITING OF CORPORATE AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article studies the strategic directions for development of securities underwriting of corporate agricultural enterprises in the context of increasing its market capitalization. The strategic advantages of securities underwriting for attracting capital by corporate agricultural enterprises of Ukraine in the Ukrainian and foreign stock markets have been identified: attracting investors, especially foreign ones, reducing the cost of capital, reducing lending rates, improving corporate governance, enhancing the company’s reputation, simplifying access to international markets, and reducing risks. The author identifies the disadvantages of underwriting as a partial loss of freedom, control and privacy by a company. The directions of increasing the market capitalization of corporate agricultural enterprises in the context of underwriting development have been substantiated. It has been shown that the efficiency of underwriting securities of corporate agricultural enterprises is a key factor in ensuring the successful issue of securities in the stock market. The mechanism for forming the efficiency of securities underwriting development in the context of increasing the market capitalization of corporate agricultural enterprises has been developed. It has been shown that the efficiency of underwriting securities of corporate agricultural enterprises is formed depending on the competence of the underwriter, rational choice of the stock exchange, building an optimal development strategy for the company and a strategic plan for entering the capital market, advertising activities, especially during due-diligence procedures, competitiveness and business reputation of the enterprise. A methodical approach to assessing the effectiveness of underwriting securities of corporate agricultural enterprises has been proposed, which allows to substantiate issuance decisions, to strategize the allocation of the optimal amount of financial resources, to attract investors and their capital more rationally, and to conduct scientifically based monitoring of the results of the share issue. The efficiency of underwriting and placement of shares of corporate agricultural enterprises on international stock exchanges has been analyzed.

Key words: underwriting; securities; shares; stock market; corporate agricultural enterprises; efficiency.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Ринок цінних паперів покликаний виконувати стратегічне завдання – подолання інвестиційної кризи, акумуляцію вільних грошових ресурсів для спрямування їх на розвиток корпоративних суб’єктів господарювання. Своєю чергою, андеррайтинг має сприяти зростанню ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств.

Андеррайтинг цінних паперів корпоративних аграрних підприємств являє собою процес визначення і оцінки ризиків та потенційних доходів від інвестування у цінні папери, які емітовані ними. Таку оцінку проводять фінансові аналітики, інвестиційні банки або рейтингові агентства.

Розвиток андеррайтингу цінних паперів в Україні задекларований Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року в частині формування інноваційних фінансових ринків. Однак, через повну деградацію фондового ринку, реалізація цих стратегічних цілей істотно гальмується.

Зважаючи на значущість андеррайтингу у розвитку фондового ринку та корпоративних аграрних підприємств, обрана тема дослідження є актуальною і дочасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблем розвитку андеррайтингу цінних паперів присвячені праці Дж. Макдоналда, А. Фішера, Дж. Ріттера, Р. Беаті, К. Рока, Р. Хансена, Дж. Ван Хорна, Д. Барона, І. Уелча, Ф. Аллена. Серед вітчизняних вчених андеррайтинг досліджували І. Школьник, Г. Шовкопляс, О. Пєтухова, О. Кнейслер, К. Маслова-Юрченко, Н. Ткаченко, Н. Внукова, Л. Шірінян. Науковцями сформований загальний методологічний базис андеррайтингової діяльності, досліджені його особливості на фондових ринках Європи і США, а також поведінка андеррайтерів за різних сценаріїв проведення IPO компаній.

Фінансові аспекти діяльності корпоративних аграрних підприємств були предметом наукових пошуків А. Гуторова, І. Зеліско, А. Данкевича, Н. Давиденко, Ю. Лупенка, М. Пугачова, М. Кісіля. Учені визначили джерела формування інвестиційних ресурсів агрокорпорацій, ґрунтовно дослідили стратегії фінансового забезпечення їх сталого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Не зважаючи на істотний науковий доробок, малодослідженими залишилися стратегічні напрями підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств в умовах розвитку андеррайтингу, методичні засади формування ефективності розвитку андеррайтингу цінних паперів в контексті підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств. На розв’язання цих проблем і спрямована стаття.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є обґрунтування стратегічних напрямів розвитку андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств в контексті підвищення їх ринкової капіталізації.

Виклад основного матеріалу

Загальною метою андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств є забезпечення фінансової стабільності, розширення можливостей для розвитку, покращення корпоративного управління та залучення інвестицій, що сприяє збільшенню капіталізації цих підприємств і розвитку аграрного сектора в цілому. Саме андеррайтинг сприяє набуттю ринкової вартості (капіталізації), чого не дозволяють інші інструменти.

До стратегічних переваг андеррайтингу цінних паперів для залучення корпоративними аграрними підприємствами України капіталу на українському і зарубіжних фондових ринках слід віднести:

– Залучення інвесторів, особливо іноземних. Андеррайтинг надає інвесторам детальну інформацію про фінансовий стан підприємства, ризики та перспективи розвитку. Це підвищує довіру інвесторів до агрокомпаній і стимулює їх інтерес до інвестування. До того ж андеррайтинг сприяє залученню інвестицій у майбутньому на більш вигідних умовах. Набуття статусу публічної компанії зазвичай супроводжується зростанням її чистої вартості та власних коштів, що дає змогу у майбутньому залучати фінансові ресурси на вигідніших умовах. Якщо попит на акції зберігається високим, то компанія має можливість на вигідних умовах здійснювати додаткові емісії. Андеррайтинг забезпечує ліквідність активів власників підприємства, тому що ціна компанії публічна і визначається ринком. Інвестори зазвичай віддають перевагу цінним паперам публічних компаній завдяки більшій довірі, високій репутації через діловий досвід, статусу публічної компанії, доступності інформації, підвищеним вимогам бірж та інших регулівних інституцій до таких підприємств, складанню фінансової звітності за міжнародними стандартами, що своєю чергою є чинниками прозорості емітента.

– Зниження вартості капіталу. Підвищення інвестиційного рейтингу компанії за рахунок андеррайтингу може знизити вартість капіталу підприємств, оскільки вищий рейтинг вказує на нижчі ризики для інвесторів. Це дозволяє підприємствам залучати кошти за більш вигідних умов.

– Зниження ставок кредитування. Високий рейтинг підприємства під час андеррайтингу дає змогу компаніям отримувати кредити за більш низькими ставками, що зменшує витрати на фінансування та підвищує їхню конкурентоспроможність.

– Поліпшення корпоративного управління. Для отримання високого рейтингу під час проведення андеррайтингу аграрні підприємства часто змушені удосконалювати свої структури управління, покращувати звітність та контроль за діяльністю. Це забезпечує більш ефективне ведення бізнесу та сприяє зростанню довіри і залученню інвесторів.

– Підвищення іміджу компанії. Андеррайтинг сприяє поліпшенню корпоративного іміджу, оскільки при оголошенні IPO фінансова спільнота та преса привертають увагу до компанії. Біржа, на якій котируються цінні папери компанії, зацікавлена у збільшенні обсягів торгів її акціями, а отже, проводить додатковий активний маркетинг, який не завжди доступний самій компанії-емітенту. Збільшення кількості потенційних акціонерів сприяє розширенню масштабів бізнесу. Відтак метою багатьох публічних компаній є отримання біржового лістингу, що значно полегшує торгові операції з корпоративними акціями та забезпечує публічне визнання, оскільки біржовий лістинг сприймається як показник надійності, масштабів

та фінансових можливостей компанії. Розміщення акцій на біржі сприяє залученню талантів та мотивації персоналу.

– Спрощення доступу до міжнародних ринків. Високий рейтинг дозволяє аграрним підприємствам залучати інвестиції на міжнародних фондових ринках та здійснювати публічне розміщення акцій, що розширює їх можливості для розвитку.

– Зниження ризиків. Андеррайтинг надає інвесторам додаткову інформацію про ризики і перспективи розвитку аграрного підприємства, що допомагає знизити невизначеність інвесторів і сприяє залученню капіталу.

Отже, переваги андеррайтингу при проведенні IPO та SPO зводяться до залучення безстрокового капіталу та іміджевих переваг при набутті компанією публічного статусу.

До недоліків андеррайтингу, як і IPO, належать часткова втрата компанією свободи, контролю і закритості. До і після публічного розміщення акцій компанія змушена детально висвітлювати всі основні аспекти своєї діяльності, всі зміни, при цьому інформація, що ретельно приховувалася раніше, стає доступною широкому колу користувачів, серед яких є і конкуренти, і клієнти, і співробітники компанії.

Успішність андеррайтингу у зарубіжній корпоративній практиці певною мірою залежить від репутації андеррайтера [1]. Після фінансової кризи 2007–2008 рр., у ЄС різко зріс попит на послуги андеррайтингу серед корпорацій при виході на фондові ринки. В умовах високої волатильності фондових ринків та посилення глобальних ризиків нині зростає увага до платежів, які андеррайтери стягують з емітентів за надані їм послуги. Окремі науковці та експерти фінансових регуляторних органів схильні критикувати збільшення комісій за послуги андеррайтингу і наголошують на провідній ролі конкуренції на ринку андеррайтингових послуг і ефективності залучення капіталу.

Корпорації, що виходять на біржу, стикаються з невизначеністю та асиметрією інформації. Для того, щоб знизити ризики та залучити більше інвесторів, корпорації можуть використовувати різні інструменти. Одним із таких інструментів є співпраця емітентів із перевіреними андеррайтерами з надійною репутацією, що сприяє підвищенню довіри до цінних паперів з боку потенційних інвесторів [2].

Андеррайтери (інвестиційні банки) виступають посередниками між інвесторами та корпораціями-емітентами під час первинного і вторинного розміщення акцій. Роль андеррайтерів на фондовому ринку є істотною через те, що вони діють як «сертифікуючі агенти» під час оцінки IPO [3]. Це зменшує інформаційну асиметрію між компаніями та інвесторами у пропозиції акцій. Також андеррайтери відповідальні за пакетну пропозицію кількох послуг під час емісії цінних паперів [4]. Це підвищує привабливість акцій емітента для інвестора. Андеррайтери встановлюють ціни на IPO та послуги, що надають, тим самим фактично продаючи свій репутаційний капітал на фондовому ринку [5].

Доходи андеррайтера залежать від їх репутації, яка є цінним активом на ринку акціонерного капіталу. Вибір андеррайтера приводить до формування попиту на рейтинги, які відображають репутацію та дають змогу порівнювати андеррайтерів при виході на фондові біржі. Подібні дослідження представлені у наукових працях зарубіжних фахівців, зокрема, присвячених США, де інвестиційні банки виводять компанії на NYSE або NASDAQ.

Під час глобальної фінансової кризи 2007 р. фондові ринки стикнулися з посиленим тиском. Дослідники та регулятори звернули увагу на те, чи беруть на себе андеррайтери ризики емітентів, оскільки комісії за послуги андеррайтингу суттєво зросли. Провідні інвестиційні банки при цьому посилили свою переговорну силу завдяки своїм значним активам, створивши синдикати андеррайтерів і монополізувавши ринок цих послуг.

Особливістю IPO є нерівномірність обсягів залученого капіталу, що підтверджується емпіричними науковими дослідженнями. Так, Л. Філд і М. Лоурі довели, що у 1980–2000 рр. 100 найкращих IPO заробили понад 1000% за перші три роки торгівлі [6]. Як наслідок, лише ті інвестори, що спроможні не відсіювати потенційні найефективніші IPO, змогли раціонально інвестувати в цей ризикований клас активів. Тому нині роль андеррайтерів на європейських фондових ринках є вирішальною. Корпорації залучають престижні інвестиційні банки для проведення IPO, що є своєрідним доказом надійності для потенційних інвесторів.

На ринках, де інвестори стикаються з певним ступенем невпевненості щодо вигоди пропозиції, особливо з боку маловідомих компаній, важливу роль відіграє репутація андеррайтера. Для оцінки репутації інвестиційних банків часто використовуються рейтинги, підготовлені консалтинговими фірмами та іншими авторитетними організаціями. На європейському фондовому ринку нині є проблема методології вимірювання репутації андеррайтерів. Це зумовлено тим, що європейський ринок андеррайтингу не настільки інтегрований, як у США; існуючі методики визначення рейтингу адаптовані більше до американської практики, а не до європейської; використання американських рейтингів не враховує того простого факту, що деякі андеррайтери не працюють у США, а тому не мають відповідних оцінок ділової активності і надійності. Відтак існуючі рейтинги, що використовуються для класифікації андеррайтерів, не можуть об’єктивно оцінити репутацію андеррайтерів, які виводять компанії на біржу в Європі, а виміряти частку ринку не можна достовірно без урахування ринкових сегментів.

У вузькому сенсі дослідження здатності компаній ефективно залучати капітал на фондовій біржі означає дослідження того, чи андеррайтери отримують належну платню за прийняття ризику та інші послуги.

З позиції інституційного акціонера, вирішальну роль відіграє оборот та збільшення кількості акцій у власності. Однак часто не враховується той факт, що інституційні акціонери можуть отримати вигоду від своєї ролі як інвесторів у компанію-емітента, прагнучі збільшити капітал якомога дешевше, так і як субандеррайтерів, сприяючи максимізації комісійної винагороди.

Досвід інвестиційних банків свідчить, що більш прозора система андеррайтингу, зокрема регулювання комісій за андеррайтинг, забезпечення стабільності цін акцій, включених до лістингу, підвищення незалежності андеррайтерів при розподілі акцій та забезпечення професійних здібностей андеррайтерів, позитивно впливає на ринок IPO в цілому та залучення капіталу корпораціями, а також визначає доходи самих андеррайтерів.

Компанії, що виходять вперше на фондовий ринок, а також продовжують розширюватися, сприяють зростанню попиту на капітал та послуги андеррайтингу одночасно. Компанія-емітент перед розміщенням акцій на фондовому ринку має отримати консультацію та рекомендацію андеррайтера, в ході якого андеррайтер консультує потенційного емітента з питань дотримання вимог, законів та правил, домовляється з компанією-емітентом про ціну акцій та рекомендує акції інвесторам і сприяє продажу акцій.

Андеррайтинг сприяє подоланню негативних чинників, що гальмують розвиток ринку цінних паперів в Україні, зокрема високої економічної та політичної нестабільності, інфляції і зниження ВВП, падіння кредитного рейтингу України тощо.

До того ж андеррайтинг опосередковано сприяє підвищенню капіталізації фондового ринку в цілому та корпоративних аграрних підприємств зокрема, зростанню міжнародних рейтингів, підвищенню інвестиційної привабливості і надійності. Випуск цінних паперів агрокорпорацій із залученням андеррайтерів потребує також формалізації процедур ухвалення інвестиційних рішень, стандартизації норм емісій.

На зростання ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств позитивний вплив чинить підвищення попиту на агропродукцію на іноземних ринках та надходження валютної виручки у країну, концентрація пакетів акцій підприємств у руках ефективних власників, які зосереджені на стратегічному розвитку підприємств, інвестиціях у модернізацію виробничих потужностей, розширення асортименту продукції. Розвиток законодавства в сфері корпоративного управління також сприяє більшій відкритості агрокорпорацій і кращому захисту прав міноритарних акціонерів (рис. 1).

Проведення андеррайтингу є складним процесом, на який компанія витрачає великі гроші, час та зусилля. Тому до IPO необхідно ретельно готуватися, щоб усі переваги не перетворилися на недоліки. У вітчизняній практиці всі аграрні компанії, що пройшли процедуру андеррайтингу, отримали повною мірою всі переваги цього інструменту. Однак невдале IPO можливе, якщо стратегія розвитку компанії не продумана, якщо вихід на фондовий ринок є передчасним, а також внаслідок інших хибних дій топ-менеджменту. Такі компанії лише погіршують своє фінансове становище (через високі витрати на андеррайтинг) та отримують управлінські проблеми (через втрату частини контролю над компанією).

Нестабільний розвиток розміщення акцій та залучення інвестицій аграрними підприємствами в Україні пояснюється недостанім розвитком та досвідом корпоративного управління, недоліками законодавства про ринок цінних паперів, недостатнім досвідом українських банків-андеррайтерів у розміщенні акцій, нестабільним розвитком вітчизняного фондового ринку та його інфраструктури.

В Україні наявна єдина система обліку прав на цінні папери. Центральний депозитарій провадить діяльність з депозитарного обліку та обслуговування обігу цінних паперів, розміщених в Україні та за її межами, та корпоративних операцій емітента на рахунках у цінних паперах клієнтів відповідно до компетенції щодо обліку цінних паперів, встановленої Законом України «Про депозитарну систему України» (№ 5178-VI від 06.07.2012 р.). Це сприяє надійному захисту прав акціонерів та підвищенню їх довіри до вітчизняного ринку цінних паперів.

На нашу думку, створення повноцінного інституту андеррайтингу в Україні може сприяти розв’язання низки стратегічних проблем розвитку корпоративних суб’єктів господарювання, зокрема в аграрному секторі економіки:

– Розвиток національного фондового ринку і зменшення залежності від іноземних бірж. Завдяки андеррайтингу зростають обсяги емісії цінних паперів та підвищується швидкість і якість їх обертання на фондовому ринку. Як наслідок зростає рівень капіталізації підприємств, а рівень офшоризації економіки (за умов прогресивної податкової і фінансової політики) знижується;

– Формування інноваційних механізмів ринкової торгівлі цінними паперами, розвиток інформатизації фондового ринку та фінансової інклюзії. Завдяки андеррайтингу можливий пришвидшений розвиток відкритої архітектури фінансового ринку, забезпечення розвитку цифрових технологій та платформ регуляторів, підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами і загальної цифровізації економіки;

– Підвищення рівня корпоратизації провідних секторів економіки. Доступність і полегшений вихід на фондовий ринок сприятиме створенню більшої кількості публічних акціонерних товариств, а відтак і припливу інвестицій у їх розвиток;

– Зниження інвестиційних ризиків деривативів і волатильності фондового ринку. Завдяки конкурентному фінансовому посередництву й інформаційній функції андеррайтингу на фондовому ринку

знижується рівень тінізації, що приводить до зменшення загальної ризикованості інвестування у цінні папери і вирівнювання коливань курсів акцій;

– Підвищення ліквідності активів корпоративних суб'єктів господарювання. Андеррайтери, забезпечуючи якісний провайдинг на біржовому ринку деривативів позитивно впливають на асортимент і обсяг емісії цінних паперів, що підвищує інвестиційну привабливість компаній, загальну їхню ліквідність та обсяги залучених коштів;

– Модернізація механізмів державного контролю і регулювання фондового ринку завдяки спрощенню стандартизації й реєстрації емісійних угод з частковим перекладанням регуляторних функцій на інститут андеррайтингу;

– Консолідація інституційних інвесторів та підвищення довіри до національного фондового ринку й корпоративних емітентів. Формування синдикатів андеррайтерів сприяє консолідації інвестиційних інститутів, підвищенню довіри до них на напрацювання ефективних «правил гри» на фондовому ринку. Однак, реалізація цього можлива лише за дієвої регуляторної фінансової і антимонопольної політики держави.

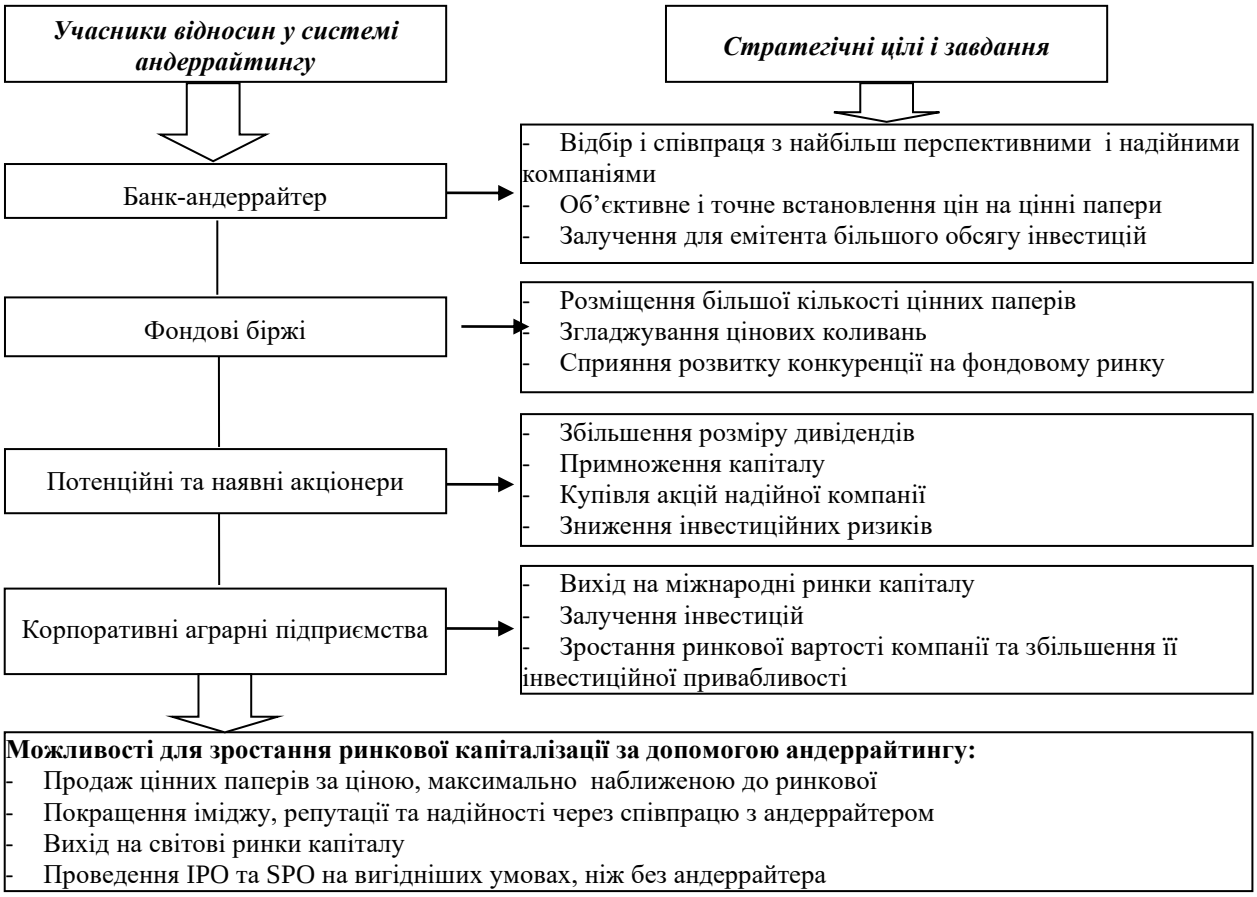

Рис. 1. Стратегічні напрями підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств в умовах розвитку андеррайтингу

Джерело: розроблено автором.

Ефективність андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств є ключовим чинником забезпечення успішної емісії цінних паперів на фондовому ринку (рис. 2). Андеррайтинг тут виступає як процес визначення оптимальної ринкової ціни для емітованих цінних паперів з метою забезпечення їх успішного розміщення на ринку. У даному контексті, ефективність андеррайтингу обумовлює ступінь досягнення мети емісії – привернення необхідного обсягу коштів при мінімізації витрат та ризиків.

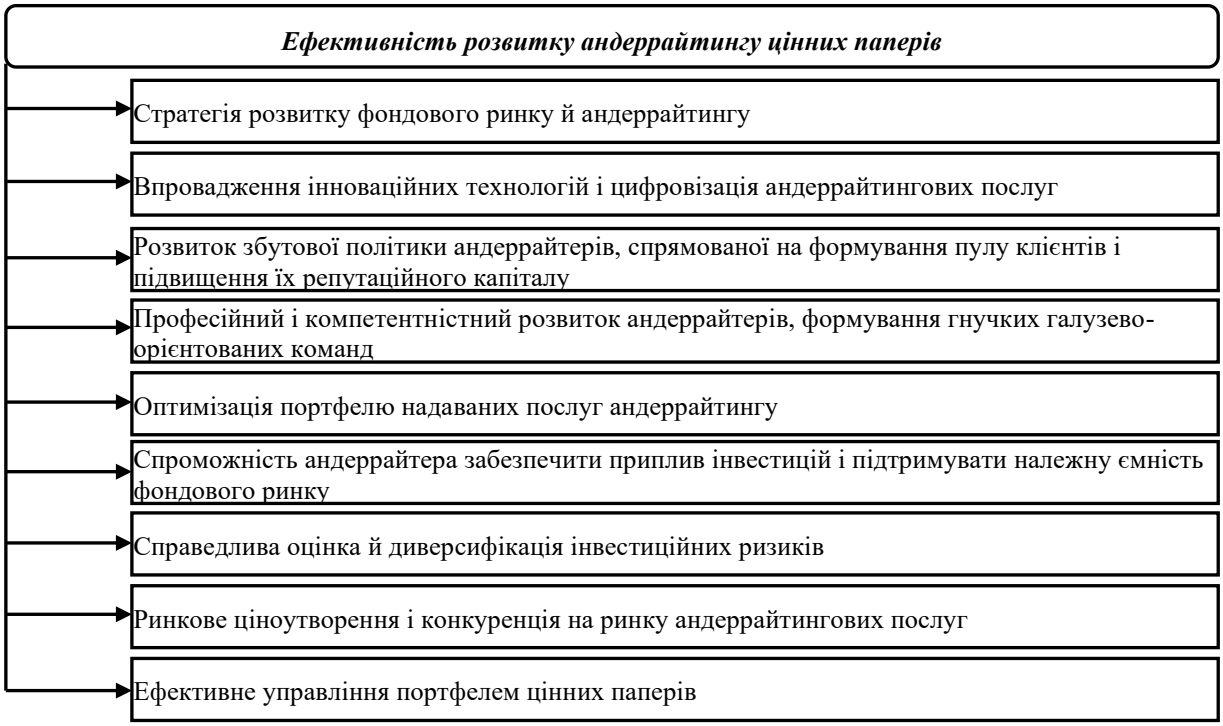

Рис. 2. Формування ефективності розвитку андеррайтингу цінних паперів в контексті підвищення ринкової капіталізації корпоративних аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором.

Стратегія розвитку фондового ринку й андеррайтингу повинна сприяти інституціоналізації й конкурентоспроможності цих відносин, враховуючи галузеві й національні аспекти діяльності, інвестування й трейдингу.

Впровадження інноваційних технологій і цифровізація андеррайтингових послуг. Біржова торгівля цінними паперами і страхування ризиків як сфери діяльності, що базуються на великих масивах динамічних даних, є одними з найвимогливіших з погляду потреб потужної обчислювальної техніки й інформаційних каналів зв'язку. При цьому люди вже не в змозі самостійно видобувати і якісно інтерпретувати дані, які використовуються під час біржової торгівлі й андеррайтингу. Відтак зростає тенденція до використання штучного інтелекту й машинного навчання для належного видобування даних, аналізу та побудови відповідних моделей.

Розвиток збутової політики андеррайтерів, спрямованої на формування пулу клієнтів і підвищення їх репутаційного капіталу. Провідні андеррайтери мають прагнути аби їхні андеррайтингові потужності були завантажені до раціонального максимуму, а системи комісійної винагороди були створені з достатніми стимулами для забезпечення прибутковості бізнесу й ефективності інвестиційних стратегій клієнтів.

Професійний і компетентністний розвиток андеррайтерів, формування гнучких галузево-орієнтованих команд. Дисципліна, точність, галузева фаховість і навички ведення переговорів є критично важливими для андеррайтингу цінних паперів. Корпоративний суб'єкт господарювання як клієнт також повинен забезпечити достатній зворотній зв'язок з андеррайтерами. Андеррайтери при цьому є сполучною ланкою між іншими працівниками клієнта (аналітики ризиків, бухгалтери, актуарії, контролери, менеджери тощо), тому дуже важливо, щоб вони були достатньо мотивовані, їхні навички й компетентності підвищувалися, а командна робота ефективно виконувалася протягом усього процесу андеррайтингу й пост-андеррайтингу.

Важливим тактичним рішенням для андеррайтера є оптимізація портфелю надаваних послуг. Занадто вузький асортимент послуг не буде привабливим для клієнтів, а дуже великий – занадто дорогим. Андеррайтер повинен вміти правильно діяти і, відповідно до вимог клієнтів і брокерів, створювати рішення, які задовольняють попит на андеррайтингові послуги з боку клієнта і є прийнятними для обох сторін.

Андеррайтер має працювати з усвідомленням його спроможності забезпечити приплив інвестицій і підтримувати належну ємність фондового ринку, щоб не наражати себе на надмірний ризик збитків через невиконання договірних умов. При розрахунку премій андеррайтер повинен враховувати інші альтернативи покриття фінансових й інвестиційних ризиків, щоб запропоноване ним рішення було прийнятним як для біржових брокерів, клієнта, так і для інвесторів.

Справедлива оцінка й диверсифікація інвестиційних ризиків. Успішні андеррайтери здатні використовувати всю необхідну інформацію для визначення тих ризиків, які з більшою ймовірністю, ніж очікує ринок, принесуть їм прибуток. Це потребує створення високої кваліфікації команди андеррайтерів, набуття досвіду посередницької діяльності та формування пулу довірених біржових брокерів.

Ринкове ціноутворення і конкуренція на ринку андеррайтингових послуг. Для забезпечення ефективності діяльності як андеррайтера, так і його клієнтів необхідна досконала конкуренція на ринку андеррайтингових послуг. Однак, зважаючи на роль репутаційного капіталу андеррайтерів, їх об'єднання у синдикати, розмір премії за андеррайтинг визначається з урахування лобістських можливостей андеррайтера.

Ефективне управління портфелем цінних паперів передбачає, що андеррайтери повинні добре розуміти сферу бізнесу, в якій вони працюють, щоб правильно оцінити тенденції ризиків у цьому сегменті і таким чином діяти прибутково для свого замовника. Стратегічною ціллю при цьому є створення й підтримка прибуткового портфеля цінних паперів в довгостроковій перспективі.

Для успішного андеррайтингу важливо проводити детальний аналіз фінансового стану підприємства, його потенціалу та можливостей росту. Фінансові аналітики та юристи забезпечують компетентний підхід до визначення оптимальної ринкової ціни та підтримання репутації підприємства, що є факторами успішного андеррайтингу.

На жаль, в Україні донині бракує комплексних методичних підходів до оцінювання економічної ефективності андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств, яка б забезпечила кількісну оцінку результатів і вигід, отриманих компанією в результаті емісії цінних паперів на фондовому ринку. На нашу думку, такий методичний підхід має базуватися на аналізі абсолютних і відносних фінансових показників і показувати ефективність використання коштів, одержаних від інвесторів.

Абсолютні показники ефективності емісії акцій корпоративного аграрного підприємства охоплюють:

1. Обсяг залучених інвестицій (*FR*), що визначається як загальний обсяг коштів, залучених підприємством внаслідок розміщення цінних паперів на фондовому ринку.

У системі андеррайтингу цінних паперів, валовий дохід від андеррайтингу (*UI*) може бути визначений за формулою (1).

$$UI = \left(SP - IP\right) NSS, \tag{1}$$

де *IP* – початкова ціна акції (номінальна вартість); *SP* – біржова ціна акції (ціна продажу на момент закриття торгів); *NSS* – кількість проданих акцій під час обумовленого у договорі андеррайтингу часового інтервалу обслуговування емісії.

Величини обсягу залучених інвестицій та доходу від андеррайтингу мають прямувати до рівності.

2. Разові витрати на андеррайтинг (*OTUC*), що включають витрати на фінансовий аналіз, правове консультування, оцінку активів підприємства та інші витрати, пов'язані з підготовкою й здійсненням емісії цінних паперів.

3. Витрати на обслуговування емісії (*OSC*) – витрати на ведення бухгалтерського обліку за МСФО, звітності, документообігу, а також виплати дивідендів тощо.

4. Загальні витрати на андеррайтинг (*TUC*), що включають разові витрати на андеррайтинг, витрати на обслуговування емісії, а також інші комісії й винагороди, виплачені агентам з андеррайтингу за послуги з підготовки та розміщення цінних паперів на фондовому ринку (якщо такі передбачені договором андеррайтингу.

5. Валовий дохід від розміщення акцій (*GISP*) – являє собою добуток кількості розміщених акцій на їх ринкову вартість у перший день торгів.

6. Чистий дохід від розміщення акцій (*NISP*) – різниця між валовим доходом від розміщення і загальними витратами на андеррайтинг.

7. Ринкова капіталізація підприємства (*MC*) – визначається як загальна ринкова вартість підприємства на основі ціни акцій та їх кількості у вільному обігу на фондовому ринку.

8. Скоригований чистий прибуток (збиток) підприємства (*ANP*) у розумінні МСБО № 33 «Прибуток на акцію».

9. Ринкова вартість підприємства (*EV*) – являє собою ринкову оцінку вартості фірми з урахуванням усіх джерел її фінансування (звичайних і привілейованих акцій, долі меншини, боргових зобов'язань, без урахування грошових коштів та їх еквівалентів).

10. Часовий інтервал обслуговування емісії – показує наскільки швидко цінні папери були розповсюджені на фондовому ринку і визначається як дата закінчення розповсюдження – дата початку розповсюдження акцій.

Відносні показники ефективності емісії акцій корпоративного аграрного підприємства включають:

1. Рівень рентабельності андеррайтингу (*UP*) для корпоративного аграрного підприємства:

$$UP = \frac{FR}{TUC} 100\%. \tag{2}$$

Слід зазначити, що на думку Дж. ван Хорна, для визначення відносного рівня ефективності андеррайтингу (2), достатньо обсяг коштів, що буде залучений шляхом емісії цінних паперів, розділити на витрати участі банка-андеррайтера [7]. Водночас, більш пізні дослідження вчених і андеррайтерів свідчать, що формула (2) на практиці трансформується для врахування лобістської квазіренти [8] і набуває вигляду (3).

$$UP = \frac{FR}{TUC} \cdot L \cdot 100\%, \tag{3}$$

де L – коефіцієнт лобістської квазіренти андеррайтера, $L > 1$.

Якщо відома величина доходу від андеррайтингу (1), то у формулах рівня рентабельності андеррайтингу обсяг залучених інвестицій замінюється на відповідний дохід від андеррайтингу:

$$UP = \frac{UI}{TUC}(L)100\%. \tag{4}$$

У цілому, рівень рентабельності андеррайтингу показує, скільки інвестицій було залучено на 1 грн витрат, пов'язаних із процедурою андеррайтингу і супровідними бізнес-процесами усередині компанії. За умов розрахунку за формулою (4), цей показник відображає ефективність управлінських рішень андеррайтера з точки зору доходів та витрат.

2. Мультиплікатор *EV/NP* – показує частку чистого прибутку, яку інвестор може одержати після придбання компанії за її ринковою вартістю.

$$EV / NP = \frac{EV}{ANP}. \tag{5}$$

3. Співвідношення вартості підприємства та його ринкової капіталізації (*EV/MC*).

$$EV / MC = \frac{EV}{MC}. \tag{6}$$

4. Рівень залучення капіталу від емісії (*CRI*).

$$CRI = \frac{FR}{MC}100\%. \tag{7}$$

5. Відносний рівень виконання зобов'язань андеррайтера (*FUL*).

$$FUL = \frac{NSS}{TSS}100\%, \tag{8}$$

де *TSS* – загальний обсяг емісії акції.

Цей показник дає змогу визначити ефективність андеррайтера у розповсюдженні цінних паперів.

6. Відносний рівень зміни ціни акції (*SPL*).

$$SPL = \frac{SP - IP}{IP}100\%. \tag{9}$$

Цей показник дає змогу визначити наскільки вдало андеррайтер встановлював ціну на цінні папери і яким був лобістський вплив на біржових брокерів.

7. Відносна вартість розміщення акцій (*SORV*).

$$SORV = \frac{TUC}{FR}100\%. \tag{10}$$

Очевидно, що зазначені коефіцієнти показують ефективність андеррайтингу та вплив емісії на фінансовий стан підприємства, а також дають можливість порівнювати в часі емісії різних компаній, що дає змогу ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення зі стратегічного планування і розвитку бізнесу.

Вважаємо, що запропонований нами методичний підхід до оцінювання економічної ефективності андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств має такі переваги:

– Обґрунтування емісійних рішень. Методичний підхід допомагає ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення щодо емісії цінних паперів на фондовому ринку, враховуючи потенційний прибуток та вартість андеррайтингових послуг.

– Алокація оптимального обсягу фінансових ресурсів. Методичний підхід дає змогу визначити оптимальний обсяг коштів, який слід залучити через емісію, відтак ефективно використовувати наявні фінансові ресурси й уникнути нераціонального боргового навантаження і дроблення капіталу.

– Залучення інвесторів. Методичний підхід дає змогу надати об'єктивну оцінку ефективності андеррайтингу, що є важливим аргументом для потенційних інвесторів. Чітка та обґрунтована інформація про плановані доходи й ризики збільшує довіру інвесторів до підприємства.

– Науково обґрунтований моніторинг результатів емісії. Методичний підхід допомагає здійснювати моніторинг результатів емісії та оцінювати їх відповідність стратегічним планам розвитку агрокорпорації.

За даними, що наводить у своїх дослідженнях А. Гуторов, вартість підготовчих робіт до IPO становить близько 1 млн дол. США, розмір винагороди андерайтера – 3–5 % суми залучених коштів, вартість лістингу і послуг біржі – не перевищує 0,1 % вартості розміщеного пакета акцій, витрати на залучення консультантів, експертів, аудиторів становлять 3–6 % вартості розміщеного пакета акцій [9, с. 10; 10].

Як свідчать наведені у табл. 1 дані, вартість розміщення акцій (на момент проведення IPO) провідних корпоративних аграрних підприємств становить від 4,9 до 26,8 % обсягу залучених коштів.

Таблиця 1

Ефективність андеррайтингу й розміщення акцій корпоративних аграрних підприємств на міжнародних фондових біржах

Корпоративне аграрне підприємство	Рік розміщення (IPO)	Вартість розміщення акцій (на момент IPO)		Чистий дохід від розміщення акцій, млн дол. США	Рівень рентабельності андеррайтингу, %	Відносний рівень виконання зобов'язань андеррайтера, %	Відносний рівень зміни ціни акції, %
		млн дол. США	до обсягу залучених коштів, %				
Ukrproduct Group Ltd	2005	2,3	19,3	9,4	517,3	27,2	453,5
Astarta Holding N.V.	2006	2,9	9,4	28,3	1059,1	20,0	48608,4
Kernel Holding S.A.	2007	58,6	26,8	160,3	373,5	35,9	×[1)]
MHP S.A.	2008	18,5	5,0	352,3	2000,0	22,3	382,0
Milkiland N.V.	2010	3,8	4,9	74,2	2055,5	22,4	8345,7
Agroliga Group PLC	2010	0,1	7,2	1,3	1384,0	16,7	1925,2
Industrial Milk Company S.A.	2011	1,8	6,2	27,7	1619,9	23,9	219080,0

Примітка. [1)] – Відносний рівень зміни ціни акції не розраховувався, тому що на момент емісії акції не мали заявленої номінальної вартості.

Джерело: розрахував автор з використанням даних [9, с. 11].

Ліцензованими андерайтерами цінних паперів корпоративних аграрних підприємств в Україні є ТОВ «Конкорд Капітал», ТОВ «Інвестиційний капітал Україна», ТОВ «Сбондс-Україна», ТОВ «Медіа партнерство Баінг», ПАТ «Перший український міжнародний банк» [9, с. 13].

Рівень рентабельності андеррайтингу становить від 373,5 % у Kernel Holding S.A. до 2055,5 % – у Milkiland N.V. Відносний рівень виконання зобов'язань андеррайтера коливається в межах 16,7–35,9 %, що вказує на доволі істотний стартовий попит на акції агрокорпорацій України. За показником відносної зміни ціни акції, усі андеррайтингові проєкти були ефективними, оскільки біржова ціна в усіх випадках значно перевищила номінальну вартість цінного паперу. При цьому перевищення ринкової ціни над номінальною у Astarta Holding N.V. й Industrial Milk Company S.A. становило 486,1 і 2190,8 разів, що, з одного боку, вказує на надефективну стратегію первинної публічної пропозиції й андеррайтингу, а з іншого боку – свідчить про занижену ринкову вартість активів компаній.

Враховуючи специфіку аграрного бізнесу, де велика частина капіталу інвестується в довгострокові активи, можливість ефективного залучення додаткового фінансування через процес андеррайтингу є критично важливим. Отже, андеррайтинг цінних паперів відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності, росту та розвитку корпоративних аграрних підприємств, дозволяючи їм збільшити ринкову капіталізацію та підвищити свою конкурентоспроможність на ринку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Вартість публічної компанії, як правило, завжди вища за вартість закритої приватної фірми, перш за все, завдяки існуючій ліквідності та наявності відкритої і доступної широкому колу інформації про підприємство. Андеррайтинг сприяє залученню капіталу на фондовому ринку, підвищенню капіталізації корпоративних аграрних підприємств та допомагає інвесторам приймати обґрунтовані рішення щодо вкладення коштів.

Управління ринковою капіталізацією стає більш ефективним, коли підприємства можуть оптимально використовувати ресурси, залучені з використанням інституту андеррайтингу. У стратегічному плані андеррайтинг дає змогу корпоративним агропідприємствам підвищити ліквідність, визначити реальну вартість підприємства і бізнес-сегментів, підвищити рівень довіри на ринку до компанії, диверсифікувати фінансові інструменти, знизити фінансові ризики, розвинути стратегічні партнерства тощо.

Ефективність андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств формується залежно від компетентності андеррайтера, раціонального вибору фондової біржі, побудови оптимальної стратегії розвитку компанії та стратегічного плану виходу на ринок капіталу, рекламної діяльності, особливо під час процедур дью-ділідженс, конкурентоспроможності й бізнес-іміджу підприємства.

Розроблений нами методичний підхід до оцінювання ефективності андеррайтингу цінних паперів корпоративних аграрних підприємств дає змогу обґрунтовувати емісійні рішення, здійснювати стратегування алокації оптимального обсягу фінансових ресурсів, більш раціонально залучати інвесторів та їх капітал, проводити науково обґрунтований моніторинг результатів емісії акцій.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження іміджу і компетентностей андеррайтерів, їх впливу на ефективність емісії, розвиток фондового ринку та корпоративних підприємств.

Література

1. McDonald J.G., Fisher A.K. New-issue Stock Price Behaviour. *The Journal of Finance*. 1972. Vol. 27. No. 1. Pp. 97–102.

2. Carter R.B., Dark F.H., Singh A.K. Underwriter Reputation, Initial Returns, and the Long-Run Performance of IPO Stocks. *The Journal of Finance*. 1998. Vol. 53. No. 1. Pp. 285–311.

3. Beatty R., Ritter J. Investment Banking, Reputation and the Underpricing of Initial Public Offerings. *Journal of Financial Economics*. 1986. Vol. 15. Issue 1–2. Pp. 213–232.

4. Liu X., Ritter J.R. Local Underwriter Oligopolies and IPO Underpricing. *Journal of Financial Economics*. 2011. Vol. 102. Issue 3. Pp. 579–601.

5. Chemmanur T.J., Fulghieri P. Investment Bank Reputation, Information Production, and Financial Intermediation. *The Journal of Finance*. 1994. Vol. 49. No. 1. Pp. 57–79.

6. Field L.C., Lowry M. Institutional versus Individual Investment in IPOs: The Importance of Firm Fundamentals. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 2009. Vol. 44. No. 3. Pp. 489–516.

7. Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. Harlow: Financial Times Prentice Hall, 2009. 719 p.

8. Hutorov A.O., Gutorov O.I., Zakharchuk O.V., Ozarovska A.V., Tarasiuk A.V. Rent as a Financial Instrument for Regulating the Development of the Agrarian Sector of Economy. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2019. Vol. 4. No. 31. Pp. 349–357.

9. Гуторов А.О. Інвестиційне забезпечення корпоратизації капіталу в аграрному секторі економіки (аналітичний огляд). Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 64 с.

10. Lupenko Yu.O, Gutorov A.O., Gutorov O.I. Investment Ensuring for Development of Integration Relations in the Agricultural Sector of Ukrainian Economy. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2018. Vol. 4. No. 27. Pp. 381–389.

References

1. McDonald, J.G., Fisher, A.K. (1972). New-issue Stock Price Behaviour. *Journal of Finance*, 27(1), 97–102.

2. Carter, R.B., Dark, F.H., Singh, A.K. (1998). Underwriter Reputation, Initial Returns, and the Long-Run Performance of IPO Stocks. *The Journal of Finance*, 53(1), 285–311.

3. Beatty, R., Ritter, J. (1986). Investment Banking, Reputation and the Underpricing of Initial Public Offerings. *Journal of Financial Economics*, 15(1-2), 213–232.

4. Liu, X., Ritter, J.R. (2011). Local Underwriter Oligopolies and IPO Underpricing. *Journal of Financial Economics*, 102(3), 579–601.

5. Chemmanur, T.J., Fulghieri, P. (1994). Investment Bank Reputation, Information Production, and Financial Intermediation. *The Journal of Finance*, 49(1), 57–79.

6. Field, L.C., Lowry, M. (2009). Institutional versus Individual Investment in IPOs: The Importance of Firm Fundamentals. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 44(3), 489–516.

7. Horne, J.C., Wachowicz, J.M. (2009). Fundamentals of Financial Management. Harlow: Financial Times Prentice Hall.

8. Hutorov, A.O., Gutorov, O.I., Zakharchuk, O.V., Ozarovska, A.V., Tarasiuk, A.V. (2019). Rent as a Financial Instrument for Regulating the Development of the Agrarian Sector of Economy. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4(31), 349–357.

9. Hutorov, A.O. (2019). Investment Support for the Capital Corporatization in the Agrarian Sector of Economy (Analytical Survey). Kyiv: NSC "IAE" Publishing.

10. Lupenko, Yu.O, Gutorov, A.O., Gutorov, O.I. (2018). Investment Ensuring for Development of Integration Relations in the Agricultural Sector of Ukrainian Economy. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4(27), 381–389.

УДК 658.8
DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-63

КЕЛМАНОВИЧ О.
Хмельницький національний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті проаналізовано наукові підходи щодо розкриття сутності маркетингового управління підприємством із окремою конкретизацією терміну «управління маркетингом». Доведено необхідність забезпечення відповідних взаємозв'язків маркетингу із іншими функціональними елементами системи управління підприємством із урахуванням особливостей його діяльності. Деталізовано роль планування у маркетинговому управлінні підприємством. Досліджено основні напрями за якими здійснюється управління маркетинговою діяльністю на підприємстві. Акцентовано увагу на значенні мотивації працівників з метою підвищення результативності маркетингу в системі менеджменту господарюючого суб'єкта.

Ключові слова: система менеджменту, маркетингове управління підприємством, маркетингова стратегія, служба маркетингу, маркетинговий план.

KELMANOVICH A.
Khmelnitskyi National University

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF MARKETING MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

The article analyzes the scientific approaches to the disclosure of the essence of marketing management of the enterprise with a separate specification of the term "marketing management". It is determined that marketing management is the analysis, planning, implementation and control of activities designed to establish, strengthen and maintain profitable exchanges with target customers in order to achieve certain objectives of the organization, such as profit, sales growth, increase share market. The necessity of providing the corresponding interrelations of marketing with other functional elements of the enterprise management system taking into account the peculiarities of its activity is proved. The role of planning in marketing management of the enterprise is detailed. The main directions in which the management of marketing activities at the enterprise is carried out: the formation of the marketing mix, management of the marketing department, internal marketing. The tools used by marketers to capture the target segments of the product market are identified. Emphasis is placed on the importance of employee motivation in order to increase the effectiveness of marketing in the management system of the business entity. The basic processes of marketing management at the enterprise are specified.

Key words: management system, marketing management of the enterprise, marketing strategy, marketing service, marketing plan.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Ефективність діяльності кожного підприємства залежить від багатьох факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. До внутрішніх факторів, які впливають на ефективність бізнес-процесів належать обрані та встановлені керівництвом підходи до маркетингового управління. Маркетингове управління підприємством є доволі складним процесом, поступово сформованим із врахуванням специфіки ведення бізнесу підприємства із чітко визначеними управлінськими діями, обраними принципами та інструментарієм. Маркетинг, який спрямований на розвиток потенціалу підприємства, взаємодіючи із зовнішнім оточенням спрямований на максимізацію прибутку та мінімізацію витрат із забезпеченням набутого рівня конкурентоздатності підприємства. Управління маркетингом залежить від інших елементів менеджменту підприємства, зокрема від забезпечення взаємодії із ними на основі виокремлених функціональних взаємозв'язків. Інтегрований підхід до маркетингового управління підприємством на базі існуючих концептуальних засад ведення менеджменту є фактором, що позитивно вплине на забезпечення результативності бізнес-процесів на підприємстві.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідженням проблематики маркетингового управління підприємством займалася значна кількість науковців, зокрема: Г. Ассэль, С. І. Баланюк, А. В. Войчак, Г. М. Гузенко, А. О. Длігач, К. Л. Келлер, Ф. Котлер, М. А. Коноплянникова, Ю. С. Копчак, О. Е. Наумова, А. Ф. Павленко, В. В. Россоха, А. О. Старостіна, І. О. Терещенко, О. В. Ткач, Л. В. Шульга, І. П. Чайка та ін. Враховуючи підвищення конкурентної боротьби, зміну умов функціонування підприємств для кожного керівника важливим залишається вирішення питань щодо розвитку складових маркетингового управління на засадах сучасних науково-методичних підходів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття основоположних підходів науковців до трактування маркетингового управління підприємством із доведенням ролі маркетингу у підвищенні результативності ведення бізнесу в умовах посилення інтеграційних процесів та трансформаційних змін ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу

Поняття «ринок» беззаперечно є взаємопов'язаним із поняттям «маркетинг». Маркетинг - це людська діяльність, яка так чи інакше має відношення до ринку. Маркетинг – це робота з ринком заради здійснення обмінів, мета яких - задоволення споживчих потреб. Отже, маркетинг першочергово є тим видом діяльності, що спрямована на задоволення потреб за допомогою обміну. Відповідно, процес обміну вимагає чималих зусиль. Тому, хто хоче продавати, необхідно шукати покупців, виявляти їх потреби, проєктувати відповідні товари, просувати їх на ринок, складувати, перевозити, домовлятися про ціни тощо.

Основу діяльності маркетингу складають такі заняття, як розробка товару, дослідження, налагодження комунікації, організація розподілу, встановлення цін, розгортання служби сервісу. Хоча зазвичай вважається, що маркетинг є діяльністю продавців, займаються ним і покупці. У пошуках дефіцитного товару постачальнику фірми приходиться вишукувати продавців і пропонувати їм привабливі умови угоди. Ринок продавця - це такий ринок, на якому продавці мають більше влади і де найбільш активними «діячами ринку» доводиться бути покупцям. Ринок покупця - це такий ринок, на якому більше влади мають покупці і де найбільш активними «діячами ринку» доводиться бути продавцям.

Управління маркетингом - це аналіз, планування, втілення в життя і контроль за проведенням заходів, розрахованих на встановлення, зміцнення і підтримку вигідних обмінів із цільовими покупцями заради досягнення певних завдань організації, таких, як отримання прибутку, зростання обсягу збуту, збільшення частки ринку та ін. У своєму найбільш популярному образі керуючий по маркетингу постає як фахівець, який вишукує стільки клієнтів, скільки потрібно для реалізації всього обсягу продукції, виробленої фірмою в даний момент. Однак це занадто вузьке уявлення про коло його задач. Керуючий по маркетингу займається не тільки створенням і розширенням попиту, а й проблемами його зміни. Завдання управління маркетингом полягає у впливі на рівень, час і характер попиту таким чином, щоб це допомагало організації в досягненні поставлених перед нею цілей [1, с. 33].

Варто погодитися з думкою І. П. Чайки, яка зазначає, що необхідним є розмежування термінів «маркетингового управління» та «управління маркетингом». Термін «маркетинг» у контексті різновиду діяльності підприємства доповнюється терміном «управління» і така комбінація подається у двох варіантах (термін «управління» стоїть до або після терміну «маркетинг»), то кожен із варіантів відображає конкретний підхід до формування управлінських процесів на підприємстві, зони впливу і відповідальності маркетингу. У першому варіанті (управління маркетингом) слово «маркетинг» як іменник у орудному відмінку стоїть після слова «управління» і уточнює об'єкт управління. Тобто, управління маркетингом (як сукупністю певних завдань і виконуваних для їх вирішення процедур) на підприємстві є одним із функціональних напрямів управління поряд з іншими: управлінням персоналом, управлінням фінансами та ін. У другому варіанті (маркетингове управління) слово «маркетинг» як прикметник стоїть перед словом «управління», уточнюючи загальний принцип здійснення управління підприємством, а отже, і усіма його функціональними напрямами. Тобто зона впливу маркетингу поширюється на всі види діяльності підприємства, впорядковує їх відповідно до загальних маркетингових цілей, збагачує маркетинговим інструментарієм. Через те, управління маркетингом і маркетингове управління – це різні за масштабами впливу, а отже, і зоною відповідальності, процеси, які не підлягають «ототожненню» [2, с. 258].

Складові процесу управління маркетингом необхідно розробляти у взаємозв'язку один з одним стосовно до специфіки ринкової діяльності підприємства. В управлінні сучасним маркетингом найбільш доцільним є застосування системи стратегічного планування із ранжируванням стратегічних завдань, аналізом позиції підприємства в конкурентній боротьбі й вибором найбільш ефективних стратегій. При оперативному плануванні найближчі цілі підприємства трансформуються в поточні програми дій, бюджети й плани прибутків, які доводять до кожного підрозділу підприємства. Але стратегічні цілі погано сполучаються з виконанням поточних операцій, тому стратегічне планування повинне здійснюватися не по підрозділах підприємства, а по окремих проєктах, майбутнім напрямам діяльності і на основі окремої системи управління та контролю за виконанням. Зв'язок між системою маркетингу і підфункцією планування є двостороннім. З одного боку, маркетингові цілі впливають на систему планування, з іншого боку – реалізація усіх маркетингових заходів взаємопов'язана в рамках плану програми. Плановість при реалізації програми маркетингу по суті являє собою глобальний план і визначає зміст усіх інших планів підприємства [3, с. 106].

Г. Ассель розуміє управління маркетингом як «механізм процесу управління, за допомогою якого маркетингова організація взаємодіє зі споживачами». Завдання менеджерів з маркетингу полягають в ініціюванні та контролі за цією діяльністю. Спочатку маркетингова організація виявляє потреби споживачів, потім вона розробляє і здійснює стратегії маркетингу для задоволення цих потреб, а потім контролює та аналізує реакцію споживачів з метою визначення рівня вдоволеності потреб споживачів [4, с. 6].

Управління маркетинговою діяльністю на підприємстві здійснюється у трьох напрямах: формування маркетинг-міксу, управління службою маркетингу, внутрішній маркетинг. Отже, модель управління маркетинговою діяльністю підприємства – це сукупність визначених суб'єктів, об'єктів, інструментів та методів управління, що у процесі взаємодії між собою спрямовані на ефективне управління маркетинговою діяльністю підприємства.

Зростаюча роль маркетингу в діяльності господарюючих суб'єктів поступово знаходила відповідне відображення в побудові організаційно-управлінських структур та їх функціях. Як господарська функція маркетинг пройшов чотири етапи розвитку, таких як виконання функцій розподілу, організаційна концентрація (концентрація на функції продажу), виділення самостійної служби маркетингу і перетворення маркетингу на генеральну функцію управління підприємством. За таких умов підвищується значення внутрішнього маркетингу, що є інструментом підвищення мотивації співробітників, а отже, може розглядатися як складова управління маркетинговою діяльністю [5, с. 333].

Ринкові умови господарювання породжують конкурентне середовище, в якому виникає боротьба між виробниками за збут своєї продукції. З цією метою продуцентам необхідно зацікавити споживачів товарами. Одним із факторів вирішення цієї проблеми є забезпечення на підприємстві управління з використанням засобів маркетингу. Завдання – завоювати відповідні сегменти ринку. Тому управління на підприємстві, перш за все, повинно спрямовуватись на дослідження попиту на продукт. Відповідно до потреб споживачів випускаються товари, визначаються реальні ціни, організовується ефективний збут товарів. Комунікаційні заходи передбачають можливості застосування реклами, персонального продажу, стимулювання збуту, зв'язків з громадськістю. Успіх в управлінні підприємством досягається за умови застосування усіх засобів маркетингу, спрямованих на завоювання цільового сегменту ринку, що забезпечує синергічний ефект – своєчасне задоволення споживачів необхідними товарами, а підприємства – прибутками [6, с. 295].

Взаємозв'язок між функціями управління і маркетингу виявляється у процесі господарської діяльності через реалізацію функцій маркетингового управління. Існує також взаємозв'язок між функціями маркетингу і функціями управління маркетингом. Базова функція маркетингу стосовно збору інформації для дослідження ринку переплітається з такою функцією управління маркетингом як організація збирання, оброблення й аналіз інформації. Функція маркетингу щодо планування асортименту продукції пов'язана з функцією маркетингового управління, що включає визначення ринків і ринкових позицій, які забезпечуватимуть успіх, планування продукції, розроблення плану маркетингу, підготовка планів закупівель матеріально-технічних ресурсів, планування фінансового забезпечення, розроблення стратегії підприємства. Водночас ця функція маркетингу являє собою складник функції управління маркетингом, оскільки планування на підприємстві охоплює значно ширший спектр соціально-економічних показників діяльності.

Збут і поширення товарів переплітається з організацією розроблення плану маркетингу, що включає визначення завдань відділу маркетингу, конкретизацію цих завдань для різних регіонів і ринків, формування маркетингових комунікацій і каналів розподілу. Функція мотивації в маркетингу пов'язана з комплексом робіт зі стимулювання збуту і рекламною діяльністю. Заохочувальні заходи, з одного боку, спрямовуються на працівників, які займаються збутовою діяльністю, а з іншого – на споживачів продукції. Виконання функцій маркетингу забезпечується управлінською структурою (службою маркетингу), яка встановлює підпорядкованість і відповідальність за реалізацію поставлених цілей і виконання завдань. Організація маркетингу може здійснюватись за функціональним, регіональним, товарним, сегментним, збутовим, ринковим або товарно-ринковим принципами орієнтації [7, с. 109].

Слід конкретизувати процеси маркетингового менеджменту на підприємстві. Першим етапом є аналіз ринкових можливостей підприємства, що передбачає оцінювання тактичного та стратегічного попиту, який відображає привабливість ринкових можливостей, які відкриваються. У структуру аналізу ринкових можливостей зазвичай входить виявлення нових ніш ринку та оцінка можливостей маркетингу. Основним завданням аналізу ринкових можливостей підприємства є визначення конкурентних переваг підприємства. Ринкова можливість підприємства – це здійснення маркетингових заходів для досягнення підприємством конкурентних переваг. Під час оцінювання маркетингових можливостей необхідно враховувати цілі та ресурси підприємства. Другим етапом є обрання цільових ринків – це процес, який включає такі підетапи: оцінку і прогноз попиту, сегментацію, відбір сегментів цільового ринку та ринкове позиціонування продукції. На останньому етапі проводиться формування маркетингових стратегій – формування мети і задачі підприємства по кожному окремому ринковому сегменту та ринку у цілому, а також кожному продукту на певний термін часу (довгострокова, середньо строкова) для проведення виробничої та комерційної діяльності відповідно до наявної ринкової ситуації та можливостей підприємства [8, с. 65-66].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Маркетингове управління підприємством характеризується тісними функціональними взаємозв'язками в контексті реалізації поточних та стратегічних цілей, здійснення планування, прогнозування, організації, аналізу, мотивації, контролю тощо. Чимале значення в маркетинговому управлінні підприємством в умовах трансформаційних змін займає обрана керівництвом організаційна структура маркетингового підрозділу або служба маркетингу підприємства, яка може бути функціональною, матричною, сегментною чи товарною. Ефективне функціонування промислових підприємств значно залежить не тільки від ринкового середовища, впливу зовнішніх факторів, але й від сформованих організаційних структур маркетингового управління.

Література

1. Маркетинговий менеджмент: підручник / Ф. Котлер, К. Л. Келлер, А. Ф. Павленко та ін. – К. : Видавництво «Хімджест», 2008. – 720 с.

2. Чайка І. П. Сучасна концепція маркетингового управління діяльністю підприємства / І. П. Чайка // Економічний аналіз: збірник наукових праць. – 2017. – Т. 27. – № 1. – С. 257–262.

3. Наумова О. Е. Управління маркетингом в системі менеджменту підприємства / О. Е. Наумова // Сучасні проблеми економіки і менеджменту : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10–12 листопада 2011 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 106–107.

4. Ассэль Г. Маркетинг: принципы и стратегия : [учебник для вузов] / Г. Ассэль ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : ИНФРА-М : НФПК, 1999. – 803 с.

5. Коноплянникова М. А. Управління маркетинговою діяльністю: поняття, принципи, підходи / М. А. Коноплянникова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 17. – С. 332–336.

6. Ткач О. В. Маркетинговий менеджмент у діяльності підприємств / О. В. Ткач, І. Ф. Баланюк, Ю. С. Копчак, С. І. Баланюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 1(2). – С. 291–296.

7. Россоха В. В. Маркетинговий менеджмент в системі управління підприємством / В. В. Россоха // Агроінком. – 2012. – №10-12. – С. 108–112.

8. Шульга Л. В. Система маркетингового менеджменту підприємства / Л. В. Шульга, І. О. Терещенко, В. Ю. Горілей // Агросвіт. – 2019. – № 18. – С. 63–67.

References

1. Marketynhovyi menedzhment: pidruchnyk / F. Kotler, K. L. Keller, A. F. Pavlenko ta in. – K. : Vydavnytstvo «Khimdzhest», 2008. – 720 s.

2. Chaika I. P. Suchasna kontseptsiia marketynhovoho upravlinnia diialnistiu pidpryiemstva / I. P. Chaika // Ekonomichnyi analiz: zbirnyk naukovykh prats. – 2017. – T. 27. – № 1. – S. 257–262.

3. Naumova O. E. Upravlinnia marketynhom v systemi menedzhmentu pidpryiemstva / O. E. Naumova // Suchasni problemy ekonomiky i menedzhmentu : tezy dopovidei mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 10–12 lystopada 2011 r.). – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2011. – S. 106–107.

4. Assəl H. Marketynh: pryntsypы y stratehyia : [uchebnyk dlia vuzov] / H. Assəl ; per. s anhl. – 2-e yzd. – M. : YNFRA-M : NFPK, 1999. – 803 s.

5. Konopliannykova M. A. Upravlinnia marketynhovoiu diialnistiu: poniattia, pryntsypy, pidkhody / M. A. Konopliannykova // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2017. – Vyp. 17. – S. 332–336.

6. Tkach O. V. Marketynhovyi menedzhment u diialnosti pidpryiemstv / O. V. Tkach, I. F. Balaniuk, Yu. S. Kopchak, S. I. Balaniuk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia : Ekonomika. – 2016. – Vyp. 1(2). – S. 291–296.

7. Rossokha V. V. Marketynhovyi menedzhment v systemi upravlinnia pidpryiemstvom / V. V. Rossokha // Ahroinkom. – 2012. – №10-12. – S. 108–112.

8. Shulha L. V. Systema marketynhovoho menedzhmentu pidpryiemstva / L. V. Shulha, I. O. Tereshchenko, V. Yu. Horilei // Ahrosvit. – 2019. – № 18. – S. 63–67.

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе
Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35

Підп. до друку 24.09.2020. Ум. друк. арк. 36,11. Обл.-вид. арк. 34,25.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різографією.
Наклад 100, зам. № 209/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.